Gw 71, 89, 94, 100, 228, 238,

Јули - август - септ.

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

СЕДМА КЊИГА

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1895.

САДРЖАЈ VII. КЊИГЕ

I. Забава:

СТРАНА

Прени.... песма *Ст. И. Бешевића.* 3 43

Прича о Сими Ступици и Селу Врачима, написао *И. И. Вукићевић* (наставак) 5

Из путничких успомена о Дубровнику, (говорено у Грађанској Касини фебруара 1895. год.), од *Др. Мил. Р. Весника.* . . . .

Погашене звезде, песме *Вл. М. Јовановића* 404

Пропаст, слика из школског живота од *Свет. П. Ранковића* 39

Срце моје хоћу да те питам (Фридрих Халм), песма *С. Д. Мијалковића.* 50

Људи, слика из живота, од *Ж. О. Дачића* 67

Песникова љубав (по Пушкину) песма *Јер. Ж.* 81

У пролеће, песма 89

На новом гробу (Надсон) песма *Ј. Ж.* 93

Пољубац, песма *Милорада Ј. Митровића* 161

Фронташева љубав, приповетка *С. Матавуље.* . . , . . 164

Месецу песма *Сокољанина.* 212

Песимисти, песма од *Јуније.* 228

Блажево, једна белешка, од *Тих. Р. Ђорђевића* проф. . 259

Најстарија, прича од *Жила Леметра,* превела *К. Новичевићева* 269

Поздрав, песма од *Цветка.* 341

Званична исправка, слика из паланчанског живота, од *Свет. П. Ранковића.* 363

Помен патријарху Арсенију Чарнојевићу, од *П. С. Иванова.* 376

Јуначка смрт, од *А. Матоша* 412

Распни га, песма *Р. Ј. Одавића.* 415

II Наука:

Стара планина, прилог за познавање земље и становништва, написао *Лујо В. Адамовић.* 51

Босански Сахтијан („Bosniakenleder“) његова производња и припремање. Штудија из народне технологије, написао *Игњат И. Димић* 82,263

Наши трговински уговори од *Др. М. Ђ. Миловановића.* . 183,345

Поводом расправе „Срби и Хрвати“, од *Др. М. Ђ. Миловановића* 229
Карактерне црте битака старога доба, од *В. Н.* . . . 238
Ческо питање, написао Pierre Dareste превео с француског *Жив. Живановић*. 416
О уговорима осигурања у опште — друштва на уплате и друштва узајамног осигурања, од *Мих. С. Полићевића* 434

III. Књижевност:

Тенова философија, од *С. М.* 71
Један приложак за биографију пок. Др. Јосифа Панчића, саопштио *П. С. Павловић*. 275
Виктор Мирабо у издању Руђера Бошковића, од *Др. Мих В. Вујића* 279
Преглед бугарских листова, од *Свет.* 291

IV. Друштвени живот:

Сушица и рана (читано у истор.-филол. друштву Даничић на Вел. Школи) од *Јер. Живановића* 90
Велик-дан (*Ускрс*) *у Мокрој* (Из књиге: Једно село пиротскога округа) од *Љубомира В. Јанковића* учитеља 389
Писмо из Босне, Економско питање Босне и Херцеговине после седамнаест година окупације од *Србина Босанца* 441

V. Хроника:

Друштвена хроника: *Јапан и његова култура*, од *Др. К. Д.* 94
I. Конгрес немађирских народности у Угарској . . . 279
II. Међународна парламентарна конференција за мир, од *С. М. П.* 284
Један племенити задатак за нашу женску интелигенцију, од *Др. Лазе М. Д.* 286
Карл Маркс о Елзасу и Лотрингији од *С. М. П.* . 458
Научна хроника: *Нешто о траговима карбоно-пермског леденог доба*, од *С. М. Ђурчића* 99
Развој социјалних одношаја код инсеката. 100
Критика и библиографија: *Привредна моћ Србије*, државни приходи, расходи и дугови прикупио Светозар Зорић, проф. Вел Школе и енжењер. Штампарија код „Просвете“ 1895. год. II—III и 88 стр. мале осмине. Цена 1 динар, реферат *С. М. П.* 102
Српски пчелар. Саставио *Јован Живановић*, са 52 слике. Цена 1·60 фор. аустр. вред. (Код Валожића у Београду 4 динара). У Новом Саду. Издање књижаре Луке Јоцића. 1894, реферат *П. П. Т. — Ђ.* . . 112

Инфекциозне и заразне бољке, Српска државна штампарија. Београд 1895. г. стр. 1—3, 3—151, велика осмина. Цена 1 динар. Реферат *Др. Ђ. Ј. Н.* . . . 116

Српско-мађарско-пријатељство историско-политичка студија, од *Јована Ђорђевића*, прештампано из „Српске Заставе". Цена 40 пр. дин. или пола круне. Београд 1895. г. Штампарија Д. Димитријевића. стр. 42. Велика осмина, реферат *С. М. П.* . . . , ... 120

Ивкова слава. Приповетка од Стевана Сремца. Београд. Издање „Српског Прегледа" 1895. Штампарија Д. Димитријевића стр. 205. осмина. Цена1.50, реферат *Анд.* 124

Прилози за статистику Краљевине Србије, прва свеска: црквена и манастирска имаовина у Србији на крају 1889 године. Издање државне статистике. Београд 1895. год. Четвртина формат. Цена 3 динара. 2—80 страна са 4 диаграма, реферат *С. М. П.* . . . 128

Serbien in geo-ethnografisch-administrativ-volkswirtschaflich und commerieler Hinsicht и т. д. Verfasser und Herausgeber Wilchelm Kohn Buchhalter und Coresp. der ung. Handelsmuseums Pelgrad. — Semlin Buchdruckerei J. Karamat. 1894. г. стр. већа осмина. Цена? Реферат *С. М. П* 136

Издања српске књижевне задруге за 1894 год., реферат *Свет. Ст. Симића* 307,476

Српска народна мисао и М. Пироћанац написао Incognitus. Београд 1895. Народна штампарија *Љуб. Бојовића* 8, стр. 54, реферат *С. М. П.* 315,

Die Macedonische Frage von Richard von Mach. — Mit einer Beilage „Statistik der Bulgarischen Volksschulen in der europäischen Türkei" — Wien 1895. (Verlagsanstalt „Reichswehr" Wien VII), реферат *М. Ђ. М.* 323

Радетића Мара, приповетка из сеоскога живота, написао *Мих. Сретеновић,* 1895. 8° стр. 181. Цена 1 динар и 50 п. Издање Валожића, реферат *М. К. Драгутиновића* 327

Међународни положај Србије, од *М. С. Пироћанца.* Београд „Смиљево" штампарија П. Тодоровића 1895. 8°. стр. 55. реферат *С. М. П.* . . . . . , ... 462

Извори црквеног права написао *Атанасије А. Поповић*, предавач богословије у Београду. Штампарија Петра К. Танасковића, вел. 8°., реферат — *н* — . . . 488

Краћи реферати 138 330 495

Белешке 144,332 495

ПРЕНИ....

Прени се.... прени! Зар још у сну мртвом
Сн'јеваш?... а вријеме сад је да се моли;
Прени... и хитај пред олтар са жртвом,
— Ту клекни... кај се и сузицу проли!

Неслога наша забава је бјесу,
И отров љути незараслих рана;
...Косова тужни гробови се тресу,
А кости шкрипе давних великана.

Још оно поље освећено није;
Вјечни се отац у свемиру љути,
Што у свом њедру одгојисмо змије,
Од којих небо и ведро се мути.

Зар сада, браћо, кад џевердар мучи,
И ново доба зграду мира диже;
У адске дјеце среће су нам кључи,
И ми тој згради зар не крочит' ближе?!

Ох, клете свађе порушите грâђу,
Па када јато под њом црвâ пане....
...Светоме циљу управите лађу,
Да љепша једном будућност нам сване.

Зар нисмо браћа?... ил' зар нисмо људи,
Зар нисмо народ једнокрвна соја?
...Виђел' три срца у једније груди?
— Ил' врелу крвцу у различних боја?

Кад једна судба цјелога је рода,
Зар циљ да није,... није једна мета?!
...Злосретни раздор ломи корман брода,
И вртлог бјесни полету му смета.

Једне вам жеље нек у срцу ничу,
И једне среће нек' заблиста зора;
Молитве једне под небо нек' кличу,
...А Бог је добар,.. још је свему хора!

Авала, Ловћен, Дурмитор и Шара,
Ко двије сеје и два брата стоје,
...Чекају слогу браће и сестара,...
...И дуге дане искушења броје.

— Прени се, прени!.. Зар још у сну мртвом
Сн'јеваш?... а вр'јеме сад је да се моли;
Ту клекни,.. кај се и сузицу проли!

Спљет

Ст. П. Ђешевић.

ПРИЧА
о
СИМИ СТУПИЦИ И СЕЛУ ВРАЧИМА
написао
И. И. ВУКИЋЕВИЋ.

(наставак)

IX.

Био је леп, јесењи дан, од оних ретких у то доба, када сунце последњи пут разбије облаке и погледа на земљу, да је добро види, до другог повратка. Свакоме се чини, као да нешто слатко и пријатно пролеће између неба и земље, те земљу диже ка небу, а не небо спушта на земљу. Онда је обично свуда тишина и мир, и свугда се осећа радост и снага. Ето тако је небо било једног дана над Врачима, па још од како су Врачани ухватили веру међу собом, да ће се манути свега до повратка Симе Ступице то се свакоме тога дана распарила и душа и тело на топлој пригревици и свачије срце пуца од неке незнане среће. А свима и великом и малом и мушком и женском, свима је памет за Ступицом и сви гледају оним путем, којим је ту скоро он пошао, јер и не би било мало, да који после каже: „Ја сам га први видео!"

А опет га први виде Дика Певач, и завика као да запева: «Он је!»

И кад Ступица босоног дође до њих, том весељу и радости није се могло наћи равно. Што би руку, то ако га сваки не ухвати за руку, или за хаљину, мораде се дотаћи њега ма колико, да задавољи само неку скривену радост, која се свакоме увукла под кожу и свакога изнутра голица. Сви су ту

весели и разговорни и Здравац и Крста и Матеја и Дика, само Сретен воденичар натукао фес на главу, намрштио се те му веђе пале на очи и стоји сам, подаље од осталих и на све гледа љутито и злобно. А то за то, што је већ у напред знао, да ће Ступица свакојако донети другу меру и друга правила, те ће се старо бацити у заборав и онда већ његов глас и знање пропада, као зрно песка у гомили, а овамо како је све то њему пошло лепо, и како се он за све био приправио. И два три пут хтеде, као онај дан, да савије главу, да стегне песнице, па да јурне у гомиле, али је од истине осећао, да је свему томе прошло време, па се најпосле и бојао, да не буде он сâм с једне; а сви остали с друге стране.

Према воденичару стоји Троглав не може веселији бити, па и то весеље није да трајe час два или један дан или ноћ, но од како се рече: «престајемо!» и од како престадоше, Троглав осети да му се нешто скиде и с рамена и са душе и да је лакши од најмањег пера, те мало мало, па био у кући, или на путу, подскочи од једном у вис, лупи се руком за врат и викне: уживај! Само што је и првог и овог последњег дана увек зазирао од воденичара и није се хтео с њиме срести никако, па кад га види још поиздаље, окрене с пута, а у себи помисли: «Ко га зна, шта он мисли!» А сад ово, кад дође Ступица и кад Троглав виде намрштено чело у Сретена, осети да му је мило, што се онај повукао сâм за се, као ћук у дупљу али уз то чисто чује у ушима, где му нешто шапуће: причувај се море; па кад му дође оно да скочи и да се лупи руком иза врата, и да викне „уживај!» сад се само предвоји у крстинама, протрља руке између ногу и увек бар једним оком гледа на воденичара, да види, да ли га онај гледа и како.

Али је и осим њега и свима осталима било и лакше и милије. Тако Матеја Рубињин скинуо чак и фес с главе, јер је већ и заборавио, од кад га није сунце опекло, па још сад ето две среће, где се може и сит насунчати и бити међу светом. Од радости би се чисто пољубио у теме, а да би срцу олакшао, пипне се који пут руком по глави и увек уз то протрља и две своје чворуге, са којих се кожица скоро почела да љушти, те му свраб није дао две последње ноћи склопити око на око. Истина то Матеја није никоме рек'о, али свако је погађао, шта

је то, а Дика му једном и рече, кад му виде руке на глави: Трљај, трљај! Нашто се Матија само намршти и окрете главу на другу страну. И Здравцу је било мило, те још како, и кад се у гомили сусрете са Крстом, подиже обе руке и лупи Крсту по рамену па викну неким чудним гласом: «Их, што нисам Дика, да запевам!»

Међу осталима који су били међу првима, види се и велика ковђа бабе Журне, а чуло се да је она рекла: «Мени је право, како год 'оћете и шта изберете, само испред мене неће нико!» Ту се тек првог дана састала први пут са оном својом рођом, која јој је поручила о светој Параскеви, да њих две одложе до прве прилике, али ето где се сад та прилика изјалови. Кад се први пут сад сусретоше, рече јој рођа на уво:

— Сад Стрина не можемо, али ћемо једном, или код тебе, или код мене, само да нас нико не види!

А Журна јој опет на уво одговори:

— И два пут и три пут, рођо.

Па и сâм поп Павле не понесе тога дана ништа око главе, нити је као пре натукао читу онако до ушију, нити се од кога склања и прибојава, само као човек од књиге и у свему кротак мислио је, шта ли им је то Ступица донео из света и да то не буде горе но оно пре. Него тај свој страх не рече никоме, а нико већ не умеде да прочита са његова чела. Па најпосле кад виде, да је доста од гледања и поздрављања, рече гласно:

— Дêд да ћутимо и да слушамо нашег Симу, шта нам носи са свога пута, који није, види се, ни лак ни кратак, јер ево где је оба опанка подерао, док нам је жив дошао!

Тада Ступица стаде на месту, а какав тек бејаше!? После погледа на све, али оне очи!? Оно знало се већ и иначе да кад он стоји право, чини се да се устурио, али овога пута бејаше се сав забацио натраг и Матеја хтеде два пута рећи: „придрш'те га!" Ал кад виде, да је Ступица чисто зарио где је, не рече ништа, и прогунђа сам за се: «Види се, да је од ступе!» После тога знало се и то, да има очи урокљиве, које кажу, чак и ноћу светле, али овога пута бејаху му се раширилe зенице и преко више, те баба Журни задрхта срце и у себи рече: «Ох, што нисмо код куће!»

До Ступиће стаде прво поп Павле, па до поп Павла Журна са њеном роћом а до њих, али већ у реду Здравац, Крста, Дика, Матија и остали.

И онда Ступица поче, а већ зна се шта.

X.

Кад је Ступица казао све што је видео и чуо, утврдише остали ту одмах, да од сутра почну с том другом и већ, као да се то одмах и залепи за све, и кад се истога дана разиђоше, мало је који говорио и свако сâм са својим мислима пође кући. Поп се Павле бејаше чак дао у бригу, што се лако видило и на њему, али ни он не рече никоме гласно ни речима но само сави главу и остави све, па оде сам. А мислио је овако. Од овог новог, види се неће болети ни прскати главе, али ако се укорени оно старо јогунство, као оно с првим ко ће онда одвратити свет од тога и како, кад им се ето одузе језик. А да је опет нешто рекао пред светом, да ово друго не ваља, могло би се лако повратити прво, а то би био већ његов грех. Да су ово они стари Врачани, кад је требало само почети са: „Во имје оца и сина.“ па да сви слушају, било би лако, него се све окренуло другојаче и ни у једном од њих он не виде ништа друго, до нешто засебно и јогунасто.

Тога дана када паде ноћ и када опет мрак приклопи крила над Врачима, учини се свакоме, ко је хтео да ноћу под ведрим небом раслаби мало оне невидовне стеге око душе, учини му се, да на самом небу види неко велико предсказање за сутра и за све редом дане докле буде. Па и те ноћи као оно некад у почетку и под воденицом исти мир и тишина, те вода и сада тихо и лагано клизи преко спуштене бране и спушта се под воденицу у два млаза танка и широка. Ту се опет скупили ђаволи, а на оном истом точку седи онај стари мајстор, сав се пружио где је и гледа кроз свод воденички у мало неба што се једва види над брдом. А кад кукурекну Срегенов петао, скочи он с точка и пре но што пође у јаз рече: «Срећан почетак!»

Кад освану дан у Врачима, већ се у селу не чу ни једна реч, па ни само «помози Бог» и дан дође као и ноћ: миран и глув. Да не бејаше паса и ђермова и какве лупе од руку и

судова, могло би се мислити, да је те ноћи смрт преклала сваког Врачанина и да свако лежи тамо, а да никад не устане. Али кад се виде иначе да је свуда све живо као и пре и да људи и жене и деца иду тамо и овамо и да мрдају рукама и прстима сваки час, онда би свако помислио онако, што и јесте.

А свако се од Врачана чувало већ одмах да га вилице не издаду, или да се језик сâм како не превари, те да га свет показује прстима и да о њему не говоре рукама. Но како то није било лако и шта тек онако, то већ за прво пола дана бејаше већ искушења, а на прво паде па у мало не пропаде прво Троглав. Било му је нестало самлевена жита, те диже једну врећу на кола и пође Сретену у воденицу, да је самеље. Неколико пута се хтео вратити и не отићи тамо, јер ни сада није имао вере у тога воденичара, али с једне стране жито, а с друге опет што Сретен ваљда неће смети мимо осталих, а баш ако нешто и проба, моћи ће се после потужити свакоме, а онда тешко Сретену.

И тако Троглав дотера кола и жито у воденицу. Пред воденицом га дочека сâм Сретен, а био је сâн и буноват, јер се целе ноћи до зоре једио, што се све тако за њ наопако окренуло, па и да буде баш најтврђих вилица, не види се тако, као кад је био најтврђе главе. Стоји Сретен на самом прагу и кад угледа Троглава, сену му око оном старом ватром и одмах осети где му глава расте и где га вуче Троглаву. Троглав опет не скиде ока са Сретена и гледа колико пута онај трепне и како. А кад заустави волове пред воденицом климну главом три пут, што Сретен учини само једном и то једва. После Троглав показа прво на врећу, вели жито, па на воденицу, зна се шта је, и онда стаде трљати песницу о песницу, хоће да се самеље. Сретен намигну левим оком и левим образом и одби главом, каже да неће. Троглаву се диже сва коса с чела у вис и избуљи очи вели како то може бити. А кад се Сретену додија то гледање и оне очи, позва га руком те Троглав уђе у воденицу, а ту му после показа руком да се сломила осовина и да точкови не раде. После се опет погледаше, док Сретен дуну јако кроз нос, а бркови му одскочише више носа. Троглаву одмах попустише колена и већ осети где

му мравци иду уз ртењачу, кад Сретен дуну јаче и два пут на спусти мало главу из рамена и погледа у Троглава преко чела и косе и тога часа у њему јекну нешто дубоко и страшно Тада Троглав уздану из дна душе и још се добро и не окрете, а већ прескочи праг, па остави и врећу и кола с воловима, а не осврте се док не стиже до Здравчеве капије. И ту не имаде кад да је лепо отвори, но му оста пола гуња на капији, а он с другом половином упаде у сред Здравчеве куће..

Здравац се био привезао чистим нешкиром око вилица и свезао чвор на сред главе, јер се већ од јутрос неколико пута преварио, те заустио по једно слово од три речи, па му жена прстима рекла, да се привеже док не навикне. Па сад и да оће што рећи не може преко везе, нити може утурити и мали прст у зубе. Само кад виде Троглава са пола гуња и са фесом на потиљку, скочи с места и хтеде викнути нешто, ал се чу само: «му-у!» и зато брже мету шаку на уста и ућута

Троглав се издува мало па после истеже песницом себе по глави и показа руком страну, где је воденица.

И Здравац исто тако лупи себе по глави, па рашири руке вели не зна још, шта је

Тада Троглав поче трљати песницу о песницу, као да су то точкови, па саже главу, као ован у јесен и опет показа рукама страну где је воденица.

Ту се Здравац сети, да је нешто са воденицом, па се диже са Троглавом прво код Матеје, јер где су троје биће боље. Али је код Матеје ишло теже, јер док Троглав хтеде рећи, шта је Сретен хтео с њим, дотле Здравац бејаше разумео, да се воденичар осакатио, пао или како било, а кад Матеја виде да има нешто, узе пушку и фишеклију, јер му је било јасно као дан, да воденицу треба ватром бранити.

Кад су били до воденице близу, угледа их Сретен и одмах осети да му се леђа стежу, а кад виде још Матију са дугом пушком, утече брзо и сакри се под воденицу. Ту се прибио као слепи миш између две греде и одатле је страшљиво слушао, како они тројица лупају по празној воденици и како га рукама зову.

Најпосле га нађоше и изведоше отуда и он стаде пред њих уплашен, обореном главом као невеста.

Прво га узе Здравац за руку и загледа му свуда по глави и где је већ требало, па кад не нађе ништа, рашири само руке и скупи врат у рамена, вели: ништа нема!

После Матеја показа прво пушку, па се онда намршти и ухвати за брк, вели ајдук, па показа један, два и три прста каже: колико их је? А на то Сретен диже само један прст. Ту Матеја опет преврта шаком, вели где је, а Сретен га одведе у воденицу и показа врећу и ту се после правдао и овако и онако, како није дарнуо ни једно зрно. Само је Троглав љутито лупкао ногама у месту и већ хтеде рећи двапут: чворуга, ал где би се он и то први осрамотио пред светом.

Напослетку узе волове за поводник и однесе ону врећу жита кући, као што је и понео.

Ови први дани и овако били су најтежи за Врачане. И ту је било као у свачему, да док се не навикне и не научи лако није, и да је који тих дана прошао Врачима, видео би свет где живи, иде и ради, али као да је сваки натрашке устао са легала; јер свако и чини и ради, као и стока, маше само главом и већ рукама. А како је насјалук и инат понео свакога било би и несреће, да се није опет срећом стизало у помоћ у добри час.

Тако баба Журна како онда рече, рече пред свима и одржа, само што јој овај мир и мртвило стеже срце и одби све жеље и желања па с тим и тиквицу и Симине очи. Од онда вас дан преседи ма где било, ухвати се рукама преко подвијених ногу, а браду спусти на колена и само је сунце подигне, да други хлад нађе. А уста не отвори ни да уздане а већ кад дође ноћ и с њоме сан господар, ако што и каже, није знано ни с вољом, па и није грех, како се то мислило иначе. Али једне ноћи чуше је њени, да викну од једном из гласа и после су је видели, где је отворених очију рекла девет пута: гуштер, гуштер, гуштер. Па после ућута и заспа. Сутра дан оде јој Ступица први и рече прстима шта је било. На то Журна пљесну прво длановима и занија после и главом и рукама вели: није истина! Тада Ступица доведе Девицу и једно њино момче подсвојче и свако рече и главом и рукама да је онако, као што Ступица каже. После тога Журна се изгуби негде и ту преседе цео дан, као и увек, а у вече нађе

кудељу и затисну уста, те је више нису чули ни да зајечи. Само треће ноћи по томе, чу се од њене постеље вика и кркљање и да јој Ступица не прискочи и не извади кудељу из уста, ко зна шта би с њом било. Него и после тога Журву не остави пасјалук, те и она не остави кудељу. А знали су да ће то тако бити, јер би она пре легла но подлегла!

Први, који се превари, бејаше млађи брат Матејин. Ево како! Матеји нестао во, нестало га као јуче, а тај је брат Матејин већ три пута долазио Матеји и три пута му рукама говорио за вола, а Матеја увек на послетку узме пушку и само учини рукама лево или десно, да се зна куда ће? Матеја је увек мислио да је неко зло и да ту без пушке нема пресуде. А његов би брат увек љутито отишао, а кад дође четврти пут, прво диже обе руке од лаката себи више главе и мукну мало, вели во, па после три пута брзо скупи и отвори шаку, вели утекао и најпосле рашири руке, каже: не зна се где! Матеја мисли, мисли и вели у себи: мора да је вук напао на говеда и одмах узе пушку, али му тада брат прште од љутине, као капсла под ћетлом и викну љутито: «Утекао ти во!» те се Матеја лупи руком прво по челу, после остави пушку и оде да тражи вола. Само му се онај брат грдно осрамоти пред светом, јер после и велико и мало, свако прсну показује на њ и церека се, као лудо. Од једа човек не изађе три дана, а кад год види оног вола, дође му да му секиром сравни рогове и намрзе то живинче, као душманина.

Најпосле се види (само то нико не хтеде први рећи) да се овако неће моћи издржати ни још онолико, колико је прошло од почетка. И све би се то обрнуло на здрав и паметан пут, само нико не хтеде први, а то и јесте било тешко. Па што је још горе но све, то је, што се дању и разговарало и којекако, бар се види где прсти мрдају и очи говоре, али чим падне ноћ и чим се небо угаси, нико ни од кога чашу воде не би добио, нити би комшија комшију могао позвати, а ни овај другом доћи, па да му и сама глава одлети.

Тако се једном запали нешто Маринку Осичином, кад је овај био код Здравца, да му потражи вола на послугу. И док је Маринко савијао главу потезао као да вуче јарам и дизао руке више главе да покаже Здравцу, шта хоће, забави се дуго, а не зна како му се зло у кући спрема. У то му дотрча нај-

старији син сав задуван и уплашен, на чим га виде, поче мотати рукама око себе, па на више и на ниже, као што се пламен игра а на све то дува, непрестано дува пуним образима, да му заушњаци попуцају. Маринко скочи, а не зна шта је, а већ Здравац поче да се стреса од стра и да чини, ни сам не зна зашто, као и Маринков син. И остали би ту ко зна докле, да се Маринков син не досети јаду, те диже оца на леђа, па понесе кући, те после угасише ватру и спасоше срећом све.

Али као оно некад уз мерење, тако и овога пута, док се зло не очеша о самога попа Павла не осети га он тако јако, а кад се и он нађе онамо, где се није мислио налазити, поче да избавља и себе и остале и сети се прво, као оно некад цркве, а мислио је да ће му овога пута лакше бити, јер бар сад нема стра пређашњега, а с миром се може загазити, па ако се не прође куд се хоће, може се лако натраг.

А то је било овако:

Родило се мушко дете у некога Дуце Пришта и после осам дана, однесе га Пришт у цркву и поведе већ кума да се дâ име детету. Како поп Павле не бејаше у цркви, то се сâм Пришт диже поп Павлу да му каже и да га позове за крштење. Оно одмах у почетку види се поп Павле на муци, чим Дуца сави обе руке, као да нешто није и учини устима два пута, као да мами пилиће. После прекрсти десном руком испред себе и мâну главом поп Павлу да иде с њим.

Поп мисли, мисли и ништа му баш не дође на памет, а најмање како крштење, а да пође за Приштем није радо хтео, јер је онај био још од како се зна ђаво и ломиврат прави. Напослетку, кад му се досадише Приштеве руке и цокање устима, рече у себи Боже помози и пође с њим цркви.

Тамо се већ виде, шта је и одмах се отпоче крштење. Крштени кум, син Матејин, узе дете на руке и стаде где га поп намести, али ни он, ни поп Павле ни остали, нико није мислио шта ће бити при именовању и како ће учинити, а да се ни о памет ни о цркву не огреше. Већ за читање из књига, није се ни пре шта говорило, јер се знало, да су то свете књиге и да по њима памет остаје иста, ма се читале на глас или у памети. И поп Павле поче све редом до Вјерују, а кад сврши са тим, рече куму: «Име?» И то, што је мимо књиге

рекао није било Бог зна шта, само се опет Пришт окрете првом до себе и намигну. Кум детињи заниjа главом, вели: неће да каже! Поп склопи Требник и остави кажипрст где треба у књизи, па погледа кума оштрије и рече опет: «Име?»

А кум опет заниjа главом да неће. Нађе се поп Павле на невољи, где сме оставити дете у пола крштено и недокрштено, а кум опет, син Матејин, зар да се он превари и то пред попом, пред кумашином и осталима?... Поп се Павле намршти и приђе куму до самих очију па викну: «Име!» И опет кум заниjа главом, да неће. А кад поп четврти пут лупи ногом о по́д и викну јаче но пре. «Име!» куму се учини, да га поп не разуме па и он љутито и кратко рече: «Јок!» Срећа што и то рече, те поп Павле крсти дете и даде му то име, иначе би остало дете, на срамоту и села и попа крштено, а без имена.

Када се сви вратише из цркве, свакоме је криво и свако је љутит био. Кум, што се преварио те рекао и онолико. Пришт на детиње име, а у себи га је већ осам дана звао Исидор, како му се и отац звао, а најгоре бејаше поп Павлу. Тога дана осети јаче но икад да је ђаво запарао ноктом и на црквена врата, и поп Павле већ виде у памети ђавола, како се шета ноћу преко порте и како само чека да нађе отворена врата на цркви, па већ кад једном уђе, неће га бити лако истерати.

Те је ноћи поп дуго остао седећи на постељи, дрхтао од зиме у хладној соби, а дрхтао и у души од својих мисли и свог предвиђења Напослетку, као оно онда због Троглава и сада га ухвати са̂н, но из кога не виде, као пре, ништа са чиме би се стало пред нечастивога. Али оснажен нечим што не зна шта је и мало ведријих мисли после сна, замисли се поп по други пут и већ пре зоре, а њега је у души нешто весело храбрило и снажило и после тога, као после купања, заспа са осмејком на устима, па је овога пута и у сну видео да се свему може наћи лека и да ће све добро бити.

Прве недеље после, дође поп Павле раније у цркву, док још нико од Врачана није био у њој, па узе апостол и уђе с њим у олтар. У олтару нађе један крај, седе ту и нађе брзо оно место, што је овој недељи било намењено. После је остао ту дуго, сав предан себи и светој књизи и најпосле га је одатле

клисар тргао, те му показао рукама, како је сав свет ту и како треба почети.

Поп Павле отпоче лепо, као и увек са «Благослови Владико!» и његов се глас јасно чуо у мирној цркви, где се само иначе видело прекрштавање и метанисање. Кад дође ред на апостол, попу заигра срце, а он рече у себи; опрости Боже и поче:

«Ко Еврем послания, святаго Апостола Павла — чтение!»

Народ приклони главе. Онда он уздахну дубоко и зажмуре и место свега што треба рече гласом као за апостол:

«Врачани и Врачанке.. Можете рећи! оћу и не-е-ћу-у.. Можете рећи: знам и не знам, дајем и не дам...» И тако наброја десет речи, потребни, што кажу, као залогаји хлеба. А заврши јасно и растегнуто са «Ђаво вас вара!»

После се окрете народу блед и уплашен и благослови све рукама, па оде у олтар.

Никад нису куцала брже срца у Врачана као тада, а кад се свако с ти последње речи где помену ђавола, свакоме онда набрекнуше жиле око гуше и пред очима се врте и одскачу оне светле мушице, што их затворено око види само у болести.

После се разиђоше кућама страшљиво и полако и тога дана ретко који да је окусио залогај један, па ни воде да је који сркнуо, што кажу.

Само се Сретен воденичар радовао свему и од срца. Чим је изашао из цркве рекао је сам за се: «Вратиће се оно пре ако Бог да!»

XIII.

После овога се све окрете другојаче. Прво се одмах виде, да је чича Стојанчић од истине омутавио, јер како хтеде рећи «знам», замуца само два пут и завеза одмах.

Пробали су да га поврате, и мислили су, да он још држи уговор, али кад се виде његове беличасте очи, како жалосно гледају, па рука која показује уста и уз све неки глас који није ни *е* нити *а*, но нека средина од обојега, па и то дубоко и тупо, онда се већ виде шта је.

Што се тиче осталих испрва се осети да је свуда живље и чак веселије, али у брзо се и то протера и сваки постаде,

као креја кад јој пресеку везицу под језиком, те после брбља и кад треба и кад не треба. А да не би ваљда омутавели и да пусте срцу на вољу, које се и онако дуго гњечило и испаштавало ћутањем, то и мушко и женско говоре само оних десетак речи, говоре, па било с ким или сами за се. Но нико не бејаше тада више отворио срце као Маринко Осичан, јер кад чу живу реч око себе, заигра му срце и запева песму: «Ситан камен до камена», али не тако, но: «знам знам, знам знам», и по некад рекне «не дам», кад већ то по гласу треба. А певао је Маринко од јутра до мрака и сутра опет.

Но чему се ни поп Павле, а ни остали нису надали, то је, што се брзо тих десет речи изгубише са свога пута и што за мало, а већ ни једна није била оно што треба да је. Пре се овога знало бар рукама рећи ово или оно, али петога дана по недељи, већ се није знало шта је: «јесте», а шта је «није». Па кад још једног дана поп Павле срете Матеју и сави прсте да га благослови, а Матеја рече: «Знам!» и приклони главу, виде поп да ће се с овим отићи даље и горе, те зађе истога дана по селу, па рукама и са оних десет речи позва себи: Здравца, Крсту, Матеју и Маринка.

Кад се они скупише код попа, он затвори врата од куће, погледа добро свуда, да их ко не гледа, па онда стаде пред њих и рече:

— Браћо!

Сви се брзо погледаше међу собом и свако се види пита очима, као шта то би попу Павлу, али им он не даде да се дуго загледају, него одмах настави:

— Браћо, ја видим лепо, шта ће бити од нас и да овако не ваља никако. Да вам ја не говорим само из своје памети, ето и сами знате шта би са чича Стојанчићем и где се човек осакати, да не вреди док је жив. После ето, где се сад леб зове «дај», а вода «знај» и где неће проћи ни још оволико, а ми ћемо старији заборавити све, а млађи научити наопако и онда како ћемо поћи Богу на истину са толиким греховима. Свакоме ће нам у паклу истезати језике врелим клештама и мучити нас, како смо и заслужили. Истина, ово је све било после онога, већ знате, мерења и лупања (кад то рече, сви се размакоше један од другога, а Матеја мету и фес на гла-

ву), али ја видим, а и по мојој памети судим, да је ово, као и оно пре, ако није и горе.

Ту поп преста, да чује другога, али они сви оборили главе и ћуте. Напослетку кад се то досади, диже главу први Маринко и рече:

— Хоћемо ли да говоримо?

— Па шта ја радим, викну поп оштрије, овде нас нико не чује, а ако ништа не буде, неће изаћи ништа испод овога крова. Је л' тако?

Сви рекоше: Тако је! и онда први поче Маринко. Само, што ни сâм он није знао, а други још мање, да од како се заћутало, те се сад први пут и изненада поче говор. Маринко виде одмах да је многе речи заборавио, и да сваки час замуцкује. Мало мало па запне, као да кола вуче и уз то увек каже: «та-а-а дё.. како се каже!» и после се већ сети. Први пут поче овако:

— Оче Павле, право кажеш и кад сам чуо оно у... т-а-а дё, како се каже!? а... јес' у цркви, кад си рек'о, како нас ђаво вара, а ја велим и преварио нас.. Видимо ми сви .. да... да не ваља, ал' се опет бојимо да нас онај ђаво... онај... та-а-а дё, како се каже?!. а јес'... Сретен, да нас опет не окупи оним... оним... та-а-а дё како се каже!?...

Поп се Павле намршти и прекиде Маринка:

— Не помињи то! рече.

— Па после, опет поче Маринко, бојао сам се Сретена и онога... та-а-а дё, како се киже!? а јес'!... мерења.

— Ама остави то! викну поп по други пут и лупи још ногом.

И Маринко прекиде реч, па се поче трљати шаком по челу, мучи се, види се, и најпосле рече:

— Све нешто заборавим шта 'оћу да кажем, него ако 'оћете, могу вам лакше рећи... та-а-а дё, како се каже?! а јес'... рукама, и ту одмах поче нешто рукама да мрда, али га поп опет заустави.

— Немој Маринко тако, теже је то, чини ти се, него прићути док се прибереш, а сад може неко други. Ето ти Матеја.

На то се Матеја трже у месту и сав плану као ватра, али с њиме бејаше друга невоља. Или што је дуго ћутао, или по своме срцу, тек му сад полете језик и нити се сâм могаде,

нити га Матеја знаде зауставити. А кад му се душа замори, дакће после као болесно пиле, а све чини ох, ох, ох! и чим се мало поврати, опет почне као пре до прекида.

А овога пута, само што рече — оче Павле, право кажеш што кажеш, а знаш јер си учеван више но ми сви и ја сам мислио да је ово горе но оно прво, јер оном... ох, ох, ох!... јер оном првом ето где се нађе лека, а за ово види се не помаже ни књига ни... ох. ох. ох!... ни црква!... ох, ох, ох!.

Виде поп Павле да се не може ни он чути, а бејаше му га жао, како се грдно мучи, те му рече да се мало одмори, па се окрете Здравцу:

— Да чујемо тебе Јовица!

Здравац је видео још одмах да ће проћи или онако као Маринко, или као Матеја, а знао је иначе да ће моћи лакше рећи, ако пева, но ако говори, те рече поп Павлу, али да и самога себе једва чује:

— Нећу моћи ни ја тако, него да певам а ви слушајте.

Али то већ не би се могло примити, јер поред све невоље у којој су, не би се могли не насмејати, а како би то било. Зато се поп Павле окрете четврти пут Крсти, па још и не рече: «дела ти!», кад Помози-Бог само одма̂ну руком и рече:

— С-с ад н-н-не могу!

Оста опет реч на поп Павлу, те он одговори и за остале:

— Ето и ви сами видите, шта учини то зло од нас, те овако матори нагађамо реч као деца. Још да ово и овако по траје који дан и коју недељу, грешнога ми живота, тешко да би и једну реч више погодили. А ако нам се језик узме, онда лепо и ти Јовица и ти Креста и ти Матеја и ти Маринко, сви идите на ливаду, па пасите траву, као марва. А ко зна да ли и ја не бих тако ситнио као вас четворица да није молитава и читања литурђије, јутрења и вечерња?! Зар и мене и вас није срамота, да нам мала деца остану мутава и...

Ту га Маринко прекиде руком и рече:

— Остани на којој си, а пусти мене да кажем, бојим се заборавићу. Ја велим, да нам ти кажеш колико који да говори и шта, само да буде мало више но пре у.. та-а-а дё, како се каже!? а̂ јес,!.. у апостолу.

— Не може тако Маринко. Бог с тобом, где ћу ја знати све речи, шта коме треба. Него ја велим, да ми опет пош-

љемо Симу Ступицу, али не као оно пре, пустише дете неуко и само, па да нешто тражи, но да му се каже, да пита кога нађе и треба: Шта је најбоље на свету? Шта је најгоре на свету и шта нама може помоћи? Хоћете ли тако?

А ко би могао против тога и зашто, те се тако утврди тада међу њима, да Ступица што пре пође у свет и већ ће му поп Павле рећи ваљано, где да иде и како да пита.

Другог дана по овоме састанку опет пре сунца, пође Ступица у свет и Врачани опет ухватише веру међу собом, да ће живети лепо и паметно, а већ кад се Сима врати донеће им, сумње нема, нешто боље и паметније.

— Наставиће се. —

ИЗ ПУТНИЧКИХ УСПОМЕНА
О ДУБРОВНИКУ

(*Говорено у Грађанској Касини фебруара 1895. год.*)

Госпође и Господо,

Наши учитељи и професори научили су нас у школама, да је за дуго времена, скоро пуних 1000 година постојала на Сињему — Јадранскоме — Мору Дубровачка Република, која је била у живим и врло интимним односима са старом српском државом, и која је поред све своје малешности — у доба највеће своје славе и величине република није имала више од 60—80.000 становника — која је дакле поред све своје малешности претила да постане озбиљним супарником богатим, лукавим и силним Млецима, па то за извесно време и била. С друге стране ми знамо, да је Дубровник у Средњем и Новом Веку у извесним епокама културом и цивилизацијом својом, нарочито ученошћу својих синова надмашивао многе италијанске државице и градове, и да се на светском збору равнао с великим царевинама. Не само да је он дао прве професоре и ректоре италијанским свеучилиштима, но је ето и у најновије доба био колевка двама васпитачима српских владалачких домова. О њ се отимљу данас Италијани, Хрвати и Срби, да о томе и не спомињемо, како би нови му господар хтео што ни једна од тих струја не жели, а то је да он заборави на своју несравњену прошлост, па да савије врат под јарам нове судбине и да гледа да се на њу навикне.

Дубровчани, с којима сам се ја упознао пре одласка у њихов град, одликовали су се увек углађеношћу и отменошћу која их је не само издвајала из круга познаника из осталих

наших крајева, но их је стављала и изнад нараштаја им из других, од нас далеко просвећенијих народа. Поред складности и увек солидног образовања главно им је обележје било љубав према своме граду, понос са негдашње му славе и меланхолична повученост у себе сама, уз то снажно српско осећање. У Дубровчанину изван Дубровника ја сам готово увек гледао двострука човека, гледао сам и налазио Дубровчанина и Србина. И то је распиривало у мени жудњу, да што пре отидем у Дубровник и да га у колико је то могуће што боље изучим, или да се тачније изразим да се оспособим како бих га могао појмити. И ја сам провео у њему свега десет дана. И нећу претерати кад вам кажем, да су то најслађи дани мога живота. И ја ево хоћу да вам дам његову слику, површну му слику, или боље, кратку му историју, а вас молим да не пожалите стрпљења саслушати слепца, који хоће да вам говори о лепоти Венериној, и наглувога, који је дрзак да се маша говорити о Палестрининој музици.

Брзи брод друштва Ungaro-Croata, који полази са Сењске Ријеке у један час по поноћи између суботе и недеље, и који на путу свраћа у Задар и Сплет, задржавајући се толико у њиховим пристаништима да их путник може тек површно разгледати, стиже у понедељак око осам часова у јутру под Груж, мењајући и нудећи путнику још од првог свитања зоре најлепшу панораму. Десно су вам лепа и китњаста острва: Шипан, Лопуд, Каламота (или Колочеп), Дакса, а у даљини вам ишчезава Св. Андрија, докле се Гребени заклањају за Лапад, а Локрум за град. Лево се спуштају суре херцеговачке планине. Тек по који самостан на њима сведок је негдашњега живота: Млеци и Аустрија поскидали су им сву Богом даровану одећу, те сад видите само голо стење и дубоке пролоке а гребенима се вере по какав кршни Херцеговац, који је природни посредник између Приморја и Загорја. Тек на падинама и уз обалу нижу се лепа села Бресечине, Трстено, Орашац и Затон. Лево вам се отвара дивна кита старих палата, које се ређају с обе стране поред Ријеке (Омбле), што одмах ту, на пушкомет, избија с таквом јачином из каменог ждрела, да креће витлове неколико великих воденица. Она вам је на свој начин оличење препрека, које се стављају и које су се увек стављале ближем додиру између браће с једне и с друге стране

ових каменитих планина. Али као што је херцеговачка *Требишница* прошла довде подземним путем, тако се ни духовна и народна веза између Приморја и Дубровника с једне и Херцеговине с Босном с друге стране не може прекинути.

Ови дивни дворови што се ређају по обалама Ријеке, и од којих су многи данас већ опустели, гробни су споменици негда славне и многобројне, сада већ у велико проређене властеле дубровачке, као што су опустели домови у Перасту и Доброти видни сведоци прегаоштва и неуморности у раду родитеља и прародитеља данашњих Бокељаца, које је парна махина као пушка Краљевића Марка отерала тако рећи у гроб. Ријека је Бока у маломе, а од ове по лепоти и узвишености ја ничега величанственијег видео нисам, нити извесно за право српско срце и за српско око на свету ичега дивнијег и има. Не знам зашто, али се мени често српски народ представља као један човек чије је лице Дубровник до Стона десно и до Котора лево.

Право велико Дубровачко пристаниште је у Гружу — оно у граду му је уже и у њему пристају само мањи бродови. — Одавде се на колима иде у град добрим путем, — споменом Наполеонових времена — на коме нам се сваки час отварају нови видици. Лево се високо диже главица Св. Влаха заштитника и покровитеља старе републике, а под њим је Срђ његов претходник. Кад се на висину испењемо, онда нам се отвара панорама, да „величанственије не замисли никада песничка машта. Топла бескрајна пучина протегла се до последње црте хоризонта. Не зна границе, него љуби далеке невидљиве обале Италије.“ На мирноме, као огледало равноме мору без реда и одређеног правца чини вам се да лутају небројени бродови, једрилице и чунови, и на њима плове небројена богаства, многи народи, небројени људи с разним срећама и боговима. . Ево овде десно вам је, поред многих других на путу, на стрмој и кршевитој главици црквица *Госпе од Милосрђа*. Подигнута је почетком XVII столећа, и у њој је чудотворна слика Матере Божје, искићена разним драгоценостима дубровачких помораца. Испод овог рта не пролажаше у старо време ни једна дубровачка лађа, а да је не би из топова поздравила. Мало више ње је на главици окићеној борјем, мања црквица *Влаха од Горице*, коју је неумрли Медо Пуцић овековечио најлепшом сценом из *Цвијете*. Почнемо ли се спуштати

низ брдо, онда смо у правом рају, у коме се људско умење и утанчани укус надмећу с природом. Десно и лево су дивни господски домови старе властеле, а око њих се надмеће јужна пôма са северним бором. Силазак низ Пиле потискује у засенак познату Хајнову песму.

Такав вам је улаз у Дубровник. А какав вам је тек он сам! Ја му се нећу у описивање упуштати. То су учинили и вештији и позванији од мене. (*Др. Лујо кнез Војновић*: *Вођ кроз Дубровник и околна мјеста*, пригодом подигнућа споменика Џиву Франа Гундулића. Дубровник, Српска Штампарија 1893.) За моје око ја вам могу рећи само толико, да он оригиналошћу својом одваја од свих мени познатих градова и само се у неколико Оксфорд и Праг могу с њиме испоредити. Као и у последњем тако би вам и у Дубровнику свака плоча, кад би говорити умела, могла причати по једну историју, занимљивију и вернију од оних, с којима се код нас улази у Академију. А та би вам историја потврдила ону дубоку мисао великога Виктора Ига, по којој и нема малих народа, јер се величина њихова не мери по броју становништва и по броју квадратних миља, као што се ни величина човека «не мери пеђу него памећу»; по коме је велики онај народ, који даје величанствене примере. Својим јунаштвом на Косову и својом културом на Приморју, нарочито у Дубровнику, ми смо дали у Средњем Веку доиста величанствене примере. Размислите, како у том погледу стојимо данас.

Рекох вам, да вам од Дубровника, какав је данас нећу ништа описивати, и ако би и *Ловријенац*, и *Минчета*, и *Бокар*, и *Пенатур*, и *Ђвор* и *Орландо*, и *Бундићев Театар*, и *Ђивона*, и многе цркве и манастири, заслуживали то не само по својој лепој и оригиналној архитектури већ и по своме историјскоме значају и по изврсности уметничких, вајарских и сликарских, предмета најчувенијих уметника, који се хране у њима. Ја бих радије хтео да вам објасним живи Дубровник, да вам анализем ону, на први поглед необјашњиву мелахолију и резигнацију, а често и апатију данашње дубровачке властеле. То пак моћи ћу учинити, ако ми допустите да се осврнем на прошлост овога града.

*
* *

На источној обали Сињега — Јадранскога — Мора била је на месту које нас занима год 656. велика и густа дубрава, која се простирала све до мора. Према њој и не далеко од ње стршило је из мора нешто неприступних гребена. Кад су варвари порушили стари Епидавар (дан. Цавтат), његови су се становници, што их је у животу остало, спасли на тим гребенима. С овим бегунцима спојиле су се год. 691. неке друге насеобине римске из Далмације. Враћајући се год. 900. из Рима, српски се жупан Павлимир задржи ту неко време, па остави после себе неколико својих пратилаца и много благо. После тога, српски краљ Бодин, који је већ био освојио сву јужну Далмацију, утабори се у дубрави према овим хридима у намери, да принуди њихове становнике (Лаузане), да му издаду његове рођаке и земљаке, који су се код њих били склонили. Ови на то не присташе и одупреше се Бодиновој војсци. Али по смрти Бодиновој дођу (год. 1111) до споразума с његовим наследницима, чији се војници настанише по дну дубраве, па полако и постепено прелажаху и на острвце. За тим се насу уска мореузина, те се тако острво здружи с дубравом, латински са српским елементом. Тако је на поуздану римску и грчку културу и просвету дошла жива, свежа српска машта, те нам *Лукарић* прича, како су већ у IX столећу Дубровчани певали јуначке песме о српским владарима, и како их је неки неретљански кнез с тога много поштовао и ценио. «Такве су песме, вели један дубровачки педагог (В. Адамовић), силно утицале на васпитање и уздизање знаменитих људи, које је жар домородне љубави пратио преко Сињег Мора до у најдаље крајеве.» Код нас се још није дошло дотле, да се ради на одређивању генезе и прве колевке појединих наших народних песама. Кад се томе послу буде стручњачки приступило, онда ће се, мислим, утврдити, да је најлепшима порекло у Дубровнику и његовој околини. На ову слутњу наводи нас не само ова Лукарићева забелешка, већ и друге околности на којима се ми овде не можемо дуже задржавати, остављајући њихово проучавање и разматрање онима, који су за то стручнији и позванији. Љубав према домовини била је још у оно доба тако јака у Дубровчана, да су они понос и славу своје отаџбине

увек претпостављали властитој користи и приватним интересима. Није ли над самим уласком у дворану њиховог великог већа стајао овај знаменити натпис:

„Прегорите личне и брините се о општим интересима."

«Ob iti privatorum, publica curate.»

У старом Дубровнику породица је била васпитатељка свих људских врлина. Домаће је васпитање у њему било строго према потребама самог живота. *Мати* је била прва васпитатељка свог детета: не само што би га она сама на прсима својим отхранила и што би сама брижљиво пазила на прве му кораке, но би га она материнском нежношћу тако уводила у Христову веру да би оно још за рана заволело све што је право, племенито и лепо. Дубровкиња се бринула и о умном развијању свога чеда, те би га најпре запајала народним приповеткама и загонеткама, и тако би му унапред омилила учење у школи. Зато што се у Дубровнику сачувао српски језик, и што се у њему, поред све западне цивилизације одржало онако јако српско-«словинско" осећање, има да се захвали на првом месту дубровачким матерама, које су биле прве чуварице и заштитнице Српства у њему, јер нити су хтеле нити су смеле учити других живих страних језика, већ су увек говориле само српски. Матере српске нису смеле претеривати ни у нежности, особито према својој мушкој деци, да се тако не би одгајили мекушци. Тако је Дубровник већ у подизању својих будућих грађана спајао срећно Шпартанство с Атинством. Отуда се и можемо сретати у њему с примерима пожртвовања и мудрости, какве нам дају само класични тренуци у историји великих народа. Отуда у њих оно прегаоштво и отачаствољубље, које нам тако јасно илуструје Михо Працат, који је стекао толико, да је могао даровати својој отаџбини 200.000 ђенуина и помагати Карлу V у његовом великом рату с 12 бродова (поред републичиних 300, Петра Ивеље 20 и неколико Охмућевићевих), који је поклонио Шпанији коју је морила глад грдне количине жита, и на навале захвалности и понуде одликовања и подизања у велико племство одговорио цару:

— Ја сам са̂м богат, круно пресветла, те ми новаца не треба; крал сам на својим бродовима,—што ће ми друге части,

слободни сам грађанин Дубровника, а за мене је то титула над свима титулама и за другима не жудим.

И право је, што је једини кип, који је република подигла, био намењен (1683). Миху Працату „заслужном грађанину". (Тек је год. 1893 подигнут споменик Гундулићу).

Матерњем васпитању имамо да захвалимо и за *Ђона Ђурковића*, који је (год. 1465) напустио звање главног заповедника угарске војске и првог краљевог доглавника, па похитао у своју отаџбину, кад је дознао да се снују неке плетке против Дубровника; њему имамо да благодаримо за многе јунаке, државнике и трговце у старој српској држави — сетите се одбране Новога Брда — као и на оном *Бандурићу*, који је, као прост слуга клечао пред инглеским послаником приликом закључивања Пожаревачког Мира, молећи га да се заузме те да се Дубровник више нигде на суву не граничи с Млецима. Али су, без поговора, најлепши и најсјајнији пример грађанских врлина, с којима се само Темистокле и Регуло и браћа Граси могу упоредити, два дична побратима: *Никола Буниħ — Вучиħевиħ* и *Маројица Кабожиħ (Кабога)*.

Оба ова врла дубровчанина као да су у мочарној тамници, „куда гмижу змије и акрепи" дочекали страшни трус од 6 априла 1667, и обојица су, срећно измилевши из ове, ставили сву своју снагу не на то, да се свете онима, који су их неправедно тамо вргнули, но да спасавају отаџбини оно, што се после трешње од огња и пљачке још могло спасти. Оба су се слошки ставили на чело тада готово са свим уништене републике, и ускоро су у њој повратили ред и мир, радећи енергично на њеном опорављењу и чувајући јој спољни углед и достојанство. Млечићи су хтели да се том приликом користе, те да на ново потчине Дубровник својој власти На тај захтев им је поручио Никола Бунић: „Док буде једне душе у Дубровнику, бранићемо нашу слободу." Али ни страшни трус, ни пожар, ни пљачка ни млетачке претње, као да још нису били исприли чашу искушења, која је била намењена Дубровнику и врсним му синовима. — Наскоро за тим, подстицан од свога великог везира Кара-Мустафе, који је био смртни непријатељ Дубровнику, Махмуд IV захте, да му овај као сузерену преда сву заоставштину изгинулих породица. Захтевање је било огромно и Дубровчани га нису могли извршити и ако су продали све

па и црквене утвари, и на сто година заложили извесне дохотке Ђеновљанима. Тада решише да пошљу две посаобине: једну босанском паши, јер их је и овај јако стешњавао, тражећи им 500 кеса, а другу у Цариград. Само је тешко било одабрати људе, који би били дорасли за те мисије у тако страшним тренуцима. И кад су „сви јунаци ником поникнули” онда се подигао властелин *Марин Гучетић*, да предложи за посланика босанском везиру Николу Бунића, што би одушевљено примљено, а по чему одмах за посланика у Цариград самом Кара-Мустафи би одређен Мароjица Кабожић. Први узе себи за друга самог Гучетића који га је и предложио, а други *Влађа Буку*. Бунић је из Сарајева послан окован у Силистрију, где је бачен у тамницу. То је исто учињено у Цариграду с Кабожићем, који је четири године чамио затворен у чувеној Баба-Ђаферској кули, у којој су затварани злочинци најниже врсте. Смрт је била једини излаз како за Бунића тако и за Кабожића, ако република не попусти, па ипак су они обојица писали тајна писма кнезу и сенату, у којима су их, и то са свим независно један од другога, преклињали да се Порти ни по што не попушта, да република не прима на се никаквих нових обвеза, но да се бране до последње капи крви. На њих нека се ништа не мисли у овим тешким тренуцима, а своје породице стављају на срце Отаџбини за коју радо живот дају. И они су и сада спасли Отаџбину, јер је Кара-Мустафа после пораза на Бечу и Грацу обешен овде у Београду (на Божић 1683), и односаји с Дубровником одмах су пошли на боље. Мароjица се вратио у своју Отаџбину, дочекан са заслуженим почастима, а Бунић је иструлио и издануо у силистријској тамници 16 августа 1678. и оплакан како нико дотле ни после тога у Дубровнику, па му је на самом жртвенику Отаџбине, у Великом Већу, подигнута надгробна плоча, кад му се и онако прави гроб није могао наћи. — Да поменем мимогред, да је Бунић био и велики песник, те су нека од његових дела и штампана. На путу од Цариграда до Дубровника написао је једном (као ранији поклисар) спев Phoenix, у коме опева будућност Дубровника. Смрт његова одјекнула је по целој Европи и надахнула је неколико песничких дела. О Мароjици Кабожићу има драма г. Матије Бана, која се на жалост, колико је мени познато, у Београду још није давала. (Не може да

дође на ред од Јокајевог «Златног човека» у коме се исмева српски народ)

Са свим је природно да је с овим и овако одгајеним својим синовима Дубровник напредовао и цветао, како ни једна државица дотле. До највећег свог развоја и благостања доспела је република крајем XV и почетком XVI столећа, и то на основу великог богаства до кога је дошла трговином, главном полугом у напредовању Дубровника. Готово монопол трговања по српским и бугарским, доцније мухамеданским земљама имали су Дубровчани. Смели морепловци и одлични трговци, уз то лаки на учењу источних језика, они су сву источну трговину имали у својим рукама Не само да је по градовима на Балканском Полуострву било «дубровачких улица», већ ми у самој Флоренцији налазимо у то доба знатну «Strada dei Ragusei.» — Радиност је у Дубровнику са свим природно била јако развијена. Пре но по многим другим западним градовима наилазимо ми овде на творнице новаца, златарнице, стакларе, перионице коралâ, радионице барута ливнице топова, чинионице кожа, а још у XV столећу сретамо се у Дубровнику с радионицом за математичке и астрономске инструменте, па нам је историја забележила и то, да је француски краљ Карло IX слао нарочите изасланике у Дубровник да се ту науче ткању, а нигде у то доба није било вештијих радника у грађењу бродова но овде, те је с тога и подарено француско право грађанства свима Дубровчанима, који би се ма где у Француској задржавали, што је за ондашње правне односе било од врло замашног значаја.

Занати су поред материјалног благостања доприносили и умном образовању и усавршавању Тако у прилог овоме тврђењу имамо једну закладу из год. 1502, по којој неки поп Лука Радановић оставља дум-Тому, сину покојнога Вукашина тисак, којим се печатају књиге са шест подупирача и са свима словима и дизалима, који ће се у његовој кући наћи. О јачини ондашње дубровачке цивилизације имамо један тачан запис војводе Соркочевића, по коме је у Дубровнику било толико учених људи, и то како у латинским и италијанским тако и у грчким и српским (словинским) књигама, да се свака породица одликовала по једним научником. Пример Миха Працата и Петра Ивеље најбољи нам је доказ о богаству Дубровчана.

Матеја Лукарић је био у стању краљевски угостити угарског краља Жигмунда и српског војводу Стевана после пораза на Смедереву и дати им при поласку на уздарје по 15.000 ♯; трговци из једне улице обртали су капиталом од 20,000.000 ♯. да се не враћамо на то, да је Дубровник био у стању послати у помоћ Карлу Петом 300 потпуно, оружјем и људима, снабдевених бродова. А шта тек да рекнемо о правој науци, чији су се апостоли растурили из Дубровника по целом свету, те свуда сјали најлепшим и највећим сјајем још за дуго, пошто је република политички и материјално ослабила. Ко се не сећа. и који се, ма то био највећи и најпросвећенији народ, с правом не би поносио мужевима као што су: Марин *Геталдић*, претходник и учитељ Декартов, Ђуро *Бањиви*, најчувенији лекар свога времена, Анселмо *Бандур*, први нумизматичар и археолог и први туђинац, који је изабран за члана у француској академији, Лукарић, Мавро Орбини, Серафин *Цријевић* и Севастијан *Сладе* историчари и Руђер *Бошковић*, дика XVIII столећа!! Ко се од нас не сећа песника: *Ветранића* Мавра, Бобалија *Мишетића*, *Нањешковића*, обају *Држића*, Андрије *Чубрановића*, *Рањине*, *Златарића*, *Гундулића*, обају *Палмотића* и великог Игњатија *Ђурковића-Ђорђића*, и многих других који су сви писали на нашем језику, — па онда песника латиниста: Илије *Цријевића*, који је ловоровим венцем крунисан на Капитолу у Риму, *Кунића*, који нам је (поред својих песама) дао најбољи латински превод Омирове Илијаде и Брње *Замање*, који је дао најбољи превод Одисеје, за тим Бенедикта *Стојковића*, Ђона *Растића-Рести*, чији се латински стихови у Европи још и данас по школама уче заједно с Орацијем, и многих других?!

Али ма да има песника, који пишу овако лепо латински, ипак је драма писана и представљана у Дубровнику само српски, и ми је овде налазимо већ у XV столећу. Ускоро за тим образовала су се драматска а за њима у опште песничка друштва и песничке академије, каквих је било у то време и на Западу. Крајем XVI столећа наилазимо и на једну дубровачку Аспазију, на Цвијету *Зузорићеву*, чија је лепота, умност и духовитост толико била на гласу, да од самог Торквата Таса имамо два сонета, њој посвећена.

Хоћете ли још доказа о великом напретку, који је био у ово време достигао Дубровник? Њих има и сувише. Да вам

напоменем само укратко, да је у њему већ год. 1540. била општа болница на коју је република трошила силни новац, а већ 1300 установљено је било добротворно друштво, чији је капитал с временом нарастао толико, да је годишње трошено 800.000 # на разна доброчинства, па чак и на удају сиротних девојака. Год. 1434. подигнут је дом за сиротну и напуштену децу, а год. 1391. дом за изнемогле свештенике; год 1671. дом за помагање и штедњу, како би се стало на пут лихварењу, а за тим нарочито уточиште за изнемогле старце и старице. Инглеска је још крајем XVIII. столећа тражила за себе искључиву повластицу трговања с робљем и укинула га је формално на захтев остале Европе тек год. 1807.; Дубровачка Република је то учинила још 27 јануара 1416. године, дакле на четири стотине година пре данашње најпросвећеније државе.

О Дубровнику су писали многи страни путници. Сви су они сложни у главним потезима о њему. Ево о томе неколико примера:

Инглез Тома *Ваткинс* почиње с исповешћу. «Ја не могу, вели он, да пишем о Дубровчанима онако пристојно, како они то заслужују, јер се код њих срећу сва својства, која једном народу може дати савршено, како телесно тако и душевно васпитање. Код њих ћеш наћи више учености а мање хвастања, више међусобне слоге и узајамне услужности, а мање зависти него код ма ког другог... народа Њих нико не може превазићи у гостопримству... Код њих једном речи има тако мало порока, да ја нећу претерати, ако их прогласим за најумнији, најбољи и најчеститији од мени познатих народа».

«Кад иза несрећног косовског боја падоше под турски јарам Бугарска, Србија и Херцеговина и љута несрећа стиже те покрајине, пише хрватски граф, *Драшковић*, јер се њихове плодне равнице претворише за вјекове у пољану страшних битака, мала дубровачка држава, слична грчкој Атини, уздржи цијелу неповријеђену своју слободу и независност. Опрезном својом политиком знала је разборито и срчано употребити сваку згоду и прилику, да обезбиједи могућим савезима и корисним уговорима, особито с Портом, своју независност. Под заштитом ове задње, која је гњечила и мучила својим неснопшљивим јармом остале словенске покрајине, Дубровачка Република разви

своје физичке и умне силе тако сјајно, да се у трговачким односајима такмичила с првим европејским државама онога времена, а бјеше наткрилила готово све у моралној углађености.»

На једном месту у Revue des Deux Mondes читамо ово: «Становници Дубровника су добродушни и прости. Сељак је радан, поштен и побожан, проводи свој живот нешто у бродарењу а нешто у обрађивању замље, и пење се до таквог степена складности и углађености, да му се у томе погледу не могу приближити сељаци ни једне друге земље. Град нам тај нуди призор, коме нема на далеко равна.... Тако красна природа буди у овом народу најузвишеније мисли... Ваздух, сунце и зеленило заносе га, и на њему се осећа срећни утицај благостања».

«Што да речемо о Дубровнику, пише гроф Франо *Борели*, који је, притешњен између отоманског варварства и млетачке зависти, умео да сачува своју независност и просвету, и себи створио политичку, књижевну и трговачку историју, која би служила на част најпросвећенијим народима Европе».

Чувени *Томазео* пише: «Дубровник је једини град, који је у исто време неговао три језика. Италијанскоме је Дубровчанин био тако вешт, да га је боље говорио но што се говори у многим градовима саме Италије; знао је тако српски (словински) да је образовао нарочиту дубровачку књижевност; у латинскоме су пак Дубровчани били тако на гласу, да је Дубровник у једно време имао више чувених, светских писаца и научника, но сва Италија укупно. *Да постане генијем — Дубровчанину није било потребно да се удаљава из своје отаџбине;* било му је довољно да се угледа на своје старије и да иде њиховим стопама»

Да прелаз к опадању, — јер ви сви знате, да Дубровник на жалост одавна није оно што је негда био, — односно да његову пропаст оцртамо речима баронице *Дирингфелд* «Дубровника нестаде, вели она Не сруши се, но се мало по мало угаси. Ипак је себе надживео, и сада се још светли у своме маузолеју, који се издиже изнад сурог стења на вазда узбурканоме мору. — Море и хриди остају вазда исти, али Дубровник није више што је некад био. Зидови га његови окружују као и пре: камење не умире, али је Дубровник умр'о. Нема више потребе за заштиту, јер он нема више непријатеља. У тишини својих

зидина почива успавана република као Краљевић Марко и Барбароса. Њих се двојица могу и пробудити, — Дубровачка Република неће више. Умукла као нико други, и умукла за навек, стоји она покривена као свете мошти под прозрачним велом плаветног свода, веселог и ведрог неба.» — Ово као што видите, није ништа друго но посмртна песма.

Да видимо убрзо, шта је било повод пропасти Дубровника.

Први је узрок у томе, што је Дубровник, који је стајао под покровитељством византијских царева примио, после освојења овога од стране крсташа (1203), за свога ректора једног млетачког властелина наместо домаћих кнежева, који су дотле успешно владали. Раздор и борба за ослобођење од млетачког господарења трајали су више од 150 година, све до год. 1357, кад се република са свим ослободила млетачког туторства.

Други узрок пропасти дубровачке био је у великом губитку, који је држава претрпела приликом већ помињатог ратног савеза с Карлом Петим, у коме је страћено не само големо благо у бродовима, оружју, храни и другој роби, но у коме су се и многи грађани дубровачки, особито многи младићи, потопили. За овом погибијом дошла је ускоро и друга у тако званој индијанској војни, у којој су губици били тако страшни, да од тада дубровачког поморства почиње да нестаје.

Трећи узрок пропасти био је велики трус — или како у самом Дубровнику веле *трéшња* — од 6 априла 1607, праћен грдним пожарем и пљачком. Тада је под градским рушевинама остало више од 5000 мртвих душа, а међу њима и сам тадашњи кнез Симо Геталдић. — На ову и овакву физичну и материјалну изнуреност надовезала се похлепност Турака и Млечића.

Под оваквим приликама је раздор властеле, који је у осталом из њих и изишао, врло штетно утицао на јавне послове републике. Подељена на странке *Саламанковаца* и *Сорбоњана*, — ја вам свраћам пажњу на ову академску поделу у странке — властела се толико у своме раздору била заборавила, да се пуних осам месеца није скупљала у веће, није постављала чиновнике ни отправљала јавне послове. Али ипак за све ово

време нечувена безвлашћа није се међу старим дубровчанима нашао ни један властољубац да покуша дочепати се власти. У Дубровнику се Коле де Ријензи није могао родити. Народ је шта више живео тако мирно и уредно, да туђинац не би могао нипошто приметити шта се збива, кад не би смотрио грађане, који су, гледајући опасност за отаџбину, ишли посведневно гомилама у цркву да се Богу моле, е да би повратио слогу међу властелу. Већ и по овом видите, да је дубровачка аристокрација стајала с народом у другојачим односима, но што је то било по осталим западним државама.

Па ипак под оваквим стањем наравственост је слабила: Гучетићâ, Кабожићâ, Бунићâ, Працатâ и њима подобних није више било. Али се по која жишка старог жара ипак одржавала у пепелу. Зар не опомиње на стару славу и старе јунаке онај сенатор Нико-Никша-Пуцић, који је тешку ситуацију пред пропашћу Дубровника обележио речима: „Како не можемо одрубити главе многијем, који су у овој дворани (приликом већања о предаји кључева Французима), тако савијмо се и протествујмо!“ — А колико опет резигнације и господства има у речима, којима је дубровачка властела поздравила аустријског цара, кад је овај, после Бечкога Конгреса, дошао први пут у град, као његов суверен?! „Не дођосмо ни из страха, ни с тога што се чему надамо, пред Твоје Величанство“, рекао је тада смело цару у очи говорник позване властеоске депутације, „већ ово учинисмо по неумитном мигу судбине, која нас је исто онако довела под твоју власт, као што нас је водила и за времена наше славе и величине“. Непријатно изненађен оваквим неочекиваним поздравом, ћесар је, причају, остао за тренут узбезекнут, па је онда отпустио властелу с јединим одговором „Ја вас господо сажаљевам, али — ваши ће синови бити моји војници.“

Дубровник је данас обично окружно место с једно 6 – 7000 становника. Његова властела је до скора живела целибатом, пошто су све наде на бољу будућност и на повратак старе славе и величине изгубљене. Он живи у прошлости, која је драга у њему свима: од најстаријег властелина до последњег факина. Он је затворен према свима страницима, а ако успете да вам који дубровчанин братски отвори срце, ви ћете у њему

наћи читав Пантеон, читаву Валхалу, читав Вестминстер-хол. Сваки дубровчанин зна у прсте сву историју славне републике, јер је учи од груди своје матере па до последњег часа, и ма чим се занимао, то му је најмилија наука. Нађе ли у вама правог Србина, који уме и хоће да га појми, он ће вам о тој слави старога града дуго причати, али ће вам исто тако одмах указати прстом на наше старе нераздвојне везе, одвешће вас да видите крст краља Уроша у доминиканском манастиру, где ћете наћи и на гробне плоче београдских трговаца, умрлих у Дубровнику, па ако вас заволи, одвешће вас да видите собе, по којима су ходали цар Душан и деспот Ђурађ Бранковић, и у којима су се учили српски, Душанови, питомци. Затим ће вам показати место где је била библиотека, коју је цар Душан поклонио Дубровнику, и онда ће настати разговори, којима нема краја. Ако сте срећни те сте се намерили на кога учевнијег дубровчанина онда ће вам он прстом указати на сведоџбе наше старе љубави у самим документима који се хране у дубровачким архивима, а којих је још више однето у царске архиве у Бечу. Тако ћете ви сазнати за оно место из писма Дубровника Кнегињи Милици (Лазаревој) од 10 Новембра 1403, у коме стоји:... «И *много смо ради били*, да дође господин кнез и брат му (Стеван Високи и брат му Вук) у наше мјесто, *у своју кућу*, јер бијасмо приправни, и чекасмо да их примимо с великом љубављу и поштовањем...» Па ћете онда дознати и за писмо, које је дубровачка властела писала самом Стевану Високом 3 Новембра год. 1408... «Пређашње писмо господства ти примисмо, вели се ту, и разумисмо што нам ваша милост писа: да вам пустимо и пошљемо једнога од наших лекара, јер је потребан тамо за ваше здравље. Господине, ако би смо говорили речју, Господ Бог зна боље жељу и мисао нашу. Што би било за здравље и добро Господства Ти, не само лекара, *но и од нашега живота што би се могло открњили бисмо, и са сваким поштовањем приложили вашем даљем, дугом и срећном животу*. И ето пустили смо лекара. Сада пак, што нам Величанство Ти писа за лађу, да Вам је дамо за Ваше властеле до Млетака, нека зна Господство Ти, да дадосмо лађу о нашем трошку, и када дођу властели Ваши, могу поћи.» Колико усрдности у овим редовима! А шта тек да рекнемо

за племениту жељу старих дубровчана да потомци Лазареви и Вукови живе у пријатељству, која је тако лепо изражена у писму кнеза и већа дубровачког од 12 децембра 1402 године «Ето чујемо, стоји поред осталог ту, јер Господство Ти (Ђурђу Бранковићу) је с кнезом (Стеваном Високим) и с братом му у размирици, *што нам је недраго*. Кунемо Вам се, да би нам много милије било, да је међу Вама мир и љубав *како би и требало да буде*, а кад би то било, Ви би господствовали и чували би земљу у добром стању и миру.» Таквим, да их тако назовем «породичним» успоменама и уздасима за њима, не би било краја.

Али дубровачка властела и дубровачки народ имају још много снаге. Друкче не би могло ни бити. И они се препорађају, и препорађају се својој старој српској мајци, чије су најмилије и најдивније чедо, и ако мало залутало у туђину, увек и били. Они се враћају ономе старом српскоме духу, који их је онако високо био издигао, и ако је за један мах изгледало, да су са свим угинули. Ту и није било нити је могло бити правог умирања: то је само била трепутна и изненадна забезекнутост и забуна, и требало је да се нађе само један човек, требало је да затруби само једна јерихонска труба, те да пробуди успомену на стару славу, па да стари, славни Дубровник прене из бунила старим жаром, и да новом снагом пође путем, пуним будућности.

Полазећи из Дубровника, ви ћете с тога са мном свратити к св. Михаилу у Лападу, и ту ћемо клећи, — и пролити топлу сузу захвалности на гробу кнеза Меда Пуцића.

Др. Мил. Р. Веснић

ПОГАШЕНЕ ЗВЕЗДЕ

O lieb' so lang du lieben kanst!
O lieb' so lang du lieben magst!
(Freiligrath.)

XXXIII

Кад довече сунце зађе,
Моја љубави,
Па се месец на тамноме
Небу појави.

Подухнуће тихи ветар
Отуд с планине,
И зачућеш тиху песму
Иза градине.

У ветру ће цветни мирис
Да се разлева,
У песми ће име твоје
Да се препева.

Чим зачујеш, немој време
Залуд губити,
Похитај ми — сву ноћ ћу те
Младу љубити.

XXXIV.

Ено сунце на истоку
Већем излази,
Већ је време, име моје,
Да се полази.

Но док сунце јасним зраком
Земљу поздрави,
Можемо се још љубити,
Слатка љубави.

Загрли ме, пољуби ме,
Јоште за мало,
Та, доста је дивних часа,
Залуд пропало.

Не скопчавај јоште, душо,
Златно јелече,
Та нећу те моћи љубит'
Чак до довече!

XXXV.

Ох, помисли, шта почињу сада већати,
Питају се, да л' ја могу и осећати!

Мисле, ваљда, са мојега мирна изгледа,
Да је срце у грудима мојим од леда.

Ох, помисли, како ли се љуто варају,
Па о нашем миловању и не сањају.

А не знају, да и сама земља ледена
У грудима има пуно жара огњена.

А не знају, да је често испод пепела
Жеравица, ватра жива, тајно горела.

Ал' и то нам опет неће ништа штетити,
Бар се наше тајне неће никад сетити.

Они ће се са мирноће наше тешкати,
А ми ћемо, ми ћемо се — само смешкати.

XXXVI.

Синоћ су ме нашли пијанога
Пијанога код прозора твога.
Нисам пио, ал' сам се опио:

Много сам ти, мило моје чедо,
У те твоје црне очи глед'о,
Кад сам оно с тобом разговар'о,
Па сам ти се погледом опчар'о.

XXXVII.

Гле какав се облак диже,
Сунце блиставо,
Он ће тебе заклонити,
Чедо гиздаво!

Он ће тебе отргнути
С мојих прсију,
Он ће тебе уклонити
С мојих очију.

Ох, дуго ће киша горких
Суза падати,
А ја ћу се сјајној дуги
Увек надати.

Мрачни облак мора најзад
С неба минути,
Дуга наде, дуга среће,
Мора синути.

ПРОПАСТ

— СЛИКА ИЗ ШКОЛСКОГ ЖИВОТА —

Данас је Пера устао веома рано. Некаква неодређена зебња беше га обузела још јуче у подне, кад је опазио да су му најглавније партије из средњег века остале нејасне, збркане, па готово и — непознате. Ужас га обузе кад му, случајно, падоше у очи наслови: Видукинд... Канут... Хастингс... и још многи други, о чему он, ваистину, ни појма не имађаше.

«Шта ли то може бити?» — питаше се он, «да се баш ни тих имена не сећам?» Истина целе му године историја не иђаше «од руке» и ако су најслабији му другови из ње имали тројке и четворке, али ипак је он, у колико се сећа, редовно пратио и учио све лекције.

Узе да преврће даље, али резултат овога прегледа беше тако неповољан, да је очајно јаукнуо, бацио књигу на сто и ухватио се обема рукама за главу. Дође му као да ће полудети. Сутра испит, а он ни пола предмета није прегледао, а јадно ти научио.

Поче да мисли. До сада је важио као одличан математичар и, у опште, врло добар ђак. Испити су му свагда ишли «као по лоју». До сада није знао шта је то *пасти* на испиту. Истина имао је и «среће“: некако се свакад дешавало да буде питан оно, што је по најбоље или бар врло добро знао. Разгледа цео предмет, научи теже ствари, па ако и остане што сумњиво, он је већ знао да то неће бити питан. Догађало се, богме, да је по некад и са зебњом ишао на испит. Пре две године није могао да савлада читава два одељка из Историје Срба, па опет — провуче се. Еј, кад би дао Бог да и сад буде тако. И зрачак наде обасја му душу. Опет дохвати књигу и поче

да чита, али чим одвоји листове који су му непознати, збуни га и уплаши количина њихова. Не зна шта ће пре да прочита, што му је мање познато. Најзад се реши да чита по реду, па докле дође. Завери се у себи да не преврће листове у напред из љубопиства, јер му то највише смета и плаши га.

Тако је седео над књигом и читао цело пола дана. После вечере опет је дохватио књигу и почеше да му лете кроз главу Лонгобарди, Гибелини, Хохенштауфовци, Капет и Сфорци, папе и крсташки ратови, и сва чуда из средњих векова .. Тако је и заспао над књигом...

Пробудио се и отиш'о на испит... Стоји он пред столом за којим седе професори и чека да му се стави питање. Професор историје некако се ђаволасто смеши и погледа га испод обрва. „Кажите нам ви, — вели он — ви, Јовановићу... дед' шта најгоре знате?" „Чек' да га преварим", вели Пера у себи, па додаје гласно: „Тс... читао сам све... нисам баш најбоље Византију прешао, али тек. . могу.. " — „Хм! можете, а?" вели професор и опет га онако ђаволски погледа. „Па дед' баш да видимо у којој су вас мери интересовали *зелени* и *плави*," вели професор и смеши се задовољно. Пера чисто подскочи од радости, па поче да прославља Јустинијана, а професор се заценио од смеха, и што се више смеје и глава му постаје некако друкчија... Кад Пера стаде да описује побуну *зелених*, случајно погледа професора и опази да је то директор. али га ова промена не зачуди. Он продужи, а директор, по свом обичају, погнуо нос па дрема. . Описујући Теодорино јуначко држање, паде му поглед на Даницу, која сеђаше у првој клупи и гледаше га с чежњом. (У његову разреду има и женских ђака). Таман он поче да декламује Теодорине речи, којима она укорава Јустинијана за малодушност, а Даница га узе за руку, и они се нађоше заједно на ливади, близу Врњачке Бање... И ту опет седе професори за столом, од некуд дође и његов отац па стаде пред професоре. „Је л' те да не зна ништа ?" — вели отац му. „Кажем му ја да он батали стихове па да учи историју, ал' немам коме да говорим..." После настаде некаква тама. и он чује да иде неко у папучама по соби ..

— Перо, — зовну га нежан и благ глас његове мајке. Он се трже и пробуди се.

— Што не легнеш, моје дете, него се тако мучиш. Већ је пола ноћи, болан брајко, а сутра треба да пораниш.

И он леже. Спавао је мало, те устаде зловољан и нерасположен. На доручку му отац опази да нешто није све у реду, због чега нађе за нужно да му добро припрети.

— Море, ти ми нешто онако... како да кажем... нешто сумњиво изгледаш.

— Није... седео сам синоћ дуго. — одговори Пера и обори главу.

— Хм... добро, добро... само пази: ако не положиш, пресешће ти ово лето. У место да се проводиш у бањи, окапаћеш ми над књигом.

И ако су се очеве претње понављале, из године у годину, скоро у очи сваког испита, ипак му сад оне беху озбиљније и чињаху се Пери страшније. Он се диже и, с деболом књигом у руци, оде у школу

. .«Како то да се деси?» већ стоти пут стављаше себи питање Пера. Ствари које је синоћ прешао, јутрос му опет изгледаху збркане, помешане. А има и тако лаких ствари, па им он ипак не може да ухвати ред. Ето, *сеоба народа*. То су прве лекције које је он знао «као воду» а сад су му направили читаву збрку у глави Келти, Финци, Хуни, Вандали, Готи, нарочито ови последњи са оним проклетим *ост* и *вест*. Па онда војсковође тога времена: Аларих и Стилихон, Гензерих и Атила, Аецније и Одоакар.. Хајде већ Атила и Гензерих — нису га тако бунили, али оној првој двојици није могао да одреди народност: час му је Аларих—Римљанин а Стилихон—вођа готски, после му се са Стилихоном мешају некакви Суеви и Вандали. . На сред улице стане, отвори књигу и — лупи се по глави. — Стилихон је Вандалин, али је римски војсковођа!...

И опет питање: «како то?» То су бар просте и лаке ствари које не траже великог умног напрезања. — Обичне приче. А он је у стању решити такав математички задатак, да онај, вечито намрштени, професор математике само поцупкује уз таблу и смеши се од задовољства, гледећи како пршти креда при његовом брзом и правилном раду... И што је најчудније: док чита који одељак, он га тако лепо разуме и зна као и своју математику, али чим пређе неколико одељака, онда већ изгуби сваку свезу и ред у догађајима и лицима! Ето

синоћ је могао врло тачно изређати све Стилихонове заслуге, а јутрос му не зна ни народност...

А шта ће бити ако буде запитан из... на пример... ето, сад не зна чак ни то, шта му је најнепознатије, и ако се сећа да немачке државе у другој половини средњих векова није добро ни разгледао, али ипак не зна од чега би се поименце могао највише плашити. На пример. . шта би га могли запитати?.. Крсташке ратове?.. како би му то испало? хајде баш да проба! — Поче да се сећа. Знао је шта треба рећи о Светој Земљи и поводу ових ратова. Сећа се да је Готфрид Бујонски душа првог рата, али се не сећа ни једнога од осталих учесника у рату... Ово га веома уплаши и побрка му и оно мало реда што га је имао у познатим му историским догађајима.

Плашња му растијаше све више, а глава, које услед неспавања, које због напрезања, а нарочито због плашње, беше му тако тегобна, мисли тако збркане и неодређене, нервно стање тако узбуђено, да не могаше никаква реда наћи у томе хаосу од појмова и осећања.

„Сигурно ми не иде историја у главу" — мишљаше он у себи. Причање, само по себи, не задаје му никакве тегобе, али чим се какво лице уплете у историски догађај, онда је — мат!.. А пошто сви догађаји зависе од лицâ, као својег узрока, и пошто је цела историја, већином, састављена из догађаја, онда и ови догађаји морају стајати у „нечалним" односима са његовом мишљу...

Сећа се прошлогодишњег испита. Учили се стари векови. То су већ тако просте и занимљиве ствари, да и нема ништа лакше од њих за ђака. И при свем том да га не запиташе о Киру — ко зна шта би било. Па и ту није могао да се сети онога вавилонског цара што га је Кир победио и погубио... Јест, тада је имао среће: добио је најлакше питање. Али да л' ће га и сад срећа послужити?.. Понови у памети све досадање значајније испите, и дође до закључка да га до сад није срећа остављала. Па ваљда неће ни сада! Кад је могао до сад добијати најлакша питања, мож'да ће моћи и сад..

«А шта би сад *могли* да га запитају?» помисли у себи. — О Јустинијану. То је веома лако и занимљиво... «Ах!..» узвикну

гласно, јер се беше сетио ноћашњег сна. «То је сигурно предсказање !. »

Тога часа спаде му неки велики терет с груди и обузе га свега нека нагла и топла милина. Свану му пред очима. Постаде му сјајан цео свет. Он весело подиже главу и поче да се смеши на људе који пролажаху поред њега. Он је сад желео да сав свет буде срећан, као што је и он срећан. Потрчао би од радости да час пре угледа своје другове, јер зна да ће се међу њима још више расејати и развеселити...

«Јустинијан !.. зелени и плави !..» Како се то још јутрос није могао сетити, те се бар не би морао до сад овако мучити. И то се још *над књигом* сањало ! Па јутрос је, кад је изишао на вратнице, прво угледао Асу Циганина, а то је добар знак. И најзад, шта оно још? — ах, јест : снио је и Даницу, а то је тако сигуран знак, као и свака претпоставка коју су двадесет факата узастопце потврдили. Дакле нема сумње : биће питан о Јустинијану.

Весела и задовољна срца уђе он у школску зграду.

— Јеси ли све прешао? — запита га сусед у клупи, кад седе до њега.

— Преко половине, — одговори му Пера, — а ти ?

— Остале су ми словенске државе и крсташки ратови, али то су лаке ствари. Нисам ни хтео да их читам.

Јутрос би се Пера зачудио овоме одговору, јер му словенске државе беху тако нејасне и збркане, да им није никаква реда знао, али сад му беше све једно. Он се осврте и стаде немарно да разгледа другове.

Један иза њега отворио «преглед садржине» па разгледа и шапуће у себи: «Ханзански савез... ха, знам... немачки градови Хамбург, Бремен... Даље: Хабзбурговци... знам... Рудолф.. чешки Отокар .. војводство Аустрија... За тим : Швајцарска... Албрехт... Геслер... Тел...

Други се попео на клупу па декламује Цицерона: «Докле ћеш, о Катилино. . Зар ни стража, која по целу ноћ бди на Палатинском брегу...“ А један му са катедре одговара: «у твојим годинама он је (подразумева се професор историје) био на Лицеју, а ти понављаш шести разред...» Сви се ђаци смеју овој духовитој пародији; и Пера се смеје, а срце му све веселије и радосније...

Један, кудраве црне косе, зажмирио очима па корача живо од једнога зида до другог и бележи стопама градове које је Џингис-Хан прегазио, описујући гласно јунаштва и дивљаштва његова

— Перо, како се зваше оно место где је Едуард III. победио Филипа IV? запита га један.

— Не знам ти ни Едуарда ни Филипа, а о њиховим ратовима немам ни појма, одговори он.

— Стогодишњи рат. Како да не знаш!

— Аха, јес' богме. Ту су Енглези употребили барут. Али ти даље ништа не знам.

— Лако је теби: ти ћеш сигурно добити Византију или тако нешто.

Перу штрецну нешто у срцу. «Од куд сад и он да ми то прорекне? — Е *сигурно* ће то бити!» И он се беше са том мишљу тако освојио, да друге претпоставке и не имађаху места у његовој глави. У том уђоше девојке. Пера скочи и пође на сусрет једној која се упутила к њему. То је *она*.

— Шта си урадио? — запита га она смешећи се.

— Ништа. А ти?

— Једва мало пре доврших. Али сам сад сигурна! А ти, болан, зар баш ништа?

— Готово ништа.

— Ти се надаш у стару срећу. Сети се Солона.

Њега опет штрецну, али ово ново осећање беше нека изненадна зебња, која хтеде да га обузме свега и да га поврати у јутрошње стање. Но он не подлеже овој новој навали.

— Ноћас сам те сањала, рече му Даница.

— Та није могућно! — викну он и прену од чуда. Како си то снила, кажи ми, молим те?

— Говориш на испиту о неком цару и царици, али нисам упамтила о коме.

— Да није о Јустинијану?

— Могућно, али ми је цео сан био нејасан, — рече му она, насмеши се и побеже међу другарице.

Он остаде још више зачуђен и уверен у своју стару срећу.

Седе у клупу, отвори књигу и поче да разгледа *Византију*. Око њега брује и узвикују гласови, пред очима му трепере црна слова, а мисао му отишла далеко — у VI. век. Он и не

чу како се другови договорише о знацима за саопштавање *година*. А имена беху исписана плајвазом на табли, на катедри на зиду, па и на поду. Таблу наместише тако, да ће се исписана имена видети сама одапде где ће стајати ђаци, а од стола и катедре табла изгледа чиста.

Све беше спремно. У школи настаде оно обично брујање пред доласком наставника. Тек по неки нервознији ђак устане нагло, обрне се и разгледа око себе, па кад види да сви седе мирно и он се стиша и седне. Само један стоји замишљен код прозора и посматра пиљара пред школом како се погађа са симиџијом. Пиљар му даје шаку трешања за симит, а овај пружио капу и, по свој прилици, хоће да му се она напуни. Најзад се погодише за две шаке, па обојица седоше да једу трешње и симите. Онај код прозора поче да пљуцка, пипну се по џепу па, сигурно не нашавши тамо ништа, узе да хода по школи...

Један изађе на врата, да види „иду ли."

— Има ли који двојку резултат? — запита један.

Сви ћуте.

— Добро је, — продужи он. — *Чича* заседава, а тај не даје двојке из историје.

Пера обрати пажњу на ове речи и прими их к срцу.

— Пст! иду! Чича! — викну онај с врата и дотрча на своје место.

Женске побледеше. Обузе их трема, и ако је свака била сигурна са испитом. Мушкарци се само утајаше. Брава шкљоцну, врата се нагло отворише и на њима се појави, ако не Цицерон, а оно *Чича*, који се трудио да личи на Цицерона. Одлучним, младићским кораком, приђе он катедри и побожно скрсти руке. Ђак изговори молитву.

— Седите, — рече он, рашири испитни списак па и сам седе.

Професор Историје седе за сто, протрља чело па, немајући шта друго да ради, узе да глади косу на глави, и ако је била добро углађена. За то време *Чича*, преко наочара разгледа ђаке не би ли опазио кога да се уплашио, те да га прозове првог. Видећи да су девојке збуњене, прозва једну, па стаде да тражи једног мушкарца.

Пери закуца срце и стеже му се дисање. Али он погледа у црне наочаре слободно и отворено, знајући да ће га то

спасти. Један који је добро спремљен за испит, а рад је да што пре скине «беду с врата», наже се сасвим над клупу (као да хоће да се сакрије) и то му поможе. Угледаше га и прозваше. Поче испитивање.

Женска говори «као оченаш». Прича о пропасти римске царевине. Чича се одушевио, па сваки час ставља своје напомене.

— Тако, ћерице!.. Дед' на прилику, погоди нам још само годину, кад се Ромул отказао престола

Девојка одговори на оде на место.

Испитивање иде «као по лоју». Ђаци расположени, па само пљуште одговори. И Пера се ослободио, и само чека да га старац погледа и мрдне главом. Узе да разгледа још једаред своју Византију, нарочито да понови године догађаја.

Разгледајући тако једну по једну страну, он се удуби у садржину, те и не беше у могућности да чује шта се говори тамо код стола. Цео му тај говор изгледаше као куцање часовника у мрачној соби. Он чита и, као кроз сан чује нешто налик на оно: тик-так. . тик-так.. Наједаред настаде тишина, и њему се учини да га неко зовну по имену. Он и не обрати пажњу на то и поче даље да чита, али га друг, што седи до њега, јако повуче за рукав и рече:

— Излази, прозван си!

Он изађе без икаква осећања. Стаде и случајно му паде поглед на брилијантско дугме на кошуљи професоровој. Он се загледа у дугме и стаде да га посматра.

«— Сигурно му је то дар од покојне жене", помисли он и стаде да чека кад ће овај дићи руку са чела. Учини му се да ће рука још неко време остати на том месту, па погледа на прозор.

«— Што се мисли толико, — рече он у себи, — кад знам шта ме *мора* питати... Почеће овако: После Аркадија.."

— Који је најзнатнији владалац из Луксембуршке династије? — проговори професор и управи очи на њега.

Пера се беше толико задубио у Византију, да му ово питање, и ако га је чуо, не оста у свести. Он усвоји последње речи, те, на основу њих, продужи да мисли даље:

«— После Аркадија... нема Луксембуршке династије. Каква Луксембуршка династија? Ње нема у Византији: она је

тамо негде... та, ко ће то знати, и шта ме се то тиче... Главно је: после Аркадија..."

— Дакле? — запита професор, очекујући одговор.

Пера га погледа зачуђено, па после тога чуђење пређе у забуну и неку нејасну зебњу... Он стаде да мисли, и наједаред, као муња засветли му се цело питање у свести. Он се препеназ, пребледе и осети како почеше да му клецају колена. У исто време осети да му глава некако незгодно стоји: као да је сувише погнута. Он опроба да је исправи, али му тај положај беше незгодан, тежак.. Не зна како да намести главу... Најзад је опет саже па покуша да што год мисли...

Луксембург.. Луксембуршка... то је тако нешто нејасно, тамно, непознато... У осталом само то име није му непознато: он се сећа да га је негде чуо и можда чак и прочитао, али с којим народом и догађајем стоји у свези — то није у стању ни из далека да одреди. Све му је то магловито као заборављени сан... А Византија. . Јустинијан... шта то би?... А сан?..

— Е, ђав'ла! Шта се мислиш, синко? — поче старац да га опоравља. Знаш: Карло... но?.. који?..

Пери се сад разиђе тама испред очију; он јасно разумеде да не зна ништа о томе, да нема појма о ономе што се пита. Само му једна мисао сијну кроз главу: «А, ово се *пада*!.. Дакле и ја?..» Али му још беше неверица да се то од истине догађа.

Пошто његово лице и ћутање јасно казиваше да он не може дати никаква одговора на ово питање, Чича замоли професора да га пита што друго.

Професор метну руку на чело, а Пери поче да свањује, појави се нада, он се сав претвори у пажњу.

«— Сад ће сигурно о Византији, — поче он да мисли, — тако и бива кад се сни... то мора да буде на послетку..."

— Е, па онда нам кажи, који се оно Плантагенет борио са духовништвом, — запита га професор.

«— Сад сам *пао*!... свршено!..." — помисли он и осети како му се пење нешто уз грло, па застаде баш под вратом и поче да га дражи. Он познаје ту појаву; сећа је се из свог детињства, али није мислио да се може у овим његовим годинама јавити...

«— Како ли би било да сад паднем као проштац, пред њих? — помисли он. — Ето овако, ниже... ниже.. па — буп!. Умео бих се добро претварати, а то би ми сигурно помогло.. Дај да пробам...

— Хенрик, синко, Хенрик II.. но? — поче старац.

— Испричај нам зашто је он водио борбу с Томом Бекетом — рече професор и намршти се.

„— Да паднем.., сад је време.. Али — срамота! Зар да ме гледају другови како се ваљам по прашини. Нећу!.. Дакле: *пао*!... *ја* пао!...»

Професор погледа Чичу.

— Доста! — рере старац и прозва другога.

Пери се замрачи пред очима. Обрте се несвесно и погледа другове, али кад виде њихове зачуђене погледе, он обори главу и седе у клупу. Стеже вилице, очи му се помутише и он погледа професора тако душмански, као да би га тим погледом смождио, уништио..

„— Ах, наплатићемо се!» — рече у себи гледећи га, и у исто време знаћаше и осећаше да се он неће и не може са њим наплатити. Бескрајна мржња према томе педантном и чисто и лепо одевеном човеку, коме није могао ни мрвицу друге замерке наћи, кога је и сам до овога тренутка волео, разли се у сваки делић његова тела, у сваки живац. Мисао поче да му ради електричном брзином, те је за неколико тренутака нашао бар двадесет начина, како би се могао томе „злотвору“ осветити. Али је те начине напуштао са истом таквом брзином с којом су се они у мисли му јављали. У овако тешким тренуцима требало му је да ма чим занима свој дух, управо да заварава себе сама, да не мисли о својој несрећи, и он је почео да мучи себе и да злоставља своје добро и племенито срце. Мислећи тако, он узе да преврће листове у књизи и нашавши обадва питања, увери се да их није прочитао и то му још више удвоји мржњу према професору.

„— И куд баш то да нађе!.. Као да је нарочито бирао најтеже ствари, а зна да ми само Историја не иде најбоље. То се види да је хтео нарочито да ме обори... Ах!...“ И он стеже песницу, али је одмах за тим и отвори. Мржња беше достигла врхунац и почела да се блажи и стишава.

Он стаде да мисли о себи, о самој несрећи својој. Чисто не може да верује да је он пао. Као војник у боју, који непрестано пролази поред рањеника и смрти, и на све то гледа нарочитим погледом: то је све далеко од његовога *ја*. Али куршум удари њега, — он се пренерази од чудâ, од тог за њега новог, изненадног случаја. И он се пита у чуду: како то баш *њега* да снађе!... И Пера беше сломљен, убијен...

Сети се оца. Шта ће му он рећи и како ће му на очи изаћи! Појурише му кроз главу стотине слика мучења, које ће имати летос да издржи, и то му удвостручи тежину и бол, који му беше на душу легао.

Кад изађе из школе, грејаше благо и топло јунско сунце које и најнамученијој души даје полета и живота, али њему на души беше тамно и облачно, њему све изгледаше црно и несрећно. И људи што пролазе улицом, и ђаци што трчкарају пред школом, и небо над њим које се плави и трепери у топлом и нежном зраку, све је то црно, јадно, ништавно. Нема сунца, нема живота, — пропаст!...

Свет. П. Ранковић

СРЦЕ МОЈЕ ХОЋУ ДА ТЕ ПИТАМ

(Фридрих Халм)

Срце моје, хоћу да те питам;
Љубав шта је, реци нам да знамо?
„Две душице, али једна мисô,
Два срдашца, удар један само."

А кажи ми: откуд љубав дође?
«Она дође, она се ту скраси."
А кажи нам: кад ишчезне љубав?
„Није љубав, ако се угаси."

А када је љубав најчистија?
„Кад на себе и не мисли више."
А када је љубав понајдубља?
„Онда само када тече тише."

А када је богата највише?
«Сиромашну љубав и не знамо."
Реци, јоште, како збори љубав?
«Љубав ћути, она љуби само."

Ђ. Д. Мијалковић

СТАРА ПЛАНИНА

ПРИЛОГ ЗА ПОЗНАВАЊЕ ЗЕМЉЕ И СТАНОВНИШТВА

НАПИСАО

Лујо В. Адамовић

II

Библиографија. Карте. Путови и итинерарни подаци. Границе и положај. Орографски и геолошки састав земљишта. Хидрографија. Клима. Фауна и вегетација.

Дела која више или мање третирају о Старој Планини, ово су:

Милан Ђ. Милићевић: Краљевина Србија — Нови крајеви — Београд 1884. У овоме је делу говора о Старој Планини на страни 165—168, где су кратке орографске белешке, и на страни 172, где се помиње и описује река Темштица. На крају дела има и мала географска карта јужне Србије.

Владимир Карић: «*Србија*» опис земље, народа, државе. Београд 1888. Стара Планина се помиње на страни 18-тој. У тексту има карта геолошка по скици Г. Ј. М. Жујовића у размери 1: 1,500.000 а на крају књиге географска карта Краљевине Србије 1:750,000.

Др. Јосиф Панчић: «*Додатак флори кнежевине Србије*". Београд 1884. У приступу набраја писац своја путовања и износи кратку слику вегетације. У тексту следују описи нових биљака нађених већином на Старој Планини.

Др Јосиф Панчић: „*Ортоптере у Србији*". Београд 1883. Описују се разни скакавци, међу којима десетак фела је искључиво нађено на Старој Планини, а поред тога и четири феле нове за науку.

Др. Јосиф Панчић: «*Грађа за флору кнежевине Бугарске*«. Београд 1883.

Др. Јосиф Панчић: «*Нова грађа за флору кнежевине Бугарске*«. Београд 1886. Оба ова рада садрже опис биљака, које расту делимично и на Старој Планини, само са бугарске стране

Јован М Жујовић: „*Грађа за геологију Краљевине Србије*". Београд 1884. у Гласнику српског ученог друштва. Књига LV.

Jovan M. Žujović: Geologische Uebersicht des königreiches Serbiens». Wien 1886.

Јован М. Жујовић: «*Геолошки састав Балкана*« Београд 1891. У геолошким аналима Балкан. Полуострва III св. стр. 145. Ово је рад, у коме су најисцрпнији и најопширнији подаци за геологију Старе Србије.

Јован М. Жујовић: «*Геологија Србије*«. Београд 1892. Геологија се Старе Планине налази на страни 147—157.

Franz von Toula: „Geologische Untersuchungen im westlichen Theile des Balkans und den angrenzenden Gebieten". Jn den Sitzungsberichten der k. Akademie d Wissenschaften. I—X од 1875—83 г

Franz von Toula: «Grundlinien der Geologie des westlichen Balkans« у Denkschriften der k. Akademie d. Wissenschaften стр. 1—56 1881 г

Dr. Carl Brunner von Wattenwyl: „Prodromus der europaeischen Orthopteren". Leipzig 1882

Dr. Carl Brunner v. Wattenwyl: Additamenta zur Monographie der Phaneropteridien" у Verhandlungen der k.k. zool. bot. Gesellschaft I Quartal., Wien 1891.

И један и други рад садржи описе нових врста ортоптера, међу којима имају 4 нове феле за науку, које искључиво припадају Старој Планини.

Dr. Josef Velenovsky: „Flora bulgarica" Pragae 1892. Цитира све Панчићеве податке изложене у наведеним радовима.

Ђорђе П. Пачић: «*Један приложак за флору Краљевине Србије*". Београд 1892. Садржи опис једне нове биљке, која расте на Старој Планини.

Лујо В. Адамовић: „*О вегетацији југо-источне Србије*". Ниш 1892. У уводу има омањих орографских и климатских беле-

љака, и изложена је у кратко и слика вегетације Старе Планине. Описана је букова формација и планинске ливаде. Даље следују описи нових врста биљака, нађених махом на Старој Планини.

Lujo V. Adamović: „Beiträge zur Flora von Serbien". Wien 1892 на по се штампано из Oesterreichische botan. Zeitschrift бр. 12. Jahrg 1892.

Лујо В. Адамовић: *„Новине за флору Краљевине Србије"*. Београд 1893. оштампано из 3 свеске IV књиге „Наставника".

Lujo V. Adamović: Neue Beitrage zur Flora von Südostserbien". Wien 1894. Одштампано из Oestr botan. Zeisschr. Jahrg. 1893., бр. 5. Ова три последња рада садрже опис нових биљака, које су махом нађене на Старој Планини.

Карта Краљевине Србије. Размера 1:75,000. Издало географско одељење српског ђенералштаба. Секције: Пирот, Темска, Ржана, Три Кладенца, Свети Никола.

Ђенерална карта Краљевине Србије. 1:200,000. Издање географског одељења српског главног ђенералштаба.

Karte von Serbien. Massstab 1:300.000. ausgegeben vom kk. Militair geograph. Jnstitut in Wien. II Ausgabe.

Мапе кнежевине Србије 1:242,000 из државне каменорезнице у Београду.

Слив Јужне Мораве 1:300.000 (без ауторовог имена). Ове последње три карте садрже у себи много нетачности и погрешака.

Геолошка карта краљевине Србије од Јована М. Жујовића

Геолошка карта јужне Србије од J. M. Жујовића.

Geologische Kartenskizze von Donau-Bulgarien nebst den angrenzenden Gebieten von Franz Toula

*
* *

На Стару Планину се најлашње излази из Пирота, одакле нас води више путова, од којих су ово главнији:

1.) Из Пирота до Темске, друмом, има 10 километара, дакле 2½ сата хода. Од Темске је најближе и најлашње попети се на Бабин Зуб преко села Рудиња.

2.) Из Пирота до Балта Бериловца има друмом 45 км. или 11 сата пешачења. Из Балта Бериловца се може путањом у

село Црни Врх, под Старом Планином, а може и на Св. Николу, куда води доста лош друм, којим се стиже за 3 сата.

3.) Од Пирота до Ржане има коњским путем 25 км. или 6 сата хода. Из Ржане се може у Брлог и Дојкинце, а може и у Росомачу, крајњем нашем селу под Балканом.

Изузевши друм од Пирота ка Темској и Балта Бериловцу сви су други путови згодни само за јахање.

Неће бити с горега да забележим овде одстојање од Пирота до у разна села на подножју Балкана, рачунајући то пешачким сатовима.

Из	Пирота	у	Бену	5 сата	
»	«	«	**Брлог**	7 «	(најподеснија полазна тачка за Понор и Копрен).
«	«	„	Велику Лукању	4 с.	
«	«	«	**Гостуму**	4½ «	полаз. тачка за Белан, Вртибог
«	«	„	**Дојкинце**	7½ «	„ „ „ Браткову Страну, Понор)
«	„	„	Завој	3½	
„	«	«	Заскопце	6 „	
„	«	«	**Јеловицу**	6½ «	(« « « (Слап, Вртоп, Копрен).
«	«	«	**Ржану**	6 «	(„ « „ (Слап, Вртоп, Копрен).
„	„	«	**Росомачу**	7 «	(« « « (Тупанац, Добро Јутро)
«	«	«	Рсавце	4½ „	
«	«	„	**Рудиње**	4 «	(« „ « (Бабин Зуб)
«	«	«	Темску	2½ «	
„	«	«	**Топли До**	7 «	(« « « (Мицур, Вражија Глава)
«	«	«	**Црни Врх**	13 «	(„ « « (Св. Никола, Међу оба врха)

Подвучена се села налазе непосредно у дубодолинама Старе Планине, те су за то најзгоднији конаци за у разне крајеве Балкана.

*
* *

Стара Планина или *Ќипровачки Балкан* или *Коџа Балкан*, како овај плнински ланац Турци зову, јесте продужење Западнога Балкана.

У нашу границу упире Стара Планина под 20°37'10" источне дужине и 43°12'00" северне ширине, дакле не далеко од бугарског виса «Сребрена» (1950 м.) и протеже се до 20°14'15" ист. д. и 43°29'30" сев. ш., т.ј. до старе наше границе, где се везује са Ивановом Ливадом, Расоватим Каменом, Бабиним Носом и Вршком Чуком, која се постепено спустила у тимочку долину.

Цела територија Старе Планине, и њено подгорје, саставља предео *Торлак*; источна пак половина зове се и *Висок* (некадашњи политични «срез височки»).

Од бугарске границе па до *Мартинове Чуке* (ту је од прилике половина целокупне дужине венца), пружа се ланац у правцу од *ЈИ* ка *СЗ*, одатле до Мицура *З*, а од *Мицура* до *Голама*, више или мање, опет од *ЈИ* ка *СЗ*. Идући билом, од бугарске границе на запад, наилазимо редом на ове врхове: *Добро Јутро, Слап, Сировишница, Вртоп Копрен* (*Дабишин Врх*) *Три Кладенца, Три Чуке, Павлов Крст, Вражија Глава, Превала, Аловити Камик, Голема Чука, Мартинова Чука, Бунгул, Мицур, Козија Грбина, Дупљак, Међу оба Врха*, (*Репљанска Црква и Међова*), *Св. Никола, Орлова Чука, Голам*. Од коса и повијараца, који се одвајају од ланца, најглавнији су:

1.) *Тупанац* (Тупан) и *Латинац*, спушта се са Доброг Јутра у југо-источном правцу, ка селу *Росомачи*.

2.) *Понор* полази од Три Кладенца на Копрену, и спушта се право ка југу, изнад села *Брлога* и *Дојкинаца*.

3.) *Браткова Страна* спустила се од Вражије Главе на ЈИ. После неколико километара, прави бифуркацију, те један крак дивергује источно а други јужно. Источни се крај зове *Мрамор*, а у продужењу *Белан*, док онај који скреће јужно носи назив *Вртибог*.

4.) *Бабин Зуб* то је највећа коса. Она савија од Мицура на ЈЗ и силази постепено код Темске у нишавску долину. На Бабин-Зубу имамо висове: *Тупанар, Жаркова Чука* и *Обручати Камен*.

Превоја мало има на Балкану. Најважнији су: Св. Никољски, Козија Грбина и Превала, но ниједан није нижи од 1400 метара.

Средња висина Старе Планине износи од прилике 1800 м. Главније тачке на њој имају ову висину:[1])

Св. Никола (код Карауле)	1444	метра
Козија Грбина	1558	«
Прелесје	1570	«
Тупанац (Тупан, више Росомаче)	1671	«
Латинац	1690	«
Спровишница	1700	«
Вртибог	1706	„
Најисточнија кота на бугарској граници	1720	«
Обручати Камен	1740	«
Слап (С'лп)	1750	«
Голам	1754	«
Дебели Рт	1769	«
Крваве Баре	1781	«
Браткова Страна	1800	«
Орлова Чука	1814	«
Мала Пољана	1835	„
Добро Јутро	1835	„
Превала	1838	„
Аловити Камик	1838	„
Страшна Чука (на Попорској Коси)	1890	„
Жаркова Чука	1996	„
Међу оба Врха (Репљанска Црква, Међова)	2004	«
Голема Чука	2014	„
Вражија Глава	2026	«
Три Чуке	2032	„
Мартинова Чука	2059	„
Копрен (Дабишин Врх)	2115	„
Мицур (највиша тачка)	2186	«

Дубодолина има велики број. Најглавнија је она, којом тече река *Височница*. Та је долина уздужна и иде скоро паралелно са главним билом Старе Планине. Она раздваја непосредне повијарце Старе Планине од даљих њених огранака, а нарочито од Видлича и Басаре.

Од попречних дубодолина главније су: *Јеловичка*, *Дојкинска*, *Гостушка*, *Топлодолска*, *Заскопска*, *Црновршка* и *Јањска*. Од свих тих најдужа је Дојкинска.

[1]) Висине вадим из Ђенералштабне карте Краљевине Србије. Секције: Л. 8. Л. 9 Л. 7. К. 8. К. 7.

* * *

У геолошком се погледу Стара Планина састоји из ових формација :[1])

1. *азојски терен*,
2. *палеозојски шкриљци*,
3. *црвени пешчар*,
4. *тријасни набориши кречњак* (Wellenkalk),
5. *јурски терен*,
6. *доња кретацејска серија*.

Азојски терен састављају *кристаласти шкриљци*, који су распрострти, одмах при уласку Балкана у нашу границу, око Прелесја, па по Добром Јутру, Слапу, Сировишници, Каца Камену до под сам врх Копрена. Ту их пресеца *црвени пешчар*, који се протегнуо билом преко Три Чуке, Вражије Главе, Големе Чуке и Мицура, где се низ Бабин Зуб спушта до у долину Темштице. Од Мицура даље билом, ка Св. Николи, опет сусретамо кристаласте шкриљце, који се тамо спуштају све до Балта Бериловца. *Тријасни кречњак* се пружа од превоја више темачког манастира, преко Лукање и Гостуме, па одатле на Вртибог, Браткову Страну до на сам Дабишин Врх на Копрену. Друга партија пак опажа се у страни између Јеловичке и Росомачке Реке и око Понора, где су очито испољени и карактери *крша*. *Јуре* има између Росомаче и Ржане и по огранцима Старе Планине између Велике Лукање и Копривштице и не Басари. *Кретацејска* се формација сусрета пак у подгорини која се непосредно спушта ка Нишави, од границе па све до Јаловик Извора на Тимоку.

Од стена имамо у азојском терену: *биотит-гранита и диорита* код Св. Николе, *гранулита* око Јање, *порфироидног гранита* на ушћу Јањске Реке, *риолита* код Равног Бучија и *суфотита* на Орловој Чуки. У палеозојским шкриљцима има највише *аргиломиста*, *кварцита* и *пешчара*.

У тријасу су до сада констатовани ови фосили: Gervillia, Myophoria, Naticella, Retzia, и Anaplophora. Јуру састављају црвени кречњаци са фосилима: Terebratula, Rhynconella, Acrosalenia, и разне врсте амонита, пектена, белемнита итд.

[1]) Геолошке податке црпем из дела г. Жујовића.

На кретацејском се терену разликују две групе неокомских слојева: 1.) *група кречњака*, који се махом опажају на вишим брдима (Видлич, Басара, Добродолски и Темачки Гребен итд.) и 2) *пешчаничка* и *глинена група*, која се протеже дуж Височнице и Нишаве.

* * *

Било Старе Планине дели воде за Лом, Нишаву и Тимок. Северна, дакле бугарска страна, шаље своје воде Лому. На јужној пак, српској страни, извиру притоке Нишаве и Тимока.

Све реке, које извиру на присојној (јужној) страни Старе Планине, од њеног уласка у нашу границу, па до подножја јужне падине Бабин Зуба, стичу се у Нишаву; а на против оне воде, које имају извор у осоју Бабин Зуба и од Козије Грбине ка Св. Николи, утичу у *Трговишки Тимок*, који и сам извире на Старој Планини.

Водопађа Лома припада сва Бугарској. У осоју Орлове Чуке извире *Голема Река* а под Св. Николом: *Чупренска Река*. Обе те реке теку засебним током и правцем до Боровице. Ту се састају у једну реку — *Лом*, да под Лом Паланком упадну у Дунав.

Са Старе Планине силази сијасет потока ка *Лому*, но најважнија је *Ћипровачка Река* која постаје од више рукава, којима је врело под Големом и Мартиновом Чуком.

Водопађа Нишаве. У ову се реку стичу све воде, које извиру на присојној страни Старе Планине, почевши од Доброг Јутра па до Мицура, одатле пак преко Жаркове Чуке и Тупанара низ Бабин Зуб.

Ну те воде не прима непосредно Нишава, него се све уливају у највећу и најдужу њену притоку: *Височницу*.

Височница извире под Комом, на Старој Планини, у Бугарској, а улази у нашу границу чим пређе бугарско село *Славиње*, од прилике $^1/_4$ сата источно од Ржане Височница добија, поред овог општег имена, и назив села, кроз које протиче. Тако поред Ржане зове се *Ржанска Река*, око Лукање *Лукањска Река* а поред Завоја *Завојска Река*. Када прими Тополодолску Реку губи са свим своје старо име и зове се *Темштица* или *Темска Река*.

Височница тече више или мање северо-западним правцем, а од села Темске скреће западно-југо-западно, и тако тече до под Станичење, где утиче у Нишаву.

Све своје притоке прима Височница с десне стране, дакле непосредно са Старе Планине. С леве не прима никакву воду, изузмемо ли неке незнатне поточиће, који лети са свим пресуше.

С десне стране, дакле, утичу у њу ове реке:

1. *Сенокошка Река* извире на Латинцу, тече прво ШЈИ па Ј и утиче код села *Сенокоса* (у Бугарској) у *Вукјуланицу* а с овом заједно у Височницу.

2. *Росомачка Река* има извор под Добрим Јутром, тече ЈЈЗ и код Славиња (одмах за нашом границом) улива се у Височницу.

3. *Дојкинска Река* извире под Павлим Крстом а један крак прима и са Три Кладенца. Тече јужно и ЈИ. Код ржанског манастира се састаје са *Јелавичком Реком* (која извире на Копрену) и утиче у Височницу испред саме Ржане.

4. *Гостушка Река.* Глава јој је код *Мутне Баре* на Белану, тече Ј и код Велике Лукање упада у Височницу.

5. *Топлодолска Река* извире на Крвавим Барама а прима један рукав и са Братковe Стране. У почетку је зову и *Бацка Река.* Тече прво западним правцем (до Топлог Дола), за тим ЈЗ. и код Мртвачког Моста утиче у Височницу. Топлодолска Река прима сијасет притока, од којих су главније с десне стране: *Јаворска Река* (извире на Поповој Ливади, тече на југ) *Затраина Река* (има врело под *Широком Падином* на Марковој Чуци. прима са Мицура *Калуђерски Поток*, *Марковицу*, *Липски Поток* и *Шопушин Поток*, а са Бабин Зуба *Стрмну Реку*, па тече ЈИ до Топлог Дола, где скреће на ЈЗ и утиче код самог села у Топлод. Реку) *Заскопска Река* (извире на Бабин Зубу, тече ШЈИ и код *Љутог Дола* улива се у Топлод. Реку). С леве стране прима Топлодолска Река *Јеришнички Поток* са Братковe Стране и *Дубравски Поток* са Белана.

Водопађа Тимока. Главни извор Трговишког Тимока налази се под Репљанском Црквом и Козијом Грбином (*Соколова Река*) а и под Бабин Зубом (*Голема Река* и *Зупски Поток*). Од села *Црни Врх* зове се *Црновршка Река*, а тек код *Вртоваца*,

ниже *Балта Бериловца*, добија име Тимок, пошто прими *Јањску*, *Дебештичку* и *Тиоштичку Реку*.

*
* *

Стара планина припада, по своме географском положају, средње-европској климатској области, те лежи у појасу промењљивих ветрова.

Зими владају обично СЗ и СИ ветрови, док лети на против чешће дувају јужне струје.

Први се снегови појаве обично тек друге половине септембра и падају редовно до Ђурђева-дне. Но има година када планина забели тек око Митрова дне, а прошара се већ по Благовести. У присоју окопни сав снег најдаље до Видова-дне. У осоју на против може у неким пукотинама, где сунчаним зрацима нема приступа, и да прегодишти. Мразова може да буде од конца августа па до краја маја. Али за то има дана, када и у сред лета може ноћу да буде мраза¹). Ма колико да су зими јаки мразови, ипак се врло ретко дешава, да реке са свим замрзну. Обично се ухвати дебео лед само поред обала а средином тече вода слободно, или испод површине ледене коре.

По вегетацији Старе Планине и њеног првог подгорја смело би се тврдити, да годишња температура, за тај крај, није виша од + 5° Целзијуса. Нарочито се може отуда закључити, што нема у њеном подгорју скоро никаквих воћака (изузевши орах и неке полудивље шљиве) и што сама пшеница тешко ту успева. Најбоље ће се то пак увидети, кад се упореди доба цветања и сазревања плода код неких биљака на Старој Планини са истим или сродним врстама у Пироту и његовој ближој околини²).

Цвеће (ц) се развило или плод (п) сазрео код		на Старој Планини	у Пироту	у Пироту пре за
Шафрана (crocus — врсте) — — —	ц.	15—20 маја	15—22 фебр.	90 дана
Јаглика (Primula — врсте) — — —	ц.	20—25 „	20—31 марта	60 „
Спорина (Achillea grandifolia) — —	ц.	1 јула	31 маја	31 „
—— (Jusula albida) — — — —	ц.	1 „	15 „	16 „
Липе (Tilia — врсте) — — — — —	ц.	1 „	18 јуна	12 „
Јагоде (Fragaria — врсте) — — —	п.	2 „	12 „	20 „
Малине (Rubus idaeus) — — —	п.	10 „	15 „	25 „
Мразовца (Colchicum autumnale) — —	ц	10 августа	29 августа	19 „ доцн.
Леске (Corylus avellana) — — — —	п.	1 септ.	20 „	11 „ пре
Ораха (Juglans regia) — — — — —	п.	10 „	20 „	21 „ „

¹). Мене је јула 1892 г. идући са Тупанца на Добро Јутро целог пута пратила суснежица са циганчићима. Те је ноћи било приличног мраза.

²). Ова сам посматрања пратио само 2 године; али ипак држим да доста приближно пружају тачне податке.

Лети 1891 и 1892 године мерио сам изворску топлоту неких вода на Старој Планини на пошто, по **Gümbel**-у[1]) јунска средња топлота извора даје од прилике њихову годишњу средњу температуру, мислим да неће бити с горега, да изнесем овде и та посматрања.

ИМЕ ИЗВОРА	количина воде	приближна висина у метрима	правац коме је вода окренута	топлота ваздуха (у хладу)	топлота извора по Целзијусу
Стрмна Река на Бабин Зубу	прилична	1600	И.	$20,_{0}$	$7,_{6}$
Затрашња Река на Широкој Падини	"	1700	ЈИ.	$20,_{0}$	$8,_{0}$
Калуђерски Поток под Мицуром	врло мала	1700	Ј.	$20,_{5}$	$10,_{0}$
На Попокој Ливади (обе утичу у Јаворску	" "	1600	Ј.	$19,_{0}$	$9,_{0}$
" " " (Реку	" "	1500	Ј	$20,_{0}$	$10,_{0}$
На „Бати“ више карауле	јака	1400	ЗЈЗ.	$25,_{0}$	$9,_{5}$
На „Крвавим Барама“	доста јака	1400	СЗ.	$24,_{0}$	$9,_{0}$
На „Латинцу“ (извор Сенокошке Реке)	" "	1600	Ј.	$16,_{0}$	$10,_{0}$
Извор Росомачке Реке[2]).	" "	1500	ЈЗ.	$15,_{0}$	$9,_{5}$

*
* *

О животињском свету Старе Планине не може се за сада ништа прецизно казати, јер је она у томе погледу дан данашњи, још **terra incognita**, на жалост!

По дубоким гудурама и мрачним шумама вребају *вукови* и *лисице* безазлене *јелене, срне* и плашљиве *зечеве*. И *медвед* је ту код своје куће. Скоро сваке године убију сељаци по којег медведа, али их поред тога још доста има. По припланцима се сунчају *текунице* и разни *мишеви*, које брза *лисица* немило десеткује. Међу тицама највише падају у очи разне *орлушине* и *јастребови* који крстаре ваздухом и траже мрцине а богме и вребају срндаће и зечеве. По суватима пасу читава јата *јаребица*, а сва је вероватност, да ће по шумама бити *лештарака* па и *тетребова*. По кршевима се гнезде *соколови*, *голубови* и *чавке*, а за цело и *планинска чавка*, за коју Панчић вели да живи на Копаонику[3]). Поред река има изобиља *во-*

[1]). W. Gümbel: Wärme des Bodens in Sendtner's Vegetationsverhälnisse Südbaierns, стр. 54.

[2]) Ове сам две последње воде мерио по кишовиту времену.

[3]). Да ће *алписке* или *планинске чавке* бити и на Старој Планини, не закључујем само с тога што је има на Копаонику и што се она увек држи планинских крајева, већ ми тој претпоставци иде у прилог и околност, да се та чавка обилато гнезди по гредама неприступног *„Басарског Камика“* (где сам их и убијао) и што сам неке примерке видео 18 маја 1893. г. на Власини.

дених косова. Змија, гуштерова и жаба има јамачно више врста, а тако исто и риба, од којих је најпознатија *пастрмка.* Ње има у Височници и свима њеним притокама. Од свих безкичмењака једино су нам познате *ортоптере,* које су проучили Панчић и Брунер, те нашли, поред десетак познатих фела, још четири врсте нове за науку (Orphania scutata Brun. Jsophya modestior Brun. Jsophya obtusa Brun. Poecilimon affinis Brun). Од осталих инсеката пада особито у очи нека мушица, која покрива грдне просторе и која ужива да се сунча на леђима путника и стоке. Интересно је споменути да у селима под Старом Планином нема ни у најпрљавијој кући ни буха ни стеница! На против гамижу по тим влажним сгановима разне бабуре, стоноге и чешљеви (Julus) У водама на Старој Планини има много пијавица, сваке величине.

* * *

Биљни свет сачињава право богатство Балкана, јер се је, у томе погледу, природа показала и сувише раскошна, те је неописаним чарима обдарила и украсила овај крај, који, у целој Србији, можда у једноме Копаонику види себи равна друга.

Величанственост природе не огледа се само на целокупној слици Старе Планине, него се то примећава и у најмањим партијама, било то шума, река, ливада или камењар.

На целој се Старој Планини и њеним оближњим огранцима опажају само два биљна региона, а то су *предалписки* и *алписки регион.* Први је много распрострањен, те обухвата цело подгорје а и саме падине Старе Планине, докле год може буква да успева, дакле, од прилике, до висине од 1800 метара. Алписка се област примећава само на највишим врховима, где дрвеће не може више да расте, т.ј. од 1800 метара на више.

Предалписка нам се област не приказује свуда у истом облику. У нижим крајевима, у подгорју, претрпела је велику метаморфозу, услед близине људских станова. Људи су постепено исекли шуме и оголили брда, тако да сада имамо у тим крајевима само голе врлети или гомиле камења, по којима се јавља, у виду шибљака, подмладак некадашњих прашума. Тај

назови подмладак, нема ни из далека изглед обновљене или подмлађене шуме, него пре носи обележје закржљављених и изнемоглих шумарака, који само још могу да послуже као брст козама. Местимице је та слика прекинута обрађеним земљиштем, које се овуда, у опште, доста спорадично сусрета. Те се културе састоје из жље искрчених[1]) њива, по каквом трапу или у којој долини. На тим њивама, или боље њивицама, јер ретко кад имају повеће димензије, виђамо ражи, јечма, овса и кромпира, а у жупнијим доловима у подгорју (око Ржане, Рсоваца, Лукање, Завоја и Балта Бериловца) има пшенице и кукуруза.

Са свим другу физиономију имају виши предалписки крајеви (од 1000—1800 метара). Ту се појављују непрегледне шуме гигантских букава, помешаних, по негде, туробним зеленилом смрче и јеле. Те су шуме често прекинуте и испресецане бујним ливадама, по којима је трава по некад човеку до појаса. У тим се крајевима огледа бујност на сваком кораку. Ту нема ни најмањег простора, на коме би се уочило мртвило или дремеж. И букве, које је бура оборила, и што су се стропоштале чак у поток, одену те су од врха до дна разним маховинама, лишајима, печуркама и папратима. Једном речју, овај је крај у највећем контрасту са нижим пределима, који су у близини људских станова.

Према овоме што је изложено предалписки регион можемо поделити на две зоне: на *културну* (нижу, од 500—1000 м.) и на *шумску* (вишу, од 1000—1800 м.)

Културну зону, или *формацију горе* карактеризују шумарци или шибљаци, које саставља граб, леска, јасен, клен, јавор, буква, трн, брекиња, глог, дрен, дивља крушка, зова, а између тога зелене се бусени зановети, скробута, дивље руже, курковине, купине и калине, уз разне папрати, спорише, звонца, различке, јагоде, бронике, дивизме, петопрснице, седмолисте, мечије шапе, чичкове, мајчине душице итд.

Шумски појас или *букову формацију* састављају букве, смрче, јеле, јаворови, маклонови, брекиње, иве, брезе, испод

[1]). Рекох „жље искрчених“ јер се Старо-Планинац много не труди, да удаљи камење са њиве, која, због тога, често пута личи на какав мозаик. Камен станац, који често штрчи по тим њивама, као стогови по покошеним ливадама, мимоилази оруђи, као год мрнар гребене (што вире из мора) кад међу њих западне. Те њиве немају скоро никада правилан облик, јер ти сељаци никад не обијају окрајке, него се задовољавају само оним, што с воловима могу да узору.

којих животаре боровнице, хајдучке опуте, огрозди, малине, одољени, змијина трава, Петров крст и толике папрати. По бујним ливадама се шарене разноврсни каранфили, каћунци, љутићи, звонца, цволике, омани, крестушци, дивизме, чемерике, љубичице, сиротице, хајдучке траве, различци, детелине, грахорине, јâглике, прештип ит.д.

У предалписко̄ј области имамо да споменемо још две омање формације, које су местимице до душе незнатне, али на неким опет местима заузимљу приличан простор, којему дају нарочит и особит изглед. Једну од тих формација саставља *велика папрат или бујад* Pteris aquilina. Та се папрат увукла у проређене шумарке културне зоне, на их често пута са свим надвисила својим бујним зеленилом, које је, као кукурек, увек поштеђено од нападаја стоке. Више се пута пак та папрат пружила на великом простору и покрила читаве приланке; понекад се пење до у букову формацију у исто тако колосалним дименсијама. Где год се појави бујад, ту је потиснуто и угушено све друго ниже рашће. Друга је формација планинске неке *дивизме* Verbascum pannosum. То је величанствена биљка, која би својим красним дугим лишћем, својом обилатом, високом а збивеном цвасти, а нарочито пак својом лепом белом одећом (цела биљка изгледа као да је од беле чохе направљена) красила наше баште боље него толике егзотичне декоративне биљке. Та се дивизма налази обично изнад букових шума, или на каквој чистини у сред шуме, или у близини каквог потока. Она се такође пружа на приличном простору, кад нађе згодно земљиште за себе.

Алписки регион, премда до душе не носи све оне особине, које су оваквој области својствене[1]), опет за то има довољан број испољених, битних карактера, који обележавају такав регион, те је с тога и вредно, да се та област нарочито истакне и поближе посмотри.

Њу обележава, у главноме, *формација кржљавог дрвећа*. Њу ни то није свуда на подједнак начин испољено. На вису Међу оба Врха (Рењанска Црква) нпр. и на Бабин Зубу, на северној граници дрвећа (букове формације) наступају сувати,

[1]). Старој Планини недостаје *кржљави бор* (Pinus Pumilio) који је најконстантнији пратилац алписког региона. Осем тога нема ту ни азалеа, ни рододендрона, ни ситне иве, а то све карактерише формацију кржљавог дрвећа.

па тек изнад ових (од прилике на висини од 1800 мет.) прострла су се већа или мања платна кржљаве смреке (Juniperus nana) и боровнице (Arctostaphylos officinalis). На Вражијој Глави, на против, и на Трима Чукама, неприметно прелазе букве и смрче у кржљаве и све кржљавије примерке, док на послетку на уступе место смреки и боровници. Ова је последња слика реда, док међу тим прву физиономију показују махом сви висови и главније косе Старе Планине. Мицур пак, пошто нема никаквог дрвећа, не испољава тако очито прелазак предалписке области у алписку. Ту треба имати мало вештије око па да се уочи граница једног и другог региона. Тај се прелаз тек очито примећава на висини од 2000 метара, где су карактеристични алписки представници стели већ у велико маха[1]).

Изнад сувата се протежу, самим билом виших висова, *камењари* са својом интересантном флором. Према физичним и хемиским особинама тога земљишта, удомаћиле су се ту само оне биљке, којима су трајале те прилике, или су барем могле да их сносе. Утицајима онако јаке инсолације могу да се одупру само сочне чуваркуће, бусени саксифрага, маховина и у опште биљке, покривене густим и дугим белим оделом, које покрива и брани њихова ткања од фаталних последица припеке и суше[2]).

У биљно-географском погледу пружа нам Стара Планина обилатог градива за врло интересантне студије. Сам њен положај омогућио је приступ многим севернијим а и многим јужнијим биљкама, те тако Стара Планина прави северну границу неким грчко-македонским специјама, а с друге стране пак, јужну границу неким репрезентантима алписке флоре. Физиономски и по сродству пак припада вегетација Старе Планине потпуно флори западног Балкана, од којег је позајмила многе карактеристичне типове, као нпр. Gnaphalium balcanicum, Trifolium balcanicum, Tr. orbelicum, Gen-

[1]). Такви су представници нпр. Arabis alpina, Meum mutellina, Senecio carpaticus, Saxifraga cymosa, S. moschata, S. bryvides, Erigeron uniflorum, Soldanella alpina, Anemone narcissiflora, Hypochaeris Pelivanovići, Cerastium alpinum, Primula minima, Lycopodiym Selago, Veronica bellidioides, V. Baumgarteni, Potentilla chrysocraspeda, Galium anisophyllum итд.

[2]). У такве биљке спада нпр. Gnaphalium balcanicum, Cerastium moesiacum, C. alpinum, Senecio procerus, па разне сочне чуваркуће, јарчи (Sedum) Saxifraga-e итд

tiana bulgarica, G. lutesceus, Senecio bulgaricus, Viola macedonica, Dianthus tristis, Geum coccineum, Saxifraga olympica, Bupleurum orbelicum, Angelica Pančićii Anthriscus Vandasii, Hieracium balcanum итд. Поред тога очито се истичу и неки представници карпатске флоре, који су овде (и у продужењу Балкана у Бугарској) достигли своју најјужнију границу. Такви карпатски становници били би нпр. Juncus carpaticus, Carex tristis, Bruckenthalia spiculiflora, Achillea lingulata, Bromus fibrosus. Centaurea atropurpurea, Hieracium kotschyanum, Siluim Jankae Senecio carpaticus, Knautia drymeja, Orchis cordigera Silene Lerchenfeldiana, Sesleria coerulans, S. rigida. Symphyandra Wanneri, Viola declinata итд

Ну најважнија особина вегетације Старе Планине јесте за цело то, што храни мноштво карактеристичних ендемичних типова, који нису нађени ни на Карпатима ни на Алпима, него су тамо махом заступљени сродним неким, паралелним специјама, којих опет овамо нема. У главније ендемичне особине Старе Планине спадају: Barbarea balkana, Heracleum verticillatum, Cirsium heterotrichum Senecio erubescens, Stachys midšorica, Saxifrag athyrsiflora. Aconitum divergens, Hypockaeris Pelivanovići, Campanula Velenovskyi, Centaurea Velenovskyi итд.

И овим би била довршена ова бледа и мршава сличица богате и раскошне вегетације величанствене Старе Планине

ЉУДИ

(СЛИКА ИЗ ЖИВОТА*)

I.

Давно се мрак спустио... Снег је сипио у ситним пахуљицама, које је ветар гонио тамо амо. Али код нас је било све као и други пут. У најживљем крају, тамо где се дижу горостасна здања и где су прве пивнице, право је море од светлости. Пивнице су пуне гостију. Музика свира, послуга јури, а многобројни гости наливају се рђавим пивом и досађују један другоме празним разговором.

Тако је само у томе крају. Даље одатле улице су све уже, веће зграде све ређе. На самоме крају вароши улице су криве и тесне, и по њима је сијасет блата: месечине нема, те је свуда густа помрчина: светиљке нигде једне. Кућице су ниске и накривљене. Ту сиротиња станује. Све се већ умирило, све се сну предало, да у њему потражи укрепљење за сутрашњи мучни рад. Само се са једнога прозора расипа по мрачној улици слаба светлост. У маленој ниској соби седела је за столом једна мушка прилика. Сувоњав човек! Пред њим је била хартија и он је нешто брзо писао... Десно од стола била је постеља, и на њој је почивала срећна мати с чедом својим: дете је било обгрлило својим белим ручицама мајку своју.

Он је дуго седео и писао. Овда онда дунуо је ветар јаче и кроз рђави прозор допирала је хладноћа до њега. Он је притезао свој изве-штали капут и радио је даље... Лице му је било бледо. Она опасна болетица, што нам сваке године покоси толико драгих живота, већ је оставила видне трагове на лицу његову. Па опет му је лице било тако благо. Очи су му биле упрте на хартију, на којој се низао ред за редом. Уста му беху мало отворена.

Он је низао врсту за врстом и исписаних листића било је све више. Тешки кашаљ раздирао му је час по час груди, али он није посла оставлао. На један пут ветар силно дуну. Жижак у лампи врло затрепери. Кашаљ га нападе свом жестином, и он уста. Поче лагано ходати по својој собици. Једва му кашаљ мало преста... он погледа по соби...

*). Читано у ист. фил. дружини „Даничић."

поглед му се заустави на љуби и јединчету. Сав задрхта и ухвати се рукама за прса. Из груди му се оте тежак уздах:

— Ах, сироте моје! Како ћете ви без мене?

С тешком муком одвоји очи од својих. Спреми се и леже у постељу. Последњи поглед пао му је на исписане листиће и њему се лице задовољно развуче.

II.

Недеља је била... У позоришту је заказан нов комад, и на каси су се гушили, ко ће пре дограбити улазницу. У вече је дворана била препуна светом. И он је био... Мирно је седео у једноме куту, ћутао је и пажљиво гледао на позорницу. На њему је био опет онај изветшали капут.

Сваки покрет на позорници предусретан је бурним одобравањем. Представа се сврши. Дворана је јечала од силних одушевљених узвика.

— Живео! Живео писац! заорило се из стотине грла.

Он је устао и смерно се клањао. Са свију страна полетеше венци и ките мирисава цвећа. Он је био усхићен; у његову оку заблиста се суза захвалности, и он за часак заборави на невољу своју. Али срећни часи мало трају. Он се сети својих и сиротиње своје. Лице му се замрачи и он је жалостиво посматрао дивно цвеће, којим је био обасут.

III.

Почео се будити живот из мртвила: Дрвеће се заодева својом дивном зеленом одећом, пољанама се враћа њихов красни шарени застор. Па баш тада, када се свуда почео живот јављати, његов се живот угаси.

Једнога дана са торња звоно тужно зазвони. У брзо и у сваки кутић допре жалосна вест, да њега више нема међу живима.

— Умро је! Те су две речи ишле од уста до уста. И оне су у исто време свакоме говориле: ко је тај, што се опростио невоља овога света.

Сутра сиротињски крај оживе. Оне тесне и блатњаве улице испунише се светом. Било је ту и старих и младих, и мушких и женских, и задриглих богаташа, са скупоценим прстењима на рукама, и сиромашних ђака и радника. Све се то искупило да ода последњу пошту ономе, који је за живота свога знао само за сиротињу своју и љубав — топлу и неизмерну љубав према раду своме и својим ближњима.

Он је већ лежао скрштених руку у сандуку. Очи су му биле затворене, али лице му је било опет благо и насмешено.

Понеше га... Напред су носили многобројне скупоцене венце, око његова тела носили су упаљене велике воштанице, а за њима се таласала множина света. На неколико места беседници су у својим дугим говорима оплакивали смрт његову.

На гробу се и последњи беседник опрости с великим покојником. И последње „Вјечнаја памјат“ отпевање, а из хладнога гроба разлегао се тупи јек, који чинише комади трошне земље, ударајући о сандук.

*

Смрт има чудновату моћ. Многи тек сада осетише шта су имали за шта су изгубили у покојнику.

— Он је био велики! Нећемо и не смемо бити према њему незахвални.

— Нећемо, одазваше се првоме гласу.

И већ у повратку с гробља образован је одбор „за прикупљање прилога за споменик.“

Сви су мислили, да ће тиме најболе одужити се покојнику и изнети његову величину, ако на ону хумку земље, која скрива његове земне остатке, навале грдну стену. Са свију страна стизали су прилози. Многи, који су га за живота мало пазили, који су чак хотимице или нехотице увећавали његову невољу, били су сада издашне руке. За кратко време па се на његову гробу поносито уздизала горостасна пирамида од скупоценога мермера

IV.

Сиромах! Имао је право што се је за живота забринуто питао: шта ће бити с његовим сиротама, кад њега гробна помрчина скрије. И највећега одушевљења нестаје временом. Људи купише скупоцене венце при погребу његову, подигоше му на гробу величанствену пирамиду и... заборавише га. Његових сирота нико се не сети.

Сиротиња је тешка! Њени су ударци свирепи. Људи се упиру да им одоле, боре се, али пре или после њима подлежу. И његова љуба, слаба жена која је за живота мужа свога живела само за њ и мило чедо своје, не могаде се њима одупрети. Она у брзо оде за мужем својим.

Само оста јединче његово. Сирото дете!..

V.

Сиромах сиротињу најболе познаје, невољник невољнику најпре притиче у помоћ. Чедо његово, које људи напустише, прихвати сирота старица једна.

Она га је отхранила, она му је сачувала спомен о сиромашном али великом оцу. На гробу његову, крај оне горостасне пирамиде, она га је учила љубави према ближњима, и откривала му је мало по мало оно што живот људски у себи скрива.

Али худе је судбе било јединче његово. И старица једнога дана склопи очи за навек.

Оно оста само. Патило се, а људи су га гледали и ћутали. Невоље су биле велике, и дете није могло у њима истрајати...

Страшна је зима била. Мраз је све више стезао — и саме звезде као да су на небесном своду играле. Путем што води гробљу корачао је лагано један малишан. Кроз отшкринуту капију уђе у гробље и упути се оној великој пирамиди.

Силно загракташе чавке, што се беху наместиле на дрвећу да ноћ проведу и одлетеше да се на друго место сместе. Гробна је тишина

свуда владала. Крај саме пирамиде дете паде на колена, наслони своју главицу на хладну стену и болно зајеца:

— Бабо! Мили мој бабо!.. Ја сам гладан, много гладан!.. Мени је зима... Узми ме, бабо, себи... узми ме...

Дуго је дете јецало.

Мраз је све више стезао. Њему се очи почеше склапати, нападе га неки дремеж, а оно се лагано спусти на тле крај пирамиде.

Сутра је гробар нашао његово мртво тело!

Јадно дете! Бабо му је тако добра срца! Познавао је живот, знао је људе, па је брзо испунио молбу јединчета свога!

* * *

Још се хране они скупоцени венци, што их носише о погребу његову: пирамида на гробу његову још је величанствена: а његова љуба, његово мило јединче са нехати људске давно већ с њим под земљом бораве вечни санак.

За ништавне венце и хладни камен давали су људи новац немилице, а за хлеб и одело његових сирота нико се није сећао!

7 февр. 1893.

Ж. Р. Дачић.

ТЕНОВА ФИЛОСОФИЈА

За ове непуне две године од смрти Хиполита Тена много се писало о утицају његових мисли на данашњи образовани свет. Од његових дела[1] у нас је преведено само неколико одломака, а међу њима биће да је најзнатнији: *Философија уметности*[2]. Сад неће бити на одмет да се овде, што краће и јасније изнесу Тенове неке опште философске поставке и философски закључци, који се црпе из његова целокупна књижевног рада и који су били предмет велике распре[3]).

Тен је писац путних бележака, уметнички критичар, психолог, историчар, али, поврх свега и увек он је философ. У сваком послу, кога се латио, он се показао велик мајстор, а на сваки је полазио са једне тачке посматрања, на коју се често повраћао, прекидајући рâд. Зато се са тога његова виса, једним погледом, обухвата јединство његова разноврсна рада.

Тен је сва своја дела основао на доказима, који утврђују неке истине, за које он мисли да су важније, него што се другима чинило. Зато се у њихову различју, не прекида јединство смера.

А да би могао тако радити, требало је да у његову уму буду заједничке две моћи, које се обично не друже радо, наиме моћ тачног посматрања и моћ генералисања.

И заиста, у његову силном уму биле су оне заједничарке.

Кад Тен хоће да говори о људима, да суди о њима, он у правом значењу речи, својим очима мотри дневне догађаје, људска обличја, покрете, навике и све остало, из чега се разабира оно што је карактери-

[1]) Тенова главнија дела: Les philosophes classiques du XIX siecle en Erance. — Essais de critique et d' histoire. — Nouveaux essais de critique et d' histoire. — Histoire de la littérature anglaise, 5 књига. — De l' Intelligence, 2 књиге. — Philosophie de l'art, 2 књиге. — Les origines de la France contemporaine, 4 књиге (у 13-ом издању г. 1895) — Essai sur Tite-Live — La Fontaine et ses fables. — Le positivisme anglais, étude sur Stuart Mlli, L'idéalisme anglais, étude sur Carlyle. — Voyage en Jtalie, 2 књиге. — Voyage aux Pyrénees. — Notes sur l' Angleterre. — Notes sur Paris, vie et opinions de M. Thomas Grairdorge.

[2]) У *Отаџбини*, свеска за јун 1892.

[3]) За израду овога чланка највећма је употребљена једна студија Фагеа (Fagnet) у априлској свесци 1893. Revue bleue, и једна студија Барзелотија (Barzelotti) у журналу Nuova Antologia, свеска за јул, август, септембар исте године.

стично. С дана на дан, он бележи што види, што чује, што о томе размисли, те у свежини првих утисака, излазе му књиге: *Пут у Италију, Пут на Пиринеје, Белешке о Инглиској*, које су одмах оглашене као ремек-дела. Кад проучава прошлост, тада му је најпречи посао, да прибира доказе из времена којим се бави, а докази су му не само листине, исправе, писма, мемоари, него и сликарије и грађевине и покућанство и одело и оружје, и многе друге ситнице, које не би привукле свачији поглед, а које нас понекад боље поучавају, него ли дугачке расправе. „Ситни а значајни догађаји, вешто изабрани, тачно забележени, са обичним објашњењем околности с којима су у вези, то је данас потка свакој науци“, вели Тен.

По томе се познаје анализатор, какви су обично Инглези, а по томе не би човек рекао да је Тен наклон философском умовању, — јер ништа није тако противно философском духу као потанко анализисање. Философ гледа на свет са висине, као човек који би проводио век у балону, те на пр. посматра само окрајице шума, а анализатор седи наклоњен над биљчиним влаканцем, над мрвицом твари, које мотри кроза стакло, те само кад-кад дигне главу до грања, до врхова брдељака. Ономе горе, главна је ствар јединство врсте, овоме доле различје појединих ствари и бића. Онај гомила поставке, које су по некад пусте сањарије: овај прибира чињенице, али се често брка, узимајући споредне за главне и обратно. У главном потребни су један другоме, један другога допуњују.

Тен је час горе, час доле. Он може да умује као Кант, а може да тачно посматра као какав стручњак природњак. Са најнижих појава живота, он се, од узрока до узрока, уздиже до далеких праузрока, до синтеза, до јединства природних закона.

„Инглеска открива чињенице, Немачка ствара теорије, Француска их оверава и објашњава,“ рекао је Тен. То је истина, додаје Фаге, а Тен сједињава у себи те особине тих трију раса: његов философски дух оснажен је научним посматрањем.

Сем свега тога, додаје Барзелоти, Тен је још уметничка душа. Његова мајсторска вештина — као писца — савршено се слаже са његовим особинама као мислиоца. Живост и једрина његова стила долазе му од непосредног мотрења стварности, те се у његовим речима осећа дах њезин. Али поврх граје и метежа, које у свету бивају и које нам он онако живо црта, лебди његова ведра мисао, која разбира непомерљиве природне законе, по којима све то бива.

Да се Тен родио у средњем веку, те се одао богословским наукама, он би се снагом своје логике, изједначио са Томом Аквинцем те би и он био писац какве теолошке *Суме*, овако, ставши на снагу кад су критичка и научна истраживања била у јеку, наоружа се и он методама позитивне науке.

По научном схватању, васељена је органска целина, а дух и твар само су њени облици. Збрка појава за дуго је била људству сувише замршена загонетка. После, човек је стао разређивати појаве у врсте: за

тим почео је анализати чињенице: с временом, свешће их све на неколико типова: после све делимичне анализе, довешће се у чврсту везу и склад, те ће се доћи до једне свеопште формуле до *науке о науци*, која ће их све садржавати и у заплету и разноличју појава утврдити јединство природе.

Тен верује да је човечји ум саздан према општој наснови[1]) васељене: не верује да постоји нека сила одвојена од твари, која се крије иза ње као иза какве завесе, те је праузроком појава: не верује ни то, да после највишег умовања „човек може допрети само до обала мрачног, бескрајног мора, где га не чека ни брод ни једра, да би се могао даље навести“, као што је то песнички изразио Литре. Дакле, у томе Тен се не слаже са Кантом, ни са метафизичарима, па ни са својим друговима позитивистама.

Теново је учење, да творна сила, за нас оличена у природи, није што друго до логична потреба преображавања, по којој оно што је просто постаје сложено и на супрот — дакле чињенице образују законе, а закони се преображавају у чињенице. Сваки узрок има свој узрок, дакле сваки је у исто време и чињеница: тако исто, свака је чињеница у исто време и узрок. Један природни закон, то је заједничка одлика неког броја чињеница. Закони, узроци, првобитна својства, не значе самосталне одвојене ствари, него генералисане чињенице. Говорећи о Богу, Тен не долази до истога закључка, до кога долазе готово сви новији философски системи, наиме, да се, после свега људскога мишљења, појам божанства најзгодније изражава речима: „оно што је *несвесно, непознато*.“ Не слаже се ни са Ренаном, који каже, да се појам о Богу „расплинуо у магли што лебди у *области идеала*.“ По Тену, Бог је *дух закона васељенских*, садржан у њима, као што су они садржани у чињеницама....

Пред нашим је погледом само наличје големог шареног ткања, те се очи узалуд море хватајући краја небројеним замршеним кончићима и влаканцима. Ваљаће да се нађе жице, која се не прекида, без које све остало не требају, и помоћу њеном да се открије јединство и целина насснове у ткању као и праве шаре на лицу. Другим речима, требаће да се човечји ум узвиси над оним што је односно и споредно, да допре до онога што је самодржно и потребно. А то ће бити тек онда, кад науке, — свака у својој области а све скупа и узајамно, — ухвате жицу која им је заједничка, те се у послетку њихова заједничког рада утврди њихово јединство које влада у васељени. Науке су овладале видљивим светом, па се сад примичу невидљивом: телесни је човек готово проучен, а духовни се тек почео посматрати како ваља. Али све гране науке нису још ни избиле. Две науке особито важне, тек су почеле снажити, а то су: *историја и психологија*. Кад се њиховом помоћу открије истинска природа човечја и *закони човечјег испољавања*, онда ће се на новој основи моћи и саздати нова вера, наравственост, политика и уметност... Еле,

[1]). Наснова — план. У Вукову речнику има само глагол *насновати*, али у приморју живи и реч *наснова*, која значи што и план, — наснова за кућу.

смер неуморног рада Тенова био је да доведе у склад повест људства са повешћу земљином, науку о телу са науком о души.

Кад је Тен довршио школовање, онда је владала у Француској философија, чији су преставници били Кузен (Cousin) и Жуфроа (Jouffroy) По томе учењу, човек није део природни, него засебне целине, као нека државица у држави: — човек је готов, независан је од наслеђа, од утицаја свога времена, околине и племена. Та философија, постала из Русовљева умовања, поткрепљена списима Шатобријановим, штићена од стране власти после обнове краљевскога достоіанства у Француској, била је устук непобожности, која је потекла из учења енциклопедиста прошлога столећа, био је као неки споразум између хришћанскога духа и слободе мишљења. С њом упоредо ишла је романтичност у уметничкој књижевности. Цео тај покрет био је крштен именом „реакције срца" и био је помагач државној реакцији, која је настојала да успостави друштвени зап, углед вере и власти.

То учење мал да не укалупљено у „вопросе и отвјете", као наши старински катихизиси, одвраћало је омладину од тачних наука, а највећма од психологије. Оно је тврдило, да је наука о човеку довршена, а није се освртала на радове Енглеза и Немаца у томе правцу.

Тен у својој раној младости омрзну на ту науку јер види сву њену празнину, те стаде марљиво пратити философску књижевност других народа.

Кад године 1848 букну фрацуски устанак, те се тај народ тргну мало из сентименталне философије и из романтичних сањарија тада се поново уз право општега гласања извојева и ослобода мишљења и веровања. Кад мало доцније, Луј Наполеон изврши „државни удар", народ се још већма поврати јави и збиљи. Тада (1856) Тен пусти у свет своје дело: *Класички философи деветнаестог столећа у Француској*, у коме обилно доказа неодређеност методе, неоснованост поставака и ништарију закључака Кузена, Жуфроа, Бирана¹) и осталих мање знатних учитеља француске философије.

Позитивна психологија била је Тенов омиљени предмет. Он је међу првима у Француској, који јој оцрта оквир и методу и наговести примену. Цео његов књижевни рад дели се у два дела: један обухвата општу психологију, други примењену.

Првоме припада његова књига о *Интелигенцији* (о уму и познању, — како су превели Руси), у којој расправља о ономе, што се некад схоластичарским језиком звало „душа и душевне моћи", а што се данас зове: прости стални односи коегзистенције и следства. У својој анализи умља, Тен налази да знак замењује представу, представа сензацију, а сензација да замењује елементе организма. У својој синтези, он вели, да је сваки утисак истиниска халуцинација, коју само зато зовемо исти-

¹) Maine de Biran 1766—1824, писац дела *О односима између тела и духа.* — Jouffroy, 1796—1824, универзитетски професор. — Cousin 1792—1867, такође професор вођ еклетичке школе, која усваја све што је добро из сваког философског система.

ном, што нам је заједничко. Разум, тај наш понос и узданица, то је ствар сувише сложена, нежна и лако пропадљива, „те је лудило једнако на прагу разума, као што болест облеће око тела“..

Тенова је заслуга што се психологија почела поново обрађивати међу Французима, што се она брзо у томе изједначила са Инглезима и Немцима. Његовим саветима и наговором данас већ чувени Рибо, покрену журнал Revue philosophique који у своме првом броју донесе чланак о детињој психологији из пера самога Тена...

У новије време опажа се реакција против научне философије, управо против њених немилосрдних закључака, који разгоне миле обмане, што су вековима тешиле људство. На спремна питања која нам се једнако намећу, на вечито наше роптање против судбине, на љуте ране које лека вапију, од стране те науке, место стишавања и мелема, даје се поуздано обећање, да ће неколико лопата земље наскоро све то претрпати! Што она већма осветљава ствари око нас то канда већма помрачава нашу судбину. И с тога, неки Француски метафизичари, са Равесоном на челу исте године кад је Тен умро покренуше Revue de methaphijsique et de morale. У своме програму, они отклањају немиле *чињенице*, како ће се само бавити *идејама*. Напротив, Рибо и његова школа траже доказа својим тврдњама у анатомским дворницама и лабораторијама, у лудницама, у домовима за децу и подетеле старце. Дабоме да у таким местима немају шта да траже метафизичари, платонови ученици који се могу поносити својим великим песницима, од којих неки су били и велики логичари и учени људи. Али кад метафизика постане наставни предмет, кад се она предаје оредњим недозрелим умовима, може их не само већма помрачити и учинити настраним, него им донета успављује у њима жудњу за доказима. Одиста би Тен пре пристао да се још одржи Кузенов еклектизам, него да завлада Равесонова метафизика, јер по његовим речима, Кузену треба одати по правди признање „да је дао леп облик и неко просто народно значење свим великим наравственим истинама“...

После свога рада о уму, Тен истражује услове и законе који стварају различје ума осећајности појединаца и народа. Његова дела *Философија уметности*, *Ла Фонтен и његове басне*, Титус Ливијус, *Постање Француске нашега времена* и сви остали историски радови, то су расправе о примењеној психологији.

Историја је некад била грана романтичне књижевности. Она се почела примицати ка тачним наукама онда кад је историчар престао да описује само поједине догађаје, те је почео да врсти и сређује оне догађаје, који се редовно обнављају: кад је посебице анализао политичке установе уметност, наравственост, веру и философију једнога народа или доба, те је са Хердером и Гизом увидео јединство цивилизације тога народа или доба: најзад, кад је са Спенсером покушао да оснује опсежне синтезе људске радности.

Тен отиде још даље. Установе, веровања, обичаји немају вредности саме по себи, него их треба мерити по утицају који врше на друштвену и умну околину, из које су никли. Треба разврстати и проучавати догађаје само зато, да би се добро познали људи који су иза њих; треба у разноврсним поступцима појединца пронаћи јединство његова карактера и природу његова умља, које их објашњавају. Свака цивилизација само је израз једне расе у извесном тренутку историје: *уметност и књижевност као год и обичаји, само су обележја те цивилизације.* Тен у својој *Историји инглеске књижевности* прати инглеску расу кроза столећа и бележи њене преображаје у времену. Он то ради као психолог. Та је књига у целој Инглеској и Америци данас цењена као класичко дело.

Око његове историске методе, и теорија о *главној моћи*, о *раси*, о *околини*, о *зависностима и условима*, било је много препирања али је она била плодна корисним мислима. Људи од науке замерали су његовој критици, да није доста научна, а литератори опет да није доста литерарна. Он сам, кад се тицало доказа, био је и сувише цепидлака, а да не би и својим доказима одредио праву вредност. Зато на једноме месту каже: „Ово су литерарне истине, дакле неодређене, зато, очекујући бројеве статистике и тачност искуства, задовољићемо се њима, какве су да су“...

Најзад Тенова философска мисао прожела је нове облике политичке књижевности и нашла је израза у *Золи и Буржеу*, — да споменемо, само чувеније. Циклус Золиних романа: *Ругон Макар*, иде на то да докаже е је човек плод својих старих, свога времена и околине. Што је у њима чисто Золино, то је вулгарна интонација и ниски реализам који је Тену био одвратан, те осуђује „оно ачење крутим истинама, оно претерано истицање порока, губе и гнусобе, за које најобичнија здрава намет наређује да се скрију.“ Његов идеал беше: „Загледати у унутрашњост душе човечје.. то вреди и то је достојно писца философа.“ Те би се речи могле применити као епиграф целокупним делима другог ученика Тенова, Павла Буржеа.

За царевање Наполеона III. Тен се бавио само науком. У то је време он тврдио, како наука има бити смер а не средство, како прави философ тежи да пронађе и докаже какву истину, не марећи за какав бољитак који би људство могло имати из ње. Његов Тома Грендорж посматра свет као какву глуму, којој би он сам био гледалац и изјављује да је наравствена и душевна ботаника, најлепша забава. Али после ужаснога рата који затре и унизи Тенову отаџбину, у њему се прену родољубство и друштвеност, те му се виде, да човек није на свету ради науке, него она ради њега, да она баш има бити средство, којим ће се смањивати муке и јади, а умножавати благодати и да прошлост поучава народе како ће се владати у будуће. У томе духу он започе и изради своје велико дело: *Постање данашње Француске.*

У предговору те књиге Тен прича, како му је 1849-те било двадесет и једна година те је имао право гласања, али се нашао у великој неприлици, не знајући за кога би по савести могао гласати. После вели, требало му је радити двадесет година и написати шест књига, да би знао оно што мисли да зна последњи сеоски политичар... Не значи то да има права да једе само онај ко зна аутономију и физиологију желуца, него да од тога незнања постају многе болке. Сви знамо какав нам је облик владавине по вољи, али не знамо какав је за нас најподеснији: то ћемо тек научити о нашем трошку. Друштвено и политичко устројство једнога народа не ваља, ако је постало слепим угледањем на други народ, ако нема корена у његову карактеру и прошлости... Народ може знати облик владавине, који му се свиђа, али то не значи да ће и погодити облик који је баш за њега: то ће тек дознати искуством ..

По Теновy мишљењу, Французима недостаје историско и практичко чуство, а сувише им је у вољи танко разлагање и сувише се поводе за правилима, која нису изведена из искуства, него срочена у племенитом заносу. То, све скупа, Тен назива *класичним духом* који је опасан кад почне да запаја гомиле — да се примењује на живот. Пре свега, Револуција је била психолошка погрешка. Њене претече и апостоли погрешно су замишљали да је првобитни човек био добар и разуман, па се с временом покварио, због рђавог друштвеног устројства, које ваља из темеља разврћи, да се поврати идеалски склад златнога доба. Тај је покушај био учињен, али чим падоше законске ограде и заграде, појави се првобитни човек у свој својој ругоби и зверству, настадоше бескрајне изјаве љубави према правди, и у поступцима нечувена насиља.

Приговорило се Тену да је једнострано приказао Револуцију, да је навлаш истакао њену ружну страну из које се осећа задах крви и лешева, али се сви слажу у томе да је он пронашао и истакао и оне ситне чињенице, које се нису узимале на ум, а које, све скупа доносе велике измене у друштву људском, као год и у природи. Тим је постигао да оне велике догађаје отреби од легенада и неке врсте сујеверице, те трезан човек не може више величати Мара, Робеспијера и остале као неке чудотворце.

Кроз Револуцију Тен прати једнолични ток догађаја, што неминовно долазе после грађанских ратова. Опште незадовољство увек је добро дошло неколицини хитрих за влашћу грамжљивих људи, или најјачему међу њима. У Француској у име догме „народне воље“, у име „братства и једнакости“ подиже се једна нова јакобинска аристокрација, из које нови цар бира своје доглавнике, из које се, доцније, с временом, образују најугледније буржоаске породице .. Из биланса Револуције излази да су губици већи од добитака, да они јадници, ради којих су јакобинци начинили лом, посталоше већи јадници, који своје кости посејаше по свима крајевима Јевропе. Тенова је намера да искорени опасну предрасуду, по којој нема тобож истинског напретка и бољитка без насиља.

Из многих страница поменутог дела јасно се види Теново мишљење о људској природи, које је не може бити црње и које је у опреци са благом иронијом, којом су прожети Ренанови списи и са Русовљевим хуманитарним оптимисмом... Ево неколико тих мисли, на дохват, без реда. Ви се дивите тишини која влада у природи, али кад бисте имали оштрији вид и тањи слух, ви бисте видели да је то неизмерна касапница и чули бисте самртне вапаје, жалосније од оних што допиру из Дантова пакла! . Природни је положај човеков, као и сваке животиње, или да буде утучен, или да умре од глади... — Човек је месождер, зао, саможив и напола луд. Умно здравље као и телесно, то је или слеп случај, или леп успех... — Незнатан је утицај разума на дела појединца и гомиле и народа, а побуде што из срца долазе, ретко су кад што друго до саможиве тежње. — Првобитно зверство, мрзост на рад, заит, склад једнако тињају у дубини најуглађенијег, и ако је он Француз, онда осећа потребу да се лудачки шали и поигра над рушевинама које је починио.

Поред свију тих мисли, ипак не би било тако кад би се Тен називао песимистом. Песимизам и детерминизам не значе једно те исто. Наш Његуш, који је у *Горском Вијенцу* онако силно оцртао рат за опстанак, који је болно узвикнуо: „свијет је овај тиран тирјанину, а пекмо ли души благородној!“ није такође песимиста, него у неким тренуцима утврђује немиле истине. И сваки посматрач светскога живота према томе, гледа ли људе и ствари из ближе и потанко, или из даље и у опште, може се изражавати као оптимиста и као песимиста. Сем тога тачно посматрање не значи потпуно посматрање — призор из садашњости није потпун без његова обличја у прошлости. Тен је то имао на уму, те нас опомиње да помишљамо на бакву од које се пошло, на пут који се прешао, на зверскога мајмуна који се у спором току векова узвисио до идеја милосрђа, чистоте, правде, који је својим нејаким умом створио науку и уметност. Ако је садашњост још пуна јада и невоље, помишљајмо да је човек у прошлости трпео много више. Умножено искуство смањило је лудости необуздане маште, жестину страсти и грубост обичаја. У сваком столећу снажи се наука и моћ човекова, умереност и општа сигурност. Али, опет и опет, не треба и не помаже да сами себе забашурујемо таштим утехама. Првобитно умножене благодати учиниле су да су данашњи нараштаји осетљивији, мање издржљиви у невољама. Човек који је вечно у свачијој кожи, није скроз преображен, него је само ублажен. Образовање не може уништити првобитне одлике. Човек има сечњаке и оштре нокте, који су нешто отупили и подсечени, али их и дан данњи утерује у месо другога човека, као год што је било од искони. И тако ће бити до века. Сем тога, умножене благодати развише осетљивост, те су данашњи нараштаји мање издржљиви у невољама, дакле несрећнији. Тело је свакога дана све већма обезбеђено а душа је све већма болесна. У опште губи се онолико колико се добија.

Дакле Тенова политичка философија постањем је из те његове замисли о човеку. Чисти песимизам наводи на тежњу за деспотизмом: претерани оптимизам припрема пут анархији. Тен се грози од тих крајности. Његово је убеђење да људе треба држати у границама и да је то посао државин. Њен је најглавнији, готово једини задатак, да буде добар жандар, или, ако је згодније рећи, добро стражарско псето, које бди да људи не кидишу један на другога. Изван тога, сваки њен утицај, свако њено мешање, доноси зло и несрећу. Зато нека се људи, по својим природним наклоностима и потребама, удружују у задруге, које ће штитити посебне интересе, које ће тежити одређеним смеровима, и задруге нека по својој вољи бирају своје управљаче, којима ће главна побуда бити: осећање личне одговорности. Али нека се државна власт, (то митничко и подмитљиво биће) не нача ни у школовање, ни у веру, ни у индустрију, ни у науку, ни у уметност — ни у што. Његова општа неспособност доста јамчи за сваку посебичну.

Остало би још да говоримо о Теновој наравственој философији. На жалост, његова прерана смрт спречила га је, да је јасно и језгровито скупи у посебно дело, те су му мисли о томе растркане по књигама, а у главном ово су.

На први поглед, научни детерминизам, — замисао да су покрети духовног аутомата, нашега „ја", онако регулисани као и кретање стварнога света, — доводи замисао да је човек који тако верује немаран према добру и злу, према лепоти и ругоби. Али историја је ту да нас поучи, како су оне школе које су тврдиле да човек има слободну вољу и увећма гледале кроз прсте на одступања од наравствених закона, а на против, школе које верују у предестинацију, као што су жансенисте и пуританци, најмање су у томе попуштале. Курно је објаснио дубоке разлоге те привидне супротности. Тен припада онима који су уверени да је темељ наравствености чисто историска, а не метафисичка. Част и савесност, та два осећања драгоценија од живота, друкчија су данас него што беху у старини.

О вери Тен не говори као рационалиста, него као историчар. Верски инстинкт у складу је са природом човековом и велика је његова важност као друштвене везе и наравственог заштa. Без сумње никакав споразум између вере и науке не може опстати, никаква друга тиранија као верска не може бити одвратна човеку слободна ума. Вера, са својим силним емоцијама и прозирима, то је поезија наравствености, то је продужење у бескрајност једне свете и узвишене идеје, идеје о правди. Сваки ум може усвојити верске тврдње ако не друкчиј , а оно као символе. Сваки пут кад је верски утицај опадао човек је постајао неваљао и зверски.

Ми данас можемо лако и тачно оценити све оне добре ствари које је хришћанство колико толико утврдило међу људима. Ни философски разум, ни уметничка ни литерарна култура, никакав законик не би могле заменити хришћанство. Хришћанство је и данас за гомилу од че-

тири стотине милијуна људских створова велики пар крила што је уздижу поврх прашине и метежа обичног живота, кроз трпљење, до ведрине надања: кроз умереност, чистоту и доброту до пожртвовања и оданости. Само хришћанство може нас задржати да се не отиснемо у бездању... старо Јеванђеље још је и данас најбољи помоћник социјалнога инстинкта...

Али научни проналасци угрожавају цивилизаторској снази хришћанства: отуда хитна потреба да се попусте везе хришћанскога занта, да се тако удеси, како би људи могли остати хришћанима а да се не тера мак на конац у захтевима правоверности...

Тенова философија, пријатељица религији, али не религиозна, поноси се својим простим али величанственим стојицизмом. Нама је суђено да можемо уживати само кратке радости: посред неизмерне невоље, немира, досаде, болова и опасности, не остаје нам друго него да се свом душом приљубимо ономе што траје више од нас, да радимо радове који ће бити трајнији од нас, да са хладним прегором на крају обрађене њиве, на крају бразда, ископамо и нашу раку.

Р. И.

ПЕСНИКОВА ЉУБАВ

(ПО ПУШКИНУ)

У сред ноћи пуне дражи, пуне тајне чаролије,
Над ружицом мирисавом туговапку славуј вије;
Али ружу не заноси, не опија песма света:
Пирне лахор — лелуја се, славуј цвили — она цвета.
И твоја је судба таква, неутешни мучениче,
Расадника нема цветак, што на твоме срцу ниче.
Певаш када сунце седа, певаш када свиће зора
И гледаш је — *она* цвета, зовеш — нема одговора.

Јер. Ж.

БОСАНСКИ САХТИЈАН („BOSNIAKENLEDER“)

ЊЕГОВА ПРОИЗВОДЊА И ПРИПРЕМАЊЕ

ШТУДИЈА ИЗ НАРОДНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ

НАПИСАО

Игњат И. Димић

I.
ПРОИЗВОДЊА БОСАНСКОГ САХТИЈАНА

Као год што су сирови и на пола прерађени производи босанске природе: Bois des Bosnie и Prúne de Bosnie данас предобро позната роба у француском трговачком свијету, исто тако био је на великом гласу у Аустрији и Њемачкој пре неколико деценија и један производ босанског домаћег обрта — т. з. „Bosniakenleder“... Но уз све то што је та ријеч Нијемцима била одавно нешта сасвим позната, ипак ће она многоме Србину чудновато звонити. Јер који год од њих није прочитао нпр. извјештај о цијенама на бечкој берзи, онда тешко да је икада и видио ту ријеч наштампану, те би и наши етнографи и културни историчари били у неприлици, кад би их ко год запитао: како народ зове „Bosniakenleder“? Ето толико смо ми обавијештени о ономе што наш народ данас израђује, а овамо наричемо што немамо историје српског рада, што немамо попут других народа ма и нацрт културне историје — бар од времена славних Немањића!

Али кад босанским мајсторима: *„табацима“* (Gerber) и *„тешеџијама“* (Weissgerber) рекнеш: да „Bosniakenleder“ није ништа друго него њихов *„сахтијан“* (Saffian), онда видиш како нека тужна сјета прелети преко њихова лица, јер тад се они сјете оних „старих златних времена“ када су занати у босанском вилајету (Босна, Херцеговина и ново-пазарски санџак), и у вијеку гвожђа и паре, исто онако цвјетали и занатлијама руке позлаћивали као некад у средњем вијеку у Западној Европи. А „Bosniakenleder“ био је „рађа“ (израђевина) босанских табака, који су у њиховим *„табаханама“* (gerbewerkstätten) у Новом Пазару, Сарајеву, Мостару, Плевљу, Чајничу, Јелечу, Високом, Стону, Зеници итд.

израђивали не само „Bosniakenleder" односно *сахтијан од козјих и јарчијих кожа*, већ и:

„ђон" (Pfundleder) од воловских кожа
„ћуселе" (Kuhleder) од крављих „
„шараију" (Chagrin) „ коњских и магарећих кожа
„шаиуљу")
„тише" и) од овчијих и јањећих кожа
„мјешину")

Шта више босански мајстори умјели су и на „маџарски начин" чинити (gerben) те су од говеђих кожа израђивали *„токма-кајиш"* (Ungarisch gegerbtes Leder), од кога су „сарачи" (Riemer) правили „белгилаје" (напињаче), торбаке, кајасе, и другу путну опрему.

И свега тога рађено је врло много у Босни! Јер услед многога блага и непрестаних куга и других болести у земљи, било је на одмет и јефтиних кожа, које се не могоше извозити. А онда по планинама расао је за чињење (Gerben) руј (Sumach) шишке (galläpfel), бабуре (knoppern) и кора: потоци и ријеке у близини давале су потребиту воду, а довоз ледера са стране у земљу био је ради многих препона управо немогућ, дочим је домаћа потрошња била оцшта, и то не само од стране домаћег народа већ и турских чиновника и низама... С тога су од ове гране обрта имали прелијепу корист не само занатлије и трговци већ и сама земља. Штета је само то што је израђивање коже као и ткање серџада било ограничено. — монопол *владајуће* вјере: босанских муслимана, који су се овом занату тако одавали, да су се њиме бавили сви чланови, почев од дјеце, по вас дуги дан. Но уза све то ова грана домаћег рада била је тако јака, да се пре 30—40 година могла мјерити и са бугарском и са румелиском и са руском... па и ако је у Русији нпр 1869. г. по начину кућевног обрта (haus-industrie) начињено коже за 15 милијуна рубаља, то ни босанска производња није била сразмјерно мања. Та појединци табаци избацивали су из својих табахана и по 2000 лакшизе кожа, и Босна је са својом „рађом" подмиривала не само своју домаћу потребу већ је позамашан дио финијег ледера шпао и преко Дрине, Саве и Адрије. Јер до 1850. фабрика је била у овој грани врло незнатан такмац ручноме раду; кожа се скоро свуда чинила са истим материјалијама и са подједнаким алатом, те је квалитет израђевине зависно у првом реду од вјештине појединаца и доброте употребљеног материјала. А баш у овоме били су босански табаци спретнији од других.

Но од свих врста босанског домаћег ледера само је један имао велику прођу на светским трговима у средњој Европи, а то је овај „Bosniakenleder" или „Bosnisches Bock-und Ziegenleder, за којега рекосмо да се прави од јарчијих и козијих кожа. А само му име показује да се разликовао од осталих врста сахтијана, који је долазио из других крајева, као из Турске, Грчке, Леванта, Марока итд., па је имао вредност пред другим врстама. И није чудо! Јер као год што су у новије доба босанске, херцеговачке, крајишке горњо-далматинске и црногорске кожи-

це од „првог“ (до јуна) и „другог ножа“ (до пред јесен) у Француској и Америци најмилији и најбољи материјал за израђивање најфинијег горњег ледера (Oberleder) за женске ципеле (тај ледер зове се у трговини Chevettes, Schuhkitr) и најљепше и најтрајније рукавице (ледер се зове Chevreux, Handschuhkitz) — исто тако су у Њемачкој и алпинским крајевима најрадије узимали сирови (необојени) Bosniaken-Bockleder за разне Sattler-Brieftaschen и Futteralmacherarbeiten а на по се за т. з. „Kanonen-Stiefel“ горњо-аустриских сељака. А тањи, мекши и лаганији Bosniaken-Ziegenleder, а особито херцеговачки, узимали су нарочито бечки и прашки занатлије за које-какве Handschuh и Buchbinderarbeiten. Ови су тада Bosniakenleder тражили исто онако као што данас Французи траже Bois de Bosnie за бурад, у која лијевају свој гласовити Cognac да у њима добије онако лијепу жуту боју, па зато је босанска „рађа“ добила и *посебно име* и *боље* се плаћала него ли бугарска, турска и грчка. Не треба се онда чудити да је производња у земљи добивала све јачи и јачи мах, те у овом вијеку у Новом Пазару, Плевљу, Сарајеву, Мостару Фочи, Високом, Јелечу, Јајцу итд. досегла врхунац, — тако да нпр. Ђока Поповић у својој књизи „*О познавању робе*“ наводи на основу званичних турских података, да се у првој вароши направило 1852. године 50.000 кожа сахтијана, у Плевљу 30.000, у Мостару 15·000, у Зеници 12.000, Јајцу 5000, Стоцу и Јелечу по 8000 итд. Отуда данас ополики мртви споменици опустјеле и разваљене млинице поред босанских вароши, у којима се за сахтијан руј млио, и тако исто и називи појединих крајева и улица, као што су нпр. у Сарајеву „табаци“ (махала) и „сахтијалуша“ (улица). А живи су свједоци не само посрнули мајстори муслимани већ и хришћани трговци, од којих су многи *годишње по 20.000 тура* (200.000 кожа) сахтијана куповали и извезли, па у свом послу били тако вјешти да су и „мјешину“ (Corduan), т.ј. сахтијан од овчијих кожа умели паришким трговцима под сахтијан продати. Ти трговци имају још више разлога него мајстори да наричу за овом жртвом пазарије и западне културе, јер су баш они главну корист вукли, тако, да су турске власти морале издавати и заповиједи: *да трговац не смије мајстору у напријед дати новаца на рачун сахтијана.* Но уз све то ни табаци нијесу остајали кратких рукава, јер од њихове рађе нијесу плаћали порез све што су требали куповали су јевтино а цент сахтијана стајао је на страни и по 500 фор.

Али и за ову грану домаће производње дошли су са модерном техником и хемијом црни дани, јер се с њима свијет наопако окренуо, те прерађевине, које су прије долазиле у Европу са Истока, морају гледати, како данас к њима из Европе долазе боље љепше и савршеније.

Рачуна се да су Араби били први који су од козјих кожа правили сахтијан: када је то било — не може се тачно одговорити. Од њих се производња пренијела у сусједне крајеве, па се са продирањем Ислама одомаћила у Египту, Перзији и Мароку, гдје је се прошлога и почетком овога вијека толико и тако правило да је лијепо црвено обојени сахтијан

добио у Европи име Maroquin или Marokko-Leder. Онда га видимо на Кавказу, у Анадолији, Румелији, Бугарској, Македонији, Грчкој, Арнаутлуку, па на посљетку у *Босни* и *Херцеговини*. Али дуго је требало, док се овдје за њ руј тукао и млио, јер се угљед добре продње и цијене сахтијана, начин његова припремања држао и чувао као неки аманет, који је од оца прелазио на сина. А на Истоку вриједи: ко шта наметно зна не казује другоме, па за то и слабо маре за оно што се догађа и ради у „Франсистану“ (Европи) С тога ће млогога занимати, а вриједно је да се и забиљежи, шта наши људи говоре о томе: како су Херцеговци похватали конце те тајне те почели правити сахтијан, који је као Bosniaken-leder прославио у свијету њихове руке. По казивању Ристе Н. Иванишевића прича се у Мостару, да су тамо пре 80 година дошла из Селаника (Солуна) два Турчина, који су умјели само турски зборити. Ту су се они настанили код неког нашег мајстора, по имену Смаје Голоша, те почели правити најфинији сахтијан, који се у Мостару ради лијепе црвене боје зове *кајсар*. Турци су од Смаје и свијета тајну крили колико су могли, но Смајо је нешто и прије знао а нешто је и од овијех мајстора поватао: како се око сахтијана ради. Са свијем је био на чисту, само никако не би кадар да дозна мјеру од боје. Мислио је и разбијао главу па се најзад досјети! Кад су једном мајстори отишли од куће, припне се Смајо на таван од собе, те кроз шише прореже рупу. — Сутра дан је он кроз ту рупу гледао: шта и колико они узимљу за боју и како учињену кожу црвено бојадишу.

Брзо иза тога покуша Смајо сам, кријући, сахтијан радити и бојити: и испане му лијепо. Једно вече зађе он с турским мајсторима у разговор, па скрене и на сахтијан: Он једну, а они другу: најзад им рече, да се разумије у грађу сахтијана као и они. Кад му Турци не хтједоше вјеровати, дохвати Смајо свој сахтијан с полице, па им га покаже. Кад мајстори то видјеше, забезекнуше се, па сутра-дан спртљају и отиду главом без обзира, а Смајо отпочне радити на велико, те брзо усаврши рад тако, да се на његов начин још и данас најљепши сахтијан у свој Босни и Херцеговини прави

Но као год што је овога Мостарца тајна копкала, тако није ни другима на западу Европе дала мира. Она је нагнала француско министарство, те је 1735. послало у Левант стручњака Granger-а, не би ли је он докучио И збиља, он је сазнао најважније ствари, које је требало, и већ око половице прошлога вијека почимље се сахтијан у Паризу у нарочитој фабрици припремати. Ну ни Енглези не хтједоше мировати! Њихово друштво за потпомагање вјештина у Лондону купило је тајну од неког Јерменина Филипа за златну медаљу и 1000 фунти... Касније су поједини конзули пазили и слали извјештаје и давали савјета свакe врсте: сад о чињењу, па бојењу, избору воде итд. те фабрични сахтијан поче побијати цијену источном сахтијану. Онда је западним произвођачима дошла у помоћ овом вијеку модерна техника и хемија, па нова комуникациона средства и модерни укус масе, која воли јефтиније ма и лошије

него скупље и боље, те тако су за овај обрт дошли црни дани. На западу троши се данас мало источног сахтијана а и оно што га се троши, има се једино приписати бољем квалитету, који је опет посљедица само природне преваге дотичних произвоћачких мјеста: боље воде, коже, коре, лишћа ит.д. Шта више фабрични сахтијан почимље већ и у Босни силом узимати мјесто домаћега. Да би се томе на пут стало, образовали су табаци у једном мјесту, и то *Јелечу*, неку врсту задруге (Genossenschaft) за заједничку израду, па се табахана брзо претворила у *фабрику* која стаје земљу 400.000 фор., и у којој су некадањи мајстори спали на просте раднике. Али тиме је фабрика домаћу кућевну индустрију (Hausindustrie) посве спремила у гробницу а сама опет тешко да ће се оговити на своје ноге. Јер док н. п. потрошњу сахтијана из Клидисове фабрике у Биограду, која је друга и једина сестра прве Српству, штити у Србији увозна царина. дотле је јелечки сахтијан у Босни извргнут неотешчалој конкуренцији производа аустро-угарске велике индустрије. А осим тога фабрички страни сахтијан има у већи дио Босне лакши приступ него онај из Јелеча, који лежи на црногорској граници, под Загорјем Милоша Обилића, а два дана хода од Сарајева и жељезнице.

*

Дан данашњи зна се у науци како се сахтијан правио у појединим крајевима у области Ислама, а на по се у турском царству. Ботаничар Broussones описао је начин припремања сахтијана у *Мароку* (Maroquin-a) у „Bulletin des sciences:“ Robiguet испричао је у „Dictionnaire Technologique“ како се сахтијан правио у *Леванту* у оно вријеме када се по Гранжеову упутству подизала у Францеској прва фабрика сахтијана: а француски конзул Felix Bonjour изнио је пред образовани свијет и тајну *солунских* табака... Само начин припремања сахтијана у оној земљи, у коју је оно посредством Ислама најзад дошло, наиме у *Босни* — као да је заогрнут деветоструким копренама. А тај начин не само да се разликује од левантинскога и марокανскога већ се и с обзиром на разликости природе у Босни и оним крајевима не може с оним подударати; па је и *савршенији* када је босански сахтијан у прва времена био њемачким занаџијама уводитији, па за то и добио посебно име „Bosniakenleder“-а. Нас пак Србе мора тај начин троструко више занимати, јер босански сахтијан јест производ руку Срба-Муслимана а његово савршеније припремање јест и посљедица дубљег погледа српског народа у тајанствена њедра мајке природе... он нам је доказ да је Србин и на томе пољу показао особеност свога духа.

Но ни све врсте Bosniakenledera нијесу једнако добре и на једнаком гласу. Јер има разлике и у људима и у природи топле Херцеговине, која производи пиринач, смокве и грожђе, и у оној ладне Босне и студеног Загорја, на коме је Милош стада пасао: — па како да је не буде и у њиховим производима. И јако су се размеђили: босански и херцеговачки а на по се мостарски сахтијан. Први се прави

од кожа, које су усљед бујније вегетације односно козије ране дебље а опорије, дочим су коже херцеговачких коза, које имају оскуднији али слађи брст, тање, чвршће и финије, те прерађене, дају и финији ледер. Осим тога су и херцеговачки руј, кора и сличне ствари, које се узимају за чињење, много снажније, те су већ и с тога од већег уплива на квалитет рађе. С тога босански табаци продају сахтијан и *сиров*, тј. само учињен као **Meschinleder** или courres en croutes, који онда с обзиром на Босну носи име rohes Bosniakenleder, дочим херцеговачки а особито мостарски табаци кожу и чине и боје и приуготовљају (апретирају) те га у земљу продају као **кајсар** или **кајсер**, а онда га извозе и на страну гђе носи име „Appretirtes Bosniaken (Bock, Ziegen) Leder, који се два пут боље плаћа него сирови. (Цент некада 500 фор. а сад 220—200 фор).

Производња посљедње врсте сахтијана није се још посве угинула у „босанском вилајету“, јер га се по гдјешто троши и на западу ради његове *прекрасне црљене* („кајсар“) *и сталне боје* и необичне јачине, дочим се код куће прерађује у неким радионицама домаћих сарача. Али сад су и ови почели окретати опаклију према духу времена, који тражи јефтино — макар оно и лоше било, те тако су и овој грани домаће производње дани све то блеђи. О извозу на страну неће у кратком року ни бити говора, потрошњу у земљи нивелираће западна култура, па ће остати само успомена.... горка успомена.

Али у *Србији* има ова грана домаћег обрта и рада основе за развитак и напредак. Тамо би народ могао сахтијан онако правити као некад у Босни: задругарски и кућевно (hausindustriel). Тамо је и народ и војска потрошач овога производа а и царина чувала би га од конкуренције стране пазарије (фабриката). Осим тога иде му у прилог и она царина, која се даје за коже када се извозе из државе, те тако табаци долазе до јефтиних сировина.

То су дакле све врло повољне претпоставке и кад би се Србија одлучила за подизање своје домаће производње по руском систему, па довела и неколико вјештих мостарских табака муслимана, који би јој послужили као квасац у њезину народу, онда би се без сумње брзо показале прекрасне посљедице. Кнез Милош дозвао је у четрдесетим годинама овога вијека из Њемачке човјека вјешта чињењу кожа, па га је брзо морао избатинати и отјерати. Кад би се пак дозвали босански табаци, успјех би био у сваком погледу повољан и сигуран.

Већ с обзиром на ову околност, држим да ће многи *практичар* пожељети да сазна како се прави овај „Bosniakenleder“ а у првом реду мостарски кајсар. По изнашању технике ове гране наше кућевне производње послужиће се, мислим, и идеалнијој цијељи, јер ће се тако нашим културним историчарима пружити један камен *за историју српског рада*, — онога рада, којег су учењаци и стручњаци почели тек онда већма цијенити када су видјели српске женске рукотворине на свјет-

ским изложбама, те у нашим простим поточарама нашли систем на коме су сграђени модерни млинови на турбине (Exner). То су били и узроци те сам потегао да сам сазнам тајну босанских табака, па како ови до сваког странца држе толико колико и до оног Филипа Јерменина, то би ми сав труд био узалудан, да ми у помоћ не притече одлични мостарски грађанин и трговац Ристо П. *Иванишевић* који је био славни експортер кајсара у Француску и друге државе, те табаци по његовој наруџби кајсер правили. Иначе тешко да би ја икад био дошао до ових података, јер ни за кога не вриједи она источна: ко што добро зна не казује ником — као за босанске муслимане.

— СВРШИЋЕ СЕ —

У ПРОЛЕЋЕ

I.

Сјајно сунце са неба се сишло,
Спаваћивој нашој земљи пришло,
Ватрено ју међу очи љуби,
Из сна тешког да му се пробуди.
Од пољуба сунца ватренога
У горе се загрејаше груди,
Па ти скида снежно покривало —
Пст! Тишина! Свечан тренут то је —
Горица се буди.
Све по мало покривало скида,
Сва се у сну топи и ужива
Кô девојче, када драгог снива,
Да ју љуби међу очи чарне.
Радосне је сузе спопануле,
Од миља се гора заплакала,
Сузица је сузу сустизала,
Као поток даље отицала.
Поток стреми, разиграо вале,
Угледао божанску дивоту,
Па га јури дољи у долине,
Свуда прича о новом животу.
За потоком и љубице плаве
Из травице подигоше главе;
Цвати доља, пуна цветна шара,
Пуна чара.
И птице нам долетеше миле,
Па у миле песме удариле;
Од песмица малих певачица
Јечи гора, одјекују лузи,
Новим жићем поново оживну
Све, што некад чамаше у тузи.

СУШИНА И РА́НА

ЧИТАНО У ИСТОР.-ФИЛОЛ. ДРУШТВУ „ДАНИЧИЋ“ НА В. ШКОЛИ

У Вражогранцу се три пут у године иде *у сушину*: на светога Тодора, на *девети уторник* (по реду девети од Божића) и на Младенце (9. март.). Иде се у сунчев заход и то један пут у једно, други пут у друго место, где има доста сушине (суварака, сува грађа).

Девојке и момци долазе по неколико у гру́но, па кад се сви зберу у шуме или браништу, купе сушину и носе на камару.

Кад накупе доста, момци ју понесу а девојке иду око њи' и за њима и попевају:

„Ље̑љо, Ље̑љо, омрко', замрко'.
(припев) Сред го̀ре зеле̑не,
Брата чѐкајући,
Из ло̑ва да до̑ђе,
Лова да доне̑се.

Ову песму испопевају више пут, па кад се надјаве над село, зачну ову:

„Ље̑љо, Ље̑љо, си̑в со̑ко до̀лете,
Па на ви̑шњу па̀де;
Вишња прогова̑ра:
„Не па̀дај на мѐне,
Ја́ ни́сам ви̑шњица,
Теке сам дѐво̑јка,
Па сам испро̀шена
За ђа́ка Нико̀лу,
Што но ле̑по пише
Лѐпче препису́је:
По небу обла̑це,
По зѐмље̑ јуна́це.

Кад већ стигну у село, скину сушину на спруд, па момци поведу лесу, а де̑војке, играјући, попевају:

Петре, перјаниче, Љељо, Љељо ле,
Не стој спрема ора,
Не гледај девојке:
Туна за теб' нема
Слике и прелике.

Уз песму, свирку и игру седи се до мркла мрака и тек се тад растурају.

*

У јутру (после поменути' дана), док још зора није забелела, збирају се момци и девојке на спруд. То се зове *рана*. Момци дођу пре и тек кад запале *сушину*, дођу и девојке. Дигне се свирка и песма, игра се и уз игру момци вичу: „Рана!“ а девојке попевају:

Ој цвеће раниче,
(Рано је, рано је)
Јеси л' скоро брано?
Нисам скоро брано,
Нити сам одавно:
Синоћке сам брано,
Ођутрос кићено
У град унешено.

Кад буде у зору, попева се ово:

Заспала Стана (Стано ле,) мајке на крило; (зоро ле)
Мајка ју буди, Стана се блуди,
„Дигни се, Стано, свекар ти дош'о,
Свекар ти дош'о, колач ти доно,
И на колачу те вите гривне,
Те вите гривне и кован ђердан.

После ову песму:

Јелен преплива мутну Мораву,
(Стано ле, Зоро ле, мутну Мораву)
И на јелена два златна рога;
На једнем рогу Миља везиља,
На другем рогу Петар златарин.
Петар ми Миље ти'о говори:
„О Миљо, Миљо, ситна везиљо,
Ја сам дочуо, да танко предеш,
Да танко предеш, да ситно везеш;
Да ти додадем стотин' повесма,
Да ми напредеш, да ми навезеш
Танку кошуљу од сто рубова!“
Миља ми Петру ти'о говори:
„О Петре, Петре, о златарине,
Ја сам дочула, да ситно кујеш;
Да ти додадем аспру од злата,

Да ми саковеш златне обоце,
Златне обоце од сто бубушке!“

Кад се ова песма у неке друге прелике попева, иде уз њу припев:

„Спинђер, нампђер!“

Игра и попевка траје док се сунце роди, тад се растурају.

*

Ови се обичаји држе још по мало по мојем селу и околини, али не као што су некад били: куј зна, да л' ће и' бит' да л' не бит' после десетак година....

Вражогрнац.

Јер. Живановић.

НА НОВОМ ГРОБУ

(НАДСОН)

Тихо спавај, моје слатко лане,
Тек у гробу горки јад престане,
Тек у њему с трепавице густе,
Не роне се оне сузе пусте;
Сумња, туга, све престаје тада,
И болови тешки у самоћи,
Само тамо ни патње ни јада,
Ни уздаха у бесаној ноћи.

Гроб ти ките цветићи увели,
Трошни крстић на њему се бели;
Освећен је топлим молитвама,
Орошен је искреним сузама —
Ту сам горко и прегорко плакô,
И кô да се из дубине груди
Нови живот почео да буди, —
Па што онда да наричем тако!

Пролеће се повратило мило,
И с пролећем славуј мала тица,
Кад се гробље тамом обавило,
Зазвонила сребрнâ песмица;
А на гробу она липа танка,
Шуми, трепти, трепти без престанка.
Тихо спавај, слатко моје лане,
Тек у гробу горки јад престане!

Ј. Ж.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Јапан и његова култура.

Од како Кина и Јапан ратују, много се пише о тим двема земљама. Да би се страни свет што више заинтересовао, испрљени су сви документи, ноте, разне белешке и старински записи које су многобројни писци и кореспонденти прикупили за последњих 20 год. о овим азиским земљама. После одсудних победа Јапанаца, и потписа мира у *Симоносеки* и после интервенције Русије, Француске и Немачке, велика опасност на крајњем Истоку постала је очевидна за европљане.

Један озбиљан часопис који излази у Паризу — „Revue de Paris“ — публикује у једном од последњих бројева, један веома важан чланак под потписом *** (три звезде) који даје читаоцу сасвим нове појмове о јапанској култури. Овај чланак послат из Симоносеки 23. марта 1895 г. потекао је очевидно из пера важне личности која је на месту да добро види и чује, али која је због положаја који заузимэ, принуђена да остане незнана.

Редови ови, које читаоцима саопштавамо, извод су тога чланка.

„После рата, ми нећемо имати бољих пријатеља од Кинеза“, тако је писцу чланка одговорио један високи јапански чиновник. Морал сукоба лежи у горњој изреци, додаје француски писац. Наметнути Кинеској једну политичку и трговачку алијанцију, резервишући победиоцу највећи део а искључивши колико је год могућно народе, новог и старог света, то је смер коме тежи царство „Сунчевог Изласка.“

Помињући, да све цивилизоване државе у току ратовања, нису штеделе своје симпатије Јапанцима, анонимни писац овако се изражава: „Чујте само, молим вас, шта веле у њиховим скуповима и клубовима, шта пишу у њиховим новинама људи, које ви толико обасипљете вашим симпатијама, — па онда продужава овако:

„Душа јапанска (yamato damashi) је бесмртна. Она је инспирисала наше претке који су велика дела извршили. Но заморена великим напорима, она се успавала. Тада дођоше странци „риђи варвари“ (риђокоси) и поплавише нашу земљу. Они ни интелигенцијом ни карактером

нису били узвишенији од нас, њихова цивилизација није била боља од наше, но они беху од нас и јачи и умешнији. Они беху већ прошли етапу, коју ми тек отпочесмо. Наука им је дала моћи да руше и стварају. Они беху наши победиоци. Наша успавана душа тада се пробуди, она нам даде потребне енергије да научимо оно што не знађасмо."

„Не прође много и откри нам се тајна надмоћности наших противника. Ми смо путовали, посматрали и беспрекидно радили. Индустрија, трговина и наука у свима њеним манифестацијама, били су предмети наших неуморних студија и наших експеримената. Па како је напредак једног народа трошан кад је он немоћан да сâм себе брани и како нема благостања без народног достојанства ми смо употребили све наше силе узвишеној вештини наоружања коју смо и по традицији и по темпераменту увек високо ценили. Данас благодарећи нашој енергији, ми смо тај резултат потпуно постигли."

„Својим победама, Јапан је данас задобио место, пуно поштовања у светском савету народа. То није више изгубљено парче земље у тихом океану о коме се са презрењем говорило. Кина, тај колос, кога су европљани тукли а никад дотукли, сада клечи пред маленим Јапаном и моли за милост. Колико смо ми срећни што живимо у једној епоси која толиком славом обасјава нашу отаџбину."

„*Но победа биће потпуна једино ако се из ње исцрпу све користи.* Не треба њу поредити са оним растињем који својим цветом весели наше баште а које нема плода. Вели се да Јапан треба своје захтеве да сведе на плаћање ратне оштете и уступак заузете земље па да напусти Кину и остави је њеној судбини."

„Пирати, морски разбојници и авантуристе, можда би тако и радили, али наша земља има и сувише појимања о части, достојанству и њеној узвишеној мисији у Азији, да би пристала на просте ратне оштете и увећање њеног територијума. У истини, она хоће да се богато награди за учињене жртве и претрпљену штету, но то је споредна ствар у овом спору."

„*Једну царевину, најстарију на свету треба оживети*; њена славна историја датира од више хиљада година, њена огромна територија мери се на хиљаде хиљада миља. *Треба то за навек поставити на чврсте основице.*"

„Ова тешка улога достојна је нас. Да то постигнемо, употребићемо све наше силе. Кина је пребогата народ је безбројан, индустријалан а радан као кртица. Шта му је до данас оскудевало? Оскудевала му је организација и управа на основу модерних метода. *Јапан ће му то дати а по потреби и силом натурити што му оскудева.*"

„И тада наше економно развиће неће знати за границе. Наши учевни људи, наши администратори, имаће пред собом каријеру широку и неизмерну. Велике и простране области кинеске, отворене цивилизацији нашом вредноћом, биће искрштане комуникационим средствима, а у свима центрима подигнуће се индустриски established."

„У исто време, у нама ће се развити ратоборне врлине, наша војска, наша марина, биће не мање страшне, као и наша индустриска и трговачка моћ. *Ми се више нећемо бојати странаца, напротив, они ће или примити наше услове, или устукнути.*“

„Наша претежност над њима јесте у томе, што ми имамо две цивилизације: њихову, којом се користимо да их победимо, и нашу, коју они не знају и коју нам не могу присвојити.“

„*Унија азиских народа са Јапаном на челу, биће непобедна.* Какве су то препреке које није у стању да савлада једна маса од 500 милијуна организована знањем и методом?“

Ево шта се свакодневно говори у јапанском друштву. Без сумње, на интервенцију европских страних сила, Јапан је пристао, или се тек чини да пристаје ограничити своје захтеве само на ратну оштету без уступака територијалних, али добро обавештени виде овде у томе само привремену одлуку. У сваком случају овај народ, који је пре 30 год. био као нпр. ми у средњем веку, извршио је, признати се мора, једну невероватну еволуцију.

Излази види се — вели анонимни писац — да јапанско-кинески конфликат није само борба између завађене браће или каква кућевна свађа за галерију која сејири и отуд вуче користи, већ почетак једне еволуције, у истини озбиљне а може бити и опасне за цео свет.

Јапанци су изучили историју њихових суседа и отуда они су извукли скупоцена знања. Не давши се заварати спољашњом формом, они су констатовали да је Кина и данас то исто што је и јуче била, т.ј. једна снага која дрема и они су ту снагу ненадно напали у нади да остану и господари.

Шта ће пак бити сутра? Јапан је одважан, живахан, патриота до крајности, пун државне, нападач, слободан, смео. Он себи не забрањује ни велике наде, ни широке мисли. Да се конституише спрам велике побеђене царевине као нека врста политичке, индустриске и трговачке феудалности, да постане главни штаб у почетку на силу а доцније драговољно усвојен, коме ће се увек покоравати огромна војска радевика коју је потчинио, да сâм изврши мисију коју ево већ пола века са непрестаним и тврдоглавим напорима западне нације хтеле себи да присвоје — ето, то је смер Јапана. Каква велика замисао!

Треба имати на уму, да су Јапанци довољно већ организовани да на крајњем Истоку створе неку врсту трговачке и индустриске феудалности о којој говори анонимни писац. Они имају особитог дара за асимилацију наше науке и да се користе нашим проналасцима. Пре неколико година, више јапанских радника дошли су у Париз и узели за рачун једне јапанске куће, једну Маринонијеву парну махину за штампање. Тек што им је објашњен компликован и вештачки механизам ове махине, они су у часу били у стању да је сву покваре и поново саставе готову за функционисање, задививши својом хитрином и саме специјалисте. Ево вам и другог примера који је још значајнији. Јапански изасла-

нипи прокрстарили су пре неког времена Немачку у смеру да проуче земаљску индустрију. Цар Виљем, желећи да задобије њихове симпатије ради отварања јапанске пијаце немачким производима, нареди да их свуда најлепше дочекују и да им се не сакрије није ова тајна фабрикације. Изасланици јапански обећаше све што се од њих тражило, изучише и осмотрише. Али деси се нешто што цар Виљем није предвидео. Кад су се повратили у своју отаџбину, Јапанци основаше фабрике и радионице истоветне онима што су видели, и данас они праве огромну конкуренцију немачким продуктима не само у Јапану него и на хинеским пијацама. По званичним извештајима које смо ми видели, јапански трговци, теже, шта више, да и самим европским произвођачима конкуришу на европским пијацама. Прогрес јапанских фабрика у производњи памука нарочито је карактеристичан. Ова индустрија недавно била је готово у примитивном стању и тек 1875. год. приликом путовања по Европи грофа Мазуката бив. министра финансија у Јапану, влада Микадова купила је више мањих машина за пређу памука које је разаслала разним произвођачима по земљи. Ово је била полазна тачка ове индустрије која је нарочито од 1882 год узела тако велике размере, да је образовано више акционарских друштава за инсталацију фабрика по европском начину. Број чункова за пређу памука био је 1886 год. у Јапану 65000 а данас превазилази 400.000: годишња производња преденог памука која је била у год. 1880 $5^1{}_2$ милијуна јапанских фуната, данас је од прилике 70 милијуна. Највећи део овог преденог памука продаје се страним фабрикантима. Експорт овог продукта у год. 1891 није био већи од 4000 јена (један јен вреди 5 динара), а већ год. 1893 био је у округлој цифри 60.000 јена или 300.000 динара. Но јапански фабриканти сада се већ не задовољавају само предењем памука, већ од неког времена тку сами свој памук тако, да сада и експорт памучног ткива нагло расте, јер у год. 1891 није био већи од 338.000 јена а већ од год. 1893 попео се на 1,633.000 јена. Хинеске пијаце које су некада искључиво европске продукте трошиле, сада су преплављене јапанским мануфактурним производима који конкуришу чак у инглиским Индијама памучној производњи Бомбаја.

Индустрија жигица којој је центар у варошн *Кобе*, нагло се развија и она задовољава не само *све пијаце* крајњег Истока, већ и обе Индије.

Експорт осталих мануфактурних артикала, од којих су неки нарочито интересантни са гледишта француске индустрије, нагло се развија у Јапану. То нарочито важи за свилена ткива, рукавице, штитове од кише, сапуне за тоалету, обућу, хартију за тапете и разну гвожђарију.

Мануфактурни посао Јапанаца, простире се и на предмете, чија је фабрикација и компликована и деликатна, јер ту скоро изашла је потпуно готова и једна локомотива из државних радионица а сада спремају да у вароши Токију подигну и једну фабрику за израду часовника и свију њихових делова. Јапан има ту превагу да сам даје основну материју — сировину — као памук, свилу, индустриске метале, а има и

угља у толикој количини да га чак износи на разне пијаце крајњег Истока. С друге опет стране, *надница јапанских радника врло је ниска* тако да н.пр. механичари имају 2 дин. 80 п. д., а остали радници у фабрикама за прећу памука и ткива имају од 70 п. д. до 1 дин. 20 п. д. Што се жена тиче, њихове наднице једва достижу $^1/_4$ надница француских и $^1/_6$ надница америчких жена.

Према свему овоме, ми мислимо, да нас све ово мора јако узнемирити. Шта нам то говораху, нема ни година дана, путници који су у Јапану били, да су Јапанци само вештаци, сањалице и појете?! Коме још није познато хвалисање и певање ода јапанској вештини, њиховим наравима и обичајима? Последњи догађаји најочитије нас уверавају, шта треба да мислимо о тим кабинетским експлораторима. Шта ће бити са европским радником онога дана када Јапан оствари свој пројекат и организује Кину са њених 350 милијуна као што је се и сам организовао? Број становника у Јапану раван је броју становника у Француској, и већ наши фабриканти осећају конкуренцију јапанску. А шта ће бити оног дана када се кинески људски мравињак да̂ на посао?

У Кини *радна снага још је јевтинија*[1]) него у Јапану, а основна материја — сировина — још обилатија. Трговац кинески умешан је, издржљив је и као кртица вредан. Организација Кине биће смрт за европску индустрију и ко може предвидети последице једне такве економске револуције? Као што се види, ми смо можда на прагу једног тешког и озбиљног друштвеног поремећаја. За нашу стару цивилизацију, за наше старо социјално уређење, постоји отуда велика опасност. *Та опасност јесте јапанска култура.*

Др. Ђ. Д.

[1]) Јевтиноћа радне снаге у Кини, па као што се види и у Јапану, доиста је веома опасна за јевропскога и америчкога радника. У Јевропи самој са јевтиноће радне снаге познати су талијански радници — нарочито они из Сицилије и јужне Италије — и пољски радници у Немачкој и Аустрији. Руски пољски радник већ је друкчији у том погледу по тврђењу нарочитих испитивача и посматрача. Ова јевтиноћа радне снаге долази од велике утучености радника и мале потребитости, и она је радницима јевропским и америчким велики непријатељ: она их бије својом конкуренцијом.

Ур.

НАУЧНА ХРОНИКА

Нешто о траговима карбоно-пермског леденог доба

У својим Geogenetische Beiträge (Leipzig 1895.), написао је Д-р Ото Кунце расправу: Wüstendenudation jetzt und im Obercarbon, гдје показује да познати трагови леденог доба облутак, громаде разне величине и политуре карбониферске и пермске формације, какви су промарани у Индији, Аустралији и Африци, не морају бити глацијалног поријекла, већ могу бити последица еолске денудације, какву и данас виђамо у пустињама.

Д-р Кунце држи да је карбониферска флора, која је дала материјал за стварање угља, била пелагична односно силвомарина или субмарина, т.ј. да је пливала над морском површином, па да је усљед све веће сланоће мора изумирала, а да су копна за вријеме карбона била готово са свим без флоре. За то му се и чини, да је теорија, по којој би копнена суперакватична, т.ј. у мочварима развијена флора, услед наступилог олеђења, изумрла, противна његовом мишљењу о мјесту развоја карбонске флоре.

Испитујући, у поменутој својој расправи, које је мишљење боље, наприје вели, да ова копнена суперакватична флора не би ни изумрла усљед олеђења, јер и данас сухоземна флора допире до самих рубова глечера, а у јужној Чили и Патагонији то је случај и са читавим шумама. Уз то треба знати да и данас у умјереним зонама живе папрати а флора карбона била је њима најсличнија. Данашњи папрати свакојако модифицирани су потомци карбониферских облика. Ако је олеђавање, на измаку карбона, заузимало тако велику територију, као што то показују трагови скоро преко цијеле јужне хемисфере, онда се је морала температура знатно повисити да растопи те силне масе леда и створи опет топлу климу.

И други стручњаци као Станф и Пенк сумњају да су глечерски трагови у реченим предјелима глацијалног порекла и држе да они могу постати и на други начин. Д-р Шенк држи да котлине у Јужној

Африци нијесу никако глацијалног поријекла, него их је проузрочила денудација сухе пустињске климе.

По мишљењу О. Кунц а изванредна пустињска суша са свим искључује постанак ледењака. Глечери би могли настати у тим крајевима само онда кад би постојале какве високе планине на којима би се одбијали влажни вјетрови и у њима водена пара кондензирала, те пали снијег дао материјал за глечере. Али таквих планина нема у Јужној Африци, гдје су ти псеудоглацијални трагови промаграни. а како геолошка истраживања показују није их никад ни било.

Још наводи писац своја властита промаграња псеудоглацијалних трагова у Sierra de Tandie у Аргентини, који су раније сматрани као глечерски, сматрајући да тамошњи облутак не може никако бити глацијалног поријекла, пошто лежи на мјесту гдје и стијена од које се је одломио.

1. јула 95 год. Загреб.

С. М. Ђурчић

Развој социјалних односаја код инсеката

Првих дана месеца маја ове године држао је новоизабрани доценат за ентомологију на загребачком свеучилишту г. др Авг. Лангхофер проф. тамошње реалне гимназије, своје приступно предавање. Заузимањем једнога нашега сарадника, ми смо добили за Дело извод из поменутога говора, који смо сада у стању саопштити нашим читаоцима.

„Одмах у почетку спомињу се у кратко непотпуна удруживања, где се инсекти састају: 1) за забаву, 2) за сеобу и 3) за гозбу; те иза примера за све три врсте прелази се на главни мотив потпуног удруживања — старање за потомство. Помињући више стадија хименоптера, који појединце живе. прелази се на заједнице. Занимљив случај показују у том погледу врсте Halictus. H. maculatus има још разбацане ћелије, H. hexacinctus густо збијене, али још без свода. док H. tetvastrigatus има свод. згодан увет за удруживање, јер се у томе своду састају и упознају. Прости (Linienbauter) и разграњени станови не воде до тога, јер сваки за се излази. — Затим се прелази на станове и начин живљења удружених инсеката. Понајпре се говори о мање правилним становима бумбара. о једностраном саћу оса. монархистичкој форми уз демократске уредбе код пчела. где је саће двострано, оштрије развијеном монархистичком принципу код термита. те долази до најсавршенијих удруживања код мрава, са разноликошћу станова. начина живљења а са принципом републиканске конфедарације. Ту има цео низ од једне врсте радилица као касте деобом рада постале до више врста или услед секундарних увета чак до губитка те корисне касте. Једни имају једну врсту радилица, све исте величине и облика. други једну врсту, која варира у величини и облику, трећи имају већ две или чак три одељене врсте радилица. јер су спојни облици ишчезнули. За св:

случајеве наведени су примери. Тим начином дошло је и до ексцесивних случајева као код Myrmecocystus, где служе поједине индивидуе само за спремиште меда те живе магацине. Говори о ратовима код мрава, робовима, постанку тога појава, јаничарима, те као задњи стадијум спомиње и Anergates atvatulus, где је настао узурпаторизам, радилице и војници су ишчезнули, а они се наметну другим туђим колонијама. Секундарног су постанка и појави паразитизма код мрава. Станови мрава су различити и у грађевном материјалу и у радњи., а већ ти појави, који постају уз сталне увете, доводе нас до тога да те учинке не сматрамо као последицу такозваног нагона, последицу за живота присвојених а наследством пренесених особина: јер је често очито да су постали тек код те животиње. За све ово наведени су примери. Дуг живот мрава, чак до 15 година, говори већ за то да мрави течајем година стеку обилно искуство, које у згодама и употребе. За потврду тога спомињу се покушаји Lubbocka и Leuckarta, даље се наводи избор биља, срчаност и тактика ратова, канибализам, међусобно упознавање, мирмекофилија, резумира развој социјалних односаја као деобом рада постали појав, који је довео до секундарних појава узурпаторизма и паразитизма. —

Предавач пледира за то да се чинови мрава схвате као функције нервног система, а то потврђује састав и величина мозга. Duk Tenthredinidae имају ганглион supvae-osaphageae гладак — они су Lyssencephali, социјални хименоптери имају завоје — они су Gyrencephali, а знамо да се и иначе интелигенција доводи у везу са завојима мозга. Маса мозга од Dytiscus-а односи се према мрављој као 191:4200, дакле и опет веома знатна разлика нама у прилог.

Предавање се завршује паралелом између човека и мрава. Као што је културни човек далеко наткрилио дивљака, те деобом рада, међусобним потпомагањем појединац се сталним правцем усавршава, тако се и социјални инсекти могу ексцесивно прилагодити животним потребама јер буду компензирани радом својих другова, докле тога не могу чинити солитарни, јер су изложени погибељи опстанка“

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Привредна моћ Србије, државни приходи, расходи и дугови. Прикупио Светозар Зорић, проф. Вел. Школе и енжењер. Београд, штампарија код «Просвете», 1895 г. II—III и 88 стр. мале осмине. Цена 1 динар.

Код још неподељенога рада у нас, и код, поглавито, мало радних снага, није чудо ако често видимо да се људи који се не баве специјално каквим предметом или питањима упуштају у њихову расправу. То је свакојако знак још неразвијене културе у нас. Али ако та околност, из поменутих разлога, није за замерку, оно је за замерку кад се ти људи с неком чудноватом нескромношћу и претенциозношћу истичу као сувише поуздани видари и зналци с једне стране, а с друге стране они којима је то посао и који су нарочито позвани расправљати и третирати та питања ћуте и пуштају испред себе овакве претенциозне и несолидне писце.

Ми имамо два професора Велике Школе, који су по струци својој врло блиски питањима, која г. Зорић у горњој књижици расправља, и они оба ћуте, а г. Зорић као енжењер, механичар, излази да нам говори о привредној моћи Србије и о државним приходима, расходима и дуговима! Па и осим та два професора ми имамо још приличан број подобних људи за ове послове. Али и они, више или мање, ћуте.

То је њима, нема сумње, за замерку, а г. Зорићу би било за похвалу да је ствари о којој пише приступио с више озбиљности и с више смерности.

На жалост ми то о г. Зорићеву раду не можемо рећи, а што то не можемо казати видеће се из онога што нам он својом књигом нуди.

На првом месту, одмах у предговору, г. Зорић нам једним стихом из Гетеа казује како су добро и срећа ту близу нас, само ми то треба да појмимо, и да далеко од себе не идемо. Свакојако то значи да је до њих лако доћи, и да је од нас онај срећан човек који је у том успео, па одмах хоће да то с нама и подели. Тежња да се отаџбини одужи каже нам писац подстакла га је, да нам ресултате својих испитивања

изнесе и покаже нам у како смо зло запали, а како је, међу тим, из њега лако изаћи.

И он нам то, опет у предговору, и једним личним примером објашњава. Још 1889. године он је учинио једно добро дело: дошао је на мисао да треба одузети експлоатацију железничку од странаца и одмах је то ондашњој влади предложио, која је тачно „по његову предлогу" поступила, а после, „по истом шаблону" одузела и монопол соли од странаца. Чудновато је само, како до сад ова заслуга г. Зорићу није призната, те је остала скривена све док је није он сада свету објавио!

Наравно да човек овако срећне руке и великих заслуга може и у друга питања залазити, па не само скромно своја мишљења о њима износити него их још и као аксиоме постављати и друге кратковидошћу и партизанством частити. „Политички или боље рећи *партиски* послови узели су такав обим и присвојили толику важност, да је све друго постало споредна ствар.... цео наш новији политички живот, цео наш рад на скоро свима пољима постао је деструктиван"!

Да узмемо сад мало на око саму садржину књиге, у коју нас г. Зорић на овај чудноват начин уводи.

* * *

На првом месту г. Зорић говори о нашим државним дуговима, које дели на привредне, одбранбене и консумтивне — дефицитске. У прве узимље дуг за железнице, с експропријацијом и возним материјалом, за тим дуг за ибарски пут и нове мостове. Ту нам показује како нас железница скупо кошта, по његову рачуну 40 % скупље но што смо се задужили, и како, услед тога поглавито, имамо на железници дефицита од *седам милијуна динара*, т.ј. толико годишње морамо да доплаћујемо из буџета за железницу, рачунајући ту и расход за откуп експлоатације. За тим нам писац казује да од железнице имају поглавито користи средњејевропске државе а нарочито Аустро-Угарска, јер она не служи нашем извозу, који опада, но поглавито страном провозу који редовно расте.

И то је све што нам г. Зорић казује о привредном задуживању нашем. Нигде нам није казао како он рачуна и у коју категорију убраја дугове: за откуп железнице и за откуп монопола дувана и соли, јер ти дугови извесно не долазе у „одбранбено" задужење, а тако исто ни у консумтивно, или дефицитско. Али он их, ипак, рачуна у дефицитске дугове, кад их у прве две категорије не убраја, а колико је то тачно то нека цене читаоци који ће лако погодити и у коју категорију *морају* ући горе поменути дугови.

Исто је тако лак, необично лак, г. Зорић и у одређивању нашег одбранбеног задужења. Он нам ту даје само округлу једну цифру од 25.000.000 динара, не казујући нам како ју је добио. Међу тим она не може бити тачна већ ни по томе што се зна: 1, да је 11,000.000 динара утрошено на наоружање само у последње време, 2, што је руски

зајам исте природе. 3. што је нарочити зајам прављен да се одужи унутрашњи дуг ратни. 4. што су раније набављене Кокине пушке и Дебанжови топови, и 5. што је прављен један нарочити зајам за рат 1885. године, који, без сумње, мора, такође, ићи у ову категорију — да о другим, ситнијим и нама непознатим стварима и не говоримо.

Господин Зорић још вели да је пронашао неку цифру од 7,946.902 динара за наоружање, за коју му нико није умео казати на што је она утрошена, те нам он, поред протеста свога, што су се наше владе мало бринуле о војној спреми Србије, прича још како „народ за овакве поступке може да баци само проклетство на кривце, кад су земаљски закони немоћни да их казне“! Чудновата ствар доиста, како г. Зорић није могао то да пронађе кад му је ту било и министарство војно, и главна благајна, па чак и један *јаван* рачун о утрошку 11,000.000 динара на наоружање, по званичним подацима. Један доказ само више колико је г. Зорић као писац несолидан.

А како он лако и поуздано срачунава дефицитско задужење наше нека послужи овај пример:

Он је нашао да нас железнице с возним и сталним материјалом коштају 92.538 878 динара (стр. 7.) наравно на дан 20. маја 1889. године. Па кад је онако лако пронашао да нас одбранбено задужење стаје 25.000.000 динара, он просто ову суму првој додаје и онда „изналази“ да и привредно и одбранбено задужење износи 117.000.000 динара у округлој цифри, а „око 250.000.000 динара на разне друге непривредне цељи“. т.ј. на дефиците или „потрошно задужење.“ Међу тим ми смо видели и како је нетачна цифра одбрабеног задужења, и како је нетачна цифра привредног задужења, у коју он три зајма није урачунао. Мимо то он још не рачуна ни саме оне цифре које сам даје. Тако на стр. 5. признаје као привредно задужење преко буџета и 1¼ милијуна за ибарски пут и мостове, а после их, не знамо по чему, у целокупној суми не рачуна. Исто тако он горе није рачунао ни проширење железнице с новим инвестицијама на њој. И тако је могло бити да писац на страни 5. своје књиге рачуна привредно задужење 99 милијуна динара, а на страни 14. исте књиге — 92.538.878 динара! Ми нећемо да улазимо у оцену да ли је и прва цифра тачна, јер очевидно је да зајмови железнички Lit. А. Б. и С. износе знатно више, (око 120 000.000) а кад је реч о задужењу оно се мора узимати онако како је а не да се „оцењује“ као што г. Зорић ради. Ми овде истичемо само то, како г. Зорић поступа с цифрама које сам узимље и износи.

И сад према овоме сваки може оценити колико се читалац може поуздати на оне цифре које г. Зарић у својој књизи ређа.

А пошто је овако несолидно поступио баш у оном делу своје књижице, где је он донекле стручњак, он, не знате ни за што ни кроз што, завршује тај део овако:

„Може бити да ово до сада речено није довољно да убеди оне који су себи уселили у главу да је за привредни напредак једне земље довољно да ова или она партија подуже седи на влади и да по своме нахођењу и без обзира на остали свет (напр. на г. Зорића!) уведе неки ред, неко тако звано „нормално стање“ које би било без „трзавица.“

Овако што може у оваквој једној расправи написати само човек који разроко гледа, а који поред „одужења отаџбини“ има и неки свој мали лични рачун да постигне. Тако раде само скроз неозбиљни људи, којима није до испитивања и истине него до нечега са свим другога. До сад су у нас сви озбиљни људи налазили и налазе, да је не само за привреди но и за сваки напредак потребно сталности и стабилности у јавним односајима земље, и да ненормална стања и трзавице нису ни за какав напредак но само за упропашћавање земље. Требало је да г. Зорић пронађе да то није тако, и да се подсмене онима који тако мисле. Само је он, при том, заборавио да се смеје својој рођеној глупости и незнању, које нимало не може да заклони ни инжењерска, ни професорска титула. На против оне га чине само већим и — одвратнијим!

*

Какав је у првом делу своје књиге г. Зорић, такав је исти и у другом, где говори о државним приходима и расходима. И ту је он не само лак, него и уображен, несолидан и претенциозан поред свега свога незнања и неспреме.

Тако су по њему до сада сви државници наши били или лакомислени, или нису знали и водили рачуна о државном газдовању, „иначе се не дају објаснити толике диференције у државним приходима.“ За пример потврде овога свога претенциознога суда г. Зорић узимље завршни рачун прихода и расхода за 1893. годину, где га пренеражава приход од пореза.

Он је ту нашао да је предвиђено свију облика непосреднога пореза, без обртнога пореза а са прирезом државним, 19.920.288 динара, док је међу тим стварно наплаћено 15.512.879 динара, дакле скоро четири и по милијуна динара мање. Па нашавши то он овако узвикује: „ова прекомерна омашка није друкче могућна но услед великога незнања или несавесности“!

Уз то г. Зорић одмах бележи како један део пореза стално остаје ненаплаћен, и то 30%, па не зна откуда да се та цифра опет у идућем буџету бележи као приход, пошто је једном већ фигурисала као приход и остала ненаплаћена. Тако је, вели он, у 1893. години стављена као приход наплата прихода од прошлих година у 5.000.000 динара, а наплаћено је свега 3.843.899. динара!

Као што се види г. Зорић је у овом делу нашега буџета видео једну неправилност, али нити ју је умео сагледати до краја, нити јој објаснити постанак, па је, наравно, онда у њој видео само незнање или несавесност.

Ми ћемо овде оставити на страну факат да је 1893. година била неповољна у многом погледу за прибирање, па по том и оцену прихода од порезе: знају се промене које су се у њој догодиле. Ми ћемо узети саме цифре које је она дала и које и г. Зорић наводи, па ћемо онда видети ово: предвиђена сума буџетом од пореза и приреза у 19.920.288 динара има као стварно примљене суме према себи 15.512.879 динара за ту годину и 3.843.899 динара за раније године од дуга исте врсте прихода државнога. Обе те суме износе: 19.356.778 динара. Као што се види обе се цифре: предвиђена и покупљена пореза скоро поклапају, поред све нередовности прилика. Разлика је у пола милијуна динара. Шта то значи? То значи да се предвиђена сума порезе и приреза може да добије, и то релативно доста лако. То значи да је она добро срачуната, јер у колико није покупљена сума порезе за *ту* годину у толико је покупљена она што је на дугу од ранијих година. Питање је сад може ли да се покупи у једној години и дуг и пореза за исту годину? Очевидно је да је тешко то постићи у једној јединој години, али није тешко за неколико година то учинити. И пошто су оба прихода стварна, то се она, донекле, с правом и могу уписивати у буџет, а да не буде ни незнања ни несавесности. Али како је један од та два прихода *привремен*, онај порески дуг, то је очевидно да ће у тренутку кад он буде наплаћен нестати те цифре прихода, и у толико она представља стварни дефицит. Тога дана на место ње мора доћи други приход, ако се хоће да избегне дефицит, а дотле је она само делом једним дефицит у колико се вероватно у једној години обе суме не могу потпуно наплатити.

Знајући то и предвиђајући тај исход државници последњих дана живота новога Устава, пошто су радом својим раније створили држави и нове приходе новим трговинским уговором и с нова четир монопола, унели су поправку у тај део буџета за 1894. годину, за коју је г. Зорић морао знати и видети је, ако је озбиљно буџете наше разгледао и умео их читати.

По буџету за 1894. годину, с обзиром на горњу околност, приход од непосреднога пореза и приреза државнога предвиђен је са 17.544.600 динара. Стварно је, пак, по тој партији државнога прихода примљено и у државну касу унесено 16.633.000 динара, мање, дакле, од предвиђене суме само за 911.600 динара. А 1894. годину за цело нико неће рачунати као нормалну и за приходе државне повољну. С тога се може с основом сматрати да је предрачун не само био тачан, него да би по свој прилици у нормалним приликама стварна сума примања и премашила предрачунљену. У истој години наплата прихода од прошлих година, тј. од порезе на дугу, предрачуњена је на 4.000.000 динара, а стварно је по тој партији примљено 4.912.000 динара. Кад према томе суму од наплаћеног пореског дуга саберемо са сумом наплаћене порезе за 1894. годину, *онда добијамо суму од 21.545.000 динара.*

Ова сума представља стварни приход од порезе и државних приреза за једну годину, а то значи да онда кад нестане привремене ци-

фре прихода од дужне порезе у 4 до 5.000.000 динара, неће бити никакога дефицита, пошто ће цела сума од 21.545.000 динара отићи на порезу од оне године у којој се купи, а која је сад због дуга смањена у буџету на 17 и по милијуна; јер је очевидно да ће онда дужници садашњи плаћати тада своју редовну порезу. То, пак, што се дуг порески у нас развио долази од рђаве администрације и законодавства, а не од тога што се та сума не може да наплати као што г. Зорић, на памет и без многога размишљања, узимље. Цифре које смо дали то јасно потврђују.

За то је и све рачунање г. Зорићево да код нас „у нормалним приликама оста е на дугу 30% од порезе, да 20% народ није у стању да плати но се та сума мора принудним средствима истеривати, а 10% од целе суме остаје у опште не наплаћено и за државу изгубљено“ — са свим нетачно.

Принудна наплата једнога дела порезе, па и осталих дажбина, није само у нас него и у другом свету, нити је истина да се принудна наплата јавља *само онда* кад грађанин *не може* порезу да плати. И не само то, него г. Зорић још заборавља да у нас због слабе администрације и незгодности закона порескога један добар део пореских глава, а нарочито тако звана флотантна популација, измиче са свим плаћању порезе, да и не говоримо о томе колико се она из поменутих разлога губи прикривањем имовнога стања.

Према свему овоме лако је оценити и то, колико г. Зорић умесно ради кад за оцену „стварног могућег и истинитог прихода државног“ узимље „стварне приходе“ за 1893. године са редукцијом од 20% за непосредни порез и прирез. И по том рецепту он налази да износи „дозвољени државни приход у округлој цифри 50.000.000 динара“! Међу тим одмах 1894. година му показује да је стварни приход њен за више од 9.000.000 динара већи, и то док још нису били заведени нови монополи, осим једнога *при крају године*, и онда кад се зна да је 1894. година у сваком погледу била нередовна и слаба. Према томе је *ван сваке сумње* да се стварни приход државни сме рачунати бар на 60 до 61 милијун динара, и то сад, а извесно је да се он може, кад се ради како ваља, подићи и на вишу суму. Ми ћемо овде поменути само приходе од штампаре државне и штампарског монопола, од пошта и телеграфа, од такса судских и административних, од трошарине на пиво, од железнице, од монопола нових и старих. Све су то приходи који могу бацити више но што бацају данас, а по неки и знатно више. Господин Зорић на једном месту и сам каже, да железница може дати више и самом уштедом на експлоатационим трошковима који код ње износе преко 66% по предрачуну за прошлу годину.

Да се то постигне једна је од основних погодаба, ако и не једина, да у земљи буде стабилности и правога реда и мира, „да једна партија поседи дуже на влади“, ако баш хоће г. Зорић да се његовим речима послужимо. Али њему се то као не свиди, а овамо хоће да нам

казује лек од невоље у којој смо. Или он то и не зна! Нека бира које му је драго. али је извесно да ни једно ни друго није добро за њега.

И као год што нетачно, без икакога познавања и разумевања, изналази и срачунава приходе државне, тако исто и још горе поступа г. Зорић, проф. Вел. Школе, с расходима државним и са срачунавањем и изналажењем дефицита.

Да дамо један пример и о том ми ћемо узети опет ону годину, коју узимље и г. Зорић — 1893. годину.

За ту годину г. Зорић је пронашао дефицита ни мање ни више но равно — двадесет милијуна динара! И кад је то пронашао, он онда узвикује: није јасно како је толико грдна сума, од 72.205.800. динара. утрошена!

Тај силни дефицит г. Зорић је пронашао на овај „солидан и научан“ начин:

Те године покупљено је прихода свега 56.137.615 динара, а од те суме долази од прошлих година 3 843.899 динара, према чему г. Зорић *мисли* да је у 1893. г. приход стварни само 52.000.000 динара у округлој суми! Државни издаци *за ту годину* изнели су по њему 72.205.800 динара, и онда је, вели он, „скоро 20-милијуна дефицита!“

Овакве несолидности и овакога незнања мучно да би показао и један обичан секретар, четвртошколац, а за г. Зорића проф. Велике Школе то, наравно, није ништа — то је, по њему, строг и тачан рачун, који ови наши несавесни државници крију од српскога народа, не знајући да ће их учени и строги г. Зорић овако јавно изобличити и казнити!

Да загледамо сад мало изближе овај „техничарски и математички“ рачун г. Зорићев и да уђемо мало у његову тајну.

Стварно примљени приход за 1893. годину не само да је 56.137.615 динара, а не 52.000 000 динара, него је он у ствари *56.568.974 динара.* Вишак онај од 400.000 + 31.359 динара долази од нових монопола и од нове, статистичке таксе, по законима те године донесеним. То су приходи стални: и ма да су они формално ван буџета, за то што је буџет пре њих постао, они су опет стални буџетски приход, основан на сталном закону и основан у самој природи оних финансиских извора из којих он потиче. Што се тиче одбијања оних 3.843.899 динара, које г. Зорић одбија услед тога што је то приход од прошлих година, то је скроз неосновано за то што је за толико мање примљено од порезе за ту годину и што су међу тим, већ дошли били нови извори прихода који ће доцније да стану на место ових скоро 4 милијуна динара. Ми смо већ напред казали како је с обзиром на то унесена поправка у буџет за 1894. годину.

Што се расхода за ту годину тиче, он стоји овако: буџетског расхода фактички издатога новца, било је 59.511.321 динар, а 2.949.289 динара је *депоновано* — свега дакле, 62.460.610 динара. Ова депонована 2.949.289. динара не представљају чист расход за ту годину. Ко зна како се код нас одобрени кредити депонују, и како се с њима неправилно поступа

разумеће одмах ову нашу примедбу. По правилу смеју се депоновати само оне суме одобрених кредита, које су фактички ангажоване, а никако ако оне нису фактички ангажоване. Све те тако фактички неангажоване суме долазе као уштеда и на крају године не смеју улазити у расход. Како стоји с тим у 1893. години ми не знамо, јер то из завршног рачуна не можемо да видимо: али знамо поуздано да су поједина министарства овако депоноване суме узимале у фактичко трошење после годину и две и три од свршетка буџетске године, а то је неправилно и не сме бити на ма који узрок био зашто оне нису у буџетској години фактички ангажоване делом или целе. Ми ово напоменусмо овде само за то да се види, како онај који хоће тачне рачуне да даје и расходе стварне некој години да износи мора и то на уму имати. Да је ово г. Зорић *знао*, он је могао лако сазнати онда обавештењем на надлежном месту како стоји с она 2.949.289 динара, који су депоновани а фактички неиздати. Овако се сад то не може знати. Али ми опет ево узимљемо целу ону суму као расход 1893. године, и онда имамо цео буџетски расход од 62.460.610 динара.

Мимо ове суме потрошено је у овој години још 9.745.189 динара, и то главним делом на наоружање (7.946.901 динар) и на извршење зајма од 1893. г. (792.925 динара).

Господин Зорић по некој чудној логици и по неким нама непознатим правилима свих ових 9.745.189 динара рачуна као расход године 1893., и ако је јасно: прво да се трошкови око зајма не смеју рачунати као расход *те године*, друго да се ни сума на наоружање такође не сме рачунати као расход 1893. године. Они који разумеју ове ствари могу и смеју на рачун 1893. године ставити само *анујитет* од зајма, колико он на ту годину долази. Према томе није истина да је расход *године 1893.* 72.205.800 динара, него једва око 63.000.000 динара! Исто тако није истина да би дефицит за ту годину износио око 20.000.000 динара и онда, кад бисмо смели рачунати „по методи“ г. Зорића, јер и онда би, као што смо видели, морали од 72.205.800 динара одузети сав стварни приход те године у 56.568.974 динара, а то кад учинимо онда добијамо разлику од 15.636.826 која би била дефицит за ту годину, кад бисмо смели рачунати оних 9.745.189 утрошених преко буџета као издатак од те године. Међу тим ми смо видили да се то не сме чинити, а казали смо и за што.

Према свему овоме вероватан и приближно тачан дефицит за 1893. годину био би 6.431.026 динара (63.000.000 — 56.568.974=6.431.026 динара)!

Овде је место да још један пут поменемо оних 7.946.901 динар издатих за наоружање, о којима г. Зорић вели да му нико није умео објаснити на што су утрошени.

Одмах после закона од 17. априла 1890. и 1. јула 1892. године и 29. јула 1893. године влада је по датом јој овлашћењу чинила издатке на наоружање. И као што званичне цифре у *Одјеку* објављене показују

на то је утрошено преко 10.000.000 динара. Један део тих издатака исплаћен је из примљене суме од зајма 1893. године, и то значе оних 7.946.901 динар, које г. Зорић не може никако да разуме....

Још само неколико речи да проговоримо о државним расходима, платежној моћи Србије и неким пројектима г. Зорићевим у том погледу, па да се растанемо с овим делом његове чудновате књиге.

Господин Зорић је нашао (стр. 26—27) да Србији треба ван анунтета, за њене потребе 42.000.000 динара према буџету за 1894. годину и стварним издацима за 1893. годину. Али он од тога ипак скида два милијуна и узимље као минималну суму 40.000.000 динара. Тој суми он сад додаје 6.000.000 динара нових издатака: за оружање 2.000.000 динара, за грађење и оправку путова 2.000.000 динара, за пољопривредни кредит 1.000.000 динара и за пољопривредне и стручне школе опет 1.000.000 динара — годишње. И тако онда он суму од 46.000.000 динара рачуна као годишњу потребу Србије, па да она може живети и напредовати. Како, пак, поред тога имамо још да плаћамо $21^1/_2$ милијун динара у злату, годишње, за наше дугове, то би нам требало да имамо годишње прихода најмање 68 милијуна динара. Пошто, опет, ми тога немамо, и пошто наш „максимални приход“ годишње износи 52.000.000 динара, а у ствари „не би требало“ да изнесе више од 49 или 50 милијуна динара, онда је, закључује г. Зорић, јасно да нама за интересе и отплату дугова наших остаје само — 6.000.000 динара (52.000 000 — 46.000.000 = 6.000.000 динара).

Дакле таман онолико колико г. С. Д. Поповић, министар финансија, рече да је на анунтетима уштедио познатом „конверсијом“, или тако званим карлсбадским аранжманом!

Штета само што нам г. Зорић није показао начин, како би то могли да сведемо наш анунтет на дугове од $21^1/_2$ милијун динара — на 6 милијуна динара, осим ако он за то не држи у приправности онај мудар и зналачки начин, који нам је изнео у *Д. Листу*: да објавимо нашим повериоцима да ми њима не дугујемо 360.000.000 динара, т.ј. за сваку облигацију од 100 дин. 100 динара, него рачунајући сваку облигацију само нпр. по 67.50 динара, колики је просечни курс нашим зајмовима, а то је 243.000.000 динара, и онда још даље, наравно, да им кажемо да ћемо им од сад плаћати не 5% интереса него 2% или највише, $2^1/_4$ %! А они, како вели г. Зорић, више и не заслужују, прво за то што нам они нису ни дали за сваку облигацију од 100 динара пуних 100 динара у монети, као што дају другима (наравно по тврђењу г. Зорићеву), него само 67.50 динара, и друго за то што интерес у њиховој сопственој земљи није већи од 2%!

Као што се види г. Зорић доста просто и лако схвата ово наше ослобођење од анунтета, али нам га овде у књизи није хтео изнети да би сигурно тај озбиљан предлог сачувао за боље време. Сад се задовољио да нам само укаже на мету којој треба да тежимо — да дођемо до плаћања анунтета од 6.000.000 динара!

Ето колико вам је озбиљан и зналац овај „технички и механички" финансијер, и чиме он хоће да се одужи својој отаџбини!

Ова умовања и разлагања г. Зорићева подсећају нас на једног другог техничара и железничара, који је, као министар финансија, кад су му приметили да државни папири падају услед оне познате бесмислене агитације противу монопола дувана, рекао, веле: а шта се то мене тиче, што папири падају, зар ћу ја још да се бринем за немачке банкаре!!

И ако иначе конкуренти и противници, они се, као што се види, у схватању и оцени наших финансиских прилика потпуно слажу, јер и г. Зорић је против монопола, који „досадашње грађане српске, који су часно и поштено и с правом водили трговине и прерађевинске радње, оглашавају за бесправна лица и гомилама их терају у просјаке." А то ће све у још јачој мери наступити, ако се држава усуди још што у монопол узети, те почне отварати „и бакалнице и остале њима мање или више сличне радње"!!

* * *

Сад бисмо још требали да поговоримо и о трећем делу г. Зорићеве књиге, где он расправља о привредној моћи Србије, а у ствари само о пољској привреди. Али, на жалост, ми то овде не можемо учинити: јер кад смо оволико мастила морали потрошити на критику мање половине књиге колико би тек морали за већу полевину?!

За карактер књиге и начин рада г. Зорићева ово је, мислимо, довољно. Цифре његове нико не може и не сме употребити и на основу њих што зидати, докле их најпре сам не проконтролише, јер ко онако може да поступа с цифрама које су ближе нашем домашају, тај је у стању с другим цифрама још већу злоупотребу чинити. Примера ради овде наводимо, о трећем делу г. Зорићеве књиге, само ово: *прво* он *садашње стање* наше *пољске привреде*, онако како га он износи, сматра као привредну моћ Србије! Друго, он на стр. 46. вели како податке о обрађеној земљи за *Бугарску* није хтео ни да тражи и износи „од срамоте", а међу тим зна се да Бугарска пољопривредне статистике и нема. Треће он на стр. 69. тврди да је површина Србије већа од Данске, а то није истина, кад се рачунају и острва; тако исто ни број становника Данске није мањи од Србије, јер је она *почетком* 1890. године имала 2.298.367 становника... Књига г. Зорићева је само за онога који хоће њега да штудира, а никако за онога који хоће из ње нешто да научи и да се на цифре и податке његове ослони. Овакоме садржају одговара са свим и облик у ком г. Зорић своје „мисли" износи: језик је врло рђав, а реченице су рогобатне, неразумљиве, па, по каткад, и бесмислене. По свему се види да г. Зорић није у великој љубави ни с писменошћу.

С. М. И.

Српски пчелар. Саставио *Јован Живановић*, са 52 слике. Цена 1.60 фор. аустр. вред. (Код В. Валожића у Београду 4 дин.) У Новом Саду. Издање Књижаре Луке Јоцића, 1894.

Српска пољопривредна књижевност умножена је књигом, којој по богатом избору материјала и широкој поуци, црпеној из властитих испитивања и опажања, код нас равне нема. То је књига, којој горе натпис исписасмо, а од признатога, данас у Српству најчувенијега пчеларскога писца и практичара г. Јована Живановића, професора у Карловцима.

Као што ће читаоцима бити познато, *Српски Пчелар* од г. Живановића отпочео је излазити у свескама. Сад имамо потпуно дело, које обухвата 299 страна велике — лексикон — осмине. Кад смо већ добили потпуну књигу *Српски Пчелар* сматрамо да смо по дужности позвани, да га прикажемо српским привредницима и сатрудбеницима на српској пољопривреди.

Име Јована Живановића, професора у Сремским Карловцима, познато је у Српству и као вреднога писца о „српском језику“, који му је рад стекао места и у Српској Академији Наука и Уметности. На другоме пољу од равнога, ако не и већега, значаја је рад г. Живановића на „пчеларству“, које он с једнаком збиљом и необичном пасијом гаји и усавршује — већ *седамнаест* година! И како сâм у апотеози (похвали) пчели на стр. 298. свога Срп. Пчелара наводи, тај му је рад стекао почасно а за тим и *редовно* чланство Срп. Пољопривреднога Друштва, и многа друга одликовања од стране појединих удружења и скупова стручних људи. Из тога рада српска пољопривредна књижевност има од г. Живановића драгоцене списе, као: „*Српски рјечник за кованције*“; „*Пчеларење у Срба*“ (у „Годишњици“ Н. Чупића за 1879 год.): „*О спаривању и оплођавању у животиња а особито у пчела*“ (Н. Сад 1880); „*Какве нам ваља подизати школе економске*“ (Н. Сад. 1882); „*О запаћивању талијанских пчела*“ (Београд 1884) и многе друге саставе у „*Привреди*“, „*Пчели*“, нашем „*Тежаку*“, календарима итд.

Ну, то су само поједини одломци из богате праксе и проучавања г. Живановића у области пчеларства. Потпуну систематски сложену целину, свега онога што треба да донесе један опширнији спис о пчеларству, имамо сад у Српском Пчелару. И тако, који хоће да се озбиљно поучи и упути у овој привредној грани; који хоће да позна истинску корист од ње и да се увери с каквим се одушевљењем може један рад радити; који хоће да се упозна са прошлошћу и са садашњошћу пчеларства, како у туђинском свету тако и код нас; и на послетку, који хоће у слици и по делима да позна велике људе на овој малој, али од великога привредног и моралног значења, грани људскога рада: тај ће све то наћи у „Српском Пчелару“, описано и објашњено разговетно и јасно лепим српским језиком, којим г. Живановић тако добро влада. Али да пређемо на ређање саме садржине „Српскога Пчелара“, из које ће се

тек видети њена вредност и доказати оно, што смо одмах напред навели.

На првом је месту *посвета* или „приказ“ овога дела „Пречасном Господину *Иларијону Руварцу*, архимандриту гргетешком“. Свакога ће одмах занимати, за што је баш г. Живановић приказао свога „Српскога Пчелара“ чувеном историку Архимандриту Руварцу. То одмах после овог натписа објашњава. Налазимо, да ћемо учинити услугу нашему свештенству у Краљевини, ако им испишемо овде неколико редака из речи, којим се писац обраћа пречасном архимандриту. Ево тих редака:

„Пречасни Господине! Свештеник је Аврам Максимовић први који је својим „Пчеларом“ почео дизати пчеларство код нас и први опазио велику корист од пчеларења. Други је митрополит Стратимировић који је својим великим духом загледао велику корист од пчеларства. Он је шиљао оним свештеницима у походе, који су имали пчелињаке, те их је с тога хвалио говорећи: *Таки нам свештеници требају*! Али ви сте схвативши велику корист од пчеларења још боље средство изабрали за унапређење пчеларства од оба своја претходника, јер сте као ректор богословије у Карловцима подигли још пре петнаест година катедру из пчеларства у богословији, и данас има на свима крајевима српскога народа у нашој домовини у Аустро-Угарској младих свештеника, који из *живих уста говоре* о најкориснијој грани економској, о пчеларству, и шире га сваким даном све већма и већма међу српски народ..“

Зар не бисмо и ми из дубине душе пожелели каквога митрополита Стратимировића и свештенике као што је био Аврам Максимовић и као што их има данас пуно у онамошњем српском народу, који предњаче добрим примером као вредни и изврсни пчелари?!

После овога долази врло интересан одељак „*Пчеларење у Срба*“. У овом је доста исцрпно изведена историја пчеларства поглавито у нас Срба. Ту је пуно навода из наших историских докумената, из којих се види, како је сјајно стајало код нас пчеларство, нарочито у доба Немањића. Чак се могу читати и имена чувенијих „уљара“ — пчелара — онога времена и с коликом су масом кошница они руковали. Ево шта се на једном месту (стр. 10 и 11) наводи:

„Да бисмо могли себи представити, у каквом је огромном броју било раширено пчеларење у Срба, обележићемо међе кованлуку на Слатини, који је цар Душан дао цркви Арханђеловој у Призрену. У хрисовуљи цара Душана, којом оснива манастир св. Арханђела Михаила и Гаврила у Призрену, обележене су међе пчелињаку на Слатини овако: И оулиіаникъ на Слатинѣ а мегіа моу отъ Грамостъ оу брьдо стражʼникъ и отъ Стражʼника стрмо на потокъ оу Мекиневь и отъ Мекинева низъ доль вьноу прѣко оу Голо Брдо, и отъ Голога Брда вьноу по дѣлоу Патковскога Брьда (Гласник XV стр. 283). На овом простору кошнице мора бити да су биле на више пчелињака раздељене, а број кошница изнашао је валда на хиљаде. Каква дивота морала је ту бити у пролеће, кад су се оне дивне горе и плодна поља заоденула цветом. Какав је

ту морао бити рад од пчела и каква зука од њих! Та то је морао бити рај на земљи. Цар Душан наместио је на овом пчелињаку из других крајева српских десеторицу највештијих пчелара онога времена: И еште приложи царство ми оулиіаре оу Чтимли и оу лоуговѣхь именемь Пометко више Чтимліе и оулиіарь Рашко с Пльношемь и оулиіаръ Радомиръ и оулиіарь Братиіакь и еште оулиіаръ Радомиръ Халикъ сь двѣма братома и оулиіарь Добрило и од Брьнници оулиіарь Костадинь"....

Но у колико можемо да се дивимо горостасном пространству овога рада у давнашњој прошлости нашој, у толико морамо јако сажаљевати, што је данас пчеларство јако опало. О томе се у овом одељку износе статистички подаци о стању пчеларства код нас у Србији и Црној Гори. О Србији су црпени подаци из „Кнежевине Србије" од М. Ђ. Милићевића. Ну ови су подаци само до 1866. (1859 и 1866.) године, и до ове године одиста се пчеларство налазило скоро у свима окрузима наше земље у опадању. Али на утеху нашу, по статистичким подацима на *крају 1890. године*, како су изнесени у *„Статистици Кр. Србије"* књ. II- Попис домаће стоке (стр. LI), имамо да забележимо један, и ако мали, напредак у пчеларењу код нас између 1866 до 1890. год. Тако:

Године 1866 било је у Србији 106.452 кошнице, а 1890. године нађено је у старим окрузима 115.553 кошнице, дакле *9 101 кошница више* или 8·55%.

Даље у овом одељку су истакнута лица, која су у нашем народу писала и радила на пчеларству, где је наведен кратак опис живота и рада споменутог првог славнијега пчелара новијега доба свештеника Аврама Максимовића После тога су наведени и остали старији и новији пчеларски писци, и њихова дела, писана ћирилицом и латиницом, тако да овде налазимо потпуну литературу пчеларства код нас и .. вата. У овом је одељку још и слика Аврама Максимовића.

Други одељак говори о „користи од пчеларења". Користи су подељене на: а) материјалну корист, б) што пчеле оплођавају биљке, в) моралну корист и г) ради изучавања пчеларства. У опису „материјалне користи" поред осталог и рачуном се доказује, колико прихода може пчеларство да да. Један је рачун наведен и по нашем новцу.

У опису моралне користи, које даје пчеларство заслужује нарочито навод речи првога пчелара после Ђерзона, барона Берлепша, који се овако изражава: „Ја знам многе људе, који су, док се нису бацили на пчеларство, слободне часове проводили по крчмама, у пићу, картању и политичком без смисла резоновању. Али како постадоше кованџије, почеше љубити кућу и рад, на лепим данима бавише се око својих пчела а на рђавом времену читаху пчеларске књиге, оправљаху кошнице и друге справе за пчеларство потребне. Код куће се забављати, то је шиболет (?) добра грађанина"...

У трећем (III) одељку се говори о „Спаривању и оплођавању животиња у опће, а особито о партеногенези у пчела". Писац се овде позива на многе знатније писце туђинске међу којима је добар део све-

штеника и учитеља (Ђерзон и Клајне свештеници а Фогел и Дате учитељи), па изјављује жељу „да и наши свећеници и учитељи још боље прионy око пчеле, тога дивнога створа Божјега, где ће наћи доста моралне хране за народ, а и материјална добит неће изостати, ако се буде пчеларило по начину свећеника Ђерзона.“

Четврти (IV) одељак говори о „Ђерзоновој теорији о пчеларству“, а у *петом* (V) се износе и докази о истинитости теорије Ђерзонове“, коју је поглавито барон Берлепш својим монументалним делом „Die Biene“ (Пчела) потпуно научно и непобитним доказима утврдио. И најзад у *шестом* (VI) одељку коворн се „О љубави међу цвећем“, где се потанко објашњава услуга, коју пчела врши при оплођавању биљака.

После ових одељака, у којима су изнесене основе, на којима је озидана данашња величанствена зграда — рационалнога пчеларења по науци Ђерзоновој, прелази се на „*I Теорију*“ пчеларства. Ова се бави потанким описивањем природе пчелине, о врстама пчеле у кошници, какву улогу оне имају и о подели рада у кошници. После овога се додирује тако названа „Хипотеза Менгерова“, којом се ишло да се побије наук Ђерзонов о „партеногенези матице“, противу које — хипотезе — писао је и сам г. Живановић у немачком листу Bienen-Vater (бр. 4. 1893.) и „Домаћем Листу“ (бр. 5. и 6. 1893.). За тим се потанко описују поједини органи код пчеле, метаморфоза, храна и производи пчелини. Потом се говори о рођењу, појединим пословима пчела, пашн, зимовању, духовној страни пчела, болестима, непријатељима пчела птд

После овога долази „II *Пракса*“, у којој се говори о „пчелињаку“ где се расправљају различити системи кошница и руковање овима. Врло је интересан, даље, одељак: „Практична вредност талијанске пчеле“ и остали одељци о тој пчели. За тим следује опис појединих справа пчеларских и употреба њихова. Даље долази „Пчеларење“ описом свих послова, који спадају у пчеларску практику. На крају се завршује Похвалом пчели“.

Од слика, које су у овој књизи, осем Максимовићеве, која је напред споменута, заслужују да се спомену и ове: Др. Ђерзона (стр. 34.) и пчелачика Ђерзонова (стр. 37.), барона Карлепша, пчелапика проф. Јов. Живановића у Сремским Карловцима, (стр. 47). Јована Меринга (стр. 135) који је изумео машину за вештачко саће, мајора Хрушке (стр. 168) који је изумео истресаљку (центрифугу) и др. Лепе су и јасне и остале слике, које представљају поједине објекте, који се текстом објашњавају.

Књига је штампана цицеро — словима и лака је за читање. Ну, као у опште, и овде, на жалост, налазимо пуно штампарских погрешака, без којих мало која српска књига, нарочито у приватном издању, може да буде. Могли бисмо замерити још, што туђински — немачки — цитати нису преведени, јер је извесно, да највећи број читалаца неће разумевати немачки те, је за њих сваки такав навод, као и да га нема. А то је штета за саму ствар: јер је у њима понеко врло драгоцено зрно

из искуства и назора појединих учених људи и практичара пчеларских.. У осталом техничка израда је тачна и похвална. Но највећа „мана“ могла би бити. што је књига доста скупа Издавач, мислимо, кориснији би послужио и себи и српској књизи, да је дело штампао у више примерака, те да на тај начин буде у могућности да одреди сразмерно мању цену. Јер треба имати на уму, да је књига намењена оним редовима нашега друштва, чије је материјално стање доста танко, па услед тога и тежња за набавком овако корисних књига доста слаба. Наши књижари издав чи треба б р за сада још да рачунају да претрпе и неке жртве при штампању пољопривредних књига, како би им се *доцније*, кад се народ научи на читање оваквих књига, оне многоструко накнадиле.

Ми топло препоручујемо ову књигу у првом реду свештеницима, учитељима, пољопривредницима и сваком оном, који се занима пчеларством, или се њим *жели* занимати, поред својим редовних послова. На послетку ни једна књижница наших основних школа не би требала бити без ње: па тако исто и манастири и остала хумана и привредна удружења и заводи....

П. Т. Т. — Ђ.

Инфекциозне и заразне бољке Српска државна штампарија. Београд. 1895. г. стр. 1—3, 3—151 велика осмина. Цена 2 динара.

Књига Др. Гашића је покушај са позване стране, да се наш свет упути на што подеснији и рационалнији начин лечења, да му се укажу средства за предохрану и нештедимице обележе последице од многобројних заразних болести, које наш подмладак и нас саме немилосрдно упропашћују.

Такав покушај, у напред морамо рећи, добро нам је дошао и ми га само можемо поздравити.

Ну ма колико да се радујемо тој, готово рећи, новој појави у нас, књига Др. Гашића нас није задовољила у оној мери, у којој смо то, с правом, могли очекивати од аутора који је у исто време и практичан лекар и који је узео на се, истина тежак, задатак, да нам пружи један *популарно-научни рад*, као што се то тврди у предговору ове књиге.

Пре свега морамо изјавити, да је, по нашем скромном мишљењу, у опште, врло тешко писати *популарне*, а још много теже *популарно-научне* списе. За потврду таквог мишљења могли би нам послужити као пример и писци страних народа, који су и на пољу лепе књижевности у својим покушајима, да кроз њу тешке научне истине проведу и објасне, побрали само — неуспехе. Бар су ти покушаји остали, мање више, бесплодни, да не речемо усамљени. Од тих писаца, да поменемо као познатије само Жил-Верна и Золу. Код нас су такви покушаји још рећи, али у исто време и далеко несрећнији. И колико то вреди за друге гране књижевности у нас, у толико два пут више вреди за медицинску дисциплину и њене тековине, које су још у развоју. Отуда је, валда,

ли дошло, да је код нас доселе могао бити и важити као некакав вајни популаризатор и Васа Пелагић са својим „Домаћим учитељем." Ово је жалосно, али ми немамо куд и морамо признати да је тако у ствари.

Кад се ово зна, онда смо у толико свесрдније морали поздравити предлог, изнет на једноме скупу лекарског друштва у Београду, приликом дискусије о популарним медицинским књигама за народ. Тада се нагласило, да рад на њима треба што пре предузети као неодложно потребан и користан. Истина, да се тада нису напомињале и све тешкоће, које једног таквог радника ишчекују, али је сáма мисао о потреби таквих књига здрава и сваке хвале вредна.

Те тешкоће, међу тим, треба да има на уму сваки писац пре но што се реши, да пише *популарну* књигу. Није довољно само разумљиво и у простом облику (што се, у осталом, не може рећи за књигу Др. Гашића изнети своје мисли о појединим питањима дотичне науке, коју хоћемо да популаришемо, но је при томе најглавније *не огрешити се о саму науку*. Ми радо признајемо, да има ствари, које се никако не могу, као што треба, популарисати, али онда се бар бира што подеснији начин уз строго придржавање, управо неодступање од самих научних истина, њихових дефиниција и термина. По себи се разуме, да све то увек мора пратити и добро познавање самога предмета.

И кад се све то зна, онда је јасно, да је књига Др. Гашића могла бити само компилација онога, што је на томе пољу у медицинској науци већ урађено. Нас, истина, Др. Гашић у своме предговору уверава „да је материјал за тај рад узет само са болесничке постеље, и то мањи део још за време спремања његовог за практичног лекара, а већи део из његове обилате варошке праксе."

Ма колико да смо вољни поверовати Др. Гашићу на реч, ипак је по све тешко, у опште, одобрити, да онај који се на клиникама тек спрема да полаже испите, у исто време прибира већ и материјал за своје „инфекциозне и заразне бољке". За ово је најбоље сведочанство то, што Др. Гашић, поред све вредноће своје, није био у стању ни да прочита у вече све оно што је преко дан на клиникама чуо и прибележио, да и не напомињемо, како је било готово немогућно у исти мах послужити се тим још неверифицираним белешкама као грађом за овакав свој доцнији рад.

Но да се не упуштамо у тумачења и претпоставке, сама књига Др. Гашића уређена је тако шаблонски, да је сваки скептицизам у том погледу по све излишан.

Други део тврђења Др. Гашића, да је већи део материјала за своју књигу црпао из своје обилате праксе, може донекле послужити као згодна реклама његовог практичног рада, али никога не може уверити, да је такво његово тврђење и оправдано. На страну то, што се код *обилате* праксе често пута није у стању ни преглед болесника подробно и свестрано извршити, да и не узимамо у обзир микроскопска испитивања и хемиске прегледе, сама књига Др. Гашића даје нам довољно доказа.

да је она удешавана према радовима тога жанра из стране медецинске литературе. Мала одступања, махом у исто време и погрешна, још већма потврђују ово наше мишљење. Тако Др. Гашић из своје обилате праксе наводи нам свега неколико случајева (четири пет на броју), ако не урачунамо оне „многе“ случајеве плеуритиса, за које болесници нису ни знали, и које он онако en gros у два маха у својој књизи помиње (в. одељак о *запаљењу плућа* и *туберкулози*).

У своју књигу о „инфекциозним и заразним бољкама“ унео је Др. Гашић и *запаљење крајника* (Angina tonsillaris). Нама се чини да је то погрешно. Ако би се тим путем пошло, онда би требало и обичну Coryza (кијавицу) са свима њеним последицама уврстити у исти ред болести. Међу тим, ми нисмо могли наћи ово уврштавање ни у једног другог писца. Dr. Henoch, за кога сви без разлике веле, да је један од најбољих познавалаца дечјих болести, у својим „Vorlesungen über Kinderkrankheiten“ изриком вели ово: *„повећана температура у почетку и сви тешки знаци ове болести нису довољни, да се она, као што многи хоће, уврсти у ред инфекциозних болести“.*

Овде би се згодно могла учинити замерка књизи Др. Гашића на нетачном и готово произвољном тумачењу појединих медицинских термина. Тако Др. Гашић овако дефинише *компликацију*: *Компликација* „значи оно, што се *неочекивано* деси.“ А *епидемија* „значи појављивање бољке *код више лица* у исто време“. Међу тим, нити је компликација оно што се *неочекивано* деси, нити се може назвати епидемијом извесна болест ако се *код више лица* појави. Своју дефиницију о компликацији побија сам Др. Гашић. У одељку о *„шарлагу“* (стр. 19.) вели он ово: „Пошто запаљење бубрега и у најлакшем случају шарлаха може наступити, то је врло нужно, да се на болесника и после прележане бољке (3—4 недеље) добро пази и од назеба и неумесне хране чува. *При том треба строго на мокраћу и температуру пазити.*“ Према овоме јасно је, дакле, када се на запаљење бубрега, као компликацију шарлаха, треба строго да пази и мокраћа испитује, да је дефиниција компликације, као нечег *неочекиваног* по све нетачна и погрешна. — Под *епидемијом* се исто тако не разумеју извесне болести *код више лица.* О епидемији и њеном значењу имају и лаици далеко друкчије и правилније појмове од овога. Иначе се не би ни правила у науци разлика између *епидемије*, *ендемије* и *пандемије*, и ако се у сва та три случаја болест појављује *код више лица.* Онај који претендује, да му је књига популарна, треба да зна и да протумачи што разумљивије и схватљивије поједине научне термине, нарочито онде, где се то без велике штете по саму науку може учинити.

Сад ћемо прећи на поједине болести (одељке), које Др. Гашић у својој књизи описује.

Први одељак о *„дифтерији“* није израђен у оном обиму, у коме је то требало учинити зарад ове болести, која је до скора преполовљавала наш подмладак. Нарочито се није довољно објаснио нов начин лечења антидифтеричним серумом, поред богате и обилне литературе и података код нас, и нису се навели поједини специјални случајеви. Ту би нас Др. Гашић својом обилатом варошком праксом веома задужио.

У место тога, Др. Гашић нам о томе лечењу говори једва на једном пуном штампаном листу. Па и то је учињено више на јуриш.

Даље се и сувише аподиктички у томе одељку (стр. 12.) тврди ово: „У опште узима се, ако побољшање трећег дана не наступи, да серум неће никако ни дејствовати“. И Др. Гашић покушао је овим да протури нешто, што ни један други лекар не може потврдити из своје праксе. А серумом су до сада бар радили многи и многи лекари.

Овде ћемо одмах утврдити и то, да је терапија (лечење болести) код свију болести у опште, у књизи Др. Гашића, као *популарном* спису, и сувише нејасна и неразумљива За научни какав рад она би се још могла и акцептирати. И ту се најбоље огледа, колико је неосновано мишљење Др. Гашића, да му је рад *популарно-научан*. За ово бисмо могли навести ваздан примера, али држимо да је то излишно. Др. Гашић ће нас и из овога моћи довољно разумети. У одељку о *„малим богињама“* (Morbilli), Др Гашић вели „како ће лекар обично што год *преписати* да осипе пре изиђу.“ На ову препоруку нисмо нашли ни у једној књизи, нити нам је за то познат какав фармаколошки спецификум, ма да се у народу у њега верује. Према томе, молили бисмо Др. Гашића да и тај свој лек рекламира. — „Запаљење очију треба умесно лечити“, вели Др. Гашић у истом одељку (стр. 23.) За један *популаран* спис доиста и сувише *научно!*

У одељку о *„запаљењу плућа“* требало је што год напоменути о тако званим амбулаторнским случајвеима ове болести (Pneumonia ambulator), који су тако важни за судску медицину.

У одељку о *„запаљењу мозга* (Meningitis)“, где се говори о *секундарном запаљењу мозга*, вели се ово: „На првом месту напоменућемо цурење гноја из ушију при трулењу *какве кошчице* у унутрашњости ува, што се често код скрофулозних лица налази. Гнојење може врло лако и сам мозак обухватити јер он лежи у непосредној близини *те кошчице*, која обично трули код скрофулозних лица.“ Овде су у две реченице учињене две погрешке. Др. Гашић ће их извесно приметити. Ми смо их маркирали (курзивом).

Партије о „маларији“ и „туберкулози“ израђене су најбоље, и ако се у овој последњој *шуљеви у прсима* (стр. 133 и 134) тешко могу сложити с оним што се у науци под њима разумева, објашњени су сем тога нетачно, а више унети у циљу, да подржавају у нашег простог света веровање у шуљеве, о којима ћете тако много чути да се говори и о којима он има сувише погрешне појмове·

Тако исто но све је ненаучан и рђаво схваћен појам *атрофије.* На стр. 134. она је идентификована са *сушењем* — јетре или „црне џигерице“, како се фино изражава Др Гашић.

На стр. 144., где се говори о пуштању воде (ексудата) из плућне дупље стоји ово: „Пуштање овакве воде за *извежбаног лекара* врло је лако и без опасности, за невештог врло тешко и опасно“. Ово ни више ни мање, не значи што друго до: *Изволʼте, господо, код Др. Гашића!* И нехотице нас ово опомиње на ону рекламу једног зубног лекара: *Овде се вади један зуб за један динар, три зуба за два динара. Вадите, дакле, што више зуба!*

На стр. 148., опет у одељку о туберкулози, препоручује се занимање на свежем и чистом ваздуху, као што је шумарство, пољопривреда, коњарство итд., па се додаје и овај пасус: „Бављењем око коња и *спавањем у коњским шталама* многи је се болесник од даљег ширења боље спасао“. Доиста лепа препорука, али само чудновато да нам Др. Гашић не покушава да објасни и благотворни утицај овог спавања по коњским шталама на спречавање даљег развијања туберкулозног процеса. Нама се чини, да је ово последица рђавог разумевања у представљању или описивању и упоређивању, ако се већ не усвоји да је ово мало подражавања нашем добром чика Васи Пелагићу.

Најзад, и сам наслов књиге: „инфекциозне и заразне *бољке*“ — погрешан је, кад већ имамо за то нашу лепу реч: *болести.*

Да завршимо.

Књига Др Гашића, поред главног циља свога да рекламира самог писца, означава успех у нашој оскудној медицинској литератури. Са научне стране могла би јој се пребацити неоригиналност, компилација. Али послови ове врсте и не могу се друкчије радити. Ако она доживи још које издање, а то треба да буде, могле би се учинити многе исправке у њену корист.

Услови су за то: мало више скромности, мало мање рекламе!

Писац нам обећава и другу књигу (као што читасмо у једном листу: о венеричним болестима). Ми јој се радујемо.

Др Ђ. Ј. Н.

Српско-маџарско пријатељство, историско-политичка студија, од Јована Ђорђевића, прештампано из „*Српске Заставе.*“ Цена 40 пара динарских, или пола круне. Београд 1895 г. Штампарија Д. Димитријевића. — Стр. 42. Велика осмина.

И ако је још раније објављена, тек пре краткога времена могосмо доћи до ове књижице, чије нас је оштампавање обрадовало. Она је постала као одјек на познату небратску спунцијацију српског министра

председника Св. Николајевића и излет београдске певачке дружине у Буда-Пешту о Божићу прошле године. Познато је како је и једна и друга појава примљена у српском јавном мњењу и овде у нас у Србији, и ван граница наше уже отаџбине. Обе појаве стоје у директној вези с постанком такозваних црквено-политичких реформа у Угарској, које су изазвале две врсте протеста у суседној нам земљи: један од стране епископата угарскога и конзервативних странака маџарских, а један од стране народности, нарочито Срба и Румуна. И енунцијација г. Николајевића и излет наше певачке дружине у Пешту пали су баш у доба кад се најживља борба око поменутих реформа у Угарској водила. И обе су оне биле као поручене за Маџаре, јер су обе биле наперене противу српско-румунске опозиције. У обема њима Краљевина Србија се јавља, званично, као пријатељ и савезник маџарске владе баш у тренутку, кад она секиром великом ударaше у скоро последње остатке српске и румунске црквено-школске аутономије и кад се наша браћа у Угарској у дивном, импозантном броју сложно искупљаху на протест противу тога под предводништвом целе своје интелигенције, без разлике политичких боја, па и самога епископата свог.

Маџарима је тада требало не само због црквено-политичких реформа својих него и због познатога процеса противу Румуна, који је постао услед меморандума што су га Румуни поднели били владаоцу Фрањи Јосифу, да покажу пред Јевропом да су све оне измишљотине што Срби и Румуни противу Маџара износе. А Румуни су ердељски, помогнути и својом браћом из Краљевине, умели дати својој ствари значаја и интереса, који је прелазио границе аустро-угарске монархије, те Маџаре прилично опекао и против њих јавно мишљење јевропско почео окретати. Тада су, по себи се разуме, енунцијација српскога министра председника, која је била колико небратска толико и невероватно глупа, и излет београдске певачке дружине у Пешту с демонстративним фратернизирањем Маџара и београдских певача, били добро дошли да парирају неповољности које су Маџарима штете чинили.

И једно и друго учињено је од српске стране у име некога српско-маџарскога пријатељства и, како чусмо из уста г. Николајевића, у име напретка и слободе, којима Срби не треба да буду сметња.

Писац књижице, којој горе наслов исписамо, и као овострани Србин, и као добар познавалац Маџара и наших међусобних односа узео је на се задатак да покаже појединe мене тога српско-маџарскога пријатељства од најдавније старине до наших дана, те да се види како су Маџари то пријатељство схватили и како су нам га плаћали, како су се они у разним приликама према Србима понашали а како опет Срби према њима. Ону другу страну питања писац није додиривао. То је штета, јер и она је скоро исто тако важна, нарочито с обзиром на то што се нама Србима пребацује да смо и 1848. године били на страни реакције а противу напретка и слободе. А прилике су се некако тако стекле, да смо и за време поменутих црквено политичких реформа били у сличном по-

ложају. Тај наш зао удес и положај Маџари су вешто увек експлоатисали, те се на рачун наш и у најнапреднијих мислилаца јевропских и дан дањи одржава заблуда једна, као да су Срби, и с њима остале немаџарске народности у Угарској, елементи реакционарни, ма да се противу тога буни цела српска прошлост, ма да против тога војује и наша литература, ма да су противу тога сведок и наши најбољи представници у Угарској који су и у Маџарском парламенту и свуда у јавним радњама својим били браниоци и заштитници слободе и напретка. Ми морамо један пут с том заблудом рашчистити у нашем сопственом интересу, ми морамо јасно и разговетно показати за што се наша браћа по кад кад нађу у табору реакције и ко их на тај пут гура. Томе, нарвно, није место овде, али овом приликом мислили смо да је потребно на то сврати пажњу, те да првом приликом извршимо једну дужност према себи и према своме народу. И то мора бити урађено темељно, на широкој основи и на начин да то не буде само за узан српски читалачки круг но за јевропско јавно мишљење.

И ако то не могу или не хтедну урадити наши старији, онда је дужност нас млађих да то учинимо. Најприродније би било да то учини ко год од наше прекосавске браће, али ни ми у Србији не смемо само на њих чекати. А ако се то и одовуд и отуда учини ствари ће само помоћи јер једну заблуду и није могућно одмах и од један пут уништити...

Као год што су нас године 1848. Маџари сами *отерали* у табор реакције, тако су исто они и сад довели и Србе и Румуне у положај да буду противни неким начелима којима они никад не би били противни кад их Маџари не би уводили само као средство противу српске и румунске народности да их само што пре — помаџаре.

Ону другу страну питања, тако-звано српско-маџарско пријатељство, писац је расветлио и изнео и прегледно, и јасно, и с пуно познавања и здравога суђења. Том приликом он је и по неко питање историје расветлио боље но до сада, те га приказао у истинској светлости. Овде мислимо на држање Срба за време борбе Јована Запоље противу Хабзбурговаца и за време Ракоцијна устанка. Ту г. Ђорђевић са свим лепо вели: да су, изнајпре, све српске војводе биле на страни Запоље, и да су тек онда прешли на страну Фердинандову кад је Запоља прибегао султану Сулејману под заштиту, који му круну Маџарску поклони *као свом васалу*. Срби су тада, и после за време устанка Бочкаија, Бетлена и Текелије били с бечким царевима за то што су Маџари били турски савезници — вели г. Ђорђевић. Кад је 1703. године букнула *буна Ракоцина* онда Ракоција није био савезник турски, јер је тада био између Турске и Аустрије карловачки мир (1699 г. који је имао да траје двадесет и пет година. Онда се он обраћао за помоћ Французима, чиј је краљ Лудвик XIV. водио ратове и с Немачком и с Хабзбурговцима. И онда је Ракоцин војвода Александер Карољија, предак данашње грофовске породице истога имена, покушао измирење са Србима, те да с њима

а уз припомоћ Јевропе извојује слободу и самосталност Мађарске. Срби се одмах одазову и код њега у *Шимегу* склопе с њим уговор о миру и оружаној помоћи од пет хиљада људи. И Корољија изда заповест да нико Србе не дира и никакве им штете не чине. Али кад се Срби врате кућама својим, онда у брзо за тим други Ракоцин војвода, Фрања Деак, нападне на мирне Србе у Бачкој и Банату и учини покољ међу њима. И тај догађај, са свим природно, одведе онда Србе у противнички табор. Овај важан факат, вели г. Ђорђевић, у нас као да се не зна, јер о њему никад још није говорено, а међу тим о њему прича сам Александар Корољија у својој аутобиографији, којом се био послужио и мађарски историк Салајија.*

Поред овога и других поучних прилога, нарочито за нашу млађу генерацију, г. Ђорђевић је дао и једну лепу слику из прошлости самога Венијамина Калаја, која показује како су одлични Мађари гледали на Србе онда кад су у невољи бивали, и која веома јако контрастује с њиховим садашњим држањем кад су постали господари под окриљем Аустрије и у савезу с Немцима. Мађари су били не само српски пријатељи, но су још, отворено признавајући своје погрешке према Србима у 1848 и 1849. години, и уговоре о савезу и пријатељству правили. И колико су Срби само силом и надменошћу мађарском отерани били 1848. године у табор противнички, најбоље показује држање њихово према Мађарима после 1848. године и све до 1867. Али Мађари су, опет, чим су се с Аустријом те године погодили, окренули одмах други лист и поново стали као непријатељи Срба а савезници Немаца. Говорили смо већ један пут, на овом месту, поводом брошуре г. М. С. Пироћанца како је онда свакојако и услед тога, настало било колебање у дотадањој политици кнеза Михаила, која је на Мађаре и с Мађарима рачунала. Од тога доба до данас мађарско је држање према Србима непромењљиво — стално непријатељско, и то како према Србима у Угарској, држављанима мађарским, тако и према Краљевини Србији. Мађари су они који и политички-економно стоје према нама у првом реду као непријатељи. Они у том не само предњаче но и гоне Аустрију да иде с њима Они цинички пред јавним мњењем Јевропе отворено признају како нам своју границу затварају под изговором ветеринарско-санитетских обзира из чисто политичких разлога. Они и у наше прекосавске браће парче по парче аутономије њихове насилно бришу и уништавају, да им саломе отпорну снагу која је, поред румунске најјача, и да их тако од нас одроде и у себе претопе.

То је последњи израз српско-мађарскога пријатељства, које је г. Ђорђевић и ако кратко и свакојако непотпуно, али ипак јасно и очигледно оцртао. Нека му је за то хвала и у име наше и у име оне онако глупо и небратски увређене нам браће.

Књижица је писана лепим, лаким стилом и правилним језиком.

С. М. И.

*

Ивкова слава Приповетка од *Стевана Сремца* Београд. Издање Српског Прегледа 1895 Штампарија Д. Димитријевића стр. 205. осмина. Цена 1.50.

У „Ивковој Слави" имате слику безбрижнога живота и весеља, слику истиниту, добро погођену и вешто израђену.

Оно широко весеље које вам слика ова износи дејствује прилепчиво, развесељава и вас тако да вас при читању обузима крепак сладак смех, онај мили смех од кога је вама врло пријатно и од кога никому не долази ни најмања непријатност, онај смех који вам душу разтали, јер је то смех најчистије врсте, без и једне трунке саможивога подсмевања.

Ова лепа и истинита слика чини скоро целу приповетку. Кад већ рекох „скоро целу", ево да одмах речем да у том разумем онај већи део приповетке који нам показује Ивка у „друству" с његовим побратимима, и Ивка у општинском суду, јер и ако је овде Ивко versus побратимâ, опет је свеза његова с њима и овде тако исто силна као и на сва три дана његове славе. У опште лепо је свако место у овој приповетки на ком се чита или о Ивку самом или о његовим „кардашима". А тиме хоћу да речем да нису лепа она места где њих нема, или бар да нису тако лепа — што у осталом може у знатној мери бити и с тога што су ова означена места тако много лепа.

Ја претпостављам да сте прочитали књигу (ако нисте, учините то што пре: овако лепих ствари нема много на српском језику) и зато вам не износим њену садржину — у осталом била би то залудна мука, јер лепота приповетке није само у лепој, пуној хумора замисли, него још и у прекрасним детаљима који су разасути скоро на свакој страни. А прочитавши књигу, ви сте јамачно и сами опазили да су ови „еснаф-човеци" не само људи од широкога весеља које је толико бујно да собом понесе и саму власт, него да су они и у свем другом уредни и честити људи. Сетите се како је Калча у своје време знао и Мораву прегазити на у некадашњи турски Ниш донети букваре из Србије. По свему што ја код ових људи видим, ја сам добио уверење да они и своју радњу поштено воде, и свој порез уредно плаћају, да су они увек знали и старије своје поштовати и млађе своје пазити, све како је „адет", тј. све по сталним правилима којих се они стално и држе у својем животу пуном рада и поштења. И онда зашто уз ове човечне црте не би могла у животу њихову бити и она тако исто човечна црта која се зове безбрижност и весеље, и која се тек онде у пуној мери налази где је живот радан и поштен, и где врховни судија адет наређује до најмањих ситница шта све треба радити и како треба живети, па разуме се наређује и да се и како се треба веселити? Ако овим Ивковим веселим побратимима треба каквога оправдања, ето на првом месту оправдава их тако велики ауторитет као што је адет. А поред тога и велики Гете мисли да без „миле лакомислености" (der holde Leichtsinn) ми не бисмо

могли издржати искушења у животу. Слика те „миле лакомислености“ и безбрижности јесте један чар „Ивкове Славе“.

Па ако се у весељу баш и „прекардаши“ понекад, рецимо ако се до јутра по Маркову дану продужи оно што је по адету требало (бар мени се чини) свршити до јутра по Ђурђеву дану (или најзад још и цео тај дан према концесији Ивка јорганџије који је побеђен јунак ове приповетке и који каже: „други дан вика се Патерица-е неки, и тој ће са кабулим“ с. 114) — опет ни ту нема Бог зна какве невоље, или како би рекао Калча „нема карање“, јер весели побратими нису криви што Марков дан има патарицу онако исто легитимно као и Ђурђев дан, а после сви су они „еснаф-човеци“, и потрошено време нису ни од кога закинули, тако да је само њихова брига како ће поштеним радом накнадити своју „штету“ (ако су тј. нешто штетовали).

Њихово бујно весеље потиче из најчистијега извора: крепко здравље, чиста савест, с правдом стечено имање. Лако је увидети да је овај извор не само чист него и врло јак, и онда није чудо што „река весеља“ (како се згодно каже у једној лепој песми) тече тако силно да по некад и обале преплави. Сиромах Ивко није зар на туђим славама ни могао опазити и осетити, да то иде тако без мере и без разлога; али ово је сад његова слава, на његову се тарабу повешао силан свет, његов сусед Јордан (пакостан сусед по Ивковом мњењу) подноси власти жалбу због узнемирења и опасности за живот, његова је кућа „тараф-тараф“ — и то све чини да Ивко долази до (са свим умеснога) закључка како је све ово већ много; да после, према таком закључку, покушава на леп начин склонити побратиме да већ један пут иду из његове куће (трећега дана!); да најзад, не успевши ни најмање у том покушају, почиње очајавати, не знајући ни шта ће ни куда ће: и да на крају крајева љутито закопчава свој парадни црни капут и јури у Општину да код власти потражи помоћи свому јаду.

Тако вам „Ивкова Слава“ поред већ поменуте слике веселога и безбрижнога живота износи и другу слику која треба да је жалостива јер износи велика страдања и тешки јад Ивка јорганџије.

Ивкова страдања, бар према његовом оноликом јадању, мора бити да су врло велика. Истина је да су ти бесни гости његови побратими, од којих се он ни дана не може одвојити; истина је да ово чудо у његовој кући није прво на свету, и да је и сам Ивко већ толико пута то исто радио код других, а и сад се зариче да ће овима добро вратити (што потпуно и треба веровати) — али поред свега тога Ивко опет страда, јер он има поред карактера који му даде мајка природа (и којему, ја мислим, све ово не би никад било досадно) још и карактер који је с доста муке он сам себи скројио и удесио — нешто доста налик на његов црни капут — и који је он рад очувати без повреде. А ето ова голема река весеља — по себи врло пријатна — може лако да оштети ауторитет човека који је увек биран у депутацију и без којега није могао бити ни један одбор за триумфалне капије. Такав један човек мора

већ мало више пазити на себе и водити рачуна о свему што свет говори или што свет може говорити, него нпр. они што су разапели шатор од ћировачкога ћилима и већ трећи дан тутње по кући Ивковој. Њима је може бити лакше и с тога што већ слабо разбирају шта је ред, а вероватно и с тога што сав њихов „думбус“ иде на Ивков рачун, тј. на Ивков морални рачун. Али Ивко се толико сачувао да све добро разбира, и зато он и не може без јада и ужаса да погледа ћировачки ћилим у дворишту и гомилу деце и света око куће, зато он јадан и вапи „пропадо дибидуз!“ и иде да од власти тражи помоћи, и ако сам у себи мисли да баш ни власт неће моћи ништа учинити у оволиком страдању.

Доиста велико је страдање Ивково, и што веће његове муке, то читаоца обузима све већи — смех. Тресући се од силнога смеха читалац непрестано понавља: јадни, јадни Ивко, *весели* Ивко!

У том великом страдању које је праћено великим смехом имате сву милину *хумора*, оног ведрог и милог расположења душе које се јавља увек кад год опазимо да конвенционално долази у сукоб с природом, и које избија у сладак, широк, ведар смех — не онај тобожњи смех који само помакне усне, него онај који тресе целу снагу.

Кад конвенционално дође у сукоб с природом јасно је која ће од двеју сила одржати мегдан: сукоб се разрешава редовним поразом конвенционалнога, и смех прати тај неизбежни пораз.

Зато су и ова Ивкова страдања тако удаљена од сваке жалости и управо толико веселија колико су већа. Она само потврђују да ништа не вреде сва наша намештена осећања и „понашања“ онда кад природа провали вештачке бране и пусти срцу на вољу. И кад год се то догоди, ми не само да не жалимо што намештено осећање страда него се још и задовољно смејемо победи природе над намештеним понашањем.

То је на сваки начин с тога што ми, и ако се сви из реда намештамо и удешавамо, опет више волимо природу него удешавање.

А може бити да у том нашем смеху има и један део задовољства које нам долази отуда што видимо како та толико малтретирана и сузбијана наша природа може за час да раскине наметнуте јој окове и да се покаже онака каква је.

Од куда му драго долазило ово пријатно расположење, јасно је да њега има увек кад год уметник нађе богату жицу хумора у људској души. А писац „Ивкове Славе“ умео је захватити у душу, и његова је приповетка пуна пуцата лепога, чистога хумора.

И осим тога у ове је приповетке лепа композиција и лепи су, врло су лепи, многи детаљи.

С композицијом је писцу до душе било сразмерно лако, јер је самих догађаја у приповетки мало, и они су сви у главном скупљени на једно место; али при свем том мора се похвалити и лакоћа и прецизност у размештају догађаја, који се природно и складно развијају и сливају.

Од лепих детаља морам поменути два-три зато што су и карактеристични и особито срећно испали за руком. То је она врста детаља који раскривају читаве ситуације изношењем само једнога знака, али разуме се знака који је у стању да каже врло много. Ево мало примера:

Стр. 150. *„Леле, мајке што ће баш да пропаднем! Што ће овој сас мене на крај да биднс!"* рече Ивко *и прође* кроз свет *у авлију.* Као што видите, само две речи: „кроз свет" казују да је у Ивковој кући крупно чудо, и да је већ свет притискао улицу да би могао, као сваки „свет", уживати у том чуду. И онда представите себи како ли је јадному Ивку!

Стр. 102... (Ивко) *их остави и стаде се шетати по авлији и онако скоро блесасто гледати вашар по њој. И са свим махинално сагже се* и дигне једну сомотску јаку, манжетну и парче од нечијег штапа. Та то је свашта било од Ивкових гостију! И кад је веће неко са његове славе отишао без јаке, може се мислити да је још што могло бити. Првога дана гости су долазили Ивку и све је било у реду, али другога и трећега дана! Спромах Ивко!

Стр. 134. На питање: јесу ли јагњеће коже (три!) од ове славе, одговара Калча: *„Јесте, господине. Веће нам се доједе пилеће, па променисмо на јагњеће;* на беше туј још неко друштво *те ги поручасмо сас друштво".* Дакле ту су долазили, клали јагањце пекли и јели! Ви сте већ знали, да су се побратими добро заседели, и да је Ивку и од тога много, али ево Калча тек онако узгред каже да ту беше „још неко друштво", и друштво које он и не познаје, али при свем том побратими поручаше с тим друштвом Ивкове јагањце. Бедни Ивко!

Стр. 12. Циганима који певају каже Ивко: *„доста де"!* Несмо глуви *у кућу!"* Можете мислити колико су се дерали ови певачи.

Леп детаљ друге врсте извесно је запазио читалац у том што се Ивко којекако и савлађује док расправља с побратимима, али увек плане чим се у њихов разговор умеша онај непознати. Тих лепих, психолошких, детаља има на више места, а нарочито их има у сцени у општинском суду. —

Али поред похвале имам и да замерим. Замерио бих понајвише последњем одељку приповетке, а морам бар у неколико покудити и досадан разговор гостију на слави пре него што се појаве побратими (који одмах богато накнађују сву досаду коју трпесмо до њихова доласка). За читаоца који би се радо поучио о том шта је у приповетки истинита неодољива поезија а шта узалудно натезање с предметом, врло је корисно да последњи одељак *Ивкове Славе*, оно што се тиче Светислава међу тим *и* Марије . пореди с ранијим одељцима. Ти су ранији одељци поезија, а последњи је натезање.

Цео је Светислав без икакве садржине, и писац се непрестано усиљава да га својим објашњењима како тако одржи на ногама, али је то све залуду: Светислав одмах ишчезава чим га писац мало остави. То је с тога што Светислава или још нема у животу, или ако их има онда

писац није до сада стигао да како ваља умотри и проучи тај тип. Колика разлика нпр. између Светислава и Калче? Спрам Калче који је увек жив и цео човек, Светислав личи на лутку од воска коју је мајстор удесио тако да уме начинити два-три покрета, али и у тим покретима одмах видиш да то није живо, и да никуд не може без помоћи мајсторове.

Сматрајући више за ситнице напоменуо бих само да непознати на стр. 28. „поклони се и *оде*" (а остао је); да Ивко (на стр. 125) *скиде* капу, и одмах за тим *накриви* капу; да је Ивко ваља да био у стајаћој војсци у Београду још за турске владе у Нишу. Али то су ситнице, а теже морам замерити за још двоје: прво, за поређења која писац на више места има обичај казати in duplo, нпр. ли феранат јури казначеја као ајкула лађу, или као Улис Телемаха (прво је само добро). Зашто правити себи излишан посао, и додавати онде где није потребно? А још више зашто кварити лепу слику другом ружном? Може по некад бити и врло лепе користи од двојнога поређења, али онда треба добро пазити да оно друго буде доиста боље од првога или да доби е нову мисао. А писац је по правилу имао рђаво друго где год је имао два поређења, док је на против скоро свуда био врло срећан с једним само (изузевши неколика места где је с поређењем пао у тривијалност, нпр. „као Шокцу пост", „као пас од топа"). Друго је, што ћу још више замерити, употреба приличнога броја туђих речи. Златно је то правило: да писац пише како ће га читалац моћи потпуно разумети, и онда што ће у овакој приповетки *синедрија*, *фрагменат*, *ревидирати* итд?

Ивкова Слава има још једну особитост: велики њен део написан је у дијалекту, и то јој не само не смета него је још више подиже, разуме се под погодбом да читалац разуме дијалекат, чему је у осталом требао и писац да помогне бар тумачењем речи.

Замерака је као што видите врло мало. У „Ивковој Слави" далеко је много више за похвалу, за велику похвалу. Ја завршујем понављајући моје похвале и најбоље препоруке овој лепој приповетки.

Анд.

Прилози за статистику Краљевине Србије, *прва свеска*: *црквена и манастирска имаовина у Србији на крају 1889. године*. Издање државне статистике. Београд 1895. г. четвртина формат. Цена 3 динара. 2—80 страна са четири диаграма.

Поред издања већега обима централни статистички одбор одлучио је да се у одвојеној публикацији штампа статистичка грађа мањега обима, од које су ови прилози прва свеска. Под истим именом општим доћи ће за тим и друга статистичка грађа од које су већ спремљени подаци:

за штете од града, промет на панађурима, пожаре и паљевине, јавне продаје, промене у власништву непокретних добара.

Података статистичких о црквеној и манастирској имаовини у Србији није било до сад ни довољно ни довољно аутентичних. За то су ови прилози и занимљиви и важни. На крају 1893. године извршен је нов попис црквене и манастирске имаовине, и кад се он среди моћи ће се чинити нове и поузданије паралеле о кретању и напредовању или назадовању манастирске и црквене имовине, те онда предузимати и мере за унапређење и већу корист и за цркву и државу од те имаовине.

Попис од 1889. године од којега нам ови прилози износе ресултат даје нам ове податке: величину и вредност непокретног имања (њива, ливада, сувата, винограда, воћњака, забрана, шума, дућана, механа, воденица и стругарница): новчано стање на крају 1888. године: капитал у готовини, код управе фондова, у штедионицама, код приватних дужника, и дуг: управи фондова штедионицама, другим новчаним заводима, приватним повериоцима.

Пописом овим нађено је 510 цркава и 51 манастир, дакле свега 561 богомоља.

Од тога броја *цркава* има у београдском округу 34, у ваљевском 32, у врањском 33, у крајинском 40, у нишком и пиротском по 38, у ужичком 33 и у пожаревачком 30: у крагујевачком 27 и у смедеревском 21. У осталим окрузима свима број је испод 20 цркава. Најмање цркава има у ћупријском (8), црноречком и књажевачком (12) и алексиначком (14).

Од манастира има највише у крагујевачком, врањском, нишком, пиротском, ћупријском и чачанском — по 4: у крајинском, крушевачком пожаревачком, рудничком и шабачком — по 1: у топличком и црноречком нема ниједан; у осталим окрузима по два.

Кад округе спојимо у епархије, онда имамо у Београдској епархији: цркава 186, манастира 17 — свега 203 богомоље: у Жичкој епархији: цркава 105, манастира 12 — свега 117 богомоља: у Нишкој: цркава 141, манастира 15 — свега 156: у Тимочкој: цркава 78, манастира 7 — свега 85 богомоља.

Према површини београдски округ има највише богомоља, а топлички најмање: а од епархија тимочка највише а жичка најмање. У окрузима: чачанском, књажевачком, пожаревачком, црноречком, ћупријском, ужичком и топличком једна богомоља долази на више од 100 квадр. километара (у топличком на 283 километра): у осталим на мање од сто квадр. километара. У том погледу на прво место долази: београдски, врањски и смедеревски округ, који имају једну богомољу на 47·5, 51·8 и 52·9 квадр. километра.

Кад се богомоље упореде с бројем становника, онда имамо овај ресултат: у врањском округу једна богомоља долази на 1.967 становника, у пиротском и крајинском на по 2000 становника, у београдском, чачанском и рудничком на преко 2700: у ваљевском и нишком на преко 3000: у подринском и ужичком на преко 3700: у шабачком, крушевач-

ком. крагујевачком, јагодинском на преко 4000; у смедеревском и алексиначком на преко 4500; у књажевачкем на преко 4.800; у црноречком на преко 5.500; у пожаревачком, топличком и Ћуприском на преко 6000 становника. У Београду једна богомоља долази на — 5519 становника.

Кад све богомоље поделимо у две категорије: на оне које су имале непокретнога имања, и на оне које нису имале, онда имамо 419 богомоља са непокретним имањима (368 цркава и 51 манастир — сви, дакле, манастири имају непокретнога имања), и 142 богомоље без непокретног имања. 27·84% цркава, односно богомоља, нема непокретног имања према целокупном броју Највише богомоља без непокретног имања има у округу београдском (19), врањском (10), крајинском (25), ужичком 11. Највише их, опет, има с непокретним имањем у ваљевском (26) врањском (27), крагујевачком (24) нишком (38), пиротском (36), пожаревачком (26), ужичком (23), чачанском (24), шабачком (22). У алексиначком округу све богомоље имају непокретног имања, затим релативно највише јагодински.

По епархијама кад рачунамо, онда највише богомоља с непокретним имањем има београдска (147) и нишка епархија (128).

Цркава и манастира који *поред непокретног имања имају још и капитала*, **а без дуга**, има 311 (287 цркава и 24 манастира). Цркава и манастира који имају непокретног имања, *а немају ни капитала ни дуга*, има 33 (22 цркве и 11 манастира). Цркава и манастира који поред непокретног имања *имају дуга а немају капитала* има 16 (11 цркава и 5 манастира).

Цркава *које немају непокретног имања,* а имају капитала без дуга, има 106. Оних које имају само дуга има 4, а оних које немају ни капитала ни дуга има 18.

Црквена и манастирска непокретна имовина састоји се највећим делом *из забрана и шума*. Од све непокретне црквене имовине долази 15% на њиве, а од све манастирске непокретне имовине на њиве долази свега — 6·31% док на шуме долази 65·54%! Њива и башта око богомоља има највише у нишкој и жичкој епархији, а најмање у београдској, земље под шумом и забранима има опет највише у београдској и тимочкој епархији.

Од зграда црквених и манастирских млинова има 59, ваљарице 2 и стружнице 2 — свега!

Вредност све непокретне имовине износила је, у опште, свега 2,611.728·37 динара, и то црквене имовине: 926.844·47 динара, а манастирске 1,685.883·90 динара.

Кад ову вредност црквене и манастирске непокретне имовине по окрузима разделимо, онда имамо највећу вредност у шабачком округу — 450.553 динара, за тим у крагујевачком округу — 221.717.80 динара, у пожаревачком — 183.196 динара, у Ћуприском — 155.844 динара, у Београду — 165.400 динара. Највећа просечна вредност манастирске непокретне имовине једног манастира, је у шабачком округу — 126.240

динара, а највећа просечна вредност црквене непокретне имаовине је у Београду — 23.629 динара.

Капитала свих цркава и манастира на крају 1888. године било јо 3,528.586·66 динара (црквених: 3,317.264·24 динара, а манастирских: 211.022·42 динара!) Дугова имале су цркве: 237.951·57 динара, а манастири: 41.426·80 динара — свега дакле дуга црквено-манастирског било је: 279.378·37 динара.

Према томе чистог капитала имале су цркве: 3,079.312·67 динара, а манастири: 169·595·62 динара — свега капитала чистог и цркава и манастира било је, дакле: 3,248.908·29 динара.

Кад се капитали и дугови поделе према броју цркава и манастира, онда имамо на једну цркву капитала 6.504·44 динара, а дуга 466·57 динара: на један манастир капитала: 4.137·70 динара, *а дуга 812·29 динара. Манастири имају, дакле, сразмерно много више дугова него цркве.* На сто динара манастирског капитала долази 19.63 динара дуга, док на сто динара црквенога капитала долази 7·17 динара дуга.

Од својих капитала имале су *цркве:* 1. у својим благајницама 185.605·23 динара, 2. у новчаним заводима 1,427.313·71 динар, и 3. код приватних дужника 1,704.345·30 динара.

Од својих капитала имали су *манастири:* у својим благајницама 4.970·74 динара, код новчаних завода 153.940·79 динара, и код приватних дужника 52.110 89 динара.

Капитала код приватних дужника имају нарочито цркве у епархијама београдској, жичкој и тимочкој, тако је исто, у овом погледу, и с манастирским капиталима.

Просечно дуговање једне цркве највеће је у београдској епархији, а најмање у нишкој: просечни дуг једног манастира је највећи у жичкој епархији, а најмањи у тимочкој.

Кад капитал цркава и манастира поредимо с њиховим дуговима, онда налазимо да је односна сразмера између капитала и дугова: за цркве 7·2% а за манастире 19·9%, а то значи *да манастири имају готово три пута више дуга него цркве* — „а то је најбољи доказ како се рукује с њиховом имаовином", као што лепо примећује г. Јовановић.

Капитал црквени, по окрузима, овако је распоређен: јагодински округ 434.459 динара, крагујевачки 383.273 динара, шабачки 314.441 динар, београдски 294·302 динара, ваљевски 257.294 динара, крајински 254.941 динар, руднички 248.676 динара, пожаревачки 223.911 динара, подрински и чачански по 100 000 динара и нешто мало јаче, крушевачки 188.154 динара, ужички 121.606 динара, алексиначки 124.692 динара, и нишки 116 528 динара. Остали сви имају мање — испод стотине хиљада.

*

Целокупна *црквена* имаовина износи: у непокретности: 925.844·47 динара, у капиталу (по одбитку дуга) 3,079.312·67 динара — свега, дакле: **4,005.157·14 динара.**

Целокупна манастирска имаовина износи: у непокретности 1,685.883.90 динара, у капиталима (по одбитку дуга) 169.595·62 динара — свега: **1,855.479·52 динара.**

Све цркве и манастири имали су у непокретној имаовини 2.611.728·37 динара, у капиталима 3.248.908·29 динара — *свега:* **5.860.636·66 динара.**

Укупна вредност целокупне имаовине и цркава и манастира по епархијама распоређена овако стоји: на београдску епархију долази 3.170.309 динара, на жичку 1,155.898 динара, на тимочку 866.302 динара, на нишку 668.126 динара.

———

По подацима штампаним у спису *манастирско непокретно имање у Србији* (Гласник Српског Ученог Друштва, књига 62, стр. 173—273. и књига 64. стр. 1—98) вредност непокретне имаовине свих манастира износила је у 1882. години 2.067.472 динара. У почетку 1889. године, на против, износила је вредност непокретне манастирске имаовине 1,685.883.90 динара — разлика је, дакле, у — 381.558·10 динара, а то је мањак од 18·46%! Ово опадање г. Јовановић објашњава тиме, да су манастири уступили велике просторе својих шума држави „што им није било могућно да на њих плаћају порезу.“ Тако је 1882. године простор манастирских шума и забрана износио 19.793·2 хектара, а 1889 године било је само 14.698·9 хектара — мање дакле 5.094·3 хектара.

* * *

Од интереса је разгледати како поједини манастири стоје с непокретном имаовином, нарочито земљом, ради економије рационалне која би се на њој могла водити, што је нарочито важно у нас где је земља јако распарчана, те је за рационалнију економију једна озбиљна сметња. Узгред дајемо и податке о богатству у капиталу ради правилније оцене и јаснијега увиђаја.

1. Београдски округ.

Раковица има 236·60 хектара земље. Од те земље под забраном 199·50 хектара, под виноградима 10 хектара, под ливадама и суватима 13·20 хектара а под њивама и баштама 7·90 хектара. Чистога капитала, по одбитку дуга, има Раковица свега — 6.267·16 динара! Вредност, пак, непокретне имаовине је — 72.600 динара.

2. Ваљевски округ.

Боговађа има 435·50 хектара земље, и то 400 под забраном, 21 хектар ливада и сувата, 9 хектара њива, 4 хектара воћњака и 1·50 хектар винограда. Чистога капитала има свега 1.312·49 динара, а вредност непокретности је 34.300 динара.

3. Јагодински округ.

Каленић има 228 хектара, и од тога 180 под шумом, 12 хектара њива, 21 хектар ливада и сувата, 7 хектара воћњака, по 4 хектара за-

брана и винограда. Капитала чистог има 7.800 динара: вредност непокретности 51.514 динара.

Јошаница има 785·32 хектара, и од тога 765·05 под шумом, 8·55 хектара ливада и сувата, 5·28 хектара њива, 2·37 винограда и 4·07 хектара воћњака. Чистога капитала има 11.325 динара, а вредност непокретности износи 10.410 динара!

4. Тимочки округ.

Сувodол има 1072·18 хектара земље, и од тога 1014·33 под шумом, 43·75 хектара њива, 7·75 хектара ливада, 3·52 хектара винограда и 2·83 хектара воћњака. Чистога капитала има свега — 90·50 динара, а вредност непокретности износи 72.358 динара.

5. Крагујевачки округ

Благовештење 175·50 хектара: од тога хектара 45·30 њива, 1·60 ливада, 7·60 винограда, 1 воћњака, 120 забрана. Чист капитал — 438·60 динара: вредност непокретности 8590 динара

Драча 198.20 хектара: од тога хектара 28·94 њива, 47·30 ливада, 7·54 винограда, 6 воћњака, 108·72 шуме. Капитала чистог 10·300 динара; вредност непокретности 35·300 динара!

Вољавча, 191 хектар, и од тога 163 под шумом а 14 под ливадама. Капитала нема ни мало, а вредност непокретности 30.750 динара.

Грнчарица 137·92 хектара и од тога 93·85 забрана, 23·13 воћњака, 20·59 ливада и 10·35 њива. Чистога капитала има 1.567 динара, а вредност имања је 71·600 динара!

6. Крајински округ.

Буков 326·93 хектара, и од тога 264 под шумом, 49·73 њива, 6 ливада, 3·20 винограда, 4 воћњака. Чистог капитала има 72.082 динара, а вредност је имања 120.990 динара.

Манастирица 314 хектара, а од тога 306 под забраном! Чистог капитала има 670 динара, а вредност имања је 21.520 динара.

Вратна 274 хектара, и од тога 260 под шумом! Капитала нема ни мало, а вредност је имања 18.640 динара.

7. Крушевачки округ.

Љубостиња 1078 хектара, од тога 990 под шумом, 52 хектара њива, 24 ливада, 3 винограда и 9 воћњака Чистог капитала има 18.218 динара, вредност имања 42.360 динара

Пауцара 642·43 хектара, од тога 610 под шумом, 19·90 ливада, 6·83 њива, 2 винограда, 3·20 воћњака. Капитала нема ни мало, вредност имања: 17·720 динара.

Велуће 227.07 хектара, и од тога 200 под шумом, а 11·57 под ливадама. Капитал 600 динара, а вредност имања: 5750 динара.

8. Пиротски округ.

Дивљански манастир 339·78 хектара, и од тога 202·40 под ливадама, 98·61 забрана, 36·65 њива. Капитала чиста има 2.368 динара: вредност имања: 14.522 динара.

9. Подрински округ

Троноша има 1285 хектара, и од тога 972 под шумом, 294 под ливадама, 16 њива, 1 виноград и 2 воћњака. Капитала чиста — 100 динара! Вредност имања: 52.900 динара.

10. Пожаревачки округ.

Витовница има 1652·02 хектара, и од тога шуме 1600, а 52 хектара њива. Капитала нема; вредност имања 18·280 динара.

Горњак 187 хектара, и од тога 140 под шумом, 25 њива, 20 ливада и 2 воћњака. Капитала нема, а вредност имања — 64.400 динара!!

11. Руднички округ.

Враћевшница 279 хектара: 250 хектара шуме, а 20 њива. Капитал 4.800 динара, вредност имања 16.100.

Вујан 197 хектара, и од тога 149 под забраном, а 35 под ливадама. Капитал — 151 динар: вредност имања: 6370 динара.

12. Ћуприски округ.

Манасија 1415 хектара, и од тога 263 под шумом, 1088 под ливадама и суватима, 29·94 забрана, 29·15 њива. Капитала има 13.720 динара, а вредност имања 50.340 динара.

Раваница 718·63 хектара, и од тога 630 под шумом, 62.86 њива, 14 ливада, 5 забрана, 2·72 винограда, 3·51 воћњака. Капитала има: 6.925 динара; вредност имања је 70 192 динара.

13. Ужички округ.

Рача 525 хектара, и од тога 416 под забраном, 30 њива и 71 ливада. Капитала има 25.603 динара; вредност имања је 60.000 динара.

14. Чачански округ.

Сретење 403 хектара, и од тога 50 под шумом, 300 под забраном, 17 њива, 26 ливада, 5 винограда, 5 воћњака. Чистог капитала има 5633 динара, а вредност имања је 28.650 динара.

Студеница 711 хектара, и од тога 417·70 под шумом, 182·55 под ливадама, 100 хектара њива, 6·30 винограда, 4·15 воћњака. Капитала — 40 динара, а вредност имања 6.346 динара!!

Жича 109 хектара, и од тога 25 њива, 60 ливада, 3 воћњака, 13 забрана и 8 под шумом. Капитала — нема. Вредност имања: 38.350 динара.

15 Шабачки округ

Чокешина 529 хектара, и од тога 400 под шумом, 90 под забраном, 21 њива, 13 ливада, 1 винограда и 4 воћњака. Капитал чист 1844 динара, а вредност имања 14.700 динара.

Петковица 1.646·70 хектара, и од тога 1579·70 под шумом, 19 њива и 47·70 ливада. Капитал — 99·79 динара. Вредност непокретности: 348.920 динара!

Радовашница 1.102 хектара, и од тога 1000 под шумом, 90·60 њива, 5·40 ливада, 6 винограда. Капитал 62·95 динара, а вредност имања непокретног 15.100 динара.

16. Алексиначки округ.

Свети Роман 207·69 хектара, и од тога 37·13 под шумом, 71·80 забрана, 74·81 њива, 19·27 ливада, 4·68 винограда, 3 воћњака. Капитал 506 динара, вредност имања 19.991 динар.

Од ових прилично великих имања, која данас не доносе скоро никакву корист ни цркви ни држави, могла би држава у договору с црквеном јерархијом да створи лепа угледна имања, која би не само носила добру корист но била, у исто време, и расаднице за развитак разних грана пољске привреде у нас. Пример и рад истински чине врло много, а причања и придике врло мало у оваким стварима.

На завршетку нека је опет изречена хвала нашем вредном начелнику статистике, који заслужује већу помоћ и већу пажњу од стране владе. Ми овде, у том погледу, имамо да учинимо ову важну напомену: од велике би користи било за нашу статистику укинути статистично одељење у министарству финансија и спојити га са општим одељењем статистике. На тај начин би и само министарство финансија добивало брже оно што му треба, а и г. Јовановић би добио једног радника (г. Деметровића) који би га у многим пословима могао одменити, те да он за друге важне послове добија више времена. Онда би се у нашој државној статистици осетио још већи напредак, који и сад иде толико брзо да државна штампара не може да иде упоредо с њим: тј. она не може да изради онолико колико се материјала среди и за штампу спреми. И за то би се ваљало постарати, у прво време на тај начин, *да се оно што државна штампарија не може да изради даје приватним штампаријама.* Ми знамо да има доста разног, корисног и важног, статистичког материјала који стоји још не објављен само за то, што државна штампарија с израдом не може да стигне. За што на њу чекати? Плаћа се и њој, као што би се плаћало приватним штампаријама, а међу тим посао би ишао и не би застајао. Издатака већих за то не треба ни најмање. То је, бар, посао лак који се може урадити и без трошка и без трудбе, а међу тим јасно је за свакога да је од користи за нашу државну статистику, и за државу у опште.

С. М. И.

Serbien in geo — ethnografisch — administrativ-volkswirtschaflich und commercieller Hinsicht итд. Verfasser und Herausgeber Wilchelm Kohn. Buchhalter und Corresp. des ung Handelsmuseums Belgrad. — Semlin. Buchdrukerei J. Karamat. 1894. г. 320 стр. већа осмина. Цена?

Тек пре краткога времена дође нам до руку ова књига, која о нашој отаџбини говори. Књига је писана поглавито за трговце, ма да јој наслов казује много више. На жалост она ни у ком погледу није израђена како ваља, те и нема никакве трајније литерарне вредности. Писац је недорастао послу, који је на се узео. У осталом од једнога књиговође и кореспондента „трговачког маџарскога музеума“ тешко је и било очекивати што више и боље. Међу тим, по књизи се види, да он о овом свом послу мисли врло високо, јер је прво задржао за себе „сва права“ а друго усудио се да књигу посвети Његовом Величанству Краљу Александру! Чудновато је само како је ова бухалтерска смелост могла наћи на одобрење, које је допустило да се име владаочево везује за један овако вашарски посао!

Нека нам је допуштено да рекнемо реч две о том маџарском трговачком музеуму у Београду, којега је писац књиговођа и кореспонденат. То је један велики дућан у кући г. Марка Стојановића, где су изложени разни производи угарске индустрије, од којих су неки одмах „и за продају“ а други се по мустрама које се ту могу наручити. Као што се види то је једна проста трговачка радња, која с музеом ничега заједничкога нема, осим што се под ту лепу фирму скрила да обмане нас Србе те да, на штету и државе и наших грађана, не плаћа порезу, а по свој прилици и остале дажбине. Против тога је већ дизан протест у штампи, а с коликим успехом не знамо.

Г. Кон, књиговођа ове радње и писац горње књиге, узео је на се да, сигурно, о трошку својих газда упозна аустриске и угарске трговце са Србијом и упути их како ће што живље и јаче трговинске везе с њом завезати, те производима својим увећати проходњу.

Како је г. Кон свој задатак извршио и колико вредности његова књига има, ми ћемо навести само неколико примера ради карактеристике.

Одмах у почетку говори писац о брдима и равницама, па вели да Србијом иду огранци Динарских и Карпатских Алпа, о Балкану ништа не помињући, ма да доцније говори и о огранцима Балкана. Равница никаквих „особито великих“ нема, вели писац, те за то ни једну ту и не помиње. Доцније помиње ове равнице: Мачву, „дринску равницу“, Колубару и — Макиш! То су му највеће равнице! За тим помиње млавску долину, *кладовску* долину, долину Брзе Паланке, долину источно од Неготина, тимочку долину код Зајечара и ресавску долину! У јужној Србији спомиње: јабланичку и ветерничку долину, за тим пиротску, нишавску и — моравску долину *код Чачка!!*

Од већих брда и планина на првом месту спомиње Цер и „Мраморје“ за које последње вели да се код Београда завршава — Авалом!

Река Дрина му извире „у Босни“ а Морава му је састављена из српске и *бугарске* Мораве.

Површину Србије најпре даје у 49.000 квадр. килом. „отприлике“ а одмах ниже казује да је она 48.483 квадр. километра, док је она 48.589·4 квадр. километра. Густину насељености налази у 1894 години 39, а у 1890 години 54 на квадратни километар, док је по државној статистици у 1884 годани 39·1, а у 1890 години *45* становника на километар.

Код становника *Србије* по народностима налази г. Кон да нема никаквих Хрвата, а на стр. 268 где је реч о становништву Београда нашао их је 355 душа!

У министарству унутрашњих дела писац налази *три* одељења: полициско, санитетско и *опште* одељење. У министарству финансија нашао је и засебно — катастрално одељење, и ако је катастар само део пореске управе.

Код окружних начелстава г. Кон зна да има више одељења, и то: за администрацију, благајну, наставу, полицију *итд.!!*

И школска статистика је у г. Кона некаква стара: он који пише у 1894 години зна само за 800 школа основних а не за преко хиљаду школа. Исто тако и број наставника је у њима не 1848 него 1500!

Ни пољопривредна статистика није боље среће. Тако по г. Кону у Србији је свега 1.140.000 хектара земље под културом, а 3.720.000 хектара је „неупотребљене“ земље, дакле неких 73°/₀! Међу тим писац нам не каже ни откуда су му ти подаци ни кадашњи су они. Ствар, пак, стоји овако: те је податке г. Кон узео из пописа од 1889 године, али није хтео да каже да онда није пописивана земља под угаром ни под утрином: осим тога сам попис није извршен, као први, како ваља, те се подаци његови не слажу с подацима пореске управе од 1888 године, по којима саме зиратне земље с окућницом има на 2.377.000 хектара. А да подаци пореске управе нису нетачни показао је одмах други попис од 1893. године, чији ресултати истина нису објављени, али којима се писац, местимице, служио, као што му књига показује. По попису обрађене земље од 1893 године имамо земље под културом на 2.500.000 хектара, а саме земље под усевима, без винограда, детелишта и воћњака 1.214.814 хектара. Према томе од целокупне површине земље само земље под усевима има 20·4°/₀, док г. Кон налази да је свега 27°/₀ култивиране, обрађене земље у Србији! Међу тим обрађене земље, као што смо видели, има нешто јаче од 50°/₀

Само обрађивање земље по нашем књиговођи писцу још је и данас im Urstadium: још и данас се, вели он, употребљавају најпростије урутке, огромном већином, које *сељак сам од дрвета гради!*

Оно што нам о финансијама г. Кон саопштава још је непотпуније и горе. Он зна само за приходе, расходе, дефиците, односно вишке у буџету, до 1868. године закључно и то нам и даје. За све остало он као да не зна ништа, осим што нам казује да је Србија од 1878 године почела добивати дефиците, и правити државне дугове који су у 1886 го-

дини достигли врхунац. За тим нам писац казује количину државнога дуга, без икакога ближега објашњења о постанку његову, и онда нам даје у целини буџет за 1894 годину, такође без икакога објашњења.

По овим примерима и подацима лако је судити о карактеру књиге и поузданости података које она пружа. Не можемо овде потанко се упуштати у контролисање осталих података и саопштавања из наших закона који се тичу трговине и трговинских приватно-правних односа. Ови су подаци свакојако потпунији, но да ли су они и тачни, о том се може с основом сумњати према ономе што смо већ овде навели. Књига је сама увеличана штампањем уговора и тарифе српско-аустро-угарске и ређањем адвоката у Београду и Србији, поред тачно избројаних сарафница и посредника (шпедитера) београдских!

С. М. П.

Најновији акат црквене дегредације (рашчињења) од С. М. Веселиновића, проф. Богословије. Прештампано из „Весника Српске Цркве". Београд 1895. год. Цена 30 пр. дин, Стр. 28 већа осмина. — Штампарија Петра К. Танасковића.

Ова је књижица десето јавно предавање у Богословији, и у њој нас млади и одлични наш богослов г. Веселиновић упознаје с црквеним значењем рашчињења поводом извршене казни ове над Василијем Пелагићем, која је у дневној штампи направила прилично ларме.

Та околност је и побудила младога писца да баш о овој теми држи јавно предавање и образложи поступак наше јерархије црквене с вишега црквено-богословскога гледишта.

Да би свој задатак што потпуније решио и неоснованост критике на поступак црквене власти доказао, г. Веселиновић одмах у почетку износи ресултате до којих је критика дошла, па их онда редом, један по један, обара и побија.

Критика је, како нам писац вели нашла: 1, да је рашчињење казна римокатоличке цркве, а не православне која казну само ради поправке употребљава; 2, да је кривац морао бити одмах осуђен, а не тек после 20 година; 3, да је Пелагић сам себе рашчинио; 4, да се свештеник једне цркве не може осудити у другој цркви; 5, да рашчињења као формалног и јавног акта није било у цркви; 6, рашчињени свештеник не губи дар благодати и свештенства, него само формално престаје бити свештеник.

Разлике између римокатоличке и православне цркве у погледу на казну свештеника доиста постоји, вели г. Веселиновић, али је она у томе, што православна црква казни моралним средствима а римокатоличка физичким; а казна над Пелагићем извршена није физичка. Римска црква поред духовних средстава употребљава и физичка као год и светска власт и то како у ранија времена тако и данас: папа Пије IX ба-

цио је анатему на оне, који су тврдили да црква нема права употребити силу и средства светске власти. Протестанти гледају на казне као и наша црква. То све г. Веселиновић потврђује наводима ауторитета црквених све три цркве. — Рашчињење је казна за коју зна законодавство свих источних цркава, а има је и римокатоличка. Кривица Пелагићева је *апостасија*, отпадништво од цркве, а оно се казни *одлучењем*, дакле још већом казном него што је рашчињење: Пелагић је, пак, само рашчињен, али није одлучен из црквене заједнице.

Питање зашто Пелагић није одмах осуђен ако је крив, г. Веселиновић вели да је са свим неумесно за онога који зна ток црквенога суда и историску прошлост цркве, а у доказ тога наводи нам правила и изреке црквених великана да треба најпре са грешником благо поступати и чекати да се и сам поправи; а казна за тешке преступе не застарева.

Исто тако, по мишљењу г. Веселиновићеву та околност што је Пелагић пре 20 година скинуо са себе мантију и сам се рашчинио, ништа не говори у прилог осуђеноме, већ, на против, противу њега. Пелагић се по црквеним правилима не може одрећи службе и чина сам, пошто је један пут посвећен: и кад он то ипак чини, он чини кривицу која доноси одлучење (Милаш, четврти Васељенски Сабор, правило 7).

Г. Веселиновић је дао и доказе да се свештеник једне цркве може казнити у другој цркви: Несторије, цариградски патријарх, био је осуђен у Ефеској митрополији, и то под председништвом александриског патријарха; Урзацније, епископ београдски, осуђен је у Софији итд.

И да је свргнуће формалан и јаван акат г. Веселиновић даје доказе низом историских примера и мишљењем црквених главара и канониста тако, да ни у том погледу не остаје никаква сумња.

Најпосле истим солидним начином је г. Веселиновић доказао и то, да свргнути и рашчињени свештеник губи и благодатни дар свештенства, а не само да просто престаје бити свештеник. Том приликом нам писац казује да у том погледу није било разлика до XII века, а од тога доба се у римокатоличку цркву уселило мишљење да благодат свештенства остаје осуђеноме и после свргнућа. И то мишљење је у римокатоличкој цркви и преобладало, добило догматички значај, тек од 16 века. Међу тим, како нам г. Веселиновић каже, и данас има богослова у римској цркви који то мишљење не деле, као што су Вецер и Велте.

*

Књижица г. Веселиновића је писана скроз објективно и с пуним познавањем ствари о којој писац расправља. Морамо рећи да нас је пријатно изненадио овај начин расправљања, који засведочава велику научну богословску спрему у младога писца. На жалост наши се богослови не одликују много вишим знањем и спремом, те нам ни списи њихови нису тако приступни ни пријатни за читање. Ми се радујемо што видимо, да се отпочиње и у наших богослова будити дух знања и оз-

биљнога спремања за свој позив. А да је среће, као што није, ми бисмо и у том погледу могли сада много боље стојати но што стојимо.. За нашу црквену јерархију, која је код толиких наших промена, невоља и грзавина, била увек стална (с једним јединим изузетком), те могла много више урадити на спреми и подизању умнога и зналачкога нивоа у нашега свештенства, ово садашње стање није похвално. Она у томе носи на својој души доста велики грех, који се може покајати, донекле, само удвостручениим и утростручениим радом и прегнућем,

К.

Jahrbuch der Internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre zu Berlin. Уз сарадњу .. издају проф. Dr Bernhöft (у Ростоку) и председник друштва Dr Meyer у Берлину I Година, 1 половина Berlin Hermann Bahr's Buchhandlung. 1895- в. 8°. 335.

После оснивања *Друштва за Упоредно Законодавство* у Паризу с чисто практичним циљевима, што у осталом са свим одговара француском народном духу, основала су три немачка професора Колер, Кон, и Бернхефт пре десет година Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft (Stuttgart, Enke) у коме се ревносно објављују радови који се односе на упоредну правну науку, и чији су највиднији представници у Немачкој Пост и Колер. Од тога времена је (год. 1888) установљено *Међународно Друштво за Кривично Право*, које под вођством Листа, Принса и Хамела тако успешно ради, које има чланова и присталица у свима просвећеним државама, и које је поред многих одличних радова у свом *Гласнику* (Bulletin) успело за ово кратко време, већ толико, да приреми за штампу и огромно дело *Упоредно Кривично Законодавство*, од кога је књига прва (Кривично Право Европских Држава) изишла у исто време на немачком и на француском језику прошле године у Берлину (Otto Liebmann) и Паризу (Pedone-Lauriel[1]). Пре две и по године основано је у Берлину *Друштво за Упоредне Правне и Државне Науке*[2] (Gesellschaft für vergleichende Rechts und Staatswissenschaft zu Berlin) а у току прошле — 1894 — године *Међународно Удружење за Упоредну Правну и Економску Науку* које се у брзо, благодарећи енергичном заузимању друштвене управе, организовало, прикупив за своје чланове најугледније представнике ових наука у данашњем образованом

[1]) Ми овом приликом скрећемо пажњу наших Министарстава и јавних библиотека на ово епохално дело, без кога поред осталих не би требао да буде ни један суд у Србији. За овом ће доћи још две књиге. Цело дело стајаће 150 дин. Прва књига дин 37·50.

[2]) То је друштво издало такође прву свеску својих Mitteilungen der Gesellchaft für Vergleichende Rechts und Staatswissenschaft zu Berlin (Puttkammer &. Mühlbrecht) Уредници *Макс Бенеке* и *Стефан Кекуле Ф. Страдониц*.

свету. Већ у току ове године ово је друштво почело издавати своју *Годишњицу*, коју уз сарадњу Асера (Лајден), Бекера (Хајделберг), Колиола (Беч), Паскала Фиоре (Напуљ), Фојницког (Петроград), Бантурка (Напуљ), Хирша (Берлин), Ласеча (Копенхаген), Листа (Хале), Лион-Кана (Париз), Мелија (Цирих), Монферата (Атина), Папафаве (Задар), Полака (Падуа), Прина (Шарлотенбург), Ривијеа (Брисел), Шупа (Грајфсвалд), Шека (Сарајево), Штерка (Грајфсвалд), Штрохала (Лајпциг), Упстрема (Штокхолм), Варшауера (Берлин), и писца ових редова издају и уређују проф. *Бернхефт* (Росток) и судија *Мајер* (Берлин).

Ако се по зори може судити о каквоћи дана, онда се ми с правом можемо надати, да ћемо у *Годишњици* овога друштва имати извреног представника науке о упоредном праву и законодавству и о упоредној политичкој и народној економији. Већ се ова прва њена свеска одликује не само својом пространошћу (335 страна) већ и својом систематизацијом. Тако у њој долазе на прво место оригиналне расправе (1—258), за тим законодавства (259—280), па онда књижевност (281—306), па правосуђе (307—312) и најпосле друштвене вести (313—325). За наше читаоце неће бити без интереса да виде бар поређане радове из појединих од ових група. Тако одмах после уредникове проф. Бернхефтове речи о задатку листа и друштва долази расправа писца ових редова *О заједничкој кривичној одговорности села у старом и новом српском праву*. За њом иде расправа цириншког професора Мелија: *Службено уточиште перегринског права у данашњем свету*, па онда рад Ота Варшауера *Луј Блан и социјализам у Француској*; за тим заједнички посао Стаматија Антонопулоса и Ф. Мајера *О екстериторијалности странаца у Турској с погледом на судство у грађанском и казненом поступку*, па онда врло важна расправа познатог напуљског професора Паскал-Фиора *О држави и човечјим правима*, и најпосле разлагање Вилхелма Шупа *О правној науци и правној философији*. Чланци о *законодавству* од самих су Срба: ту имамо најпре три рада нашег пријатеља дра Владимира Папафаве адвоката из Задра (Нотаријат у Грчкој; Разматрања о грађанско-правном положају странаца у Канади; и О правном положају странаца у Венецуели) и један Милана П. Јовановића из Вуковара (Законодавни радови хрватско-славенског сабора за год. 1894).[1] У одељку о *Књижевности* имамо опширан реферат Адалберта Шека судије на вишем сарајевском суду о делу дра Д. Ареланција Das gesammte Recht des Grundeigentums und das Erbrecht für alles Eigentum in der Türkei (Wien M. Perles 1894) и Преглед руске књижевности на пољу Економије од дра Свјатловског из Москве. У правосудном одељку реферише Биндер о једном случају сукоба закона у погледу располагања на случај смрти. У *друштвеним вестима* излаже председник му Ф. Мајер развијање досадашњег му делања, а за тим се износи број чланова и друштвена основна правила.

[1]) У свесци, која за овом иде, биће једна расправа о српском наследном праву из пера нашег познатог правника г. Јов. Аћимовића.

Ја држим да је сам овај преглед садржаја довољно речит представник овог новог научног предузећа, те да ми с тога није потребно да у тој сврси улазим потање у излагање појединих његових радова. Моја се задаћа овом приликом своди једино и искључиво на то да на појављивање оваквог друштва и оваквог часописа свратим пажњу оних у Српству, који се баве и који су позвани да се баве правним и државним наукама, у којима је упоредни правац у данашње време од тако замашног значаја. Да ради управљања оних који би се ближе интересовали радовима и тежњама овсга друштва додам само толико, да редовним чланом његовим може постати сваки правник или народни економ од заната, као и сваки онај који би се нарочито интересовао за тежње друштва. Пријаву треба послати друштвеној управи (Dr. F Meyer, Amtsrichter, Berlin W- Kurfürstendamm 127) Чланскп улог је 5 марака полугодишње и полаже се у априлу за лето и у октобру за зиму. Дописни и почасни чланови не плаћају ништа и бирају се без пријаве.

На Годишњицу се може претплатити преко свих бољих књижара.

Др. М. Р. В.

Sommation des séries à l'aide des integrales définies Од Др. Михаила Петровића проф Вел Школе (Рад саопштен Пariskoj Академији Наука у седници од 16. априла 1895 г. и оштампан у Comptes Rendus de l' Academie des Sciences tome CXIX № 15).

Писац показује како се ма какав бесконачни ред може претворити у један одређени интеграл, и тиме тражење збира таквих редова своди на израчунавање одређених интеграла. То постиже на два разна начина: први се начин оснива на употреби једне трансцендентне функције која игра важну улогу у теорији елиптичних функција, а други начин на употреби извесног Fourier овог обрасца. Као примену писац налази једну теорему по којој се свака двогубо — периодичка функција може изразити помоћу извесних карактеристичних одређених интеграла, и наговештава могућност да се доста велики број нових трансцедената могу претворити у просте одређене интеграле.

Ц.

Cross (C. F.) and Bevan (E. J.). Cellulose an Outline of the Chemisty of the structural Elements of Plants. (Longmans and C° 39 Paternoster Row London, 312 стр.) 1895. Цена 15 дин.

Целулоза због важне улоге коју игра у економији природе, увек је изазивала пажњу не само природњака но и хемичара. Библиографска

листа досадашњих радова о целулози, која се налази на крају овог дела, садржи имена од 150 аутора, чији је предмет испитивања целулоза са хемиског гледишта. Нагомиланост материјала побудила је поменута два писца, који су и сами врло много својим радовима допринели данашњем познавању целулозе, да среде сва факта позната о томе предмету и да их међу собом упореде и дискутују. Осим тога њихово дело има и тај циљ да да извесни правац будућим истраживањима о хемиској природи целулозе, истраживањима, која су до сад била диспаратна и без стално одређеног правца.

Додајемо да је дело украшено са 14 ванредно лепо израђених микрофотографија.

Др. Ц.

Српски геније као реформатор модернога укуса у вјештачкој индустрији. — Написао *Игњат Димић.* — Загреб. Штампа и наклада српске штампарије. 1895. мала 8° стр. 80. Цена 25 новчића. —

Када је укус модерног европскога света био пресићен најразноврснијим производима француских и енглеских фабричара, тада су баш многи учени путници по српским покрајинама писали о српској ношњи, о српским рукотворинама, о српској индустрији; тада баш дођоше велике светске изложбе, на којима српски производи задивише ондашњи свет, да настаје право изучавање тога рада, а српске ствари, куповане тада, биле су као украси. Писац ове лепе књиге потрудио се, да природним редом, од почетка развијања европске индустрије под утицајем старе Византије па до данас изнесе и колики је био од утицаја и српски геније, и колико и како пуно пра̂ва имају народне песме да онако певају о српском оделу, оружју ит д.

На средини између истока и запада ми смо у различно време били увек преносиоци културе и индустрије или са истока на запад, као у средњем веку, када Византија беше као данашњи Париз, или са запада на исток, пошто је ученик запад надмашио свог учитеља исток. Писац ове књиге је са свим исцрпно и попуњено цитатима чувенијих европских научних путника извео потпуну слику прошлости, и са болом завршује да српскога генија заборављају баш они, које је он извео на прави пут. Али, таква је зар „стара српска срећа.“ — Књига је подељена у 9 одељака, у сваком има занимљивих и интересних ствари а све чини лепу, складну целину, где истине из стихова народних песама видите потврђене европским научним ауторитетима, те вам срце јаче закуца, а душа разведри и ви не очајавате о својој народности. Књига заслужује пуно пажње, и ми је искрено и топло препоручујемо читаоцима „Дела.“

Д.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Југославенска академија. — Разред филолошко-хисторијски имао је 4. маја седницу, у којој је дописни члан проф. др. А. Мусић читао своју расправу *Кондиционал у хрватском језику*. Писац најпре пореди наш кондиционал са старим словенским и тумачи неке разлике другаче но што то учини Даничић у Акад. Рјечнику. Тако по њему *би* у 3. л. мн. (м. бише) прешло је из 3. л. једнине. Кондиционал је по њему претерит и то напр. похвалио бих м. претерита од похвалио будем. Ова се композиција двојако употребљава као што и композиција „*похвалио сам*": као прави перфект и као аорист. И композиција *похвалио будем* значи: или радњу глаголску свршену у време, које је фиксирано перфективним презентом будем, или радњу глаголску, која се врши у време које је фиксирано перфектним презентом будем тј. у овом другом значењу „похвалио будем" једнако је перфективном презенту, па се и употребљава као перфективни презенат. Кондиционал је претерит композиције „похвалио будем" у другом значењу. Кондиционал наш у главним реченицама употребљава се и као претерит футура и као итеративни претерит, а то је случај и с композицијом „похвалио будем" у прасловенском језику. За оба случаја навео је писац доста примера из народних умотворина. Најзад има и помена неких аналогија из нашег и других језика, које тврде оно што писац излаже. *Похвалити шћах* употребљава се у нас као претерит футура *похвалићу* онако као и кондиционал *похвалио бих* као претерит футура *похвалио будем*. Па и француски „j'aimerais управо је претерит (imperfect) футура j'aimerai".

Прва серија издања југослов. академије за ову годину, како чујемо, готова је; она има пет књига: *Зборник југословенских умјетних споменика* I свеска. (Ову је свеску приредио Др. Лука Јелић; у њој нам расправља о заветној спомен-слици словенских апостола из године 868. Ресултат његова истраживања је у овом: ову икону св. Петра и Павла сликао је св. Методије за спомен, кад је посвећен за владику — 5 јануора 868. — и приказао је гробу св. Петра као завет.) Т. Смичикласа *Живот и дјела дра Фрање Рачкога* (о овој смо књизи већ раније јавили да је изишла), *Љетопис* свеска 9. за год. 1894 (У Летопису има два некролога и то: Радослава Лопашића од Смичикласа и Ивана Броза од дра Мусића) и две књиге *Рада*: 121. и 122 Садржина им је ова: у 121 књизи су ове радње: Др. Косте Војиновића расправа *Црква и држава у дубровачкој републици*, (ово је други део; у њему расправља о одношајима цркве према држави), проф. Милчетића *О чакавштини кварнерских отока*, М. Ваљавца *Принос к нагласу у новој словенском језику и хрватској кајкавштини*, Ђ. Шурмина *Особине данашњега сарајевског говора* и Ш. Љубића *Извјешће о првом састанку кршћанских археолога у Сплету — Солину у Далмацији*. У оној другој књизи (122) Рада имамо ове ствари: наставак расправе *Потреси у Хрватској* (1—124.), проф. М. Шеное *Ријека Купа и њезино подручје*, проф. дра Захрадника *Даљни прилог теорији циклоиде* и чланак дра А. Лангхофера *Чељусти хименоптера, именито Апида*.

Ова је академија још издала недавно треће издање пописа галеријских слика с натписом *Академијска галерија Штросмајерова*. Ово је попуњено и у неколико дотерано издање. У њему, вели се, има пуно лепих упустава о сликарској уметности, о њеној историји и развоју, те има и своју литерарну вредност као приручна књижица о историји уметности. Стаје 40 новчића.

Пропустили смо саопштити раније својим читаоцима два интересна прогласа југословенске академије, који крајем априла угледаше света, те их сада доносимо. Један је проглас, којим објављује, да је накана издавати *Фолклористички зборник*, у коме ће се штампати описи живота, обичаја и веровања народа хрватскога и српског, и позива овим све пријатеље народне фолклоре, да јој шаљу грађу за поменути зборник. Југославенска академија тражи да уз сваки прилог писац назначи у којем је крају или селу видео или чуо оно што саопштава. У исто време потре-

біо је напоменути у колико је раширено то што се напомиње у том крају или селу. За тим у прогласу наводе се натписи за све фолклористичке прилоге, које мисли доносити у свом зборнику, ови су: *I Народни живот у тјешњем смислу.* Храна, кућа, ношња, игре, плесови, радње (којих у другим крајевима нема или су друкчије). Форме општења (међу млађима и старијима, међу мушкињем и женскињем, међу домаћима и гостима или странцима). *II Народни обичаји и вјеровања* 1. Пород, вјенчање, смрт. (Не треба ограничити се само на то, да се рече, што народ чини у та три најзнатнија одјека људскога живота, већ треба описати и приправе за њих, нпр. што чине и чега се чувају жене, док су трудне, како се проси и вјери дјевојка итд.). 2. Различни годови преко године (нпр. Божић, Ускрс, Богојављење, Ђурђев дан и др. Треба навести, што се чини на саме те дане и прије њих и не само, што људи чине, већ и чега се чувају). 3. Народне приче о Богу и о свецима (као о Св. Илији, Николи, Богородици и др.) о души о другом свијету итд. 4. Народни календар (тј. које кућне и пољске послове мисли народ да треба радити у ово или оно доба године, о овим или оном празнику, уз ову или ону мјесечеву мијену итд). 5. Гатања о времену и у опће о будућности (по којим знацима погађа народ, какво ће бити вријеме, каква ли љетина, нпр. по том, како птице лете или пјевају, по том, је ли н. пр. на велики петак лијепо вријеме или је киша; што се држи, ако човјек полази на пут па сретне најприје свећеника? итд). 6. Причање о природним појавима: о грмљавини, о вјетровима, о помрчини сунца и мјесеца, о потресу, о сунцу и мјесецу, о даници и о другим звијездама, о млијечном путу (кумовској слами). Имена појединих звијезда као: „влашићи“, „волујара“, „штапци“, „плуг и волови“ и приче о њима, ако их има. 7. Причање о животињама и биљкама (којима се тумачи њихово постање, живот, и својства). 8. Приче о постању и прошлости села, вароши, градина, брда, језера, понора итд. 9. Народна медицина (којим лијековима лијечи народ различне болести или само баје). 10 Вјеровања и причања о бићима, којих нема (нпр. о куги, о вилама, вукодлацима, вештицама, вјетрогоњама итд.) 11. Народно тумачење сна. 12. Гатања и бајања у различним пригодама живота (нпр. кад тко што изгуби, кад се заљуби итд.). *III Дијалектологија* Описи наших нарјечја у граматичком и лексичком погледу. Нико нека не заборави уза свој дијалектологички прилог точно навести географске границе нарјечја што га приказује. Југословенска ће академија осим описа правих народних нарјечја примати врло радо и описе договорних и умјетних говора, камо припада нпр. козарски, пословички, осаћански и гегавачки језик (које спомиње Вук у својем Рјечнику и проф. др. Т. Маретић у „Radu“ 108. стр. 185—186).

Проглас овај свакако треба довести у везу с истим покретом наше београдске академије, која је, као што се зна, много раније истакла мисао да прибира грађу фолклорну и отпочела срећно тај посао. Шта више прва књига „Етнографског Зборника“ наше Академије и угледала је света. Још нешто. Југословенској Академији синула је била добра мисао, да заједнички и договорно ради с нашом Академијом, те да једна ради ово а друга оно, како се књижевне снаге и књижевни прилози не би цепали и губили од своје вредности. Наша је Академија, како чујемо прихватила радо ту мисао и затражила је само, као што је у реду, да покретач те мисли — Југословенска Академија — пошаље и детаљнији програм, у ком би се видело шта би био посао једне, а шта друге. Одговор још није стигао. Место њега искрсао је овај проглас за фолклористички зборник, те нам се с тога још двапут чуднији чини.

Други је проглас, којим објављује да оснива и *Зборник повјесних споменика књижевности хрватске у новом вијеку.* У овом ће зборнику објављивати прилоге за историју књижевности хрватске у новом веку, освртаће се и на дела латинска и талијанска наших књижевника, доносити грађу за нашу књижевност свих трију језика, почевши од краја XV века па све до године 1860. Овде ће се даље штампати: „мањи изворни саставци старијих писаца, који се могу објелоданити у посебној књизи, надаље важнија књижевничка кореспонденција и напокон разни прилози, који су подобни објаснити коју страницу књижевне хисторије наше.“ — Прва књига овога зборника изићи ће до године. Уредником му је др. Миливоје Шрепел.

Хрватско археолошко друштво. — Ове је године по ново ускрсло и изабрало себи за председника дра Ј. Кршњавога, предстојника одела за богоштовље и наставу, човека пуна енергије и воље за археологију, те има наде да ће ово друштво корисно послужити сврси, коју истаче. Потпредседником је сада И. Ткалчић, а чланови су: др. Бруншмид, проф. Јосиф Пурић, др. Бојничић Ем. Ласовски, проф. А. Мусић, др. Ф. Мајкснер и проф. Фердо Милер. „Viesnik“, часопис друштвени уређиваће од сада др. Бруншмид а за чланке плаћаће се по 30 форината од штампана табака. У интересу „концентрације наших и онако чедних књижевних сила“ Костренчић је предложио па је то и једногласно усвојено, да се програм листу прошири, те да одсада уздоноси и историјске и фолклористичке чланке, који могу бити од интереса и и шири читалачку публику. Уписнина стаје за чланове овога хрватског археолошког друштва годишње два форинта. Овом друштву даје влада 600 фирината год. помоћи, а има главницу од 5169 фор. и 5 новчића. — А ради ли што наше „Археолошко Друштво?“

КЊИЖЕВНОСТ.

Војислављева Споменица. — Давно се очекивало на „*Војислављеву Споменицу*“ и она нас једва сада обрадова својим изласком. Пред нама је у лепим ружичастим меким корицама са красно израђеним натписним листом, који је за ову сврху нарочито израдио наш вредни сликар Марко Мурат, књига од своје 222 стране велике лексик. 8⁰, чији је потпун натпис *Војислављева Споменица*, издао Одбор за подизање споменика Вој. Ј. Илијћу. (Београд штампано у штампарији Краљевине Србије 1895.). Прво шест листа папагиновано је, ту поред натписних листова налазимо садржај, место предговора од стране Одбора и посвету, коју је за живота наменио овој Споменици незаборављени чика Љуба. За овим долазе прилози од 52 књижевна радника наша, распоређени прво азбучном реду и поређани тако да дође прво једна песма па проста ствар итд. Од песама су у овој Споменици: Матије Бана „Војиславу Ј. Илијћу“, Стеве П. Бешевића „Сјени Војислављевој“, Драгомира Брзака „Последњи акорд“, Андре Гавриловића „Подсетница“, Димитрија Глигорића „Ученик Клеону“, Јована Драгашевића ***, Јов. А. Дучића „Изгнаник“, Драгутина Ј. Илијћа „Последња ноћ“, Владимира М. Јовановића „Посмртни мозаик“, Јов. Јовановића-Змаја „Тамновање Дука Лукино“ Тасе С. Јовичића „Ој месече бледи“, Васе Крстића „Успомена на Војислава“, Саве Д. Мијалковића „Цветак на Војин гроб“, Милорада Ј. Митровића „Песник“. Љубомира П. Ненадовића „Попку“, Ристе Ј. Одавића „Љубав и смрт“, Вељка Радојевића „На гробу Војислављеву“, Ј. Зл. Раушара Жуборића „Војиславу Илијћу“, Саве Ст. Рачете ***, Др. Драгише Станојевића „Рама“ песма десета прастарог индијскога спева Валмики-а, Јована Сундечића „Стручак босиљока“, Јована Храниловића „Суза побратима Хрвата“ и Алексе Ристова Шантића „На светим гробовима“. Простих радова има од ових наших књижевника: Милана Андрића „Четрдесет мученика“, Саве Бјелановића „Једне ноћи“ (успомене из новинарскога живота), Јанка Веселиновића „Јевтина посла“, дра Миленка Р. Веснића „Јоца Савић“, Луја кнез Војновића „Двије дубровачке елегије“, Илије И. Вукићевића „Мала вила“, Хајима С. Давичо „Једне вечери на Јалији“, арх. Нићифора Дучића „Радујте се! Србија заратила“, дра Владана Ђорђевића „Из Грчке“ (путничке белешке), М. Ђорђевића — Призренца „Нова Јевросима“. Мите Живковића „Најица“, Милована Т. Јанковића „О подизању споменика“, дра Милана Јовановића „Из мога снежња“, дра Милана Јовановића-Батута „Песници и смрт“, Лазе Комарчића „Искрице размишљања“, Симе Матавуља „Непријатељи уметности“, Чедомиља Мијатовића „Из Синаје“, Тасе Ј. Миленковића „Шпијун“, Милана Ђ. Милићевића „Школа на „Школи“, Стојана Новаковића „Братинска љубав оличена у браћи Јакшићима у народним песмама“ (из повеће студије „Последњи Бранковићи“), Бранислава Ђ. Нушића „Последњи дани Војислављеви“, Јоце Савића „Сусрет са руским царем Александром II“, дра Милана Савића „Утисак Војислављеве поезије“, Дум Иве Стојановића „Луко Мали“, Лазе Т. Мановића „Војислављево „Славенско Звоно“, Светозара Ћоровића „Један дан тамновања“, Марка Цара „Зашто је Војислав био слабо популаран“, Милоша Цветића „Тодор од Сталаћа (IV чин, 5, 6 и 7 појава) и Милорада П. Шапчанина „Неумитна критика“. — То вам је садржај ове јединствене књиге у нашој литератури. „Војислављева Споменица“ и техничком израдом одликује се, а најбољи доказ за то служи то, што је Управа Државне Штампарије одлучила да на занатлијску изложбу у свом одељку изложи од књига на прво место „Војислављеву Споменицу“ и Радићево „Цвеће“ као књиге које су до сада најелегантније израђене у нашој државној штампарији. — Све то а нарочито још кад се има на уму, да је приход од ове књиге намењен за подизање споменика пок. Војиславу, говори, да „Споменицу“ треба да набави свака српска кућа. — Цена је књизи четири динара, а на дивот-хартији десет динара. Може се добити у Београду у књижарници Велимира Валожића, у Панчеву код Браће Јовановића и у Новом Саду код Луке Јоцића.

Радића цвеће — Међу најелегантније књиге што их је досада наша државна штампарија израдила, спада дело др. Ђорђа Радића „*Познавање и нега цвећа*“, које је ових дана угледало света. Садржина му је ово: Увод, I О земљи и положају. О ђубрету и ђубрењу. О води. II О облицима, опасивању и ивичењу цветних леја. О рудини. О чистоти и реду у башти. О засејавању и расађивању цветних леја. III О размножавању цвећа а) семеном, б) кртолама и луковима, в) изданцима, г) дељењем старог корена, д) клинчицама (пелцерима), ђ) положницима, е) лишћем и ж) каламљењем. IV О сејању на место и извођењу расада: а) на пољу под саксијама, б) у саксијама у кући, в) на особеним летицама — „бунцима“ г) у топлој леји и д) сејање с јесени. V О нези цвећа у опште. 1. О нези цвећа у отвореној башти а) расађивање, б) пресађивање и в) залевање и орошавање. 2. О нези цвећа у саксијама: а) о саксијама, б) о земљи за цвеће у саксијама, в) о сејању семена од цвећа у саксијама, г) о пикирању и сађењу младог расада д) о залевању цвећа у саксијама, ђ) о потреби пресађивања из једне саксије у другу, е) о знацима, по којима се познаје, да треба биљку из једне саксије у другу пресадити ж) кад и како треба пресађивати?, з) о поткресивању извесних биљака, и) о смештању цвећа у саксијама преко лета, ј) о нези у кући преко лета заостала цвећа, к) о уношењу цвећа с поља у кућу, л) о зимској нези

цвећа у кући и т. д.) о болестима и штеточињама. У додатку је реч о набављању цвећа са стране, и тим се свршује општи део. Посебнога дела садржина је: Једногодње цвеће које се сеје одмах на место, и оно, од кога се најпре изводи расад, па онда на стално место пресађује. Вишегодно цвеће. Повијуше, хваталице и стрмогледице. Крупнолистке. Папрат. Бујад. Уресне траве. Сагарице. Цвеће за саксије. Палме. Кађунн (орхидее). Кактуси. Крталасто и лучасто цвеће. Баруше. Ружа. — Објашњење научних придева. Извори за набавку семена и биљака.

Књигу ову писац је наменио у опште свакому, ком је мило цвеће, а поглавито Српкињама. Има 48 штампаних табака, а и 700 вештачки израђених слика. Стаје у тврду повезу (у меку се и не продаје) десет динара.

Срби и Хрвати. — Из јунске свеске „Дела" оштампана је у посебну књижицу расправа др-а Милована Ђ. Миловановића „*Срби и Хрвати*". На 8-ни има 34 стране, а стаје пола динара. О овој књизи досада проговорише врло симпатично ови наши листови: Бранкк у 79 бр. (назива је изврсном), Глас Црногорца и Dubrovnik. Од хрватских листова Vienac је неколико врло резервисаних речи написао у 30. броју. Ево шта он вели: „У расправи *Срби и Хрвати* уредник др. *М. Ђ. Миловановић* приказује данашњи стадиј питања између Хрвата и Срба. Неслози су криви и Срби, вели писац, али много више Хрвати с разлога, који се и у дневним новинама сваки час чују. Вриједно је истакнути, да међу озбиљним Србима има мнијења о овом питању, која заслужују сваку пажњу, али се и најозбиљнији једва могу отрести онога, Србина необореног питања и тврдње, да су Хрвати од њих узели језик за књижевност. То показује и ова Миловановићева радња, којој ми неких (ама којих?) точака не ћемо побијати, јер не би било користи. Свакако је вриједна, да се прочита, јер нам показује, у чем је „Ахилова пета" за Србе, кад говоре о Хрватима, а треба додати, да је писана лијепим и „Делу" доличним тоном." „Obzor" се у последњим бројевима такођер осврну на ову расправу у неколика чланка. О том ће бити доцније речи.

Тургењева „Прича оца Алексија". — Из руске књижевности у нас се највише преводе песме Пушкина и приповетке И. Тургењева и Л. Толстога. Радови ове тројице могу се наћи у нашој литератури не у једном већ у два и више превода. Тако на пр. Л. Толстога *Три старца*, које почетком јула изиђе и у „Дневном Листу", четврти је пут да се у нас преводи. О вредности тих превода тешко је тачну истину рећи, као и о том кад је, и где је и колико пута шта од њихових дела преведено. Све је то разбацано већином по нашим многобројним листовима и листићима. Задужбину би учинио онај, који би нам бар у лепом библиографском прегледу изнео: шта је у нас бар преведено од та три руска великана. Старо „Стражилово" отпочело је било бележити где је шта од тога изишло, али престанком његовим престало се и на том радити. Тај би преглед могао с мало више труда да изради и који од наших млађих људи, рецимо који великошколац. Њему би тај посао и користи донео, јер би том приликом прелистао све наше листове. — На те нас мисли наведе нови превод И. Тургењева *Прича оца Алексија*, која нам стиже на приказ. Превео ју је, како чујемо, један великошколац, који се крије под потписом *Зорео*. За превод вели нам преводилац, да је добар; то пак не можемо потврдити јер при руци нам нису Тургењева дела. Израда је техничка, а и хартија, особито добра, штампаријских грешака врло мало, а тако исто и језиковних (поклонење, вратити *натраг*, могадох, његов*ом*). Књижица је на 8-ни, има 31 страну, а стаје пола динара.

О Црној Гори. — О овој земљи литература је прилична скоро на свима језицима; али она још није довољно проучена нити се с њом упознао потпуно туђински свет, с тога није ни чудо, што се с времена на време јављају студије, путописи, фељтони у листовима итд. о Црној Гори. *Хасерт* је недавно на немачком језику штампао подебелу књигу „О Црној Гори", а у подлисцима чешких „Narodni Listy" писао је ту скоро Игњац Хоржица „*о Црној Гори*". Тај његов рад посебно је оштампан; извео је на 80 страница. Чесима се јако свиди, а и неки наши листови хвале ову књижицу и истичу жељу да је и у српском преводу видимо. Књижицу ову посветио је писац црногорском кнезу Николи I. Рад је овај историјско-социјални; у њем има и нешто историје о Црној Гори и причања о народу и његовој особини, а и изношења свег онога што је писца као путника заинтересовало. Трећи рад, који је ове године угледао света, а тиче се Црне Горе, јесте казанскога професора *А. П. Александрова. Исторія развитія духовной жизни Черной Гори и князъ - Поэтъ Николай I.* (Типолитографія императорскаго университета 1895.). Ова је расправица популарно написана, а врло симпатично по Црну Гору. Писац излаже и песнички рад кнеза Николе I. У овој се расправи износи као ново: да је сахрањен владика Василије, господар Црне Горе, у галеријама благовештенске цркве. Ово се дознаје из синодика александроневске лавре а и из хронологијскога списа особа, закопаних у александро-невској лаври.

Десет година у парохији. — У српској манастирској штампарији у Карловцима штампана је недавно књижица под овим натписом „*Десет година у парохији код цркве горње храма св. Введенија пресв. Богородице 1885—1895.* Побележио и написао Василије Константиновић парох код горње цркве. У овој књижици говори писац о стању

својих парохијана горње цркве у Карловцима, казује како су му са филоксере парохијани економски ударили натраг и како би се могли економски опоравити. Говори даље: о цркви парохијској, о утварима црквеним, о знатнијим натписима у цркви, о броју верних, о домовима у којима верни живе, о броју деце за школу дорасле, о броју момака који су за војничку службу, о здравственом стању, о душевном расположењу и свечарству, о приходу и расходу црквеном, о имању црквеном, о туторима — приложницима, о слави црквеној, о старинама које се налазе у цркви, о парастосима и споменима, и на послетку даје нам кратке белешке из живота протопрезвитера, презвитера и титора приложника горње цркве. Проф. Јов. Живановић, који је у другом броју „Бранкова Кола“ приказао ову књижицу, те по коме и ми ову белешку доносимо, замера писцу, што му није ниједан запис или натпис књигама у одељку где се говори о старинама, тачно преписан. О стилу и језику ове књижице није хтео да говори, ма да би се могло говорити о свему томе.

Граматика црквенословенскога језика. — Проф. Јов. Живановић написао је *„Граматику црквенословенскога језика“* за своје ученике. Патријарах српски одобрио ју је за уџбеник у карловачкој богословији, а саборски одбор наградио са 300 форината.

Анатомско обиљежје дрвећа. — Под овим натписом издао је директор техничке средње школе у Сарајеву Лука Караман књигу, коју је израдио по Р. Хартигу с обзиром на бос. херцеговачку и далматинску флору. Садржина је ове књиге: општи анатомијски део, табеларни преглед врста дрвећа и специјални додатак, у ком писац објашњује важније „иноземско“ дрвеће. Уз научне термине бележио је Караман и имена, која се чују у народу. Књига има 60 страница и 28 слика. Стаје форинту, а издање је Шпиндлера и Лешнера у Сарајеву.

Како је постала Госпа у Шуњу на Лопуду. — Под овим натписом, а у подлиску „Dubrovnika“ у бр. 25. изишла је народна прича о постању те цркве на отоку Лопуду, за коју је народ везао „грб чувене миланске владалачке породице Visconti, која је у трговачкој прилици створила себи задужбину на отоку Лопуду“. Причу је ову забележио Вид. Вулетић Вукасовић. Тако исто написао је и народну причу „како се Дубровник ослободио од папина проклества“, коју је донео такођер „Dubrovnik“ у 26. броју.

Златна књига за ратаре. — Под овим натписом дата је у штампу с немачкога прерађена књига. У њој је, вели се у позиву на претплату, прикупљено „све, што је економу, дакле и нашем ратару, најнужније“. „Све је изложено на основу новијих поучних и практичних опита с обзиром на наше прилике.“ Ова корисна књига, ово упуство у пољској привреди, сточарству, вртарству, свиларству и пчеларству, изнеће око 20 штампаних табака велике осмине са 58 слика, а стаће у претплати, која траје до Преображења, 75 новчића. Издаје је вредна књижарница у Великој Кикинди Јована Радака.

Милановића Миловanке II. — Мих. Милановић у последње доба расписао се много. Мало је који лист, а да у њему по коју његову песму а по негде и по позоришну игру не нађете. Ове године почео их је у збирке издавати. „Босанчице“ му нису строго оцењене, шта више речено им је и неколико похвалних речи, те је то охрабрило писца, да изда и другу збирку песама под истакнутим натписом. Али је овом приликом горе прошао. „Бранково коло“ је оцени овако: „У овој збирци нашли смо много стихова, пуно лепа родољубља, пуно добре младићке воље, нашли смо и по неку *песму* с полетом. него *песника,* регби, још не доби књижевност наша у Михајлу Милановићу. Да млади Србин не расипа тако своју песничку пасију, било би — боље.“ Ми овај суд са свим потписујемо. — Миловanке имају 40 страна, и стају 25 новчића.

Побратими. — Стеван П. Бешевић, који је и нашим читаоцима добро познат са песама које изидоше у „Делу“ као и са песама, које угледаше света у три књиге, одлучио је да штампа и четврту књигу својих радова. У овој ће књизи бити *„Побратими“* историјска драма у три чина с певањем; ово је ново поље песникова рада. Драма је из живота Срба у Далмацији; збива се пред Книном; посвећује је писац Српској Омладини у Далмацији, од које се нада помоћи при издању ове књиге, те да не штетује као с трећом. Издао је већ позив па претплату. Књига стаће педесет новчића; скупљачи добивају сваку десету за труд.

Шеснаеста свеска Ненадовићевих дела. — Тек што изиде наш запис у јунској свесци „Дела“ о четрнаестој и петнаестој свесци, а оно нам стиже и шеснаеста свеска Ненадовићевих дела. У њој је почетак *писама о Црногорцима,* која су изишла раније била и у скупљеним делима и посебице. Вредност њихову критика је давно оценила, с тога ми немамо ништа више у прилог рећи, но да и овом приликом само топло препоручимо чика Љубина дела. — Књига ова стаје динар, а има сто страна.

Летопис Матице Српске. — Добили смо и другу свеску (182.) *Летописа Матице Српске* за ову годину, ове садржине: На првом је месту доста слаб рад д-ра Милана Савића *Хумор и хумористе у књижевности српској* и то први одељак *Хумор народа нашег;* за тим долазе *Писма* о *књижевности српској и*

хрватској од пок. Ј. Бошковића. Овде је завршетак тих писама; захвата дубровачко далматинско доба. Трећи је рад шаљива игра у једном чину *Еманциповава* коју написа Даница Бандићка. После наставка П. Ровинскога „*Рукописни зборник Михаила Милорадовића*“, долазе *Зимски звуци* Милете Јакшића (песме, на озбиљан рад Станоја Станојевића и Јована Радоњића *Пабирци (прилози за оцену наших домаћих извора)*, и то други део „Извори Немањиних биографа (од Станојевића). Први део има да изиде у Гласу српске академије. Пре одељка „књижевност“ је свршетак чланка Андрије М. Матића *Значај електрицитета у народној економији*. У књижевности реферише Мил. Савић о Царевим „Моје симпатије“, о Андре Гавриловића „Длетом по стени“ и „Бањско злато“ и Стеван Милованов о Зделарову преводу Васмутове „Физике“. У последњем одељку *Матица Српска* саопштени су изводи из записника књижевног одељења и одбора 1895. године. У том делу читамо седам реферата о поднесеним делима на награду и то: Ђ. Дере и Ј. Грчића на Ст. Павловића „Естетика или наука о лепоти“, Алек. Јорговића на расправу Рад. Поповића „Монтењ и Локе“, Аркадија Вараћанина на рад Ј. Ј. Кнежевића „Најстарија педагошка дела“ и Д. Руварца „Прилошци к историји српске школе у Аустро-Угарској“, Ј. Вучковића на „Прилошке к историји српскога народа, српске цркве и књижевности“ од Д Руварца, даље Ј. Грчића и М. А. Јовановића на шаљиву игру „Еманципована“ и овога другога на В. Вулетића Вукасовића „Фолклорски списи“.

Две приповетке Сахер Мазоха. — Из земунскога „Новога Времена“ оштампане су у засебну књигу „*Како краљица суди и Козак Хмелницки*“, приповетке Сахер Мазоха. Књизи је цена динар, а изишла је трошком књижарнице В. Валожића.

Дар доброј деци. — Под овим натписом изишла је у издању књижарнице Мил. Костића у Пожаревцу књижица са 35 одабраних причица познатога немачкога дечјега приповедача Фридриха Шмида. Приче је превео Ј. Ђ. Големовић.

Нова књига за народ. — Сима Лукин Лазић из Загреба написао је и трећу књигу за народ под именом *Србин од Србина илити живот и дјела Николе Беговића*. Знајући да је најмоћније средство за стварање чврстих карактера животописи знаменитих људи, латио се, те написао живот човека, који „сам собом испуњава велико једно место у животу народа српског“. Биће ова књижица и забавна, јер је у причању о Беговићу уплео и његове духовите досетке и пошалице крај мудрих му савета. Уз књижицу ићи ће и слика Беговићева, која се може и у оквир ставити. — Рад овај дат је већ у штампу. Стаје 70 пара динарских.

Брошуре Паје Путника. — Од Путникове радње „*Мало измена и допуна*“ изишло је поред прве свеске недавно још две, у којима има ових одељака: Битка на Бељини 21. јула, Бој на Међашима 23. јуна, Битка на Старачи 8. јула, Експедиција у Мајевицу и бој код Јањара 29. јула, Даљи догађаји на Дрини (војвода Ђока В. Капонада 5. августа снабдевање дринске војске месом, Стокићева „чернтациона“ експедиција на Бистрик, повлачење на десну обалу Дрине, у Ваљеву). Свакој је свесци цена 40 пара динарских. Напомињемо овде, да у „Ратнику“ излази већ од неколико месеца „Грађа за наше ратовање год. 1876.—7“, састављена у ђенералштабу, те ће све ово бацити јаснију светлост на ратне догађаје који се у то доба збише на српском бојишту. — Сем овога дела, Путник је штампао ту скоро и књигу *Дарул-Џихад* (кућа свете борбе) *и Аустро-Угарски ђенералштаб*. (Зашто је овај путовао поред наше границе — 1892. г.). Стаје ова књига од пет табака једне осмине динар. — У објави још напомиње, да ће за овим ући у штампу: прва свеска дела *Нешто мало објашњења*, у ком је поглавито описан српско-бугарски рат 1885. год. поред тога и друге војне а и политичке ствари.

Крижанићева политика. — Ова интересна економно-политичка студија д-ра Мих. В. Вујића, која је у неколике свеске излазила у „Делу“, угледала је сада света и у засебној књизи. Расправа ова има 92 стране, а стаје динар и по.

Из „Дела“. — У 31. броју „Dubrovnik-a“ а у подлиску прештампана је из јунске свеске „Дела“ расправица нашег уваженога сарадника Луја Кнеза Војиновића „*Зашто се Гундулићев (Осман) није штампао у вријеме републике*“.

О антрпотама. — Професор Вел. Школе Никола И. Стаменковић написао је књигу под натписом „*Прилог за решење питања о подизању антрпота у Београду*“. Цена је књизи два динара.

Хрвати на леденом мору. — Под тим именом штампана је недавно латиницом књига поучне и занимљиве садржине намењена младежи. Написао ју је по извештају Јулија Пајера Петар Куничић, учитељ у Вису. У књизи има 58 слика и 128 страна на осмини. Изишла је о трошку Лав. Хартмана у Загребу. Стаје 80 новчића.

Како да се сам образујеш. — Тако носи име књига, коју је превела с енглескога на српски Анка Јосимовићева. Писац је ове књиге John Stuart Blackie, професор у единбуршком универзитету. У њој се говори о образовању мишљења, тела и воље и намењена је у првом реду омладини, нарочито оној, што се по школама учи, али ће добро доћи свакому, ко је размишљао или ко хоће

да размишља о овом врло важном питању.— Књига ће изићи о трошку Коларчеве Задужбине, а према рефератима Светомира Николајевића и дра Љубомира Недића.

Брошира Дурнова. — Протосинђел Виктор латио се да нам преведе с рускога броширу Дурнова „*Имају ли Бугари историјскога права на Маћедонију и Стару Србију*; с тога је и издао позив на претплату. Књига ће бити готова до Велике Госпође, а стаје 60 пара динарских.

Хрвати и језик српски. — Под овим натписом штампана је у Новоме Саду у српској штампарији д-ра Светозара Милетића брошира, којом писац — С. М. Д. — хоће да докаже да су штокавци само Срби, а штокавштина да је само језик српски. Ако узимамо времена, проговорићемо о овој књижици у другој свесци. Напомињемо за сада да нас није задовољила. Непотпуна је а и у неким тачкама и погрешна. Требало је да је тон књижице много углађенији, а не и у том ићи за Хрватима. — Стаје 25 новчића.

Хрватски наслов у нашој старијој књижевности. — Ово је друга брошира која се тиче хрватско-српскога спора, а која је потекла са хрватске стране. Писац се крије под псеудонимом Анте Сплит. За чудо нам је, да Хрвати у овим спорним стварима никад не излазе с правим именом, већ или са псеудонимом или без потписа шаљу своје саставе у свет. Брошира ова прештампана је с неким малим изменама из „Хрватскога Браника," тога бранича „хрватске" народности у питомом Срему. Стаје 25 новчића, а има 81 страну на шеснаестини. У словеначком листу, Dom in Svet, а у 11. броју има приказ (опет без потписа) ове књиге, коју без сумње из неразумевања хвали. „Ово је, вели „Вијенац" у 15. броју најпотпунија збирка из старине, којом се приказује откада се датира у којим крајевима хрватско име". Овом згодом вели и ово: да ће се хрватски родољуб „чудом чудити, кад нађе, да су и у Црној Гори до недавно називали свој језик „хрватским", а да и не спомињемо Далмације, Босне и Херцеговине."

Рускиња. — Живана Миљћевић штампала је у Загребу свој превод Ивана Немировића Данченка „*Рускиња*". У овој књизи изложена је прошлост и садашњост рускога женскиња, његов рад, обичаји, друштвени положај. — Стаје 30 новчића.

Песме Ивана Мажуранића. — У октобарској свесци „Дела" јавили смо да је намислио издати „*Сабране пјесме Ивана Мажуранића*" његов син, а сад можемо јавити да су већ и штампане. Стају два форинта у меку повезу.

Чешка граматика. — Стјепан Радић, правник, како вели „Вијенац", издао је позив на претплату за Češku slovnicu, коју је намеран издати. Из позива се види, да млади писац замишља да изда низ словенских граматика, а прва му је ова чешка за Хрвате, за којом ће доћи хрватска за Чехе. Писцу је потребно да се јави три стотине претплатника па да може штампати ову своју „Словницу" од пет штампаних табака. Стаје 50 новчића.

О Босни. — О Босни се у последње време чешће пише; већином су то поједине рекламе, које помаже сама босанска влада. Једна од тих изишла је недавно у Трсту на талијанском језику с потписом Јосипа Модрића, под натписом: *Илиџе.* L e t t e r e d e l l a B o s n i a. Ово су пишчеве успомене; у њој црта босански културни и економни напредак на темељу аутопсије. Реч иде и о „Нади", коју као њен сарадник хвали и назива постанак овога листа у Босни „новом ером душевне победе." Књига ова стаје круну. Поред ових Модрићевих успомена, штампано је у Бечу четврто посве проширено издање брошире професора др. Ернеста Лудвига „*Сумпорна бања Илиџе код Сарајева у Босни*". Ова је књижица изишла у исто време на немачком, француском и талијанском језику, а у њој је стручан опис купала од писца, извештај лекара бањскога, неке белешке из записника скупштине бечкога лекарскога колегија од 1. апр. 1895, нацрт самога купала а и преглед железничких свеза с градом Сарајевом и са купалом на Илиџи.

Хришћански споменици у Босни и Херцеговини. — Познати кустод сарајевскога музеја др. Ћиро Трухелка, који редовно пише у Гласнику Сарајевскога Музеја о стећцима и натписима на њима, читајући их често врло погрешно, написао је на немачком језику Die christlichen Denkmäler Bosniens und der Hercegovina. Ова је расправа прво изишла у римском листу Quartalschrift für christ. Archäologie а по том у посебној књижици од 40 страна. Стручњаци имају да кажу о овом послу свој суд.

Павле Шафарик. — Приликом прославе његове стогодишњице сви Словени, изузимајући само Хрвате, који су учинили само кратак помен о Шафарику, проговорили су негде опширније негде краће о том великом научнику словенске филологије. Чешки су листови пуни били радова о Шафарику, а било их је који су читаве свеске посвећивали њему. Да поменемо Listy filologické, које већином доносе радове из области класичке филологије; њихова четврта свеска посвећена је била цела у спомен стогодишњице рођења Шафарикова. На првом месту био је у овој свесци чланак Јарослава Влчка „*О Шафарику*"; за тим Ј. Поливке: *Преглед језиковних и палеографијских радња П. Ј. Шафарика.* Гебауер је за ову свеску написао филолошку расправу J m e n n é s k l o n o v á n i a d j e k t i v k m e n e-o,-a,

с напоменом „у педесетој години после П. Ј. Шафарикових „Почетака староческе граматике“ (1845.). — Ваљани Вацлава Врчка лист Osveta доноси већ у неколико свезака за нас Србе нарочито интересну расправу дра К. Јиречка P. J. Šafařik mezi Jihoslovany. Словеначки су се листови такођер одазвали о Шафариковој прослави. Dom in Svet донео је из пера Фр. Видица о Шафарику леп чланак. —

Маћедонско питање. — У време, кад догађаји, који се збивају у Маћедонији, обраћају на се пажњу целе Јевропе, јавља се у Бечу на немачком језику брошира од 66 страна осмине под натписом Die macedonische Frage (mit einer Beilage „Statistik der bulgarischen Volksschulen in der Europäischen Türkei“). Њен је писац Рихард од Маха, који је неко време пробавио у Маћедонији, а од некога доба и дописник је „Келнских Новина“. Брошира ова има интереса и по нас, те би о њој требало и поразмислити. У њој се препоручује савез Србије с Бугарском, који би допринео много јужнословенској слободи. Бугари изражују жељу да је виде и у француском преводу.

Eine Reise in der Lika. — Под овим натписом изишао је у 59. и 60. броју „Bosnische Post“ фељтон, који написа Шандор Омчикус.

Бугарска књижевност. — *Карићева Србија и балкански савез.* Ова брошира, која је још 1893. године угледала света, штампана је недавно у Софији на бугарском језику у преводу Л. Вишина, а под натписом *Сърбия и балканский съюзъ*. Преводилац је на једном листу истакао потребу тога савеза, о ком се у бугарској мало мисли, и проговорио неколико речи о писцу ове брошире, о пок. Карићу, изневши и натписе његових дела. Превод овај изишао је о трошку „Маћедонскога друштва у Софији“.

Словеначка књижевност. — *Одабране песме А. Фунтека.* — У „Slovanske knjižnice“, св. 38. и 39., штампане су Izbrane pesmi Antona Funteka (8°, стр. 160.). Фунтек се јавио пре неколико година својим песмама у „Љубљанском Звону“ и мало по мало заузео је у словеначкој књижевности одлично место. Његове све песме спадају међу боље производе словеначкога песништва. На првом је месту посвета Љубљани, којој је и намењен чист приход ове књиге; спевао ју је после труса љубљанскога а приликом доласка аустријскога цара. За тим се ниже читав низ песама, већином краћих, али пуних здравих мисли и дубока осећаја. Фунтек је лирик; али не мисли о себи, већ о свом роду и домовини, коју љуби свим срцем. Осврће се и природи. У овој збирци пробрао је песник своје најбоље песме; то се и на свакој види да је пробрана облика и мисли. Песме су му скроз уметничке. — Ова књига стаје круну. — О овој збирци песама проговори Ljubljanski Zvon у 7. свесци 475. — У истој тој библиотеци, а у свесци 34. штампане су три приче: две су из босанскога народнога живота од Милене Мразовића (у преводу Миленке В—ића) и једна Ксавера — Шандора Ђалскога „Из села“ (у преводу Косца). Ова свеска има 50 страна.

Летопис Матице Словенске. — У јунској свесци „Дела“ саопштили смо која су дела добили чланови Матице Словенске ове године, али ми поменусмо садржину „Летописа“ што радо сад чинимо. На првом месту је *некролог Јожефа Марна* од Франца Левца. Марн је био и председником њеним, с тога су и слику његову донели у књизи. За овим долази рад дра Штрекеља, доцента бечког университета Slovarski doneski iz živega jezika narodovega, (тумачи речи по значењу и по постању); за тим дра М. Мурка Jan Kollár, па наставак Ј. Навратилова Slovenske narodne vraže in prazne vere, др. В. Облака, доцента градачког университета Protestantske postile v slovenskem prevodu, пок. А Рајнча Južno-austrijske dežele za prvih let vladanja Leopolda I (свршетак), J. Апиха Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, P. Перушка Bibliografija slovenska од 1. јануара 1893. до 1. јануара 1894, и на послетку Е. Лаха Letopis „Slovenske Matice“.

Миклошића превод Мицкијевића кримскога сонета „Домовина“. — У „Колу“ за 1889. стр. 374. саопштено је да је велики словенски филолог Фр. Миклошић у својим младим годинама у песми исказивао своје осећаје и том приликом указано је на његове две песме. Сада опет Ljubljanski Zvon у 3. овогодишњој свесци доноси превод Миклошићев кримскога сонета Мицкијевићева „Домовина“. Прва строфа гласи:

Po suhi plavam zdaj ravnici oceana,
Voz trava krije, voz ko ladja brodi;
Po šumnih senožetih mnogi cvetov rodi
Obdajejo erdeče otoke burjana.

Превод овај до сада нигде није био штампан, а сада га је нашао у посмртним хартијама Миклошићевим проф. Јагић, те послао „Љубљанском Звону“ у свом листу да донесе.

Књиге за младеж. — На штиво наше омладине ми једва обраћамо пажњу; шта више ми и немамо никаких библиотечица, које би намењене биле омладини. „Професорско друштво“ латило се да колико толико попуни празнину, издајући „Ђачку књижницу“. У Словенаца је пак то другаче. Они имају неколико таких библиотечица, а недавно је опет једна нова постала под именом Knjižnica za mladino. Од ове књижнице коју установи „Zaveza Slov. učit. društev“ изишло је три свеска. У првом је прича Dva brata по талијанском од Душана Младиновога, у дру-

г ом Milosrčna Zorana и Veselje in žalost, обе од Фриша, а у преводу Јанка Лебана. Треће садржи пе ме Антона Фунтка, и то у првом делу је 50 басана за децу које је прерадио по В. Хају, а у другом његове песме Jz mladih dnij. Претплатници добивају 12 свезака ове библиотечице за 1 ф. 80 нов. а сваки свезак стаје 20 нов.

Левстикови скупљени списи. — Дела Фрање Левстика, најбољега словеначкога песника новога времена, који је умро 1888. године, а под уредништвом Франтишка Левца угледала су света у пет књига. Последња пета, књига изишла је недавно и у њој је и слика Левстикова заједно са животописом од самог уредника; уз то су у овој књизи и Левстикови списи, који нису штампани у збирци, тумач и садржај. Свих пет књига стају 10 фор. и 50 новч.

О Ђурђу Кастриотићу Скендербегу. — Јул. Писко аустријски консул у Јањини у неколико бројева грчкога листа Nea Himera. (N. 1053—1055, 1059. итд.) написао је по изворима биографију познатога нам *Ђурђа Кастриотића — Скендербега*, о коме је у нас написао Никола Вулић опширну студију. Вредно би било, да когод у изводу изнесе ресултате те Пискове биографије.

Индогерманско s у словенском. — О овом писао је у Јагићеву Архиву као што је познато читаоцима „Дела“ из реферата о Архиву кн. XVI 3 и 4 св., Uhlenbeck у тој свесци Архива. У исто време скоро изишла је у Штрајтбергову часопису Indogermaniche Forschungen V 1. св. (33—87) рад Holger-а Pedersen-а, који исто питање третира. Натпис му је Das indogermanische s im Slavichen.

Приручна књига историцима, археолозима и астрономима. — За израчунавање времена филолози, историци и теолози већином су се досада служили делом Иделера „Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie“ и „Lehrbuch der Chronologie“; служе се и Лершовим делцем „Einleitung in die Chronologie“ (Aachen 1889), али свака има својих махна и недостатака. Најновији рад те врсте Astronomische Chronologie од Валтера Ф. Вислицена (Leipzig, Teubner 1895. X. 164 стр. на 8⁰, у тврду повезу 5 марака) истиче се над осталима, јер је све досадашње недостатке избегао, а и омогућио, да се историјска дата одређују и контролишу према датима о сунчеву и месечеву помрачању или према другим астрономским фактима. Писац најпре исписује из астрономије оно што је потребно да знају хронолози, а за тим у другом делу износи методе срачунавања и указује на неопходно потребна дела с помоћним таблицама, за која он и упуства даје.

Филолошка расправа. — Добили смо на приказ „Програм фрајбершке гимнасије“ (Jahresbericht des Gymnasium Albertinum zu Freiberg) за школску 1894/5 год., у ком је поред школских ствари ваљана расправа на латинском језику др. Ернеста Муке-а De consonarum in graeca lingua praeter Asiaticorum dialectum Aeolicam geminatione, и то трећи део. Први део изишао је у Будишину 1883. под именом De geminatione e binarum consonantium aequarum concursu orta, а други у Фрајбергу 1893. „De geminatione consonarum ex adsimulatione orta. — Овај трећи део захвата тридесет страна четвртине.

НОВИНАРСТВО

Просветни Гласник. — Од овога службенога листа министарства просвете и црквених послова изишле су још (види „Дело“ за април, стр. 157.) три свеске и то за април, мај и јуни Сем *службенога дела* (205—210, 261—262, 315—323) у свима свескама налази се и *рад Главнога Просветнога Савета* (210—225, 262—288 и 323—342) са састанака 615.—640. На тим састанцима, сем другога рада, прочитани су и реферати на ова дела: Алексе П. Милојковића „Француска граматика“, Иловајскога (у преводу Д. Дукића) „Општа Историја“, П. Манојловића „Карта балканскога полуострва,“ Стевана Јевтића „Милутин“, Косте Миленовића „Српска синтакса“, Р. Кошутића „Узроци препорођају књижевне критике“, Д. Путниковића „Ђаковање царовање“, Ничића „Грађа за флору околине Врање“, Ђ. Козарца „Зоологија за више разреде гимназија“, Миливоја Симића „Зоологија за ниже разреде средњих школа“, Стевана Зарића „Приче о празницима“ и „Земљопис са познавањем природе“, Саватија М. Грбића „Бачка песмарица“, Стеве Ловчевића „Општа Историја“, Н. Глушчевићке „Руска Читанка“ II и Мите Живковића „C. Julii Caesaris Commentaris de bello Gallico“ и „Напомене Цесаровим коментарима о галском рату“. У одељку *Школски Летопис* (225—236.) донесена су три извештаја изасланика на испитима зрелости и надзорника средњих школа у 1893.—4. шк. години, даље преглед испита зрелости у средњим школама за 1893—4. шк. год. и извештаји о фондовима сиромашних ученика осн. и ср. школа. Одељак *„Наука и настава“* има само два оригинала Љ. М. Протића *Наставни метод васпитних школа“* (289—295 и 349—355) и Д. Јанковића *„О регистрима“* (295—299.); остало је све превод: *„Улога прашине у природи“* дра П. Ленарда (превод Пав. В Вујића 236—239), *Микробе и стерилизација* дра Х. Борегарда (превод Пет. М. Илића 239—242), *Непробојна одећа* (превод Павла В. Вујића, а чији је оригинал, није се нашло за вредно да напише. 299—301), *Психологија народа и антропологија* Алфреда Фуиља (Ж. Живановића превод 342—349) — *О променама климе у историјском времену* (Schiller-Tietz (превод С. Предића 355—358); даље је свршетак Ивковића „Ква-

dратуре круга“ и наставак Серензенове радње о нашим песмама. Одељак *Критике и Библиографије* је врло слаб; сем књижевнога приказа М. Вукићевића „Споменика XXIII“ (307—310) и библиографијскога прегледа књига и листова нема ништа више! У одељку *Просветни Ковчежић* заступљене су рубрике: гласови о школама, (254.), разни записи 255—258, 310—311, 367—371), просветни добротвори (258—260, 311—312 и 372); у овом одељку изишло је и деветнаесто *писмо из Петрограда* Рад. Кошутића (359—367). — Уз априлску и мајску свеску додан је свршетак Цвијићева „Прегледа геогр. литературе“, о ком је било речи у прошлој свесци „Дела“.

Наставник. — II шеста свеска овога добро уређиванога листа угледала је света под вредним уредништвом Хенрика Лилера. Сем свршетка чланка Гавриловића о Павлу Шафарику, у овој је свесци и леп чланак Св. Ст. Симића *Неколике напомене о казнама и кажњавању.* Од *реферата* налазимо: С. Максића на Фигнера Des Cornelius Nepos Lebeusbeschreibungen in Auswahl и Драг. С. Обрадовића на други део Геометрије Срете Стојковића. У одељку *Новине из науке и наставе* јесу ови чланчићи поред свршетка о језику дубровачких листина XIII-XV века: Нова језера (од Ј. Ердељановића), Нешто о нојуу (пок. Бр. Ановића), Температура подземних простора и Експлозија натријума у води (Н. М. Рак.) и О разредби геолошких творевина (од Дим. Антуле). Одељак *„Рад у школи и за школу“* има: О полагању испита, задаци професорским приправницима за израду писмених састава код куће ради полагања професорског испита, из Главнога Просветнога Савета и Школске градине и ботаничка настава, у гимнасији (Ово последње од Жив. Ј. Јуришић‹). За тим су пуне рубрике: Задаци за решавање у школи, из управних записника професорскога друштва, лични гласови (овде су имена оних професорских кандидата, што у априлу ове године положише професорски испит), Некролози (Персиде Пинтеровићеве), Библиографија, Ковчежић, Преглед листова о школи и то Руске школе за новембар и декембар 1894. год. од М. К. Драгутиновића. У додатку је осми табак „Гљива.“ — Не можемо а да с хвалом не поменемо да Професорско Друштво међу својим утемељачима броји већ три члана ван професорскога реда, а на име: архимандрита Нићифора Дучића, д-ра Милутина Поповића, лекара београдскога казненога завода и Милана Живковића, главнога благајника Управе државних монопола. —

Српски архив за целокупно лекарство. — У броју 10. сем Вучетићева рада, који је раније започет, у првом одељку отпочела је да излази радња д-ра Мих. П. Јефремовића (Књажевац) *Грађа за организацију једноликог прикупљања података о здравственим приликама у Србији.* У другом одељку *Преглед литературе* приказано је седам повина из журнала и књига, и то 4 из немачке а три из француске литературе. У трећем су одељку: свршетак о XIII конгресу за унутрашњу медицину, из удружења нишких лекара и о годишњем скупу „Црвенога Крста“. Даље су заступљени одељци *Извештаји о раду санитетских власти и закони и наредбе.* Има даље две вести о стручним заводима и установама, три белешке, пет записа у пабирцима. На крају су *Ковчежић за прибирање медицинске грађе, сталешке и личне вести* и *библиографија.* — „Српски Архив“ стаје годишње 6 динара.

Хришћански Весник. — Овај часопис духовни, шеснаесте године од изласка свога, за неко време био је посустао, али је од 1. марта отпочео поново да излази у двомесечним свескама са ањским задатком: да шири религиозност, хришћанску љубав и остале врлине у нашем народу. До сада су изишле три свеске. Између чланака разноврсне садржине (па и забавне, у духу религиозном), налазимо у првој свесци и занимљив рад Чед. Мијатовића *Црква двора на Аргишу* (Куртеа Дарџеш). За постанак ове цркве везују се и неколико српских имена: кнеза Лазара, Деспине кћери деспота Јована, Максима Бранковића итд. На њој има и неколика записа писана црквено-српским језиком, те нам и њих саопштава Мијатовић. Рад овај завршује писац с ово неколико речи: „Овај кратки нацрт нека послужи да покаже како је најлепша црква у Румунији пуна српских успомена. Ни један Србин, кога пут поведе железницом од Оршаве у Букурешт или и обратно, не треба да пропусти да се на станици Питешти заустави те одатле начини излет до цркве „Двора на Аргишу“, те да не само види једну од најлепших цркава у православном свету, него и да на богатству њених успомена на кнеза Лазара, кнегињу Милицу, Деспину Бранковићеву и њену децу, окрепи свој народни понос.“ Мијатовић је, како вели уредник у прогласу свом, обећао послати за „Хришћански Весник“ и опис румунскога манастира Тисмане, који је такођер пун српских успомена, и студију о Србину светом Никодиму. — „Хришћански Весник“ стаје шест динара, а за ђаке четири.

Просвјета. — II шеста свеска овога цетињскога листа за цркву и школу изиде. На првом је месту *указ кнеза Николе*, којим одређује приход цетињском манастиру од лактарине, што су дужне плаћати куће вароши Цетиња. Приход од овога улагаће манастир у непокретна имања. За овим је *одговор митрополита Митрофана патријарху Антиму VII* и *писма његова блаженства јерусалимскога патријарха Герасима*: кнезу Николи и одговор Митрополита Митрофана. Поред раније започетих чланака у овој свесци су још ови: *Свети Василије митрополит*

херцеговачки, чудотворац острошки од Ф. Радичевића, *Монашки живот* од Симона Поповића, јеромонаха и *Чин прања ногу* превод Л. Богдановића. Даље су: извештај о основним школама од ревизора М. Лековића, црквени, школски и књижевни гласник и јавна благодарност. —

Бранково коло. — Три су броја овога листа већ изишла и по садржају њихову судимо, да ће заиста бити прави књижевни лист, који ће попунити потпуно ону празнину коју осећамо у недостатци једног овакога недељнога листа. Од *песама* су у ова три броја ушле ове: *Дубровнику* од кнеза Николе I, *Муње и громови* из Снохватица Змајевиних, *Једној ружици* од Др. Ј. Илијћа, *Цвеће са истока* (једна с турског, а друга с арнаутскога) од Бран. Ђ. Нушића и *Цветку* од Милете Јакшића (Ленскога). Од *приповедака*: *На забави* из београдског живота од Симе Матавуље, *Љубомир П. Ненадовић у причама* од М. Ђ. Милићевића (Овај рад Милићевићев пре би могао попунити белешке, него што је дошао међу приповетке. Многа од ових причица је просто ништава) и *Пожар у Москви* од Данилевскога (превод с рускога). Ниједан од ових радова није свршен у ова три броја. Међу *чланцима* читамо Царева *Емилиа Кастелара*, М. Савића *Народне позоришне игре* (Савић овде, по примеру пређашњега доба, износи мисао о народним позоришним играма и представама. За предмет узима историју српску од почетка па до данас, а за глумце „народ сам, и мушко и женско, и старо и младо, и велико и мало.“) и треће *Србијанка Симе Милутиновића Сарајлије* из коментара проф. Драг. С. Милутиновића. (Познато је, да од дужега времена син Симин ради на коментарисању Србијанке, те се и зарадовасмо кад видесмо да се одважио на јавност; али по почетку не можемо судити о самом раду. Пред нама је само протумачен мото и он рекли бисмо сувише опширно. За чудо нам је, да нам проф. Милутиновић вели, да је ово „први покушај“, што, ако и у одломку, коментар Србијанке излази пред српство. Колико ми знамо, Сандић је баш овај мото и целу прву песму „Срет“ протумачио доста срећно у једном програму новосадске гимнасије. Дакле ово г. Милутиновића биће други покушај. Желимо да ускоро и продужење коментара учитамо). У одељку *Књижевност* опширно реферује Р. Врховац о књизи Пл. Кулаковског „Иллиризмъ“. Реферат није ни у трећем броју свршен. У првом и другом броју има и одељак под именом *Српски језик*. Ту Живановић говори о Граматици Ст. Новаковића а још више о реферату д-ра М. Решетара, који је изишао у „Делу“. И Живановић овде полази с погрешнога гледишта, јер цени ову граматику као школску књигу. У одељку *Ковчежић* на првом су месту *Књижевни прикази*. Приказано је десет књига: Ј. Веселиновића Девојче и Севдалинке, Ј. Славице Марта (румунска приповетка), Ивана М. Поповића Песме за децу, Панте Поповића Паорске новчице, Мих. Миловановића Миловаике II, Мих. Сретеновића Радетића Мара, Летопис Матице Српске 182 (ово је опширан приказ Р. Врховца), Вас. Константиновића Десет година у парохији и Годишњи извештај о српској православној школи у Загребу за школ. год. 1894—1895. Овај одељак богат је и лепим књижевним белешкама, даље белешкама из уметности, из науке, из старина и из друштва. — Ми мислимо да не грешимо, ако овај ваљани лист најтоплије препоручимо нашем читалачком свету. Претплату за Србију прима књижарница Велимира Валожића у Београду.

Босанска Вила. — До сада је изишло тринаест бројева. Садржина је ових бројева, о којима не говорисмо у фебруарској свесци стр. 342. и у априлској стр. 156, ова: Приличан је број *песама* и то од ових песника: Ст. П. Бешевића, Андре Гавриловића, Дим. Глигорића, Град. Драгашевића, Јов. А. Дучића, Јов. Живојиновића, Змаја, Драгутина Ј. Илијћа, Мила Јововића, Стевана М. Луковића, Светозара Манојловића, Саве Мијалковића, Ристе Ј. Одавића, Живојина Д. Павловића, С. Попића, Војислава В. Рашића, Милана Соларића, Љубице Стојановићеве, Љубише П. Чаковца и Алексе Шантића. Неколико је песама с непотпуним потписом: Јелена, Јулија, Мица, Владан, Божидар, Борис, Арачлија, Гамза. Од *приповедака* су ушле ове: Илије П. Вукићевића „*Лековит штап*“, Младена Смиљанића „*Добош*“, Бранислава Нушића „*Надгробно слово*“, Рад. М. Д. „*На месечини*“, превод П. С. П. Гаршинова „*Врло кратки роман*“, Тасе Ј. Миленковића „*Ко иева о злу не мисли*“ (из IV свеске његова „Дневника“), Српкиње Г. Ч. „*У двадесет осмој*“, Стеванина „*Очев аманет*“, Бож. П. Черовића „*Грана босиока*“, В. Кондића „*Источни петак на Бембаши*“, Андре Гавриловића „*Шекспир се не шали*“, и „*Дубровачко благо*“, (ово је из његове збирке Алинских прича), Дан. Петрановића превод с талијанскога „*Противности*“, М. Ђ. Милићевића „*Кочијаш Ђура*“, Васе Кретића „*Мисли о љубави*“, М. Живковића превод приче Хенрика Сенкијевића „*Јанко музикант*“, Стевана Бешевића новела „*Два срца*“ В-а превод с францускога *Послије њене смрти*. Још непрестано и у књижевним листовима налазите преводе с туђих језика без напомена од кога је оригинал. Требало би уредници листова да не примају у лист рад док преводилац не означи име самога писца или бар потпун натпис дела, из кога је превео. Овако се само тежа посао онима, који узуче данашњу нашу књижевност, а на по се журналистику. У *поуци* налазимо поред наставака раније већ поменутих у наведеним свескама „Дела“, и ове: „*Црква Костадиновица у Гомиљанима*“ од Ст. Р. Делића, „*Жива ватра*“ и „*Како је Манојло Јевтановић текао*“. од Дим Глигорића, „*Тодорова субота*“ и „*Искон голубачке мушице*“ од Јо-

вана Стефановића Виловскога, „*Из народнога веровања* и *веровања у Срђића*" од Ал. Васиљевића, и *Војвода Петар Шкуларић*" од Мирка Лазаревића. Да овде напоменемо да се по ново наставља „*Из историје српске књижевности*" од 11. броја. У одељку *Српске народне умотворине* саопштене су ове народне приче: Ћабински севдах, Чист рачун бијел образ, Царска султанија, Ћело, Царев зет, Ципелар и његова добит на лутрији, Две шаљиве нар. приче, Најмлађа најлукавија, Хасан и Хусејин. Прву, четврту и последњу прибележио сам уредник, другу Ст. Делић, трећу Ал. Поповић, пету и седму Ђ. П. Радић, а шесту Дим. Глигорић. Од *нар. песама* сем свршетака из ранијих бројева ове су: *Маркове сабље*, „*И у паклу тешко без свога*" (из збирке П. Т. Кашиковића), *Не карај дуго* и *Потвора*, женске песме и *Шаљиве пјесме из босанске крајине* (забележио Лазар Смиљанић), *Кажњена невјера* (из Херцеговине, заб. Јов. Тута), *Коло* и *Очи моје* (из збирке П. Х.), *Дилберке* (из збирке Ст. Р. Делића, саопштене су 23 песме), *Лов ловиле двије Сарајлије* и *Сиротица Мара и стрина јој* (из збирке Саве С. Семиза учитеља), *Марко Краљевић и ропство српкиње девојке* (из збирке М. Кордунаша). Даље у овом одељку има: *Српске народне прекорјечице и разне изреке* (из збирке В. Радојевића). *Поскочице* (на броју 12 прибележио Ђ. Јовановић).

На једном месту раније поменули смо, да је крајње време да се код свакога прибележенога народног умотвора стави поред имена онога који га записа бар и име онога од кога је чуо као и место, где се чуло, ако не и што више. Ово морамо и сад да поновимо, јер је приличан број умотвора, код којих не стоји ништа више сем имена скупљача! У *листу* има добар број културних и књижевних бележака, а и неколико приказа и то ових књига: Српски Преглед, Сличице из сеоскога албума, Хришћанске врлине, Босанчице, Крекова Slavische Anthologie, Длетом по стени, Миловање, Јеленине песме (ово је подужи врло леп реферат; излази већ у три броја и још није свршен. Штета што је пун штампарских грешака.), Глишићева Прва бразда, Песме за децу, Вилина књига и Вечност. — И овом приликом не можемо а да не похвалимо овај једини српски лист у Босни и Херцеговини и да га не препоручимо пажњи наших читалаца, који треба да га примају и *уредно* плаћају.

Нови листови. — У Сплету отпочео је излазити *Општински гласник* месечник „задруге општинских чиновника у Далмацији". Уредници су му Дујмо Микачић и Винко Бутијер. Намењен је, као што и име каже, општинским службеницима. Стаје 8 круна годишње, а излази на крају свакога месеца. — У Београду опет намерно је неколико српских родољуба да покрену „*Ускок*", коме ће задатак бити, да као јуначки српски ускоци бране све што је српско. У прогласу, који су у половини јула месеца штампали у свима српским листовима, истакнут је у кратко и програм листа. „Гајиће најбоље слогу са свима Словенима и настојавати да се српско племе у Босни и Херцеговини ослободи од туђина. А ми сматрамо да тамо и нема другога до староседелаца Срба разних вера и туђина с више мање грабљивим намерама. За Маћедонију и Стару Србију тражићемо и ми одавно у изглед стављене реформе, али ћемо у исто време тражити и то што се Бугарима давно већ признало, и што смо ми већ имали у бићу нећке патријаршије — ако се налази да егзархат има смисла и после ослобођења Бугарске, — да та тражења буду праћена благим или оштрим тоном, зависи од брзине, којом се царске власти буду одазивале српским оправданим захтевима. — Стараћемо се да од речи до дела не будемо далеко, кад се буду остала средства исцрпла. Код нас ће бити чисто српски:

„Ко ће братски брат смо њему,
Ко душмански душман смо му!"

Први број овога листа неће пре изићи него се јави хиљаду претплатника. „Хоћемо", вели се у прогласу, „да видимо на делу, да ли њих 1000 може да да̂ материјалну помоћ листу, који ће се из Србије заузимати за интересе српске." Доцније ће се објавити цена листу и колико ће пута излазити. Сва писма нека се упућују на Љубу Јоксимовића, књижара у Београду. — У Новом Саду покренут је ове године, али га ми још нисмо видели, *Лалин рабош*, народни лист за шалу и сатиру. Излази свакога четвртка на половини табака у 4°, а стаје 5 форината годишње. Одговорни му је уредник Милош Токалић—Соља, а власник и издавалац „Дружина Лалинога Рабоша".

Љубљански Звон — Овом годином ушао је ваљани словеначки лист Ljubljanski Zvon leposloven in znanstven list у своју петнаесту годину. До сада смо примили осам свезака. У њима има доста песама и то особито лепих, највише (11) има од Антона Ашкерца (рођ. 1856.), па од Ивана Р. Ресмана (7), Јос. Стритара (3), Тропшана, итд. Има и песама са псеудонимом. Одељак забавни богат је. На првом месту треба поменути Groga in drugi од некога R; у овој причи, што није ни у осмој свесци свршена, догађаји се збивају на југу словенском, у Босни. Даље Павлине Пајкове Roman starega samca (у 6. свесци свршено), Sama svoja новела Фр. Г. Косца (од 7. свеске, још није свршено), као и краће: Sirota од Марице (у 1. и 2.); од ње је и почетак у 8. свесци Usoda ka-li. Ulomki од Севничана (три мале причице: Korrespondenta z bojišča, Plesalka, Kako je Bogorodica uslišala ubogo ženico све у 2. св.), Učitelj Gregor од Славољуба Добравца (у 3. св.), Višnjeva pola од А. Кодра (у 6. и 7. св.). Међу поучне чланке налазимо нарочито интересан за војнике рад Фр. Смолникова.

O raznesilih и то: Smodnik (1—4) и Nova raznesila (Nitroceluloza и Nitroglicerin). Није још свршено. Леп је чланак Мачка (у 1, 4. и 8 св.) Даље су: Slike iz rudarskego življenja од Славомира. Ово је наставак чланчића што су под тим именом излазили у истом листу 1888. године. Три су чланчића изишла у 3, 4 и 5 свесци. Од 6. свеске почео је Сајдлов рад Potresi na Kranjskem in Primorskem. Од интереса је и чланак у првој свесци Фр. Орожена Prvi hribolazci na Triglavu v dôbi 1778. до 1837. У овим свескама има и историјско-филолошких радња. Тако да поменемо на првом месту: Ивана Врховца Iz domače zgodovine, и то два одељка: Razbojniki na Kranjskem (у 1—3 св.) и Odklej stoje ljubljanski mostovi? (Ово је прилог к историји краљске трговине, од 4. до 6. св.); за тим има и за нас нека интереса рад Ивана Стекласа Osvojitev Kaniže po Turkih leta 1600. (од 2. до 6. св.; свршено још није). Леп је прилог Фридолина Кавчића Znameniti Slovenci (у 2 до 8. изнео је 41 биографију знаменитијих људи словеначкога народа). М.Ваљавац допуњује пету свеску Волфова речника (у 1, 2, 3 и 5. св.), а М. Мурко написа кратак помен о Ивану Навратилу приликом његове седамдесетогодишњице 5. марта 1895. (у 4. св.). У 6. броју Стритар написа чланчић Dies irae dies illa поводом љубљанске несреће. Даље у 3. и 5. броју су два писма Јосипа Старе-а из Загреба о уметности и позоришту (ово је 28. и 29. његово писмо), за тим је почео Јос. Стритар да пише „Dunajska pisma", од којих су два изишла. У одељку Književno poročilo реферовао је у 4. и 5. св. др. В. Облак о првом делу проф. К. Глазера Zgodovina slovenskega slovstva (Љубљана 1894 8° XIV 220 и IV), на што је Глазер одговорио у 7. и 8. У свакој свесци има даље богат и пун интереса листак, у ком се јавља о новинама из књижевности и уметности у Словенаца, а осврће се и на друге словенске књижевности. Тако у овим свескама има највише од осталих Словена о хрватској књижевности, па о чешкој и руској. Од наших ствари поменуто је неколико листова, међу овима приказана је и прва свеска „Дела", за тим било је мало говора о другој свесци друге књиге Вукових граматичких и полемичких списа, а и донесен је кратки запис о смрти Љубе П. Ненадовића и Милорада П. Шапчанина. Желимо, да на странама овога листа у будуће нађемо што чешће помена и о нашој књижевности, јер нам је узајамно познавање потребно. — „Љубљански звон" излази месечно у свескама од четири табака (а неки пут и мало јаче), а стаје годишње за Србију 5 форината и 60 новч. Уредник му је и издавач Виктор Бежек.

Русское обозрѣніе. — С новом годином овај руски литературно-политички и научни журнал, што излази у Москви под редакцијом Анатолија Александрова, ушао је у шесту годину. Садржина је овога листа обилна. У првим двема овогодишњим свескама налазимо *песама* од К. Случевскога („Призракъ"), Полонскога („Восторженное недоумѣніе"), А. Круглова (⁂), М. Лохвицке, Гр. А. Голенишчева — Кутузова, Варшеневске Бальмонта и Ракитина. Од *забаве:* Милліонъ терзаній роман Ивана Щеглова (121—171), Домой по Волгѣ, путне црте Евгенија Маркова (172—195, 585—609.), Въ житейскомъ омутѣ од В. Желиховске (211—245, 495—525.), Изъ прошлаго посмртни записи из год. 1827—1843. од Н. Коњупанова (246—255, 480—494.), Феодоръ Павловичъ од Г. О. (287—297), Одинокій од А. Стерна (558—584.). Превод је са шпанскога Наборъ Дона Хозе-Марія-де Пэрэда. (Општи је натпис „Сцены изъ испанской народной жизни.). Даље су ови *чланци:* Намѣренія, задачи и идеи романа Обрывъ критическій очеркъ И. А. Гончарова, (ова је објашњења Гончаров написа о некој вишој особи: 5—18), „Изъ переписки И. С. Тургенева съ А. И. Герценомъ въ 1867. году" од Z. (111—120), „Опытъ изслѣдованія законовъ искусства (живопись, скульптура, архитектура и орнаментика)." Ово је наставак из прошле године; реч је овде о орнаментици (56—89 и 526—557.) Свршен је овај рад В. Шервуда. Проф. Н. Д. Кашкин пише „Воспоминаніе о П. И. Чайковскомъ" (9?—110), С. Васиљев „К характеристикѣ Чацкаго" (196—210, 636—665), свештеник J. И. Фудеља „Культурный идеалъ К. Н. Леонтьева" (257.-280.), А. Третјаков „Памяти А. Н. Муравьева" (281—286, П. А. Кулиш „Украинскіе казакы и паны въ двадцатилѣтіе предъ бунтомъ Богдана Хмѣльницкаго" (298—322, 610—632), Поливанова превод: Едуарда Рода „До конца вины" (свршетак из ранијих свезака 323—343 и 666—688.) Из декембарске свеске је продужење интересна рада Г. П. Георгијевскога „Древне-русскія свадьбы" (II царскія свадьбы, 689—713.). Од проф. Д. В. Цветајева поводом смрти цареве „Россія и западная Европа въ ихъ взаимныхъ отношеніяхъ" (714—722). Даље су: Кнеза К. А. Вјаземскога „Путешествіе вокругъ Азіи верхомъ" и то о Китају и Урги. (723—748. Продужење из прошле године), П. У. Палимпсестова „О пожарахъ въ Россіи" (749—783), П. П. Суворова Кое-что о „дореформенномъ идеализмѣ" (805.—809.), С. Д. Крилова „Направленія общественной и научно-литературной мысли въ сороковыхъ годахъ текущаго столѣтія" (810—839). У прилогу под натписом „Матеріалы для характеристики русскихъ писателей, художниковъ и общественныхъ дѣятелей" (841—891) има неколико интересних података о Лермонтову (о сахрани његовој), о В. М. Гаршину (саопштено пет писама његових матери, писаних из Бугарске за време рата 1877. године) и о редактору „Варш. Дневника" Вс. Вл. Крестовском (о последњим његовим данима живота и рада). Даље у овим свескама су ови одељци: Современные вопросы (I Провозвѣститель нашей новой эры,

II Пробные шары либерализма 344—357, 892—905) Письма изъ Рима (превод, 906—916), Лѣтопись печати (пред новом годином, из листова и журнала, о указу од 13. јануара, којим се одређује сума за помоћ потребитим научницима, књижевницима и публицистима, као и њиховим удовицама и сирочадима 358—373, 917—935.), Театральная хроника (374—385, о комедији Сикевича „Цвѣты просвѣщенія), Замѣтки о писателяхъ (о Ивану Шеглову, о арх. Дучићу и о А. П. Машкину—Невострујеву 386—408), Лѣтопись современной беллетристики (о седам разних прича и романа, које угледаше света ове или прошле године у разним руским листовима 409—419, 936—943), Очерки провинціальной печати (420—431), Новости иностранной журналистики (944 - 951.), па Библіографія (о осам разних дела 432—451, 952—966). У „Областной отдѣлъ" ушла је: „Съ береговъ Вислы, изъ Варшавы, изъ Вильны, Внутреннее и иностранное обозрѣніе 452—478, 967—996). У додатку су са засебном пагинацијом два прва чина *Хамлета* Шекспирова. Превео Д. В. Аверкијев с издања од 1623. године (1—74).

Византиски Временик. — Овај руски журнал за византиологију доноси на својим странама између осталог и интересан рад М. Дринова *„О нѣкоторыхъ трудахъ Димитрія Хоматіана, какъ историческомъ материалѣ*. У другој глави ове расправе расправља питање када је престао бити архиепископом Д. Хоматијан, и обара досадашње мишљење да је био од 1222. до 1225. и помера га на 1234. годину. — Овај лист, колико ми знамо, у Србији нико не прима, ни народна библиотека, ма да у њему има врло често и таких чланака, који се тичу и нас Срба.

ПРОСВЕТА

Народне школе у Словенаца. — Сем Трста и Целовца има у Словенаца 936 народних школа, које походи 190.753 детета, (97.014 и 93.739) дакле 76 мање је на броју но 1892. године, а дорасло је за школу било 214.276 (108.668 мушкараца и 105.608 девојчица). Према земљама највише је словеначких школа у Штајерској: 279 са 65.704 детета (не походи школу 6068), за тим у Крањској: 324 са 70.182 детета (не походи школу 10.765); у Приморју има 157 школа, а у Горици 145 са 24.406 деце, у тржашкој околини има 11 школа са 3389 деце, у Истри 70 са 10.589 деце и у Корушкој 106 школа са 16.537 слов. деце (само 1100 не походе школу). Од истакнутога броја деце, што походише школу, тешко је одвојити колико припада словеначкој народности, јер је једина Крањска у којој се предаје на словеначком језику; у осталима или је немачки (Корушка и Штајерска) или талијански (Приморје и Истра) на ком се предаје. —

Бугарске школе у Маћедонији. — У *солунском* вилајету било је прошле године 25 бугарских мушких школа, а две женске; у *битољском* 9 мушких и 3 женске; у *скопљанском* 10 мушких и једна женска, дакле свега 54 мушке и седам женских школа. У овим школама било је 1642 ученика и 347 ученица.

УМЕТНОСТ

Галерија слика српских уметника. — Садашњи патријарах карловачки, Ђорђе Бранковић намислио је, да од Карловаца начини не само седиштем патријарховим већ и малим центром опстранога српства. Неколика његова потхвата то најбоље сведоче. Његовом иницијативом покрете се у Карловцима „Бранково Коло"; његовим настојавањем наста се да се приступи давној жељи: уређењу књижнице и архиве патријархове, те ризнице за новију а делом и за старију нашу историју и књижевност, ради и на том, да из свих фрушкогорских манастира пренесе у Карловце све споменике српске, те да тако олакша изучавање наше прошлости. Најзад позвао је и српске сликаре Павла Јовановића и Уроша Предића, да оснују у Карловцима галерију слика, која би приказивала поједине знамените моменте из српске прошлости, а била би својина српске патријаршије. Томе су се позиву обојица радо одазвала: П Јовановић већ је прихватио да изради слику *Сеоба Срба под Арсенијем Чарнојевићем*" а Предић *„Српски народни црквени сабор од 1848. године"*.

Завеса за загребачко позориште. — Као што је познато, за ново загребачко позориште поверена је израда завесе Буковцу, који је с радом скоро готов. Завеса приказује, како пише „Вијенац" у 31. броју, храм. Између широких стубова на левој се страни види модри Дубровник с високом Минчетом, док се на десном крају диже зелена гора загребачка, а под њом Загреб. Кроз поједине отворе међу ступовима долазе „Хрвати" из Далмације и Бановине радосна лица поздрављајући великана Гундулића и прваке хрватске просвете. Гундулић седи на левој страни у гримизу, подно његових ногу седи сатир, а уза њ се бацила на леђа сатирица овенчана свежим зеленилом. Хрватска, дивна лепота одевена лаким тробојним велом, полаже венац на главу Гундулићу, око ње се у зраку скупише виле хрватске просвете. Драшковић, Гај и Михановић доносе великом песнику „Дубравке" златни венац, а корак два иза њих скупише се: Деметер, Кукуљевић, Мажуранић и Боговић у племићким одорама. Нешто подаље стоје Враз, Нијемчић, Лисински, Ливадић на народну одевени, док се Мандровић као рибар из „Дубравке" и Ружића – Штроци дижу до храма, да поздраве песника. Иза свих на десном крају појавио се весела лица, машући личком капицом, покојни Фрајденрајх као

Грга. — Идеја слике са свим је јасна. Илирско доба доноси свој поклон старом дубровачком песништву, па води за собом младо доба, у којој се глумишна уметност почела да развија.

РАЗЛИЧНОСТИ.

Попис становништва у Босни и Херцеговини. — Ове године је био попис становништва у овим двема српским покрајинама. Ресултат пописа још није дефинитивно утврђен, али је *Сарајевски Лист* већ објавио неке податке по привремено састављеним прегледима статистичког одељења земаљске владе. — Целокупан број становника у Босни и Херцеговини износио је 22. априла 1895. године 1,565.357 душа. Према попису од 1885. године вишак је у 289.266 душа, или нешто више од 17% — *за десет година*. Густина становништва је у 1885. години била 26 на један квадратни километар, а по попису последњем 31 на квадрат. километар. У (Салцбургу је густина становништва 24, а у Тиролу 30). У Србији је густина становништва крајем 1890. године била 45, у Румунији 38, у Грчкој 34, у Бугарској 33, а средња густина становништва у Јевропи је, по подацима Вагнера и Супона од 1891. године 37 становника. Босна и Херцеговина имају дакле густину становништва испод средње јевропске густине. Прираштај становника у Србији од 1884. до 1890. године, дакле за шест година, био је 13.68%. Према томе годишњи прираштај становништва у Србији је био, за поменуто време, 2·28%, а у Босни-Херцеговини, од 1885 до 1895. године, годишњи прираштај је био 1·70%. При том ваља још узети у рачун да је 1885. године Србија имала један рат. Интересно би било још знати колико од годишњега процента прирашћивања становништва у Босни-Херцеговини иде на досељавање, а колико на вишак рођених Кад се то узме у рачун, онда ће разлика бити још већа, и онда јој се узрок мора тражити у неким ванредним приликама које прираштавање становништва у овим покрајинама успоравају. Кад бисмо имали статистику исељавања из Босне и Херцеговине, онда бисмо могли добити мало јаснији увиђај у овој ствари. — Број кућа у Босни и Херцеговини био је 1881 године 215.429, а по последњем је попису 263.521 кућа.

По напред поменутим подацима: округ сарајевски има грађанског становништва 226.912 (+ 33.993), округ бањалучки 329.143 (+ 55.579), округ бихаћски 191.669 (+ 33·445) округ доњотузлански 358.618 (+ 44 872), округ травањски 239.530 (+ 29466) округ мостарски 219·485 (+ 31.911)—свега 1.565.357 душа. — Сарајево има 41.173 душе и 7.137 кућа; 7.948 странаца; 37.713 грађанска становништва, 3·460 активне војске. Бањалука има: 14.789 становника, Бихаћ 4320, Доња Тузла 11050, Травник 6801; Мостар 17 019 становника.

Становништво Загреба. — Службене *Народне Новине* загребачке у једном од скорашњих бројева говоре о становништву главнога града Хрватске, па се туже на велики број туђега елемента у граду, који не зна ни језика народнога нити је ичим срођен и збиљски зближен с народом. По тврђењу Народних Новина у Загребу има једва 20% Хрвата и Срба, остало су све Словенци, Чеси, Немци и угарски Јевреји. Ако се рачуна целокупни број становника Загреба на 50.000 душа, како вели исти лист, онда значи да у Загребу има на 10.000 Хрвата и Срба, а на 40.000 странога елемента! — И према овоме је, за цело, онда са свим разумљиво кад у Загребу скоро на свима јавним местима чујете само немачки и мађарски, а са српским или хрватским језиком једва се можете послужити.

Попис становништва у Румунији. — Крајем прошле године извршен је попис становништва у Румунији и према њему има у Румунији 5,406.206 становника. По вери има 4,948.418 православних, 154.093 католика и протестаната, 243.225 јевреја, 43.110 мухамеданаца и 13.429 других вероисповести.

Осветљење гасом ацетиленом. — По комуникацији коју су г.г. Вилсон и Суккерт приказали у „Franklin Insitute“ излази, да се данас фабрикује карбир калцијум (угљени креч, одакле се добива гас ацетилен) под таквим погодбама да се може употребити и у индустрији.

Теориске пропорције угља и креча да би се добило 100 кила карбира јесу: 87 кила креча и 56¼ кил. угља. Од ових само 37½ кил. директно се комбинује са кречом а остало комбинује се са кисеоником креча и развија се у облику угљеног оксида — oxyde de carbone. — Употребом кречнога камена и прашине од угља, може се успети да се добије калцијум карбир за мање од 25 динара једна тона.

Кад се дода 56¼ кила воде 100 кила калцијум карбира дају 40.63 ацетилена а 115.68 креча, таложе се. Добивен гас садржи на 100 делова: 92.3 угља и 7.7 водоника. С погледом на индустријску примену, ацетилен може се добити из калцијум карбира декомпозицијом помоћу воде или претворен у течно стање и ухваћен у за то нарочите резервоаре.

У случају директне акције воде на калцијум карбир могу се употребити две методе: или пуштати мање количине воде на калцијум карбир и гас који се отуд развија ухватити у обичан гасометар па га спровести у цеви за осветљење; или без гасометра послужити се овим средством: Метне се до извесне висине у воду суд — реципијент — с отвореним дном у коме се налази извесна количина калцијум карбира која плива — виси — над површином воде. При додиру воде са калцијум карбиром, производи се одмах гас ацетилен и ако потрошња гаса буде мања или никаква, његов напор растера воду услед чега престане сваки додир

воде са калцијум карбиром и према томе престане и свака продукција гаса. Као што се види, овај апарат потпуно је аутоматичан и изгледа да му је функционисање са свим правилно.

У течном стању ацетилен добива се индустријски растварајући калцијум карбир водом у затвореном суду и пропуштајући произведен гас у кондензатор под пресијом таквом која га претвори у течно стање.

У равним деловима ацетилен даје 12½ пута више светлости од обичнога светлећега гаса и његово горење потребује 6 пута мање кисеоника. Продукти горења према томе знатно су смањени и ваздух локала услед тога знатно је мање покварен него услед горења обичног светлећег гаса. (Види „Дело“ свеска за фебруар ове год.)

Мало чудновато записта! — Загребачки „*Србобран*“ доноси у једном од скорашњих бројева, да су *Народне Новине*, службени лист хрватске владе, донеле списак чланова Југословенске Академије, који је, као да, сама Академија приредила, па су у том списку као *Срби* академичари забележени само они — који су православне вере! На тај начин нису Срби: М. Пап, Перо Будмани, Валтазар Богишић, Луко Зоре! Сигурно се, по мишљењу управе Академије, и ова господа осећају Хрватима за то што нису православне вере! Ово је на сваки начин ситница — врло карактеристична.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Драгољуб Павловић.— Наш млади пријатељ и сарадник г. *Драгољуб Павловић* положио је, ових дана, докторат философије са специјалним предметом: историје опште. Тема за докторску дисертацију била је Павловићу: *Учешће Срба у мађарској револуцији.* Надамо се да ћемо моћи и у „Делу“ донети ову, за нас важну, расправу нашега сарадника. Нека је од наше стране искрена честитка нашем младом пријатељу, па срећно завршеним студијама.

† **Поп Иван Данило** умро је у Задру 20. јуна. Покојник био је у почетку народне борбе међу првим борцима „народне странке“ у Далмацији, те је с тога био и свргнут са професорске столице. Био је први уредник „Narodnoga Lista“, а и заступник у Бечу. Кад је у Бечу гласао за изборну реформу, по којој не бирају за заступничку кућу сабори, већ непосредно, „народна странка“ устала је и против њега. Он тада покрете са својом дружином „Zemljak“, стварајући умерену, владину странку. Али и лист и странка ова беху кратка века. Није више биран, а ни покретао листа. У последње доба био је сарадником службенога листа. Био је од умеренијих Хрвата.

† **Петко Р. Славејков.** — Бугарски народ изгубио је опет једног од својих старих бораца за народност, а у исто време и књижевника; изгубио је свога „деду Славејкова“. 3. јула ове године сахрањен је Петко Р. Славејков, који је као млад учитељ у Трнову некада толико имао утицаја на народ, да га је покренуо да се отресе грчких владика и да се бори за народну цркву и слободу. Заслуге његове су на политичком и на васпитном пољу велике, а нису му ни његове књижевне заслуге иза тога заостале. Од шеснаесте своје године, кад је прву сатиру написао, све непрестано је радио, док му ум у последње доба не помрча. На педесет његових засебних дела броји библиографија бугарска, а листови: „Български книжици“, „Читалище“, чији је и уредник био годину дана, „Периодическо списание“ и „Наука“ препуни су његова материјала о Бугарској и о Бугарима. —

† **Фридрих Енгелс.** — Познати социјалист, друг и сарадник К. Маркса, *Фридрих Енгелс* умро је у Лондону 24. јула ове године у 75. години живота. Родио се 28. новембра 1820. године. Најпре је ушао у трговину и био је ту од 1837.—1841. године; године 1843. ступио је у радњу свог оца у Манчестру, где је остао до 1844. године. Од 1845.—1848. живео је у Брислу и Паризу с К. Марксом. Од 1848. до маја 1849. радио је на Новим Рајнским Новинама у Келну. У јуну и јулу исте године учествовао је у јужном немачком устанку као ађутанат Вилихова добровољачкога корпуса. За тим је опет на кратко време отишао у Лондон, а 1850. године поново ступио у радњу свог оца у Манчестру, најпре као комп, а од 1864. године као ортак. Године 1869. изишао је са свим из радње, и од септембра месеца 1870. године живео је стално у Лондону.

Енгелс је још за рана почео писати. Већ у 24. својој години написао је први знатнији рад Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie у Немачко-француским Годишњацима, које су издавали Руге и Маркс (1844. г.). Управо може се рећи да је тај рад зближио Маркса и Енгелса и од њих направио два нераздвојна друга, који су скоро пуних 40 година, до саме смрти Марксове, остали најбољи пријатељи и другови. У неку руку може се рећи да је Енгелс Маркса увео у социјализам, ма да је Енгелс увек признавао, и јавно и приватно, првенство и супериоритет Марксов. На једном месту у Neue Zeit Енгелс вели: „Ми смо сви други највише таленти, Маркс је био геније: он је од свију нас даље видео и брже схватио“!. Поменути рад Енгелсов прештампан је 1890.—91. године у Neue Zeit.

Знатнији радови Енгелсови још су ови: Die Lage der arbeitenden Klassen in England, Leipzig 1845. (изишла је поново у међународној Дицовој библиотеци у Стутгарту пре 2—3 године, и преведена је и на енглески); Der deutsche Bauernkrieg, Zur Wohnungsfrage, Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft, треће издање 1894. године, Der Ur-

sprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates (6 издања), Ludwig Feuerbach und der Ausgang der deutschen klassischen Philosophie, Die auswärtige Politik des russischen Zarenthums, у Neue Zeit 1889.—90 године, Zur Geschichte des Urchristenthums у Neue Zeit 1894, у истом листу Über den historischen Materialismus итд. Мимо то, заједно с Марксом, написао је познати *„Комунистички манифест“* и Die heilige Familie, oder die Kritik der kritischen Kritik 1844. г. Поред тога има много мањих списа и чланака, предговора и увода к разним издањима Марксових дела, који су увек готово засебни чланци са важном и једром садржином. Енгелс је, најпосле, издао и уредио заостали рукопис Марксов од II и III књиге Капитала, не успевши да сам изда и IV књигу, која садржи историју теорије вишка вредности, коју је Маркс у „Капиталу“ онако сјајно изнео и развио. Готово сва дела Енгелсова преведена су на многе јевропске језике. Врло је могућно да је Енгелс оставио и у рукопису радова, које ће тек пријатељи и поштоваоци његови имати да издаду. — Поред свега агитаторства и практичног учешћа у дневним политичким борбама, Енгелс је увек био један од најсавеснијих, најобразованијих писаца: његова су дела увек једра и богате садржине, пуна нових и здравих мисли тако да својом солидном израдом и доказном снагом намећу поштовање и ономе који не дели његова уверења и његове мисли. Као критичар био је често оштар, али увек позитиван: кад год туђе мисли обара и критикује, он увек и своје на супрот њима износи.

† **Рудолф Гнајст**, познати правни писац немачки, умро је у Берлину 10. јула. Рођен је 1816. године. Био је не само кабинетски научник, но и практичан политичар. Као политичар припадао је старијој генерацији либерала: године 1864. бранио је у скупштини вође Помака оптужене за велеиздају, а 1879. устао је противу тражења да се два социјалистичка посланика суду издаду. Писао је више важних правних дела, а у нас је нарочито познат као писац уставне историје Енглеске, чије је установе и на самом лицу места проучавао. Био је словенски пријатељ.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.

ПОЉУБАЦ

Далеко тамо, чак на крају света
Бејаху двори из прастарих лета.

Ко их је зид'о и у које време,
То не зна нико, а стене су неме.

И стуб до стуба, до кубета кубе,
Холо се дижу и под небом губе.

А вео један као вео таме
По њима пада од старости саме...

Ал' двори ови беху пуни чини:
Да маме људе са путева њини.

А знате зашто? Јер је овде била
Царица лепа свију горских вила.

Најлепша мома, што се светом јави,
Та она беше: као анђ'о прави.

Ал' залуд чари и лепота њена
Кад њено срце беше ладна стена.

И многи путник, што се светом вије,
И амо сврати, вратио се није.

Шта је с њим било причало се разно,
Ал' праву тајну нико није сазн'о.....

Што гракну гавран са дворова стари?
Јекн'о је топот и тишину квари.

А мало за тим са уморна хата
Сјах'о је витез и куцн'о на врата.

Ал' чудан витез! У оклопу цео,
А поглед сева, осветан и смео.

Изглед му бесан, а покрети холи,
А десном руком мач је држ'о голи.

Шкрипнуше врата и он у двор крочи, —
Ал' збуњен стаде и протрља очи.

Уздан'у мукло, па се онда трже,
И стиште чело и мач баци брже...

А пред њим прест'о, што три царства вреди,
И дивна мома на престолу седи.

Ил' није мома, што му поглед срета,
Ово је мирис из најлепшег цвета.

Два плава ока к'о два мајска дана,
А усне рујне као зора рана.

Гаврана јато то су косе њене
А лице нежно к'о од морске пене...

И док је пред њом он занесен снив'о,
Од једном она подиже се живо.

«Витеже», рече, «знам шта тражиш туди, —
«Ал' *гони* жељу, што ти слама груди!»

Он ћути, гледа, а мис'о му лети, —
«Ја брата тражим», најпосле се сети;

А она крену са очима својим,
«Ето га», рече, пред ногама мојим.»

И витез цикну, и у горком плачу
Полети гневно свом баченом мачу,

И пред њу стаде. Јер крај лепе виле
Ту многе змије вију се и миле...

„Брата ми врати!» И глас ових речи
К'о тутањ грома по дворани јечи;

А она ћути, ал' га мило гледа,
И гнев му топи као груду леда.

Најпосле јекну, па ће онда касти:
„О, бежи, бежи, док још имаш власти!

«Јер удес такав сваког стиже преко,
«Ко год је мени да ме љуби рек'о...»

Ал' сруши љубав и мржњу, и боле,
И мач је оштри опет пао доле,

Он њојзи пође, и једна од змија
Залуд се с писком око њега свија.

Он њојзи пође, и у бесу праву
Загрли занет њену лепу главу,

И с бујне страсти, што га тако плене,
Пољуби слатко рујне усне њене.

И зби се чудо: оног истог трена
У нежно срце претвори се стена;

И витез зачу вилин шапат меки:
«Љуби ме, љуби, твоја сам на веки!»

А то кад рече, све те змије туди,
К'о некад опет постадоше људи.

И ретка радост све од реда зане,
И лака песма јекну на све стране......

У добу снова, у детињству чилом,
Ја сам се позн'о с овом лепом вилом.

Па ил' је било, ил' сам и то снио:
На свадби њеној и ја сам вам био.

Милорад Ј. Митровић.

ФРОНТАШЕВА ЉУБАВ

I.

Било је зимњег дана око три часа по подне. Снег је тихо падао. Мајор Р., гарнизонски заповедник у варошици К., — седео је у својој канцеларији, очекујући пошту из Београда. Био је то човек нежна изгледа, са неким сањалачким очима Најзад послани му донесе свежањ новина и једно службено писмо. Мајор га отвори, па, пошто прочита прве ретке, нахери главу и врло лагано куцну песницом о сто рекавши:

— Зар Иванића !?.. Гле !

Па окренув се послином додаде:

— Иди зови поручника Драгишу Иванића. Он је у касарни код регрута̂.

Кад момак отиде, мајор нахери главу на другу страну и остаде тако замишљен неколико тренутака, па остави службени лист и узе да разгледа новине.

После неколико минута уђе неки стасит капетан прве класе, брадат, риђ, сав накострешен.

Он је имао да јави нешто.

Мајор га саслуша грискајући брк, па поразмисли, па онда узе онај службени лист и рече:

— Знаш шта је ново? Ево један указ. Чуј !.. И он прочита указ, којим се поручник Драгиша Иванић отпушта из војске и поставља за чиновника у неком одељењу војног министарства у Београду, са платом коју је имао у војсци.

— Та не може бити! викну капетан и онда се тек накостреши.

— То сам и ја на први мах рекао, али видиш да може бити. А као што знаш, сиромах се недавно јавио за капетански испит.

— О, људи, да грозне неправде, ако бога знаш! рече капетан ударив се што је јаче могао песницом о бедру... Човек служи осамнаест година, тако рећи одрастао у војсци, одликовао се у оба рата, рањен био, официрство на сабљи добио, поврх тога један од најбољих регрутских наставника, па сад, место да му пришију трећу звезду, они с њим хајд' у канцеларију, као с каквим богаљем! Сад не само што му одузимљу додатке, него га постављају на тако место, где нема никаква изгледа за унапређење! То значи мало мање него ли пензија! Зар није тако?

— Са свим је тако.

— Па шта може бити узрок томе, ако бога знаш? викну жестоки капетан.

— Ја мислим, да то није намерно учињено, одговори тихо мајор. (У опште, што се онај већма загревао, то је овај блажи постајао). Ја сам уверен да је то учињено онако овлаш... тамо неко треба да нешто преписује, па...

Мајор застаде.

— Па, дабоме, да ће га наћи него у к— —чком гарнизону, где их је и онако сувише! додаје капетан. Па кога ће но Драгишу Иванића, који је и онако неких дванаест, тринаест, четрнаест година поручник! Такав човек одиста није ни зашто, веле они, то је фронташ, хајд' овамо с њим ... Па добро, братац, мислиш ли ти узети у заштиту тога човека?

— То јест... како да кажем... ако би се нашла форма

— Па форма је ту. Је ли истина или није, да је Драгиша један од најбољих регрутских наставника, што их је у целој војсци имало?

— То̑, јест... Што јест, јест. Бадава, само је фронташ кадар како ваља дотерати наше геце, а да га не помрзе! Али... у опште речено... ти знаш како они онамо узимају ствари... Те, видећемо, најпосле.

Капетан поздрави и отиде.

Мајор се примаче прозору и стаде прстима куцати по стаклу. Сутон се хватао. Снег поче падати крупнијим пахуљи-

цама. Посилни унесе лампу, а одмах за њим зачу се звекет сабље и трупкање ногама о поњаву, те уђе поручник Драгиша Иванић.

Био је то човек од тридесет и неколико година, осредњег раста, плећат, црномањаст, великих бркова, широка румена лица, које је изражавало ограниченост и снебивање.

Мајор седе и загледав се у писмо, започе:

— Је ли те, Драгиша, да нисте... како да кажем?... да нисте кадгод, у каквој прилици — рецимо — изразили коме жељу да промените службу?

После неколико тренутака мртве тишине, мајор диже главу и виде где је поручник избуљио очи — просто да му штркну.

— Не разумем, господине мајоре, рече он најзад.

— Видим да не разумете, али ево у чему је ствар. Чујте!.. И он прочита оно што знамо, па устаде и поче ходати по соби, мрмољећи нешто.

Иванић, блед као крпа, са раширеним зеницама пратио је покрете свога старешине, докле се овај не устави пред њим, говорећи нешто, што онај није разумео и завршивши: «јесте ли разумели?»

— Разумем, господине мајоре! одговори поручник несвесно.

— Дабоме. Сад најпре треба послушати... то се већ по себи разуме... треба да отидете на своје ново опредељење. Сутра још, дабоме. Па онда, видећемо, дабоме, само ако сами нисте кадгод изразили жељу, да вам се да̀ каква друга служба. Размислите добро, Иванићу! То је озбиљна ствар!

— Разумем, господине мајоре, рече поручник који са неисказаним напором прибра оно мало свести што му остаде... Разумем! Ја нисам никада изразио жељу, да ми се да̂ каква друга служба.

Мајор се насмеја.

— Е, лепо, сад можете ићи... А ви сад долазите од регрута?

— Јест, господине мајоре.

— Па лепо, наставите свој посао... сад је тек четири и по, ви још нисте разрешени. А што пре рекох да отидете још сутра на своје ново опредељење, то баш није тако хитно! Мо-

жете прексутра. Прексутра рано, чезом. Задржите место у чези... Е, сад лаку ноћ!

Драгиша се врати у касарну. Ишао је погружен под бременом неизмерне жалости и унижења који га невидовно снађоше. Ишао је несвесно, гледајући укочено, сучући своје велике бркове. На један мах обузе га неизмерна срџба, неизмерна мрзост на «оне горе» што једним потезом пера, замрљају дичну прошлост једнога фронташа и раздиру његово частољубље; на оне што из књига уче, како се треба владати на бојноме пољу, а кад се дође до боја, онда се измичу, а остављају да фронташ гине! Па онда се наљути на мајора због оног питања. «Зар ја да сам пожелео иступити из војске?» викну Драгиша и устави се. — «Зар мени, Драгиши Иванићу, Херцеговцу, који сам у детињству овамо прибегао од зулума турскога, који сам голобрад у рат срнуо и сабљу на мегдану добио, коме је војска и отац и мајка и љуба и сестра, зар да се мени сме поставити тако питање?» викну Драгиша јаче, шкргутну зубима и пркосно диже своје намрштено лице према снежним пахуљама. Али се сети да је то требало рећи мајору, а не немој помрчини — или ако не то и таким нагласком, а оно бар нешто, а не глупо «разумем» као што њему одговарају његови регрути баш и онда кад ни мало не разумеју оно зашто су питани! И он пође даље, кривећи себе што није изговорио какве речи, које би припомогле да правда буде јача. Јер је правда сиромашна и иноносна на овоме свету, те јој нису на одмет ни речи једнога Драгише Иванића. Он је то добро знао. И он се стаде домишљати, којим ће дирљивим речима вапити у помоћ правди.

Тако стиже до учионице, која је дупком била пуна регрута и из које запахњиваше ужасан воњ киселине, влаге и лука. Ламие беху већ запаљене. Он се устави на уласку и загледа се у војнике, који се на један мах укрутише и ућуташе. Драгиша осети као никада пре милину, која човеку долази од уверења, да он влада вољом једне читаве гомиле, да управља њом, да је упућује ка једном смеру, једном племенитом смеру, на први пут у своме веку осети да он има нешто велико што може изгубити, нешто драгоцено, као год богаташу његова имаовина, славном човеку његова слава! И то све губи он једним потезом пера од «оних горе» који живе у сваком изо-

биљу. Још Драгиша први пут у своме веку јасно схвати једну истину, о којој јој је доста чуо говорити, али му није ишла у главу, наиме: да касарна треба да буде у исто време и велика народна школа, у којој ће се снажити наравственост и умље. И у виделу своје свести он разумеде да је, према својим силама, био не само јуначки вођ, него и добар учитељ, то јест добар човек. Тим је одгоненута велика загонетка: како је он могао «дотеривати геце, а да га не помрзе.» И он с љубављу погледа своје геце, на којима незграпно стојаху панталоне и блузе, а с мрзошћу помисли на «оне горе», који се и онда гнушају од смрада, зноја и даха гомиле, кад се само кроза тај смрад може постати заједничар у души њеној.

Сав тај рој мисли и осећања прожe Драгишу за мало тренутака, и он даде знак да поседају.

Учење се настави, али господин поручик постаде тако настран, да су и подофицири и регрути посумњали, е је он, за оно пола часа што се беше удалио, негде свратио и прилично «повукао» и ако му до тада не беше обичај да то чини. Нека његова питања и прекидања најпре изазваше доста чуђења, па после и доста пригушена смеха. Он то најпосле примети, па се са великом сетом удали...

Глас о његову отпусту изненади све официре к— —чког гарнизона, јер су као поуздано држали, да ће он још те зиме бити унапређен. Неке, као год и онога накострешеног капетана, та вест немило дирну, те су говорили да би право било да заповедник узме у заштиту Драгишу. Али у последње време заповедник постаде такав флегматичар, да и највећа изненађења или иначе непријатни утисци, мало га дирају, што је сасвим у опреци било са његовим изгледом и његовом прошлошћу. Приметило се, да та флегматичност напредује упоредо са унапређивањем у служби и тумачило се, да он такав постаје само снагом воље — управо да тим забашурује своју превелику опрезност.

Сутра дан Драгишини другови приредише му опроштајну вечеру, за којом је изражено доста дирљивих жеља и надања. Један друг у последњој здравици узе доказивати, како ће тај премештај доиста бити на корист Драгишину. На то он одговори у шали, која је завршила и зачинила скуп. Он рече: „Бога

ми, брате, кад магарца позивају на свадбу, треба помислити да је нестало или дрва, или воде!»

II.

Глумац Марко Илијашевић већма је изашао на глас што је у кругу својих познаника умео „изигравати" поједине оригиналне људе београдске, него ли својом уметничком способношћу на позорници.

Једнога летњег вечера, пред једним каванским скупом, Марко баш довршио неку од својих причâ и, као обично, изазвао силан смех, кад га један од другова запита:

— Бога ти, ко је онај дежмекасти човек што је пре неколико дана седео с тобом пред кафаном «код Пауна?»

— Који ли је то? запита се глумац, налактивши се на једну руку.

— Брате, дежмекаст, проседих, великих бркова, са меким шеширом малога обода, носи широке хаљине, чини ми се загасите боје, а у руци подебљу тољагу. Нисте се баш пријатељски разговарали, него канда се малко завадили, те су вас са суседних столова посматрали.

— Мора да је какав свињарски трговац из «унутрености» који има с тобом неких старих рачуна! примети други.

— А, а, а, учини глумац и устаде... Је ли? кад иде, а овако чини — дигне крај од тољаге и дигне главу, па обоје од једном спусти? Па онда још често стреса раменима?

— Јест, јест, то је! рече онај први, то толико да га наведе на причање.

Глумац седе.

— Па то је мој земљак, Драгиша Иванић, чиновник министарства војног, један од најзагонетнијих људи што познајем.

— Па како то, да нам ти до сад ниси о њему причао? запита други из скупа.

— Па зато, братац, што га још штудирам. Али и ово што знам о њему, занимаће вас... Дакле, рекох вам, да ми је Драгиша земљак. До душе, он се није родио у С., него је ту одрастао. Отац му и мати са још неколико деце добегоше из Херцеговине. Отац му је био амалин у С. Драгиша је мој вршњак, те смо заједно свршили основну школу. Није се учио најбоље, али срчанијег детета није било од њега. Ми смо се лепо па-

зили. За неколико година, Драгиши помреше браћа и сестре, па најпосле и родитељи, и то пре него што је стао на снагу.. Две или три године, Драгиша је учио опанчарски занат, па га узеше у војску. После за неколико година, нисам га видео, ни чуо за њега, но, на неколико пред први рат, сретнем се с њим овде у Београду. Био је већ поднаредник. За тим сам чуо да се у рату одликовао и унапређен за официра. Ја сам чешће распитивао за њега, али се већ никако нисмо састајали, јер је увек био са службом по паланкама. Па онда, дабоме, године се нанизаше једна за другом, кад ли једаред на Теразијама сретох се с човеком, који ме погледа као мало изненађен, па брзо окрете главу. И он се мени некако учини познат, а то што ме очигледно избегаваше раздражи још већма моју радозналост — ви знате моју «нараф.» Беше ми за чудо што ми ни његов ход ни ношња па баш ни лице не напомињу некога познатог, али опет нешто у лицу, у погледу, у чему ли, не беше ми ново. Пођем за њим. Познаника̂ сретам на сваки корак — беше пред вече — питам једнога, другога, трећега, сваки слеже раменима и готово сваки каже: «Човек ми је познат из виђења, али не знам ко је.“ А он отиде ка старом гробљу, а ја се вратим

— Тако смо се сретали више пута. Човек није окретао главу, него се правио да ме не види, а, баш као за инат, никада да наиђем на некога ко би ме известио. Најзад наиђем на Уроша К., који познаје сав свет.

— — Море, вели Урош, то је један луд човек, — управо није луд него настран и пакостан, један од оних за које се каже: «тај до подне мрзи на себе, а од подне и на себе и на цео свет»... Био је официр, а сад је чиновник, мислим, у војном министарству. Не знам право како се зове — Иванчевић... Иванковић... Ивановић... тако нешто.

— По богу и за бога да није Иванић!? Драгиша Иванић?

— — Тако нешто. Знам да га сви другови мрзе.

— Па зар то да је мој Драгиша!? Па зар он да је пакостан и шашав! речем као за себе и пођем за дебељком, те га с леђа куцнем по рамену.

— Човек се окрете намрштен, накострешен. Брчине му затрепташе и синуше му зуби.. Прави булдог!

— — Шта хоћете? запита он.

— Драгиша! божја ти вјера! викнух ја јер га по гласу познадох.. — Драгиша, сиви соколе, зар си заборавио друга из ђетињства!?

— Он крочи натрашке, али не да се измакне, него таким покретом и изразом, како ће скочити, да ме умлати тојагом, па да ме поједе, те, бога ми, ја се поизмакох рекавши: «Извините, молим вас, ја сам мислио да сте ви г. Драгиша Иванић, бивши официр... Ја сам Марко Илијашевић, глумац."

— — Па добро, Марко, ја знам да си ти, али... опрости, нисам те одмах познао. Шта радиш?

— Ето, вала богу, живи се, а ти како си? рекох ја са мало зорта и опрезно му пружим руку, али ме он снажно привуче и пољуби се са мном срдачно, па, истога тренутка, познадох му по изразу лица да се покајао што се тако дружевски са мном здравио. И он пође доста брзо, говорећи брзо: „Ето чуо си шта је са мном било. Истераше ме из војске, па ме поставише овде за чиновника! Диван посао! Преписујем по шест сата дневно. Баш сам се за то и спремао. А и другови су дивни. «Потпиши Драгиша меницу.» «Хоћу, што да не.» Те ја потписах три менице и све три исплатих. Хоћеш, Драгиша, људски! А већ варали су ме више од пола године да ће ме вратити у војску. Просто ме варали и ругали се мном...

— Па добро, од када си са службом у Београду? прекидох га ја, видећи да треба ставити неки ред у његову причању.

— — Па од три године, рекао сам ти.

— Па, за бога и по богу, зар од толико времена, па да се никако не састанемо!?

— — Па где да се састанемо!? викну он готово срдито. Нећеш да разумеш, да сам ја упропашћен! Ја никуд не идем, ни с ким се не састајем... Ја право из куће у канцеларију, из канцеларије кући. Седим далеко.

— А јеси ли ожењен?

— — Зар ја да се женим! Подругујеш ли се, бога ти? Зар не видиш да сам оседео...

— Ја не велим, брате, да се сад жениш, него сам мислио, да си то већ одавно учинио!

— — А, кад сам у војци био! Баш сам онда помишљао на женидбу. Ха-ха! Е, јесте ви глумци неки .. У осталом, ниси ни ти млађи од мене, него бријеш брке и браду... Пи! како можете бријати брке? Не бих ја, бога ми, да ми ко дâ...

— Ти си мало луд, Драгиша. А знаш зашто? Што, брате, не офарбаш бркове? Знаш што је онај рекао: «докле је фарбе ја не старим!»

— Он се поче на силу смејати. Зажмури и одиже образе, тако да искези зубе, па грокће. И понови речи: «докле је фарбе не старим. Ха-ха-ха!»

— А колико имаш плате, Драгиша?

— — Па имам нека двадесет и четири дуката.

— Бога ми, то је лепа плата! Самац човек!.

— — Jà, лепа! И заслужио сам је, брајко. Ја знаш нисам дошао протекцијом, него...

— Знам, знам .. прекидох га ја, видећи да смо дошли до Тркалишта. Е, лаку ноћ! Ти, канда, станујеш на Новом Селишту, или још даље може бити?... Лаку ноћ! поновиx хладније, видећи да неће ни да одговори где станује....

— Не знам да ли сам кадгод у своме веку био тако згађен! Замисли, болан брајко, ја га пратим од Теразија чак до Тркалишта, ја се искрено интересујем за њега, а он ни да као од шале запита како ја живим, а што ми је теже, ни да помене моју фамилију! Ни једне речи о нашим заједничким детињским успоменама! Дакле, човек без срца, то је прво. Друго, мени је било јасно, да је он права зеленашка душа, да је жалио што су га преместили из војске, јер кад би унапређен био, по његову рачуну, он би сад имао већу плату. Он је одиста очекивао да дође до већег чина, па да се богато ожени. Отуда онај његов саркастични смех кад му то поменух! Па онда, оно његово тврђење, да је упропашћен, зато што је исплатио три менице! Смео бих се кладити, да од тога ништа није било, него да је посумњао да ћу му ја тражити новаца у зајам, или да мени потпише меницу: Најзад претпоставио сам зашто је с кућом иза божјих леђа, чак на Новом Селишту. Биће да се слешио с каквом као што је и он те обоје заједнички пљачкају сиротињу, дајући новац на камату, грош на динар месечно. Или је његова прија каква врачара, те зарађује гатајући,

или каква старија бабица, што продаје отров породиљама, које не желе порода, — еле нешто тако, један пар који има разлога да живи што даље од средине вароши! И ја потпуно разумедох зашто је Драгиша одвратан својим друговима. .

— Дођем кући ужасно љут. Пита ме жена шта ми је, а ја јој све потанко испричам као ово вама, а разуме се, пре тога говорио сам јој о својим друговима из детињства...

— Већ можете замислити, да нисам имао воље састајати се с њим, те кад смо се сретали, ја сам се први правио да га не видим. Тако је протекло неколико месеца, кад лиономад... (овај каже пре неколико дана — није брате него баш прекјуче, око шест сата у вече)... пролазим ја поред Лондона, па се зауставим докле мине једна пратња, а у тај мах неко ме иза леђа потапша по рамену. Ја се окренем, и, на моје велико чудо, видим да је то Драгиша! Он ми с пријатељским изразом пружи руку. Како се на томе месту због погреба беше зауставило доста света, неко, протискујући се иза мене, гурну ме и ја посрнем на њега.

— О, о, учини он ухватив ме за мишице. Ти, Марко, канда, ниси најчвршћи на ногама, а бога ми и руке су ти доста танке!... А кога ово сахрањују?

— Не знам, рекох му опоро и хтедох да му окренем леђа, али ме ипак задржа радозналост, јер му је на лицу једнако био пријатељски израз. Шта ли то он хоће од мене? рекох у себи. Мора бити да ће тражити неку услугу, јер код оваких ни «помоз бог» није без рачуна! Али какву услугу може он тражити од мене, сем ако хоће да се извести о каквој својој новој жртви коју ја познајем?... Чекај, матори угурсузе, ово је добра прилика да ти дам пилулу...

— — Хоћеш ли да попијемо по једну чашу пива? запита он, мрднувши главом на чаше, које је слуга износио испред каване *«код Пауна»*.

— С драге воље, рекох и седосмо... — кад си тако добро расположен и галант... збиља ти си нешто добро расположен?

— — Море, да смо се синоћ нешто нашли, частио бих те ако хоћеш целе ноћи! прихвати једнаким нагласком, не опазивши, или не марећи за моју иронију.

— Е, што то!?

— — Зато што си синоћ онако дивно «изигравао» Хајдук Вељка! Бога ми...

— Зар си ти био у позоришту!?... Зар ти у опште идеш у позориште!? додадох и нехотице, толико сам био изненађен.

— — Па отидем пет шест пута у години. Али сам се зарекао, да кад год се буде давао Вељко, да ћу ићи... Море, то вреди гледати! Ја се чудим што се увек не изигравају онаки комади... онако знаш наши јунаци и бојеви, да овај данашњи наш нараштај гледа какви су били стари!.. А јуче, са свим случајно, бацим поглед на оглас и видим, да ће бити Хајдук Вељко и да ћеш га ти изигравати. Хајде, баш рекох, ишао бих и иначе, а овако још пре, да видим како ми земљак изиграва јунака! И, бога ми, чим си изишао ја сам се зачудио. Тако ти лепо брци стоје, а личи ти и долама и ћемадан и сабља! Па како оштро говориш, као прави Хајдук Вељко...

И он настави у томе тону, говорећи час о самом комаду, час о мени и о другима, али највише о мени у тој улози. Говорио је на прескок, што му прво на ум дође, али у опште као да је био узбуђен, мрдао је главом, размахивао је рукама. Кад о мени говори, онда ме гледа у очи и милује ме по руци...

— Е, рекох у себи, ово тек значи бити препреден! Голицати частољубље једнога глумца, до душе сувише просто али онаким жаром, како ће глумца сасвим освојити! Ама, на што ли ће да дође? И где ли се мој Драгиша извежбао у претварања? Војска није ваљда школа за то!...

— И ја сам очекивао на што ли ће он доћи. Видех где су му се и очи навлажиле, али ме то ни најмање није померило у моме уверењу. Него, на против, то ми га је чинило још одвратнијим.

— Али најпосле он заморен ућута, а на лицу му се појави израз сете и досаде, као и први пут, кад сам с њим говорио. Ја онда тек почех сумњати, да оно није био никакав увод. А сумња ми се брзо претвори у уверење кад он, обрисавши рупцем зној са чела, тешко уздахну и рече више као за себе: «Боже мој, како се човек кадгод заноси! Баш као дете! А

опет и потреба је човеку да се кадгод заноси, иначе не би му што друго остало до да себи утера куршум у главу!..»

— Је ли, Драгиша! почех ја благо. Буди искрен са мном, као што ћу ја с тобом! Ево ја ћу ти одмах признати, да ми ниси учинио најбољи утисак, кад сам се оно први пут, након толико година, с тобом састао! Некако... како да ти кажем?.. помишљао сам да си тврдица,..

— — Ја тврдица! прекиде ме са неким загонетним осмејком, а погледа ме крвнички.

— Ја потврдих главом и наставих:

— Да си и себичан, да просто не мариш ни за кога, ни зашто, него за своју кожу! А сад ми се чини друкчије — сад збиља помишљам, да ти носиш некакав велики дерт на срцу!

— Он ме гледаше зачуђено. Па онда, тек после неколико тренутака, као да разумеде све што сам хтео да речем, те се намршти, — појави се опет булдог — као оно први пут — те викну:

— — Море, зар ти нисам казао, да су ме истерали из војске и то баш онда кад сам се јавио за капетански испит?

— Казао си ми, али, брате, ниси истеран, него премештен у чиновнике! Имаш указно место са лепом платом...

— — Море, зар је мени до указа и до плате и до чиновничког звања! викну већма раздражен, тако да се за другим столовима почеше окретати на нас. Ја приметих како један намигну своме другу, а онај презриво одмахну главом.

— Тише, Драгиша, молим те! Мислиће људи да се свађамо. Ја те нисам мислио увредити.

— — Како ниси увредио? Ти кажеш... али ти то не можеш разумети! Ти то не можеш разумети! И ја ти кажем: да ти то не можеш разумети!...

— Добро, добро, добро, упадох му ја у реч. Ја те не могу разумети, и останимо на том, али не треба викати. — И ја, домишљајући се шта ли је то што ја не могу разумети, рекох: да поручимо још две чаше пива.

— — Добро, зови! рече он, па положи кажипрст на нос и налакти се на другу руку, а очи му засјактише. И он започе пригушеним гласом, али таким да му ужасно набрекоше вра-

тне жиле: «То су ти *они* рекли.:. неки од мојих другова, како сам ја тврдица. како... А нека ти кажу, пас им..... да сам ја гладовао више од пола године због њих, да ми је, због моје луде главе и њихова беса, ударена била забрана на плату!. «Потпиши Драгиша меницу, бога ми невоља ми је, бога ми то, бога ми ово!» «Хоћу, што да не». Па онда плаћај Драгиша! Опет ти кажем, платио сам преко сто педесет дуката. А. опет ти кажем, не бих, бога ми, пожалио, кад би тим помогао сиротињу, али то су бесни и глупи људи, који троше више него што могу и имају. И сад сам ја некакав тврдица!

— Те, што ћеш, мој Драгиша. То се често дешава у Београду, да добри људи плаћају за друге! А што ти мислиш, да ми је неко о теби што причао, ја те уверавам да није! У опште, ја нисам никога распитивао за тебе...

— — А и да си, не би ти лепо говорили за мене, јер оваке жгадије нема нигде у свету! Једва чекам да истече још осамнаест месеци, да навршим двадесет и пет година службе, па да отидем у пенсију.

— Па где ћеш се онда настанити? Ваљда у С.

— — Јок! учини Драгиша. Остаћу овде.

— Е, дакле ипак међу овом «жгадијом?»

— — Али на Новом Селишту — а то је нешто друго. Купио сам кућицу тамо. Још је отплаћујем.

— Тако! Дакле имаш своју кућу? Е, честитам. Па... (хтедох да запитам: па кад ћу ја да видим ту твоју кућу? али се предомислих, очекнух да ме он позове)... па како? купио си кућу а нећеш да се жениш?

— Он се натмури и слегну раменима, а ја извадим новчаник.

— Драгиша се наљути:

— — Та мани се, бога ти! Ја те позвах да те частим, а ти хоћеш да платиш ... Па сврни, болан, кад год овде на чашу пива у ово доба. А можеш и после ручка на чашу вина, јер овде ручавам...

— А не вечераваш?

— — Јок, него код куће. Понесем.. ево види. И он извади из шпагова саламе, сира, кобасица завијено у хартију.

— А гле! Има ту и јабука и ораха! приметих ја надвиривши се над десни шпаг.

— — Јес ја̏, рече он смејући се. Ово носим деци.

— Чијој деци запитах ја и загледах му се у очи.

— Он се збуни и промени додавши:

— — Деци из суседства. Ја, знаш, волим децу... А колико их ти имаш?

— Четворо живих.

— — Да су жива и здрава! рече Драгиша па ми даде две јабуке и два ораха... На понеси. А имао си их још?

— Двоје ми умрло. Једно канда ће се придати ових дана.

— На те речи, ја не знам шта би Драгиши, његово се лице преобрази, његове очи сенуше од радости и он отвори уста да нешто рече, али истога тренутка зажмури, одиже образе и загрокта:

— — О, о, о, вели, дакле то ће бити пето! Хајде, сретно било... О, о, о, нека их нека се множе!... Ја волим децу, о, о, о.

— То неколико последњих речи, начин како их је изговорио и оно његово одвратно смејање, покварише ми утисак. Мени се чинило да говори: «ја мрзим децу!» Али најкривље ми би, што удари у смех чувши да ћу имати пето дете! То је било тешко као да каже: «Благо теби кад немаш другога посла, но да... храниш толику децу!» И ја, као год и први пут, једва сам чекао да га се курталишем. А пошто пође, окрете се и довикну: «па сврати болан где-кад!...

— Е, јесам ли имао право што сам рекао да је то загонетан човек? заврши глумац.

— Шашав човек, ништа друго! примети неко.

— Шашав јест, али опет занимљив, рече други. Ја збиља нисам на чисто о његову... како да кажем... карактеру... не баш карактеру, него... у опште о њему...

— Ама то је оно што мене копка, вели глумац. Хајде што велиш да је шашав, али ћеш признати, да има нешто што дражи радозналост, нешто тајанствено у његову животу!..

— Вредно би било распитати...

— Јок! прекиде га глумац. Ја већ напред знам шта о њему мисле његови другови и познаници, али то није меродавно. Треба птицу ухватити на њеном гнезду! Пустите ви мене. Ја имам зато свој план. Ја сам уверен да ћу, најдаље

до три четири дана, бити на чисто са мојим земљаком, да ћете га имати потпуна пред очима...

III

Глумац дочека Драгишу кад је овај пред вече изашао из канцеларије. Драгиша је био зловољан, али се мало разведри кад седоше да попију по чашу. Мало су седели, разговарајући које о чему, то толико да се не седи ћутке, па се Драгиша опрости. Кад се он одмаче на неких педесет корачаји, Марко се упути за њим. Драгиша сврати у једну бакалницу, из ње код кобисичара, па, витлајући тојагом и најбржим корацима, одјури преко Врачара.

Из последње улице, Драгиша удари пољем, једним изривеним вијугавим колским путем, коме је с обе стране међу шибљем и горицом набујала травина. Драгиша канда се срете с неким таљигама те их заустави, јер престаде зврјање точкова и зачу се разговор између двојице. Глумац потрча десетак корака и чу ове речи; «ја, господно му тане! поцепо сав. а како да га не бијем!» Човек је изговарао банаћанским акцентом, али се могла разумети само по која реч, коју је ветрић доносио. Најпосле банаћанин ошину коње рекавши: „добро. господ'не.“ Глумац се спусти у јендек, правећи се да бере јагоде. Поред њега прокасаше два мршава коња упрегнута у таљиге које је терао висок жилав човек сав преплануо, са великим сламним шеширом, у кошуљи и плавим панталонама.

Пут је изводио на неку доста пространу утрину, по дну које се уврстале последње куће Новога Селишта. Драгиша је већ био прешао утрину и упутио се крајњој кући, која се налазила на сред лепо обрађене и ограђене баште.

— Дакле, тицо, ту ти је гнездо! рече Марко смејући се и седе на један камен, да попуши цигару.

Па онда помисли, да је тица изабрала заиста диван кров за своје гнездо и готово заборави зашто је дошао, те стаде расматрати околину. Куд год око скрене свуда срета различје — брдашца заодевена зеленилом, увале у којима је земља свакојаке боје, понегде шумарак или кита великих дрва; стрништа се наизменце ређају са њивама на којима је израстао кукуруз за врх човека. И све то позлаћује сунце са запада

и са свих страна чују се људски гласови, песма, звонца на стоци !

Све су куће окренуте наличјем ка ономе месту где је Марко седео. Наличја су висока једва четири сежња и немају прозора. То су дакле зидови са којих се спушта кров само на једну страну — куће «на једну воду», како се то у неким крајевима згодно каже. Улица је дакле с друге стране.

Марко је и пређе туда пролазио и знао да су ту насељени већином банаћани, тежаци. Онај што га је мало час срео може се узети каореп. Жене су им осредњег раста, слабо развијене, увек изгледају суморне и сустале.

Најзад се Марко упути правцем куда је Драгиша отишао. Стигавши до тарабе, која му је досизала до темена, он зачу велику грају пред кућом Грају су чинили дечји гласови. Она се на један мах прекиде, и разлегну се снажни мушки глас — Драгишин глас, који викну «Мир-но !» Одмах за тим додаде: «Десно равњајс'!»

Марко пође дуж тарабе, па кад стиже напрема лицу куће виде на сред дворишта укрућена Драгишу, који држаше тојагу као што официри држе сабљу. Драгиша му је био окренут леђима. Марко се пропе на прсте и угледа на неких пет шест корака испред Драгише десетак наврстаних дерана, сви махом испод десет година, гологлави, босоноги, издрпани, каљави, сваки држи преко рамена штапић и најозбиљнијим изразом «равња се» на десно.

— Милане ! још унутра мало ! Гиго ! спусти лево раме ! вели Драгиша. Пазите сад ! На команду «арш», сложно сви и ударите левом петом... Пазите дакле !

И Драгиша кроча пет шест пута натрашке, тако да леђима допре готово до тарабе, те му Марко виде лице.

А чим угледа лице, оно мушко мрко лице, са најозбиљнијим изразом у тој комендији, глумца остави чуђење и спопаде такав силан смех, да се преви и седе на траву, по дну тарабе. Једва је имао времена да извади мараму, те је згужвану тури у уста, да спречи кикотање.

Унутра се међутим настави вежбање.

— Чета напред, арш!... Је дан ! Два ! Је-дан ! Два !... Тап ! тап !

А глумац се смеје и смеје, те му сузе врцају.

— На ле-во!. На дес-но! Стој! .

«Командир» отиде на други крај дворишта, а сад је «чета» стојала уврстана према тараби, за два лакта растојања. Марко звирну кроза саставак дасака, те видевши како један „војник“ брзо извади из џшага лешник и загризе га и како други мупу лактом у ребра „каплара“, опет се преви од смеха. Пошто извршише „левокруг“ и одмакоше се, глумац се полегуши и даде маха смеху — иначе би му прело нешто у грудима.

Пошто се утиша, отиде напред два три корака и виде цело двориште и кутње лице. Преко дворишта био је ред младих дрва. У једном крају бунар са ђермом. Кутње лице имало је четири прозора — две собе и собичак. У крајњој соби видело се све покућанство — гвозден кревет, углачан сто, две три столице полица са петнаест двадесет укоричених књига, поврх кревета икона, на противном дувару сабља, острагуша двоцевка и поврх њих качкета. С обе стране те „панополије“ било је неколико фотографија.

На уласку у трем беху два басамака од цигле на којима је седела и плела нека сува, висока баба у цицаној хаљини плаве боје. Према њој једна девојчица, у црвеној хаљини, босонога, црна као циганка, туцала је каву у авану. Ни једна од њих не свраћаше никакву пажњу на маневре, — знак да су огуглале. Пред вратима од дворишта стајала је гомилица омање деце обојег пола и пажљиво пратила кретање војске.

У тај мах командир је нешто објашњавао војницима, — нешто, што је одиста тешко објаснити, јер се помагало и покретима прста и цртежима по песку. Војници час дигну носиће према њему, час спуштају главе да гледају цртежење.

Један женски глас из суседства викну: „О-о-о Шацо!“ а на то један шврћа истрча из врсте пред двориште, па се одазва: „Ево ме, нано, код господ'на! Још мало!“ — па се врати. И онда опет настаде вежбање, које је свега трајало може бити десет минута, па се заповеди „стој“; па очиташе „оче наш“, и у највећој граји деца се разиђоше једући воће, што је сваки добио...

Марко се замисли.

На глумчеву лицу не остаде трага смеху, него се могло познати да је дирнут.

Она девојчица изнесе из куће столицу и Драгиша седе према њима, па запали цигару. Баба је нешто говорила, не дижући очију са плетива. Девојка настави туцање. Једно повелико шарено псето дође од некуда и поче се трти ребрима о ногу Драгишину.

Глумац се упути к њима, али у тај мах уђе једна жена у двориште водећи за руку мушко дете од пет шест година. Жена је у другој руци носила неку поцепану књигу.

И онда настаде суђење. Дечко је поцепао буквар, који му је господин купио. Расправа се морала одгодити, јер кривац од силнога јадања није могао да се брани.

Марко се домисли да ће дете бити онога таљигаша, кога је срео и који је сину окресао „госпно тане“. А он (Марко) бог зна шта је помишљао на путу, чујући оне речи!

Марко уђе постиђен, готово као оно дериште кога је мајка водила. И њега је сад доводила једна племенита жеља.

— Стари мој друже!.. добри, мили Драгиша, опрости! поче он забезекнутом Драгиши..

— Од куда ти овде!? вели Драгиша и опет му се на лицу упути онај „булдошки“ израз, али га Марко загрли.

— Све сам видео! вели... Опрости! Ти си једно маторо дете, али добро дете!...

Драгиша зажмури и одиже образе те загрокта, али тај смех тога пута није био одвратан Марку.

О, о, о! Шта ћеш, брате, ја ти се тако заборавим међу децом! Комендијам овако с њима. Ја, знаш, волим да ме неко слуша а у исти мах да ме воли, о, о, о!

— А ко ти је ова старица?

— Једна банаћанка.. Остала сама.. све помрло... ово јој унука... — Хајдемо у кућу, или ћемо овде... О-о-о... Дај ракије... О-о-о. Седи овде, седи.

— Нећу ти, брате, ни сести ни попити из твоје руке докле ми нешто не обречеш.

— А шта то?

— Да ми крстиш дете, што ће доћи на свет данас сутра... Имам венчанога кума, али... хоћеш ли?

Драгиша сад загрли њега срдачно.

С. Матавуљ

НАШИ ТРГОВИНСКИ УГОВОРИ*)

Економни живот модерне Европе ваља проучавати, ако хоће да се добије тачан и јасан појам о његовим разноврсним појавама, у његовим двама облицима: у облику националном и у облику интернационалном. На тај начин једино могу се разумети, објаснити и под опште законе подвести разне на први поглед сасма супротне појаве његове, које се свакога дана виђају. Само не губећи из вида тај дуализам може се наћи разлога: зашто се у исто време непрестано подижу и усавршавају многобројна средства за лакши и бржи саобраћај међу разним државама, док се на другој страни свака држава стара да подизањем вештачких препона на својој граници што потпуније осигура свој народни рад од стране утакмице. Јер док се на једној страни свакога дана подижу нове железничке мреже, отварају нове паробродске линије, заснивају свако344врсне установе за подстицај великог међународног промета — дотле се, на другој страни, путем царинских тарифа подиже на граници препона продирању туђинских производа у циљу заштите и унапређења домаће производње. Интернационални живот економни стара се да споји у што чвршћу, у што солиднију

*) Расправа је ова објављена једним делом у јануарској, фебруарској и мартовској свесци „Цариника“ од год. 1893. Једно с тога што је она ту остала недовршена, друго с тога што је питање о нашим трговинским уговорима са суседном монархијом и у опште о нашем трговинском положају према туђини, истакнуто данас на дневни ред, услед мера које је угарска влада узела према извозу српских свиња — ми смо држали да ће бити од интереса за наше читаоце, да им најпре у овој свесци „Дела“ пружимо поново онај део од ове расправе, који је већ угледао света у „Цаpинику“, па да је затим у идућим свескама продужимо и довршимо. Напомињемо узгред, да и овај први део није остао у свему онакав какав је био у Царинику, већ да су местимице учињене у њему неколике измене. (Уред.).

заједницу све делове цивилизованог човечанства. Национални пак живот економни, имајући у очима искључиво посебичне потребе и посебичне интересе појединих држава, води бригу о томе, како ће се њихов народни рад, њихова производња осигурати од туђинске утакмице. Железнице, пароброди, велика пристаништа, депои и стоваришта дела су интернационалног живота економног; царинске аутономне тарифе, чији је циљ да затворе увоз свим оним туђинским производима које већ ствара или које може створити домаћи рад — дела су националног економног живота.

Јасно је као дан да интернационална страна економног живота захтева пуну слободу промета између разних држава и да је крајњи циљ којему она тежи слободна трговина, без икаквих царина, и без икаквих других препона или отежавања слободному промету између разних држава. Али национална страна економног живота има својих потреба, које су у толико јаче, у толико императивније, противне таквој слободној трговини, у колико су у дотичној држави погодбе за производњу заостале иза оних општих погодаба, које вреде у модерној производњи.

У колико је једна земља сиротнија капиталима и у колико је рад њезин несавршенији, у толико су у њој горе погодбе за производњу, па је у толико њој и потребнија заштита њезиног домаћег рада од туђинске утакмице. Те потребе добијају свој израз у општим (аутономним) тарифама, које свака држава утврђује, обзирући се искључиво на своју домаћу производњу. Аутономне царинске тарифе израз су чисто националних потреба економног живота, као што је начело слободне трговине израз њезиног чисто интернационалног карактера.

Економни живот, услед огромних културних напредака извршених у току нашега века, прешао је већ фазу својег чисто националног стања. Ниједна држава европска нити данас живи нити би могла живети својим потпуно самосталним економним животом. Подела рада извршена је данас на тако широкој основици, да су све државе постале у извесној мери солидарне међу собом у економском погледу. Ниједна од њих, па чак ни огромна руска царевина, која је захватила више од половине европскога континента, чије становништво броји на 100 мили-

јуна, не може данас без великих незгода, без великих губитака у својем домаћем раду, подмиривати све своје животне потребе, те се на тај начин изоловати економски од осталог света Свака држава продаје данас у туђини једну или другу врсту својих производа; свака се од њих снабдева опет из туђине куповином оних производа, чија је производња у њој или сасвим немогућна или је релативно неповољна услед разних погодаба. Интернационална страна економног живота има своје захтеве, којима се национална производња и национални економни живот морају прилагодити.

Трговински уговори, које разне државе склапају између себе, најзгодније су средство, да се изврши компромис између интереса националне производње његове и оних потреба, које им намеће широка интернационална организација економног живота. Суштина је трговинских уговора у томе: да се у извесној мери напусти заштита домаће производње, попуштањем од опште (аутономне) тарифе, те да се у замену за то добије олакшица за продају својих производа на туђинским пијацама. Свака држава уговорница одступа или у опште или у појединим позицијама од своје аутономне тарифе, у корист производа друге стране уговорнице. Разуме се само по себи, да свака држава уговорница тражи таква одступања у своју корист у првом реду и поглавито за оне производе, које може продавати на пијацама друге стране уговорнице. И обратно, свака од њих најрадије чини такве уступке на оним артиклима, чије производње код ње нема у довољној количини за њезину унутрашњу потрошњу, или чија производња из једног или другог узрока не зазире ни од какве утакмице.

При склапању трговинских уговора циљ којему тежи свака страна уговорница у томе је, да својем извозу прибави што је могућно већих олакшица. Те олакшице она плаћа уступцима од своје аутономне тарифе, уступцима који умањују заштиту њезинога домаћега рада. Потреба трговинских уговора једне државе са извесном другом државом огледа се искључиво у томе, да ли је уговор у питању кадар отворити њезином извозу нове или проширити му старе пијаце. Нема ли тога, није ли држава у стању ни на основу уговора извозити у земљу, са којом је уговор закључила, тај уговор нема за њу апсолут-

но никакве економске вредности. Уговор ће такав, ако нема за њ разлога политичке или друге какве природе, бити проста и залудна парада.

Трговински уговори између разних држава у толико се лакше закључују и дају у толико већих и кориснијих резултата, у колико се интереси њихове националне производње мање противе њиховом заједничком интересу, који представља међународну страну њиховог економног живота, и који се састоји у томе, да се њихов међусобни промет што више олакша. Две државе чија је главна национална производња разнородна, чији се дакле национални радови не представљају као утакмичари, већ се шта више међу собом допуњују — могу отворити границе једна другој без икакве штете за своје економне интересе. Али, разуме се по себи, да у том погледу при закључивању трговинских уговора, свака страна уговорница мора се старати да очува не само своје економне интересе у садашњости већ и своју економну будућност. Свака од њих мора имати на уму не само ону врсту производње која већ стоји, но и производњу која је тек у зачетку или која се тек мора стварати. Јасно је појмити да би то било право самоубијство, кад би нарочито оне државе, које су из буди каквога разлога заостале у погледу културном и економном, узеле стање своје садашње производње, као основу за уређење својих трговинских односа са другим државама. То би значило бацити себе у вечиту економску потчињеност, затворити врата сваком својем економном напредовању. У таквом случају могућно је да би се тренутно задобиле повољније погодбе за извоз предмета који се већ производе, али би се на сваки начин жртвовала економна будућност народна. Једном речју то би била продаја за тањир сочива своје економне самосталности, па са њом и поред ње и своје државне и народне будућности.

Економни положај појединих држава у толико је лакши и подеснији у колико дотична држава има више могућности да одржава трговинске везе са другим државама, чије националне економне потребе не стоје у непосредној противности ни са интересима њезине савремене производње ни са животним потребама њезине економне будућности. Држава која има могућно-

сти да извози своје производе у друге државе, којима ти производи недостају, и која с друге стране није принуђена да, у размену за олакшице које би јој у погледу тог њезиног извоза биле учињене, приноси на жртву интересе своје економне будућности — така држава има повољан и срећан економни положај. У колико је пак теже наћи излаза својим производима на туђинске пијаце, или у колико се те пијаце морају плаћати уступцима на штету народног рада, који се тек почиње организовати, или који би тек требало организовати — у толико је и економни положај тежи и неповољнији.

Кад први поглед бацимо на прилике у којима се налази наша отаџбина, констатоваћемо одмах жалосну истину, да у читавој Европи нема ниједне државе, чији би економни положај био толико тежак као наш. Ниједна држава европска не налази толико и тако огромних препона на путу сређивања својих трговинских односа са туђином, на путу подмирења потреба које намеће међународни економски живот, као што је случај са Србијом.

Србија је, поред Швајцарске, једина самостална држава европска, која нема мора, пред којом не стоји отворен велики слободан пут за све светске тргове. Са своје источне, јужне и западне стране она је окружена земљама, које производе све што и она производи, које нуде на продају све што и она продаје. Најближи је излаз њезин на слободно море Солун. Али једно с тога, што Србија производи и извози у туђину поглавито кабасту робу која тешко подноси велике трошкове најпре на железници, па после на воденом путу, а после и с тога што је Солун још далеко од тога да буде у пуном смислу речи уређена велика међународна пијаца — за сад би било непромишљено очекивати да би Солун, баш и уз осетне жртве, могао постати средиште српске извозне трговине. Извозна српска трговина у данашњем економном и политичком стању балканског полуострва, упућена је на север, у Аустро-Угарску и преко ње, дунавским путем, у јужну Немачку. Ту су једине пијаце, које у данашњем стању, и при редовним, нормалним приликама, могу под повољним погодбама примити главну масу производа, које Србија продаје туђини.

Трговински уговори које је Србија, почев од године 1880, закључивала са разним европским државама, сем Аустро-Угарске и Немачке, немају за њу поготову никакве економске вредности Српски извоз није био у стању да отвори себи пута на њихове пијаце. Главни и општи разлог који је изискивао, да се пре десет година са свима њима закључе трговински уговори, био је у том, што су за Србију према берлинском уговору, и после прогласа њезине независности остали у вредности турски уговори све док се место њих не би нови трговински споразуми постигли Тек закључивањем трговинских уговора са свима силама потписницама берлинскога уговора, и са осталим државама које су имале своје раније трговинске уговоре са Турском, Србија је довршила дело стварања своје самосталности.

За балканске државе, суседе Србијине, које су се створиле исто као и Србија, ослобођењем од турскога господарства, поред тога општега разлога, стајали су и други специјални разлози да се трговински уговори закључе. Политичка будућност Србије неразлучно је везана са будућношћу осталих балканских држава, па је према томе добро смишљена политика морала тражити све могућне начине, да заснује и да учврсти што многоструччније пријатељске односе међу њима, да их упути да се што је могућне јаче наслањају једна на другу. Улога немачкога Zollverein-а у историји немачкога уједињења доказује нам најјасније, колику огромну важност могу имати трговинске везе у склапању политичких заједница и у солидарисању не само материјалних већ и моралних интереса међу државама и народима. Уједињење на економном пољу путем склапања царинске заједнице, међу разним државама немачким била је претеча стварању политичке заједнице немачкога народа. Није ли то зар леп пример и поука за балканске народе? Немамо намере да овде испитујемо зашто и чијом кривицом, али ћемо тек констатовати факт, да ни на економном пољу, као и на свим осталим пољима нису ни из далека задовољене у међусобним односима балканских држава битне потребе њихове државне народне будућности. Било је до душе трговинских уговора и трговинских споразума између Србије и свију других балканских држава, изузев Бугарске.

Али ниједан од тих уговора ниједан од тих споразума није стао на земљиште са којега би се, кад већ није могућно прибавити у садашњости осетне економне користи, могао бар ударити основ економној заједници Балканског Полуострва у будућности.

Сви ти уговори и споразуми остајали су увек у границама највећег повлашћења, остављајући државама уговорницама једино оне исте користи које и све друге државе уживају, а то је у данашњим економним приликама по готову исто толико колико и ништа.

Сви интереси нашег међународног економног живота у данашњим приликама и у данашњим односима сконцентрисани су у трговинском уговору Србије са Аустро-Угарском и после тога у нашем трговинском уговору са Немачком, али и то само у мери, у којој им је Аустро-Угарска оставила слободно поље било у својим обавезама према Србији, било у својим обавезама према Немачкој.

Аустро-Угарска и поред ње у неколико и јужна Немачка биле су до данас, откако је Србије, по готову искључиве пијаце нашему извозу. У Аустро-Угарској се до данас увек продавала сва српска стока и највећа количина српске хране и српских сувих шљива. Процентуални наш извоз у Аустро-Угарску износио је увек око пуне $^3/_4$ целокупног нашег извоза, док од оне последње четвртине, која се дели на све остале земље, Немачка опет вуче добру половину.

Овај српски извоз на аустро-угарске пијаце, далеко од тога да наноси ма и најмање штете економским интересима Аустро-Угарске, баш на против са сваке тачке економског гледишта њој доноси врло велике користи. Економни интереси Аустро-Угарске не само не захтевају, да се економни односи између ње и Србије измене, да се српски извоз сузбије са аустро-угарских пијаца, већ напротив они се најбоље задовољавају потпуним одржањем данашњега стања. Међу свим економским мерама предузетим у Србији, почев од њезине независне егзистенције па до данас, нема ниједне која је у толикој мери наперена противу Аустро-Угарске, и која је тако озбиљно претила да њезиним економним интересима нанесе и брзе и осетне штете, као што је било изузетно укидање из-

везне царине у правцу ка Солуну и то просто и једино тиме што је на тај начин одстрањен од аустро-угарских пијаца један део српскога извоза.

Ласно је уочити, чим се озбиљније проучи економна организација Аустро-Угарске и њезин положај на раскрсници између европскога Истока и Запада, овај интерес Аустро-Угарске, да се производи балканских земаља у опште а нарочито и понаособ Србије, њезине прве и најнепосредније сусетке, доносе на њезине пијаце. Један велики део Аустро-Угарске, а нарочито половина њезина која је у непосредном додиру са Србијом, Угарска, производи и извози исте артикле које и Србија. Али с једне стране пијаце туђинске, које стоје отворене таквим производима аустро-угарским, могу да приме у редовним приликама под повољним погодбама знатно већу количину таквих производа но што је Аустро-Угарска у стању да им прода. А с друге стране у самој Аустро-Угарској, и баш у њезиној угарској половини чине се огромни напори, да се развије индустриска производња, према којој сразмерно не расте у довољној мери производња земљорадничка и сточарска, поред све бриге поклоњене њезином рационалном подизању. У економном погледу Аустро Угарска тежи да према Истоку европском постане индустриска земља, која га снабдева свим фабричким продуктима, а да у исто време према Западу задржи свој карактер земље агриколне и сточарске, снабдевајући га што је могућно већом количином хране, стоке и друге сировине. Трговински уговори, које Аустро-Угарска гради са Немачком, Белгијом, Француском и другим западним земљама, дијаметрално су супротног карактера и супротних тенденција од трговинских уговора њезиних са балканским државама. У првима Аустро Угарска тражи да осигура одушке своjем земљорадништву и сточарству; у другима сва је њезина пажња поклоњена интересима њезине индустрије. Погодбе које она ту ставља увозу стоке из балканских земаља потичу, у колико се дају свести на економне побуде, једино из тежње, да се извоз сточни из Аустро-Угарске ни у колико не компромитује.

Србија, дакле, која је својим економним положајем упућена и готову искључиво на Аустро-Угарску, може без великих тешкоћа у својим трговинским погодбама са суседном мо-

нархијом задовољити потребе своје данашње производње. Правилно схваћени стални економни интереси Аустро Угарске томе се ни у колико не противе; они се шта више у том погледу у главном поклапају са нашим потребама. И кад год и докле год буду у регулисању ових економних питања служили за мерило економни интереси, докле год се они не буду потчинили извесним политичким смеровима или се не буду потчинили пролазним, тесногрудим интересима угарских произвођача — Аустро-Угарска неће налазити никаква рачуна, да српском извозу затвори врата, и да на тај начин пресеца односе економне који данас стоје између ње и наше отаџбине. Забране извоза наше стоке у Угарску, које се јављају од времена на време увек су биле и привременог карактера и потицале су из једне од ових двеју побуда. У години 1890 забрана извоза наших свиња имала је у главном задатак, да опомене српску радикалну владу, која је узела била озбиљно водити старање о општим народним интересима Српства, како Аустро-Угарској стоје на расположењу у свако доба моћна средства за пресију према Србији. Данас пак, у току ова последња два месеца, забрана увоза истога нашега извознога артикла, потекла је из побуда да се колико толико узму у заштиту тешко оштећени интереси угарскога сточарства тиме, што ће се спречити да се потрошачи који се снабдевају са угарских сточарских тргова не подмире, не засите тако рећи српском робом, те да се на тај начин још на дуже време не одгоди успостављање њихових редовних трговинских односа са Угарском.

Србија у економном стању, у којем се данас находи, најбоље одговара економним интересима Аустро Угарске. Од Србије овакве каква је данас, Аустро-Угарска извлачи двојаке користи економне: продајући њој своје фабрикате, који иначе нису у стању да издрже утакмицу на отвореним светским трговима; купујући од ње сировину, коју за тим препродаје, или која је омогућава да у толико већу количину таквих својих производа прода западним државама.

При склапању трговинских уговора са Аустро Угарском главне тешкоће за Србију не леже у томе, да своjему извозу осигура отворене вратнице на атстро угарске пијаце, већ на против да организовању својег, народног, рада, подизању своје

народне индустрије обезбеди најпотребнију заштиту. Аустроугарским интересима најбоље би годила потпуна царинска заједница између ње и Србије. И према томе њезина је тенденција у утврђивању трговинских односа, да царинска баријера између ње и Србије буде што нижа и што лабавија, да царинске стопе за њен увоз у Србију буду што мање, остављајући у накнаду за то све могуће олакшице царинске српскоме извозу. Али и ако на тај начин интереси данашње главне српске производње могу наћи својега задовољења, економна будућност Србије томе се одсудно противи Интереси Аустро-Угарске траже да Србија остане у стању економном у ком је данас. Али животни интереси наше отаџбине неопходно захтевају, да економни живот њезин напредује, да рад народни добије ширу основицу и развије се у свима правцима. И главна задаћа њезина при утврђивању трговинских односа са суседном монархијом лежи у томе, да се рад народни заштити, да се економна, па са њоме и политичка будућност Србије, осигура од претенсија Аустро-Угарске. Главни је критеријум према томе, са којега се имају расматрати и оцењивати тр овински уговори закључени између Србије и Аустро-Угарске пре десет година и у току минуле године: у којој је мери Србија постигла да своју економну будућност еманципује од Аустро-Угарске.

Берлински уговор од 26 јуна (8 јула) 1878 године, којим је утврђена и призната државна независност наше Отаџбине, одређује у своjем члану 37., како се и на који начин имају регулисати трговински односи Србије са туђинским државама. Први став тога члана гласи у оригиналном француском тексту и у тачном српском преводу овако:

«Jusqu' à la conclusion de nouveaux arrangements, rien ne sera changé en Serbie aux conditions actuelles des relations commerciales de la Principauté avec les pays étrangers.»

Што значи: «Док се не закључе нови споразуми, у Србији се неће ни у чем мењати погодбе, које сада стоје у погледу трговинских односа кнежевине са туђинским државама.»

Једно је јасно и неоспорно: берлински уговор не оставља Србији, уздижући је у ред независних држава, слободне, одре-

шене руке у погледу регулисања својих трговинских односа са туђинским државама. Стање које се затекло има према одредби чл. 37. остати у вредности за Србију, све док се оно не би заменило новим уговорима или споразумима. Државни суверенитет Србије ограничен је берлинским уговором у толико, што је Србији оспорено право, да својим ауторитетом, према своjем нахођењу и својим интересима, регулише своје трговинске односе са туђинским државама, не освркући се на стање, које је стојало у њој пре њезине независности, док је још она била саставни део турске царевине.

Али ова одредба берлинскога уговора непотпуна је у толико, што није узела у призрење, да се баш у погледу трговинских односа Србије према туђини фактичко, стварно стање није поклапало са правним погодбама, које су имале, по речи и по смислу ранијих уговора, вредети у васалној српској кнежевини.

Пре прогласа српске независности, у нас се у неколиким приликама подизало питање да ли Србија има право самостално регулисати своје трговинске односе са туђинским државама, или да ли за њу, као за саставни део турске царевине, вреде, исто као и за остале покрајине под непосредном управом султановом, турски трговински уговори. Париски уговор од 1856. године, који је ставио српска аутономна права под колективну гаранцију великих сила европских не помиње ништа прецизно, ништа одређено о томе. Ни у каквом другом међународном уговору, нити у каквом ферману султанском нема ни једне одредбе, из које би се могао извести закључак, да се српска аутономна права тако далеко протежу, да Србија има право самостално, независно од Високе Порте регулисати своје трговинске односе са туђинским државама. И према општем начелу, које утврђује да, кад се покрајина каква еманципује од државе чији је саставни део била и образује васалну државу, аутономна права те васалне државе крећу се у границама које су позитивне уговорне одредбе обележиле, морамо признати: да потраживања Србије, у циљу самосталног закључивања својих трговинских уговора, нису имала солидне међународне правне основе.

Међу тим, с друге стране, историја нам показује, да је васалство једне државе према другој увек пролазнога века, да је

оно ненормална, привремена појава у међународном животу. Васални односи једне државе према другој рађају се на два начина. Или једна независна држава губи своју државну независност, морајући да уступи другој држави један део својих суверених права. Или једна покрајина, један саставни део извесне државе, тежећи да раскине своје државне везе, да створи за се самосталну државу, поступном еманципацијом долази у стање васалства, пре него што је успела, да свој циљ потпуно постигне. У првом случају васалство је пролазно стање, које води смрти државној, њезином потпуном претапању у други државни организам. У другом случају васалство је такође пролазно стање, али које води подизању нове, самосталне државне особе. И према томе, аутономна права васалне државе, у првом случају, смањују се, губе се посведневно, док им се најзад сваки траг не утре; у другом пак случају, она напредују, расту множе се, док најзад васална држава не прикупи све атрибуте суверенитета државног, не постане држава потпуно независна, потпуно равноправна са осталим сувереним државама.

Овај је последњи случај био са нашом Отаџбином. Аутономна права Србије призната султанским ферманом од године 1830. развијала су се и напредовала поред свих унутрашњих трзавица и преврата Чим би се прилике у Србији сталожиле, чим би наступио одморак у борбама што су се водиле око престола и око власти, тако да држава добије могућности да сву снагу народну употреби у служби народних и државних српских интереса — ширила су се и умножавала аутономна права наше отаџбине, и кидане су једна за другом везе васалства, које су њу везивале за турску царевину. И кад је Свето-Андрејска Народна Скупштина повратила на Престо Србије Народну Династију Обреновића, стари кнез Милош и његов неумрли наследник, кнез Михајло, не само да су успели расправити у корист наше Отаџбине многа спорна питања, поводом којих је Турска користећи се нашим унутрашњим борбама, газила наша већ задобивена аутономна права, већ су такође и проширили границе српске аутономије, отимајући од турског сизеренства нове тековине државе српској. У реду тих нових тековина је и еманципација Србије од трговинских уговора, које је Висока Порта закључила са туђинским државама. Осећајући да трговински

уговори Високе Порте, који би по праву имали бити примењени и на Србију, као на саставни део турске империје, не могу ни из далека задовољити ни наше економне ни наше финансиске потребе — Србија је за време владе кнеза Михаила утврдила сасвим самостално, не тражећи ничија пристанка нити ичија одобрења, своју аутономну тарифу, по којој су царињени производи туђински при увозу у Србију, без обзира на трговинске уговоре, које би туђинске државе имале са турском царевином. Било је протеста противу таквог поступка Србије; али су се ти протести разбили о непопустљиву одлучност кнеза Михаила и његових министара. Аутономна тарифа Србије одржала се у сили и била је ћутке примљена од свију држава, које су са нашом Отаџбином стајале у трговинским односима.

Кад је, дакле, већао Берлински Конгрес, и кад је у Берлински Уговор унешена одредба по којој се, све до закључка нових трговинских споразума, задржава у Србији за односе трговинске стање које се затекло, status quo: у Србији је правно стање у том погледу било једно, а фактичко стање, које је практиком утврђено и неоспорно примењивано, било је нешто сасвим друго. По праву за Србију су вредели трговински уговори, које је Висока Порта закључила са другим државама. У ствари на српским царинарницама примењивала се, без икаквог протеста туђинских држава, једино и искључиво српска аутономна царинска тарифа.

На шта је мислио, шта је имао у виду Берлински Уговор задржавајући до нових споразума у својем чл. 37 status quo у погледу трговинских односа Србије са туђинским државама? Да ли status quo правни или status quo фактички, стварни? Редакција чл 37. није довољно одређена, да искључи могућност сваке дискусије у томе погледу.

Питање о томе није, међу тим, одмах покренуто. Европа, која је и пре берлинскога уговора допустила, да се у вазалној Србији створи стање противно правним погодбама, није могла имати никаква ни разлога ни оправдања, да противу тог већ створеног, већ утврђеног стања подигне свој глас, ослањајући се на недовољној одређености нове уговорне одредбе. Све док се практиковало онако како се практиковало и пре берлинскога уговора, док се одржавало у целини стање које је ра-

није створено, ни једна европска држава није покушала у своју корист тражити у Србији повластице, које су јој давали турски трговински уговори. Питање о смислу и о домашају чл 37. берлинскога уговора јавило се тек пошто је Србија 26. јануара (7. феб. 1880 год. закључила трговински уговор са Великом Британијом.

Ствар се та развијала на овај начин: 30 маја (11 јуна) 1880. године, дакле тек што је протекло четири месеца после потписа британско-српског трговинског уговора, аустријски министар трговине управио је трговачким и индустриским коморама аустријским један циркулар, у којем излаже главне користи што их је Србија уступила Енглеској у трговинском уговору, и позива аустријске извознике, да и они од тих уступака чине употребу. Одмах за тим аустро-угарски представник у Београду предао је српској влади ноту у истом смислу, рекламујући за аустро-угарски извоз у Србију право уживања свију олакшица, које је Србија уступила Енглеској, и које буде у опште путем уговора или иначе уступила ма којој другој држави. Ово своје становиште и ове своје претенсије и циркулар аустрискога министра и нота аустро-угарскога пред ставника у Београду заснивају на томе: што аустро-угарски производи, по трговинском уговору закљученом између ње и Турске 19 (22 маја) 1862. године, уживају највеће повлашћење и у Србији као и у осталим деловима царевине, и што по чл. 37 берлинскога уговора погодбе трговинске ни за једну државу не могу бити измењене, док се са њом не постигне какав нов трговински споразум. И према томе аустро-угарски производи имали би права, да се при своjему увозу у Србију користе српско-енглеском уговорном тарифом у сваком случају, у којем је она лакша од српске аутономне тарифе, примењиване пре берлинскога уговора, за времена српскога васалства.

Тадашњи српски министар спољашњих послова, г. Јован Ристић одбио је одсудно овакве претенсије аустро-угарске. У ноти својој од 2 (14) јула 1880 године г. Ристић се стављa на гледиште, да је чл. 37 берлинскога уговора резервисао силама уговорницама, све док не би са новом независном српском државом утврдиле трговинске споразуме, права на користи, које су оне фактички уживале пре признања српске независности.

О уговорима турским и о правима која из тих уговора потичу није ту ни помена. И према томе ни једна држава не може имати никаква права, да за себе тражи на основу чл. 37. берлинског уговора оне повластице и олакшице, које независна Србија својим трговинским уговорима уступа другим државама.

Ми се нећемо задржавати на правном карактеру ове дискусије. Одредба чл. 37. берлинског уговора нема довољно јасности и прецизности, па је с тога у погледу њезинога смисла и смера стајало отворено поље разноликим тумачењима. Шта нас овде нарочито занима, о чем хоћемо на овом месту да говоримо, то је економно-трговинска страна питања, то су с једне стране економни узроци који су овај спор изазвали и с друге стране његов утицај на наш познији економни живот.

Да искажемо одмах нашу мисао: трговински уговор са Енглеском био је са гледишта наших економних интереса, једна крупна, једна фатална погрешка. Поставши независном државом Србија је у принципу задобила право, да у будуће самостално закључује уговоре и у опште регулише своје односе са туђинским државама, онако као што то чине остале суверене државе. У погледу трговинских односа одредба чл. 37. берлинскога уговора ограничила је то право Србије у толико, што је обвезала Србију да стање, које се затекло кад је њезина независност призната, не може ни у чем изменити без пристанка других заинтересованих држава.

Треба искрено признати, да ова одредба берлинског уговора није била у ствари одвећ тешка за Србију. До душе суверена права нове независне српске државе биле су њом ограничена, тако да је Србија стављена у алтернативу, или да закључи са сваком од њих нове трговинске уговоре, или да одржи у погледу трговинских односа стање које се затекло. Али баш с тога што та одредба није имала никакве ближе одређености, што се она ограничавала на постављање једне опште формуле, Србији су стајале одрешене руке, да, у случају ако би закључивање нових трговинских уговора постало немогућно услед држања и услед неоснованих претенсија других држава, сматра себе за разрешену од сваке обавезе. Чл 37. берлинскога уговора обвезивао је Србију једино и искључиво на то, да свима оним државама, које су са Турском имале трговинске уговоре,

даде могућности, чувајући, разуме се, своје животне економне интересе, да и са њом замључе нове трговинске уговоре, или ако то Србија не би хтела, да тада не отежава своју аутономну царинску тарифу, која се затекла онога дана, кад је призната њезина независност.

Наше економне недаће, дакле, које су потекле из неразумнога срећивања наших трговинских односа са туђинским државама, не могу се никако на рачун ставити овој одредби берлинског уговора. И поред чл. 37. берлинскога уговора, исто онако као да такве одредбе никако није ни било. Србија је имала свој одређен пут за срећивање својих трговинских односа са туђином, са кога није смела скренути, а да у исти мах не нанесе тешке штете својим животним економним интересима.

Ми смо напред већ изложили, да је извоз наш упућен на пијаце Аустро-Угарске и, али то опет преко Аустро-Угарске, у Јужну Немачку. У колико су пак економни интереси, ради чијег се задовољења трговински уговори граде, меродавни при њиховом закључивању, свака држава тражи, закључујући трговинске уговоре, да своједу извозу осигура старе или отвори нове пијаце. И кад се знало, да Србија не само што на аустроугарским пијацама продаје фактички пуне $^{3}/_{4}$ својих производа које извози у туђину, већ и да, по природи својег економног положаја кроз дуги низ година мора упућивати масу својих производа на Аустро-Угарске пијаце, онда је јасно, да се независна српска држава требала најпре обратити на Аустро-Угарску, и покушати да са њоме утврди основе, на које ће поставити своје трговинске односе са туђином.

Правац којим ће се развијати економни живот Србије у првом реду зависи од тога: хоће ли Србија одржавати трговинске везе са Аустро-Угарском, хоће ли са њом бити, у економном погледу, на мирној или на ратној нози. Трговински уговори Србије са другим суседним или удаљенијим државама у том су погледу или сасвим индиферентни или од врло слабога утицаја.

Ради своје оријентације у економној политици, Србија је била дужна пре свега да буде на чисто са тим, може ли се или не у трговинском погледу погодити са Аустро-Угарском,

може ли или не закључити са њом трговинскога уговора, који би одговарао битним потребама њезиног економног живота. Споразуме ли се са Аустро-Угарском, закључи ли једном са њом трговински уговор, никакве сумње није могло бити, да ће се на основима утврђеним у том уговору постићи у брзо споразум и са свим осталим државама, стојала ту или не обавеза чл. 37. берлинскога уговора. Не буде ли јој пак могућно, да од Аустро-Угарске добије у трговинском уговору погодбе, које захтевају њезини животни интереси, за Србију је било без велике стварне вредности, шта ће такве погодбе задобити у уговорима са свима другим државама европским и осталим државама земаљскога шара. Независној Србији у томе случају није остајало ништа друго, до да своје економне интересе заштити на онај исти начин, на који их је заштићавала васална Србија за време владавине кнез Михајлове : да не закључује никакве трговинске уговоре, већ да остане при својој аутономној тарифи. развијајући је поступно али опрезно, имајући при том нарочито у виду аустро-угарске трговинске интересе, како не би изазвала суседну монархију да предузме изузетне оштре мере противу њезинога извоза.

Српска је влада, међу тим, похитала да што пре закључи трговински уговор са Великом Британијом. За Србију од тога уговора, па ма како и под ма каквим погодбама да је он закључен, не би могло бити ни у ком случају апсолутно никакве користи. Србија не извози у Велику Британију своје производе нити их може извозити ни данас, кад је довршена солунска железничка пруга. За српски, дакле, извоз, и према томе за српске економне интересе, ствар је била апсолутно равнодушна, потпуно безначајна, да ли ће између Србије и Велике Британије остати трговински status quo, или да ли ће се закључити нови трговински уговор, или да ли ће у опште трговински односи између њих бити регулисани или не.

Али поред те своје апсолутне некорисности за нашу Отаџбину, трговински уговор закључен 1880. године са Великом Британијом повлачио је собом неколике врло штетне последице за наше економне интересе. Закључујући трговински уговор са Енглеском, Србија је пре свега везала себи руке у економном погледу. Без икаквог стварног добитка, без икаквог

уступка од којег би могла какве било користи повући, Србија је отуђила своју слободу кретања, закрчила сама себи једини пут, који јој је отворен стојао, да, ако се не споразуме са Аустро-Угарском, покуша својом аутономном тарифом самостално регулисати своје трговинске односе са туђином.

Аустро-Угарска, то је ласно разумети, ако сама не закључи трговински уговор са Србијом, може пристати да одржава трговинске односе са њоме, да своје пијаце остави отворене српскоме извозу, једино под погодбама да пре свега српска аутономна тарифа, која се према њој примењује, буде примењивана и према свим другим државама, и затим да та иста аутономна тарифа води у оној сразмери рачуна о интересима аустро-угарске трговине према другим њезиним утакмичарима на српским пијацама, у којој стоји и српски извоз на аустро-угарске пијаце према целокупном српском извозу. Своје царинске вратнице она ће држати отворене за Србију, ако српске пијаце буду отворене за њу у правноме погледу у најмању руку под исто таквим погодбама, под којим су отворене и ма којој другој држави са индустриском производњом, и ако српске царинске тарифе буду тако скомбиноване да се њима не подиже никаква вештачка баријера продирању аустро-угарског увоза у Србију у корист кога било њезиног утакмичара на српским трговима. Била је најгрубља погрешка, била је једна пука бесмислица, носити се једног јединог тренутка мишљу, да је могућно уступити ма којој другој држави трговинске користи, које се не би уступиле Аустро-Угарској, а да се не изазове сукоб са суседном монархијом, и да се тим сукобом Србија не баци у потребу, да изврши у што краћем року без икакве припреме и прелаза једну огромну економну револуцију.

Сукоб је тај дошао као што се могло видети чим је потписан трговински уговор између Србије и Велике Британије. Аустро-Угарска је одмах тражила за себе све користи, које је тим уговором Србија уступила другој страни уговорници. И либерална влада у Србији, која је већ и иначе била истрошила и изгубила кредит у народу, морала се брзо уклонити са управе испред тешкоћа и заплета изазваних оваквим држањем Аустро-Угарске.

Трговински уговор Србије са Великом Британијом, који није био Србији ни од какве потребе, дао је повод првом сукобу трговинском између независне Србије и Аустро Угарске. Са правнога гледишта Србија се могла бранити и фактички се и бранила доста окретно и доста успешно од претенсија, које је том приликом истакла велика суседна монархија. Али правна је страна питања овде била од узгреднога значаја. Цењећи непристрасно овај спор, морамо признати, да је са економног гледишта Аустро-Угарска била у праву поставити Србију у алтернативу: или да кида сваку трговинску везу са њоме, или да путем трговинскога уговора или иначе даје њезиној трговини све гаранције, које би јој потребне биле да заштити свој положај и своје тековине од утакмичарства других држава, којима би на ма који начин у ма каквом облику и под ма каквим изговором Србија учинила какве било царинске или друге трговинске уступке.

Напредњачки кабинет, наследив либерале на влади, предузео је одмах да сврши оно, са чим је требало почети: ступио је у трговинске преговоре са Аустро-Угарском. Резултат тих преговора био је трговински уговор између Србије и Аустро-Угарске од 27. априла (7. маја) 1881. године.

Наши трговински односи са суседном аустро-угарском монархијом, чију смо пресудну важност у нашем економном животу довољно јасно обележили у главном се дају регулисати на два начина. Србија може или ступити у уговорне везе са Аустро-Угарском, или удесити своју аутономну општу тарифу тако, како ће интереси аустро-угарске производње и аустро угарског извоза добити пуног задовољења. И у једном и у другом случају минимум уступака, које Србија мора учинити суседној монархији, не може ни у колико нити и у ком погледу, ни у укупности ни у појединостима изостати иза оних уступака, које она чини другим индустриским државама. Од Аустро-Угарске у погледу економних својих интереса, Србија има и мора да тражи несрављено више но од ма које друге државе, па је сасвим природно да ни она аустро-угарске трговинске интересе не сме запоставити трговинским интересима других туђинских држава.

И у сређивању економских, као год и у сређивању политичких односа између разних држава, основно полазно, правило лежи у оној старој правној формули римској: «Do ut des,» дам да даш. Услуга за услугу, уступак за уступак, корист за корист, то је норма, по којој свака страна регулише своје држање. Дам да даш, и то колико ја дам ти да даш, и то је све. Као што се види, просто питање еквивалената у уступцима.

Од свију других туђинских држава, изузев Аустро-Угарске, и поред ње у извесној мери Немачке, и затим балканских држава — Бугарске у првоме реду — у колико се тиче не непосредних данашњих економних интереса, већ даљег развоја економнога живота, осигуравања економне самосталности у будућности, Србија нема по готову ништа да тражи у трговинском и економном погледу. Или што је све једно, а што може бити боље обележава трговински положај Србије у данашњем међународном склопу, Србија не може повући велике користи од уступака, које би јој те државе вољне биле учинити у трговинскоме погледу. Ма какве олакшице, ма какве уступке учинила Енглеска, или Белгија или Француска српскоме извозу, ма под каквим повољним погодбама оне отвориле пијаце српским производима, главна маса данашњих српских производа ипак се не може стално продавати на тим њиховим пијацама.

Шта отуда следује, кад се и докле се тражи савета за сређивање економних односа једино у економним интересима, јасно је. Србија нити има какве економне потребе да са тим државама улази у какве било нарочите трговинске споразуме, нити може од таквих споразума, ако их већ буде утврдила, извући онолике економне користи колике су јој неопходно потребне. Немајући дакле могућности да од таквих споразума добије какве било осетне користи за свој извоз, Србија није зарад њих смела жртвовати ниједан уступак, који би јој ма у ком погледу могао бити тежак. Сама пак егзистенција једног трговинског уговора са Енглеском, пре него што су сређени били економни односи Србије са Аустро-Угарском, без икаквих обзира на садржину тога уговора, на доброту или на рђавост његових одредаба, била је штетна у толико, што је уништила нашу слободу избора, што нам није више оставила могућности, да без уговора, путем опште тарифе, повољно регулишемо наше трговинске уговоре са суседном монархијом.

Шта је у опште боље било за Србију, да ли да своје трговинске односе регулише путем уговорним или путем аутономне тарифе? Трговински уговори имају својих добрих и својих лоших страна. Добре стране њихове, у опште узев, претежније су, јер је стабилност, коју они уносе у трговинске односе између разних држава сама собом више но довољна накнада за све незгоде њихове. Али има изузетних прилика, у којима поједине државе, услед разних узрока, имају и сувише разлога да не везују себи руке уговорним одредбама, па макар се евентуално изложиле и опасностима, које собом повлачи нестабилност у њиховим економним односима. Србија је, нама бар тако изгледа, била у таквом изузетном положају после берлинског уговора кад је као нова самостална држава имала да удари основе своме економном животу.

Ево наших разлога зато.

Није било никаквих изгледа, да би се Аустро-Угарска брзо склонила, да Србији путем трговинскога уговора и уступи све потребне олакшице за њезин извоз и пристане у исто време да Србија према њезином — аустро-угарском — извозу утврди бар у главном оне мере, које јој налажу њезини финансиски и економни интереси. Закључујући трговински уговор са Србијом, Аустро-Угарска би, знајући добро у коликој су мери њезине пијаце потребне српскоме извозу, тражила крупне накнаде за своје уступке. И у главноме те накнаде имале би пасти на терет српском економном развоју и српским државним финансијама. Према самом берлинском уговору, а поред тога из многих других разлога, Србија би, закључив уговор трговински са Аустро-Угарском, морала закључити такве уговоре и са другим државама. Сви би пак ти уговори, сем незнатних изузетака као што су они, унесени у одредбе о пограничном саобраћају, путем највећега повлашћења изједначили аустро-угарски положај трговински према Србији са положајем других држава утакмичара аустро-угарскоме извозу на Истоку европском.

Не улазећи напротив ни у какве уговорне трговинске везе, регулишући своје трговинске односе аутономном општом тарифом, Србија би имала одрешене руке да путем разних комбинација плати Аустро-Угарској знатан део накнаде за уступке

учињене српскоме извозу, тиме што би фаворизирала нарочито аустро-угарски извоз и дала му могућности да са српских пијаца потисне своје спремније утакмичаре. И на тај би начин Аустро-Угарска добила исту суму накнаде за своје уступке, док би међутим Србији остало далеко шире поље за задовољење својих финансиских потреба и за неговање и развијање својих економних интереса.

Уговор између Енглеске и Србије самом својом егзистенцијом, без икаквог обзира на његову садржину, на унутрашњу вредност његових одредаба, повлачио је ту штетну последицу, што је потпуно затворио пут сређивању наших економских односа са Аустро Угарском путем аутономне тарифе. После њега Србија је била принуђена да што пре закључује уговор трговински са Аустро-Угарском. Притисак тога нерасудног, тога несрећног чина на слободно кретање Србије у економном погледу био је далеко тежи, далеко фаталнији, но што је одредба чл. 37. берлинскога уговора.

Нема велика интереса испитивати садржину тога уговора између Србије и Велике Британије. Главна штета његова сасвим је независна од његове садржине. Али да се не би мислило, да је то некакав модел уговора као што то хоће покадшто да се тврди са извесних страна, да се не би гледао у њему некакав примерни тип трговинског уговора, који би Србији могао донети велике користи, кад би примењен био и на друге државе и на саму Аустро-Угарску: ми ћемо напоменути толико, да је он у многим и важним позицијама био повољнији за Велику Британију од стања, које је стајало раније за време васалства Србије. Ми смо у осталом већ видели, да се први трговински спор између независне Србије и Аустро-Угарске излегао из тога уговора, и да му је повод био у том, што је Аустро-Угарска тражила за своје производе право да се њиме користе.

Уговор је овај утврдио ниске и рђаво комбиноване максималне границе, до којих су се могле кретати царинске стопе српске уговорне тарифе. Он утврђује и царину по вредности и максималне стопе царинске од 8% и од 10%. И кад су такви уступци учињени били Енглеској, од које Србија није имала да добије или боље није могла да узме, ништа у размену, онда

се није могла спорити основаност претенсијама аустро-угарским, да за себе тражи нове знатније користи у размену за многобројне уступке, које је Србија од ње захтевала за свој целокупни извоз.

Сматрали смо да правда захтева све ово изложити, пре него што приступимо оцени уговора између Србије и Аустро-Угарске, који је напредњачка влада закључила 27 априла (7 маја) 1881 године. Томе уговору чињене су многе замерке, и велики део тих замерака је основан. Његови су недостаци крупни, његове погрешке и велике и многобројне. Али те погрешке и ти недостаци не могу се ставити ни искључиво, па шта више ни главним делом својим, у одговорност само онима, који су га закључили. Стање, које су напредњаци затекли погрешке које су њима на овоме пољу у наслеђе остављене, имају својег знатног удела у онако по нас неповољном срећивању наших економских односа са Аустро-Угарском. Уговор трговински са Великом Британијом од 26. јан. (7 феб.) 1880 год. утврдио је већ био у главном оне рђаве основе, на којима се после подигао уговор са Аустро-Угарском од 27 априла (7 маја) 1881.

Да изложимо сад садржину овога уговора између Србије и Аустро-Угарске у његовим битним одредбама. Оставићемо, међу тим за сада на страну, да се доцније нарочито на њих вратимо, оне одредбе његове, које се ни у колико не тичу трговине и трговинских односа, и којима према томе никако није било ни места у трговинскоме уговору.

Уговор овај утврђује по готово исцрпно уговорну тарифу, по којој ће се царинити туђински производи, који се увозе у Србију. У њему је садржана, може се рећи, имајући разуме, се, при том у виду и оно што он изречно утврђује, и оно у чем рефлектује на уговор раније закључен између Србије и Велике Британије, уговорна тарифа, која се фактички примењивала у Србији у току минулих десет година. Концесије царинске што се ту чине суседној монархији, па према одредби о највећем повлашћењу, и осталим државама, које су раније или доцније закључиле трговинске уговоре са Србијом, у врло многим тачкама су знатније но оне концесије, које је добила Велика Британија у својем уговору. Већина других држава туђинских,

које су касније закључиле са Србијом трговинске уговоре, ограничиле су се у главном на то да за себе, клаузулом највећега повлашћења, осигурају царинске уступке учињене Аустро-Угарској. Једино у уговору између Србије и Немачке учињене су Немачкој извесни знатнији царински уступци, које Аустро-Угарска није добила. И с тога при одређивању и при проучавању српске уговорне тарифе у току 10 минулих година, 1882—1892 имају се, поред аустро-угарског уговора, узети у обзир за неколике позиције још и енглески и немачки уговор.

Ми се нећемо упуштати на овом месту у излагање тарифских детаља, већ ћемо једино у општим потезима обележити основне одредбе, на којима је подигнут наш уговорни тарифни систем.

Тарифирање царинско врши се у опште на два начина: према вредности увезеног еспапа — царина по вредности (ad volorem); или према тежини, на основу у напред утврђене поделе у тарифске групе — царина по тежини (специфична). Цариње специфично признато је данас без поговора као боље, савршеније и правичније. Цариње по вредности не само да оставља широм отворена врата злоупотребама на штету државе, већ и принуђава све увознике да се служе лажним декларацијама, да краду царинске приходе државне. Неумитни закони конкуренције трговинске нагоне сваког трговца да учини употребу од свију средстава, која при царињењу по вредности стоје на расположењу увозницима да царинске таксе обиђу или да их смање.

Незгоде и рђаве стране царињења по вредности још су далеко осетније за државу, која нема своје индустрије и која у главном увози из туђине прерађевину. Разноликост прерађених предмета и разноликост у њиховим квалитетима не даје могућности никаквој озбиљној сталној контроли у погледу процене вредности. Трговци увозници у својој међусобној утакмичарској борби упућени су при таквом царињењу да употребе сва могућна средства, не обзирући се ни на њихову моралност ни на њихову законитост, како ће што мање царине платити. Страховање да ће конкуренат пронаћи некакав начин да мање плати и да ће тако продавати по нижој цени, нагони их да отворе прави рат са царинским властима, и да сву своју умну

снагу заложе у проналажење нових средстава, помоћу којих ће у што већој мери избећи плаћање царине. Ласно је разумети каквим је тешким искушењима изложена савест царинских чиновника у таквим приликама.

Уговор је овај закључен између Србије и Аустро-Угарске у год. 1881, међутим ипак засновао а и морао је засновати, с обзиром на уговор између Србије и Велике Британије, српску царинску тарифу на цариљењу по вредности. Утврђене су до душе за извесне артикле и царине по тежини, али су те царине, услед ранијих уговорних обавеза Србије према Великој Британији и доцније њезиних обавеза према Немачкој задржале сасвим факултативан карактер. На вољу је остављено увознику у сваком случају понаособ, да тражи цариљење било по вредности било специфично. И под таквим погодбама царине по тежини, утврђене овим уговором, могле су имати за Србију само штетних последица. Оне нису ништа друго до средство остављено увозницима, да не допусте ни у ком случају и кад увозе предмете од велике вредности, да им се наплати царина већа од извесног утврђеног максимума, срачунатог према процени средње вредности дотичне врсте еспапа. У таквом стању ствари сасвим је јасно да су царине по тежини наплаћиване само онда, кад су увозни предмети били такве врсте и таквога квалитета, да би поред лажних декларација и других злоупотреба, царина по вредности износила ипак више но просечно утврђена царина по тежини за дотичну групу предмета.

Узмимо један пример за то. Према групи 3 под б. 1. у прилогу А. ка српско-аустро-угарском трговинском уговору „чоје и тканине сличне чоји за одела људска или за друга јача одела, фланели, ватмоли, штофови са дугачком длаком, поставе вунене чупаве, фини филц и предмети финији од филца", подлеже при увозу из Аустро-Угарске у Србију специфичној царини 58 динара на 100 кила. У примедби додатој тој тарифској позицији објашњава се, да се „под тканицама сличним чоји" разумеју такође сви помодни штофови за мушко одело, онакви какви се фабрикују у Брину и Рајхенбергу (Herrenrock — und Hosenstoffe, Modestoffe „nouveautés"). У групу ову тарифирану специфично са 58 динара на 100 кила долазе разнолики предмети, чија се просечна вредност може срачунати на 700—800

динара на 100 кила, што би дакле дало специфичну царину срачуњену по 8% од вредности. Али крајње вредности најпростијих и најфинијих предмета из ове групе, и то баш водећи рачуна само о онима, који се фактички увозе у Србију, крећу се од 200 па до 2000 динара. Кад се сад има на уму, да је увознику остављено право избора између специфичне царине од 58 динара на 100 кила и царине по вредности 8%, разумеће се одмах, да су у ствари специфично цариње̂не само оне најфиније чоје, за које би, и ако им се баш путем лажних деклерација вредност сведе на половину праве вредности, 8% ипак износило више но 58 динара утврђене специфичне царине.

Уговор између Србије и Велике Британије утврђује за велики број предмета, који нарочито интересују велико-британски извоз у нашу отаџбину, царинску стопу 8% од вредности. Ти су предмети: метали и металне прерађевине; алати и сечива сваке врсте; машине, механизми и њихови саставни делови; грађа за машине за земљорадњу; предива за ткање и шав као и прерађевине од предива сваке врсте; лончарска и порцуланска роба; минерална пречишћена уља. За сву пак осталу робу постањем или прерађевином из Велике Британије, овај уговор утврђује царину 10% од вредности, остављајући међутим увознику право избора између те царине и опште тарифе српске.

Стопа царинска по вредности, коју утврђује уговор између Србије и Аустро-Угарске за производе пореклом или прерађевином аустро-угарске увезене у Србију, износи, сем изузетака, изречно напоменутих у уговору за више, ниже или друкчије цариње̂ње, 8% од вредности. Нижа пак царинска стопа 6% од вредности утврђена је овим уговором за ове предмете: играчке, накитe од простијег материјала и разне друге ситне предмет· од стакла, дрвета, порцелана, која сва улазе у групу „ситница" по нашој општој тарифи; разне предмете од гвожђа или челика, који нису специфично тарифирани; конац ланен кудељни и од других биљних тканина, изузевши нам,к; обућу од коже, каучука или од ткања. Вишу царинску стопу, 15% од вредности, имали би плаћати према овом уговору ови предмети: дуван и фабрикати од дувана, јужно воhe, зачини, кафа сирова,

ширинач, сунђер, фишпан, тамјан, гума и смола нетаксована иначе, сирова или стуцана; лекови и препарисана парфимерија; минерална уља; маст свињска, гушчија и друге животињске масти за јело, масло слано или топљено. Најзад, друкчије, по тежини а не по вредности тарифирани су многобројни предмети, које садржи прилог А под I (специфичне царине) у овом уговору.

Уговор закључен између Србије и Немачке 25. децембра 1882. год. (6. јануара 1883 год.) утврдио је за све предмете, који интересују немачки извоз у Србију у исто време и специфичну царину и царину по вредности. Извознику је остављено потпуно слободно право избора између једне и друге царине. Стопа царине по вредности износи 8°|₀ и 10°|₀ за велику већину предмета. Што је пак једино од интереса за наш уговорни царински систем, то је, да у сравњењу са царинама утврђеним у уговору аустро-угарском имамо да забележимо неколике нове уступке царинске, који према клаузули највећег повлашћења, вреде и за Аустро-Угарску и за све друге државе у уговорним трговинским везама са Србијом. Тако: за коже, изузев ђонова и других простих кожа на 7°|₀ од вредности; и најзад за лекове и за парфимерију, за које је уговор аустро-угарски утврдио царинску стопу 15°|₀, спуштена је царина на 10°|₀ од вредности. Ваља нам најзад напоменути, да је декларацијом једном између Србије и Велике Британије, потписаном 4 јула 1881 год. специфична царинска стопа за вунене и памучне конце по 5°|₀ од вредности, и да је немачки уговор такође исто спуштање царинско утврдио.

Није потребно дугог проучавања наше уговорне царинске тарифе, коју су утврдила ова три уговора, закључена у години 1880, 1881 и 1882, па да се увиди не само како у њој нема никаквог принципа регулатора, већ и да се констатују супротности и нелогичности, које претпостављају крајњу неспрему и небрежљивост у вођењу ових важних државних послова. Изгледа као да се са српске стране, при закључивању уговора са Аустро-Угарском, није знало, шта је све утврђено у ранијем енглеском уговору, или, да се није разумело, какве све последице потичу из одредаба овога уговора.

Нашто утврђивати специфичне царине у аустро-угарском и доцније у немачком уговору, кад су већ раније енглеским уговором утврђене царине по вредности, и кад је и Аустро-Угарској и Немачкој, одредбом о највећем повлашћењу остављено право, да се користе тим царинама по вредности! На тај начин оно право, које је немачки уговор доцније изречно осигурао немачкој трговини, да увозник у сваком случају, према својем интересу, може бирати између једне и друге врсте царињења, било је већ одређено комбинованим одредбама из енглескога и аустро-угарскога уговора. Две врсте цариђења, са утврђеним таксама по тежини и по вредности, стајале су на расположењу увозницима туђих производа у Србију. Ништа се горе, ништа штетније и у погледу царинских прихода државних и у погледу заштите економских интереса народних није дало ни замислити. Требало је одсуства сваког разумевања и одсуства свакога мишљења, па да се не увиди, да таква комбинација мора неминовно довести до резултата: да се по правилу прибегава царинама по вредности, које остављају слободно поље крађама и фалсификатима, а да специфична царина међутим служи као некаква максимална такса, којој се прибегава, кад се никако не може спустити процена вредности испод суме, која би мању царинску таксу дала.

Царине по вредности, које су већ саме по себи велико зло, нарочито за земљу у стању економног развоја у којем се Србија налази, имају се ставити на рачун искључиво енглескоме уговору од год. 1880. Они који су годину дана доцније закључивали трговински уговор са Аустро-Угарском стојали су у том погледу пред свршеним чином. Али њихова је искључива погрешка и њихова одговорност, што су проширили поље злоупотребама и појачали штетне стране цариђења по вредности утврђујући поред њих и специфичне царине, факултативне за увознике.

У изради тарифа, које утврђују три поменута уговора, огледа се такође крајња непажња и небрежљивост. Поједини ставови у њима противрече један другоме. Познији уговори утврђују стопе царинске, које су на основу највећега повлашћења неприменљиве услед нижих стопа утврђених у ранијим уговорима. Тако н. пр. уговор између Србије и Аустро-Угар-

ске утврђује за лекарије, за препарисану парфимерију, за минерална уља, царинску стопу 15% од вредности, док међутим ранији енглески уговор за лекарије и парфимерију утврђује царину 10%, а за минерална уља царину 8% од вредности и т. д., а тим се царинама и Аустро-Угарска може користити на основу највећега повлашћења.

— Наставиће се. —

Др. М. Ђ. Миловановић.

МЕСЕЦУ

Кад ме сумор тешки свлада,
Или можда изненада
Срце стегне бол и јад,
Твој зрак нека, путујући,
Васељеном лутајући —
И нада мном сине тад; —
Стазице су разне моје,
Кроз пољане, перивоје,
У далеки стижу крај -
Кад се јавиш, о, месече,
У тихано, тавно вече,
Ти их редом обасјај;
Косне ли се срећа мене,
Па се злато моје крене
Оној ружи — ти већ знаш —
Онда скупи своје зраке,
Па се склони за облаке —
Тад ми више не требаш!

Сокољанин.

ПРИЧА
о
СИМИ СТУПИЦИ И СЕЛУ ВРАЧИМА

написао

И. И. ВУКИЋЕВИЋ.

(наставак)

XV

Овога пута пође Ступица другим путем но пре, и после три дана стиже до једне пошироке колибе, која је била покривена каменим плочама и закуца руком на врата. На то изађе један повисок човек, коштуњавог лика, црних бркова и мало погнут из рамена, па рече :

— Ко си ти, јуначе ?

Сима брзо скиде фес и прво погледа у прса оном човеку где висаху неке округле плочице и све јако осјајкују према сунцу, после се поклони и каза ко је и од куда је, а у себи помисли, да ли ће моћи што и од овога чути и научити и већ хтеде да га пита, док овај рече први :

— Лијепо Симо, лијепо, но сад хајд' улаз' у кућу, да се добро видимо !

Ступица уђе у кућу и у једном крају распреми своју торбицу, а после седе до домаћина, те почеше разговор.

Прво поче онај :

— Ја сам ти мој Симо и јуначе из Врача Ненад Убојица и живим од јунаштва.

Но како Сима није чуо још никад и тај посао и ако је видео и Ћетена и дивове, то га упита шта је то, да зна боље о чему је

— Немој ми ту дробити Симо брате ка' кака бабетина ! Како не би знао болан ! ? Јунаштво ти је мој Симо, сјећи главе и бити из дугијех и краткијех пушака Турке и злотворе, које вјере било ! Ако 'оћеш да ти осијечем главу за овима', додај ми само они нож и издуљи врат мало више.

Кад то рече Ненад, Ступица се брзо диже и узе своју торбицу, па рече тихо и меко :

— Је л' далеко одавде, до другог конака ?

— Шта велиш, јадан ?

— Видим одмах, вели Ступица, да ја нисам никако вешт томе и да нећу моћи овде ништа учинити.

— Јок Бога ми, овђе ћеш остати, а што ја реко' за твоју главу, нашали' се чоче, гђе ћу ја о тебе прљати руке?! Сједи дё, па на'мало ракије да се повратиш.

После Ступице сркну Ненад, па опет даде Ступици, а Ступица врати Ненаду и за мало а Симу прође страх и одмах га заголица стара врачанска жица, да се ближе види с тим занатом те одовуд и одонуд упита најпосле Ненада колико је починио тих послова.

— Деведесет и девет ! — викну Ненад, а сад ми Божа ми вјера фали још само они једни, до стотине... Ха !.. Још једну главу да раздијелим од трупине, па ко ће са мном — и ту погледа јуначки на Ступицу, а Сима га брже боље упита :

— А је л' тешко то почети ?

— Хе мој соколе !,.. Како да није ! ? Прву сам главу посеко' на Зуб пољу испод Крстоплета. Б'јах упа' тада у гомилу гадије, а сâм Бо'ме и они склопили... Ха !.., Тако ! — И Ненад удену прсте од руке, као гребене и показа Ступици — Божји суд, вељу у себи, па исука' јатаган и викни : Бјеж' ком се не мре ! — Ту Ненад скочи и извади јатаган из корица и кад се окрете Ступици шину једном јатаганом испред себе, а Ступица утече на другу страну и припи се сав уз зид, да је што даљи од њега. Кад Ненад викну и други пут — Бјеж ! ком се не мре ! — и опет шину јатаганом и то оној страни где је Ступица, Сима утече на други крај и после већ не стаде нигде мирно. Ненад опет викну : — Бјеж' погани ! па онда скочи у напред и последњи пут шину испред себе, па се брзо саже те диже један трупац левом руком и окрете се Ступици : «Овако сам је дига' са земље !»

— Кога то? викну Сима и у мал' леђима не проби зид.

— Главу, јадан!.. А посека' сам баш бега Фејзулу из Трна... Ту ми послије приденуше ову колајну овђе, гле! — и ту Ненад мрдну највећом од осталих, а Ступица рече брзо: «Лепа и велика!»

После тога Ненад хтеде да скине још које од оних деведесет и девет, ал' му се Ступица замоли да је сан, те се остави за сутра

Те ноћи Ступица усни оног човечуљка у мејани и дивове и Ненада са његовим јатаганом, само што још овај бејаше три пута и шири и дужи. И као Ненад сече дивовима глав·, а кад заману на четвртог да га посече, викну онај човечуљак «Бјеж! ком' се не мре!» и ту се Ступица већ пробуди.

Сутра дан седе опет Ненад као и јуче, а Ступица до њега и већ хтеде да га пита за најбоље и најгоре и оно треће, кад Ненад прво пребаци леву преко десне ноге, па распали боље дуван у симсији и поче сâм:

Ненад. Мој Симо, соколе из Врача, ја већ виђу, да си ти нека јуначина, као што су ти били и отац и ђед и цијело кољено од како се памте. Види се, да су то били људи и јунаци, јер си и ти по њима ђетић, ка' ни један у ови крајеви до мене. А да нешто сад ударим ђе на каку крваву работу, пошао би' с тобом као Милош с побратимом. Је л' Симо, јуначе? (ту удари Ступицу по рамену, те се он накриви сав на ту страну и брзо се придржа руком да не седне испод трупца).

Ступица (у себи помисли: «хоћеш, јес!?» а после рече гласно). Ништа се ја у томе не разумем а колико знам ни деда ми Павле није био такав, а ни отац Миљко, па ни они пре. Само ми је жао, што овде није нешто моја баба Журна те ако би она пошла с тобом, тамо где кажеш. Од нас тамо, само неки Матеја...

Ненад. А шта је ти Матеја?...

Ступица. Врачанин и један једини међу свима, што има пушку.

Ненад. А је л' чему та пушчетина?

Ступица. Дуга је тако толико и само на једном месту привезана.

Ненад. (удари се прво левом руком по колену па викну). Их, што ме сјећаш дуге пушке Симо по Богу!.. Имао сам ти

ја, јуначе мој, један џевердар, па ми га у боју престригоше баш по средини. Бија смо се подигли једне зоре нас десетак ђетића, биранијех по срцу и јунаштву, па пођосмо у равно Орање, да кликнемо бегу Севдалићу: „Зла ти срећа, беже!..“ А зора са горе, а ми у његове дворе и ја већ кликну: Устај беже не устао мајци! Кад плану мала пушка са прозора и огреба једног од нашијех. А ја само што дигох мој џевердар овако (ту Ненад нанишани празном руком на Ступицу) и викни: Џевердаре не превари само, златом ћу те послије обљепити, па.., Трес!

Ступица. (брзо саже главу испод Ненадовог нишана и рече брзо), Подигни више руку!

Ненад. (окрете руке у страну). Ја опали' а бег паде на булу и завика: Удри жено! А була, вјештица вјештичина скреса малом пушком и ватром на мене и престрига ми џевердар, ка' оно Вуку Мандушићу. Е, жалио сам га исто, ка' оно Вук. Него сам га љуто осветио, јер смо пусту кућу раскопали и однијели три товара блага Послије гусле прихватише те остасмо да вјечно живимо. Додај ми Симе оне гусле па да чујеш славу и јунаштво.

Ступица (донесе гусле и седе где је седео).

Ненад (удеси гусле и удари прво неколико пута прстима по струнама, па запева):

Још се зора није помолила.
Дигоше се неколико друга,
Све је ђетић бољи од ђетића;
Међ њима је Ненад Убојица,
Мрко гледа, још горе погледа,
Са оштрим се игра јатаганом,
И говори дружини осталој.
„Браћо моја, моји соколови,
Ми идемо у равно Орање,
А на дворе бега Севдалића,
Коме нема равна у крајини
По богаству, а и по злу гласу.
Већ чујте ме моја браћо драга...“

(Ту Ненад загуде опет, да се мало одмори).

Тако Ступица оста код Ненада, док не прођоше редом сви деведесет и девет јунаштва, а кад му Ненад исприча и деведесет девето рече одмах:

— Ако си заборавио, могу ти опет почети првијем?

— Нека, рече Ступица, знам га као да га очима гледам. него би' те замолио, да те нешто питам.

— Питај брате, Симо Врачанине!

А Симица га тада упита по поп Павловом наређењу, шта је најбоље на овоме свету. Ненад рече, као да из пушке избаци.

— Јунаштво, Симо!

— Онако као оних деведесет и девет?

— Онако, а jȁ!?

— А шта је најгоре на овоме свету?

Ненад опет рече онако брзо, као и за прво;

— Све друго!..

Ту му Ступица исприча све о Врачима и Врачанима и запита га, зна ли он ту лека, нашто Ненад лупи обема рукама и викну, као да уз гусле запјева

— Их, болан био, па што одмах не рече но се они тамо још муче и као што кажеш. А знам како не би' знао. Тамо само нема главе, а види се да је све добро и угодно.

— А ко нема главе, упита Ступица и у памети виде све своје Врачане с главама.

— Није то тако, ја вељу, нема никог да наређује, а остали да слушају. Је л'?

— Нема то!

— Виђу ја одмах! И ево, ма то није лако, а да пођем сȃм тамо, те да докле Богу буде воља, живим тамо и да наређујем ка' браћи својој, а они исто да слушају.

Ступица чисто не поверова себи да чује, и упита још једном и још једном му Ненад рече, да хоће. Онда Ступица скочи весео и рече:

— Идем ја одмах да јавим поп Павлу и осталима, а ти ме причекај, јер ћу доћи да те водим. Сȃм, знаш не могу док не кажу остали.

Ту се опрости од Ненада и пође натраг у Враче весео и задовољан.

XVI.

Тога дана пред мрак стиже Сима до једне мејане мале и осамљене и виде у њој једног човека, нешто мало већег од

себе, са масним фесом на глави, плавом кецељом око појаса и кондурама на ногама. Кад Ступица стиже у мејану, погледа га онај брзо и испод ока ал' га измери одмах од главе до пете.

Ступица спусти торбицу у крај и рече оном.

— Је си л' ти мејанџија?

— Ја с'м!

— А имаш ракије?

— Имам си неку водицу...

— Кака је, да је, дај ми је!

Мејанџија га опет премери очима, а у себи мисли: «ко га зна какав је ово јабанџија, ако му д'м па не плати, после да ми се и смеје. Прво да га измерим.

— Седи де мало. Учини севап на душу. Неће мејана да одлети — а у себи опет рече: «Ћосаво, мало, жедно... Хм!"

Ступица поћута мало, па опет рече:

— Сад дај!

— Сад, сад, одговори мејанџија и окрете се од Ступице, па рече, а да га не гледа:

— Каке паре иду у твој вилајет?

— Грошеви, рече Ступица.

— Аха! Добра пара! Ем добар звек, ем много вреди!.. А каку ракију 'оћеш? Има по љута, има и по мека. По љута је грош, по мека је триест пара — а у себи вели: «Сад ћу га видим, је л' од онија, што пијев џабе?"

— Дај ми вели Ступица, од јефтине!

Мејанџија намигну сам за се и рече себи: «Добро говори!" па наточи ракију.

Ступица попи од једном више од половине и после спусти стакло преда се, па се наслони леђима о зид и поче везивати у мислима Ненада за Враче и Врачане за Ненада Мејанџија поче да распрема стакла и остало по мејани и увек погледи са стране на њега а у себи је бринуо још од почетка како ће с овим странцем ноћ провести, јер кад мете шиш на врата и кад понац изађе испод цигле „ко зна, вели он у себи, да му и бркови не израстев. Свашта има у свет...!" А кад мету и последње шише у ред, седе уз Ступицу и ту се левом руком ослони о астал, а десну спусти на колено. Али га Сима и не виде нити погледа, него још увек види и кад трепне и

кад не трепне, види свог Ненада међу Врачанима како је читавом главом виши од свију и како мудро и јуначки надгледа остале.

Напослетку поче разговор прво сам мејанџија, те се каза да се зове Наум Цинцарин, како нема „две паре у кесу“. („Да му мало стегнем алу на срце, кад му то кажем!“ вели у себи) и упита Ступицу ко је и откуда је? Сима му рече све и после још исприча све о Ненаду и његових деведесет и девет јунаштава.

— Леле, леле, леле! Ама тај ти је неки џенабет море! А фрк, а глава пуп! Такој ли је?

Би мило Ступици, што сад није само он, који се плаши од Ненада, те рече, како му је онај говорио да ће још одсећи ону једну главу до стотине и да ће да направи башту од глава.

Наум брзо трже руку с колена и завуче врат у јаку, па рече:

— Нека га ђавол носи на другу страну де! Главе му требав башчу да сади! Од каку ли је лозу џанум отпао? Ако му требав главата башча, што не узме сто тикви... Ем какви тикви!.. И округле и беле и повелике, што се казује у свилено платно да и' завије и кроз џам да их гледа. Па сто тикви по пару, ето пара. Па нек узме сто штапа и глатки и издељани, по два за пару, педесет пара и они сто, чини сто и педесет. Кад 'оће главату башчу, нек је и глават трошак! Па нек си забоде штапове у земљу и нек мете тикве одозго и да гледа в'с д'н и да му срце не клокоће од муку.

— Ал Ненад рече, вели: занат ми је!

— Аде, аде, какав занат, де! Занат си има и знање и алат, а у то бива ли што од тог? Игла да шијеш, занат да се казује, терзил'к! Кантар, да мериш, кантарџија да си, занат да се казује. Покровац да правиш, мутавџија да си, занат да се казује. Налбантин, занат да се казује. Крушке и јабуке да продајеш, ем трговац уске чакшире да носиш, ем занат да се казује. Ама главе да сечеш, занат да се казује, бива ли то? Јок брате!

А кад Ступица рече за Ненадово прво јунаштво и како је одсекао прву главу, Наум га брже заустави руком и викну:

— Остав' то, душман да ми ниси! Аџамија си ти, млад си, ћосав још, не познајеш ти кузун, свет! Пол' оку ракије

мора да се попије, док се истера стра из недра, кад се слуша такав лаф! Бива л' тај трошак џанум!? Ама видим ја, тај ти је неки ценабет, чим си му име рекао! Остав ти то, кажем ти ја; млад си ти! Ајде де, причај како лисица краде кисело грозје, како мечка једе дивљи мед... И да се смеје и да се после водом срце умирује; Ама о мртви људи да се говори... јок! Остав' то, остав!

Још Наум не каза ни пола од свега, колико му се жуч изли на Ненада, кад већ добри Сима Ступица поче да губи из памети храброг Убојицу и већ га не виде другојаче но у сред неке крваве баште, где се опколио људским главама и нишани дугом пушком око себе ма у шта било А уз то крваво и мучно гледање, виде опет овог Наума, како се скупио у клубе, како је завукао врат у рамена и како са страхом гледи на Ненада и његов посао. И све што дуже гледи у њих два, све му је Ненад блеђи и његова башта крвавија, а Наум опет мали и зловољнији и у ушима му зуји оно Наумово: бива ли тај занат де!? Напослетку уздахну као да се из сна пренуо и рече у себи: „Има меjанџија право!" и тога часа нестаде му Ненада из памети те се он веселије и живо окрене Науму:

— А кад све тако много знаш, газда Науме, кажи ми, шта је најбоље на овоме свету?

Наум се прво мало намршти, па после рече:

— Има много добра на свет, а има много и зло. Прво и прво је добро: памет! То ти је, што се казује извор... бунар, а од њега тече река, па ако је плитка река, каже се: плитка памет, а ако је подубока каже се подубока и памет...

— А како се томе учи? упита Ступица.

Наум се куцну прстом у чело и рече:

— Овде ти је то знање! Овде ти је и голем амбар и голем сепет и големо гнездо. Па чим које пиле излегне из то гнездо, оно квокне. А квокне лепо, каже се: пометно! А квокне лудо... лудост! Неки покојни Ставра рекао ми је ето п'т: «Чим видим човека са великом главом, знам да има и велики ћемер, а кад видим ови жутокљунци са главом као крушум, а ја држ' руку на ћемер, и не пустам га испод ока! Ко зна од каку је лозу отпао! А тај старац, тај Ставра имао је го-

лему памет... коца голему! Глава му је била... на! овака као буре. А ћемер! .. Е-е е! Ћемер од они старински, маст'н, стар ама овакав... на! Све чини: с-с-с! кад се превија... Ето тој ти је прво и прво, па после ти је добро у свет: лепа реч!

— А шта је то?

— Види се, да си млад и да си аџамија. Није то што не знаш за ту мудрост! Много то не знав. Него што си брз. Да ти и то кажем; ел те видом, да си добро момче и ако ти је глава као крушум, што рекао покојни Ставра. Лепо ти је реч една главна мудрости, то ти је нешто и мало и велико, ама добро. Ко има велику главу, мора да има и лепу реч... Није брз, није луд, но што каже, каже к'о да тепа, к'о да милује, к'о да је радостан и говори к'о да руком по алеву кадифу глади. Све тако: ајде, ајде! Мекано, свилено, политически! Ево ови јабанџије, кад прођу на печалбу, па ми викне још од ону ћуприју: «Дај ракију!» На брате! А кад је пије, све виче: „ох, ох, ох!» А кад кажем дај паре, не ме погледав, но викне, срам да ме је од ову кућу: «Сиктер бре, каке паре!» Шта да му радим. Љутим се и ја, ама реч не казујем, но све у недра. После опет прође па дај опет ракију. Нема ракија, викнем и нэ окретам главу. «Ама да платим, џанум!» Камо паре? А он дреши кесу и вади паре. „На!» А за оно од по лаце? «Забравило се то, џанум!» Јок брате, није се забравило. Ево пише у тефтер: грош од по лане за пол оку ракије од газда Танасију кириџију. А он само каже; „Проклет мурећеп!" и да грош. Не л' ти кажем, све са лепа реч, све ајде, ајде. А има по неки џенабет, па викне, па пљусне па ем нема паре, ем нема тефтер и глава расцветана, а ракија попијена!.. То ти је друга мудрост, а трећа ти је рачун!

— А шта ти је то?

— Брз си како пиштољ! Стегни језик мало, кад слушаш старије.. Рачун ти је мера, да се знаје фата л' ти се д'н по д'н, колко ти кеса иште. Ако ти требав пол оку леба д'нас, еди само пол оку и нек ти срце виче: дај још 'едан драм! Не давај! Што го више гладиш, све више тражи. Едан драм д'нас, едан драм сутра, д'нас, сутра, па се накупи читава ока. Една ока, едан грош... грош у кесу! Устанеш сабајле, пије ти се ракија, а ти попи пола чаше, она друга полутина за

сутра. Едан д'н, една полутина, други д'н друга полутина, д'нас' сутра — ока! Ока грош, грош у кесу! Све тако, све тако, па тек уватиш кесу за гајтан... Охо! Тешка! Одвежеш, пребројиш, завежеш, оставиш, па се пипнеш по трбу; жив си а овам неси гладан, неси жедан, неси ни угојен, како по неки а имаш кесу. Покојни Ставра ми је сто п'т рекао: «Не умирев се од глад, него од јело! Ко је умро без ракију, а од ракију сам их коџа испратио!» То ти је треће добро на свет. Кој то три има, чини му темена. Тај ти је срећан човек.

— А шта је најгоре на свету? упита Ступица, који од једном осети, да га је сама срећа врачанска довела до ове мејане и дала му Наума Цинцарина.

— Има много рђаво на свет! Много, много, к'о што казују песак у море Ето прво љута реч, па кад не фаташ рачун, па ето тај џенабет, што сече главе и пуца из пиштољ Грош барута да потроши небо да се од силу разломи и човека да убије! Није ли то лудост? Имам и ја едан кубур и с арбијом и с гајтани и да го гледаш вас д'н, такав ти је, ама је празан. Да га напуним, да се потрошим за фишек, треба ли то? Ако дође л'пов и викне: «Дај паре бре!» а ја излегнем са кубур, пред очи га држим, да га он види. Знаје ли он празан ли је? Мора да окрене чифте! Ама ако ти је то неки џенабет, што ми вреди и две кесе барута, џанум! Пукнем ја, пукне он, страх ме урати; леле да не викнем од зорт, а онај на моје очи паре да ми дигне! И ту ти је лепа реч: Немам паре, кажем лепо, фино... Ето санд'к ето чекмеже, две три аспре за сакатење. Човек с'м стар, сирома с'м! Ако узме, узме ако остави, ћар ми је. Какав кубур и бива ли то? А да чиним шенл'к с барут,.. јок! Удри си длан о длан, па ем пукне к'о топ, ем џаба.

После тога Ступица му исприча све о Врачима, не заборави ни себе, а ни остале и напослетку упита Наума, хоће ли он ту знати лека и помоћи.

Наум се већ толико пута ударио руком по бутини од чуда и уз то увек узвикне: «Леле, леле какав је то народ..“ или «Гајдарос, гајдарос!» или «Аман бре брате!» и друго после не знаде шта рећи, а кад Ступица рече и по други пут за лек и невољу, одговори Наум:

— Чудан свет! Ту да ми је нешто покојни Ставра, он да мућне памет, а ми остали, ништо му се не можемо да разберемо... Него како ти рече, да нема тамо ни меана ни кафана, да дођем ја, па да ви давам савет и да свој пос'о гледам! Бива ли тако?

На то Ступица скочи и хтеде да загрли Наума, ал' му се он не даде и рече: „Лакше де! Аџамилук ти из очи искаче! Оћеш ми косу замрсиш, те после чешаљ да кварим.

— Само, рече Ступица, док одем и њима тамо кажем јер нисам ја сâм глава... Има их још!

— Ако, ако, учини Наум, јер да си ти сам глава, не би ја ни оставио ову пустињу. Реци све лепо и мудро, па ако тамо оћев, дођи да ми кажеш.

А кад се сутра дан опростише, пође Ступица кући хитро и весело и очима не гледаше више на пут, ни оно око пута, нити му и једном паде више на памет храбри Ненад Убојица.

XVII

Истога дана око заранка намршти се небо са запада и не прође много, кад се диже с те стране црн облак, као црна чоја и захвати све небо, те пређе и преко Симине главе. После отвори своју мрачну средину из које поче падати крупна киша и вијугаве муње. Потрча Ступица, колико су га ноге носиле и нигде заклон да нађе, док најпосле угледа велики лиснати грм у сред поља, како је на широко развио гране и кроз чије густо лишће ретко која кап промакне. Ступица се брзо нађе пода њ и одмах скиде своју торбицу с главе и само што једномману оком око себе, виде на сред поља човека господина, где стоји у сред кише и виче Сими из свега гласа:

— Бежите одатлен!... Бежите одатлен!

Ступица одмах трже торбу на главу и утече с места од неког невидљивог стра, те оде оном на пољани, да их заједно киша бије.

Ту кроз пљусак виде, да је тај човек дуг и танак, да носи варошко одело и висок шешир и да у једној руци држи штап, коме је на крају био цачић од зеленог платна и о рамену плекану зелену кутију.

— Како сте се смели усудити стати под великим дрветом кад је киша и кад севају муње? рече онај готово љутито, чим Ступица стаде с њим упоредо.

— А што? упита Сима, али му ветар и киша однесоше речи, те га онај господин не чу.

Ту обојица сачекаше док прође време, а кад опет огреје сунце, упита Ступица онога, шта то има страшно под грмом, на што му овај рече:

— Видите знате, упуштати се с вама у те ствари не може се, јер прво и прво ви то ништа не разумете, нити вам се даје лако објаснити. Али само запамтите, млади мој човече, да што сте данас остали живи имате се захвалити науци, што се физиком зове.

— А! учини Сима и одмах помисли на нешто страшно и велико.

— А сада, настави опет онај, како сте добро покисли и да вас не би ухватила промаха, извол'те свратити к мени да се осушите и после тек можете продужити ваш пут, за који молићу, смем ли вас питати какав је и у којој је намери или ти циљу?

Никада Ступица није био на већој невољи но овога пута. Прво и прво неколико се пута окренуо око себе, да види коме то још онај говори, јер се по његовим речима учини Сими да их има више, па се најпосле пипну рукама и по глави, да види, да л' се нешто није одвоглавио од синоћ, ал' виде да није. После ето да га онај нешто упита, али ко га зна шта, а да не одговори човеку, где би то било. А кад онај рече још једном, Ступица се сети те одговори:

— Идем кући у село.

— А молићу, сме ли се знати, како се зове ваше поштовано село?

— Сме, рече Ступица, зове се: Врачи!

— А ваше поштовано име?

— Чије?

— Ваше.

— Ја се зовем Сима Ступица, а за остале не знам, и ту се опет окрете око себе, али не виде више никог, те се опет пипну по глави и рече у себи: само једна!

— Хвала!.. Ја сам знате Панта Васпитатељ и бавим се науком у свима правцима, што ви разуме се не знате шта је?

— А је л' то занат? упита Сима

На то се господин Панта насмеја и потапша прво руком Ступицу по рамену, а кад избриса влажне руке, рече:

— Покушајмо објаснити се, млади мој човече. Ја знате сам знам да то лако није, али то је сврха илити циљ мени, тј. васпитатељу младежи. Наука и занат, то су вам мајка и ћерка. Мајка је наука а ћерка занат. Ја мислим да говорим, како се вама дам разумети. Мајка, то јест у смислу науке роди ћерку, то јест у смислу заната, али мајка остаје увек мајка, и према надахнућу и уму извесног лица, који се њоме бави, она може родити још коју ћер и ондак имате још који занат. Отуда се даје чути сваки час о по неком новом занату новој справи — што ви зовете алат, а то су све оне ћерке, што сам вам још одмах казао. По томе даље сви се људи деле на оне, који се баве илити мајком — науком, илити ћерком — занатом. Јесте ли ме схватили и разумели?

Ступица је све једнако мислио, што ли му онај о свему томе није рукама говорио, јер и овако не знаде ништа, нити умеде да свеже две речи у памети, што му господин Панта наговори, али да не би још једном бунио уши рече да је разумео. Само од овог часа виде Сима да има још један разговор на свету у коме чује речи и зна да се нешто говори, али где нису речи као његове, нити се шта од свега одржа у његовој памети. То му смути главу и забрину га од једном, да заборави све, као да у воду баци и нити се сети више храброг Ненада убојице, нити мудрог Наума Цинцарина.

Одатле га поведе Васпитатељ кући својој и дуго му је уз пут говорио о таком нечему, да Ступица најпосле рече у себи: овај мора да је грдно паметан, кад толико говори, а две му речи не разумем. Кад стигоше до куће рече му господин Панта:

— Извол'те си очистити обуће о ово гвожђе овде, па после о ову простирку.

Ту је Ступица остао дуго и већ поче да скида кожу од опанака, колико је трљао о гвожђе, док га Васпитатељ не заустави.

— Доста, доста, млади мој човече... Изволʼте само овуда! (Онда се окрете и рече једној жени у кући нешто, али неким чудним језиком, па после узе Ступицу под мишку и уведе у највећу собу).

А та соба бејаше пуна многог чега, што Сима још свога века није видео, те се од стра укрути одмах, док га Васпитатељ узе за руку и поведе даље.

После га посади на једну меку и велику столицу, што је била сва ишарана белим дугмадима и чија се средина спушта и диже, као гомиле перја те Ступица седе само на окрајак и то једва. На сред собе био је округао сто сјајан као наличје од нове тепсије и мало црнкаст и по њему сијасет стварица, које су све ваљада ваљале чему, али Сима не погоди ни једној услугу. Па још кад му Васпитатељ пружи једну гвоздену жабу из чије је средине вирео дуван, Ступица стеже фес јаче у руке и хтеде без збогом да потегне у своје Враче. Али где би, виде, жив промакао кроз све оно по соби, те оста невољан где је и у то му господин Панта даде дуван у лулу и одмах му поможе, да припали. Најпосле уђе она иста жена и проговори некако необично, нашта Васпитатељ рече брзо и кратко „Ја, ја!" те Ступица виде да се то њега ништа не тиче. Само се зачуди том разговору, па и ако је знао седам пословичких говора, овакав, виде одмах, није још чуо.

Ту се већ после поведе разговор и Васпитатељ рече први:

— Млади мој човече, остали сте ми одговора дужни. Питао сам вас за циљ вашега пута?

Ступица се одмах замисли: кога ли то пита и шта хоће-те да не би казао што, што не треба, упита га да боље види о чему је:

— Је ли то мајка, или ћерка?

Господин се Панта слатко засмеја, али то чини, као да уздише.

— Ох, ох! Хвала вам, хвала!... Нисам се скоро тако насмејао. Ох, ох! — После се најпосле заустави, те запита мирније:

— Зашто сте, питам знате, пошли на овај пут?

На то Ступица поче одмах да прича врачанску невољу и то редом од првога дана до тога часа, на што господин Панта

ма колико да је био учен и поред свих књига што је имао око себе, зину од чуда и после је још дуго и дуго заборавио да склони уста. А кад тишина поче сама од себе да виче Васпитатељ склони уста и удари се руком по нози, али опет не знаде рећи ништа, докле га тишина по други пут не трже.

— Је л' све то истина, млади мој човече?

— Како да није! Још сам заборавио да кажем, за покојног Ковача како је погинуо од мерења и за чича Стојанчића, како је омутавео од ћутања.

— Па сад?

— Па ето где су ме послали у свет, да питам, ко би ми умео рећи томе лека и још нешто после уз то.

— Говорите драги мој, говорите брзо.

Ступица се гурну дубље у мекану столицу, јер му већ бејаше отежало седети окрајком, па после рече све што га је поп Павле научио, а сâм додаде, како се још све то учи.

Господин Панта наслони лакат од руке на онај гладак сто, а главу спусти на шаку и поче да говори једнако и без прекида, ама се Ступица учини одмах да га и не види, јер господин Пантине очи дођоше округле, влажне и велике и које, види се, не виде на чему стоје, те се Ступица више пута окрете око себе, да види има ли још кога иза његових леђа.

— Једино добро на свету то је наука млади мој човече, и сви које је пут среће, илити цил живота упутила тиме бавити се, срећни су. Ево на пример ви'те ову кутију — Господин Панта донесе једну дрвену кутију са стакленим поклопцем, кроз који се види доле све у редовима безброј буба и лептирића са раширеним крилима, попабадани на жуте иглице, а иглице опет у дно од кутије. — Све ово, ви'те што има овде, има и у природи илити у ливадама и шумама просто говорећи.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ПЕСИМИСТИ

И ја питах, а и како не бих!
«Дела, реци, камо све то теби?
Што мудрујеш кад том време није,
Што не пијеш док ти младост лије,
Што погињеш своје вито тело,
Што мргодиш своје чело бело? —
Мрко гледиш, па се на свет једиш;
Кунеш живот, па га љуто кривиш
Што се створи, што мораш да живиш?!

Није мудрост да ти сласти крати,
Већ је зато, да их к теби сврати;
Није тело да се земљи свија,
Нит је чело да боре повија,
Није живот да ти пакост ствара, —
Нит је усна да зло разговара!
— — Већ је живот, да ти ропски служи,
А усна је, да ти пољуб пружи!...
Смело ступај, главу горе носи,
Песмом кличи, болу њом пркоси, —
Пружи пехар и до дна га попи....
Смрт се жури да ти руке склопи.

Београд.

Јунија

ПОВОДОМ РАСПРАВЕ „СРБИ И ХРВАТИ“

Загребачки Obzor донео је у својим бр. 175, 176 и 177. од 1. 2. и 3. августа (20, 21 и 22 јула) ове године приказ и оцену расправе „Срби и Хрвати“ која је одштампана у засебноме издању из „Дела“ (свеска за јун 1895. год.)

За друго издање ове расправе, које се штампа латиницом, према жељи изјављеној од више виђенијих Срба, наших пријатеља из Далмације и Хрватске, спремио сам предговор у којему одговарам на мисли и тврдње изложене у Obzor-овим чланцима.

Он гласи:

Предговор другоме издању

Пуштајући у свет ово друго издање „Срба и Хрвата“ штампано латиницом, како би га учинили приступачнијим ономе делу Српства и Хрватства, које је више свикнуто латинскоме писму, хоћемо да се користимо овом подеском приликом, те да се уставимо у кратко, са неколико летимичних напомена, на рефлексијама које је она изазвала од стране Obzora, тога најпозванијега представника јавнога мњења хрватског.

И том послу ми приступамо сад са особитим задовољством, констатујући да је Obzor одговорио потпуно нашим очекивањима, да је схватајући правилно и побуде и смер ове расправе стао са нама заједно на земљиште озбиљне, стварне дискусије, покушавајући да и он са своје стране припомогне тражењу оних путева, који ће српско-хрватски народ одвести што брже и што сигурније остварењу његових народних идеала

Поред тога Obzor je потпуно заслужио да му учинимо без резерве још један крупан комплименат: он је био искрен. У погледу основнога питања, где је данас управо живи извор несугласицама и споровима који раздиру српско-хрватску народну заједницу, он се с нама потпуно слаже, признајући отворено и хрватске смерове у Босни и Херцеговини и хрватске наде у аустро-угарске успехе на Балканском Полуострву. И та искреност његова сама собом већ сведочи, да се она елита јавнога мњења хрватског, чији је он представник, руководи побудама, које могу бити и из основа погрешне, али које зато ипак не губе хотимично, намерно, из вида општи интерес народни.

Два добитка, дакле, две велике тековине, на пољу расправљања српско-хрватских спорова, стишавања српско-хрватских размирица, сређивања српско-хрватских односа. И на хрватској као и на српској страни мислене патриоте осећају подједнако потребу да нађу излаза из данашњега несноснога стања путем озбиљне дискусије, која је себи поставила задатак да истражује како ће се што брже и што свестраније задовољити општи народни интереси, постићи опште добро народно. И од српске и од хрватске стране означена су једна иста спорна питања као главно тежиште, око којега се скупљају све српско-хрватске супротне тежње и из којега потичу све размирице и сви спорови између Срба и Хрвата.

Ми смо дакле с Obzor-ом, што ће рећи са најпросвећенијим делом јавнога мњења хрватског, сложни у овим двема стварима: 1. да су Срби и Хрвати један народ, и да су њихове међусобне размирице општа народна несрећа којом се само туђини, њихови противници, могу користити; 2. да је главни извор тих злосрећних размирица међу Србима и Хрватима концентрисан у овај мах, у првом реду у босанско-херцеговачкоме питању, и у другом реду у питању односа балканских Словена према Аустро-Угарској.

Али, на жалост, Obzor-ова умовања у бр. 175. 176. и 177 (од 1. 2. и 3. августа ове године одмах нам показују и то, да се од хрватске стране, и поред свести о јединству народном, ипак јасно истичу и упорно подржавају оделити интереси и посебичне претенсије Хрватства на супрот Српству, и да у бо-

санско-херцеговачкоме питању Хрвати не презају да успех тих својих чисто хрватских интереса и претенсија солидаришу са туђинским, аустро-угарским циљевима на Словенскоме Југу.

Наше гледиште у погледу образовања српско-хрватског народног јединства, према којему би изишло да су Срби били стожер којему је приступило Хрватство — Obzor не прима. По његовом тврђењу данашњи књижевни језик, којим се Хрвати служе исто као и Срби, подједнако је својина и српска и хрватска. «Оним истим правом, вели Obzor којим Срби тврде, да су Хрвати узели језик од Срба, јер да је штокавштина српска, дочим је чакавштина хрватска, могли би Хрвати тврдити, да су Срби узели језик од Хрвата, јер је доказано, да је штокавштина новија еволуција чакавштине из које је и у том новијем облику чакавштине придржан чакавски акценат.»

Ми бисмо могли доказати Obzor-у да је он баш оваквим својим тврђењима дао сам признање за све оно што смо ми у том погледу утврдили у нашој расправи. Јест, истина, чакавштина је старија од штокавштине и штокавштина није ништа друго до једна нова еволуција језика која се развила из чакавштине. И та нова еволуција извршила се поступно у току векова у Срба, док су Хрвати тек за време Илирскога покрета од год. 1835. примили од Срба као лепши, савршенији облик говорни, српску штокавштину, готову, потпуно и свестрано израђену. Али зар то није у суштини оно исто што смо и ми тврдили, рекав: да се језик, који је у почетку био исти у Срба и Хрвата, доцније, услед историских прилика и погодаба које су из њих потицале, почео развијати одelито у Срба, одelито у Хрвата, као да је и то развијање ишло брже и свестраније у центру српском, где се и политички и културни живот кретао самосталније и бујније!

Ми се, међу тим, нећемо око тога питања спорити са Obzor-ом. Чини нам се да ће бити од веће важности, а можда и од веће користи, да му обратимо пажњу, како његово гледиште, да је овај наш данашњи заједнички књижевни језик био вазда општа својина и Срба и Хрвата, повлачи за собом као неминовну рационалну последицу још оштрију и још одсуднију осуду хрватске тенденције и хрватскога делања. Ми бисмо, Срби и Хрвати, према тврђењу Obzor-овом имали бити један исти народ још из много давнијих времена и у далеко

пунијем, дефинитивнијем смислу, него што то излази према гледишту које ми заступамо И кад би тако било, зар онда не би још апсурднија и још грешнија била она тежња, коју истиче Obzor као основни принцип данашњега политичкога делања Хрватства: да се у крилу српско-хрватске народне заједнице морају одржати два оделита, један од другога потпуно самостална центра, један српски, а други хрватски.

Obzor-ова умовања су нам не може бити јасније показала, да смо ми добро уочили и прецизно обележили суштину данашњега хрватскога политичкога програма, кад смо рекли: да Хрватство, не желећи да се издвоји од Српства и осећајући да се не може више издвојити у самосталну хрватску народност, тражи свим силама, не презајући ни од каквих средстава, да издвоји из крила српско-хрватске народне заједнице један нарочити део, којему ће пошто по то наметнути хрватско име и сакупити га око хрватскога центра у Загребу. Obzor се поред тога не устеже признати чак ни то, да за успех ових својих нада и аспирација рачуна на помоћ аустро-угарске политике и на њезине успехе на Балканскоме Полуострву у опште, а нарочито и понаособ у Босни и Херцеговини.

Није ли зар то политика која се из основа коси са битним животним интересима целокупне српско-хрватске народности? Шта значи то хрватско стварање двојства у јединству, то раздељивање српско-хрватскога народа на српску и хрватску половину, и камо би оно нас све, и Србе и Хрвате, могло и морало одвести? У самој својој основној замисли, независно од путева којима се креће, од средстава којима се служи, ова хрватска политика носи собом растурање, немоћ и пропаст српско-хрватске народности. Данас кад сваки свестан и увиђаван политичар на Словенскоме Југу мора разумети, да будућност свију Јужних Словена императивно захтева, да се оне разлике које су историске прилике створиле међу њима изравнавају, те да би се што је могућно јаче и брже развили међу њима осећаји солидарности — Хрвати се залажу за стварање оделитога хрватскога центра, жртвујући не само Јужно Словенство већ и интересе своје народне српско-хрватске целине, тесногрудој, себичној, непатриотској замисли, да би само томе своме центру створили од отпадака српско-хрватске народности, што шири гравитациони круг.

Али тек кад се боље загледа, за какве се погодбе и за какав стицај догађаја везују наде на успех оваквих хрватских аспирација, моћи ће се јасно разабрати, у какву је одсечну противност хрватска политика дошла не само са општим народним српско-хрватским интересом, већ и са интересима целокупнога Словенства. Да би се остварио циљ којему Хрвати теже, да би се око једнога хрватскога центра искупиле заједно са Тројedницом и Босна и Херцеговина и Далмација, потребно је, то и сами Хрвати признају, да аустро-угарска политика на Истоку европскоме тријумфује.

Нећемо се за сад упуштати у исцрпну дискусију питања да ли би тријумф аустро-угарске политике на Балканском Полуострву баш тако сигурно значио и остварење данашњих хрватских политичких циљева. Рећи ћемо међу тим без устезања, да се, по нашем дубоком уверењу, Хрвати предају у томе погледу надама, које немају апсолутно никаква основа. Аустро-Угарска, у то нека се не варају у Загребу, води на Балкану своју политику, чије се тенденције и карактер одређују према интересима и према карактеру читаве државне целине а не никако према интересима Хрватства и према аспирацијама загребачких политичара. Хрватство и хрватски политички планови у данашњим приликама служе корисно аустро-угарским циљевима, те се аустро-угарска политика и служи данас њима. Али изводити из тога закључак, да ће затим Аустро-Угарска, кад буде и ако буде постигла свој циљ на Балкану, ставити себе на расположење Хрватству, стати у службу политичким аспирацијама загребачким — било би више него наивно.

Претпоставимо за један тренутак да је Аустро-Угарска постигла своје циљеве на Балкану, да је утврдила било своју непосредну владавину, било свој искључиви, пресудни утицај у читавој западној половини Балканског Полуострва, па се упитајмо шта би онда настало, каквим би се тежњама даље руководила њезина политика према балканским народима? По нашем схватању две су могућности за то.

Или би Аустро-Угарска задржала свој данашњи карактер дуалистичке германско-угарске државе, и у том би случају њезина акција у погледу балканских Словена била у суштини онаква, каква је данас према Словенима који улазе у састав

аустро-угарске монархије. Сав утицај који стоји на расположењу државној власти био би употребљен, да се притискују и потискују балкански Словени, да се међусобно завађају и паралишу тежње једних супротним тежњама других, да се међу завађеним супротним струјама помажу и ојачавају оне слабије. таман толико колико је потребно да не подлегну и да остану као стална и несавладна препона према онима јачима. Једино је питање, које би опет зависило од опште европске констелације, да ли би се потискивање и експлоатисање балканских Словена вршило тада више у смислу немачкога „Drang nach Osten", или за рачун велико-мађарске источне политике по програму Андрашијевом и Калајевом.

Или би се данашња Аустро-Угарска преобразила у федералну царевину у којој би разни народи што улазе у њезин склоп добили пуну равноправност, и тада би и балканским Словенима, исто као и њиховој браћи у Далмацији, у Тројединици, у правој Угарској, у Истрији, Крањској и у Штајерској остављено било право самоопредељења. Хрватство пак напуштено самоме себи, без помоћи и подстицања од стране централне државне аустриске власти, осетило би у брзо своју немоћ и вратило би се, после дужег или краћег устезања, на оне природне путеве, којима је ишло од 1835. до 1850. и даље до 1861. год., све док су његове унутрашње природне потребе и његови народни интереси давали импулсе његовоме политичкоме делању.

Да завршимо овај ред мисли напоменом, да све до данас ми немамо нити каквога јемства нити шта више и какве озбиљне индикације, да Аустро-Угарска стоји на прагу својега преображаја у федерализам, или бар да су меродавни политички чиниоци њезини вољни ангажовати је одсудно правцем који води таквом преображају. Томе стоје данас на путу не само разлози унутрашње природе, засновани на вековним традицијама и предрасудама аустриским, већ у првоме реду и поглавито читав систем аустро-угарске спољашње политике, који се заснива на интимној вези Аустро-Угарске и Немачке.

Данашња аустро-угарска политика на истоку европском црпе своје инспирације и своју снагу из Тројнога Савеза. На Балканскоме Полуострву као представница тога савеза, као

његова авангарда, она се истиче као прва и непосредна супарница Русије и њезинога словенскога програма. Окупацијом Босне и Херцеговине она се увукла као клин међу балканске државе, заузела је међу њима положај који јој даје у руке моћна средства да спречава њихово напредовање, да не допусти да оне изврше своју природну улогу, која је raison d'être њиховог државног постања и коју им је и еманципаторска акција Русије наменила: да ослободе и прикупе око себе у једну државну целину своје сународнике још подјармљене туђину. Пролазна „декаденција" коју Obzor констатује у Србији, тоном и начином мало приличним за брата према брату, стоји и у непосредној и у тесној вези са данашњим положајем Аустро-Угарске на Балкану, који је створен окупацијом Босне и Херцеговине.

И што је чудновато, то је да Хрвати, да баш нарочито политичари хрватски који инспиришу Obzor и који су се искупили око њега, врло добро виде разорно, злосрећно утицање данашње аустро-угарске политике, представнице Тројнога Савеза на Балкану, чим су у питању Бугарска или Македонија, тј земље, које не улазе у оквир хрватских политичких претенсија. Хрвати тада разуму, кад се тиче других Словена, кад они ту нису непосредно у питању, да је данашња аустро-угарска политика на Балканском Полуострву анти-словенска и да су њезини интереси противни интересима Словенства. Али то њима зато ипак нимало не смета, да са тим интересима солидаришу своје политичке тежње и да своје наде заснивају искључиво баш на успесима те разорне политике аустро-угарске и Тројнога Савеза на Балканскоме Полуострву.

Хрвати, како излази из Obzor-ових умовања, хоће да Босна и Херцеговина буду хрватске, не српско-хрватске, већ хрватске у ужем смислу речи, не питајући како ће се, чијом помоћу, под каквим погодбама и по коју цену тај резултат постићи. Нека пропадне макар све друго што је српско-хрватско, нека буде шта буде и са Македонијом и Старом Србијом, и са Србијом и Црном Гором, Хрватима је и то право, само ако Босна и Херцеговина заједно са Далмацијом буду сакупљене око загребачкога политичкога и културнога центра. Хрвати истичу до душе у прилог тих својих претенсија и истори-

ска и етнографска хрватска права на ове две покрајине. Али у таква права Obzor ни сам не верује. Он не доказује и не покушава ничим доказивати основаност својих хрватских права, већ поручује нама Србима, да ми документарно докажемо наша српска права на Босну и Херцеговину. Obzor се ту у неку руку и ишчуђава како Срби просто тврде да су Босна и Херцеговина српске земље, не старајући се никад да то своје тврђење и потврде!

Отворено и без устезања да изјавимо, да нама Србима збиља никада није ни на памет дошло, да може још потребно бити доказивати и то, да су Босна и Херцеговина српске земље. За нас Србе то је једна од оних и онаквих истина. које се у опште не доказују, које би било смешно доказивати, јер блеште својом јасношћу. Доказивати да су Босна и Херцеговина српске! Па зашто онда не тражити доказа и да смо ми Шумадинци Срби, да су Баварци или Виртенбержани Немци, да су Парижани или Орлеанци Французи. Зар се нису у Босни и Херцеговини, живље можда и потпуније него ли и у коме другоме крају српскоме, очувале у народним предањима и народним умотворинама успомене на српску прошлост као своју народну прошлост? У Босни и Херцеговини народ одаје пошту Св. Сави, слави Немању, силнога цара Стефана (Душана) и сина му нејака Уроша, дичи се Марком Краљевићем и Косовским Јунацима, проклиње убицу Вукашина и издајицу Вука Бранковића, пева уз гусле величанствену косовску епопеју — исто онако као и у сред данашње Краљевине Србије.

И та историја која се очувала у предањима народним вреди далеко више но историја што се црпе из прашљивих повеља и кроника, чак и оних у чију се аутентичност апсолутно не може сумњати, кад се тиче одређивања заједница народних. Али и историски споменици независно од предања народних доказују исто тако јасно да су Босна и Херцеговина, изузев један незнатан северо-западни део босански, увек биле српске земље. У прилог томе, ми ћемо напоменути само тај факат, да Твртко, бан босански, утврдив независност Босне према Угарској, у границама које се тачно подударају са данашњом окупационом аустро-угарском границом (додав им део Херцеговине који је припао Црној Гори), проглашује себе год-

1377. *краљем српским*. И тај факат доказује у толико јаче. да се Босна и тада сматрала српском земљом. што је Твртко био католик. Тек доцније, на пуних десет година након тога, кад је отео од Угарске неколике хрватске крајеве, па се поспо мишљу да заузме и читаву Хрватску, Твртко допуњује своју владалачку титулу, називајући се *краљем Србима и Хрватима*.

Не, Босна и Херцеговина ни по својој историји, ни по својим предањима и успоменама, ни по својим надама и аспирацијама, нису хрватске земље. Хрватске претенсије на те две српске покрајине, у колико се Хрвати издвајају као засебан део у српско-хрватској народној заједници, везују се за туђинску владавину, заснивају своје наде на сили туђинској, која би имала, лишавајући народ босанско-херцеговачки слободе и права самоопредељења, одродити га у исто време од његове српске народности. У Босни и Херцеговини хрватске тежње и хрватска акција иду на супрот животним интересима целокупне српско-хрватске народности и општим интересима Словенства. Ми и опет понављамо оно што смо већ једном рекли, да оваква хрватска данашња политика врши посао у исто време и злочиначки и самоубилачки! А та несрећна политика има свој основ у оној, колико кобној толико и парадоксалној, заблуделој мисли хрватској, коју је туђински утицај и туђински интерес у њих разбудио: да се у крилу српско-хрватске народне заједнице Хрватство са својим засебним центром одваја од Српства.

Београд, август 1895.

Др. М. Ђ. Миловановић.

КАРАКТЕРНЕ ЦРТЕ БИТАКА СТАРОГА ДОБА

Држимо да ће читаоце „Дела“ занимати и ова војничка студија у којој ћемо изложити неколико карактерних црта битака старога доба. За ову нашу студију узећемо најзначајније битке између Римљана и Ханибала, а у кратко изнећемо и општи преглед о наоружању, спреми, тактици Грка и Римљана. Све што будемо говорили и наводили о биткама овога доба, ослања се на чисто хисториска факта.

Ну, поред свега тога највише ћемо се задржати у нашем излагању: о *утицају моралног елемента* — као најважнијег — на извођење битака старога доба. Упоредићемо Грке и Римљане као ратнике, изложићемо њихову ратничку подобност у толико у колико ће нам ово бити потребно за боље разумевање постигнутих ратних успеха и неуспеха. Без овога упоређења, не би се добро појмиле многе околности и дела.

Сем битке — код *Кане* — између Римљана и Ханибала, узећемо и једну од највећих и најсудбоноснијих битака — а то је битка између Цесара и Помпеја код *Фарсале.*

Као што се види, ми узимамо за оцену ратничке вештине старога доба две најзначајније битке које су изборили два највећа ратничка ђенија старога доба.

Општа хисторија излаже ратне догађаје доста површно. Она нам излаже поводе ратовима, у кратко опис битака, а поглавито последице њихове по политички живот зараћених страна. Она се — општа хисторија — не упушта у објашњење, како су се битке изводиле, какво је војничко стање било код зараћених страна, каква вештина ратовања, наоружање итд. Ово је предмет изучавања ратне хисторије.

За ову нашу студију, послужили смо се капиталним делом француског нуковника Ardant-a du-Picq-a „Etudes sur le combat.“ Ваља о њему што проговорити. Ово је један од најобјективнијих в. писаца који је *први* истакао значај *моралног елемента* по успехе у ратовима. Он је један од највећих војних психолога, који је *психичком* елементу, придао највећи значај. Својом дубоком студијом старих и новијих ратова, зрелом логиком упоређујући ратне догађаје, наш аутор ставља на друго — споредније — место тако звану *сиоњну* механику рата. Он се највећма ин-

тересује *психичком* страном рата. Он излаже саму *душу* боја тј. њега интересује *човек* са његовом материјалном и душевном природом, са његовим слабостима и врлинама. Он улази у тајне ходнике човечје душе и анализује их беспристрасно и не пропуштајући ништа што се скрива у човечјој души. Он говори смело и отворено. Где неки површни посматралац налази на хероизам, наш аутор дубљим посматрањем изводи закључак, да је страх био мотор, који је овај вештачки хероизам изазвао. Ослањајући се на такову анализу, аутор нам говори о облицима разних стројева, бојних поредака итд.

Баш ове две битке, *Кана* и *Фарсала*, сведоче нам да бројна надмоћност није јемство за успех у рату. И Ханибал код Кане, и Цесар код Фарсале имали су у пола мање бораца од својих противника, па опет су задобили онако сјајне победе. Шта је добило ове победе? Бројна надмоћност није, наоружање не, јер је Ханибал лошије био наоружан од Римљана. Добио је победе *елеменат*, о коме се мало водило рачуна код обичних људи, а о коме је највећи рачун водио Ђеније — а то је *морални елеменат*. Тај елеменат највише уважава наш аутор, и њему приписује све ратне успехе. Такав је војни писац Ardant-du Picq. Он је погинуо у 1870. години у фр. нем. рату при опсади Меца. Ово његово дело изашло је после његове смрти. У прво време оно је остало готово непримећено. Ну, доцније се узме у озбиљнију студију, и тек сада цени се по заслузи сав његов значај. На њега се ослањају многи признатији в. писци, који о моралном елементу војске озбиљнијег рачуна воде.

Сматрали смо за корисно, да се овако уважени в. писац и код нас у главном представи. Ми смо уверени, да је ова студија, о извођењу битака старога доба, од већег интереса за наше официре, али држимо, да јој се не може одрећи значај и за остале читаоце „Дела."

Ну, пре но што познамо опис битака код *Кане* и *Фарсале*, потребно је ради коренитијег схватања карактера старих битака, да на првом месту у кратко опишемо старога борца и тактику тога доба.

Крајњи циљ битке је победа. Човек не иде у бој да се бије, но да победи. Он се користи свима средствима, само да победу себи осигура.

Борба се у старо доба водила између појединих бораца и омањих група. Сваки борац изабрао је у моменту напада жртву, да је убије и уништи. Природни је закључак, да кад је оружје и остала спрема подједнака код оба противника, и ако су оба бројно изједначени, једини је пут био ка победи, да се изведе *изненадни удар*. Човеку изненађеном и преплашеном потребан је који минут, да се отресе страха и да се прибере. У току овога минута, он подлеже и постаје жртва.

Изненађен и преплашен противник никад се не брани. Он се спасава бегством. Због тога је у старим биткама био врло редак случај, да се противници сукобе лицем у лице. И кад се ово и по који пут и догађало опет је и овај сукоб био изненадан. Тако је било тада, а другаче није ни сада. Човечје срце није се, дакле, ни у колико променуло. Оно је остало исто, како код старог, тако и код садањег борца. Човек

је увек тежио, да себе сачува. Дисциплина је одржавала старе борце у близини један другог за врло кратко време Њен импулс није био већи. Инстинкат самоодржања јачао је све више и више, а с овим се и страх повећавао.

Кад добро проучимо, од коликог је утицаја био страх у биткама старога доба, уверићемо се, да су оне војске победу извориле, којима су вође водили строга рачуна о овој слабости човечјој, те су умели да пронађу пута да ју што већма ослабе.

Стари Јелин био је на првом месту ратник, на потом државник.

Римљанин, пак, био је на првом месту политичар — државник — на потом ратник. За њега је рат био само једно средство. Ну, он је ово средство веома усавршио. Он је строго водио рачуна о човечјој слабости, па је пронашао погодан строј за борбу — легион.

Гали су били занесени ратници са варварском тактиком, која ако не успе *одмах* после првог судара с противником, увек им је доносила пораze

Стари Брити били су лукави ратници. Они су многе невоље Цезару нанели. Сам Цезар најболе ово тврди.

Кимври и Тевтони, које је онако жестоко Марије тукао, били су страх и ужас за Римљане само за то, што су били бујни и налетљиви. Прва Маријева победа сломила их је до корена.

У опште сви мање цивилизовани народи, били су налетљиви ратници. Код њих није било оне трајне издржљивости и жилавости, као нпр. код Римљана и Грка. Тактика свих тих полудивљих народа била је примитивна.

Тактика Грка, основана је била на *Фаланги*. Фаланга је био строј тактички правилног геометриског облика. У интелектуалном смислу, Јелини су превазилазили Римљане. Јелинска је тактика модел правилног математичког суђења, а римска је тактика модел дубоког психичког појмања и оцене човековог срца и душе.

Римљанин није био од природе храбар као Јелин. Римљанима су увек варварски народи задавали страха и ужаса. Дуго су Римљани патили од Гала, Кимвра и Тевтона.

Ну, изванредној храбрости старих Јелина, природно урођеној храбрости Гала, Римљанин је истакао дуг отаџбини. Високи римски патриотизам електрисао је сваког римског борца.

Дисциплина код старих Јелина била је блажија од римске дисциплине. Код старих Јелина она се ослањала на награде и казне мање строге но код Римљана. Римљани су десетковали и батинали војнике.

Циљ је дисциплине да ослаби, а ако је могућно (што није никад) и да угуши страх код човека. Овај се циљ само до неких граница постизавао. Дисциплина ма како строга била, нити је у старо доба ни данас таково средство, помоћу кога се страх савлађује и савршено искорењује. Било је и таквих хероја, којима се диви и горди потомство, ну, пошто је ово веома велика реткост, то је као такову не треба узимати у већу

оцену. Код сваког је народа било оваквих хероја, али је правило, да је маса колебљива и да се лако савлађује страхом. Одредити тачно моменат кад човек — борац — почиње да губи присебност и хладнокрвност и нада у панику, покоравајући се инстикту самочувања, највећи је ратнички дар а нарочито у томе, да се нађу средства, те да се маса ослободи од страха. Средства којима се ово постиже свагда су умели да пронађу воінички генији. Такви су били Ханибал и Цезар. Њих само, а не и друге наводимо за то, што ћемо се њима и занимати у овој студији.

Да видимо под каквим су се психичким импулсима изводиле битке старога доба.

Борачке масе сударилe су се лице у лице у почетку акције. Први редови падали су под ударцима мачева и секира. Позадњи су чекали свој ред. Ови су гледали судбу предњих редова. Они су гледали овај крвави призор пред својим очима на близу чекајући, да и њих иста, ако не и гора, судба снађе. Касапљење, лоптење крви, јаук и кукњаву предњих својих другова, гледали су њихови другови позади њих а нису се смели помаћи са свога места. Под оваквим околностима разуме се да је највећма страдало и патило човечије срце. Морални импулс био је све већи, што је покољ био ближи. Борба се врло брзо решавала код предњих редова. Борац предњих редова није могао физички да одоли умору. Он је био принуђен да напрегне све своје силе у самом почетку борбе, те да свога противника што пре сатре и уништи. За то се стари борац брзо физички и утрошио. Овако ослабљен и уништен физички, морао је подлећи противнику који је могао више физички издржати. Отуда је јасно, да су у старим биткама они борци превагу имали, који су дуже времена могли издржати у борби, дакле који су били физички јачи. Ну све ово само под погодбом, ако су противници били *подједнаки у моралним особинама*.

За време покоља предњег реда или највише два предња реда, од којих се један тукао, а други му чувао бокове, борци задњих редова као што рекосмо, посматрали су овај покољ на неколико корачаји пред собом. Они су слушали крикање мачева, гледали сечу и лоптење крви својих другова и очекивали час, да им ови своје место уступе. Као људи свесни, они су умели да оцене, каква их судба очекује. Другог излаза није било, да се од извесне смрти уклоне до да се бегством послуже. Под оваквим тешким приликама, није лако било одржати масу и одвратити је да и не помишља на бегство. Врло је често бивало у старим биткама, да задњи редови нису ни сачекали реда да уђу у борбу и побегли су за раније. Најбољи су били они борци, који су под оваквим околностима одржали чврстину строја. Најбоља је тактика била она, која је водила строга рачуна о овим утисцима моралним, и трудила се да позадње борце њима не излаже. Дакле најбоља је била она тактика, код које се само најпотребнији број бораца пуштао у почетку борбе, а сва остала маса бораца чувала за доцнији одсудни удар, и то *далеко* у назад ван овога покоља предњих редова, те да га надгледа на близу и да се *не деморалише.*

Међу народима старога доба, одликовали су се оваком тактиком Римљани. Они су једини војници старога доба, који су могли *најдуже* издржати у борби, али на жалост *само тада*, кад су имали *иза* предњих трупа свеже легионе — као главну резерву. Ови су легиони били удаљени од предњих трупа, те су због овога и много *мирније* очекивали моменат за напад.

Римљани су веровали у масу, али у њену *моралну* а не физичку моћ. За то су и имали удешен бојни ред тако, да се из позадине потномаже морална страна предњих бораца, и да се противник застраши видев свеже трупе иза предњих бораца. За то је и већа даљина била између предњих и задњих редова код Римљана, него што је то било код Јелина. А ово је доказ, да су се Јелини борили под јачим моралним импулсом, а с тим су и срчанији били у борбама но Римљани.

Код старих Јелина све је у борници било зближено и прикупљено. Њихова је резерва — задње трупе — гледала покољ предњих редова тако рећи пред носом. С овим је много више ова резерва и трпела. Јелини су дакле занемарили при усвајању тактичких стројева и облика, срце човеково, док су Римљани овоме највише поклањали пажње.

То су два капитална узрока која су одсудно упливисала на тактику два најхрабрија ратничка народа Јелина и Римљана.

Потребно је још мало да се задржимо на опису бојева и в. уређења код Римљана, пошто ћемо о њима само и говорити.

У почетку је римски легион имао 30 манипула (чета). Манипуле су распоређиване за борбу у три бојне линије и то у шахматном реду.

Доцније се легион склапао из 10 кохорти (батаљона), али је бојни распоред остао пређашњи тј у три линије. Најбољи борци распоређивани су у позадње линије, и то на доста знатној даљини од предњег реда, да не би страдали од стрела, и да би јасније и хладније судили о делу које се пред њима догађа, да би се дуже одржали у строју и напослетку да би свежији и сачуванији напали на противника.

Ну, било је и таковых тактичких стројева склопљених само из две бојне линије. Овако су радили Цезар и Марије. И код њих су у први ред долазили најлошији борци а у други храбрији и челичнији. Цесара је и Марија нагнало је на овакав б. ред једино го, да што ширим фронтом нападају противника. Али Цесар и Марије могли су овако радити зато, што су њихови војници били очеличени у ратовима. Они су имали вере и поуздања у своје борце, па зато су и употребили рећи тактички строј за борбу.

Ханибал је ишао још даље. Његова пешадија склопљена од Африканаца и Шпањолаца, а вешто обучена била је изредна војска. Исто тако и Ханибалови Гали, били су храбри и издржљиви борци. Ханибал потпуно верујући у храброст ове своје војске, могао је и усвојити бојни ред само у *једној линији*, која је била *двапут* тања од римске. Он је — као што ће се мало ниже видети — обухватио са оваким војницима

целу римску војску и ако је она била двапут бројно већа, и савршено је уништио.

Цесар је то исто учинио, што и Ханибал. Како је оперисао Ханибал код Кане, тако је Цесар код Фарсале. Цесар је такође смањио дубину своје бојнице и противставио је двапут јачој Помпијевој.

Толико смо нашли за преко потребно, да изложимо односно уређења старих војсака и њихове тактике, пре но што пређемо на опис битака код Кане и Фарсале.

Да изложимо ове битке држећи се хронолошког реда, ослањајући се на признате хисторике и савременике. Да представимо прво Ханибалову победу код Кане.

1. Битка код Кане*)

(216 г. пр. христа)

Хисторик Полибије овако нам описује ову битку:

„Варон је разместио коњицу на десном крилу. Коњица се наслањала на саму речну обалу реке Ауфида (садања Офандо). Пешадија је била размештена у истој линији с коњицом. Манипуле (чете) приближене су једна другој, више но што је то био обичај. Због овога је бојница имала већу дубину од ширине.“

„Савезничка коњица распоређена је била на левом крилу. Она је попунила онај део главне бојнице, пред којим су били истурени лако оружани војници.“

„Римљани су имали скупа са савезничком војском 80000 бораца пешака и нешто више од 6000 коњаника.“

„Ханибал је у то време наредио, да праћкаши и лако оружани војници пређу преко реке Ауфида. Он је ову војску истурио пред главном. Ханибалова главна војска прешла је реку Ауфид на два места. Пошто је сва његова војска прешла на леву обалу реке Ауфида, Ханибал учини следећи распоред за борбу.“

„На левом крилу и то баш до саме речне обале, разместио је шпанску и галску коњицу управо спрам римске. До ове своје коњице, а у истој линији с њом, Ханибал је разместио половину своје африканске тешко оружане пешадије. До ове је поставио шпанску и галску пешадију и то у истој линији, а до ове последње ону другу половину тешко оружане африканске пешадије. На крајњој десници, такође у истој линији са осталом војском, Ханибал је поставио нумиђанску коњицу.“

Као што се види из Ханибаловог б. реда кога нам износи Полибије, један је ред био у једној непрекидној линији. Он је противу Римљана кренуо прво своју галску и шпанску пешадију. Дакле он је напад почео из *центра*, јер су ове трупе биле у центру Ханибалове бојнице. На тај начин и то одмах у почетку битке, Ханибалова је бојница имала облик полумесеца са крајевима подавијеним у назад.

*) Кана, варош у Апулији, источно од Везува, не далеко од јадранског мора.

Намера је Ханибалова била, да битку отпочне са Шпанцима и Галима, па да ове доцније потпомогне тешко наоружаном афричанском пешадијом. Он је овако поступио за то, што је африканска војска била најбоље наоружана отетим оружјем од Римљана у прошлим биткама. Шпанци и Гали били су лошије наоружани Код Шпанаца мачевима се могло и сећи и бости, док галски мачеви били су само за сечу, а не и за бод. Овако разно и скрпљено наоружани Шпанци и Гали, уметути су у средину главне бојнице, између добро наоружане африканске пешадије Гали су били голи, а Шпанци су имали само ланене кошуље црвено обојене. На Римљане су голи Гали веома осетно упливисали.

Ханибал је имао свега 40000 пешака и 10000 коњаника, тако наводи Полибије.

Даље нам овај хисторик описује ову битку:

„Заповедници римске војске били су: Конзул Емилије који је заповедао десницом римском, центром су заповедали прошлогодишњи конзули *Сервилије* и *Антоније*, а левицом заповедао је *Варон*.“

„Заповедници картагенске војске били су: *Хаздрубал* који је заповедао левим крилом, *Анон* је заповедао десним, а *Ханибал* имајући при себи и свога младог брата Магона, заповедао је непосредно центром одакле је и напад почет.“

Пошто је римска војска била постројена лицем к југу, а картагенска к северу, то ниједној није сметало сунце на исходу. Ово је важна погодба била у биткама старога доба, јер сунце је много шкодило борцима кад им је сијало у лице.

Битка се почела поранције у јутру и то са наступањем лако наоружаних трупа, како код Римљана тако и код Картагенаца. У првом сукобу ништа се знатно није постигло. Оба су противника била подједнака. Сукоб лако оружаних трупа с фронта био је без ресултата. Главни је окршај тек тада настао кад је Ханибал пустио галску и шпанску коњицу с левога крила Жестина се боја увећа али су се Римљани добро показали. Полибије вели, да су се они варварски борили преко свога обичаја. Они су — вели исти хисторик — имали обичај, да се по првом сукобу повуку у назад, па понова још жешће на противника на падну. Тако нису Римљани радили у овој прилици. Са гордошћу и презирањем а озлојеђени до крајности, Римљани су дочекали Гале и Шпанце тако, да су се гушали и давили с њима. Римски су коњаници сјахивали са својих коња и хватали се у коштац са противником жељни да се напију његове крви. На крају крајева Римљани буду савладани. Лако оружане римске трупе бежале су од Гала и Шпанаца Ови их толико искасапе, да се малени број вратио код главнине. То је био први моменат битке која се водила између лако оружаних трупа и коњице зараћених страна. За то време тешко оружана војска оба противника која се за најбољу сматрала чекала је свој ред, да се у борбу упусти.

Дође и тај час. Римљани крену тешко оружану војску. Шпанци и Гали — пешаци — који су били испред своје тешко оружане војске

држали су се до неког доба пошто су потисли лако оружану рим. војску. Ну мало доцније они буду принуђени да окрену леђа снажнијој и свежијој тешко оружаној рим. пешадији. Гали и Шпанци одступе у назад и то правце ка центру Ханибалове бојнице одкуд су и пошли у напад. Римски легиони тешко оружане војске окуражени бегством Гала и Шпанаца почну још даље продирати те растроје Гале и Шпанце. При овом гоњењу, римска се војска прикупљала ка центру Ханибалове бојнице, јер су их туда и навели Гали и Шпанци који су бежали. Око центра Ханибаловог десно и лево — као што знамо — била је распоређена у две половине тешко оружана африканска пешадија. Римљани и не водећи рачуна о овим трупама, гонили су Гале и Шпанце.

Ну у томе су веома погрешили. Све је било у томе што Ханибал није одједном пустио сву војску у напад, а Римљани су обратно радили и одмах после свршеног сукоба између лако оружаних војсака пустили су сву тешко наоружану војску у напад. Ова је гонила Гале и Шпанце право ка центру бојнице Ханибалове. Кад представимо, да су Гали и Шпанци били испред тешко оружаних африканских трупа, појамно је, да су Римљани свом силом напали испупчени део полумесеца бојнице Ханибалове. Јурећи у том правцу и даље за Галима и Шпанцима, Римљани су се толико истакли у напред, да су се одједном и изненадно нашли опкољени тешко оружаном африканском пешадијом. Ова је била на двоје подељена и обухвати Римљане са оба бока. Ово је Ханибал и предвиђао, па за то је и разместио на крилима своје борнице најбоље трупе.

Африканска пешадија десног крила, зађе на лево, а она друга половина са левог крила, зађе на десно и тако потпуно укљешти и обухвати рим. војску и снажно ју нападне са бокова. Ханибал је предвиђао, да ће се Римљани окомити на Гале и Шпанце и упасти у средину његове бојнице, те бити обухваћени с бокова и неће моћи одржати чврстину строја, пореметиће се изненадним нападом тешке пешадије и приморати на бегство. Тако је и било. Опкољени и снажно притешњени Римљани се нису могли ни борити. Они су образовали облик клиновидног строја, кога су Картагенци у почетку са бокова, а доцне и са осталих страна напали.

Конзул Емилије налазио се на десном крилу. Он је учествовао и у коњичком нападу. Желећи да одговори задатој речи својим војницима да ће се увек налазити тамо где је највећи покољ, те да мотри шта му легиони раде и како се боре, — протури се напред баш у највећу сечу тежећи да охрабри своје Римљане. Али ту и он падне. Његовом смрћу још већма отме маха страх код Римљана.

Не мање и Ханибал је од своје стране такав исти био. Он је улазио у највећи покољ и храбрио своје борце.

Вође су биле дакле на свом месту.

Таке су околности постојале за време борбе тешко оружаних војсака оба противника.

То је други моменат битке.

Сад долази трећи и решавајући. При овом главну улогу има Хаздрубал командант коњице.

Горе при опису бојница навели смо, да је нумиђанска коњица била на десном крилу Ханибалове главне војнице. Ова коњица у почетку је нападала римску коњицу, но јој ништа није могла учинити. Нумиђани су били добри коњаници само за гоњење, али не и за нападе. Римска је коњица била много боља од њих за овај посао.

Ну Нумиђани су ипак постигли с овим нападом толико, да су задржали римску коњицу и онемогућили јој учествовање при нападу главне масе. Због овога су Нумиђани учинили велику корист својој војсци Они су одвојили рим. коњицу и занимали је дотле, док Ханибал није постигао, да се главном масом изведе онај горе-описани маневар и изврши одсудан напад на римску главну масу.

Мало доцније после сукоба Нумиђана са римском коњицом, Хаздрубал са својом коњицом потпомогне Нумиђане. Он с овима успе да отера сву римску коњицу. Спојив се са Нумиђанима он нареди, да римску коњицу они гоне као вешти гониоци. Пошто је ово наредио, Хаздрубал се са својом коњицом упути главној бојници где се главна битка решавала у циљу, да помогне африканској пешадији. Он је баш дошао у најзгодније доба кад је највећа помоћ требала главнини Хаздрубал снажно нападне Римљане с леђа и нанесе им овим одсудни пораз.

Овај Хаздрубалов напад допринео је катастрофу рим. војсци. У овом је моменту и консул Емилије погинуо.

Нападнути Римљани с леђа окрену фронт позадних редова, и у прво време почну се борити против Хаздрубала. Изненађени, обухваћени и преплашени нападом са свију страна, падали су под снажним ударцима картагенске војске. Дошло је при крају, до тога, да су их Картагенци толико притеснили и сузбили, да се више нису могли ни борити. Овако притешњени Римљани буду савршено уништени. При овој сечи погинули су и оба прошлогодишња римска консула заповедници центра, Сервилије и Антоније.

За време док са овај покољ догађао у главној бојници и на главној тачци, Нумиђани су гонили рим. коњицу. Већи део ове коњице остао је на бојишту, а врло мали број спасао се бегством у Венузију. Са овом мањином побегао је и несрећни римски консул Варон.

Тако се у главном сврши битка код Кане. Оба су противника доказали довољно храбрости и издржљивости. Да је пак покољ био велики о овоме сведоче позитивна хисторичка факта.

Од 6000 и нешто више римских коњаника које су Нумиђани гонили спасло се бегством са Вароном само 70. Остатак сав лежао је на бојишту.

Од савезничке коњице спасло се бегством само 300 коњаника. Ови су побегли куд је који знао.

Римска пешадија која је била одвојена да нападне Ханибалов стан бројно 10000 сва је била заробљена. Она није ни нападала на стан.

Од 73200 римских бораца главне бојнице, само се 3000 бегством спасло, све друго је остало на бојишту! Покољ огроман какво г нема у аналима ратне хисторије.

Два призната хисторика потврђују ово, Тит-Ливије и Полибије.

Тит-Ливије не наводи тачно цифру погинулих римских војника, али нам јасно доказује, да су Римљани напрегли све своје силе да што више и бољих војника прикупе и да се једном генералном битком ослободе свога опасног противника Ханибала.

Полибије тврди, да је у овој бици учествовало до 87000 рим. бораца

Исти Полибије, наводи, да је Ханибал у овој битци изгубио 4000 Гала, 1500 Шпанаца и Африканаца и 500 коњаника.

Како је то могло бити?

Већи део римских војника гинуо је и не помишљајући више да свој живот скупо прода.

Почнимо с коњицом. Римска је коњица и то одмах чим је Хаздрубал дошао Нумиђанима у помоћ, без борбе побегла. Она није ни дочекала напад Хаздрубалове коњице, и окренула је леђа нумиђанској коњици. А која је коњица окренула леђа чилим Нумиђанима, она је извесно уништена. Нумиђанска је коњица била изванредна за гоњење.

Римска коњица није била лоша. Она је склапана из племића, екстраординера, или из савезничке консулске гарде и волонтера из племићских породица.

Нумиђанска је коњица била род лаке нередовне коњице, одличне за чарке, узбуне и гоњење. Она је застрашивала противника својом ужасном виком. Ова се коњица никад није могла мерити са рим. коњицом при сукобима лице у лице, али је рим. коњица уступала Нумиђанима у свима осталим приликама. Нумиђани при гоњењу били су немилостиви и неуморни. Они нису допуштали противнику да се прикупи одахне и прибере. Да је ово овако најбоље сведоче наведени губици римске коњице у овој битци код Кане.

Шта је било с рим. пешадијом? За што је она онако грозно страдала? Ово нам најбоље објашњава сам Полибије

„Гали и Шпанци чаркаши, изишав из средине Ханибалове бојнице, беху још у почетку битке бачени и потиснути рим. пешадијом. Потиснути Гали и Шпанци, одступали су у назад правце ка центру гл. Ханибалове бојнице одкуд су и пошли у напад. Потпомогнути својом тешко оружаном пешадијом, Гали се и Шпанци окрену и понова нападну на рим. пешадију. Ханибалова тешко оружана пешадија, зађе крилима и обухвати са бокова рим. војску, која је упала дубоко у центар Ханибалов.“

Кад се узме у оцену и то, да је битка код Кане кратко време трајала, јасно се види да је била веома крвава. За кратко време, толики покољ! Битка је свршена пре подне истога дана.

Ханибал је имао 12000 тешко оружаних пешака. Ова је пешадија била наоружана рим. оружјем, отетим у прошлим биткама.

Римљани су одвојили 10000 пешака за напад на Ханибалов стан а за ово је и Ханибал морао одвојити 5000 пешака да га бране. Овим је и иначе мален број Ханибалове војске, смањен овим одашиљањем 5000 за одбрану стана, те је на бојном пољу знатно и смањен број бораца пешака тешко оружаних.

Кад све сумирамо и узмемо чисто број бораца који су се тукли код Кане излази: да је 70000 римских војника, потукла картагенска војска под Ханибалом бројно јака у пола мање 36000 бораца.

Дакле у пола бројно слабија Ханибалова војска, а наоружана много лошије од рим. војске изашла је као победилац и то у таквој мери победилац који је савршено уништио противника. Ратна хисторија не памти већег покоља. Ово нам још чудније изгледа, кад узмемо следеће у оцену:

У старо доба борба се водила на близу. Оба су се противника сукобила груди у груди. Сваки је имао пред собом друга кога је нападао, т. ј. један је само једног могао напасти.

У старо доба није било топова, овако усавршених пушака, те да би њиховом ватром могла бити растројена противникова маса пре, но што се дође до блиске борбе. Тада није било комерифичне ватре, а стреле тадање биле су немоћне за овај посао, јер су се оне обично брзо утрошиле и нису од већег уплива могле бити, до да само неколико бораца обране.

Према овоме очекивати би било, да су Римљани као многобројнији изашли као победноци. Њихова маса могла је растројити и уништити противника као ветар сламу. Ну ресултат је био обратан.

Кад је после Гала и Шпанаца, који се не могаху мерити са издржљивим и храбријим, а боље и наоружаним римским легионима, центар Ханибалов био пробијен, тада су оба Ханибалова крила, да би заштитила оступ Гала и Шпањаца, зашла и обухватила римску војску. Ова је ушла као клин у Ханибалову бојницу и продирала победоносно напред. Ну док су занесени Римљани јурили напред, нападну их свеже Ханибалове трупе са бокова и фронта а Хаздрубалова коњица с леђа. Страх овлада римским борцима. Нападнути са свију страна, а уз громку вику разјарене картагенске војске, Римљани клону. Паника обузе сваког римског борца и нијадан није ни помишљао на озбиљан отпор.

Физички утицај био је мален, јер нападачеви бојни редови били су и ужи и ређи те нису могли двапут већу римску војску одједном обухватити. Ну морални је утицај био огроман. Овај је причинио пораз римској војсци.

При помисли да су опкољени са свију страна, предњи редови рим. бојнице покушаше да отступе, али не могаху зато, што су им задњи редови окренути били леђма, пошто су и ови последњи били нападнути. Задњи редови почну одступати назад, а предњи, у сукобу њима, те се тако сударе, направе неуређене гомиле које су се све већма стушњавале и притешњавале. Деморализација се повећа, паника узвиси и Римљани нису ни помишљали да се боре. Они су бацали оружје а Картагенци су их немилице клали.

Дакле морални елеменат имао је много већи значај од физичког.

На свршетку описа ове битке, потребно је, да у кратко изнесемо карактеристику Ханибалових битака.

Ханибалове битке долазе међу најкрвавије у хисторији. Оне су уништења противника да му се ни трага не позна. Карактер овако крвавих битака, објашњава се тим, што је Ханибал, као један врло велики психолог врло добро оценио Римљане. Он је знао како су жилави и упорни Римљани, па да њих не треба само тући него савршено уништити. Да ово постигне, он се послужио моралним средством — страхом. Он није толико рачунао у физичку моћ својих бораца, колико у њихову моралну. Знао је он добро, да се римски народ после пораза брзо и опоравља и поново истакне јаче снаге са бољом спремом. За то је он страх изабрао, да њиме уништи Римљане. Да је он ово постигао, сведочи нам Кана. Сетимо се и оне околности како су Римљанке плашиле децу са „Hanibal ante portas."

Губитци римски у биткама против Ханибала нису били тако осетни по њих, као што су били губици Ханибалови по Ханибала. Он је водио борбу с Римом, далеко од своје отаџбине а ово је врло осетан и неповољан положај био по њега. Одржавати везе са својом позадином а под тадањим околностима било је најтеже дело. Ну његов ратни генције све је то постигао. Ханибал је добро знао и то, да онај који се пре њега тукао с Римом, врло је скупо плаћао победе. То је исто било и после Ханибала. Најбоље је ово карактерисао Пир, рекав после своје победе код Аскула, одржане над Римљанима „још једна оваква победа па сам пропао."[1])

Одржати воску на моралној висини, а после толиких губитака и у далекој дубини противничке земље, могао је само такав генције, као што је био Ханибал. Тек после 2000 и више година нашао се њему раван — вели Драгомиров — а то је био Наполеон I.

[1]) Пир епирски краљ кога су Тарентјани позвали у помоћ противу Римљана. Кад је већина сенатора римских хтела да прими Пирову понуду за мир, тада је слепи сенатор Апије Клавдије, кога су на носилима донели у сенат рекао: „до сад сам жалио само што сам очињи вид изгубио, а сад бих желео и да оглувим, те да не морам слушати недостојне савете ваше страшљивости." Ово је један доказ римске жилавости и упорства. Они као побеђени одбацују понуде Пирове о миру, Са оваквим је народом имао посла Ханибал!

Ну Ханибал је имао један особити обичај. Он је све оно напред саопштио својим војницима, што је намеравао да изврши. Он им је објаснио, како то он мисли да изведе.

Ми смо видели, да је његов центар с којим је он готово увек непосредно заповедао, био пробијен. Ну његове Гале и остале трупе ово ништа није изненадило. Они нису ни мислили на бегство. За овај их је случај, кога је Ханибал предвиђао претходно он и припремио. Пре битке код Кане он је својој војсци говорио, да ће центар бити пробијен, али да се она ништа од тога не плаши јер он је то тако хтео. Војска му је неограничено веровала. Она је са жудњом очекивала баш тај моменат, кад ће с овим маневром туђи противника.

Ханибал је умео тачно да оцени како моралну моћ своје, тако и противничке војске Дубоком оценом овога најзначајнијег елемента, Ханибал се умео вешто да користи у свима перипетијама војне против Рима.

Дакле Ханибал је једном речју више ценио срце човечје од његове физичке моћи. Он је безгранично веровао у своје војнике, а они су га као полубога сматрали и поштовали. Природом obдарен умео се користити свим средствима, која повећавају моралну моћ његовој војсци. Он је био највећи војни психолог.

Да изложимо сад једну Цесареву битку и да њега као ратника преставимо.

Битка код Фарсале[1])

48 год. пр. хр.

Познато је, да је Цесар сам описао своје ратове, међу овима описао је и овај између њега и Помпија. За то пустимо Цесара нека он говори.

„Кад се Цесар приближио Помпијевом стану, примети, да је Помпије распоредио своју војску овако:

„На левом крилу била су два легиона и то 1-ви и 3-ћи Ово су они легиони које је Цесар послао Помпију у Рим у почетку побуне, а по нарочитом наређењу сената римског. Код ових се легиона налазио и сам Помпије “

„Сципио је заузео центар са сирским легионима.“

„На десници био је киликиски легион спојен са шпањским кохортама, које је довео Ауфраније. Помпије је ценио, да су ове трупе понајбоље.“

„У међупростору између крила и центра, понамештао је Помпије остале трупе.“

„На целој бојној линији, Помпије је имао свега 110 кохората и то потпуно комплетираних. Ове су износиле скупа 45000 бораца. Ну сем овога. Помпије је још имао и 2000 ветерана, награђених из ранијих

[1]) Фарсала, варош у Тесалији.

времена, за заслуге стечене у ратовима. Ови су се такође придружили Помпоју и он их је разместио дуж целе бојнице“

„7 кохората одредио је Помпије за чување стана.“

„Десно крило Помпијево наслањало се на речицу. Обале ове биле су стрме и неприступне. Због тога је Помпије и поставио сву своју коњицу од 7000 коњаника и све своје праћкаше и луконосце на лево крило“.

„Коњица Помпијева била је склопљена од разних народа. Било је у њој и Гала и Германаца, као најбољих коњаника тога доба, даље било је Тракијанаца, Тесалаца и Маћедонаца.“

„Цесар је задржао свој стари и уобичајени бојни ред“

Ми ће мо да опишемо овај Цесаров бојни ред у кратко, па потом да наставимо даље шта вели Цесар о овој битци.

Обичан Цесаров бојни ред био је овакав:

Сваки легион за се у б. реду у три линије. У прву — предњу — линију легион је одвојио 4 кохорте, у другу 5, а у трећу 3. У борби су кохорте сваког легиона, помагале кохортама само свога легиона. Легион је тада имао 10—12 кохората (батаљона), кохорта је имала 3 манипуле (чете), а манипула 2 центуриона или пелоте (вода) и напослетку центурион је имао 10 декурија (десетина).

Стари називи бојнице у три линије укинути су. Тако су отпали принципи — прва линија — хастери — друга и тријари — трећа. У цесаревој војсци постојао је само један назив за пешака „пешак легионаш“. Он је био наоружан кратким мачем обешеним о десни кук помоћу виска. Цесарев пешак поред мача, носио је пилум (pilum) — то је дугачак колац кога је пешак бацао пре употребе мача, а и служио је као копље за бод. На глави је пешак имао шлем. Прса су му била обложена металним плочама доста гипким и савитљивим. У левој руци носио је пешак дрвени и гвожђем окован штит.

Оволико смо нашли за потребно, да опишемо Цесаровог војника, а сад даље да чујемо Цесара.

„Цесар је поставио 10. легион на десном крилу. На левом је крилу био 9-ти. Овај је био доста смањен због губитака у биткама око Диракијума (Драча). За то је овом легиону придат и 8-ми легион, те су ова оба легиона приближно изнели бројне јачине као један. Цесар је наредио, да се ова оба легиона међусобно помажу“.

„Цесар је поверио заповедништво левим крилом Антонију. Десним крилом заповедао је П. Сула, а центром С. Домиције. Цесар се сам налазио спрам Помпија. Још једном промотривши Помпијев бојни ред, Цесар се побоји да не буде његово десно крило обухваћено масом Помпијеве коњице. Због тога он учини следеће измене у бојном распореду. Нареди, да се из треће бојне линије одвоје из сваког легиона по једна кохорта. На тај начин образује се четврта бојница од 6 кохората. Овим је кохоратима одређено да дочекају напад Помпијеве коњице. Ове трупе Цесар охрабри говорећи им, да од њиховог држања зависи општи ус-

њех. Осталима напомене, а нарочито трећој бојници, да се не крећу без његовог знака. Кад Цесар да знак заставом, кренуће се трупа за напад“

„Обишав сву војску и ободрив је на што челичније држање у престојећој борби, да знак за кретање“.

„Између Цесареве и Помпијеве војске било је довољно просторије за кретање. Обадве су војске имале довољно места за маневре и кретања, али се Помпеј не маче с места. Помпије је издао налог својој војсци, да сачека противника на месту. Он је ово учинио по савету С. Триарна. Циљ је овоме био, да се прво уништи предња војница Цесарева, па потим и остале. Помпије би с овим сачувао свој бојни ред па пошто се Цесар потуче, да предузме гоњење. Помпије је рачунао још и на то, што ће његов противник бити заморен прошав велику даљину, а као заморен неће моћи ни нападати са већом снагом. Ослабиће му бацање пилума а с овим ће Помпије мање имати губитака“.

Тако је Помпије мислио. Ну по нашем мишљењу, Помпије је погрешио, што је дочекао противника на месту. Одушевлење расте код нападача, а овај морални покретач много упливише на последице. Ко предузме напад, тај много морално добија. Није једном у старим биткама практиковано, да се при нападу виче, да трубе свирају итд. а то за то, да се ојача морални елеменат код нападача, а уништи и ослаби код противника.

„Наши војници — вели даље Цесар — по добивеном знаку за кретање, крену се ка противнику са пилумом у руци. Ну пошто се Помпијевци нису кретали њима у сусрет, наши војници — научени ранијим искуством — оспоре кретање тако, да после извесног времена стану на половини одстојања између противника и њих, и одморе се. Одморив се неко време, понова се крену на противника, избаце пилуме, и по сигналу датом Цесарем, извуку мачеве и јурну на противника“.

„Помпејци се држе храбро. Они примају ударце наших војника, стојећи на месту и нимало не плашећи се наших разјарених легиона“.

„У то доба цела Помпијева коњица, а по добивеном налогу, нападне и обухвати сву нашу коњицу. Наша коњица није се надала овоме нападу и оступи. Због овога се још већма разјари Помпијева коњица и нападне јаче. Намера јој је била, да нападне наш откривени бок“.

„Цесар примети тежњу противничке коњице и намеру Помпијеву, па да уговорени знак четвртој бојници. Ова се по добивеном знаку крене, и тако снажно нападне Помпијеву коњицу, да нијеган од коњаника не издржи овај удар и сви се разбегну куд који у околне планине. По бегству коњице оставши луконосци и праћкаши, који су заједно с коњицом у бојници били, немогући се бранити буду сви искасапљени. Кохорте (6 кох.) четврте бојнице пошто отерале коњицу противничку, управе напад на лево Помпијево крило. Овде су се још Помпијевци добро држали. Ну кохорте Цесареве заиђу им с леђа и принуде их на одступање“.

„У то време, Цесар креће своју трећу бојницу, која је до тада стајала. Ова трећа бојница у којој су биле тешко оружане трупе, снажно нападне противника. Овај не могав издржати овај удар, него одступи“.

Тако Цесар описује ову своју битку.

Он се заиста и није преварио, кад је опоменуо оних 6. кохорти, да од њиховог држања зависи успех. Са овим је кохортама из четвртог бојног реда одбијен напад Помпијеве коњице. Ових су 6 кохората потукле све луконосце и праћкаше Помпијеве. Напослетку ове су 6 кохорте Цесареве, обухватиле левицу Помпијеву, а ова је поразом привукла и остале трупе Помпијеве у бегство.

Даље Цесар вели:

„Пошто је Помпије видео, да је његова коњица одбијена, и да је овај ред војске, на који је он највише рачунао, застрашен, он је и не чекајући даљи развој битке, одјурио своме стану. Дошав до стана, он се обрати центурионима који су стан чували и код преторијанских врата громко викне: „чувајте стан и у случају несреће браните га очајнички, ја идем на друга врата, да тамо одбраном управљам.“ Изговорив ово, он се удали у Преторију. Он је истина очајавао, али је ипак мирно очекивао даљи развој догађаја.“

„Цесар видећи разбијеног противника, устреми се са свом војском противу њега, убеђен, да не треба ни мало оклевати и допустити, да се противник прибере и отресе страха. Он разгори још већма дух код својих војника, користећи се до сада постигнутим успесима, и без оклевања одмах нападне Помпијев стан. Војска Цесарева, и ако је била доста заморена јаком припеком, јер је битка трајала до подне, није штедила последњу снагу, она нападне Помпијев стан.“

„Помпијевци су се у почетку добро држали. Нарочито се добро држаху Тракијанци. Војска која је са бојишта бежала, није бежала ка стану, него се разбегла куд који зна це. Она је бацала оружје, само да што лакше бежи“.

„После кратковремене борбе, изнурени и доста оштећени браниоци Помпијевог стана заједно са својим центурионима, оставе стан и побегну у околне планине“.

„Губици Цесареви износили су: 300 војника и 30 центуриона и то најхрабријих. Помпије је изгубио 15000. Већина од осталих 20000, побегла је у околне планине. Сутра дан, Цесар одашље неки део своје војске у потеру за овим бегунцима, и после кратког времена, све их похвата“.

Тако нам прича сам Цесар. Дело је толико јасно, да му не треба даљег коментара.

Као што смо видели, Цесар је распоредио своју војску у три главне бојнице. Он се држао до сад уобичајеног бојног реда. Ну ово није било увек тако код римских војa. У ратовима које је водио Марије, увек су била два бојна реда. Дакле и тада је било уобичајено, да вођа по својој увиђавности мења бојне редове.

Да је Цесар код Фарсале хтео да има исту ширину бојнице, као и Помпеј, он би морао распоредити сву војску само у једну бојницу. Пу Цесар је знао да цени дубок строј. Он је знао да решење битке зависи од последњег — трећег — бојног реда у ком је најхрабрија војска. Овај трећи бојни ред требало је сачувати од првих импулса при покољу предњих редова, па да га свежа и непоколебљива поведе одсудном решењу битке. Пу, да би се осигурао, да ова трећа бојница не уђе у битку пре времена, изазвана нападом коњице противничке, Цесар одређује за ово 6 кохорти издвајући их из треће бојнице. Да би још већма осигурао, да трећа бојница не уђе пре времена у борбу, Цесар је нарочити сигнал одредио који ће само он дати. Нарочито пак да би је осигурао од моралних утисака, он ову трећу бојницу меће на *двогубо* одстојање од друге.

У циљу, да одбије напад Помпијеве коњице (7000) и његових праћкаша и луконосаца (4200), Цесар одваја само 6 кохорти, 2000 бораца. Он није могао већу масу ни одвојити, јер би ослабио гл. бојницу. Пу он је тврдо био убеђен, да ће ова шака бораца моћи одбити напад коњице противничке. Тако је и било. 4200 праћкаша и луконосаца Помпијевих били су искасапљени као овнови Коњицу су ових 6 кохората Цесаревих тако одбиле, да се она није више враћала да понови напад.

Ова енергично изведена демонстрација од стране Цесара, скупо је стала Помпијеву војску.

Савет С. Триарна, којег је Помпије послушао, и по њему наредио, да војска дочека противника на месту сам Цесар веома осуђује. На сваки начин, Цесар има у овом право. Не треба хладити дух код војске Иницијативу напада прво треба да има нападач — бројно јачи, а ово је и био Помпије.

Пу савет С. Триарна, није био од одсудног утицаја по неуспех Помпијев. Ми смо изложили како су Помпијевци хладнокрвно дочекали напад Цесареваца. Мирно стојећи на одређеном месту, дочекали су противника хладнокрвно. Шта више они су код Цесаревих војника створили и изненађење. Кретајући се ка њима Цесареви се војници зачуде: за што се не крећу Помпијевци? Војници Цесареви видев ово, стану да се одморе и да се приберу за даљи свој рад. Чекајући да се Помпијевци крену, увере се да се ови неће ни маћи са својих места. После малене колебљивости, Цесаревци се реше да пођу к њима. И Помпијевци и Цесаревци били су борци на свом месту. И једни и други нису се поколебали. Борба се почне и у прво време, ресултат није био знатан код нападача. Доцне се тек видео успех, који је допринео не овај Цесарев маневар, него онај *изненадни* напад оних 6 кохорти четврте бојнице. Дакле је и овде изненађење узрок неуспеху Помпијевом, као што је то исто било и код Кане.

Битка код Фарсале трајала је неколико сата. После овога времена 45000 Помпијевих бораца изгубе 15000. Једнако оружје, једнака спрема, напад с фронта и толики губици?! Помпије је имао двапут

дубљи б. ред од Цесара. Он је био двапут бројно јачи, и опет је тучен! Узрок пораза је, *изненадни* напад Цесарев са оних 6 кохората.

Кана и *Фарсала* довољно нам представљају, на који су се начин изводиле битке старога доба. Оне нам представљају, како су крваве биле битке за време док је хладно оружје господарило. Ну оне нам најјасније доказују, колику је улогу имао у старим биткама морални елеменат.

Ради допуне овога, навешћемо још неколико битака старога доба. Из ових примера видиће се још јасније карактер старих битака. Ми ћемо само у кратко ово навести.

Тит-Ливије износи нам један случај из ратовања Римљана са суседним народима око Рима. Он вели, да у једној битци, а после добивене победе, Римљани нису смели гонити противника само за то, што су се бојали, да им се не поквари бојни строј.

Исти Тит-Ливије наводи и други пример. У једној битци са Херницима, Тит-Ливије вели, да римска коњица никад није могла одолети нападима противничке пешадије. Коњаници замоле консуле, да сјаше с коња и да се боре пешке. Није био само ово једини случај — вели Т.-Ливије — код Римљана, него и код осталих народа. Најбољи коњаници онога доба: Германци, Гали и Парћани, често су сјахивали са коња и борили се пешке.

Пешадија је била дакле главни род оружја. Она је решавала битке, а она и дан дани то исто ради и ова јој се улога никад неће смањити. Коњица је у старо доба поглавито употребљавана за гоњење потученог противника, и то у циљу да га што више растроји и да му не дозволи да се прибере и прикупи, те поново нападне, а не да што више уништи противника. Она није била у стању, да нанесе противнику знатне губитке.

Ово су карактерне црте између ова два рода оружја старога доба.

Да наведемо још неке доказе односно тактичких еволуција, којима се понајчешће осигуравао успех.

Од коликог је утицаја био *изненадни* напад сведоче нам следећи догађаји:

У биткама Хамилкаревим (отац Ханибалов) против бунтовника изненађење је играло веома знатну улогу. Хамилкар је једном напао бунтовнике изненада. Он се кретао у три бојнице: прва слонови, друга коњица са лаком пешадијом. Све су три бојнице наступиле једновремено. Бунтовници се такође кретоше у напад. Ну кад су дошли на близу до слонова тада по одређеном сигналу кога је дао Хамилкар, прва и друга бојница (слонови и коњица с лаком пешадијом) брзо зађу крилма и одступе у назад, разделив се на две половине и зауставе се на крилима тешке пешадије — треће бојнице. Овако оголићена трећа бојница Хамилкарова, снажно нападне бунтовника. Ови држећи да гоне предњу и другу бојницу, изненаде се овим нападом тешке пешадије толико, да безобзирце побегну. Хамилкар видећи ово, да знак лакој пе-

шадији, слоновима и коњици да гоне противника. Ове трупе за кратко време савршено истребе бунтовнике, који су *увек* до тада побеђивали Картагенце, док није Хамилкар извео свакав маневар.

Бунтовника је пало 6000 а остало је заробљено.

У битци код Тразимена — Ханибал — која је трајала пуна 3 сахата, Картагенци су изгубили само 1500 бораца, а Римљана је 15000 пало на бојишту, а остало готово све заробљено. Узрок оваком губитку је, изненадно изведен напад на Римљане од стране Ханибала.

Изненадним нападом Масинисине коњице у бици код Заме (Сципион и Ханибал) добивена је битка у корист Римљана.

У овој битци, Ханибал је изгубио 20000. Сва му је војска пропала. Ну треба знати, да Ханибал, није више имао при себи старе борце, него је покупио све што је могао. Само трећа његова бојница, била је склопљена од старих бораца и ова се једина и борила противу Римљана. Ова трећа бојница Ханибалова, уништила је 2000 Римљана, али је и она савршено пропала. Ну пораз не би био за Ханибала толико знатан, да није Масиниса с коњицом изненадно напао на Ханибала.

У Кинокефалској битци између Филипа и Фламинија био је следећи случај: Филип је притеснио Фламинија фалангом од 32 реда дубине. Само 20 римских манипула (чета) обухвате изненадно ову Филипову фалангу с леђа, и Филип губи битку.

У битци код Пидне,-Павле Емилије против Персеја, био је овакав случај: фаланга се Персејева креће напред не задржавајући се, али се постепено крњи упорним држањем противника. Центуриони римски улазе у пробијене пукотине фалангине и туку немилице војнике Персејеве наоружане дугим копљима. Они их толико притесне, да им онемогуће употребу дугих копаља. Са оваковим копљима, могли су се тући само предњи редови и то кад су нападнути с лица. Персеј губи 20000 а 5000 одводе Римљани као робље

У битци код Херонее, коју је изборио Сула противу Архелаја вође Митридатовог, догодио се следећи случај:

Сула је располагао снагом од 33000 бораца, а Архелај од 110000. Архелај је изгубио битку само за то, што га је Сула *изненадно* напао с леђа. Архелај је био савршено потучен.

Ну, највише нам објашњава од колико је значаја у старим биткама био изненадни напад, Маријево ратовање са Тевтонима.

У битци код Екса, Марије *изненадно* нападне Тевтоне с бокова. Овим их је нападом толико поплашио, да су Тевтони у највећој забуни бежали. Наста грозна сеча! 100000 Тевтона је остало на бојишту, а Марије је изгубио 300 бораца.

Откуд оволики покољ? Кад се дода изненађењу још и следећа околност, онда се овој може бар близу истински појмити. У старим биткама пошто су борци оставили бојиште, бојно је поље било покривено мртвим и тешко рањеним борцима. Ови тешко рањени немајући неге, за кратко су време поумирали услед брзог излива крви из рана. Кроз

кратко време сви дакле тешко рањени поумирали су и број се жртава повећао.

У битци под зидинама града Мунде у Шпанији, коју је изборио Цесар против Помпијевог сина, *изненадни* је напад био узрок што је Цесар и ако у пола слабији победу добио. Цесар је имао свега 80. кохората и 8000 коњаника — 48000 бораца. Помпијев син располагао је са 13 потпуно комплектираних легиона = 60000 бораца. Сем тога имао је и савезничке војске и то 6000 коњаника и 6000 лако оружаних пешака.

Битка се упорно водила. Срећа се ратна дуго колебала и за мало те Цесар не би тучен. Ну ратна га срећа и овај пут послужи и он једним снажним и *изненадним* нападом реши битку у своју корист. Помпијевци су оставили на бојишту 33000. Ну било би и већих губитака код њих, да у близини бојишта не беше град Мунда, у који се брзо Помпијевци склонише.

Са овим свршавамо излагање наше о карактеру старих битака, и држимо, да и ако је наше излагање било што је могућно краће, ипак нам довољно објашњава карактер старих битака из кога се види:

1). Да је бочни напад, или напад из позадине спојен са изненађењем, решавао успех у нападачеву корист, и то нарочито кад се водио рат противу Римљана.

2). У ратној хисторији нема примера, да су Римљани на други начин нападнути, били побеђени, и обратно, да су побеђивали не користећи се бочним нападом или нападом с леђа *изненадно* изведеним.

Сваки, дакле, изненадни напад и у старо доба, био је страшило и за најбољу војску.

3). У старим биткама мало је гинуло, кад су се противници сударили лице у лице — фронтом. Ми смо видели, да је Ханибал пустио своје Гале и Шпанце у бици код Кане, да нападну Римљане с фронта. Гали и Шпанци и ако су били бројно мањи, лошије наоружани, голи и без штитова, опет за то нису претрпели знатне губитке од Римљана.

4). Узвик „напред јунаци“, био је од много јачег импулса у старим биткама, но што је у садањим. Данас се слободније иде напред у сусрет слепим куршумима, и ретко се кад и дође до противника на дужину мача. Редак је данас случај, да се бајонети укрсте. У старо доба није се другаче ни могла борба извести. Сваки је борац морао доћи до противника и сукобити се с њим прса у прса. Ниједна страна није била за раније ослабљена, као што данас бива ватром из даљине. Према томе и борба је блиска била много крвавија од сваке садање бајонетске борбе. Лична храброст имала је већих последица код старих бораца. Један је могао својом личном храброшћу да покрене и одушеви сву масу.

Најбољи је пример за ово био у битци код Фарсале. Цесарева војска кретала се полако ка Помпијевој а уз пратњу флаута. Дошав до

крајње границе сукоба, изађе пред предњи ред Цесарев центурион Кростиније и викне Цесару: „ја ћу данас да покажем жив или мртав, да заслужујем вашу похвалу.“ Цесар му драговољно допусти, да ово докаже, и Кростиније са још 100 изабраних другова, јурне први на Помпијевце и пропадне. Цесар му је ово дозволио за то, да његов пример послужи осталој маси.

Од коликог је утицаја била лична храброст у старо доба, имамо довољно примера и из наше хисторије.

В. Н.

БЛАЖЕВО*)

(ЈЕДНА БЕЛЕШКА)

— —

Најзад око пет часова по подне, изломљени од силна умора, стигосмо до Блажева.

Много сам пута чуо да се говори о Блажеву, од како сам на путу. Сваки ми скоро говораше да је тамо био, да је околина лепа, да је школа дивна и сличне ствари. Тако се некако у мени створи представа о Блажеву, да је то лепо село са силним удобностима.

Али како се изненадих, кад дођосмо до Блажева, а Блажева не видех. Нема га! Дођосмо до школе, ту је и механа и судница, али села нема. Питам за село, па ми рекоше, да је горе у брегу и да је врло раштркано. И заиста сам се после уверио да је моја представа о Блажеву само представа и ништа више. Блажево је исто онако као и друга села у Копаонику.

Пред општинском судницом и каваном затекосмо пуно сељака, који су ту дошли на некакав скуп. Пошто се поздравих са људма, који ми изађоше на сусрет, дође и учитељ блажевски.

У кавани се добро одморисмо.

Предложих да изађемо напоље да гледамо Копаоник и оно што се видети даје.

Над Блажево се спушташе красно летње вече, оно доба дана, које је најлепше, најживописније. Доба кад се уморни путник са одморка подиже, да пут по хладу настави, јер га нешто само позива и пуни одмором и свежином.

Учитељ нас одведе на један брежуљак изнад школе, који се зове Буковица, на коме казују црквину, од које се ништа не познаје.

Са Буковице је доста широк преглед и ми имађасмо величанствену насладу.

И ако Блажево као село не чини никакав утисак, а оно га својом раскошном природном лепотом преплаћује.

---

*). Блажево је село у срезу косаничком на 8—9 сата од Куршумлије уз Топлицу под Копаоником. — Ова је белешка извадак из бележака поред Топлице.

Са свију страна бесмо опкољени силним брдима. Пред нама је *Штавска Треска* са своја два камена рога на врху, који, са свију страна окићени шумом као каквом бујном гривом, изгледаху у вечерњој румени ненадмашно чаробно. Испод Треске баш пред нама на таласастој и брежуљкастој доли, шарене се простране ливаде, урешене бујном, још непокошеном травом, те ти изгледају као какав огромни чупави ћилим небрежљиво разастрт да се по њему преливају шарене боје, неправилно изукрштане. С десне и с леве стране најахали силни огранци Копаоника један на други, да би чисто запитао оне мање, да ли им је терет већих тежак. Или су мали загрљени већима, као да их ови хоће од нечега да заштите. А сви су лепи: и онај мали обрађени и засађени брежуљак, и онај већи шумовити и онај највећи голи, сви, сваки за себе, и сви скупа опијају те и заносе нечим, што не би умео именовати.

Из ових неједнаких узвишица, које су свака на свој начин украшене и окићене, вири по где где по који убоги кућерак, да те увери да ова чаробна пустиња није потпуно сама. Па и те кућице изгледају као ситни вештачки украс на једром и лепом лицу нашега идилскога видика

Али најсилнији утисак чини озбиљни, намргођени и чисто страшни Копаоник који нам је за леђима, чији се врх преко великих брегова који су пред нама, као какво велико чело грднога џина, помаља, да покаже да је он ту господар. Преко тога џиновскога чела, као преко чела љутитог јунака, прелећу облаци, час сури, час бели. Или му се облаци са чела подигну и он се разведри, и поносно стоји да ти своју величину и величанственост прикаже: али ти је онда његова горостасност страшна и некако поштовања достојна.

Не знам што, али је Копаоник на мене чинио утисак седога старца намрштена чела, озбиљна лика, који само тако изгледа, а готов је да те обасне благодећу и милином ако му руку пољубиш.

Бејах задивљен, очаран и ћутах. Ћутаху неко време и они који са мном беху. Они и разговор отпочеше, а ја се освртах на све стране, не знајући у шта ћу пре да погледам, у чему пре да уживам и чему пре да се дивим. Бејах готов да у овом првом расположењу, што га богата природа на мене учини, заједно са Ј. Илићем запевам овим немим горама:

Под вашијем лијепијем хладом,
Да је мени вјековати младом,
В'јек био б' ми годиница једна.

Ко би и помислио, да бих се преварио, кад бих се, овим првим утисцима, заведен на оно што ови стихови кажу, јер Блажево поред свих својих романтичности тешко може и за краће време привезати човека за себе. Ово лепо место има великих неугодности за живот, за које треба питати учитеља блажевског. Блажево је и ако лепо, одстрањено, усамљено, пусто, без најобичнијих потреба за живот, и у њему се не може дуго-

Гладни и уморни брзо потражисмо вечеру и одмора.

Сутра дан по свршетку званичнога посла појахасмо коње да разгледамо околину. Са мном пође учитељ и Миладин Ковачевић из Блажева.

Ишли смо на север ка Копаонику, али не да се на њега пењемо, то смо за сутра оставили, већ да му подгорје прегледамо и да се од седења у школи мало разгалимо.

Јахасмо падинама блиских копаоникових огранака, који су голи и обрасли лепом бујном травом. На многим су местима те падине врло влажне и земља је на тим местима мекана, да кад се на једном крају нагази свуд се у наоколо тресе. Таква места овде зову *маква* или *тресавац*. У њима се може и заглибити, чему ме искуство поучи (У Вукову речнику оваква се места зову трёсет).

За три четврти сата дођосмо до једне куће села Бозољина, која у сред изукрштаних огранака Копаоникових лежи усамљена поред извора воде Петковице, за коју држе да је лековита. Силан се народ код ње скупља по некад тражећи себи лека, нарочито од окобоље. Особито су велики скупови овде на Велики Четвртак и Петак, на Ђурђев-дан и на Св. Методија 20. јуна, који дан народ зове Свето Метође. Тај дан празнује цео Копаоник, и нико тог дана не ради.

У кући поред Петковице је и некакав худи дућанић из кога се околина потребама снабдева.

Напивши се хладне водице са петковичиног бистра врела, која се може пити и онда кад човек не осећа нимало жеђи, појахасмо коње да се натраг вратимо, али не истим путем, већ да начинимо круг ка селу Грацу. Узишавши уз брег Петковац дођосмо до једног малог брдашца где казују да је била некад црква. На том месту растурено је крупно грубо камење, као да је надгробно. На ово се место скупља народ кад о Тројици литију носи.

Са овог је места диван изглед на Копаоник, који ти изгледа да се на њега можеш каменом добацити. Али он беше скоро сав маглом покривен. Ова ми магла задаваше велики страх и обећаваше силну жалост. Блажевска ми школа беше последња у прегледању, и ништа ми више не сметаше да још један дан употребим, да се попнем на Копаоник, да са његове пространe висине погледам оно о чему ми, готово само из *ситних* књига, знамо. Са Копаоника је другојача књига. „За Србина, вели пок. Панчић, лежи ту отворена *огромна* књига, у којој су словима, којих никакво време збрисати не може, записани небројени догађаји из прошлости српскога народа.“ Беше ми жеља да се сутра 25. јуна попнем на Копаоник, да просричем макар *неколико речи* из *огромне књиге*.

Све беше припремно да се сутра зором пође на пут. Али магла на Копаонику наговештаваше да ће време покварити све, и порушити толике лепе изгледе на насладу. Копаоник се натмурио и завио маглом па се ни видети не да.

Још смо се бавили на брду Петковцу а са Копаоника се пружи к нама један прамен облака, као да га Копаоник шаље да ми забрани да се нагледам и његовог најближег подгорја.

Ободосмо коње и поред села Граца, које и ако има име Градац, кажу да нема никаквога града, утекосмо блажевској механи, али нас ипак облак са Копаоника мало захвати и ороси.

Преко ноћи сам два пут устајао, да видим какво је време, да ли се Копаоник одобровољио и разагнао таму са себе: да ли се спрема да нас на своје пространо плеће прими. Али Копаоник беше исти срдити и намргођени Копаоник.

Ништа ми друго не остајаше, до да се растанем од овог доброг, а сада зле воље старца.

Кад сам се попео на коња за повратак, реших се да се пењем на Копаоник у сред магле и облака, али ми рекоше да је то само узалудан труд и мука и ништа више.

Збогом Копаониче, расрђени старче, тако близо бесмо а не састасмо се. Нека је на твоју вољу против које се ништа не може!

Збогом Блажево, дивља убавињо својом околином, дражесни чару очима онога који у твојој романтичности наслаје тражи!..

Збогом места мало посећена, мало виђена па мало и жељена и знана!

— —

Тих. Р. Ђорђевић,
професор.

БОСАНСКИ САХТИЈАН („BOSNIAKENLEDER")
ЊЕГОВА ПРОИЗВОДЊА И ПРИПРЕМАЊЕ
ШТУДИЈА ИЗ НАРОДНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ

НАПИСАО

Игњат И. Димић

II.

ПРИПРЕМАЊЕ БОСАНСКОГ САХТИЈАНА[1])

За сахтијан узимљу табаци *јарчије* и *козије коже*, но праве га и од овчијих, те добију слабији сахтијан („мјешину"), којега и невјештији може познати по том што је на лицу бобичав, дочим прави сахтијан има бразговине. Онда се коже с мезгре (Aasseite) очисте: суве се коже потопе у воду да омекшају а сирове одмах распоре посред трбуха и преко прстију и ногу те метну у „авуз" да преноће. А „авуз" јест ограђено мјесто у потоку, које је дуго 10 аршина, дубоко 5 аршина а широко 2 аршина. Он је озидан и набијен калисном и црвеницом те увијек пун воде, која на једну страну протјече а на другу отјече. Авуз има и врата, која се отворе, кад се много нечистоће накупи.

Сутрадан се коже изваде из авуза и месо са стругачем са мезгре добро оструже, јер иначе „не би се могли остали радови примити" — веле мајстори.

У Француској држе фабриканти коже по три дана у води, која се добро устала, док се не укиселе, те се онда истом стружу.

Сад се морају коже и с друге стране очистити, а у првом реду мора се козина (костријет) скинути.

За овај посао метну табаци на петнаест дана прије тога живи клак (креч) у „шалу", — то је у земљи ископана јама — те у води растопити (загасити) да наличи на млијеко (кисело). С овим клаком морају се коже намазати по мезгри, па како од клака козина изгори, то, табаци добро пазе, да клак не дође до ње, јер је онда по добре новце продају другим мајсторима за прављење „мутапа" и „арарина." У ту

---

[1]) Види свеску „Дела" за јули о. г.

се сврху коже прегну на пола тако, да козина дође унутра а мезгра напоље. Тада се узме „диверо“: дуг штап од два аршина, који има на врху козине, — замочи у растопљен клак те коже по мезгри намажу, свака још једном прегне, те сложе у „ћуре“, тј. рпе, које су широке два аршина, високе један аршин а дуге колико му драго.

У „ћурама“ леже коже по 8—30 дана, онда се дижу и вјешају по чивијама, „да се влага прикупи по козини“ (?). Онда се почупа козина, којој је креч подгризао коријен, а коже метну у „бадањ“, тј. јаму, која је дубока $2^1/_2$ аршина, широка $1^1/_2$ аршина, растовијем дрветом ограђена, доље масницом а горе зидом озидана. Но у бадњу има размућена клака, густа као козије млијеко, те се ту коже држе по 50—120 дана али се сваке седмице бар по једном изваде и претресу. Онда се коже изваде и метну у бачву, која је у ту сврху начињена на води са 8 пераја, те је вода окреће: ту се оне перу три чела (подруг дан) а онда изваде.

Табаци кажу да се коже мећу у клак за то да би за њих могао руј припонути, — што у осталом не стоји.

У Астрахану узимљу јачи и гушћи клак него ли у Мостару, па су с тога готови за три недјеље. Но кроз то постану коже опоре и крхке те је и сахтијан простији и слабији. У Астрахану, Солуну и Мароку састружу длаке стругачем а у последњој земљи перу коже у врућој води.

Садваља из коже истиснути сав креч, „да омекша“, јер од њега постане опора. Мостарски табаци раде то тако да коже метну из бадња у „саму“, која је приуготовљена од једнаких дијелова топле воде и пашјевине (псеће погани), те их ту, мијешајући, држе један сат, а онда по ново перу у бачви по два чела и остружу стругачем на „штици“ од даске, која је широка 12 дм. а дуга $1^1/_2$ метра Када је и то учињено, онда се коже мећу у шеничне псјевине (мекиње, трице): на 40 ока воде дође 6—7 ока псјевина; — и ту се киселе 4—7 дана — „да из њих изиђе маст“. Тад се изваде, остружу, оперу у шкипу (текнету), у бистрој води метну у траље, покрију даскама а онда притисну тешким камењем да се вода исциједи.

У Високом не узимљу пашјевине већ само мекиње или укисељено ражено мливо, па за то им сахтијан не пође тако добро за руком. Овако као у Мостару ради се и у Астрахану, — само су тамо бржи с временом; у Мароку раде као у Високом.

Послије овога узме се — за 30 кожа — на 25 ока вруће воде по 6 - 7 ока меда и успе у кацу, па коже предвостручe тако, да лице дође ван, те метну у мед и оставе 6—7 дана. Први дан се коже мијешају други дан се расклопе, те прилије још 20 ока вруће воде. И остале се дане мијешају и мало вруће воде прилијева. Седми дан коже се изваде вада из каце пролије, каца опере, а узму 2 оке соли, те њоме коже утиру. Послије тога газе се у каци један сат, изваде, метну на траље по крију даскама: притисну камењем и тако оставе један дан: онда се из-

воде, претресу и опет притисну. Кад су се коже оцијединле, простре се ћебе по земљи, узме кожа, растегне и с мезгром метне по ћебету а по лицу посоли, те с врх ње метне друга кожа, лицем до лица. И ова се по мезгри посоли, метне на њу трећа кожа са мезгром доље посоли по лицу и тако док се све не сложе. Кад је и то учињено, узму се двије по двије коже, смотају у трубу, те тако у „калуту" стоје на мјесту, гђе „ваздух облази", од једног дана до пет година — док се не стану даље израђивати.

Мостарски табаци веле: у мед се међу коже за то, да касније приме боју, јер „ђе мед не уљегне, тамо неће ни боја уљећи": коже се пак соле за то, да со истјера мед, јер „ђе остане мед, ту не може друга „рађа" ући".

Овом приликом морамо напоменути да овај посао не раде свуда на длаку овако. У Астрахану метну сваку кожу у мало коританце, па је полију млаким оридским медом и држе дотле док сав мед не упије. Онда све коже стрпају у бадањ по њима метне поклопац, а на поклопац тешко камење: бадањ, пак покрије биљцима, да коже „узаврију". Послије три реда коже се изваде, исперу млаком водом, и сциједе и намоче у млакој саламури, држе у њој 5—6 дана, онда поваде и објесе о коље да вода окапље.

Како Ф. Божур прича у Турској усоле коже кад их извадe из мекиња, и то само на лицу, које се има бојити, па онда метну на рпу. Тамо кажу да ће кожа бити тим јача и пускија (geschmeidiger) и да ће се добити тим љепша а сталнија боја чим буде дуже у соли лежала, па за то неки држе коже и по два мјесеца у саламури. — Онда међу коже у разварене суве смокве, а за сваку кожу узму по 24 комада: ту стоје оне док се не стану бојити.

У Јерменској узму за 4 коже по 4 литре воде, $^1/_2$ клгр. меда и двије прегршти мекиња, те коже када су их уголили стружу с обадвије стране.

Тако приуготовљене коже — **боје се**. У ту сврху метну мостарски табаци на ватру казан, у који може необлазно стати 150 ока (ока = 1·27 кг.) воде Прије нег што ће вода узаврети, суне се у њу 16 драма (51 гр.) „*шапа*" (= стипса = бијели кисели камен = Alaun) и 18 драма (58 гр.) „*зердерила*" (= зердерит = зердешап = Curcuma), па кад је то добро узаврело приспе се $^1/_2$ оке стучена и просијана *бијелог* „*крмеза*" (= Silber-Cochenille). То све врије један сахат а онда се прелије у пространији казан те разлади са 40 ока чисте ладне воде. Око овог казана нагрне се жеравице да се боја не олади.

Док боја кључа, дотле се око казана понамјешта више шкипова, који су 2 аршина (аршин = 0.68 м) дуга, 6 урупа (уруп = $^1/_4$ аршина) широки а 3 урупа дубоки Онда за сваки штип стане по један радник, од којих сваки има уза се по један суд од „телећета" (Bleih), тако да с њим може заграбити по једну оку боје. Ту је у „табахани још и срг: греда која је једним крајем у зид узидана а другим на стуб наслоњена

и укована: — под сргом стоји шкип, 3 аршина дуг а $1^1/_2$ аршин широк У шкипу има хладне воде

Кад је све то тако спремљено и учињено, онда „радинци“ успу у сваки шкип „тенеһком“ по једну мјеру „градила“ (од боје), узму кожу и превију по мезгри (с лицем ван), увате један крај једном а други другом руком те бричкају њоме по боји добра два „дебике“ (минуте). Кад је тако кожа сву боју покупила, онда се она вода, која у шкипу као подробац остане, пролије и долије нова боја, те кожа као и прије смури а онда замочи у ледену воду — што је у шкипу под сргом. Кад је и то готово, пребаци радник кожу преко срга, код кога стоји главни мајстор што читавим послом управља. Овај састави сваких десет кожа узме „клип“ од древета, који је аршин дуг а на сриједу укривљен, те с њиме коже ожимље низа страну Оцијеђене коже тура мајстор даље по сргу, одакле их „радинци“ узимљу, растежу и опет боје као и прије. Тако се учини неколико пута, док кожа не добије лијепу црљену боју по којој је овај сахтијан добио име „кајсера“ или „кајсара“.

У Астрахану узимљу Руси и Татари за бојење с кошенилом чорбе од биљке „чаган“ (Salsola ericoides) и мало „шапа“ (Alaun) којег попрже и стуку. Јермени пак умију скупљи сахтијан припремати те уз кошенил употребљавају и бојадило „орзељ“ (Orseille). У Солуну меһу „ошапљене“ (mit Alaun gebeirt) коже у градило (Farbflotte) од „крмеза“ (Cosheniele), „зердешапа“ (Curcuma), гумигута, арапске гуме, коре од морског шипка, сока од лимуна, воде и нешто „шапа“. Слично томе ради се и у Јерменској, само што тамо мјесто лимуна, гумигуте и гуме узимљу соде и шеһера. Татари у Казану узимљу мјесто скупог кошенила јефтиније варзило (Kottholr), те добију понајгори сехтијан.

Мостарски табаци веле да се „шап“ за то додаје да утврди боју, дочим јој „зердешап“ даде лице — што у истину и јест.

По са бојењем није још сав посао довршен: кожа се мора метати у „руј“ (Sumach) тј. у стучено суво лишһе срма руј (Khus) — да се *учини* (Gerbung) и да, како табаци веле, буде „мекша и за продају тежа“. То се овако ради:

Коже се метну у „амбашту“ — суд од дубова древета, дуг 3 аршина, широк $1^1|_2$ а дубок 2: онда се на њих успе руја (25—30 ока) и бистре студене воде (80 ока), уһе радник унутра на стане коже, са малим позивањем, газити једно шест сата, — преврһуһи их на бијело и црљено једно 27 пута. Још исти дан коже се изваде, остружу, вода ишһера, прегну по пола са мезгром на изван и сложе на неколико рпа (да се не угрију). Сутрадан успе се у „амбашту“ по ново руја, долије воде, метну коже, на газе као и први пут: треһи дан газе се иза подне још два сата на оставе да у арчу преноһе. Онда се опет остружу, поврате у руј, газе, оставе да преноһе на пети или шести дан исплачу бистром водом. Сад се извјесе на нарочита мјеста да се исциједе и осуше, меһу на ново у руј и воду у „амбашту“, газе, циједе и тако по

неколико пута. Најзад се коже у шкипу у бистрој води перу ногама а преврћу рукама — док из њих не удари тећи бистра вода. Тада се коже пре гну по пола са лицем ван, наслажу, покрију штицама а ове притисну камењем да се што боље оцједе.

У Солуну не узимљу руј сам већ му дометну и шишака (Galläpfel), у којима има такођер „Gerbstoff"-а, а у *Јерменској* и *Леванту* чине коже са самим шишкама — без руја. У *Мароку* не мећу се коже (за гласовити Maroquin) ни у руј ни у шишке већ се с мезгре намажу добро маслиновим уљем и ово утаре (Sämischgerberei); онда се осуше на сунце и метну у хладовину. Но мостарски табациураде и то, ма да кожу учине са рујем, јер их онако нецијеђене намажу зејтином по лицу и метну да се суше. Кад су се осушиле, онда се из уста попрскају водом да омекшају и да се лакше могу „отворити": сложе се и покрију ћебетом.

Сутрадан се обојена кожа отвара тј. *даје јој се лице* на „сине као огледало". Тај посао — апретура — ради се на „терђи", која је начињена од јаворова дрвета, дуга 4 а широка 1½ аршина, лијепо углађена, озго мало ужлијебљена, на једној страни у табарали узидана а с друге ногама подбочена те стоји тако високо да се може објахати. Мајстор узме кожу, метне је на терђу, па стане трти дреновим „клипом", који је дуг један аршин, на сриједи угнут, заоштрен, и сав углађен да изгледа као телун од малога ножа. Тарући је тако, мајстор окреће кожу сад на једну сад на другу страну, — код кога, теготна, посла мора он по вишену та отпочивати.

У Јерменској разапну коже на гладе облим стаклом а онда истару са лапеном крпом коју замоче у зејтин.

Посљедњи посао који морају табаци свршити јест *набраздавање* (Krispeln). За то има једна плоча, аршин дуга а 6 урупа широка, по којој је 48 бразда убраздано. На ту плочу метне се кожа те онда рукама амо тамо таре док се на лицу не покажу као неке „мравије ноге" (Karbe). — У Јерменској помажу се још и са крпом, дочим у Француској имају нарочита вратила (Walzen) са жљебићима, ми́мо којих се коже у разним правцима провлаче. За коже за финије радове имају дрво од мека дрвета, које је оздо плутом обложено (Krispelholz), те се кожа с њиме са мезгре два пута углади а онда утаре са Pantoffelholz-ом.

Ето тако се добије необично добар сахтијан, сталне а уз то и лијепе боје, коју у Француској могу направити само тако, да обојени сахтијан помажу суњером, који замоче у „бакам" (Carmin), растопљен у „ципариковици" (Salmiakgeist): но кад-што употребљавају и сафран да боја буде као „гримиз" (Scharlach) црљена. Но и једна и друга боја брзо „исплаве", — што код мостарског „кајсера" није случај: табаци веле да је „при ношењу не може ништа покварити" и да само од клака (Kalk) поцрни.

Готова кожа сложи се најзад у „туре“: узме се 10 кожа и престну по сриједи с врата на реп, а онда се „туре“ сложе или продају. У „турама“ могу коже лежати по више година — а да им ништа не буде.

*

Ето толико о „Bosniakenleder“-у — да се не изгуби када се већ ту нашло, и да рекнемо: ако се Руси поносе својом „*јухтом*“, и ми немамо разлога да се на том пољу посрамимо са нашим „Bosniakenleder“-ом.

НАЈСТАРИЈА

од

ЖИЛА ЛЕМЕТРА

Г. Франк Петерман, слуга калвинске вероисповеди у Лаузани био је озбиљан човек коме небо беше дало девет кћери.

У тренутку кад почиње ова проста и тужна прича, најстарија је имала 19 година а најмлађа десет. Све су биле пуне, округле и меснате.

Добра природа има својих иронија. Јесте ли опазили да често најозбиљнији, најстрожи, најтачнији следбеници тога непријатнога Калвина имају ћерке врло обласорне и врло изобилне у дражима. Ови људи, непријатељи меса имају у својој кући читав излог од њега. Ови непријатељи греха имају кћери, које су прилике за грех. Човек се чуди како ово постаје из тога. А то је без сумње једна од оних освета Материје против Духа, које чине те свет постоји и иде својим путем.

Прве су три ћерке г. Петермана имале библиско име: Ана, Ноема и Јозабета: остале три енглеска: Кат, Бетси и Нора: три последње романтична имена: Леонора, Дездемона и Доротеа

Све, као што сам рекао, биле су лепе или пикантне или барем лупке. Али, најстарија Ана, била је лепа, врло лепа. Била је то дивна плавуша мирна, тиха, добра и како је по мало била мати својих малих сестара, беше сачувала озбиљан израз благе трпљивости, нешто што је уливало поверење и поштовање. Није никако била кокета, а толико о томе не бих знао рећи ни за остале Петерманове.

Девет је свештеникових кћери сјајно учило, или учаше, или спрема се да учи. Најстарије су имале најбоље сведоџбе, какве девојке могу имати а остале су пратиле безбројна предавања, на којима су свагда имале прва места. Не треба да додам, да су све говориле енглески и немачки и да ипак кујна, газдинство и шивење није била тајна за њих.

Бар г. Петерман, као обазрив отац, снабдео је своје ћерке рано разним талентима за уживање. Ноема је свирала у клавир, Јозабета у виолину, Кат у флауту. Бетси је имала леп глас и певала је већ с вештином и с поуздањем. Нора је тријумфовала у акварелу. Леонора

је декламовала дивно; и г. Легуве, једини човек нашега времена који зна читати, похвалио би њену дикцију. Две последње нису имале још особитости, али и оне ће имати: за то се човек може ослонити на г. Петермана. Што се тиче Лие, она је сједињавала све особине по којима су се њене сестре делиле. Ова Лиа је знала све, ма да за то није имала изгледа. А осим тога она је свирала у виолончело божанствено и смерно. Г. Петерман, мислећи на будућност, водио је све ове младе духове и славио Бога.

Тако је сваки, у овој примерној породици, имао свој особити таленат и своју службу, као у путничким циркусима где отац и деца образују целу трупу. И заиста породица Петерман могла би са свим сама основати циркус, јер су све ове госпођице радиле гимнастику и одликовале се у крокету и lawn tenni-у. Породица Петерман могла би представљати хотели или атеље за шивење. Породица Петерман могла би са свим сама давати концерте. Породица Петерман могла би са свим сама образовати университет.

Још вам нисам говорио о г-ђи Петерман, толико је мало места заузимала и тако је мало лармала ова мала, мршава, слаба и изнурена жена. Па ипак је родила ово сјајно гнездо веселих препелица. Али кад би водила своје кћери на предавања и кад је каскала, црна и смежурана, иза тих осамнаест плетеница, никад човеку не би пало на ум да такво љубавно потомство припише овој бледој појави мале старе учитељице, која је била несрећна.

Ипак ова незнатна а плодна личност уживаше велико поштовање у протестанском друштву, а то за то, што је била рођена сестра свештеника Агрипе Кирпода, једног од слављеника калвинске цркве, који је оставио свети оригинал с успоменом на великога правоверног слободњака, једну историју протестантизма у осамнаест свезака, скуп беседа и стотину антипапских брошура о свези разума и вере, о Револуцији и о Цркви, о хришћанству и слободној мисли, о Венецији и о Мухамеданцима.

Г-ђа Петерман говорила је свакога тренутка о свом славном брату и звала га само: „наш добри Агрипа“.

Г. Петерман мање фамилијаран називао га је „наш свети“.

Ништа није било весело као кућа Петерманова. Његове су кћерчице узалуд знале све језике и физику и математику и узалуд су чврсто веровале да је Тенфер један од најдуховитијих писаца овога века, — оне су биле дивне.

Један пут на недељу Петермановци су давали чај својим пријатељима. Свирало се, читали су се стихови и проза и играле су се невине игре.

Млади људи долазили су на ове скупове, а међу њима и Ото Розенвар, леп човек, научен као што су они тамо, али фин и пријатно весео, с малом сањаличком сенком. Он је био десна рука Лиина, и у играма у којима су се делили на две групе, ако је Лиа заповедала јед-

ном, он је управљао другом. Занимао се с Лином, ћаскао с њом о свима стварима, кретио је „Mademoiselle Raison“, а показивао се на против да поступа с њеним сестрама као с децом, разумевајући ту и млађу Ноему, ветрогпрку, која се трудила ухвативши га за реч, да се покаже пред њим као мала девојка и размажено дете.

Лепа Лина поче да воли Ота из свега срца. Сонате, у којима је била вешта, свирала је за њега, и говораше му меким гласом свога виолончела оно, што није смела да му изрази речима.

Онога дана кад је отац Отов, у црном оделу и белом оковратнику, дошао „да затражи од г. и г-ђе Петерман почаст за један особит разговор“, Лина је јако дрхтала од радости, и чекала је са самоноуздањем крај похода.

— Па! драги оче, викну одмах чим је отац Отов био на улици, пристајете ли?

— Ти си дакле мала? одговори г. Петерман. Ја и твоја мати мислили смо да је због тебе дошао.

— А ето он тражи руку Ноеме за Ота, продужи г-ђа Петерман. Ја ту не разумем ништа. Јеси ли приметила што год Лина?

— На послетку размислићемо, молићемо Бога да нас расветли рече свештеник затварајући очи.

— Пријатељу мој, рече његова жена, задајем себи само једно питање, као свагда: шта би рекао, шта би чинио у овакој прилици наш добри Агрипа?

Сирота Лина чезнула је и била месец дана болесна. Чим јој би боље, Ото се ожени весело Ноемом и одведе је у Берн где је био наименован за професора.

Скупови код Петермана постадоше лепши. Лина је продужила да председава у невиним играма а њено виолончело звучало је и даље на малим концертима. Али је виолончело свирало тако жалосно да је то била само туга.

Једнога дана, један пријатељ Петерманов представи им једнога младог француског сликара, доброг и лепога момка, веселог, ватреног који се звао Пјер Карбоно а називаше се Петрус Карбонел.

Петрус је наскоро био пријатељ куће. Али он се занимао само малим сестрама, једва је говорио с Лином и погледао је само кришом.

— Плашите ли се мене, г. Петрусе? рече му једнога дана смејући се.

— Јесте, госпођице, одговори просто Петрус: ви сте тако лепи.

Лина поче да размишља о томе. Петрус је љуби, ништа сигурније, пошто је понашање његово заиста била противност понашању Отову. А она? је ли волела Петруса? Бар се осећала са свим расположена за то.

Али сутра дан Јозабета је одведе на страну и рече јој с тајанственим изгледом:

— Имам велику тајну да ти поверим. Г. Петрус рекао ми је да би био срећан кад бих ја хтела да будем његова жена. Ти си паметна, саветуј ме. Шта треба чинити?

Лина мало побледе:

— А волиш ли ти, моја мала Јозабета, г. Петруса?

— Мислим да га волим.

Овога пута, Лина није била болесна, али су јој очи јако биле црвене на дан свадбе Јозабетине.

Мало времена за тим одседе код г. Петермана млад свештеник, г. Ари Микил син једног од њихових пријатеља, који скоро беше свршио теолошки факултет. Био је мио и озбиљан и имаћаше лепе залиске. Допадао се Лини због преране зрелости и лепе размерности његове памети. Али се Лина чувала: била се зарекла да више не воли.

Г. Микил одликовао се вештином да удеси своје разговоре према годинама, према полу и према особинама личности с којима је говорио.

Понашао се шаљиво и очински са Леонором, Дездемоном и Доротеом: весело и с поштовањем наспрам Норе, Кате и Бетси: галантно и с поштовањем с Лином. А Лина је почела мислити: — Врло је добро, са свим добро: па онда он нема наспрам мене понашање Отово које је било сувише слободно, нити оно Петрусово, који је био повучен до крајности: може бити неће бити њихове свирепе равнодушности.

Г. Микил је држао у евангелској цркви беседу о либерализму Исуса Христа, кога је називао наизменце „Христос“ и „Језу“. Био је речит као лепа октобарска киша.

Лина га је похвалила:

— Ах! рече, ништа ме није могло више обрадовати него одобравање једне свете душе као што је ваша. А у осталом смем ли то рећи: ја сам само вас ради говорио.

Лина је била очарана. Али истога дана, изненади г. Микила на углу једнога ходника, кад је љубио руке Катине, која се нежно бранила.

Лина, овај пут, није чак ни побледила. Сутра дан, загрливши Кату, јако је изгрди и показа јој ужас њеног понашања На савет своје велике сестре, Ката срушена кајањем за учињене грехе, оде, баци се пред ноге г. Петерману и призна му своју љубав и свој злочин. А три недеље доцније била је срећна жена свештеника Микила.

Читава година прође а ниједан се озбиљан кандидат не појави код г. Петермана. Остало му је пет кћери да уда (није више рачунао Лину). Извесно, оне су биле лепе и добро васпитане: али он је свакој могао дати само двадесет хиљада динара мираза, а то је мало за данашње време.

Онда се г-ђа Петерман питала: „шта би чинио наш добри Агрипа?“ И без сумње неки унутрашњи глас јој је одговорио, јер једнога лепог јутра илеме своза пакете и отпутова на велики пут испитивања. Г. Петерман проведе своју групу по свима градовима у којима је, међу својим једноверцима, имао рођака или пријатеља. Ова шетња имала је ди-

ван успех. Бетси задоби адвоката из Монтобана: Нора уграби трговца из Хавра: Леонора узе на јуриш лекара из Страсбура, а Дездемона професора из Ecole des Hautes Études. А стари Петерман славио је Бога и осмејкивао се изобилно.

Авај! Лиа је узалуд била наметна, сваки пут кад би се појавио нов кандидат мислила је да је то због ње, и сваки пут је добивала жалосни ударац по сред срца. Била је у толико више несрећна што је сви у овим приликама, узимаху за поверенику и саветодавца, гледајући је као неку личност изванредне мудрости и изнад људских страсти. Али, она је ћутала, и само, на вечерњим музикалним забавама на којима су се њене сестре показивале, њено виолончело казивало је њен тајни поносити бол.

А за што на послетку не би њу нико узео? Ко зна? Са свим просто, јер је први кандидат изабрао млађу. Остали су за тим узимали по реду мале Петермановe. Лиа је била најстарија сестра, кућни анђео хранитељ, тетка, друга мати. Па онда била је заиста сувише лепа, сувише савремена, сувише добра, сувише проста, врло далеко од захтевања и кокетарије. Уливала је толико поште и дивљења, да је човек заборављао да је воли као жену.

Лиа се дакле врати у Лозану сама са Доротеом. Шила је пелене за сестриће и сестричине, који су се били већ намножили. Како је била врло добра хришћанка и како је прилежно читала св. писмо, имала је намеру да састави свеску од триста шездесет и пет страна и да на челу сваке чисте стране испише за све дане у години, став из Св. Писма. Ова свеска је била одређена деци њених сестара, кад буду зрела: онда су дакле требала да пишу, под библиским текстом, побожне рефлексије које им је тај текст надахнуо. Преписа двадесет до тридесет пута ову врсту књиге за размишљање, и то јој поможе да проживи месец дана.

За тим јој је опет било досадно: било јој је непријатно да види своје сестриће и сестричине, ма да их је јако волела, а проводила је своје дане радећи за њих. У осталом, нико око ње није погађао њену тајну невољу: али њено виолончело јадиковало је очајно.

У том г. Милер, зрео човек, озбиљан, разборит, члан федералнога савета, неожењен, поче походити кућу Петерманову. Био је веома ревностан поред Лие, опкољавао је пажњом и оптерећавао комплиментима. Често јој је говорио о неугодностима и жалости момачкога живота: и она увиде по извесним наговештавањима из његова разговора, по његовим уздасима, да би је радо узео за жену.

Без сумње, није јој уливао живу страст а био је мало старији за њу (имао је четрдесет и пет година); али она га је јако ценила, и, желела је да изјави његове осећаје, мислећи, да никако не би била несрећна с тим часним човеком и да би може бити и она била мати.

То није задоцнило. Једнога дана кад су се нашли сами у башти, г. Милер скупи сву своју храброст:

— Госпођице, имам да на вас управим деликатнију молбу, а потребна ми је сва ваша наклоност. Ја нисам више млад, али још сам снажан. Уживам неко поштовање међу суграђанима и додајем, ради сећања, да имам имања. Осећам се подобним за нежну и вечну љубав и за праву оданост. Мислите ли да би жена могла бити са мном срећна?

— Извесно, ја мислим! одговори Лиа спустивши очи.

— Али сто! продужи г. Милер с великом забуном, г-ђица Доротеа је млада.... Мислите ли да би пристала да ме узме за мужа?...

Лиа достави предлог г. Милера Доротеи. Мала будала, која је имала тек шеснаест година, била је очарана, што је одликована од тако знатнога човека, члана федералнога савета.

— Размисли добро, рече јој Лиа, г. Милер има четрдесет и пет година.

— Ах! ти, рече мала, ти си бесна! Хтела би да свима нама узмеш мужеве!

Лиа је била позвата на бал те вечери, код богата пивара из Лозане. Отишла је тамо страшно бледа у ружичастој хаљини. Играла је више пута, ма да то није ни приметила с лепим плавим француским хусаром; и како је била полумртва, разлабавила се у рукама свог играча и није ни осетила да је стеже мало јаче.

Хусар се заборави и, за време последњега валцера прошапта јој на уво:

— Госпођице, ви сте тако лепи, да се то не може исказати и ја вас љубим до лудила. Станујем у кућици у улици Лак. Бр. 6. Чекаћу вас сутра цео дан.

Очи њене гореле су, цело јој лице букну, а дрхтала је међу тим као лист. Али то је било само за тренутак: нагло се отрже из руку лепога плавог официра.

Ушавши у своју собу, отвори прозор и налакти се, ма да је била сва ознојена. Обузе је безгранично очајање, мислила је на смрт: за тим се опомену хусареве изјаве, и ова девојка тако паметна рече у себи: „Може бити“!...

И први пут нека иронија пређе јој преко усана:

— Шта би на моје место чинио добри Агрипа?

Али на један пут осети, да се ноћна хладноћа распростире по њеним голим раменима. Леже у грозници.

Запаљење плућа однесе је за три дана. Умрла је не рекавши ни речи.

— Мој свети пријатељу, рече свештеник Винкелман свештенику Петерману враћајући се с гробља, ви имате утеху у вашој несрећи. Ваша драга кћи умрла је занета као хришћанка са дивном резигнацијом.

превела

К. Новичићева.

ЈЕДАН ПРИЛОЖАК ЗА БИОГРАФИЈУ

ПОК. ДР. ЈОСИФА ПАНЧИЋА

Бавећи се у Загребу, ради својих стручних послова, ја сам се, по савету мојега пријатеља г. Ж. Ј. Јуришића старао да прекупљам податке из ранијег доба пок. Панчића, пре доласка у Србију, и да сазнам да ли је доцније стајао у писменом саобраћају са хрватским научењацима и колегама му, па, по могућности, да дођем до преписа те коресподенције. У овом другом погледу нисам успео готово ни најмање јер поред једног писма проф. С. Брусини нигде, па ни у писменој заоставштини пок. Рачког, где је било највише изгледа за то, *нисам нашао ни једнога писма Панчићевог*. За свеколика документа (о дану рођења, детињству, родбинским везама и гимназиском школовању Панчићевом) захвалан сам проф. и академику г. С. Брусини. Он их је, одмах по смрти Панчићевој, добио нешто од свештеника брибирског (о дану рођења), нешто од директора ријечеке гимназије (успех Панчићев у науци и владању) а нешто пак од неколико људи из Брибира и околине (о родбинским везама и члановима и односима његовим према истим за време детињства и првог школовања). Све добивене, преписане и тачно оверене, податке са изузетком Izvadka iz imenika riječke gimnazije, уступио сам мојему другу г. Јуришићу, до сад најбољему биографу Панчићеву. Тај Извадак обелодањујем сада по нарочитој жељи мојега пријатеља, и с тога, да би се постакла на сличан посао сва г.г. читаоци, којима би до руку дошао овај Приложак, а имали би код себе било писмених докумената (Панчићевих писама, лекарских рецепата и савета и др. аката) или би знали што више о Панчићу као лекару[1]), учитељу, другу, пријатељу итд. У случају да им се овај пут учини незгодан или заметан могли би све прилоге ове врсте упућивати г. Јуришићу, који ће им, ако то зажеле, оригинале вратити и уопште детаљнија упутства дати. — Напослетку, поред топле захвалности, коју дугујем г. проф. С. Брусини, сматрам за пријатну дужност заблагодарити и академицима г.г. И. Ткалчићу, Т. Смичикласу, Тор-

---

[1]) Г. Јуришић ми је причао да у том погледу најмање зна о Панчићу.

бару и Врбанићу на предусретљивости и готовости, коју су ми указали приликом претраживања велике коресподенције пок. Рачкога.

„Izvadak iz imenika kr. gimnazije riječke o Pančiću Josipu", који је прибрао и уступио управитељу зоол. музеја у Загребу г. Фрањо Кресник, управитељ кр. гим. на Ријеци, гласи, од речи до речи овако:

„*Год 1824/25.* полазио је Панчић Josип, 11 година стар, римокатолик, из Брибира у Винодолу, син Павла пољоделца у Брибиру, први разред гимназије ријечке (primam gramaticae scholam). Дан, мјесец и година рођења није назначена у ниједном именику. Каже се само, да је у првом разреду био annorum 11, у другом 12 итд.

У том првом разреду имао је у I. течају из владања први ред (classis morum: prima); из наука вјере први ред из осталих предмета први ред, те је био 10. између 34 ученика. — У II. течају имао је из владања први ред, из наука вјере изврстно (eminens), те је био 5. између 31 ученика.

Год. 1825/6 полазио је Панчић други разред (secundam grammaticae scholam). У I. течају имао је из владања први ред, из наука вјере изврстно, из осталих предмета изврстно, то је био 4. између 23 ученика. — У II течају имао је из владања први ред, из наука вјере изврстно, из осталих предмета изврстно, те је био 6. између 24 ученика.

Год. 1826/7 био је Панчић у трећем разреду (tertia grammaticae schol.). У I течају имао је из владања први ред, из наука вјере изврстно, из осталих предмета изврстно, те је био по науку вјере 6. а по осталим предметима 6. између 29 ученика[1]) — У II. течају имао је из наука вјере изврстно, из осталих предмета изврстно, те је био по науку вјере 7. по ост. предметима 5. између 29 ученика.

Год. 1827/8 полазио је Панчић четврти разред (quartam grammaticae scholam). У I. течају имао је из владања први ред с биљешком: sub vigili oculo, из науке вјере први ред, из осталих предмета први ред, те је био по науку вјере 17, а по осталима предметима 5. између 28 ученика. — У II. течају имао је из владања први ред, из науке вјере први ред, из осталих предмета први ред, те је био по науку 19. по осталима предметима 5. између 28 ученика.

Год. 1828/9. полазио је Панчић пети разред (primam humanitatis scholam). У I. течају имао је из владања први ред, из наука вјере први ред, из осталих предмета изврстно, те је био по науку вјере 25. између 29 ученика, по осталима предметима 4. — У II течају имао је из владања први ред, из наука вјере изврстно, те је био по предметима 5. између 29 ученика. У овом течају био је Панчић за испита из наука вјере веома болестан, те је положио испит из тога предмета три дана касније (aegre valens examen non subivit post tri duum convaluit et examen eminenter subivit).

[1]) Почевши од трећега разреда ученици су лоцирани на посе по науку вјере, на посе по ост. предметима.

Год. 1829/30. био је Панчић у шестом разреду (secunda humanitatis schola). У I. течају имао је из владања први ред с бильешком: eget vigili oculo, из наука вјере изврстно, из осталих предмета изврстно те је био по науку вјере 7. између 29 ученика по осталима предметима 5. — У II. течају имао је из владања први ред, из наука вјере први ред, из осталих предмета изврстно. те је био по науку вјере 10. између 29 ученика, по осталима предметима 5.

Учитељи Панчићеви бијаху: у првом разреду Нобор Шимон, у другом Гашпар Комбол, у трећем Гаш. Комбол, у четвртом Фрањо Шрок, у петом Лука Поточњак у шестом Császár.

Кад је Панчић учио на Ријеци, имала је ријечка гимназија само шест разреда.

Зашто је Панчић у четвртом разреду имао лошију оцјену из владања (sub vigili oculo), не може се разабрати из гимназиских списа. Лошија нота из владања (eget vigili oculo), коју је Панчић добио у шестом разреду сва је прилика, да му је подијељена била ради непристојног понашања његових саученика према професору Шроку.

Ево нешто из притужбе тога професора на гимназиско равнатељство од 7. травња 1829.

Inclita regia localis Directio! — Quinta currentis die dominica circa sextam pomeridianam ego infrascritus (Šrok) pergens solus deambulaturus (Brajdam versus) mihi obviam facti sunt 5 studiosi, qui in civitatem jam redibant .. videlicet Curelich, Delia, Giacich, Pancich et Randich Fortunatus. Ego penes transiens, submissa dixi voce: mihi displicet meam deambulastionem prosequens.

Post aliquod temporis spatium celeri passu redeunt Curelich Delia et Giacich, me aggrediuntur tamquam fures, me que ciccumdant. Curelich audacior caeteris me alloquitur dicens: Signore, chi siamo noi? risponda, siamo fose assassini di strada? noi vogliamo s pere per quel motivo Lei ha dette quelle due parole: mihi displicet.

Jo null'altro loro dissi se non che jo vado la mia strada, e che essi vadano la loro..... Curelich per ben quattro volte alzando la voce mi disse con prepontenza, che jo devo rispondere a loro, chi essi sono, perche altrimenti chi mi faranno vedere

Jo loro dissi, andate con nome di Dio e non insultarmi in publica strada e cosi sono partiti verso Fiume, minacciandomi, che già mi farano vedere.[1]

---

[1]) Текст овај, по преводу мога пријатеља г. др. В. Руварца, гласи: Славна краљевска месна дирекцијо! У недељу 5. ов. месеца, око 6 с. после подне, ја потписани (Шрок) ишао сам сам шетајући се (према Брајди), кад ми дође у сусрет 5 ђака, који су се враћали у варош и то Курелић, Делија, Ђачић, Панчић и Срећко Рандић. Пролазећи поред њих рекох тихим гласом „не допада ми се", и ишао сам даље.

После неког времена врате се брзим корацима Курелић, Делија и Ђачић и навале на мене као бесни и опколе ме. Курелић, смелији од осталих, рећи ће ми: ко смо ми господине? Одговорите! Јесмо ли можда друмски разбојници? Хоћемо да знамо зашто сте ви казали оне речи: „не допада ми се".

Ради тога дјела био је Курелић кажњен затвором од три дана, Делија и Ђачић (данашњи још живући др. Ђачић на Ријеци) затвором од једнога дана. Не спомиње се, да је Панчић био кажњен, који, како се види, није инсултирао споменутога професора.

Д-р Ђачић сученик Панчићев, опомиње се Панчића, али кажа да је увек мислио, да је Панчић пошао у попове, те кашње није никад чуо о њему говорити. Поближих вијести о Панчићу за вријеме његових гимназиских наука нијесам могао сазнати на Ријеци.

Саопштио
П. С. Павловић

Ја им ништа друго нисам казао, мањ то да ја идем својим путем, а они нека иду својим.... Курелић, у четири маха, све гласније рече ми дрско да ја морам да одговорим шта су они, јер иначе ће ми већ показати.

Ја им рекох идите збогом и немојте ме вређати на јавном друму, и тако они одоше ка Ријеци, претећи, да ће они мени већ показати.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

I

Конгрес немађарских народности у Угарској

Срби, Словаци и Румуни, по претходном заједничком договору држали су 29. јула ове године заједнички скуп, конгрес, у Пешти, на којем су се договорили о заједничкој одбрани и штићењу својих народносних права, која им се од стране Угарске не признају и сваки дан, незаконо, сужавају и газе Немци и Рушњаци нису у овом договору учествовали, али се прваци Срба, Словака и Румуна надају да ће и они приступити њиховој заједници.

Ресултат тога заједничкога договарања између Срба, Словака и Румуна, на конгресу држаном горњега дана у маџарској престоници, јесте програм који ниже саопштавамо као један важан документ, у коме се огледају тежње немађарских народности у Угарској.

Ко год тај програм пажљиво прочита увериће се како су тежње и жеље Срба, Словака и Румуна врло смерне, и да оне ни најмање не стоје у супротности ни с државном и територијалном целином Угарске, ни с разумном превагом Маџара у тој државној и територијалној целини. На против по ономе што немађарске народности овим програмом траже сваки се поуздано може уверити, како Маџари одричу својим суграђанима, који нису Маџари, најбитније елементе слободнога кретања, с очигледним смером да их насилно помаџаре. Том приликом увериће се многи, да Маџари, поред свега свога хваљења слободоумношћу својом, ни данас још немају *закон* о удружењима и зборовима, него све зборове и удружења држе под окриљем — министра унутрашњих дела, само да би могли сигурно спречавати сваки слободан израз и заједничку радњу суграђана који нису Маџари. Сам овај конгрес држан у Пешти сведок је за то. И ако је он био у затвореном локалу, ту је била сва полиција да бди над — договарањем Срба, Словака и Румуна.

Исто је тако из самога овога програма лако видети на који начин Маџари имају искључиво маџарски парламенат, и ако су они у мањини према скупу других народности. За то они имају три главна средства :

административни притисак: неприродно, вештачко арондирање изборних срезова, по коме су центри српски, словачки, румунски итд. насилно подељени и распарчани на више срезова изборних спајањем појединих делова с маџарским срезовима, и по коме се појединим малим маџарским местима дају посланици, док се много већим српским, словачким, румунским итд. одричу и не дају: и најпосле везивање права гласања за плаћену порезу, којим се начином маса бирача немађара одбија од биралишта. То бива овако: свакоме бирачу израчуна се, ако је Маџар, тачно пореза. па му се она и наплати док се Србину, Словаку, Румуну итд. намерно увек израчуна по две, три крајцаре мање. и кад се овај јави за гласачку листу, онда му се каже да није целу порезу платио, те му се листа не да. Писац ових редова био је 1887. године при избору посланика у Новом Саду те ово зна као очевидац. Од Маџара је пренесено ово везивање права гласања за плаћену порезу и код нас — у наш Устав од 1888. године. Иначе њега нигде нема, јер је оно сасвим бесмислено: у државним је рукама купљење порезе. и држава за то на расположењу има и принудна средства, те с тога апсолутно никаквих паметних разлога нема одузимати некоме грађанину бирачко право зо то — што му држава није порез на време наплатила!

Програм о ком је овде реч значајан је још и у томе, што он стоји потпуно на чисто демократском, слободоумном земљишту: он тражи за све слојеве друштва, без обзира на народност и имаовно стање непосредно и тајно гласање. Ми првацима српским, словачким и румунским можемо на овоме само честитати. А ова тачка програма, поред осталих, јасно је сведочанство колико су неистините жалопојке Маџара како су тобож немађарске народности назадне, те прете њиховој уставној слободи. Прваци немађарских народности треба увек на уму да имају: да је слободоумно земљиште за њих у сваком погледу најповољније и да с њега никад не скрећу. Оно им осигурава свагда и симпатије јевропског јавног мишљења, и свију истински напредних елемената у Аустро-Угарској монархији. У њему је, најпосле, и најсигурнија залога оних захтева народносних које они на својој застави истичу и најсигурније средство за буђење и одржање националне свести својих суграђана. Наши Срби, који су бројно најмањи, али економски прилично јаки, не треба никад да забораве: да су они деца борбе за слободу, коју њихови стари никад нису напуштали. И за то они увек, и у Војводини, и у Троједници, треба да имају широк *слободоуман* програм, који ће разумевати и лако схватити и маса народа, а поред тога и јаку *економску снагу* без које се борба не може успешно водити. У том погледу они морају добро пажњу обратити на то, да држе народ у повољним материјалним приликама, и да помажу све што спречава народно осиромашење и што подиже његов дух и економску снагу.

Нека је још споменуто овде, да би прваци Срба, Словака и Румуна врло добро урадили, кад би на конгресу донесени програм објавили и на француском или немачком језику, и кад би га пропратили јед-

ним ширим објашњењем прилика које су га изазвале и тачака које су тако оправдане да је повољан одзив сигуран. А у исто време тим би начином и пред ширу публику изнели леп факат заједнице три народности, које саме броје преко 5 милијуна душа, и које подједнако и заједнички траже своја права која им насиље мађарско одузимље и гази.

* * *

Сам програм, на конгресу донесен, гласи овако:

I. Да ће се јединство и интегритет земаља круне св. Стевана у сваком правцу чувати и одржавати.

II. Држећи се тврдо народносних (етничких) одношаја и повесничког развитка Угарске, по коме Угарска није таква држава, којој само један народ може дати облик народни, него где само скуп свију у једну целину спојених народа Угарске, држави њен облик дати сме, — то Срби Словаци и Румуни, што живе у Угарској, повлаче из постојећих народносних етничких одношаја и историског развитка Угарске, уз очување интегритета земаља круне св. Стевана, све оне консеквенце, које су потребне за управу државну, с погледом на држање и развитак појединих народа Угарске.

III. Народносним етничким одношајим и повесничким развитком створена природа угарске државе искључује, да један једини народ који ни већину становништва не сачињава, себи својства (атрибуте) државности приписати сме. Тек само целокупности свију угарских народа — као што је то и у законима који стоје изречено — приличи, да се са државом истоветује. Према томе оно, што се назива мађарском државном националном идејом, када својства (атрибуте) државности једном једином племену приписује, које је још у мањини и тиме остале у већини налазеће се народе Угарске, помоћу присвојене државне власти у потчињен положај хоће да стави, стоји у противности и са народним (етничким) одношајима Угарске и њеним историским развитком, а уједно садржава у себи опасност за погодбе опстанка осталих народности које су у већини.

IV. Ради одбране од те опасности, која се већ са делима спрема, да услове опстанка осталих народа Угарске који су у већини уништи, склапају Срби, Словаци и Румуни — уз очување сопствених самосталних досадањих програма народних — савез, да свима законитим средствима своју народност очувају, и надају се да ће се овом савезу и Рушњаци и Немци Угарске придружити, јер савез тај нема у себи ништа против законито, него шта више тежи, да законитим средствима одношаје Угарске на природне основе стави. *Као природни основ има се схватити народносна автономија у оквиру жупанаске поделе.*

V. Овај народносни савез не искључује да свака народност у оквиру својих особених одношаја, за самосталним развитком тежи, чега ради савезне народности узајамну потпору једна другој обећавају.

VI. Немаџарским народима Угарске треба да се очува према границама језика потпуна слобода, тако, *да се у дотичним аутономним областима (жупанијама, варошима, општинама) употребом народног језика како у управи, тако и у судству, карактер дотичне народности удари. У крајевима, где су народности измешане, треба да се, у интересу лакше управе, жупаније по границама језика заокруже (арондирају).*

VII. Полазећи са тога становишта, Срби, Словаци и Румуни не могу се задовољити са такозваним народносним законом од 1868. Изгледа, да је тај закон само зато донесен, да представи страном свету бајаги неку трпљивост (толеранцију) према немаџарским народностима. У истини се тај закон не одржава и сасвим је илузоран. Но докле год овај народносни закон има силу закона, Срби, Словаци и Румуни поштоваће га као закон, али захтевају и од државне власти, да га и она у интересу њиховом као закон испуњава, шта више да га у смислу равноправности прошири. — Поће ли за руком којој од немаџарских народности, да буде заступљена у угарском сабору, захтеваће промену народносног закона у смислу народносне аутономије, на основу начела, изнесених у овом програму. Нарочито пак захтеваће, да је дужност државе културне цели разних народа Угарске из државних средстава потпомагати и у свима појединостима извршити.

VIII. Народности угарске у том су жалосном положају, да не могу узети удела у државном законодавству. Пошто се Угарска сматра баштином једног јединог народа, то се државна власт труди, да угарском парламенту даде облик заступства једне националне државе. Полазећи са тога становишта, дат је Ердељу неправедан изборни закон, али и по изборном реду у ужој Угарској изборни окрузи тако су заокружени, изборне листе обично тако се састављају, да су народносни бирачи потиснути и истребљени, а при самим изборима административне власти служе се таким страховитим пресијама и насилним мерама према народностима, да се тако шта при изборима у цивилизованој Европи нигде догодити не може. При таком стању, где се свето изборно право прави илузорним, морају се Срби, Словаци и Румуни као странке за сада уздржавати од избора за сабор.

IX. У свези с тим жели савез Срба, Словака и Румуна, *да се уведе опште непосредно (директно) једнако и тајно право гласања, праведније заокружење* (арондирање) *изборних округа* даље, да се уклони утицај административних власти на изборе *и да се отклоне оне законске одредбе, по којима губи бирачко право онај, који на време порез не плати.*

X. Пошто у Угарској нема закона, којим се осигурава право слободног удружења и зборова, а владине уредбе, које се на то односе, застареле су и неодређене, те се самовољно тумаче и употребљују тако, да се јавним скуповима и удружењима народности све могуће сметње, које се само замислити дају, на пут стављају, те за њих право скупљања и удружења готово и не постоји, — тежи савез народности за

тим, *да се створи тачан демократски закон за слободно право удружења и зборова.*

XI. Пошто су од стране садашњег система, самовољним мешањем државне власти, законом гарантоване црквено-школске аутономије сасвим илузорнима учињене тражи народносни савез, да се законите црквено-школске аутономије поштују, и одређења о томе појму аутономије потпуно складним проширењем утврде.

XII. Пошто у Угарској узвишена установа поротнога суда постоји само за штампарске ствари и пошто су ти судови хотимично тако уређени да у штампарским стварима немађарских народности суде само Маџари, који су према њима непријатељски расположени и који чак ни језик тих народности не разумеју, што најбоље доказује пренашање поротног суда из Сибиња у Клуж: и пошто тиме та институција изгледа сасвим изопачена, и наперена против сваког слободнијег покрета народносног: — то савез народности иште, *да се ти судови или преместе на такова места, где би се могло без тумача на изворном* (оригиналном *језику штампарског производа расправљати; — или да се институција поротних судова сасвим укине, а штампарске ствари редовним судовима подвргну.*

XIII. Пошто у Ердељу постоји изузетан закон за штампарске ствари, а и у ужој Угарској је слобода штампе скучена погодбом кауције: то савез народности захтева, да се створи једноставан закон за потпуну слободу штампе.

XIV. Пошто савез народности жели, да се слобода у сваком погледу чува, тражи у првом реду, да се слобода постојећих вероисповести поштује. С тог становишта полазећи, бориће се свим законитим средствима савез народности за ревизију донесених црквено-политичких реформама тим пре, што су исте наперене против народног живота појединих народности.

XV. Народности Угарске желе, да се установи министарство за заступање њихових интереса. Министре именује круна, по прилици као за Хрватску и Славонију. (Чеси и Пољаци у Цислитави).

XVI. Савез Срба, Словака и Румуна заступаће, ради лакше управе, одбор који је састављен из четир заступника сваке народности.

XVII. Овај одбор има се постарати да се изведе снажна организација и да се од времена на време при свакој прилици заједничка ограда изјави противу политике однарођења од стране садашњих власника државе.

XVIII. Одбор мора особито на то пазити, да се очува слога између појединих народности и да се уклони све, што би тој слози на путу стајало.

XIX. Да би се велика европска публика, која није довољно обавештена о народносним односима у Угарској, обавестила, одбор ће се трудити, да те одношаје европској штампи што јасније представи.

XX. Конгрес закључује, да се од времена на време (периодично) састаје. Оставља одбору, да одреди, место и време за сазивање.

XXI. Управни одбор има се постарати, да се састави меморандум у име народа, који сачињавају савез народносни, којим би се исцрпно представило стање ствари још пре састанка идућег конгреса, да би се Његовом Величанству цару и краљу поднети могао.

XXII. У случају, да се састанак изабраног одбора спречи, има се политика Срба, Словака и Румуна равнати по начелима, изнесеним у овом програму.

II

Међународна парламентарна конференција за мир

Ове године конференција ова била је у Брислу. Она је већ шеста на реду. Ток и резултат овогодишње парламентарне комисије за међународни мир, мора се признати, улива наду, да ће рад око овога деликатнога питања уродити плодом, ако и не можда са свим брзо и у размеру какав би се желео а оно ипак у доста скорој будућности и у размеру који је, ван сваке сумње, од знатне користи. Први покушаји на овом пољу после шест година већ су уродили тим значајним плодом, да је из средине међународне парламентарне конференције могао изаћи формалан предлог за међународан изборни суд, који би међународне сукобе и спорна питања имао расправљати на миран начин. То је, нема сумње, један знатан корак напред. А кад се узме на ум да су до те сагласности могли доћи виђени људи, скупштинари, разних народа, од којих сваки на свом дому утиче и може утицати на политику, кад се погледа на пријем који је конференција у главном граду Белгије нашла а на одзив саме владе и владаоца белгискога, онда се, без претеривања, сме рачунати на све веће напредовање овога деликатнога посла.

А оно што, по нашем мишљењу, осигурава будућност овоме раду и што чини да ће, по свој прилици, у скором времену *међународни изборни суд* постати стална установа и бити један чинилац међународнога права, јесте баш она велика ратна спрема која се на све стране чини и оно необично савршенство војне технике, које сваким даном све више напредује. Крајности се додирују и — мире. Савршенство савремене војне технике, уз онај силан полет развитка комуникационих средстава, који је последњих деценија тако велике напретке учинио, и уз општу војну обавезу која на бојиште изводи грдне масе, цео народ, изазива баш супротност од оног што се чини да му је природна последица. Велики јевропски ратови су данас непрорачунљиве количине. Последице су страшне и за победиоце скоро исто онако као и за побеђене Технички проналасци су револуционирали ратну вештину и пребацили је са војника на савршенство оружја, а брзина којом иду војно-технички проналасци не да никоме да уведе код себе један нов проналазак пре него што се већ други јавио, који онај први потискује. На тај начин велики ратови постају све више — немогући.

И ето та материјална чињеница је онај главни фактор, који осигурава будућност међународном изборном суду, и преводи га из пар-

ства идеалнога у царство реално, у практичан предлог и живу установу која има своју реалну основу баш у својој противности — савременом савршенству војне технике...

Овогодишња међународна парламентарна конференција за мир израдила је формалан предлог за међународни изборни суд, и решила да се преко владе једне од неутралних држава (белгиске или швајцарске) изнесе пред јевропске државе те окуша какав ће одзив он у њих наћи и да ли ће оне на предлог пристати. Као што се види конференција већ прелази на практично земљиште, и сама та појава је од великог значаја баш и да се покаже да она наилази на тешкоће у прво време. Сам предлог, међутим, такве је природе да је он, предвиђајући тешкоће, готово избегао све оно што би његову оживотворењу могло озбиљно сметати. Он се ограничио на сам принцип и на најпотребније елементе његова оживотворења. Све је друго што би могло сметати или слободу кретања појединих држава ограничавати остављено на страну. Државама је остављено на вољу кад и зашто да се обраћају изборном суду, и кад начелно пристану на њ.

Сам текст предлога гласи овако у преводу:

Предлог за међународни изборни суд.

Чл. 1. Државе, које пристају на начело изборнога суда, образују сталан међународни изборни суд за расправљање свију спорова, који му се поднесу.

Чл. 2. Седиште изборнога суда одредиће доцније саме државе. Оно се може и променити закључком држава уговорница за који је потребно најмање три четвртине свију гласова. Држава у којој је седиште изборнога суда јемчи за његову безбедност као и за слободу његових саветовања и одлука.

Чл. 3. Свака влада именује два члана за овај изборни суд, али је слободно да и више влада заједнички изберу једног истог члана за свога представника. Наименовање вреди за пет година: а може се после тога времена опет исти члан изабрати.

Чл 4. Плата, дневница и путни трошкови, као и накнаде делегатима дају владе, које су их наименовале. Трошкове самога изборнога суда сносе подједнако све државе уговорнице.

Чл. 5. Изборни суд бира из своје средине председника на годину дана. Који је био један пут председник може се тек после пет година поново бирати. Изборни суд бира и секретаре и све потребне чиновнике. Секретар мора бити у седишту изборнога суда и чувати архиву.

Чл. 6. Изборни суд извештавају о спорном случају парничне стране преко секретара. Председник тада одређује судије, који ће ствар у првој инстанцији одлучити. Ово одређивање мора пак сам суд извршити, ако то која од парничних страна захтева. Представници парничних држава не могу бити чланови суда у првој инстанцији. Ниједан члан не може одрећи избор.

Чл. 7. Парничне стране могу се увек наравнати и сам изборни суд може наравнање предложити. Одустајање је допуштено.

Чл. 8. Пресуда се мора образложити и за два месеца по свршеном суђењу донети. Пресуду саопштава секретар.

Чл. 9. Свака страна има право за три месеца од саопштења апеловати противу пресуде прве инстанције. Цео изборни суд чини онда апелациони суд. Представници интересованих држава па и чланови, који су у саветовањима први пут учествовали искључују се сад из решавања. Поступак је онакав исти као и при првом решавању. Одлука апелационог суда је дефинитивна. Жалбе нема.

Чл. 10. Парничне стране могу увек тражити састав изборнога суда и не саопштив то секретару

Чл. 11. Извршење пресуде остављено је на част и поштовање уговора од стране држава.

Чл. 12. У чл. 3. предвиђена наименовања извршиће се за 6 месеца по измени ратификација овога споразума. Она ће се дипломатским путем саопштити. Изборни се суд конституише месец дана после наименовања судија.

Чл. 13. Организација изборнога суда саставни је део овога споразума.

Чл. 14. Државе, које овај споразум не потпишу, могу сваки пут пристанак свој дати пријавом држави, у којој је седиште изборнога суда.

Конференција која за овом долази биће по решењу, донетом ове године у Бриселу, у Пешти. Истина да су се томе противили румунски делегати, али је тако решење конференција усвојила.

Срби су, на оваквој једној конференцији, били заступљени у Риму, а на овогодишњој у Бриселу нису били заступљени. Прилике, у којима се Србија и ове године, као и прошле, налазила, могу то лако објаснити.

Р. М. П.

Један племенити задатак за нашу женску интелигенцију.

Нема сумње да ће се једном и наш државни живот кренути природним током. Ну и кад наступи то време ипак има две ствари, које се доцније ни најродољубивијом владавином не могу поправити — ако се благовремено не спрече.

Те две ствари јесу:

1. *Закржљављеност* (дегенерисање) *нашег народа* и
2. *Опустошење наших шума.*

Има места у Србији где уништење шуме није Бог зна од какве велике штете. Та су места она, која су у равницама или на планинама

са благим странама. Ту кад се шума обори из пањева избија нова, или ако се искрчи — изилазе добре њиве и ливаде.

Ну, како је Србија махом брдовита земља и у многим крајевима ова брда имају јако стрмените стране, те после уништења шуме услед наглих и јаких киша искрену по странама јаруге и кроз ове јури шљунак и камен у плодне долине и засипа их.

Ну, још горе је ако су ова стрма брда са каменитом подлогом — ту више ништа не помаже, кад вода после уништене шуме оно мало одозго земље спере и крш и камен постане.

И овога већ у нас по несрећи има. Ко је путовао по Србији у последње време могао је на више места приметити заостале суве пањеве, који се још неком жилом у камену држе, а на врху овога брда види се још добро одржана шума, коју онај упропаститељ због неприступачности није могао да уништи.

Ја мислим да се и странцу човеку отима уздах, кад види како се за ових 10—15 година од наших китњастих брда начиниле јаруге и голе стене.

И за ово су све опет наше несрећне и непатриотске управе криве. Је ли председник општине само владин човек он сме и порезу да краде и шуму да обара и капетан и истражни судија, поред доста строго написаног закона о горосечи — силом затварају очи и ансе онога, који противу овога виче.

Тек кад се промене управа, дође тај председник под суд — али која вајда, шума у корен посечена и сад остао го камен. Имао сам прилике у ваљевском округу да видим, где су људи просто напустили своја имања и иселили се у друга места само због тога, што су остали без шуме и што им вода са планине засула каменом њиве.

Наши министри полиције махом се не сећају при давању инштрукција новопостављеним начелницима и капетанима, да им обрате пажњу да се старају да се шуме не пустоше и зато смо сад дочекали, да се народ у старом смедеревском округу — у Морави — сламом и тулузином греје, јер је у том крају сва шума затрвена.

Ово питање о опустошавању шума у нас стоји у тесној вези са народним здрављем, па ипак остављам нека ко стручнији о томе што каже а ја ћу овде као лекар коју више речи о оном првом питању — *шта је узрок те наш народ кржљави?* Српски се народ састоји од 90 процента сељака. Било коме мило или не мило — то је факат и свака наша државна управа требала би да ово има увек на уму. И за ових 90% српског народа скоро нико није ништа урадио у погледу његовог физичког и економског напретка. Он живи код своје куће и ради земљу онако исто, као што је пре Косова живео и радио. У местима где је шуме нестало, сад је још и горе.

Ми имамо санитетски закон, на коме нам чак и неке велике државе завиде — где место закона министарски расписи постоје. Ми имамо толиких лекара и као што сам једном рекао, од њих народ никакве вајде у погледу *хигијенском* нема. Што овде написах, хоћу ево и да докажем.

Која је вајда томе сељаку, кад му је лекар дошао његовој кући, где му двоје — троје задругара леже од запаљења плућа, не на кревету, него на поњави, испод које је гола земља. Соба неокречена, мрачна, јер место стакла на прозору стоји залепљена пенџерлија артија. Таван од гара ламиног (без стаклета) чађав.

И сад и власт, која ме је послала тражи „да зарази станем на пут“ а и овај сељак, који ме је довео тражи да му „препишем лекове.“

За ово није нужно да човек буде лекар па да зна, да овде и у оваким околностима никакви лекови из апотеке не помажу.

Овде је са лекаром требао да пође један дунђерин, који ће да кречи а други да прави ногарета за кревете. За ове јевтине ствари није потребан какав богат санитетски фонд.

3 дугачка ногарета, 5—6 дасака, *једна сламњача* и ето вам кревета, где поред родитеља и двоје деце могу да леже.

Лекари нису у стању ни за 50 год. нашу *сељанку* томе научити.

Видели смо и уверили смо се, да и школе нису могле баш ништа у овоме погледу да учине, јер школе посећују мушкарци а „кућа стоји на жени.“

Ни служење у војсци није било кадро што год да кућевни живот нашег сељака у напред крене. Војник буде посилни код фамилијарног официра, одржава овоме кућу као да је у вароши одрастао и тај војник кад оде у село падне у онај стари мурдарлук и за неколико месеци једва ћете га познати, да је био 2 године у каквој чистој кући.

Свршио младић ратарску школу, имућан и место да је на свом великом имању, он служи као порезник. Познавајући једнога од ових као ваљаног човека, ја га упитах, што не иде да ради своје имање? — он ми одговори: годину дана сам седео и муку мучио да оне жене дотерам у ред, па кад сам видео да ћу напослетку и сам подлећи старом мурдалуку — ја утеках.

Е па кад не могу у уређењу сељачке куће и неговању деце да помогну лекари, војска школа — има ли онда кога у овој земљи да може?

Има — и то је наше „Женско Друштво.“

Нема готово паланке у Србији, где ово друштво нема свог пододбора.

Па ево како може наше Женско Друштво овде да помогне:

Изашиљати чланице редом у свако село. Онде где нађу да је кућа најбоље уређена, ту домаћицу било у новцу, било у каквој нашој тканини наградити. Ретко која жена хоће да пристане, да се за њу каже да је мурдаруша — ту су жене веома осетљиве и свака ће се трудити да и њена кућа буде онако уређена, да кад чланице други пут буду дошле и њу за ваљано уређење куће похвале и награде. Треба им отворити вољу и утакмицу у овој ствари.

Том приликом треба да чланице са сељанкама у ближе познанство ступе, да кад ове у варош дођу њих посете, да их сваком приликом у гајењу деце поучавају, јер је цифра разболевања и умирања наше се-

оске деце просто страшна. Српска сељанка готово ништа друго не ради но само рађа, мучи се око оног детета, оставља кућевне и пољске радове да га до 10-те године после сарани. (Статистика најновијег нашег пописа показује *да једна трећина сеоске деце до 10 године помре.* Само у смедеревском *срезу* прошле 1894. године *умрло* је од гушобоље 564 детета, а колико још од других болести?

Даље — Женско Друштво да узима сеоске девојке и да их по једну годину дана шаље у какву *сељачку* кућу, која се својом чистотом одвојила од осталих. Али нипошто да се сеоске девојке узимају у варошке куће, јер би онда таква кад се врати била само од штете за селака (јер би се покондирила и не би јој се село ни сеоски радови милили).

Сем тога има једна ствар деликатне природе — о којој наш женски свет хоће само са женама да говори. Кад јој ја као лекар говорим, она обара очи доле, не што се стиди, но што-то није обичај да мушко о томе говори.

И баш то би било једно од најважнијих питања, о коме би требало чланице Женског Друштва мајке по селима да поуче — а то је: *како се треба чувати после порођаја?*

Бечки професор за бабичлук -- Шаута, чији су радови сви написани онако, како он обично и разговара, — рекао је у једном од последњих својих штампаних предавања ово:

Код животиња нема тога да после порођаја неколико дана обleже, него чим се тај акат сврши, трче брже боље и траже рану и ништа им не буде. Тима, који жену у овоме са животињама сравњују одговарам: (вели проф. Шаута) да кад би човек ишао на четири ноге, онда би и ја био за то, да се жена одмах дигне. Али како човек на две ноге иде и терет целе утробе на разглављене карлице и кретине притискује, то жена није у стању овај терет одмах после порођаја да издржи

Сваки од нас лекара, који је имао прилике да наш женски сеоски свет чешће прегледа имао је прилике да се увери, колико испалих материца (Prolapsus port vaginal) код сељанака има.

У нас се жене на селу крију, кад осете порођај по буџацима и држе да је срамота после порођаја да је укућани гледају да лежи. С тога се она диже и одмах прихвата своје послове и тиме се и она и њен човек дичи.

Кад би свака жена због овог раног дизања умрла — онда би се оне одвикле и послушале би лекарски савет, али овако, нека умре од овога тек при петом порођају. Оне пак које често рађају па остану живе, њима махом испадне материца и као што проф. Шаута тврди, те жене, које прописно време по порођају не одлеже, брзо оматоре, што се и код српских сељанака потврђује, јер је свакоме познато, како наше сељанке брзо старе.

Жена по порођају мора да одлежи донде, *док увећана материца не дође близу старе мере, док materичне везе не очврсну и мора да одлежи:*

зато, да се од порођајног зора разглављене крстине и карлице полагано врате у првашње стање

Ето то треба жена жени да каже: а ми ћемо лекари опет људима да читамо, да то не сматрају за лењост, но да је то у њихову корист, да им се после не вуче жена по кући као пребијена, но кад се дигне — да сева по кући здрава и весела.

Здрава и јака жена треба седам дана после порођаја у постељи на сламњачи и кревету да одлежи, а не на поњави и голој тврдој земљи.

Слабуњава пак 12—14 дана да се из кревета не макне. Овако раним дизањем, и тешким пословима жена не дође до снаге, но онаку ослабелу затече и друга трудноћа и после није чудо, ако слаба жена рађа кржљаву децу.

На овај начин би чланице женског друштва биле апостоли хигијене, нашем, од државне управе, запуштеном народу.

Замислите колико наших образованих женскиња има по варошима без порода, које не знају од дугог времена шта да раде. Ово би и за њих био један племенити а по српски народ користан рад и забава.

И на овај начин наше „Женско Друштво" за 10 година проучило би целу Србију и живот српскога народа изнашло би још боље начине, како би се дошло до тога, да наш сељак живи као човек овога века, да гаји децу, како најпростији основи хигијене захтевају и на тај начин да се одржи физички за боља и *паметнија* времена.

Наше сеоско женскиње то је ни више ни мање — *но пола Србије* Да се ова половина Србије треба чему обучити, то до сад није нико ни замишљао.

Још један скроман предлог. Нека би сваки онај, који је у стању, а нарочито онај, који порода нема, остављао у фондове, из чијих прихода да се награђују наше ваљане сеоске домаћице, које ће служити за углед осталима, за које се нико није постарао да их извуче из живота, којим су живеле наше сељанке још за време Немање и раније.

Др. Лаза М. Д.

ПРЕГЛЕД БУГАРСКИХ ЛИСТОВА

Прво је што пада у очи, кад се прегледају последње свеске бугарских листова, намењених науци, књижевности и друштвеном животу, похвална тежња, да на својим страницама обухвате све, што читаоцима њиховим може бити од користи ма у ком погледу. По ономе што ови листови доносе, лепо се може видети, шта бугарске читаоце интересује, или шта би их, по мишљењу одличних им књижевника, требало да интересује, те смо према томе у стању уочити и потребе, које одређују правац развићу савремене бугарске књижевности. Колико је жив научни покрет у суседне нам браће, може се видети по њихову *Сборнику за народне умотворине*, чије име не одговара садржини, која се у њему износи, јер је овај *Сборник* средиште свега научнога рада у Бугарској, а не само рада на фолклористици. Какве су им пак књижевне потребе, види се по месечним часописима, којима је задатак те потребе подмиривати, а међу њима су најугледније: *Българскu прѣгледъ*, *Мысль* и *Българска Сбирка*, о којима је већ било говора у нашем *Делу*. Кад се *три* часописа истичу као најугледнији, значи да их у наше источне браће има повише, и то би била лепа сведоџба о вредноћи њихових књижевника, и ако се, судећи по каквоћи њихове садржине, не може дати таква иста сведоџба и о њиховој спреми. У осталом сама та околност, што у Бугарској могу којекако да опстану, па, релативно узевши, и да напредују понеки часописи, добар је знак, по којем се може с разлогом закључивати, да нашу источну браћу и у овом погледу очекује боља будућност. Да није великога броја читалаца, мучно би се било одржати толиком броју часописа. А где је читалаца, ту је и претплатника, без којих часописима нема најглавније погодбе да могу напредовати. Што је у ком народу јачега корена ухватила писменост, то је у њему и више људи, који имају и воље и потребе, да се том писменошћу користе. У таком је народу повише читалаца, па, разуме се, и више погодаба, да од књижевности буде користи по народно напредовање, коме она може бити један од врло важних чинилаца. Како стоје Бугари са писменошћу, може се видети из ових података: Бугарска је, по статистици за 1888/9 годину, имала, на 3.154.375 становника, 537.824 до-

тета за школу дорасла, од којих су школу походила 172.183; према томе у Бугарској, на 1000 становника, има учитеља-ица 1,57, а деце која школу походе 51,59. Србија, према статистици од 1890/1 године, има, на 2,161.961 становника, 349.546 деце за школу дорасле, од којих је школу походило 57.046: према томе, ми имамо, на 1000 становника, учитеља-ица 0,66, а деце која школу походе 26.38. Ове нам цифре, ако не што друго, могу донекле објаснити то, откуд у Бугара могућност, да одржавају толике месечне часописе.

*

Садржина последњих свезака *Българске Сбирке* (III—VI) врло је разноврсна: нарочито је добро заступљена лепа књижевност и оригиналним и преведеним прилозима. Међу оригиналним прилозима највише привлаче пажњу читалаца песме („Кад се пролеће приближи.“ „У изгнању“) и слика („Народ“) од Ив. Вазова, најбољега међу савременим бугарским књижевним радницима. Остали прилози ове врсте, изузевши песму „Дужност и истина“ од Ст. Михајловскога, немају у себи ничега особитога, на што би вредило скренути пажњу наших читалаца, који су и иначе сити песама, у којима стихови замењују поезију, декламација — истинито осећање, а опште фразе — узвишене мисли и идеје. Љубав сензуално схваћена, природа, осећања којима недостаје искрености, то су обични мотиви песника, који немају о чем другом да певају, и ако би зар на другом пољу нашли пуне руке посла. Како су савремени, *млађи* бугарски песници сиромашни у мотивима, који их крећу на певање, да наведемо један — два примера. Р. Узунов је од млађих бугарских песника, чије производе сретамо у сва три поменута боља часописа бугарска. У априлској свесци *Българ. Сбирке* штампао је једну песму „*Романс*“, са којом се дословице слаже песма „Бѣгство“ (романс), штампана под потписом К. Х. у мартовској свесци *Мысли*. Ф. Панајотов, такође један од млађих песника, штампао је у фебруар-мартов. свесци *Българ. Прѣглед*а песму „Въ една нощ“, коју смо опет дословице прештампану нашли и у јунској свесци *истога* часописа. Исти је песник у априлској свесци *Бълг. Прѣглед*а штампао буквалан превод познате песме пок. Војислава „Звезда“, не казавши да је то превод и чија је песма, ма да је ова иста песма, у преводу г. Попова, штампана прошле године у сва три ова часописа бугарска. Чудна нам је. доиста и смелост г Панајотова и немар редакције *Българ Прѣгледа*, која је и лане имала случајева овакве радње са причама пок. Л. Лазаревића. Више пажње не би нахудило лепом гласу овога часописа. Тако исто — кад је већ реч о сиромаштини мотива — и песме „Дух пролећа“ од К. Х. и „Чудно, във минути на страданія“ од Н. Милкова, које су штампане у *Мисли*, чудно нас подсећају на песме пок. Надсона, који је и иначе популаран у Бугарској. Овакви примери нису ретки, а никако нису за одобравање.

Међу преводима, којих има повише, највише пажње заслужују пок. Љубе Ненадовића „Писма из Немачке" у преводу Д. К. Попова. Превод је леп, тачан и правилан, а да је и врло добро примењен, сведоче нам одзиви, које су о њему донели неколики листови бугарски. У мартовској свесци *Мисли*, у одељку *месечне књижевне белешке* пише уредник тога одељка П. Д. Плачков о преводу ових „Писама." „Да се преводи из лепе књижевности наших суседа важно је у многом погледу. То треба да радимо, прво, што ће за нас бити боље, у колико боље познајемо своје суседе; друго — што је добар пример, кад га даје сусед, од много већег утицаја, него ли добар пример који даје далеки какав странац, јер је сваки по природи склон мерити се пре са суседом него ли са онима, од којих је удаљен; треће — што се у књижевности суседног народа налази много више слика, у којима се износи нешто на лик нашега живота, него ли у књижевности народа удаљених."

„Писма су врло подесан литерарни облик. Можете у њима говорити прозом, можете и да певате везаним слогом, можете да описујете, да причате и да умујете. Ну, најбоља им је особина, што можете у једном и истом писму да пишете, држећи се свих ових литерарних метода, и да се при том задржите на толико предмета колико хоћете. Писма, другим речима, личе на пун пунцат — амбар, и због тога су врло подесна за хумор".

„П Ненадовић је изабрао писма да кроз њих баца своје убојне стреле. Користећи се потпуно слободом, коју даје писцу ова врста књижевнога рада, он не пише у једном писму о једном само предмету: према почетку његова писма ви се не можете досетити, чиме ће писац да заврши своје белешке. Пише из туђине, али му писма немају карактер путничких бележака, јер му појединости, којих се у свима додирује, нису везане једна за другу ни по вршењу ни по месту. Ово скакање, изведено као што је у Ненадовића, изазива смех и видан је елеменат у хумору...

„Ненадовић пише из Немачке и за то су његове хумористичке стреле највише управљене на слабости и глупости странаца: али он не заборавља за то ни оне који су му блиски."

„Ништа није хумористичније, него кад се човек представи, како се шали са самим собом. То не иде од руке сваком хумористи. Ненадовић је и у томе мајстор: у његовим је писмима пуно примера за ово"..

„Да што рељефније истакне противречности из живота, које хумору дају сву његову снагу, Ненадовић се врло много служи кратким, равномерним реченицама а особито антитезама нпр. Немци не знају да пишу за Французе, а Французи пишу за цео свет" итд.

„Из две противречности, које су стављене једна уз другу, само онда истиче хумор, ако једна унижава другу. Ово унижавање може имати неколико ступњева и може се изводити у различним приликама. Хумор може бити производ овога унижавања само онда, кад оно није

претерано и кад није изведено у приликама, које могу да изазову друга озбиљнија осећања. И за то писац треба да буде врло обазрив. Ненадовић је у овом погледу дивно испунио своју задаћу, и с тога управо и држимо да је он велики као хумориста. Никада вас он не наводи на мисао, да својим смехом хоће да постигне какву задњу, егоистичну сврху; никад вам не допушта да сажаљевате предмет коме се он подсмева, а никад не напада безобзирно оно, што је светиња већини добро васпитанога друштва. Његов је хумор здрав, чистосрдачан хумор".

„На крају нека нам је још допуштено рећи, да нас Ненадовић не само забавља него и поучава својим оштроумним рефлексијама и карактеристикама западно-европскога живота. Ово се нарочито боље још види у другом писму. У том је погледу Ненадовић близак њима од нових американских хумориста." — Тако Плачков, а др. К. Кретев, о којем је било речи у нашем *Делу*, критикујући *Българ. Сбирку* у априлској свесци *Мисли*, овако говори о преводу ових „Писама": „Од свега што је у *Българ. Сбирци* лепо, најлепша су Ненадовића „Писма", која је дивно превео Д. К. Попов. Може их читати човек до миле воље, па никад да му не буде доста. Писац је завртео један магичан калејдоскоп, из којега прште искре ироније и оштроумља. Пред нама је један словенски *Хајне*, који истина нема његове поезије, али и не страда од његових каприса. Треба завидети нашим суседима, што имају тако духовита писца, *Бълг. Сбирци* — што има превод његових „Писама".

Од осталих прилога који се налазе у овим свескама *Бълг. Сбирке*, осим превода вреде помена Д. Маринова чланци: „Наше мане" и „Католичка мисија у нас". Маринов је бугарски Милићевић. Ради прикупљања етнографскога градива он је врло много путовао по Бугарској, па се том приликом упознао са многим невољама, од којих пати маса бугарскога народа. У чланку „Наше мане" износи нам г. Маринов низ слика, по којима се види, како се, крај приличне суме која је буџетом одређена за чување народнога здравља, опет бугарски сељак лечи кад му помоћ затреба, код врачара и баба. Мало је лекара, који знају народ и имају осећања за његове патње: већином су странци, које је у ове крајеве довела жудња за новцем: а много их је, којима не достаје спреме за тако узвишен позив. У чланку „Католичка мисија у нас" износи низ чисто невероватних факата, о штетном раду католичких мисионара, који су већином, од скора, Талијани. Не само што ови мисионари глобе свет, шире ужасан неморал, него, што је још горе, утврђују народ, а нарочито жене, у биготизму и убијају у њему свако национално осећање. Факта су доиста такве природе, да се мора човек грозити и симпатисати бугарским родољубима, код којих се већ осећа силан покрет противу талијанских домина. — Тако су исто пажње вредни чланци: „Извозна трговина са домаћом стоком", у којем Н. Б. доказује, како би, према ономе што Аустро-Угарска увози у Бугарску, бугарски државници требали са много разлога, да траже, да се са Аустро-Угарском закључи ветеринарна конвенција „бар каква је ова наша": „Штета по-

друштво услед недостатака школскога образовања, у нас", у коме познати лекар — психолог др. Д. С. Пасманик указује на штете, које потичу отуда, што се, због умног образовања, заборавило морално васпитање и физичко развијање ученика, и показује, какви треба да су учитељи и шта треба радити, па да се у школи остваре погодбе за физичко развијање ученика: „Општинске библиотеке", у коме Недељев предлаже, да се законским путем у општинама установе библиотеке и поред њих читаонице, којима би управљали народни учитељи итд.

Осим овога има у свакој свесци *Б. Сбирке* пуно различних бележака из књижевности и живота, оцена нових књига, библиограф. бележака о новим књигама итд.

*

Ма колико да су Бугари богати месечним књижевним часописима, нису за то богати и књижевним радницима. Ко прати садржину бољих им часописа, мора запазити, да у свима, сем неколико изузетака, наилази на исте готово сараднике, и ако се уредници старају да им листови представљају известан правац. Исте песнике и приповедаче, и старије и млађе, са чијим смо се књижевним производима упознали, читајући *Б. Сбирку*, сретамо и у *Мысли*, те, према томе, за овај део, лепу књижевност, вреди и за *Мыслъ* оно што смо рекли о њему, говорећи о *Б. Сбирци*. Од превода у *Мысли* нарочито привлачи пажњу Алгијерова *Божанска Комедија*, коју је превео и потребним коментарима снабдео познати књижевник бугарски К. Величков (сада министар просвете). По суду зналаца превод овај заслужује хвалу у сваком погледу. Тако исто вреди да се нарочито помену песнички прилози Ст. Михајловскога („Сатирички сонети") и П. П. Славејкова (баладе „Нераздвојни" и „Микл-Анђело").

Приповедака је и оригиналних и преведених у *Мысли* мање него у *Б. Сбирци*, али су, нарочито оригиналне, пробраније и по начину како су обрађене и по идеји која је кроз њих проведена. Највише су нас интересовале приче: Веселинова „Коменов", Ал. Константинова „Баја Гању прави изборе" и П. П. Висковскога „Рубинштајн", јер је свима сиже узет из савременога живота, политичкога и друштвенога, те, по ономе како је у њима обрађен, можемо донекле да познамо, како се тај живот сложио под утицајем прилика, које су одређивале, последњих година, правац целокупноме развићу бугарскога друштва. Коменов и Баја Гању су типови, каквих, на жалост, има прилично и у нашем друштву. Није ни чудно: створиле су их исте прилике — непрестане трзавице које изазивају честе политичке промене и владавине које се, у пркос јасно израженој вољи народној, држе силом.

Коменов је практичан човек, добро познаје дух времена и уме врло лепо, да се користи тиме. Обдарен је добрим умом, окретношћу и у говору и у држању, за чудо добро зна прилагодити се свима приликама и извући се из свих неприлика. Не руководи га никаква виша идеја. Да

добро живи, да се одржава на висини, да се у друштву слуша — томе он тежи и да то постигне, нема средстава, која му његова растегљива савест не би одобрила. Он по потреби мења и говор, и понашање, и уверења. Данас је конзервативац, сутра ватрен либерал: данас се клања Стамболову, сутра шаље писма, у којима честита Цанкову повратак у отаџбину. А у приликама, кад се не зна ништа одређено, кад се, крај све видљиве сталности, непрестано очекује промена, он уме да буде врло обазрив. Он, на пример, данас не пропушта згодан случај да искаже своја „тврда“ политичка уверења и, показујући се као ватрен привржених владине странке, блатом се баца на присталице тиранскога режима до 18 маја. А према русофилској странци је до крајности резервисан — против ње не говори ништа, не раздваја се од њених присталица, и у исто доба, кад се свету приказује као партизан данашње владе, неће пропустити прилику да да израза и своме русофилству. Падне ли данашња влада, треба имати готов мост да се пређе у присталице оних који имају данас највише изгледа да дођу на владу. Прича је Веселинова проста: он се користно неколиким догађајима последњих година, да нам пружи верну, јасну и потпуну карактеристику Коменова. Других лица у причи нема, а какав је Коменов видели смо.

А Баја-Гању? То је са свим друкчији тип, из друге средине узет, али опет за то производ оних истих прилика, које су и Коменова привикле да се по ветру повија, гледајући увек своје личне користи. У причи, у којој је Баја Гању главни јунак, износи нам писац, г. А. Константинов, низ слика, у којима су фотографисане, тако су верне, прилике о изборима народних посланика. Ове нас слике поражавају ужасима, који нису стални пратиоци само бугарских избора. Да нисмо и сами преживели по нешто од онога што нам г. Константинов прича о бугарским изборима, рекли бисмо, да није могућно све оно што нам писац износи као истините згоде са избора у Бугарској. А овако нам остаје да се тешимо — ако то може бити утеха! — да није наша земља ни једина, ни најбогатија примерима где може бити песница јача од права, разуме се, на штету и правде, и морала, и напретка народнога. Исти узроци, на исте и последице. Разлика је само у јачини и форми, у колико је бугарско друштво природно млађе и неразвијеније. Зар и у нас нема типова à la Баја-Гању? Није Баја-Гању глуп човек: прошао је он и доста света, али је у њему видео само оно, што је појачавало његов и иначе доста развијен дар лукавости. Да разуме узвишене интересе своје отаџбине, неспособан је не толико због слабе памети, колико због претеране тежње да буде, по што по то, и он нека сила, неки народни представник. Суров је и груб, увек готов на сва средства, која га воде његову циљу. У осталом и нема чега да се плаши, јер је уза њ власт, којој баш такви људи и требају да помоћу њих изиграва законом зајемчена права народна и сузбије све што је племенитије у народу. Баја Гању је главни покретач изборне борбе, која је

предмет причи — он ствара планове и изводи их потпомогнут плаћеним људима и влашћу. Да противнике сатре, најрадије употребљује или боље злоупотребљује династичку привреженост. Противници владе оглашују се као противници династије, против којих се нанујда каква пијанчура да их на неред изазове, како би власт имала права да се умеша и... ствар је готова, владина је странка победила. Што је влади противно, власт разгони са биралишта, да направи места руљи пијаних бескућника којој је на челу Баја-Гању. И све се лепо свршава. Владини су листови пуни телеграма о победи своје странке. Влади је сталност обезбеђена, јер Баја-Гању, као народни представник, иде у скупштину, да у њој са себи сличнима и по памети и по моралу изгласава законе. А народ? Док нам је Баја-Гању писац показао какав је у радњи, о противнику му, И. Граматикову, опозиционом кандидату, дао нам је само карактеристику. Можда је то и погрешка, али се нама чини да писац и није могао друкчије урадити. Баја-Гању допста само и ради, разуме се, како му памет његова диктује, а И Граматиков је више пасиван, повучен у себе, заузет својим мислима и идеалима Други су га кандидовали, други за њега раде, а он... он само сања о срећи народној, о добру које му може донети интелигенција, о своме будућем раду. Он је себи изборе замишљао онакве, какве их прописује изборни закон и као крајњи оптимиста није ни помислити могао да они могу бити и друкчији. Њега је често пута немило дирало по неко предузеће његових начелних пријатеља, покушавао је противу тога дићи свој глас, али су га они увек ућуткали: „Гледај ти само мирно шта се ради; не разумеш ти ова посла, све ће добро бити“. И он је на крају крајева и сверовао, да мора бити добро, кад га тако сви уверавају. А кад је настала, у дворишту општинском, на дан избора гужва: кад је видео како севају ножеви у рукама пијаних адрмоваца и сабље у рукама жандара; кад се, посред писке и јаука рањених и изубијаних, нашао на улици и са̂м добро пригњечен — као да га је муња ударила, тако је био поражен, а у ушима су му непрестано звониле речи баја Гањове, који је са горњега спрата суднице довикивао: „И ми смо били мало-много по Европи и знамо ове беспослице, ове изборе. Ја сам био и у Белгији“... Сиромах Граматиков! Морао се у том часу сетити, што му један пријатељ дан раније писаше: „Народ у који ти верујеш, кажем ти, *роб је*; робовање је њему блаженство, тиранија-благостање, потчињеност-јунаштво, а кад се одозго на њ презриво издеру, чини му се да слуша музику! — Па опет је тај народ проклет, и несрећан, три пута несрећан Судба га бије, осуђен је да страда и вуче за друге, непријатељи га муче, а више још него и од њих трпи од пријатеља и спаситеља, те нема сиромах, где да се наслони, куда да погледа, не верује више ни себи ни у судбину своју, него је постао „практичан“ и трезвен, трезвен толико да већ више ништа и не осећа. Без помоћи, без савета, убијен и растрзан и с поља и изнутра, такав је сто сад, жалосан, буром разбијен остатак старих времена“....

Има ли кога да га оживи, да га повуче за собом? — Идеали? — ! — Сујета, ветар!“„.

Како жалосно звоне ове речи, којима је писац завршио своју причу! Изгледа да су оне потекле из чистога уверења, које је писац стекао, посматрајући шта се све у земљи збива и како је народ према свему томе пасиван. И тај утисак јеето толико снажан, да је притискао са свим и пишчеву душу. Величина зла, пасивности народне, обузела је и њега. Али се нама опет чини, да је погрешно, што је баш њима завршио ову своју иначе лепу слику. Ако је живот бугарски тако пун појава, које душу племенитих људи испуњују зебњом за будућност народну, зар и књижевност, ма да је огледало тога живота треба ту зебњу да појачава до граница, иза којих се иде у немар и индиферентност? Писац кори народ због његове велике пасивности, а овамо тенденцијом своје приче, мож'да и нехотично, ствара у читаоца расположење да се и сами подају ономе „нека иде како иде“! То је мала недоследност, која се прилично осећа и квари утисак целе приче ма да се психолошки да објаснити. „На муци се познају јунаци, у добру је лако добар бити“ — вели наш бесмртни песник. И право вели. Шта је јада претурио наш народ, да оставимо оно што је давно било, само последњих година, па се опет ми не подајемо тако клонулости. Главно је знати узроке злу, па их систематски и свесно отклањати: а они су исти и код нас и код Бугара. На онима је који хоће народ да уче показивати му од чега пати, а на народу је — а он ће увек за то имати снаге — да се од зла одбрани. Зашто да ми тугујемо над његовом пропашћу, кад он сам још осећа снаге у борби да истраје, искушењима да одоли? Не требају слободе народу ради интелигенције, него су оне неопходне интелигенцији ради народа и његова напретка. Ово је, по изгледу само парадокс, али по суштини, права истина, коју не треба да сметају с ума ни они који о слободи пишу да је омаловаже, ни они који се њоме одушевљавају. А кад то стоји, онда је јасно, ко треба највише за слободу да се залаже и кога треба кривити, кад се она изиграва.

Ово је смео с ума и г. В а з о в, писац и много старији и много искуснији од г. К о н с т а н т и н о в а, те је испод свега пера испустио сличицу „Народ“, штампану у *Бълг. Сбирци*, у којој је престоничку руљу идентификовао са народом, како би га могао представити као изгредника, за којега нису слободе. Верујемо да је г. Вазов, као искрени поборник слободе, морао туговати, гледајући како руља често пута хоће да обесвети слободу, али му не одобравамо, што није хтео сагледати злу праве виновнике, него се подао презирању према народу, који је свему овоме злу најмање крив. „Презирати демократију у основи је то исто, вели Е. Х а в е, што и презирати човечност. Оправдано је, признајем, оно гнушање, на које наводе човека здрава ума и узвишене душе претеране будалаштине и нискости, за које људи могу бити понекад способни, али је ово осећање само онда чисто, кад је без двају

порока, *очајања* и *надмености*... Нарочито се ваља чувати философу, да не тврди, како су једни паметни а други луди, да не товари за зло грех на душу већине из које себе издваја, и да не чини част, кад се што добро учини, одабраној мањини, у којој и себи означава место". Ако се призна да су ове мисли Хавеове истините, не може се одобрити тенденција прича, поводом којих ово и говоримо: иза оних речи, којима г. Константинов исказује своје презирање према народу, осећа се очајање: а по начину како нам је народ преставио г. Вазов види се да је очајање помешано са — надменошћу. Обоје је, као што видимо, за осуду.

Висковскога причица „Рубинштајн", штампана у јунској свесци *Мысли*, лепа је сатира, у којој се подсмеху излаже надриобразовање престоничких госпођа и њихова тежња да се о свему разговарају, разуме се, по ономе, што о чем нађу у конверзационим и другим лексиконима. Глас да у престоницу долази чувени пијаниста Whitney оживео је престоничке кругове, који су патили од монотоније. Све се спрема на концерат. Али ниједна госпођа није рада отићи на концерат, а да не зна што о чувеном пијанисти Повешће се зар говор, па је срамота ништа о њему не знати. Али за пакост ни у једном лексикону нема никаквих података о чувеном Whitney-у. Готов закључак, да то у право није никаква знаменитост, никога није омела да тај концерат не посети, само се у разговорима, вођеним после концерта, и ако се свирање свима допадало, могло чути, како то управо и није ништа особито. Замислите сад, у како је немио — а читаоцима и смешан положај довео госпође, после извесног времена, телеграм, да тај чувени пијаниста није био нико други него баш главом Рубинштајн, који је путовао под измишљеним именом! Не можете да им се не смејете и да их не — пожалите. Ми смо нарочито баш окренули пажњу читалаца на теме, о којима се баве бугарски приповедачи. Живот нашега друштва ако није тако богат у њима, није много ни сиромашан, па опет наши приповедачи беже од њих: милије им је сликати сеоски живот, којим никад нису живели, подавати се сентименталности, тражећи јој мотиве у љубави, каква није у обичају код нашега народа: бавити се фантастичним измишљањима која би зар могла бити оправдана, кад би из њих избијала каква узвишена идеја, каква светла мисао: износити смешне стране из живота наших паланчана ради самог смеха, иза којега се не виде оне свету невидљиве сузе, које би сведочиле да писац *жали* што их *мора* подсмеху изложити итд.

Од чланака, штампаних у овим свескама *Мысли*, вреди поменути чланке: „Има ли код нас јавнога мњења?" у којем Мирољубов указује како је благословен утицај јавнога мњења и жали што у Бугарској није оно развијено као у другим напреднијим државама, и „Књаз Батемберг и Уједињење", у којем познати нам новинар Ризов, један од најактивнијих радника на уједињењу Румелије са Бугарском, тврди да кнез Батемберг, готово до последњега часа, није знао за овај покрет

и прича како га је он, по поруци својих пријатеља, склонио да привати ово дело.

*

Лепа књижевност у последњим свескама *Българскога Прѣгледа* (IV—VIII) не истиче се ни разноврсношћу ни ваљаношћу изнад прилога ове врсте у *Мисли* и *Бълг. Сбирци*. И овде сретамо исте песнике: Вазова, Славејкова, Панајотова, Константинова, па се доиста чудити морамо њиховој плодовитости, која им даје могућност, да се јављају са својим прилозима у сва три ова месечна часописа. Од превода заслужују помена позната нам „Истинска служба" прича Потапенкова, и „Херман и Деротеја" од Гета у преводу Л. Попова.

Изнад осталих часописа истиче се *Бълг. Прѣгледъ* својим чланцима који су разноврсни, и многим и доста озбиљним књижевним оценама. Међу чланцима нас могу изближе интересовати: „Какве су индустрије могуће у нас", од А. Кър-Аланова, „Белешке о индустрији и трговини у Македонији" из рапорта Кармела Мелија, „Неколике мисли о томе шта ученици треба да читају" од Н. Станека, „Писменост народа у Бугарској" од А. Иширкова, „Персиско-арапски мотиви у бугарским песмама", од К. Махана, „Нове хипотезе о праотаџбини Аријеваца" од Ив. Шишманова. Више него сви ови нас се тичу чланци „Српски језик према бугарском" од Дримколова, о коме смо већ говорили у прошлом прегледу, указавши му основну ману која је дала повода многим другим недостацима и наивним тумачењима (г. Дримколов, на пример, тврди да наши икавци и ијекавци имају сви у 3, 6 и 7 пад. мн. различне облике: робом, роби, робих, док међу тим екавци *под утицајем бугарскога језика*, имају у сва три ова падежа један облик — робовима?); и „Где има Бугара", српске вести из прошлога века, од А. Теодорова. И ако бисмо врло радо избегли полемику по овом питању, не може нам се на ино, него да две три речи проговоримо поводом овога чланка.

Двоје је на што у овоме чланку треба скренути пажњу: прво начин како је израђен, а друго тон којим је написан.

У *Споменику* X Срп. Краљ. Академије, измећу осталих прилога за расветљење наше прошлости, штампан је и „Опис турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српскога, састављен год. 1771 српским партијархом В. Бркићем". Тај је опис за штампу припремио и потребним белешкама снабдео арх. Ил. Руварац. Из ових белешака видимо, да је В. Бркић, пошто је збачен био с престола патријаршискога, пробавио неко време у Црној Гори, одакле је с кнезом Долгоруким отишао у Италију. Бавећи се у Ливорну, Бркић је састављао одговоре на питања, која му је ставио био адмирал Орлов. Та су се питања тицала области турске царевине, племена која у њој живљаху, стања, начина живота и готовости њихове да се прихвате оружја у случају да руска војска уђе у њихове области, управе, закона, трговине

утврђених места, просвете итд. На та је питања В. Бркић одговорио овим „Описом“, којим је узео да се користи В. Тодоров и да тврђењима нашега последњега патријарха Бркића оспори основаност наших тежња у погледу народа који живи у Маћедонији. То је г Тодорову свrха противу које ни ми немамо ништа: ми само не одобравамо закључке, које г. Тодоров доста својевољно изводи из тврђења Бркићевих, за која се ни по чем не може знати, колико су аутентична. О Бркића животу мало се зна, а по ономе што се о њему напабирчило података, види се: да је у непосредној близини Маћедоније, као патријарх српски, пробавио само 2—3 године 1763—1765; да је био родом и васпитањем из крајева од Маћедоније удаљених; да је своје податке о народности племена у областима које је описивао прнео у доба кад је у свима тим крајевима, *због још свежих успомена на живо учешће Срба у ратовима Аустрије са Турском и сеобе у Аустрију*, опасно било народу који је заостао звати се Србима: да је у оно време име Хришћанин било претежније од имена Срби и Бугари, и да је ово последње и могло бити раширеније само због тога, што се оним првим опасно било звати итд. О свему овоме г. Теодоров није хтео, тумачећи тврђења Бркићева како је њему годило, водити рачуна. Заборавио је сем тога, да Бркић, описавши Маћедонију, Дарданију, Мизију горњу и доњу, Србију, Рашку, Босну, Далмацију, Раму, Херцеговину, пре него што ће прећи на опис Грчке, вели : До здѣ описаніе о странахъ *нашихъ*, бившеи державѣ королевства Сербскога, а то значи да је у то доба још и покрај сеобе најбољега дела народа нашега у Аустрију, још била жива свест да су ти крајеви, као саставни делови некадање краљевине српске, *наши*. Ну одмах овде додајемо, да ми не полажемо много на овај факат, не с тога што он није важан (историска свест је толико исто важна у овим питањима колико и језик и обичаји) него с тога што не желимо да улазимо у опширна тумачења о значају историске свести по етнограф. карактер народни. И раније једном приликом, у полемици са *Бълг. Прѣгледом* — кад нам је суђено да са *њим* непрестано полемишемо — рекли смо да је малим народима, као што смо ми, Срби и Бугари, много штете нанело претерано узношење славом својих предака Кад бисмо се ми мање држали граница, до којих су се пружале државе Симеунова и Душанова, лакше бисмо дошли до споразума у питању, које се ето испречило пред нас, те нам не да, на нашу заједничку штету, да схватимо правилно своје рођене интересе и да се уверимо да су питања српско и бугарско у нераздвојној свези и да се једно без другога не могу решити корисно по Бугаре и Србе. Г. Теодоров је у положају да може схватити основаност ових тврђења, за која данас у Србији признају да су оправдана људи који воде прву реч у нашем јавном животу. На опет, по ономе како је овај свој чланак израдио, изгледа, да се ни он не разликује од оне своје браће, којој су Бугари сви Срби до Мораве (као што су, с друге стране само, Хрватима све сами Хрвати којој су Марко Краљевић, Стеван Синђелић, Хајдук Вељко прави правцати Бугари.

итд. На шта најзад, да оставимо све на страну, тврди В. Бркић? Где, по Бркићу, живе Срби? Покрај крајева, за које нам и Бугари не споре да су чисто српски, Срби живе још, како тврди Бркић, у областима: *видинској*, *софиској*, *ћустендилској*, *скопској* и *охридској* У Маћедонији, по Бркићу, нема Срба, *јер он њој бележи уже границе него што јој се данас дају*. Можемо ли ми бити незадовољни овим тврђењима Бркићевим? Доиста не. Да је г. Теодоров хтео прелистати цео *Споменик* X, нашао би, покрај осталих и приложак „Бигорски и Шишевски поменици.“ Као човек који зна шта су то *помениции*, морао би признати, уверивши се да се, на пример, у *Поменику Бигорском* помињу српски владаоци од Немање почевши, српска властела и српски црквени великодостојници, и да нигде нема помена ни о ком бугарском владаоцу, вла стелину итд., да и овај факат нешто значи. Зна се где су манастири Бигорски и Шишевски, а овај му факат, тумачио га г. Теодоров како му драго, може значити само то, да су они у средини, где је жива српска народна свест, где се српски осећа, мисли и говори. Хоће ли г. Теодоров и једног старијег датума доказ, да српско име није било страно у Маћедонији, нарочито у северним јој крајевима упућујемо га, да у Starinama XII стр. 255 нађе и прочита белешку Димитрија. Ђакона Кратовскога, у поговору *српскога* номоканона, преписана, по заповести охридскога архијепископа, за потребе цркава у подручној му архиепископији. У многом је погледу важна та белешка, у којој се прича, како је охрид. архијепископ, обилазећи села и градове, дошао и у Кратово, позвао к себи Ђакона Димитрија и наредио му да, пошто у својој цркви саборној има само на грчкоме језику номоканон, препише *српским језиком* раније преведен номоканон. Нека поразмисли мало г. Теодоров, каква је потреба могла нагонити *охридског* архијепископа, да има у својим црквама номоканон на *српском* језику и којим је језиком говорио *Кратовски* Ђакон, који је тај посао извршио. Да у Кратову, као и у целој скопској области има Срба, није спорио ни Бркић, али то споре данашњи учени људи у Бугарској, који не би ради да чују за српско име у Маћедонији.

Како ми схватамо наше и бугарске интересе, а наше се схватање готово подудара с оним што су о томе писали и странци: Немац Фон Мах и Француз Русе — могли бисмо се лако погодити, па да нам заједничком раду ништа не смета Маћедонија. Ето баш да узмемо за основу погодбе оно што је о њима писао Бркић. Ми бисмо могли уступити Бугарима Бркићеве Србе у видинској, софиској и ћустендилској области, а они да уступе нама Бркићеве Бугаре, у северним странама његове Маћедоније, које је још наш Милутин од Грка освојио био и уговором са Карлом Валојским српској држави обезбеђивао, и који су чинили саставни део наше државе све до коначне јој пропасти. Бугарима остаје много више и на јужној и на југоисточној страни иза ових граница. Од онога што нам Бркић даје, ми бисмо жртвовали више него што тражимо од онога, на што, по његову „Опису“ изгледа да немамо

права. Ми не бежимо ни од борбе, — ако се друкчије не може — али тражимо само, да се она води под једнаким погодбама. Права егзархијом обезбеђена онима који се признају Бугарима, нека се не ускраћују ни оним становницима Маћедоније који хоће да су Срби, а таквих има много, врло много, у пркос тврђењу једног бугарског маћедонскога патриоте, да су „Срби својом пропагандом успели задобити само неколико покварених и поткупљивих људи". Кад би се успоставила српска патријаршија са правима каква је некад имала или какве сад има Егзархија, ова би борба могла узети и облик мирнога диференцирања, коме би резултат био, што би се око патријаршије прикупило све што хоће да је Србин, а око Ехзархије све што хоће да је Бугарин. И то би, по нашем мишљењу, било најбоље. Ово мишљење у нас није ново: оно већ има своју историју, а присталице су му људи који имају и могу имати утицаја на правац наше спољне политике. Према томе, ако је Бугарима до споразума, тешкоће није тако тешко уклонити. Хоће се само добре воље, широких погледа на заједничке интересе и — *искрености.*

Хтели смо проговорити коју и о тону, којим је овај чланак написан, јер нас је доста немило дирнуло оно подсмевање са нашом „војинственошћу, која се показала код једног сиромашнога села", па смо се решили да пређемо преко тога, јер је *Бълг. Прѣгледъ* једини који својим сарадницима, кад говоре о Србима, допушта тон, коме се не може наћи примера ни у *Мысли* ни у *Бълг. Сбирци*. Нас то теши уверењем, да је *Бълг Прѣгледъ* у овом погледу усамљен. Остављајући на страну говор о тону г. Теодорова, задржаћемо се још мало на неколиким рецензиіама, којих је, као што рекосмо, доста у *Б. Прѣгледу*.

У Бугарској излази подоста брошира о Маћедонији и маћедонском питању, па није ни чудно, што је у бугарским часописима и пуно рецензија о њима. Пада у очи разлика између ових рецензија у *Бълг. Прѣгледу* с једне и у *Мысли* и *Б. Сбирци* с друге стране. У првоме се не може говорити о Маћедонији, док се на незгодан начин не дотакну и Срба; у другима се то увек брижљиво избегава. Али је у последње време доста осетна разлика у писању и код сарадника *Бълг Прѣгледа* и то ми нарочито истичемо као околност, којој се само радовати можемо. Пореди ли се, што се у овим рецензијама о маћедонским стварима писало у мартов. свесци *Б. Прѣгледа* с оним што се о њима пише у последњој, јунској свесци, опазиће се лепо та разлика.

Неки И в. И в а н о в написао је брошуру „Положај Бугара у Маћедонији", а један М а ћ е д о н а ц броширу „Митинзи у кнежевини за Маћедонију." Ове су две брошире по тенденцији једна другој са свим супротне, и друга је одговор на прву. У првој се у жалосним бојама црта стање Маћедонаца, насиља којима су изложени од стране турских власти, замке које им плету поједине пропаганде итд и позивају се Бугари из кнежевине, да се окану аустрофилске политике, која је штетна по интересе Бугара у Маћедонији, па да се одлучније заузму за судбину своје браће у Маћедонији. У другој се опет, овоме на супрот,

тражи да се помоћ Бугара из кнежевине ограничи само на новчану помоћ школама и црквама, а у свему осталом да се показују као да их се не тиче, шта Турци раде у својим областима. Како писац ове брошире мисли, *митинзи и организовање чета за упад у Маћедонију нису ништа друго него експлоатација патриотских осећања бугарскога народа у кнежевини. Пре је организаторима ових покрета била сврха злоупотребљавати материјалну помоћ давану за свето дело, а сада — компромитовати владу.*

Као што се види, у ове две брошире заступају се два различна правца. Р. В. који је писао у *мартов. свесци Б. Прѣгледа* рецензије о обе ове брошире, одсудно стаје на страну прве, а противу ове друге, и тако исто одсудно пориче Србима свако право на Маћедонију, па шта више тврди, како се у Србији не држе митинзи у корист Маћедонаца с тога, што нас Србе и не боли зло стање њихово, те се и не бринемо о политичкој им судбини. А поред тога, вели, такво се понашање допада и Аустрији. Покрај овога у обе ове брошире, а нарочито у првој има места, у којима се нападају Срби, и сва та места потписује г. Р. В.

У истој свесци *Б. Прѣгледа* написао је г. Ив. Шишманов опширан реферат о књизи La grèce byzantine et moderne Essais historiques par D. Bikelas. У овој је књизи последњи чланак посвећен „Улози и тежњама грчким у источном питању“, у којем г. Бикела износи овај програм: Грци се одричу византинизма а прихватају јелинизам. Граница будуће Јеладе треба да почиње са једне тачке на Јадранском Мору, више Крфа, па да иде на Халкидику, захватајући сав грчки део Маћедоније. Северну Маћедонију Бикеле даје Србима, који постају суседи Грцима, а Бугарска се признаје у садашњим својим границама са Источном Румелијом, и допушта јој се присвојити и оне суседне области у којима доиста живе Бугари. Цариград се оставља Турцима. -- Како ми мислимо о овим питањима, могао је г. Шишманов видети из онога што смо досада у своме листу писали о нашим заједничким односима, а нарочито из чланка „Наша спољна политика“, који је *у Делу* много раније објављен, него што је г. Шишманов писао овај свој реферат. Нама дакле није потреба исказивати и сад шта мислимо о овом програму. Исписаћемо само мишљење г. Шишманова, које доиста вреди уочити ради поређења са оним што је два-три месеца доцније писао о сличној теми. „Хоће ли бити задовољни овим програмом Срби и Грци, не знам, али да га Бугари неће лако прихватити о томе може г. Бикела бити потпуно уверен. У осталом све су то залудна логична вежбања: источно ће се питање, можда, решити тако како се г. Бикела и не нада. Кад би се нама оставило да предлажемо, ми бисмо рекли, *нека се Македонцима остави потпуна слобода да се присаједине којима је њима драго. Ну пошто у Цариграду још царује наследник халифа који показује и сувише мало воље, да се одрече права на своје области једино што остаје Грцима и Бугарима у Маћедонији* (Срба ту, по г. Шишманову, нема) *то је тако се мени чини, да се боре*

*као и до сад. Видеће се једнога дана шта ће коме припасти ако дође дотле, да се Македонија дели — по начелу народности.**)

Од како је г. Шишманов ово писао, прошло је неколико месеца, и у то су време стигли гласови о упаду бугарских чета у Маћедонију. Овај догађај, сами судите по чему, изазвао је извесну промену у расположењу г.г. сарадника *Бъл. Прѣгледа* према Србима и њиховим тежњама. Што нам се *пре* апсолутно одрицало, то нам се *сад* негде отворено, негде прећутно признаје.

Реферишући о г. Цвијића „Прегледу географ. литературе о Балканском Полуострву“ (реферат је — узгред буди речено — врло ласкав), г. Шишманов пише: „Бугари, *Срби*, (сад, дакле, има Срба а нема Грка) Албанци, Румуни требало би да створе једну другу „Заверу“, па удруженим силама да извојују себи човечанска права, бар толико, колико се предвиђа у чл. 23. Берлинскога уговора. Добије ли се то, Маћедонија би могла временом да се претвори у угледну малу федеративну државу на лик Швајцарске, у којој национална питања ни мало не сметају грађанима да мру за своју отаџбину. Ни мало није немогућно да се у Маћедонији баш припреми земљиште за један будући федеративни савез балканских народа. Ко дакле искрено жели братимљење балканских народа, треба и душом и срцем да жели, да се маћедонско питање реши у смислу који поменусмо. Може бити у Маћедонији само, у којој ћемо бити у најближем додиру, имаћемо прилике да се узајамно изучимо и познамо, а томе ће упознавању бити неизбежна последица љубав и уважавање. Ма шта да се говори, ми смо опет деца једне културе и зрелији смо за братски савез него многи други народи, који као и ми сањају о савезу. Наша је мржња више плод извештачених агитација, које су зар и имале некада места али су сада просто преступне.“ Како су ове речи г. Шишманова и друкчије и оправданије од оних које мало час наведосмо! Ми их потписујемо са свим искрено.

Да видимо сад, шта пише, после неколико месеца г. Р. В. Реферишући о књизи Р. ф о н М а х а, D i e M a c e d o n i s c h e F r a g e, г Р. В. нарочито истиче речи немачкога публицисте, *да је неспоразум између Србије и Бугарске главни узрок што је Македонија у ропству и да због тога славенске државе треба да ступе у савез.* Мисао о савезу за нас није нова. Она има у нас своју историју а унесена је и у програм радикалне странке, која је у земљи најмоћнија: у новије доба су необоривим документима доказивали у нас ту потребу прво пок. К а р и ћ у своjем делу „Србија и Балкански Савез“, за тим др. М и л. М и л о в а н о в и ћ у чланку „Наша спољна политика“. Потребу овога савеза истицао је и М. П и р о ћ а н а ц у својој брошури „Међународни положај Србије“, противу савеза није имао ништа ни Ш а р и л а н и н а ц у познатој расправи „Грчке мисли о етнографији Бал. Полуострва“. А све су то први људи у нас и припадају радикалној или напредној странци.

(*Ми подвлачимо сва ова места у овим и осталим цитатима. II.

Нас, дакле, не може бити срамота — а г. Р. В. рече да је то срамота — што нас Немац упућује на оно што сами треба да урадимо. „Сваки коме је мила независност балканских народа, пише г. Р. В. треба да се бори за споразум између Србије и Бугарске, *треба да чини највеће уступке да се постигне* m o d u s v i v e n d i *у Македонији.* Карић који је предлагао општи балкански савез, пристаје да се уведу реформе у Маћедонији, да се обнови Пећска патријаршија, на око ње да се групишу они Маћедонци, *који су ближи Србима*, те да се тако мирно одвоје од Маћедонаца који хоће да су Бугари и да се развијају као чланови два братска народа. И бугарска штампа као да нема ништа противу тога: „Патријаршији дајемо важност другога реда, главно је извојевати реформе, којима ће се Маћедонцима обезбедити човечанска права. Ако сте сагласни, ми вам пружамо руку". Тако сад, мало друкчије него ли пре два месеца, пише г. Р. В. Ми толико верујемо у неопходност потребе и спасоносност савеза, да смо готови пружити руку под познатим погодбама и ако нам још у ушима звоне речи истога г. Р. В. који је писао реферишући о поменутој књизи г. Ив. И в а н о в а „Положај Бугара у Македонији: „Порта добро увиђа, писао је тада, два само месеца раније г. Р. В., какве би последице биле, ако би Маћедонија добила аутономну управу, која је предвиђена 23 чланом Берлинскога уговора. *У заблуди су они који мисле, да је за сад боље за нас да и на даље остане стање какво је данас, јер би се иначе автономијом користили* Грци, који би се дохватили службе и експлоатисали народ, *и Срби који би добили слободу да пропагандишу* (признаје се дакле, да је *сад* немају ?). То је погрешно мишљење, јер *само ако се реформе уведу у живот, изаћиће на сцену бугарски елеменат, прибраће се у отаџбини македонска интелигенција, па ће изгубити земљиште и Срби и Грци и католички проповедници*... Туђе пропаганде и данас нису добиле никаког резултата." Колико је ова нада оправдана, оставимо да покаже време. Бојимо се само да она није навела и г. Шишманова и г. Р. В. да тако упорно траже реформе којима би се Маћедонцима обезбедила човечанска права, заборављајући да се тим реформама не би постигло што се жели, ако се *пре тога* не бисмо изједначили у положају успостављањем патријаршије са правима каква сад има Егзархија. Осим овога има још и других знакова, по којима изгледа да их је на друкчије писање према нама навела бојазан од компликације са Турском услед упада бугарских чета у Маћедонију. Ако би ово било, онда би речима њиховим недостајала искреност, без које оне и не могу имати никакве вредности. Сачувај, Боже, да је тако! Не бисмо желели да овако леп почетак не буде без корисних последица.

Врања.

Свет.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Издања Српске Књижевне Задруге за 1894 год.

Да нека установа, а нарочито установа којој је задатак потпомагати културно напредовање народа, напредује, треба, поред осталога, да су повољне прилике, у којима она развија свој рад. Где њих није, о напредовању не може бити ни говора; доста је само, ако се не иде у назад. Српској Књижевној Задрузи је најважнији задатак издавањем корисних књига потпомагати продирање просвете у најшире слојеве народне. А може ли се рећи да су прилике, створене у нашем друштву политичким догађајима последњих година, повољне за вршење таквога задатка? За успешно вршење оваких задатака хоће се, пре свега, сталоженост у унутрашњим односима, а међу тим су честе политичке промене праћене непрестаним трзавицама, готово убиле веру у сталност и правилност политичкога нам развијања. Што се данас прихвата као спасоносно, сутра се одбацује као штетно: што се данас диже, сутра пада — а најгоре је, што се ничему не зна права повода. Лутање је главно обележје времена које преживљујемо, најважнији повод недаћама, од којих нам народ пати. И докле год се са њим не прекине: докле год нам се земља не изведе на чистину мирнога и правилнога развијања — не може бити ни праве и најпотребније погодбе напредовању установа, које, по својим задацима, треба да буду чиниоци културнога нам развијања. А међу њима, и ако најмлађа, врло видно место заузима и Српска Књижевна Задруга.

Оснивање Српске Књижевне Задруге пало је у доба, кад су се стали јављати знаци озбиљнога политичкога сталожавања и срећивања политичких односа на новој основи, постављеној уставом од 1888 год. Ново је доба дало полета надама, да нам народ у будућности очекују бољи дани. Осећање да се иде у напред почело је изазивати покушаје озбиљнијега рада, којим се тежило кренути у напред све гране живота народнога. Разуме се да ни књижевност није могла остати занемарена. Јавила се Српска Књижевна Задруга, да задовољи потребе стања у коме се налазила књижевност, и њена је појава, као што је оправдано било и очекивати, одушевљено прихваћена. Одзив је, доиста, одмах био такав, какав се

само желети могао, а наде које је Српска Књижевна Задруга требала да оствари тако чврсте, да их нису могли поколебати познији догађаји, у којима је заметак свима трзавицама, од којих нам земља ни данас још није слободна. Ако јој се број чланова и није увећавао у размери, у којој се то могло очекивати према одзиву какав је био у почетку, није се ни умањио: за ове три године, од кад Задруга траје, остао је приближно исти. Имају ли се на уму погодбе које управљају развитком целокупнога нам јавнога живота, то не може бити знак опадања, ако и није ни сведоџба о тог зна каквом напредовању. — Свакојако се не може превиђати зависност, у којој стоји књижевност према стању живота државнога и друштвенога. Што његову правилном животу одмаже, не може бити од корисног утицаја ни на књижевност, чијем напредовању на путу стоје разноврсне сметње, које истичу из данашњега стања друштвенога и државнога нам живота. Да свратимо пажњу читалаца на најважније.

Свима је на догледу факат, да се сви који су позвани бринути се о напредовању народном највише интересују политиком, ма да она није ни једина манифестација јавнога живота народнога, ни једино поље рада за оне који имају воље и способности помоћи напредовању народном. Одовуд потичу многе штетне последице: ми ћемо само указати оне које су од штетнога утицаја на књижевност.

Политика је, тако бар изгледа, са свим потисла књижевност, давши живљега полета једној јој врсти, публицистици: партијској пак поцепаности била је, услед сувишне заинтересованости политиком, последица она искључивост која се опажа не само у свему држању појединих странака, него штетно утиче и на развиће књижевности. Једна је од најважнијих полуга у напредовању књижевности критика строга али објективна, неумитна и праведна, а њој баш не може бити погодаба тамо, где су се и људи од пера, услед партијске поцепаности, поделили у непријатељски један према другоме расположене таборе. У књижевност се уноси политика са свима својим предрасудама и неправдама, услед чега критика много губи од своје праведности и објективности. Хвалом се узноси што је изашло испод пера ма и осредњег присталице, а у низину се баца и презрењу излаже што је творевина ума противникова, ма то било и добро и ваљано. И са свим је природно, што онда губе сваку вредност и хвале и прекори и што се у књижевности, на тај начин, ствара анархија у мишљењу. Сваки ради како га памет учи: ничему се не зна и не признаје вредност: не води се рачуна о ономе што нам је добра прошлост у аманет оставила, нити се пази да се не пада у погрешке које су давно осуђене. Успеху некојега дела често пута помажу срачуњена изненадност и смелост мишљења која се заступају, или камарадерија којој је у оваком стању нарочито повољно земљиште да се развија, разуме се, никоме ни на какво добро и корист, па ни онима којима, за тренут, помогне да избију на површину.

Да ово стање постане још горе, знатно је допринела и данашња организација журналистике, која се толико размножила, да је постала отворено поље, приступно свима који су једва научили држати перо у руци. Данас је, спорити се не може, писаној речи утицај знатно слабији, него што је некад био. Новинари се не старају толико око тога, како ће своје читаоце чему научити, колико око тога, како ће задовољити њихову радозналост, коју су кадре пробудити и најситније и најневероватније ствари. Јурећи вечито за новостима, они су осуђени на импровизацију, која често пута достиже огромне размере, утичући као зараза и на оне који стоје подаље од новина. Импровизација прети да са свим потисне озбиљно проучавање предмета о коме се хоће што да пише. Дохвати у лету две три мисли како знаш, стави их на хартију како можеш, и писана је ствар готова. Нико не треба да се плаши, да неће наћи где да му се то штампа. Пошто се данас јевтино долази до гласа књижевничког, сваки хита да га добије. И чудо је доиста: у колико је мања вредност писане речи, у толико је већа тежња да се, с помоћу ње, дође до гласа. И зар је онда чудо, што се о књизи често пута суди по натпису, корицама, имену писца или по неколико с брда с дола напабирчених података, који се износе пред публику, не како то захтева истина, него како то годи у напред готову суду критичареву. Та ко ће, за бога, у наше доба прочитавати по неколико пута од корица до корица књигу, о којој се хоће суд да искаже, проучавати јој изворе, обележавати однос према делима исте врсте која су му претходила, истраживати нове погледе, испитивати јој закључке и т. д. и т. д.? То је посао заметан: за њ се хоће много и спреме и труда и времена, а кад се свега тога нема, мора се прибећи импровизацији. У место да се старају васпитати укус публике, наши јој новинари повлађују, јер им је главна тежња обезбедити своме мнењу опстанак. Дела трајне вредности све је мање или, ако се и јаве, пролазе неопажена: прави се књижевници повлаче с поља јавнога рада да учине места недоученим разметљивцима. Који би према овим појавама судио о нашој књижевности, морао би, доиста, у недоумици стати пред питањем: иде ли она у напред или у назад?

Мало је њих у опште који пред оваким питањем застају, мучећи се како да на њ одговоре, па и међу њима је већина склона на овако питање дати негативан одговор. Што је свима на догледу, лакше пада у очи. Најпре се види оно што је на површини, и ако се по томе суди о ономе што се испод површине скрива, закључци се лако излажу опасности да буду површни. Рапава кора може често скривати здраву језгру. Површне посматраче појава из области друштвенога живота лако превари оно што им прво падне у очи, те теже могу сагледати појаве, у којима се манифестују здраве сил', што се унутра, истина у латентном стању, налазе скривене и увек готове, само ако се стеку погодне прилике, избити на површину. А да у нашем јавном животу има таквих сила, за нас је то ван свакога спора. Пок. Влад. Карић, као врло оштар посматрач народних нам недуга, у оценама је својим о њима увек

показивао доста песимистичнога расположења. Последњих месеца у своме животу доста је, сиромах, путовао, тражећи лека неизлечивој својој бољци, али ни на тим путовањима није пропуштао живо се интересовати свима догађајима, и политичким и књижевним у својој отаџбини. И из његових писама, које нам је из туђине у то доба писао, избијала је искрена радост човека који воли своју земљу изнад свега, јер је опазио у књижевности нашој неколико знакова, који су у њему утврђивали наду, да она иде у сусрет бољој будућности и да су недаће које нам јавни живот спалазе пролазнога века. Међу многобројним списима које је добијао од својих пријатеља нашли смо и писмо једнога од најодличнијих наших научника, који данас заузима врло угледан положај у нашој земљи, и врло нам је мило било прочитати у њему тврђења, како не треба зепсти за напредак нашега народа. Ако се, тако је од прилике писано у том писму, на другим пољима не опажају успеси, какве бисмо, жељни добру његову, ради били видети, за књижевност у ширем јој значењу сме се тврдити да иде у напред, јер се доста живо осећа прираштај спремних радника и за књижевни и за научни рад. Спрема и искуство човека који је ово писао стављају ван дискусије основаност овога тврђења, коме би се у потврду могло навести много појава из садашњости или из скоре прошлости. Кад је наше *Дело* кренуто, у бугарској је књижевности његова појава изазвала приличну зачуђеност. Доиста је чудно, тако је писао у *Буг. Прегледу* један од угледних млађих научника бугарских, откуд у Србији, *у данашњим приликама*, могућност за овакав један лист. Ми смо — вели — мислили да је тамо политика прогутала све интересовање за науку и књижевност и да су трзавице, којима је земља изложена последњих година, утрле све погодбе за какав озбиљнији рад, а сад, међу тим, видимо, да се јављају, *као да из земље ничу*, уз старије раднике и млађе снаге потпуно спремне за посао којега се подухватају. После *Дела* је почео излазити *Српски Преглед*, а за њим од скора *Бранково Коло*, и оба листа садржином својом потврђују уверење, да нам књижевност иде напред. Овоме уверењу иде у прилог и та околност, што ниједно од наших удружења, којима је, између осталог, задатак неговати и стручну књижевност, не иде у назад. А. Академија, као средиште свега научнога рада, досадашњим својим издањима посведочила је доста озбиљну тежњу да се отресе зачмалости, којом се одликовало у раду Српско Учено Друштво последњих година својега опстанка. Узме ли се све ово у оцену, излази да бољка наша није без пребола. Нестане ли једном повода трзавицама, постави ли се једном наш државни развитак на здраву основу, у земљи ће настати мирно сталожавање и поступно сређивање унутрашњих нам односа, а све ће то благотворно утицати и на правилан развитак свих грана народнога живота, па и на књижевност.

Констатујући, према извесним појавама, да нам књижевност напредује, ми не губимо из вида оно што смо о њој, управо о сметњама које јој развићу на путу стоје, говорили мало раније. Ако у њој има

толико добра, да о њезиној будућности не треба очајавати. то још не значи, да је у њој све упућено како треба. Има сила које требају па да се књижевност јаче у напред крене, али се не види у њој регулатор, који би управљао њезиним развићем. Као и целокупан наш јавни живот, тако исто и књижевност пати од несређености, јер нема правца. Све што добра произведе носи обележје случајности. По ономе како стоји према народу као да нам књижевност и није органски продукат целокупнога умнога развића нашега, изгледа да је скренула с пута, на који је била упућена радом Доситеја и Вука. Зарасле су стазе, по којима су некад књижевна дела промицала у народ: нестало је подстицаја, због којих су некада с љубављу и поштовањем прихватана дела бољих књижевника. Пре није била реткост наћи у библиотеци писмена трговца или занатлије све боље производе савремене нам књижевности, ма да се, услед саобраћајних срестава до њих теже долазило: данас се често може видети да ни факултетски образовани чланови наше интелигенције немају своје библиотеке. Не читају се чак ни стручна дела, без којих се ни поверени им посао не може вршити друкчије него начином који је рутином освештан. И зар је онда чудо, што је формалност отела толико маха, да је већ постала опасна. Књига се данас мање цени и поштује, то је призната и свима очигледна истина. Књижевност данас одржава и подржава ограничен број људи, који је, у опште узев прилично несразмеран према броју писмених људи у нашем народу. Што је у њој добра тешко постаје, као општа својина, васпитни елеменат свести народне. А без тога је књижевност више непотребан украс, него ли истински чинилац просветнога напредовања народнога. Хоћемо ли да она то буде, треба је пре свега вратити народу, њезине тековине учинити приступачнима најширим слојевима народним, како би народ осећао да му је она потребна. У књижевности се огледају најплеменитије тежње и најузвишенији идеали, према којима се цени каквоћа свести народне: у њој се најбоље распознаје јединство нам народно — па зар није онда неопростиви грех немар према погодбама, од којих јој зависи развиће? А не почне ли народ прихватати боља дела данашњих нам књижевника, са онаком љубављу с каквом су се некад прихватала и читала дела Доситејева у свима слојевима нашег друштва, ни књижевност нам неће имати најпоузданију погодбу за јаче напредовање и благотворан утицај на развитак свести народне. То је једна неопходна потреба, која се мора задовољити, ако се хоће да нам књижевност може вршити задаће, због којих се она данас сматра у свих образованих народа као један од најважнијих чинилаца просветнога им напредовања. Ту су потребу имали на уму и оснивачи Српске Књижевне Задруге, и прегнувши да створе установу која ће, по своме задатку, имати да задовољи ту потребу, дали су доказа да су правилно схватили и потребе наше књижевности и начин како их треба задовољити. Појединцима би недостајало и средстава и ауторитета за такав један посао, коме успех може обезбедити само удружена снага најугледнијих књижевника, потпомогнута сурадњом свих

чланова нашега друштва, у којих је преостало још доста воље да потномажу и овакве послове. Српска Књижевна Задруга има доиста, како данас стоји, све елементе потребне за успешно вршење послова, које је себи у задатак ставила. На челу су јој људи чија спрема заслужује потпуно поверење: народ јој је пружио доста срестава, да се на оскудицу не може жалити: досадашњим јој је радом прилично обезбеђено земљиште за даљи рад — и сад остаје да се ради.

Ми смо се свега овога дотицали само зато, што смо хтели у општим цртама обележити шта све треба да се има на уму, ако се хоће да Српска Књижевна Задруга, поводом чијих издања ово и пишемо, потпуно одговори својим задаћама, а оне су и простране и разновресне. Одговори ли им како треба, Српска Књижевна Задруга ће у знатној мери помоћи и брже промицање просвете у народ и јаче развиће саме књижевности. А то је двоје оно што нам данас највише треба. Српска Књижевна Задруга не сме показивати у раду своме исте недостатке, од којих она треба да лечи нашу књижевност. Овде је најмање места правилу, да се клин клином истерује. Ако све што добра произведе наша књижевност носи обележје случајности, у раду се Српска Књижевна Задруга мора држати система, мора имати план који доследно и смишљено изводи. Ако нам књижевност *лута*, јер немамо праве критике која би, подржавајући непрекидност у традицијама, водила рачуна и о потребама у садашњости, те тако упућивала књижевност *једним правцем*: по ономе како Српска Књижевна Задруга ради треба да се види, да се она, имајући баш на уму узроке овога лутања, стара доскочити томе злу избором дела старијих нам књижевника и избором дела страних и класичких књижевности, која ће у преводу пружити својим члановима.

Пред нама су три кола издања Српске Књижевне Задруге, а то је већ доста да се може обележити општи утисак о целокупноме јој досадањем раду.

Прегледавши све што је Српска Књижевна Задруга до сад издала, лако је доћи до уверења: да се појединостима мало шта може замерити, али да опет зато општи утисак није такав да се не би имало рашта пожелети бољи. И ако свако дело, које је досад штампала у својим издањима Српска Књижевна Задруга, има неоспорно своју литерарну или историјску вредност, опет се не може тврдити, да она све своје делање изводи доследно по једном утврђеном плану. Пази се истина да свако дело има *своју* вредност, али се, тако бар изгледа, не гледа, колико би то требало, да ли је свако дело том својом вредношћу кадро задовољити захтеве, који су и изазвали потребу овакве једне установе. Нека од досад штампаних дела као да су пала у поједина кола задругиних издања више случајно, а не због тога, што су, по напред утврђеном плану баш и требала ту да дођу. Ко би, на пример, могао тврдити, да *Истинска служба* Потапенкова нема вредности у погледу и своје обраде и своје тенденције, али би се опет зато мало који подухватио доказивати, да нисмо могли ништа потребније и боље превести из руске књижевности. У пут-

ничким *Цртама* д-ра М. Јовановића сваки налази и забаве и поуке: али се, рекли бисмо, с разлогом може запитати: каква је била невоља да се одмах у *трећем* колу издаје и друга свеска њихова — место списа из које друге области књижевне, која у досадашњим издањима Задругиним није заступљена. *О Првим Жртвама* је опште мишљење, да је место њих требало постарати се за дело јаче литерарне вредности. — Панчића *Ситнији списи* нису издани тако, како би могли бити читаоцима од стварне користи.

Да би помогла одржавању непрекидности у традицијама, — ствар у сваком погледу врло корисна, — Српска Књижевна Задруга ставила је себи у задатак: приређивати критичка издања старијих и новијих књижевника. Наши се књижевници, а нарочито млађи, не могу похвалити знањем радова својих претходника, и то ће бити, тако се све нама чини, један од узрока овога лутања, од којега пати наша књижевност. А кад то стоји, свакоме се лако уверити, колико је потребно да овај свој задатак Српска Књижевна Задруга изводи, руководећи се, при том, потребама, које су данас најосетније. Ако је игде потребан план, у напред проучен и утврђен, овде је доиста најпотребнији. Који је за овај посао најпозванији, требало би да проучи темељно све појединости, од којих зависи овоме питању правилно решење, па да на основу свега тога створи план и покаже шта нам је од старијих књижевника најпотребније и у каквом издању. Ми смо већ једном истицали да нема доследности и у начину издавања Задругиних књига: једни се издавачи држе једних, а други — других начела. Јединство је, међу тим, потребно свуда, па није на одмет ни овде. Кад би се овако радило, управа би знала шта треба у низу година да изда, па би јој лако било у напред и посао распоредити, не оставивши баш ради сврха које увек треба да има у виду, неангажоване ни раднике из других крајева Српства, као што је већ и учињено с издањем „Антологије дубровачке лирике". Посао би онда ишао брже и не би било застајања.

Исто је тако важан у многом погледу и други задатак Српске Књижевне Задруге: предњачити избором у превођењу и позајмици из словенских, иностраних и класичних књижевности. Услед сувише наглог развића журналистике, у нас се последњих година почело преводити у огромним размерима. Ти су преводи већином слабе или и никакве вредности: преводи се да се подмире потребе, не књижевности, него дневних листића. Пре неких година, покрај ситнијих ствари, имали смо и преводе капиталних дела: *Историју Постања*, *Постанак Фела*, *Историју Умнога Развића у Европи*, *Историју Цивилизације у Енглеској*, која су била од утицаја и на формирање мишљења у интелигенције: а данас обилују преводи, који могу само кварити и иначе неваспитан укус у наше публике. По угледу на њих почињу се, на штету наше књижевности, фабриковати и „оригинали." Није тешко, према овоме, уверити се, како је доиста велика потреба предњачити избором у превођењу и

тако сузбијати ову штетну струју у нашој књижевности. Кад се Српска Књижевна Задруга, с ауторитетом који је успела стећи, заложи да ову струју сузбије може се очекивати да ће јој се рад крунисати успехом, који није могла пожњети сва повика, у сваком погледу оправдана, противу оваких превода.

Али не треба губити из вида да овај задатак не намеће Српској Књижевној Задрузи *само ова* потреба. Да предњачи избором у превођењу, њу нагоне и друге потребе исто толико важне, као и ова што је. Који пажљиво прати појаве у нашој књижевности, опазиће да и наши даровитији песници пате од сиромаштине мотива који их покрећу на певање, и да су наши приповедачи постали већ готово досадни са тривијалности тема и шаблонске обраде својих приповедака. Неспособни да у варошком животу уоче што би им могло послужити као лепа грађа за приповетку, наши приповедачи беже у село, и приче су им обичне, више или мање погођене, фотографије појава из свакодневнога живота: оно мало вредности, што их по нека од њих има, даје им не толико психолошка анализа душевних процеса, колико етнографски интерес, који су кадре пробудити. Осмели ли се који прећи у варош, да из живота, каквим се у њој живи, узме себи грађу, обично психолошком анализом која је извештачена или тенденцијом која стрчи прикрива оскудицу у посматрању, концепцији и идеализацији појава, које је узео да обрађује. Нећемо испитивати откуда ово долази, али нам је зар допуштено дати израза својем уверењу, да ће овоме бити један од доста поузданих лекова, ако се преводима *класичних* дела из страних књижевности васпита укус у читалаца. Кад би се наши читаоци — а добар део њих су и чланови Српске Књижевне Задруге — читајући у ваљаним преводима дела: Гогоља, Толстоја, Тургењева, Достојевскога, Гончарова: Дикенса, Џорџ — Елијота: Балзака, Гонкура, Додеа, Монасана: Верге, Матилде Серао и т. д. привикли уживати у доиста уметничким делима, зар не би било лако предвидети, да би наши приповедачи морали: или напустити посао за који нису, или се дати на озбиљну студију која би им помогла поступно се развијати. Тā нас готово боде у очи факат, да се наши млађи приповедачи не развијају, не напредују. Кад бисмо наводили примере, мало бисмо имали изузетака, али бисмо их тек имали. Узрок је томе слаб мар да непрестано читају дела, на која би се имали рашта угледати, и читајући да се усавршавају. А кад већина не може у себи да нађе за то довољно подстицаја, треба их на овај начин натерати, да више пазе на оно, су чим мисле изићи пред публику. Ако је истина да се публици даје оно што она и тражи, на позванима је дужност постарати се да се она васпита тако, да увек тражи само оно што је добро у интересу њеном и у интересу напредовања *праве* књижевности. Имајући, покрај прве, и ову потребу, Српска Књижевна Задруга треба да се постара проучити: шта би из страних и класичних књижевности требало у низу година превести, па да, према томе, удеси и распореди посао, поверивши га за то спремним људима. Народ јој је, хвала Богу,

пружио толико средстава, да се не може заклањати за немаштину, ако не уради све како треба и како то захтевају стварне потребе наше књижевности. Буде ли се, уза све ово, пазило више и на то, којим ће се делима из савремене нам књижевности санкционисати вредност, Српска Књижевна Задруга ће моћи доиста вршити врло благотворан утицај на целокупно наше просветно напредовање.

Мислили смо да има места истаћи ово неколико напоменâ пре него што приступимо прегледу трећега кола издања Српске Књижевне Задруге.

— СВРШИЋЕ СЕ —

Врања. **Свет. Ст. Симић**

Српска народна мисао и М. Пироћанац написао Incognitus Београд 1895. Народна штампарија Љуб. Бојовића. 8, стр. 54. Цена 70 пара динарских.

Брошура, којој наслов исписасмо, одговор је, или управо критика две г. Пироћанчеве брошуре. Једна је од њих *Међународни положај Србије*, а друга *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа*, о којој је у *Делу* већ било говора.

Главни смер брошуре очевидно је да да одговор или критику, на последњу брошуру г. Пироћанца. Што је, пак, непознати писац ту критику спојио с критиком оне прве брошуре г. Пироћанца очевидно ће бити из обзира полемичких, или ако се хоће тактичких. У првој брошури г. Пироћанац третира једно важно политичко питање, о међународном положају Србије, и ту износи *своје* погледе на њ, погледе с којима се многи од нас неће и не може сложити. У другој брошури он износи радњу и политику једнога краткога периода наше новије историје, у коме врло видну улогу игра баш Русија, о чијим смеровима и тежњама према Европском Истоку у опште и балканским народима посебице г. Пироћанац у првој брошури говори на начин, да се Јужни Словени њих имају бојати. Непознатом писцу брошуре о којој говоримо дошло је згодно да истакне ту противност, управљајући своје убојне стреле против тих погледа г. Пироћанчевих с очевидним смером да њима погоди и она тврђења која је г. Пироћанац у другој својој брошури изнео.

То је, без икакве сумње, вештина, која писцу помаже да заклони од многога читаоца слабост одговора или критике на другу брошуру г. Пироћанца. За читаоце, пак, који су вештији у оцени ових полемичких мајсторија неће остати невиђено, да су то, у главноме, две различне ствари, које и ако имају додирних тачака, ипак морају остати одвојене са засебном унутрашњом вредношћу. Нити се јаком и разложном критиком прве брошуре може ослабити вредност тврђења и поставака дру-

ге, нити се опет јачином и унутрашњом вредношћу друге брошуре може снажити или улепшавати друга.

За то нам се чини да би боље било да је непознати писац ове две ствари одвојио, па како му је главан смер био критиковати другу брошуру да је одмах о њој и говорио. Овако је свакоіако полемика главна пренесена на друго земљиште.

Овако ценећи ствар и смер поменуте брошуре, ми ћемо се и сами овде задржати само на критици друге г. Пироћанчеве брошуре, а поводом првога дела брошуре о којој говоримо, ми ћемо засебно, можда већ одмах у другој свесци *Дела*, проговорити о првој брошури г. Пироћанца и о њој казати своје мишљење. О њој је доиста у нас мало јавно говорено, и она заслужује да се озбиљније претресе како због важности самога питања које третира, тако и због извесних погледа у њој који нам се чине неисправни, у толико пре што долазе од човека чије мишљење заслужује пажње и онда, кад га не можете делити и сами.

Прелазећи, после ових општих напомена, на главну ствар, ми бисмо, пре свега, замерили непознатом писцу што је — *непознат*! И ако је истина да је главно оно што се пише, а не онај који пише, ипак ће признати сваки да има ствари и питања, где је врло важан и лични моменат: ко говори и тврди нешто. А то је ван сваке сумње потребно у питањима, где нема директних доказа, где ствар има да одлуче очевидци, сарадници, савременици и где читалачка публика оцењујући оно што се пред њу износи мора у своју оцену уносити и личност писца, како би с више поузданости могла одредити шта је више за веровање: јер извесно је да ће са свим друкча оцена испасти кад се зна да што тврди г. Ј. Ристић или г. М. Пироћанац, а друкча опет кад то исто тврди — неки Incognitus.

По нашем схватању, дакле, писац је тиме што се није казао ко је у знатној мери ослабио сам своју критику, у толико пре што се он, на једном месту позива и на *стручност* да докаже војну неспремност Србије у 1868. години. И сам тон којим је брошурама писана, и који, поред свега уздржавања, показује прилично жучности захтевао је, да се писац не крије иза Incognitus-а.

Сам писац брошуре приступајући књижици друге брошуре г. М. Пироћанца вели, да је његов задатак више *војнички*, тј. задатак да исправи погрешно тврђење г. М. Гарашанина да је Србија 1868. г. била спремна да се упусти у рат с Турском. И доиста тежина целе критике непознатога писца је у томе, што он доказује ондашњу војну неспремност Србије за скори рат. Узгред тек он се зауставља на неким местима брошуре г. Пироћанчеве, где му се учинило „да писац постаје и сам сувише субјективан и једностран“.

Нама се чини да је овај задатак непознатога писца био — излишан. Узимајући на себе тај задатак он је само поклонио незаслужену пажњу тврђењу г. М. Гарашанина, преко кога се одмах прешло на дне-

 виш ред. То су већ расправили и г. J. Ристић и г Пироћанац, који је утврдио да Србија 1868. године није била на прагу рата као и да је пред сам крај 1867. године наступио неки застој у ондашњој политици, или управо неко колебање. На што сад враћати се опет на ту исту ствар, и стручно доказивати војну неспремност Србије?

Доказ о том погађа г. Гарашанина, али не и г. Пироћанца. Оно што је после брошуре г. Пироћанца у том погледу ваљало расправити није питање о војној спремности или неспремности Србије за рат, већ питање: да ли је акција Србије одложена била *на неодређено време*, или је она само тако да кажемо тренутно била одложена. По незгодном изразу оном „на неодређено време", и по неким још тврђењима г. Ристића, могло се мислити, да је та политика, после узећа градова, напуштена. Против таког схватања устао је у својој брошури г. Пироћанац. Он је тврдио да нема ничега што би показивало да је та политика напуштена, и ако је у њој наступило колебање и застој у спреми. Шта више он је, на крају дао неколике податке и наговештаје по којима се може судити, да се, после онога застоја и колебања, кнез Михаило опет био почео враћати на стару политику. На то указују они састанци његови с И. Гарашанином, које г. М. Пироћанац на крају брошуре помиње, и оно што је он о њима сазнао од старог Гарашанина. Наравно да све то, ипак, ни издалека не показује да је Србија била на прагу рата, у очи смрти кнежеве, као што г. Пироћанац на завршетку изречно а противно тврђењу М. Гарашанина казује, али то опет показује и да политика акције није била одложена на неодређено време.

Ни доказана неспремност Србије то не може да докаже. Шта више за расположења и намере кнеза Михаила у очи смрти му, врло је карактеристично оно тврђење г. М. Пироћанца да је кнез Михаило, шаљући у априлу или у почетку маја војне комесаре да прегледају војску и њено стање, наредио да се у рапортима забележи све што не ваља додавши „да је он издао налог министру војном М. Блазнавцу, да му све рапорте доноси *нераспечаћене*", што би показивало на поколебан положај Блазнавца.

Војна неспремност Србије и уверење кнежево у то могло је одложити акцију, али не и политику акциону. У осталом у тим стварима је важније како је мислио кнез Михаило него како је фактично стање спреме било. Често се дешава да и неспремни довољно, војнички, у рат улазе, као што је опет баш с нама самима случај било 1876. године. Ми онда нисмо били војнички спремни, па опет смо ратовали. Сам тај рат показује још, да војна неспремност Србије у 1868. години није могла, ако чега другога није било, побудити кнеза Михаила да на неодређено време одложи акцију, и кад се узме да је и он сам у то уверен био. Јер кад је Србија на осам година после убиства свога владаоца, и после промене целе системе владавине у земљи, скопчане с многим и великим тегобама и трзавицама, с једним младим владаоцем на челу, и противно савету Русије, могла доћи на мисао да зарати с турском на-

ревином, па ту своју замисао и извршила: онда се за цело не може рећи да је неспремност Србије у 1868. години *кнеза Михаила* могла побудити, да акцију одложи „на неодређено време“. Мислимо да ће нам свако допустити, да би је кнез Михаило са својом збиљом, везама, угледом и средствима спремио војнички за краће време бар онако како је она била спремна 1876., ако не боље. И онда се, са свим природно, на основу података о ондашњој војној спреми Србије може говорити само о одлагању рата а не о одлагању акционе политике, која би тражила само жив рад око војнога спремања и тражења савезника озбиљних. Мало озбиљнији и објективнији поглед на време после 1868. године и рат од 1876. године извесно би уздржао писца брошуре и од тога, да „по познавању односаја моћи између Србије и Турске, у оно време, цени меру увиђавности оних, који су хтели рата не испитујући своју и противникову снагу, и не узимајући у оцену последице које би могле наступити после једне војничке катастрофе.“ Јер та оцена колико год буде ударала људе од 1867-8 године, толико ће исто погађати оне од 1876. године, кад се ушло у рат и без папирних алијансија, и без довољне спреме. Последице другога рада познате су, а последице првога рада не зна се какве би биле, јер се не зна како би он даље пошао, кад би наступио и у каквим погодбама. Та би оцена била на штету и оних људи од 1868. године, кад би стајало у истини да су они збиља 1868. године хтели рата.

Против цртања ондашњега јевропскога положаја и односа великих сила према ондашњој српској политици, какво нам даје г. Пироћанац у својој брошури, ништа не наводи ни непознати писац. И по њему излази, да је само Аустрија била прави противник оној политици, а њој се, после 1866. године, придружила и Француска у толико што је Аустрију као свога јединога савезника морала штедети. Русија је, као што се зна, била расположена према српској политици и потпомагала је са своје стране у највећој мери.

За то писац брошуре, не поричући добра расположења великих сила, ипак враћа питање на војну спрему Србије, те вели да би, поред свега тога, опет све зависило од ратних успеха, „јер где њих нема ту ни најбоље расположење дипломатије не помаже“. А како Србија тада војнички није била спремна, то писац налази да је бесмислица и мислити на рат с Турском, и то у толико пре што писац не верује да је ондашња радња српске владе на балканском полуострву била спремила што поуздано, т.ј. не верује да би рат Србије изазвао устанке у Турској Царевини — у Босни и Херцеговини, Старој Србији и Бугарској, — који би били јака помоћ против Турске.

Прву озбиљну сметњу налази писац, у том погледу, у арнаутском елементу „који није допуштао да се на том земљишту организује устанак и узме шири обим“. За оправдање такога мишљења писац се позива на држање Арнаута у нашим ратовима 1876. и 1877-8 године. Међу тим ми бисмо рекли да овде писац заборавља на једну околност.

И ако о том не знамо много, али чини нам се, да се у времену о ком је реч у Србији водило рачуна о Арнаутима много више него доцније, и да се према њима водила политика која је била у потпуној сагласности са ондашњом српском политиком. Са вођама и првацима арнаутскога елемента одржаване су доста живе везе, па им је, ако се не варамо, и нека материјална помоћ давана. И дан данашњи у Арнаута су живе успомене на то време, и на личност кнеза Михаила. После се та политика с наше стране окренула и ми смо према Арнаутима правили погрешке за погрешкама, које су нам се светиле и за наших ратова, и после њих, па и дан данас нам се свете. Ми не смемо позитивно да тврдимо, али смо слушали: да је по свршеном рату у топличком округу остало доста Арнаута који су на бесу оружје положили и остали ту, али смо их ми после мачем растерали, те смо услед тога кроз дуги низ година имали формалне битке с њима на граници, коју су они поселн. Да се продужила политика према Арнаутима, каква је раније вођена, ми извесно не бисмо од њих имали оних сметња ни у рату, ни после ратова наших, а и наши сународници у Старој Србији и Македонији не би од Арнаута имали толике неприлике колике имају данас. Аустрија се нашим погрешкама користила и користи, те их себи привлачи и против нас оштри.

Другу озбиљну сметњу у овом погледу писац брошуре гледа у мухамеданском елементу у Босни и Херцеговини, за који држи да би био препрека за организовање и ширење устанка. У доказ за то своје тврђење писац наводи држање мухамеданских Срба — према окупацији Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске! „Оно што се није догодило Србима, хтело се да догоди корпусу Сапаријевом, који се нашао био у такој опасности да у мало није страдао. а ваља знати да је Аустрија ушла у Босну и Херцеговину не мање него са два корпуса редовне војске“.

Морамо признати да нам овај доказ и ово резоновање изгледају у најмању руку неозбиљни. Стављати на једну ногу држање мухамеданских Срба према окупационој аустриској војсци и према устанку за ослобођење који би ишао напоредо с ратом Србије — то је заиста чудновато. И ако је истина да би вера ту играла не малу улогу, истина је и то да у мухамеданских Срба национални осећај није изумро. Мимо то познато је, да је у устанку против окупације било знатним делом и православног српскога елемента, који и данас показује највише отпорне снаге туђинском утицају у тим земљама. А кад се погледа којим начинима држи Аустро-Угарска мухамедански елеменат у Босни и Херцеговини, онда није тешко наћи да би га Србија још пре придобила паметним и мудрим решењем аграрнога питања. У осталом не треба заборавити на то, да онамо има компактнога и јакога православнога елемента, и да самога мухамеданскога елемента има доста који је у потчињеном положају и који би ослобођење могао само поздравити, наро-

што још кад се за то задобију и неколики мухамедански прваци, аге и спахије.

С Бугарском је заиста стајало најгоре, али се и ту могло рачунати бар на онај појас који је поред Србије. А да бог ме, то је са свим природно, да се на подјармљену браћу може рачунати кад се она спреме, наоружају и у чврсту везу доведу са Србијом. То је тако, и друкче не може бити, али то ипак не може и не сме сметати да се на њих рачуна.

Замерке, дакле, ове природе које писац чини нису од велике вредности. А таква је иста и она замерка, која се односи на везе с Хрватима. Оне ништа нису могле сметати, а ма колико помогле биле би од користи. Истина писац каже, да су оне биле од штете за то, што је Аустрија преко Хрвата сазнавала за наше тежње и рачуне, али ма колико да Хрвати данас стоје на земљишту аустриске политике, ипак се таква оптужба не сме бацити њима у лице без стварних доказа. Онда су Хрвати били у друкчијем положају, а и Србија је била у друкчијем положају. И ако је и могло бити појединих појава онакве врсте опет се не може рећи да су прваци хрватски играли такву улогу. Има знакова и појава који противно томе тврде. У осталом има онамо и српскога, православнога елемента, који се такође из вида не сме испустити. Што су Хрвати после тај пут напустили, и што су ударили у са свим другу страну, противну општој српско-хрватској политици, па се почели заносити неким одвојеним центром и неком специјалном хрватском политиком, у том има и наше кривице. То истина Хрвате не правда, нити их може правдати, али је у интересу нашем да то знамо и да пред тим очи не затварамо. Томе су ишле на руку прилике у Србији после 1868. године, а томе је помогао и рат од 1876-7 године својом последицом окупирања Босне и Херцеговине. Па ни доцније прилике у Србији нису биле такве, да сузбијају и сметају одвајање Хрвата од опште српске политике. Чим је у нас добро и како треба, чим ми држимо високо заставу српске политике и живо и паметно на њој радимо, одмах тим самим пресушују извори сепаратизма, и Београд одмах неминовно постаје општи српски центар за све, па и за политику. То зна добро и Аустрија, и за то и чини томе све могуће сметње, на коју замку наилазе и Хрвати, заборављајући где је наша заједничка животна снага коју кад помажу сузбијати иштете и своју сопствену за туђ рачун.

У опште по нашем схватању писац брошуре јако греши кад, хотећи да обори већ оборено тврђење М. Гарашанина: да је Србија била 1868. године на прагу рата, он на једну ногу у том ставља с Гарашанином и Пироћанца, а још више што ради тога напада на целу акциону политику онЂашњега времена, да јој зар јасније на супрот истави политику на парче.

Полемизирање писца односно Русије и Аустрије ми остављамо, као што смо већ рекли за другу прилику кад будемо узели у претрес прву

г. Пироћанчеву брошуру. Овде само напомињемо, да то нема везе с питањем, о коме се бавимо.

Овде мислимо истаћи другу једну околност, која нам се чини важна а која стоји у вези и с питањем о коме говоримо.

Важност питања да ли је акциона политика била одложена на неодређено време, или није, добија нарочито значење с погледом на оцену ондашњега јевропскога положаја, у којој се и писац и г. Пироћанац слажу. И писац брошуре налази, да је Аустрија била главни противник и да јој је од јевропских држава у том помагала Француска после 1866. године, што је добило нарочитога израза у састанку царева у Салцбургу. Отада настаје и неко скретање или боље рећи колебање у српској политици, а с тим у вези стоји и савет графа Стакелберга кнезу Михаилу, који му писаше „да озбиљност ствари лежи у сагласности између Париза и Беча, и за то позиваше кнеза Михаила да размисли да ли та сагласност не говори за одлагање акције.“

Та сагласност је онда без икакве сумње, била важан чинилац, нарочито још кад се она наглашава од стране једне такве пријатељске државе као што је Русија, која је свим средствима помагала ондашњу српску политику.

Вредно је видети сад докле је трајала ова сагласност и њена *вредност*, па се онда запитати шта је било у Јевропи кад је ње нестало и како би се Србија кнеза Михаила држала према том новом положају, ако она није напустила акциону политику, и ако је кнез Михаило озбиљно војнички спремао Србију, као што излази и из онога одашиљања војних комесара у унутрашњост и из његова налога, да му комесари тачно све кажу што год не ваља било у организацији војске било у њеном наоружању, с погледом и на савете које је он у том погледу добио од руских официра.

Наполеон је тражио савезника у Аустро-Угарској против Пруске, те је за то и он помагао да се Аустрија погоди с Маџарима. Он је мислио на рат с Пруском, који се, као што се зна, и изродио 1870. године у јулу месецу. Питање је сад како је у то време стајало с оном сагласношћу између Париза и Беча, и каква је њена вредност била тада?

Зна се да је Пруска осигурала била себи неутралност Русије. Зна се, даље, да је Русија спречила, да Аустро-Угарска ма и једног војника пошље у помоћ Француској, претећи кретањем своје војске на аустро-угарску границу. Француска је била већ у највећем послу код своје куће, а тако исто и Пруска. Италија је такође имала посла код куће и користила се за своје послове ратом француско-немачким. Положај Русије огледа се најбоље у томе, што је онда она збацила са себе најосетнију стегу париског мира, што је Јевропа то ћутећи примила, па после и санкционисала.

Аустрија је, дакле била усамљена и Русијом везана, и ни с те ни с икоје друге стране опасност никаква није могла претити. Пруска је била сва у руци Русије, и рат евентуални против Турске ма како не-

нао извесно је, чини нам се, да не би могао повући за собом окупирање Босне и Херцеговине. У Цариграду су и Русија и Бугари живо радили, и зна се да је почетком те године никао бугарски егзархат. Од онога одашиљања комесара војних у унутрашњост Србије, у априлу и мају 1868. године, протекло је две године, које су могле бити употребљене и на војну спрему Србије и на појачање веза потребних.

Према свему томе питање је: да ли није вероватно да би Србија кнеза Михаила онда ступила у акцију, и да би за то имала и потпору Русије којој за вратом није стајао Наполеон и којој је Пруска онда била вољна учинити све, а којој Аустрија није могла, усамљена и сама у шкрипцу, ништа сметати? Нама се чини да таква вероватност није искључена. И у том погледу са свим је без основа тврђење Гарашанина, да је Русија добила 1870. године одрешене руке, те хтела друкче радити но дотле, тобож због тога што јој је била немила балканска заједница! А да она ни после 1868. године није прекидала везе са Србијом баш у том погледу, сведочи оно што казује г. Пироћанац на стр. 58. у време прекида односа између Грчке и Турске, где прича како се Игњатијев обраћао по једној ствари која је улазила у оквир те политике на г. Ристића преко српскога агента у Цариграду.

По томе нама се чини вероватно да оно што је било 1876. године, да би могло бити још 1870. године, кад је очигледно општа политичка ситуација била повољнија и кад свакако ни у ком случају не би могло наступити оно што је наступило после 1877. године. У овој светлости гледано, чини нам се да цело ово питање добија јаснији облик и већи значај. И онда се одиста у толико више мора жалити смрт кнеза Михаила, која је Србију ослабила и потисла с пута на коме је била. Наравно да нама ни на ум не пада, да за то кривимо устав од 1869. године као што чини Гарашанин. И без тога се ствар довољно објашњава.

Баш дакле она сила околности, која се поглавито наводи, поред војне неспреме за одлагање акције, казује, да је одлагање могло бити само привремено — докле та сила околности траје; а ми смо видели да је она трајала само до друге половине 1870 године....

Сва места где се г. Пироћанац позива на самог г. Ј. Ристића за доказ, да после узећа градова није напуштена акциона политика, писац брошуре оставља без одговора, како он вели „због личног карактера“, ма да му тај лични карактер није сметао да одговара на оно место, које се тиче изреке једнога од намесника и ондашњега министра унутрашњих дела, а на које он одговара другом изреком г. Пироћанца у Прокупљу, кад је он био председник владе. Иначе ми у то овде нећемо улазити, пошто је за то надлежан само г. Пироћанац, који сам има и да се брани од тога. У осталом писац тврђење г. Пироћанца ипак није оборио које остаје и онда, ако је истина оно што се г. Пироћанцу приписује.

Објашњење г. Пироћанца о колебању које је у политици кнеза Михаила било наступило и које он доводи у везу са састанком у Иванци с

Андрашијем, писац брошуре не прима, и назива га голом претпоставком. На жалост он за то не даје никаква доказа, а за ствар би од великога интереса било чути шта о том мисли г. J. Ристић, о коме г. Пироћанац вели да о том може највише знати. У осталом ма како ствар та испала, она не мења много. Могао је кнеза Михаила поколебати и значај састанка царева у Салцбургу, који је и Русија као озбиљан сматрала, а поред тога и погодба Аустрије с Маџарима, како смо и раније напоменули.

Нових факата и података овај део брошуре нема скоро никаквих. Најважнији је онај како је руски генерал Лер у јесен 1867. године долазио у Србију, и ту нашу војску прегледао и њену организацију проучио, изразивши се, да се војна спрема Србије врши по неком систему „који више полаже на привидност но на суштину ствари“, која оцена за ондашњега министра војнога није ни мало ласкава и која даје разумети, за што је кнез Михаило дао налог војним комесарима идуће године у пролеће да му тачно кажу све што не ваља и да му се њихови рапорти *нераспечаћени* предају!

С. М. Н.

Die Macedonische Frage von Richard von Mach — Mit einer Beilage „Statistik der bulgarischn Volksschulen in der europäischen Türkei“ — Wien 1895 (Verlagsanstalt „Reichswehr“ Wien VII).

Садржина ове брошуре подељена је у 5 одељака. У првом је кратак историјски преглед Македоније, врло сумарно и врло површно израђен. У осталима је реч о правима која утврђују за Македонију одредбе Берлинскога уговора, о положају Македоније у погледу њезиних народносних односа, о интересима европским који се за њезину судбину везују и најзад о природи и о узроцима покрета који се у току ове године јавио у њој.

Писац у главноме заступа бугарске интересе и бугарске аспирације. Као што се, у осталоме, види и по самоме предговору, који је датиран из Софије, он је своје податке црпао у првоме реду из бугарских извора, своје гледиште на македонско питање створио живући у бугарској средини и узимајући бугарске потребе државне и бугарске народне идеале за полазну тачку својим умовањима. Али да додамо одмах, да су бугарски интереси, који се у овоме спису заступају, схваћени доста рационално, и са довољно умерености, да писац није губио из вида, поред бугарских права и интереса, иста таква права и интересе других балканских народности, која се везују за Македонију.

Писцу је познато, он то отворено исказује да у Македонији живе разне народности међу којима он даје и Србима широко место, истичући их као други, одмах после Бугара најважнији елеменат македонскога

становништва. „Главна су маса македонскога насеља Словени, вели он, који се великим својим делом сматрају да су бугарске народности, али који се на више места, нпр. око Скопља, Тетова, и Куманова сукобљавају са српским живљем. На Југу у западном су делу Власи, у источном, на обалама Јегејскога мора, Грци. Албанези се протежу у малим групицама, као острвца, од запада далеко на исток у област туђих језика. Власи су такође у малим групицама раштркани по свој Македонији, докле Грци заузимају само танку зону дуж морске обале. Мухамедоваца Словена има у знатном броју у читавој земљи, а местимице се находе и насеља правих селџучких Турака[1]." — Писац наводи даље како је немогућно тачно одредити, колико је целокупно насељење македонско. Из разних пак података он изводи закључак, да у њој живи данас свега 2,600.000 душа, од којих је 600.000 мухамедоваца, највећим делом Словена, а односно раје, вели он даље, недостају апсолутно подаци, по којима би се могао извести закључак односно поделе на поједине народности."[2])

Писац не додирује питање, услед каквих се узрока и стицајем каквих прилика словенско насеље у Македонији убројава данас већим делом у Бугаре. Изгледа да је обилажење око овога питања хотично, намерно. Јер њему, као што се даје одмах констатовати чим се прочитају неколике странице његове брошуре, није непознато ни какве црквене привилегије уживају у Македонији Бугари преко свога егзархата, ни у каквој вези стоје у Турској црквене привилегије са школским питањем, ни најзад од каквог је пресудног значаја школа у Македонији за ширење народне мисли, и вршење народне пропаганде. /

У Бугарској се утврдила, укоренила навика, писац то констатује, да се сви македонски Словени убројавају у Бугаре и да се читава Македонија сматра као битан саставни део будуће велике народне бугарске Отаџбине. Писац међутим јасно види и без околишења признаје, да се македонско питање не може решити искључиво у бугарскоме смислу. По његовом је уверењу пре свега и у првоме реду неопходно за повољно решавање македонскога питања, да се постигне споразум између Србије и Бугарске. „Бугарска и Србија могле би се, ако би само Бугари учинили неколике уступке у Македонији лако сложити. Између тих двеју држава стоји природни савез, који се спречава претераним претенсијама. Испадне ли за руком да се тај савез закључи, биће много добивено за ствар југословенске слободе. Сваки државник обеју ових суседних држава требао би непрекидно да сматра као свој најлепши позив, да између њих двеју утврди искрене односе."[3]) — И ми се са наше стране користимо и овом приликом да ове лепе савете, који су

[1]) стр. 28, 29.

[2]) стр. 29

[3]) стр. 62

већ раније добили израза у овоме листу, поново ставимо на срце српским државницима и српским политичким странкама.

У једној прилици ранијој говорећи у овоме листу о нашој спољашњој политици, и истичући као прву, животну потребу за све Јужне Словене, интимни споразум, потпуно солидарну акцију између Србије и Бугарске, ми смо указали на жалостан факат, да данашње њихово супарништво одржава више него шта друго господарство турско у Европи. Писац ове брошуре долази до истих закључака. Расправљајући какве би изгледе могла имати Бугарска у борби са Турском, за случај кад би устанак у Македонији и Једренској области узео маха, и кад би пријатељска интервенција какве велике силе, Енглеске или Русије, или компликације које би се јавиле у другим крајевима царевине, спречиле Турску да своју азијску војску употреби на европским бојиштима: писац нагиње мишљењу, да би Бугарска кадра била издржати борбу, али то само под једном погодбом. Потребно је неопходно, апсолутно, да Србија буде пријатељски расположена, па да Бугарска има изгледа рачунати на какав било оружани успех према Турској. Непријатељство Србије чини просто немогућном сваку акцију бугарску према Турској.

Као прво решење, или боље као прву етапу на путу решавања македонскога питања, писац предлаже аутономију Македоније, и то аутономију која ће подједнако гарантовати права свима народностима и оставити им свима погодбе потребне за опстанак и за култивисање својих народних идеала. Такву аутономију правично схваћену, поштено изведену и солидно зајемчену, могли би прихватити и ми Срби, а против ње не би могли навести ничега основанога ни остале несловенске народности Македоније. Са таквом аутономијом Македонија би лако могла, и то не после дугога времена, постати спона међу српским и бугарским народом, научити својим живим примером и Србију и Бугарску, да је заједница међу њима не само могућна већ да је она једина у стању одвести Србе, Бугаре и све Јужне Словене остварењу њихових народних идеала.

Писац брошуре исказује своје уверење, да је повољно решење македонскога питања не само од пресуднога значаја за будућност балканских народа, Срба и Бугара у првоме реду, него да се за њ везују и крупни европски интереси. За њега, као Немца по народности, у том су погледу меродавни нарочито интереси средње Европе, Аустро-Угарске и Немачке. И он се с тога и труди да покаже, како би ти средњеевропски интереси нашли пуна задовољења, кад би се балкански народи ослободили са свим турскога господарства и кад би образовали своје самосталне народне државе.

Ми у осталом делимо ово уверење пишчево. Али зато ипак не можемо да пропустимо а да му не учинимо две крупне примедбе, једну у погледу његовога разумевања положаја балканских самосталних држава према Русији, другу односно босанскога питања, или боље односно по-

ложаја који окупација Босне и Херцеговине даје Аустро-Угарској на Балканскоме Полуострву.

Писац држи да би потпуно ослобођење балканских Словена и образовање њихових националних држава, које би међу собом стајале у савезничким везама, или чак образовале заједнички ширу државну федерацију, значила исто што и подизање једне нове, снажне барнјере остварењу руских циљева у погледу Мореуза и изласка на отворено Средоземно Море. Другим речима такво еманциповање балканских народа и остварење њихових народних идеала, имало би бити, по схваћању пишчевом, противно руској традиционалној политици и животним потребама рускога државнога бића. По нашем најдубљем уверењу писац је, сигурно под утицајем Стамбуловљеве политике, пао у томе погледу у једну тешку заблуду. Далеко од тога да се подизање и јачање балканских држава противи задовољењу руских интереса који се везују за Источно питање, оно би баш напротив било најсигурније јемство, а можда и једина погодба, да Русија постигне на Мореузима потпуне и дефинитивне резултате. У исто пак време потпуно еманциповање балканских народа и образовање њихових народних држава у размерама и под погодбама које би им дале могућности да живе у истини самосталним државним животом, учинила би постигнуће, остварење руских циљева на Мореузима потпуно безопасним за опште европске интересе. Слободне народне балканске државе осигурале би с једне стране Русији мирно уживање својих тековина на Мореузима, док би у исто време, с друге стране, заклониле средњу Европу, Аустро-Угарску у првоме реду, од агресивне експансије руске. Општи европски интереси, а поглавито баш правилно схваћени интереси Аустро-Угарске поклопили би се потпуно са руским интересима у томе, да се на Балканскоме Полуострву подигну слободне уједињене балканске народне државе, које ће имати све погодбе потребне за самосталан државни живот.

Али да се такав резултат постигне, да се за балканске народе створе неопходне погодбе без којих не може бити ни речи о њиховој правој самосталности, потребно је пре свега да Аустро-Угарска напусти Босну и Херцеговину. О правој самосталности балканских држава, о њиховом мирном унутрашњем развоју и њиховој консолидацији не може бити озбиљна говора, све док Аустро-Угарска држи Босну и Херцеговину. Данашњи морални растрој и данашња општа пометња на Балканскоме Полуострву, од које наша Отаџбина, Србија, пати у првоме реду, у многоме је последица аустро-угарске окупације Босне и Херцеговине. А после тога према оној фаталној потреби компенсација у тековинама и ширењима утицаја великих сила, остајање Аустро-Угарске у овима двема српским покрајинама Балканскога Полуострва повукло би неминовно за собом друге велике силе да узму под своју власт друге покрајине његове.

Хотично или нехотично писац се вара, руши читав свој систем, кад покушава издвајати Босну и Херцеговину од осталих балканских

земаља и правдати аустро-угарску окупацију у њима. Анексија Босне и Херцеговине аустро-угарској државној области или, што је једно исто, продужење на неодређено време окупације ових земаља води фатално деоби Балканског Полуострва између великих сила, води Аустро-Угарску преко Србије, Старе Србије и Македоније у Солун, и следствено Русију преко Бугарске, у долину Марице и у Цариград. И тада ће се на раскрсницама испреплетаних руских и аустро-угарских путева видети још многе и крваве битке, са недогледним и непрорачунљивим последицама и по Аустро-Угарску и по читаву Европу.

Да завршимо са још једном напоменом. Писац се диви величанственим успесима, које је аустро-угарска администрација до данас већ постигла у окупираним покрајинама. И, да би још јаче подигао значај тих успеха, он упоредо с њима износи наше српске унутрашње јаде, хотећи тиме уједно да покаже и то, како би Србија била неподобна да изврши у Босни и Херцеговини ону културну мисију, за коју је Аустро-Угарска добила у Берлину мандат од Европе. Остављајући за другу прилику да опширније проговоримо о правоме карактеру и о резултату мнимога културтрегерскога делања аустро-угарског у Босни и Херцеговини, ми ћемо за сад напоменути само толико, да је Србија у крајевима које је задобила од Турске Берлинским уговором, постигла до данас далеко стварније и далеко солидније културне резултате, него што су они, којима се Аустро-Угарска може похвалити у Босни и Херцеговини. Учинити једну земљу, раскошно обдарену природним богатствима, поприштем необуздане експлоатације за туђинске капиталисте, не значи исто што и оспособити масу народа те исте земље за културни живот и за модерну европску цивилизацију. Малена Србија, са својим оскудним средствима, поред свих својих унутрашњих недаћа и трзавица од којих није далеко био и пријатељски прст њезине велике суседке, може без зазора пристати да се непристрасноме суду изнесу на оцену њезини културни успеси у новоослобођеним крајевима упоредо са успесима аустро-угарским у Босни и Херцеговини. Тај суд, ми то смемо тврдити са поуздањем, не би испао на штету Србије. И ако се потражи узрока томе, он ће се наћи у тајанственој моћи онога великога начела, које у овом нашем веку неодољивом снагом гради и разграђује државе и које је Србија имала уза се а Аустро-Угарска противу себе: *у начелу народности*.

М. Ђ. М.

Радетића Мара, *приповетка из сеоскога живота*, написао *Мил. Сретеновић*. 1895. 8°. с 181. Цена 1 динар и 50 п. Издање Валожића.

У нашој лепој књижевности одавно се опажа да мало који писац зна какву чудотворну моћ у књижевним пословима има — фиока. И најмлађи као и најстарији писац наш хита са својим радом на јавност

тврдо уверен да ће се у српској књижевности осетити страховит назадак, ако је те године не задичи његов роман, приповетка или бар неколико „слика из живота“ (које су у нас постале јевтина роба — без купаца). Редак је писац који се у том уверењу није преварио. Дело је изишло илустровано, са лепом техничком израдом, на најбољој хартији што се могла добавити са стране, али на жалост пишчеву дело га је омануло: није произвело онолики утисак колико је он очекивао у својим сањаријама. Рад може бити није ни оцењен критички — Срби нису вредни чак ни као критичари — али је свакоме читаоцу после прочитане књиге јасно као дан: да је писац радио сувише журно, да му је дело по композицији слабо, неразрађено и непотпуно, да од психолошких опажања и стилских лепота нема ни трага и да не би била никаква несрећа по српску књижевност кад се то дело не би јавило на свет те године него друге, треће па баш кад не би ни изишло никада. А да је писац био пажљивији према својој фијоци: да је њој поверио на чување мезимче срца свога за коју годину: да је свој рад брижљиво разгледао, исправљао и заокругљавао — његово би дело четврте или шесте године постигло такав успех какав он није могао ни замислити у песничкој, дакле врелој, машти својој. У Србији се заиста и брзо и мало живи, те је разумљиво што писци толико хитају са својим радовима, али је ипак и за њихов углед у садашњости и за њихов спомен у будућности много боље израдити мало дела али изврсних него гомилу обичних радова који се заборављају тек што се прочитају.

У коло таквих брзих писаца ступио је и писац *Радетића Маре*. Он је мислио и у предговору казао да је довољно за успех његове приповетке ако рече: „Мара је плод мога живота у народу“ и „Моја Мара плод је мога срца“; ако изјави да се није освртао ни на заплете, отплете ни на „триста којекаквих заврзлама што их траже они који приповетку хоће да укалупе“. По томе а и према нетачној девизи његовој „Пиши како осећаш па ће бити природно“, он је израдио своју причу, а наша је дужност да кажемо, не осврћући се на пишчеве почетничке мисли о приповеци у опште, да је писац са својом Маром — наcco.

Прича се врзе око рђавога рађења двојице непоштених сељака. Робићи, отац и син, пале Радетићима сена а беде за то недело Добриће, којима већ и име показује е су честити људи. Један разборит капетан срески ухвати криве, ослободи невине па се и сам провесели на свадби Радетића Маре и Стеве Добрића. Већ се по овоме види да тежиште ове приче није и не може бити заљубљена девојка Мара и да име приповетке не одговара садржини њеној. Ако би се прича назвала *Радетића Мара*, онда би се могла звати по свакој главнијој личности приповетке, пошто су сви под једнако знатни — толико се у овој причи осећа оскудица главне личности. Још би јој најбоље личило име „Неваљали сељаци“, јер би само такво простране име могло обухватити све оне, онако обичне догађаје сеоске. Писац као велики присталица слободе у писању није хтео пазити ни на обим ни на склоп свога посла, ширио је

причу по вољи па је тако могао њу продужити и отегнути још и више. могао је прећи и на живот Марин по удадби. при чему његова приповетка, овако заснована, не би ништа изгубила. У широком причању разних догађаја изгубили су се поједини карактери — њих писац није доспео извести. Сви јунаци ове приче — и Радетићи и Добрићи а особито покварени Робићи — сви се од реда огледају у ситуацијама непотпуно.

Ни цртање осећања није јака особина пишчева баш као ни извођење карактера. Љубавничка осећања два заљубљена пара. којима су уступљене многе стране. описана су не може бити простије. обичније. Љубавну интригу оснива писац на прислушкивању. а то је већ одавно и сувише злоупотребљавано. Свуда се опажа огромна посматрачка невештина. Али је Сретеновић потпуно свестан своје слабости те гледа да се гдегод може ослободити тога тешкога посла. И у томе је доста окретан. разуме се на штету своју и своје приповетке. За то има обиље примера. Тако. тек што је почео описивати састанак Маре и Стеве и њихову жарку љубав. рећи ће: „Ко год је љубио и био љубљен. знаће како је Стеви и Мари, у том часу било.... нема пера које је у стању то описати. То. само срце. треба да осети!...“ Поуздање у перо оставља га на многим местима те удара у софизме.

„Шта је Стева осећао, кад је ступио ногом у Радетића авлију, и Мара кад је видела просиоце, то нећу ни да покушавам да вам кажем. А ако хоћете право, то се не да и не може казати. Сви сте у животу то осећали, а ако нисте, Бог ће дати, па ћете осетити. Сетите се како је тада вама, па ћете онда знати како је сада Стеви и Мари било, и шта су осећали.... Стр. 150.

Још је горе ово место:

„Мало за тим опет се врати, а за њим Станојка водећи Мару за руку.

Каква је била у овом тренутку требали сте да будете ту, па да је видите. Да вам ја ваздан говорим и описујем, опет то не би било ни приближно ономе, како је Мара изгледала!...“ Стр. 151.

Тако писац неће ово, неће оно, па кад скупите све, онда видите да онога што хоће има мање од онога што неће. Тако се по сад извлачи готово свуда: место анализе осећања стави коју фразу. које питање, изјасни се да неће о том говорити и шаље читаоце да иду и виде. Није ли ово и сувише... почетнички? За то су многи моменти у причи пропали. Док је то пропуштано, разрађиване су на дуго непотребне епизоде. а особито се често говори о капетану и сеоским женама. Приповедач редовно тешку ствар упрости, а лаку разради.

Кад тако стоји са најважнијим елементом приповетке. са психолошком анализом, онда се таквом приповедачу могу остале погрешке и опростити. Слабо је оно што треба да је најјаче, те нас обичне, почетничке погрешке не би много ни буниле да их нема у онако одличном броју. Проговорићемо о њима не да их све изређамо него да само означимо неколике. — Приповедач незгодно упознаје читаоца са Марииним драганом. Стевом. Он вели: „Иза једног жбуна помоли се момче... Познајете ли га?“ па на то своје питање одговара нам историјом њихове љубави. која је дуга четири стране. те се једва враћа на њихов састанак. Познато је како су досадање овакве приче, којима није место

онде где су. — На више места уплеће приповедач неки говор у првом лицу, али се не зна ко то управо говори — писац или неко други. Тако је изведен почетак пете главе у коме је описан капетан у нечијем причању нејасном, непотпуном а наивном. Овде неко говори нешто о трговању и дуговима: онде нешто о празновању петка; другде се надриучено расправља о писмености, па о господи, после о белилу па се најзад прича и о нечијем првенцу Драгомиру При крају приче а при опису свадбе Марине писац у нечије име вели: „После ужине ја сам се опио и ништа не знам шта је било“. Заиста је велика штета што се тај неко није опио мало раније, те бисмо се ми, читаоци, ослободили бар онаквога описа свадбе, описа преко сваке мере обичног. Приповедач квари своје причање на више места још и тим што незгодно уводи чак и свога читаоца у причу.

Стил у Сретеновића чешће је усиљен, неприродан, а и у стилу и у опажајима његовим очито је велико угледање на Јанка Веселиновића. Многи разговори и описи морају свакога читаоца подсетити на приповетке Веселиновића и свакоме ће се чинити е је то све већ читао негде у Јанка.

Нама се чини да Сретеновић није успео са својом приповетком, која има много слабих страна. Али како је то први рад његов, то се мора похвалити ополика добра воља која га није остављала при обради овако простране приповетке. Као добра особина писчева мора се узети добро познавање мачванскога живота, које се лепо огледа у неколиким ваљаним призорима у приповеци (договори и разговори сељака и неки моменти из капетанове потраге). Да је причу обрађивао пажљивије, да му је посматрање више оригинално, да је радио самосталније и да је показао више књижевничке спреме — Сретеновић би својим радом много више задовољио и оне читаоце, који сада истина не грде али и не љубе његову Мару.

М. К. Драгутиновић.

Трговинско занатлиски шематизам, Краљевине Србије. По званичним и службеним подацима израдио Св. Р. Христић. 1896—1897. Београд. 1895. стр. VIII., 509. и «Додатак» 109. «Смиљево», штампарија Пере Тодоровића (ма да се на стр. VIII 7. ред. оздо вели, да је књига подељена и у *четири разне штампарије* штампана“). Прештампавање и превод забрањен. Цена 10 динара

Овој лепој и корисној књизи садржина је:

1. предговор, 2. Србија у опште, 3. владајући дом, 4. министарски савет, 5. привредне установе, 6. дипломатско тело, 7. одбори и удружења у Београду, 8. занатл.-тргов. еснафи у Београду, 9. београдске адресе, 10. адресе из Србије, 11. прилог, 12. додатак и 13. огласи. —

У предговору нам писац износи побуде, које га нагнаше да изради ово дело, а и ми потпуно верујемо да је то тежак и неволан рад, па му се за то може доиста и опростити по нека, макар и крупнија, омашка (н.пр. изостављање француског посланства у 6. одељку, маса штампарских погрешака итд.). Надамо се да ће наш трговачки свет примити ову књигу онако добро и пријатељски, како она то заслужује, а без сумње да ће се наћи и човек вичан тим пословима, да о овој књизи опширније и специјалније проговори. Наша би напомена била у овоме. Кад већ пишемо и радимо књигу, која ће бити у правом смислу „Guide", то јест књига, која ће не само наше људе упознавати са стањем српске трговине и заната него и странце, а у овом случају ја бих томе дао, бар за сада, веће важности, онда је онај 3. одељак *Србија у опште* требало такође превести и на немачки и на француски, па ма се књига и више закаснила и скупље стала. Кад већ подузеће за издавање овакога шематизма (или боље схематизма) има својих агената и растуривача у онако многобројним страним градовима, као што писац вели на стр. VIII., онда је мислимо још виднија наша тражња. — Радујемо се и препоручујемо нашем трговачком свету прво издање овога схематизма, надајући се да ће друго издање бити боље уређеније и потпуније. — Одељци 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. и 11. штампани су српским, францускими немачким језиком.

Н.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Професорско Друштво држало је 10, 11 и 12. августа ове године свој седми годишњи збор, на коме су посвршавани и редовни послови друштвени и претресана неколика важна школска питања. Ради да укажемо достојну пажњу овоме скромноме радноме друштву, постараћемо се да овде, ма и у кратко, изнесемо сам ток збора

Пре подне 10. августа, пошто је збор претходно себи изабрао за председника Милована Р. Маринковића, професора из Београда, за потпредседника Светозара Атанацковића, директора из Крушевца, и за секретаре Миливоја Ј. Поповића и Светолика Стевановића, предаваче из Београда, прочитан је и раздаван извештај Управин о раду у минулој години, стању књижнице и благајнице. Из тога извештаја вадимо ове податке: Друштво је у Београду приредило три јавна предавања, а у Врању, Лесковцу, Параћину и Пожаревцу концерте с предавањима Од 3 предавања у Београду друштво је имало прихода 399·70 динара, а од 4 концерта у унутрашњости 335·05 динара. Друштво је даље почело издавати „Ђачку Књижницу“, „да би наша школска омладина дошла до здраве и корисне лектире, да би могла с потпуним разумевањем читати и уживати у ремек-делима наше и страних књижевности, на развити на њима свој укус и да би поучним делима могла проширити круг знања у школи стечених“. Друштво се нада да ће му ово предузеће наћи на добар одзив и ми бисмо се томе од свега срца радовали у интересу наше омладине. — Друштво је имало у 31 средњем заводу свега 283 члана, а у три завода (чачанској и вел.-градиштанској гимназији и пиротској вишој женској школи, ни једнога, што је жалостан знак свести чланова тих колегија. Кад се узме да у свима нашим средњим заводима ради свега 460 редовних наставника, онда излази да су од њих три петине чланови, а две петине још не. Дао би Бог да се и ове две петине још освесте и ступе у коло својих свесних другова на корист српске средње школе. — У току године Друштво је прибавило још осам нових утемељача, те с ранија четири има свега дванаест. Међу новим утемељачима има и два среза, те би смо по томе желели, да до године видимо међу утемељачима још многе срезове, општине и друштва, као помоћнике једном тако важном просветном удружењу. — „Наставник“, лист Професорскога Друштва, који је од нове године почео излазити у месечним свескама од 4—5 табака, пуних лепе и једре садржине, растуриван је у 448 примерака, а штампан у 700 те управа с правом жели, да он нађе приступа и у куће наших учитеља, свештеника, и друге интелигенције, што и заслужује обилношћу грађе и јевтиноћом. — Књижница друштвена умножена је многом књигом, послатом у замену, а нарочито великим бројем књига, које је отац пок. Бранка Ановића поклонио друштву као сећање на његова сина, који је био по ревности примеран члан тога друштва. — Целокупно примање износило је у минулој години 10.112·10 динара, целокупни расход 8.643·65 динара. те је остало за нову годину 1.468·45 динара, — Извештај је сав саслушан с пажњом и примљен са задовољством без дебате.

После тога примљени су ови предлози управини: да се пок. Бранко Ановић уврсти у ред утемељача, да се за утемељача и добротвора може изабрати (без улога) сваки који дужим заузимањем за материјални напредак друштвени стекне заслуга, и да се поред чланова управе, који се сваке године бирају изберу и по 9 заменика, из којих се управа попуњава; није пак примљен предлог да се зборови држе о Ускрсу.

На последку приступило се још избору 5 чланова управе и 9 заменика и бише изабрани за чланове управе: Милован Р. Маринковић, Стеван М. Веселиновић, Хенрик Лилер, Лепосава Бошковићева и Ђорђе Б Димић, а за заменике: Милутин К. Драгутиновић, Сава Антоновић, др. Сима Тројановић, Андра Гавриловић, Јован Миодраговић

Светозар Д. Видаковић, Михаило Р. Поповић, Максим Триковић и Зорка Станковићева.

После подне читао је своју расправу „Како треба предавати науку хришћанску“ Драгољуб Поповић предавач из Београда, на основу које је отворена дебата у којој се смишљеним говорима одликовао Стеван М. Веселиновић. У дебати имали су учешћа још: Андра Гавриловић, Божа Јовановић, Добросав Ковачевић, Миливоје Ј. Поповић и Софроније Симић. Ресолуција по овом предавању био је захтев да се она употреби као грађа при што скорашњијем решењу тога питања.

Пре подне 11. августа читана је расправа: „Каква треба да је латинска читанка и у коме односу треба да је штиво према граматици“ од Саве Максића предавача из Врања. У лепој и смишљеној дебати узели су учешћа: Хенрик Лилер, Владимир Малина, Милутин К. Драгутиновић, Љубомир М. Протић, Миливоје Ј. Поповић и Живојин Ђорђевић. Ресолуција донесена по овом предавању тражи, да се и у нас што пре израде латинске читанке са непрекидном грађом, које ће бити средиште наставе латинскога језика и из које ће се граматика дедуктивно изводити.

Пред само подне реферисао је „О ученичким казнама“ Петар А. Тина, професор из Београда, а по подне наставила се дебата, у којој су имали удела: Милутин К. Драгутиновић, Љубомир М. Протић и Андра Гавриловић. Ресолуција тражи што скорашњију измену данашњих правила о владању ученика као несавремених и непедагошких.

Пре подне 12. августа реферисали су о вишим женским школама Лука Лазаревић и Миливој Ј. Поповић, а у дебати говорили још Милева Свет. Вуловићка, Миленко М. Вукићевић, Љубомир М. Протић, Андра Гавриловић, Милутин К. Драгутиновић и Хенрик Лилер. Ресолуција ставила је у дужност управи, да састави одбор, који ће у току године израдити наставне планове за нове потребне више женске школе, па их до године изнети пред збор.

После подне изнео је „Неке напомене на правила о испиту зрелости“ Хенрик Лилер, професор из Београда. У дебати узели су удела: Петар А. Тина, Миливоје Ј. Поповић, Јаков Смодлака и предавач. Пошто је констатовано, да су ове напомене умесне и исцрпно изведене, решено је, да се поради код надлежних, да се што пре употребе при измени правила о испиту зрелости.

На послетку још је по предлогу Саве Максића, предавача из Врања, да се једна београдска гимнасија претвори у угледну, решено да управа за други збор спреми детаљан предлог о томе.

После захвалности онима, који су учинили олакшице за долазак на овај збор, и гостима, збор је закључен.

Утисак целога збора био је врло леп за свакога, који га је посетио. Говори и дебате били су живи, смишљени и разложни, са свим достојанствени и без малих примеса, које тако радо избијају на нашим зборовима. Једно би се имало само још пожелети: да се у дебатама пријаве што више говорника. На овоме збору било је преко 120 наставника, чланови овога друштва, а говорника није било више од 12—15 па и од њих у ствари су више удела узели само њих 4—5 (А. Гавриловић, М. Драгутиновић, Х. Лилер, М. Поповић и Љ. М. Протић), па су у ствари они и држали дебату. Колико би то иначе могло личити на наметљивост, толико је овде била потреба, те бисмо желели, да се у будуће више њих јаве, да се не би сав посао скрхао на неколицину.

Још морамо констатовати, да куд и камо више интереса имају дискусије и реферати о школским питањима него ли предавања из наука, те смо и мишљења, да је живости и заинтересованости овога збора много допринело и то, што су сем два предавања све остале ствари биле пуне интереса за све, те их и покренуле на овако леп и жив ред.

КЊИЖЕВНОСТ

Школски годишњи извештај. — Између извештаја о школском раду за прошлу годину најдоцније је изишао из штампе, колико ми знамо *„Извештај о православном богословском заводу у Задру“*, у ком је на првом месту састав проф. Серафима Калика „О науци црквене историје“ из његових приступних предавања; захвата 40 страница. Иза тога је обични извештај. Ово је 17. извештај овога корисного богословскога завода у Далмацији.

Са севера. — Мих. М. Петковић, пешадијски наредник намеран је, да у свешчицама изда низ приповедака. Како су ово преводи с рускога, дао је и име овој својој библиотечици *„Са севера“*. Прва је свешчица, која стаје 25 пара динарских, угледала света. Не добисмо је.

Мала Катавасија. — О трошку Српске Манастирске Штампарије у Карловцима штампана је *Малая Катавасіа*, у којој су „различна пјенија и духовне песме за српске православне ученике као и за свакога хришћанина, а одабране су из црквених књига“. Школски Савет онамошњи усвојио ју је за уџбеник црквенога појања у свима српским православним народним школама у Угарској, Хрватској и Славонији. Књига има 117 страна а стаје 20 новчића.

Српске приповетке у туђим језицима. — „Бранково Коло“ у 7. броју свом доноси ову белешку: „Познати немачки часопис Aus fremden Zungen донео је у првој половини о. г. у немачком преводу, између осталих узор-дела страних књижевности и по-

знату јединствену причу нашег, на жалост прерано преминулог приповедача *Лазе К. Лазаревића: Школску Икону* (Die Schulheilige). — Мађарски политички листови у својим свечаним бројевима, као што је то и другде обичај, па и у нас, доносе често саставака на и превода из лепе књижевности. Тако су Magyar Ujság и Pesti Hirlap у својим божитњим бројевима пр. г. донели две лепе причице преведене са српског језика, једна је од *Мите Живковића: Крвави дани* (Véres napok), а друга од *Милована Ђ. Глишића.*" — Ове ретке нарочито исписасмо с тога, што недавно Vienac у 33. бр. исписујући речи париског Revue des Revues о приповеци „Хајдуци" Луке Јововића, која је на немачком угледала света у Die Zeit-у, рече „То ће бити мали douche оним срп. шовенима, који сваки час упоређују којег свог писца са Тургењевом итд и говоре о некој „превласти српске културе" — а ево, како пролазе пред наображеним свијетом њихови најбољи писци!" Не желимо бити жучни ни пристрасни као „Vienac", с тога и ово његово пуштамо без коментара тек да наши читаоци виде, како се и за ситнице браћа хватају, те хоће да граде капитал.

Хрватска читанка Фр. Петрачића. — Од ове читанке, намењене вишим разредима средњих школа угледало је света друго издање друге књиге под уредништвом Ферда Милера; у њој је *„повијест књижевности у примјерима"*. Није обухваћена ту и стара наша књижевност, већ од дубровачке на овамо. Од специјално српских писаца новијега времена помињу се у њој: Доситије, Жефаровић, Јулинац, Орфелин, Рајић, Мил. Видаковић, Сима Милутиновић, Његош, Суботић, Бранко, Змај, Јакшић, Милићевић, Шапчанин, Лаза К. Лазаревић, Л. Костић, Цветић, Врчевић и Љубиша.

О Мавру Ветранићу Чавчићу. — Професор Ј. Царић написао је расправу под натписом „Mavro Vetranić Čavčić poeta Raguseo (1482—1575"). Штампана је у Дубровнику у штампарији Д. Претнера. Гледаћемо да до књиге дођемо, те ћемо о њој и проговорити.

Il Conte Srdan. — Под овим натписом изишао је талијански превод д-ра Иве Августа Казначића приповетке познате нам књижевнице Иде Рајнзберга Дирингсфелда. Превод је штампан у Задру у штампарији Н. Јанковића.

Историја Земуна. — Поред Сопронове *Монографије Земуна* и низа чланака о њему у некадањем „Граничару" Јове Павловића у Земуну од пок. д-ра Милоша Радојчића добићемо у скоро још једно дело. Др. Петар Марковић из Земуна дао је у штампу под истакнутим натписом своје дело, које је израдио помоћу поменутих радња и на основу многих извора и докумената. Књига ће имати преко десет табака, а штампа се у штампарији Јове Карамата у Земуну.

Тасин дневник. — С нестрпљењем ишчекивасмо трећу свеску *Тасина Дневника* и дочекасмо је, али сада опет у другом руху, јер му се издавач променио. Сада је штампарија Петра К. Танасковића преузела да изда овај „дневник", те има наде, да не ћемо дуго чекати док једна свеска изиде. Ми смо и ову свеску на душак прочитали и задовољно је оставили. У њој је седам причица: Форбес (дописник лондонских новина), Ко не ва о злу не мисли, Закопано благо, Пазовска завера, Кнез Р., Познаник и Дежурни протокол. Нека је и ова свеска топло препоручена на првом месту нашим полицијским службеницима, јер ће у њој наћи доста поуке за свој посао, а за тим и нашој читалачкој публици, јер ће, читајући их, наћи забаве и поуку. Стаје и ова свеска 60 пара динарских. Има 2 л. и 79 страна осмине.

Словеначка књижевност. — *Словеначко-енглеска граматика.* — У Сев. Америци у Tower-у штампана је недавно Slovensko-angleška slovnica, о којој Ljubljanski Zvon похвалан суд изриче. Књига има 177 страна на 4° а удешена је по Анову и Олендорфову начину, те је врло згодна приручна књига за оне, који хоће брже језик да науче. Писац ове књиге крије се под именом Peter Jos. Jeram.

Наук о узгоју. — Под овим натписом изишла је педагошка књига с особитим обзиром на психологију из пера гимнасијскога професора д-ра Јулија Голика, који се, како вели „Вијенац", истакао међу средњешколским наставницима као теоретичар — педагог, те је врло успешно стао на обрану класичне наставе и хуманистичнога правца. Писац се у књизи, намењеној учитељској школи, ослања у главном на Хербарт — Цилерову школу. Стаје само 70 новчића. И о њој би требало да наши стручњаци - педагози своју рекну.

Посебни отисци из Босанско-херцеговачког Источника. — Из овога сарајевскога црквенога листа посебице је штампан превод Јована Петровића *Духовно наравствене беседе* намијењене оцу, матери, девојци и младићу (има 53 стране) и састав Дионисија Миковића *Чудеса пресвете богородице* I (има 112 страна). Ова стаје 25 новчића а она 20.

Успомене. — Под овако лепим натписом намерава уредник „Католичке Далмације" Дум Иво Продан да изда дело од сто штампаних табака са 1600 страна; оно ће бити политичке природе, као што се види и из садржаја: 1. Наш програм — хрватско државно право и Мој Албум. 2. Хрватска поред Италије. 3. Борба с талијанашима. 4.

Борба с надри Србима. 5. Борба с народњацима. 6. Борба с владама 7. Борба за глаголицу. 8. Борба за хрватску књигу. 9. Различити списи. 10. Тријумф правашке мисли. Нарочито због одељка 4. обраћамо пажњу на ову књигу, која ће за петнаест месеца бити сва готова. Излазиће у свескама. Све заједно стаје пет форината.

Ратна служба за пешадију. — У мартовској свесци „Дела" стр. 532. јавили смо о Науновићеву делу истакнутога натписа, да је у штампи; а сада можемо саопштити, да је из штампе изишла. Препоручује се официрима и у активи и у резерви.

Пучке пиеме. — У Сплету изишла је књижица с истакнутим натписом с намером да попуни оно, што је пропустио „дични старац Милован" (Андрија Качић-Миошић) и да испева оно што се после њега збило славно у хрватским и славенским земљама. Пева о св. словенским апостолима, о граду Солину и његову распаду, о доласку Хрвата у данашње крајеве, па о Томиславу, првом хрватском краљу, о Кулину бану, о боју на јелинском (гробничком пољу 1142.) о краљу Твртку, о Петру Зрињском и Крсту Франкопану, о бану Јелачићу, о бискупу Штросмајеру, о Мих. Павлиновићу, о Мили Гојславићевој, која погибе 1649. за домовину и најзад песма о доласку Далматинаца у Загреб на изложбу г. 1891. — Вели се, да је погодио Качићеву жицу; стих је већим делом гладак, а песме се лако читају Испевана је икавштином. Прво је издање ове књижице од 95 страна растурено и ускоро ће друго угледати света. Стаје круну.

Трговачко књиговодство. — Под овим натписом угледале су света досада две књиге. Прва је изишла много раније и у њој је просто књиговодство са додатком о меницама, трговачком праву и трговачкој рачуници; друга је опет недавно изишла, у њој је двогубо (двојно) књиговодство. Овај други део дели се на троје: а. теорија, б. практичан рад и в. додатак, у ком је о употреби двогубога књиговодства код удеоничких друштава (новчаних завода и фабрика). Књигу ову писац, Јосиф Предић, намењује за школску и приватну употребу. Стаје за непретплатника овај други део три динара.

Педагогика. — Стева Чутурило штампао је недавно своја предавања на вишој женској школи под натписом *Педагогика или наука о васпитању* а у штампарији код „Просвете" — С. Хоровица. Књига ова од 233 и IV стране обичне осмине дели се на четири дела: Педагогика телеологија (основи етике) О нези васпитаника (а, нега тела — педагогика хигијена, б. нега духа — педагогика психологија: 1 сазнање (свест) 2 Чуствовање и 3. тежње), Методологија (а методологија васпитне стеге и б. методологија наставе) и о васпиталиштима и о васпитачима. Пред овим свим је увод: основи васпитања. О књизи овој гледаћемо да проговоримо; напомињемо да смо при овлашном прегледу опазили приличан број језиковних грешака, а њих треба да је најмање у књизи, која се намењује школи и која је и служила за уџбеник прошле године, јер је писац у табацима давао ученицима. Стаје два динара.

Две приче. — У издању књижарнице Лава Хартмана у Загребу изишле су латиницом две приповести под натписом P o g i b i j a i o s v e t a S m a i l a g e Č e n g i ć a и M a r i j a n o v a r a n a; обе су написала двојица: Мухамеданац Осман Хаџић и неки Хрват — католик, који се крије под именом Азиса. Смер им је похрваћивање. Првој, како вели Србобран (бр. 97.) смер је, „да Мухамеданцима што више омрзну Србе, нападајући свакојако Црногорце." Друга би имала да буде приповијест из мостарскога живота: у њој се прича о љубави некога Мулазима и неке жене католика Марјана и о његову бежању с њом помоћу неке циганке. Језик је у обема причама са свим по „хрватски", а и сам мулазим „хрватски је говорио већ потпуно." „Србобран" препоручује: „да сваки, који у лијепијем причама ужива — не узима ове тако олако и површно исписане приче."

Порекло међународнога права. — У државној штампарији штампан је и недавно угледао света д-ра Миленка Р. Веснића превод дела Ернеста Ниса *„Порекло међународног права"*. Превод је Веснић овде онде допунио. О њему ћемо проговорити у свесци за овом.

Писмо о Далмацији. — У јунској свесци руского листа „Руская Беседа" изишло је једно писмо некога Далматинца о Далмацији. У њему има неколико историјских црта из прошлости Далмације, неколико из географије и етнографије, а осврће се и на народне, политичке и верске прилике. Препоручује Словенима боље познавање и више интересовање за Далмацију. Та препорука вредила би и за нас овамо.

Општа историја. — Директор прве београдске гимназије Стеван Ловчевић написао је и другу књигу своје *„Опште историје"*; у њој је Историја Римљана. Штампа се у државној штампарији и ово дана биће готова.

Извори црквенога права. — Под овим натписом штампао је Атанасије Поповић, предавач богословије своју расправу у „Веснику српске цркве", одакле је и посебице оштампана. Расправица ова има два одељка: у једном је говор с изворима црквенога права а у другом о зборницима црквених правила. Расправица ова има 42 стране осмине а стаје пола динара.

Из Дела. — Посебице штампана је из „Дела“ студија из народне технологије „*Босански Сахтијан* („B o s n i a k e n l e d e r“ *његова производња и припремање*“, коју је написао професор Игњат П. Димић. Расправица ова изнела је 13 страна осмине.

Практични марвени лекар. — Вредни наставник ратарске школе у Краљеву Владимир Ђорђевић спремио је још једно дело, којим је намеран да попуни празнину у нашој пољопривредној књижевности. Дело ово носи натпис „*Практични марвени лекар*“, а има неких XVI одељака: Животињско тело; Услови здравља и узроци болести; О лечењу и лековима у опште; Назеб, грозница, навала крви, запаљења, ране и отоци; болести коња органа за варење. за дисање, живчанога система, мокраћних и полних органа, заразне и спољашње болести); болести говеда; болести оваца; болести коза; болести свиња, болести живине; помоћ при порођају домаће стоке; штројење, шкопљење или кастрација; О поткивању коња; за што треба пазити при куповини и продаји стоке и најзад аебучни преглед листова — Књига ова на коју је издао претплатни позив, изнеће око 24 штампана табака средње осмине, са 112 слика у тексту. Излазак књиге зависи од претплатника; с тога треба помоћи ово предузеће. Скупљачи добивају на десет претплатника једну на дар.

НОВИНАРСТВО.

Српски Магазин. — Од 1836. године, када је Т. Остраовић покренуо „Далматински Магазин“ на све до престанка његова седамдесетих година подмиривао је овај годишњак потребу онога краја; и не само то, на његовим страницама изишло је много интересних чланака и радова који имају и данас своју вредност, изишло је и много записа о разним нашим обичајима и нар. умотворинама, као и о старим рукописима и штампаним србуљама. Далматински „Магазин“ својом одабраном садржином и данас још служи многом књижевнику за извор. Мислећи на тај стари „Магазин“, радосно поздрављамо подухват пречаснога игумана Дионисија Миковића, да од нове године по ново оживи „Магазин“, дајући му име *Српски Магазин*. У њему штампаће се чланци ћирилицом и латиницом, како му који сарадник пошаље. Доносиће календарску таблицу и по могућству слике из свију српских крајева и заслужних Срба свију сталежа. Имаће особити обзир на српске народне обичаје и историске успомене, а заступаће и „остало умјеће и забаву“. Стаје само форинту. Приход је намењен фонду „Српскога Гласа“, како би се допринело, да овај честити српски бранилац на убавом српском приморју може два пута недељно излазити. Ми обраћамо пажњу читалачкога света на „Магазин“ да би га помогли претплатом, а препоручујемо га и нашим књижевницима, јер и радовима треба да помажу ово предузеће, како би био достојни заменик старога „Магазина“.

Бранич Православља. — Од овога духовно-моралнога часописа за народ добисмо први број. Између осталих духовних и моралних чланака има и почетак чланка *Две иконе*. Једна је од икона у овом броју описана; представља пресвету богородицу у попреју, како држи на десници Исуса Христа који је леву руку обавио мајци око врата и њој се тако погнуо, да му се обрашчић уз материн приљубио. Глава је богородичина повезана марамом, која је спуштена на чело скоро до обрва; на марами и то посред чела види се као звезда, така иста звезда види се и ниже њенога рамена с преда. По дну иконе запис је, из кога се дознаје да је довршена 1786. јула 10. Радио ју је неки Јаков Недић молер из Боботе, о коме нам писац на жалост не зна ништа да каже. Икона је добро сачувана, а износи у висину 79 см. а у ширину 58.

Дом и свијет. — У Загребу излазе три белетристичка листа: „Вијенац“, „Просвјета“ и „Дом и Свијет“; од свих тих најстарији је „Вијенац“ а најмлађа „Просвјета“. „Dom i sviet“ овом годином ушао је у осму годину; излази на великом folio-формату сваких петнаест дана. До сада смо добили шеснаест бројева; у свима њима наћи ће се сама белетристика и то већим делом ниже врсте и преводи. Од оригиналних су: Обител капетана Оповића од Јурја Царића, Капетан Мате од Ф. Смиљанчанина, Са дјецом долази срећа од Романића (мала хумореска); од Ивана Девчића има неколике: Било је суђено и На испиту. Од преводне белетристике да поменемо Л. Толстога, Чехова, Ги де Мопасана, Доде-а, Едмонда де Амичиса итд. У сваком броју има и листак, у ком су разни записи: лични, кронике, о умрлим и несрећама, књижевне и уметне (ових је најмање), позоришне и музичне, војне, итд. Има и по мало шале. — Лист овај, који не претендује на књижевну славу, стаје шест форината годишње.

Просвјета. — У седмом броју цетињске „Просвјете“ налазимо сем раније започетих радова још и ове: Костантина П Побједоносцев, оберпрокурора светога синода *О васпитању и наравственом облику у богу почившег цара Александра III* (превод из журнала М. Нар. Пр. за мај.), Ан. Јовићевића учитеља *Упутство за предавање једне врсте рачунских задатака у II. III и IV разреду основне школе*, даље је *Рад књ. Црног. школске комисије*, у ком је саопштен реферат М. Ковачевића о „Геометрији“ коју су написали двојица непознати за III и IV разред црногорских основних школа. Пред овим рефератом има неколико речи о раду комисијском. Досада је, како се тамо вели, прегледано и

комисијом одобрено дело „Теорија књижевности (теорија слога, прозе и поезије) које је саставио за своје ученице Девојачког Института Царице Марије и ученике гимназије и богословско-учитељске школе наставник Јов. Љепава. Дело је дато у штампу. Довршен је већ и „Земљопис Књежевине Црне Горе“ за II р. осн. школе од Ђ. Поповића и J. Рогановића, а тако и „Буквар“. Међу осталима стигли су комисији на оцену: „Историја српске књижевности“, „Познавање и његовање човечијег тијела и две „Геометрије“. Даље су у овој свесци поред ревизорског извештаја М. Лековића, *одговор Андрије Јовићевића С. Пушнику*, црквени школски и књижевни гласник.

Словенски Дом и Свет. — Поред „Љубљанскога Звона“ Словенци имају већ од осам година у Љубљани још један леп илустрован лист с натписом Dom in Svet ilustrovan list za leposlevje in znanstvo. До сада смо примили 17 бројева. У њима има доста песама: и то највише Антона Хрибава и Антона Медведа; од овога је и драма у 5 чинова Zarja slave којој је општи натпис Kasijanar. И забаве има доста. У првих пет бројева је Lepi Tonček од Подгоричана, а и Tlačanje од Подравскога, даље: Jarem pregrehe од II Бохињца (од 4—9.) Prevarjeni kavalir од Вечинца (12.). Voivoda од Подгоричана (10—13 број), од њега је и цртица Pred pedesetini veli (у 16. броју) и Lončar (од 17. броја); Dve svatbi од Добравца (од 6—10 бр. из босанскога живота); Spomini tete Klare од Павлине Пајкове (11—16.), од које је у 7. броју Kako pridemo do sreče; Pri sramotnem kamenu од Ивана Жупанца (14—15.), Pri stanu од Вал. J. (17). Има неколико биографија: *Симона Грегорчића* о његовој педесетогодишњици (1. број), *Чесита Дубровскога* од Ковачића (3—5). *Ивана нл. Зајца* од Сушника (у 4. бр.), *Фр. Печара* под натписом Planinska cvetlica (2 бр.), Spomeni na Jošefa Cempermanna (5—6). *Фра Гргe Мартића* (7—9 бр.), *Александра Роблека* сликара (10 -11 бр.), *Ивана Навратила* (12 бр.) *П. J. Шафарика* (13 -14.) *Пушкина* (15 и 16.) и *Андреје Праиротника* (17). Од интереса је нарочито рад J. Бенкотича „Slovenski kolendarje in koledarniki“ у спомен стогодишњице прве Водникове и 50 год. прве Блајвајзове „Nove Pratike“ (од 1. броја). За овим: Фр. Ф. С. Лекше Črna gora ali Ptujska gora (1 и 2. бр.), Сомрека Žajčki samostan pri Konjicah (3—4), Феконе: Roditelja rimskega cesarja Romula (4), J. Барлеа Jz belega Zagreba (у 4, 6. и 14.) Берника Lembarska gora (5. бр.), Шегуле Sv. Duh na Ostrem vrhi ob slovensko-nemški jezikovni meji Štajerski (6), др. А. Медведа Rim središte lepih umetnostej (од 8—10. броја наставак из прошле године; овде је девети одељак Rafael); др. Фр. Л. Potovanje križem jntrove dežele (од 8—10; овде је девети одељак о Тиберском језеру; првих осам одељака у прошлој су години изишли), и Jzprehod na Notranjsko (од 16 бр.), Фекање Celje in okolica (од 11. броја. Врло занимљив рад), J. Ш. Plastika v pesništvu (од 17. бр.). Даље: V znamenju mirú in ljubezni (у 14. бр.). Природњачки су чланци: Мејача Stavnice (3. бр.), Влајница V večnem ledu (1. бр.), Крижана Huda ura (2—6. бр.), Dr. B. Г. Davica ali difteritis (7. бр.) И. Кунстича Sevnica (7. бр.), др. Ф. Л. Ljubljanski potres (9—10. бр.), У седмом броју је мала Zbirka narodnega blaga. У сваком даље броју има малих приказа и бележака из словенске књижевности, па и из других словенских: хрватске, чешке, руске, бугарске и пољске. За чудо нам је, да ни о једној нашој књизи не проговорише, па ни о „Делу“, које им се редовно шаље. Словенима је потребно узајамно познанање и у њиховим књижевностима, ако мисле себи добра Има и других записа. У сваком броју има по нека лепа слика. Издање је овога листа елегантно и само себе препоручује. Уредник му је др. Франтишек Лампе. Излази свако петнаест дана на два табака велике лексикалне осмине, а стаје за Србију 5 форината и 40 новчића. Дао би Бог да и овај лист у нас добије кога читаоца!

Ускок. — Овај патриотски лист, о ком у прошлој свесци јависмо да се мисли покренути ако се јави хиљаду претплатника, излазиће недељно у формату средње величине а цена му је за Србију десет динара за целу годину, а шест за пола; за земље ван Србије годишње 15 динара. Власником и уредником биће Љуба Јоксимовић књижар ком и рукописе и претплату треба слати.

Нов војни лист. — Коњички мајор у пенсији Јован Михајловић објавио је, да покреће независан војни лист, који ће имати име „*Српска стража*.“

Просветни Гласник. — Свеска за јули и август изишла је крајем августа у једно. Поред службенога дела, и школскога летописа — у ком су: два извештаја надзорника ср. школа (Љуб. Стојановића и Јос. Пецића), извештаји о испиту зрелости у год. 1894|5 и преглед о бројном стању ученика средњих школа прошле школске године, — и раније започетих чланака у овој је свесци у одељку *Наука и Настава* нов чланак (и то превод) Хундхаузена *Откриће ваздуха*; у *Критика и библиографија*: реферат М. Вукићевића о преводу Дирнјеве Историје средњега века и о Иловајскога Општа историја у преводу Д. Дукића и реферат М. Пејиновића о Лепој књижевности у „Делу“ за 1894 годину. Референат се врло лепо изражава о радовима у „Делу“, које препоручује читалачком свету, јер „одговара циљу којем је намењено“. Истиче: од песама Јефтана Р. Шантића *Вереник и Вереница у самоћи*, С. Шобајића *На растанку*, М. J. Митровића *Напућица*; од приповедака: Матавуља *Мала жртва*, И. П. Вукићевића *Горак хлеб* и *Рождество твоје* и све три приче Св. Ћоро-

вића. У „Просветном Ковчежићу“ је двадесето писмо из Петрограда Р. Кошутића. — Као прилог Просветном Гласнику иде *Збирка српских народних загонетака из Босне*, које је сакупио и уредио Милан Обрадовић нам'нивши их српској младежи. На ову збирку вратићемо се првом приликом; за сада само помињемо: да је у овој збирци до 600 загонетака, разврстаних по азбучном реду, иза којих долазе одгонетљаји („одгонети“), а за овима 55 загонетака — питалица и шест рачунских.

РАЗЛИЧНОСТИ.

Писм ност у Европи. — Какав је успех учинила Европа на пољу народног образовања, и како је опет још велики пр ценат неписмених у неким европским државама, најбоље се види из чланка доктора Јакоба, у једном немачком листу за ову годину (Die Neue Zeit, № 21). Податке за свој спис. доктор Јакоби узимао је нешто из радова Мишлера (Allg. Statist. Arch. 1894) а нешто из брижљиво проучених брачних записа, рекрутских спискова и општег пописа људства почев од 1840 до 1894 године.

По степену неписмености све европске државе, могу се поделити на три групе. Првој припадају државе, у којој више од половине становништва не уме ни читати ни писати. Овамо долазе Румунија (76,60% неписмених), Србија (79,31%) Русија (78,80%), Португалија (72,01%). Другр групу - састављају државе, у којима % неписмених колеба се од 50 до 10. Овамо долазе: Угарска (50,80%), Италија (49,01%), Аустрија (39,90 %, Ирландија (20,80%), Белгија (15,99%), Француска (14,91%) и најзад Енглеска (13,20%).

У државама треће групе, неписменост непрелази 10%. Овамо долазе: Холандија, (10 10%), Шотландија (6,85%), Шведска (2,50%) и Немачка (1,59%).

Из истог списа дра Јакоба види се даље, да је неписменост међу женскињем још већа него међу мушкињем.

Кад се упореде успеси учињени за последњих десет година на пољу народног образовања, видећемо да прво место у томе припада Ирландији, камо се неписменост у току 18 година смањила на 26% тј. у средњу руку на 1½ % у години. Тако се 1865 год. тамо рачунало 46% неписмених а у 1883 године број неписмених није прелазио 20%. Одмах после Ирландије долази Италија, камо се последњих 10 година неписменост смањује сваке године са 1%. Год. 1865 било је неписмених 72% од целог становништва, год. 1883 њихов се број смањио до 61%, а по податцима од 1894 на 49%. Што се тиче Француске и Енглеске, код њих смањавање неписмености сваке године не прелази 0,6%.

Тако, 1840 год. број неписмених у Енглеској достигао је 40%, а 1870 год. 33%, а 1882 није прешао 13,20%. У Француској 1846 год. бројало се 40% неписмених, 1865 —34,2%, год. 1875—25 4%, а 1883 год. — 14,91%.

Уредништво Times-а и Daily Telegraph-а. — Главни уредник Times-а Бјокл син је једнога свештеника и има му 41 година. У редакцији Тајмса је од 1880 године. Сам у листу ништа не пише, већ само даје теме и прати пажљиво рад других уредника. Има два помоћника: Кансра и Мојнепени-а, који такође ништа не пишу. Њима је поглавито дужност, да прате јевропску штампу. Уводне чланке пишу: Вилсон, Фланиган и Рос. Осим тога на Тајмсу ради маса специјалиста. Тако нпр. пастор Годен пише чланке о цркви, Џемс Турсфелд литерарне критике, Џон Магдоналд правничке чланке. Спољну политику у Тајмсу негује снага прве величине Доналд Мекензи Уолес, писац дела о Русији које је у своје време изазвало велику сензацију, — Главни уредник има плате 3000 фунти стерлинга (75.000 динара), сарадници који пишу уводне чланке имају од 500 фуната (12.500 динара) до 1200 фунти стерлинга (30.000 динара).

Daily Telegraph поникао је из врло скромног предузећа. Пре четрдесет година купили су га Леви и Лијонел Лаузон за 500 фунти стерлинга; кад је Лаузон ту скоро умро оставио је иза себе 2000.000 фунти стерлинга Daily Telegraph је данас најраспрострањенији лист у свету. За штампање листа употребљује се осам машина Гое-ве системе а свака од њих кошта 7000 фунти стерлинга. На њима се одштампа за један сат 192 000 примерака. Уводни чланак од 1500 речи сложи се и прочита (коригује) за 13 минута. Лист овај има своју сопствену фабрику артије, он сам чак и траву сеје од које се артија израђује. Редакциони персонал има у садашње време око 50 људи. Политичке чланке пише поглавито Дреил, а литерарне критике Куртнe. Један од најстаријих сарадника. — Сала долази међу најзнатније новинаре у Лондону. Од тридесет година на овамо он сваке недеље напише по 6 чланака за Daily Telegraph, дакле сваки дан по један чланак.

Аге (спахије), слободни сељаци и кметови у Босни и Херцеговини. Интересно је да видимо како стоји однозај ага, слободних сељака и кметова (кметови су они који раде на спахијској земљи, чипчије) према одраслом мушком становништву у овим окупираним српским покрајинама. По попису од 1885. године, који је босанска влада извршила, одраслога мушкога становништва било је: 394.984 душа. На овај број одраслога мушкога становништва долазило је *ага* 8162, *слободних сељака* 117.466, *кметова* 197.833, *осталога одраслога становништва* 71.523. Према овоме, као што се види, од свега одраслога мушкога становништва, кметова на спахиској земљи има 50 %. Интересно би било сад видети какав је ондо

шај међусобни свих ових слојева друштвених по попису од 1895. године, дакле после десет година, те да се цени како је Аустро-Угарска извршила своју „културну мисију“, или правилније задатак који је сама на себе примила у познатом меморандуму Андрашијевом. Кад се објаве дефинитивни резултати овогодишњега пописа без сумње ћемо то моћи видети, а за сад ови подаци нека послуже само као полазна тачка за то и као материјал за познавање друштвених односа у овим српским покрајинама.

Од интереса ће бити да саопштимо још како је онај целокупни број ага, у главном, распоређен по окрузима и котарима (срезовима). У сарајевском округу има ага 1132, у бањалучком 951, у бихаћском 627, у тузланском 1113, у травничком 1347 и у мостарском округу 2745. Однос слободних сељака и кметова по окрузима овакав је: једини је сарајевски округ где је више слободних сељака (20.637) но кметова (18.613); у осталим је окрузима свуда више кметова, и то у бањалучком округу на 12.381 слободног сељака има 48.378 кметова, у бихаћском на 19.914 слободних сељака 23.931 кмет. у тузланском на 31.933 слободна сељака 31.941 кмет и у мостарском на 11.108 слоб. сељака 32.231 кмет. На једнога агу највише кметова долази у бањалучком округу; ту највише има и другога одраслог мушкога становништва — 15.6~7.

По срезовима ага има највише: у мостарском срезу 1273, па онда у љубушком 474, у Бугојну 384, у бањалучком 374, у столачком 343, у прозор-ском 322, у Власеници и Фочи по 278, у Чајници и Височком по 250, у Коњици 287, у Рогатици 242, у Ливну 201, у осталим срезовима свуда испод 200 ага.

Статистика Хрватске и Славоније. Скоро је изишла из штампе нова књига статистичкога одељка у Загребу: *Политичко и судбено раздјелење краљевине Хрватске и Славоније, и реперториј пребивалишта по стању од 31. свибња 1895. године.* По статистици овој има у Хрватској и Славонији 2,186.410 душа, и то мушких 1,089.755 а женских 1,096.655 душа. Од овога броја пада на Хрватску 1,420.135 душа, а на Славонију са Сремом 766.275. По језику је становништво ово овако подељено: оних који говоре српски или хрватски има 1,921.719; немачки: 117.493; маџарски: 68.794; чески: 27.521; словеначки: 20.987; словачки: 13.614; русински 3.606; осталих још: 12.676 душа. Интересно би било знати колико је од оних који говоре српски или хрватски кајкаваца и колико чакаваца, те да се види како су распоређени разни дијалекти и колико је оних што говоре штокавски. Али то нам ова статистика, како Србобран вели, не даје. По вероисповести има: католика 1,553.075, православних 567.443., протестаната 35.69', унијата 12.367, јевреја, 17.261, осталих 573. — У претпоставци да су православни тачно побележени, кад одбијемо од броја католика нешто јаче од 200.000 што долазе на друге народности, онда ће број католика српско-хрватске народности изнети 1,350.000. Поредимо ли сад католике и православне наше народности, онда ће број православних изнети скоро половину броја колико има католика. Православни су у већини, према католицима свих народности, у сремској и личкој жупанији, и у 17 котарева или срезова. За тим их има највише у загребачкој жупанији. — Ако упоредимо садашњи број становника Хрватске и Славоније са оним од 1889. године, онда имамо прираштај од 293 911. душа, пошто је 1889. године било свега 1,892.499 становника. Православни су прирасли за 69.697 становника.

Морамо се на овом месту мало потужити на загребачки статистички одељак. Он своја издања не шаље у замену нашој државној статистици, те ту ништа не можемо наћи о статистици Хрватске и Славоније, ма да наш статистички биро редовно шаље своја издања у Загреб. Откуд то и за што то не знамо, али да то не ваља, јасно је. Онде где треба да су размена и саобраћај најживљи, ту их баш нема. Колико ми знамо чак су из нашега статистичкога биро-а и рекламације биле у том погледу, па се опет ништа није постигло, и остало је и даље по старом. Желели бисмо да тако не буде бар од сада.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.

ПОЗДРАВ!

Кад си крилу маха дала,
Распевала грло танко,
Не би ли ми рећи знала,
Куда журиш цвркутанко ? !...

Која поља, које горе
Души твојој топлој годе,
Први зраци рујне зоре
Куда ми те тако воде ? !...

Куд те носи перје лако,
Куд те мами зрака врела ! ?
Ласто, ласто, куда тако,
Куд ми жудиш, куд би хтела ? !...

Да л' у журном своме лету
Ти не гониш моме крају,
Не идеш ли моме свету,
Моме лепом завичају ?

Да л' те тамо жеља креће :
Где ми лепше сунце сија,
Мирисније где је цвеће,
Рујна зора руменија ;

Где је небо цветак плави,
Бледи месец много блеђи,
Где је извор студен прави
А уздаси где су рећи ;

Где се санак лепши снује,
Где су тице веселије,
Где се српска песма чује,
Песма пуна враголије.

Где но сутон кад се хвата,
Дивна румен небо руби;
Где те држи све за брата
Све те грли, све те љуби;

Где у ноћи тихој, благој,
— Кад славуји вечност поје —
Сетан драги жури драгој
Да јој јада јаде своје,

Па под крилом вита грања
Мрсећи јој косе бујне,
Лице љуби, срећу сања
Све до саме зоре рујне!...

Тамо — где су деца људи,
Где је љубав много млађа,
Заносније где су груди,
Руменика где је слађа;

Где но лепше звече чаше,
Срце где но огањ жари,
Где нам јаде лечи наше
Са гуслама гуслар стари;

Где проводих и ја дане,
— Кад ми живот слађи беја —
Где но гледах своје знане,
Где ме српско сунце греја;

Куд ми душа и сад жели,
Куд бих и ја певајући
— Не идеш ли, ласто, је ли
Моме дому, мојој кући! ?...

О, ако би тамо хтела,
Ако тамо стереш крила,
Онда моја суза врела
Нека би ти вођа била!

Ал' кад стигнеш крај свих зала
Куд ти стрелна крила беже
Да Бог дâ ми запевала
Срца чила, душе свеже!..

И том песмом, пуном миља
Свуда крепи, свуда снажи;
А ко туђем крају циља
Тужна гласа ти му кажи:

Да је душа пуна аја
По туђини кад се вије,
Да од свога завичаја
Лепшег нема, слађег није!..

Њом поздрави мајку стару
— Она ми је цигла срећа —
И реци јој у свом жару:
Да се синак мајке сећа,

Да је љуби, да је воли,
У свом срцу да је носи,
Да се за њу увек моли —
У Бога јој срећу проси!...

Поздрави је песмом лаком
Шат и она да запева
И грљена срећом сваком
Душу стару нека згрева!

Пита ли те, лако крило,
Како живим, како ми је?!
— «Добро би му, реци, било,
Да у туђем свету није!»

«И најтеже да му пада,
Кад га каква мука гони
Кад је душа пуна јада
Те у болу сузе рони —

«Што на твоје груди није
— Срце би му било јаче —
Ту да влажно лице скрије,
Ту да јеца, ту да плаче!..»

— — — — — — — — — — —

Поздрави ми српско цвеће,
Српско море, српске горе,
Рујну зору и пролеће,
И потоке и жуборе.

Српске дворе, српска села,
И гробове оне свете,
Над које се вила свела
Лаворове да оплете,

Па ту тужна у свом жару
И без речи и без гласа,
Угњетеном слободару
Указује путе спаса!...

И све оне, тицо мала,
Што су дика српској слави,
Све што сања крај гусала,
Све пољуби, све поздрави!...

Париз.

Цветко.

НАШИ ТРГОВИНСКИ УГОВОРИ

2

Поред свих ових царинских уступака утврђених уговорном тарифом примењљивом подједнако и за Аустро-Угарску, и за све друге државе, које су са Србијом закључиле уговоре трговинске са правом највећега повлашћења, Аустро-Угарска је добила и друге нарочите, изузетне царинске уступке. Ти изузетни царински уступци, тај привилеговани трговински положај Аустро-Угарске, који осигурава извесним њезиним производима диференцијални царински поступак при увозу у Србију, скрива се под именом пограничнога саобраћаја.

Погранични саобраћај, као изузетна царинска олакшица за локални промет свакодневних животних намирница између суседних места у уској граничној зони, која обично не обухвата више од 10 километара ширине с обе стране границе, предвиђен је у свим трговинским уговорима између суседних држава. Државе које нису у непосредном суседству, предвиђају такође такав погранични саобраћај у негативноме смислу, утврђујући да се највеће повлашћење не односи и на оне нарочите уступке, који су њиме регулисани. Тако и чл 8. трговинскога уговора између Србије и Велике Британије гласи: «Свако смањивање дажбина увозних или извозних у тарифи, као и свака повластица, коју је дала, или је може дати која страна уговорница поданицима или трговини које треће државе, одобриће се у исто време безусловно и другој, изузимајући оне посебне олакшице, што их је Србија допустила или ће их касније допустити суседним државама у погледу на месни саобраћај међу њиховим пограничним крајевима, који се сучељавају.»

Све те нарочите олакшице у погледу меснога саобраћаја међу пограничним крајевима, обухваћене су у прилогу Б. српско-аустро-угарског трговинског уговора од 1881 год., одредбама садржаним у одељцима под I и под II. Али после свега тога, у истоме прилогу, у одељку под III долази одредба, која, проширујући са свим произвољно појам о пограничноме саобраћају, даје Аустро-Угарској право да плаћа само половину оне царине коју, према уговорној тарифи српској, имају плаћати друге највећма повлашћене државе, за ове своје еспапе:

1. Артију за паковање и картон (папендекл) сваке врсте (1. а).

2. Гломазне неуглађене израде од цемента и камена (9. а).

3. Обичну грнчарију, глеђосану или неглеђосану; грнчарију од пескуше, цеви, плоче за фуруне и патос; па и кад су ови артикли у свези са дрветом или гвожђем, неуглађеним и нелакованим (10. а).

4. Проста стакла, као: окна за прозоре и у листовима, шупље стакло у својој природној боји, стакло и емаљ неурађен у маси, плоче од стакла ливеног за кровове и патосање, са пругама или без пруга (11. а), 1.).

5. Гвожђе неурађено (12. а); гвожђе и челик полуизрађени (12. б.), и справе и алати земљоделски од гвожђа и челика па и са држаљицама, дршкама, рукаткама итд. од дрвета (12. б.) 2).

Најзад свим овим диференцијалним царинама утврђеним у корист Аустро-Угарске у прилогу Б. под III. треба додати још и став из прилога А. под 6. а.) 1., који у ствари није такође ништа друго до једна прикривена диференцијална царина. Тим се ставом утврђује за вина у бурадима из околине вршачке, белоцрквачке и панчевачке царинска стопа од 2·50 дин. на 100 кила, док је за сва остала вина у бурадма одређена уговорна царина од 6 динара на 100 кила

У уговору овом од год. 1881 није се првога пута манифестовала, нити је првога пута добила задовољења, тежња Аустро-Угарске, да у Србији заузме привилеговани трговински положај. Пре прогласа српске независности, пре Берлинскога Уговора, док је Србија заједно са Румунијом била још саставни

део турске империје, правни је положај Аустро-Угарске у погледу трговинских односа баш специјално у овим васалним кнежевинама, био неоспорно привилегован.

Уговори између Аустро-Угарске и Турске, закључени у Пожаревцу 27. јула 1718. и у Београду 18. септембра 1739, регулишући поред других ствари и трговинске односе између двеју држава, утврдили су узајамно, за једну и другу страну царину 3% од вредности. Трговински пак уговор између истих двеју држава од 22. маја 1862. г., подижући у опште турску стопу од 3% на 8% од вредности, утврдио је нарочито у свом додатку у чл. 2.: да се у погледу кнежевина Влашке, Молдавије и Србије задржава царински status quo. Другим речма то ће рећи, да су према уговору од 1862 године аустро-угарски производи увезени у Србију, Влашку и Молдавију изузетно имали плаћати царине само 3% од вредности, док је иначе за све друге турске покрајине вредила општа уговорна царинска стопа турска, 8% од вредности. Како пак ниједна друга држава није имала у својем трговинском уговору са Турском никакве одредбе уговорне у томе смислу, за све је њих имала вредети и према Србији, као и према земљама под непосредним господарством султановим, царинска стопа 8%. Смер и циљ уговора од године 1862. јасно су управљени на то, да Србију, путем диференцијалних тарифа царинских, вежу у трговинском и у економном погледу што чвршће за суседну монархију.

Ми смо већ раније видели, да је пре прогласа српске независности у Србији у трговинском погледу правно стање било једно, а фактичко стање са свим друго. Васална Србија умела је одбити примену трговинских уговора, које је сизерена сила закључивала, и који не само да нису водили никаква рачуна о њезиним нарочитим потребама, већ су је шта више на очиглед, без икаквих скрупула, напуштали слободној туђинској експлоатацији. Не водећи рачуна о уговорима турским, Србија је створила себи своју аутономну царинску тарифу. И та тарифа фактички примењивана према свим државама без разлике, била је потпуно подједнака за све њих. У њој није било апсолутно никаква трага ни од какве привилегије аустро-угарске.

Али и кад се, после Берлинскога Уговора а нарочито после закључења трговинскога уговора између Србије и Велике

Британије, истакло на дневни ред питање о трговинскоме уговору између Србије и Аустро-Угарске, у суседној су монархији оживеле успомене из год. 1862. и обновиле се тежње за привилегованим положајем трговинским у Србији. У Рајхсрату бечком, барон Шлумецки (садањи председник Рајхсрата), изјављивао је већ у седници од 24 марта 1879 год. да се Аустро-Угарска не може задовољити највећим повлашћењем за своје производе при увозу у Србију, већ да се мора старати да своје трговинске интересе заштити од сваке евентуалности, прибављајући своjему извозу нарочити привилеговани поступак у Србији.

Диференцијалне царине утврђене уговором од год. 1881, дале су међу тим сразмерно у доста ограниченој мери задовољења овим тежњама. Искључиве привилегије царинске, под именом пограничног саобраћаја, простиру се на предмете, који сви скупа износе тек један двадесети део од целокупнога српскога увоза. У осталом кад је већ после закључења трговинског уговора између Србије и Велике Британије постало неизбежно, да се трговински односи између наше отаџбине и суседне монархије утврде путем уговора, Аустро-Угарска се морала задовољити у главном погодбама, које су се на основу највећега повлашћења имале проширити и на Велику Британију и на остале државе. Сваки диференцијални поступак, ма под каквом фирмом и ма под каквим изговорима он био прикривен, носи у себи повреду уговорне обавезе о највећем повлашћењу. Аустро-Угарска је с тога морала свести своје захтеве за искључивим привилегијама на што мању меру, како не би изазвала протесте других држава. Из истога разлога, она је такође своје нарочите царинске привилегије распрострла поглавито на такве своје производе, којима на српским пијацама не прети туђинска већ, било стварна било евентуална, домаћа српска конкуренција. Јер у колико је Аустро-Угарска налазила веће тешкоће да свој рачун од Србије наплати на штету туђинских утакмичара, у толико је јаче српска производња морала да поднесе терете његове исплате.

На први се поглед даје одмах констатовати, да сви предмети побројани у одељку III прилога Б. улазе у ред оних производа, који ствара било домаћа индустрија, било најпростија

фабричка индустрија и који су или већ тада, кад је уговор састављан, израђивани у Србији, или чију је производњу било врло лако организовати и подићи је на ступањ да може задовољавати унутрашње потребе српске. Ниске царинске стопе утврђене овим пограничним саобраћајем имале су задаћу да подизање такве домаће производње осујете или ако је ње већ било да је сузбију, и да сличним аустро-угарским производима осигурају српску пијацу од домаће српске утакмице.

Да су Србији стајале одрешене руке, да Аустро-Угарској даде нарочите уступке за њезину вунену, памучну и кончану робу и да на тај начин осигура ове важне њезине извозне артикле од енглеске и немачке утакмице на српским пијацама, сва је прилика да би се на тај начин производима српске домаће индустрије и будућности српске фабричне индустрије могла створити заштита од туђинске конкуренције под далеко повољнијим погодбама. Али пошто је Србија већ била везана енглеским уговором, који је Енглеској давао право највећега повлашћења и пошто је произвољно проширење пограничнога саобраћаја, у смислу у којему га је дефинисао уговор између Србије и Аустро-Угарске, садржавало очигледну повреду уговорне одредбе о највећему повлашћењу, која је везивала Србију према Енглеској: то је Аустро-Угарска принуђена била ограничити своје царинске привилегије на оне артикле, који се не тичу енглеске трговине са Србијом и који неће доћи у опреку ни са трговинским интересима других сила, што су имале евентуално закључити уговоре са нашом Отаџбином.

Овакав погранични саобраћај, какав је изведен и у размерима у којима је изведен у нашем трговинском уговору са Аустро-Угарском, и ако он у ствари стоји у најоштријој противности са одредбама о највећем повлашћењу које садрже трговински уговори Србијини са свима другим државама, могао се ипак разложно бранити са аустро-угарске стране. Друге државе, које су са Србијом раније или доцније закључиле трговинске уговоре на основу највећега повлашћења, могле су противу оваквих привилегија аустро-угарских изнети примедбе и замерке само теоријског, принципијалног карактера. Стварни њихови трговински интереси, као што смо то већ раније напоменули, нису били у питању, јер се Аустро-Угарска бриж-

љиво састарала да својим привилегијама не додирне ниједан артикал, који би био од значаја за извоз њихов у Србију. На такве пак теоријске, принципијалне замерке, ако би их у ствари било, довољан је одговор, да су све те привилегије биле сасвим правична па шта више и неоспорно умерена накнада за оне уговорне уступке, које је Србија од Аустро-Угарске добила, и као природна последица положаја, у који се Србија добивеним погодбама за свој извоз на аустро-угарске пијаце, ставила према Аустро-Угарској. Јер, кад се баци ма и један површан, летимичан поглед на оне царинске привилегије, које је Аустро-Угарска уступила Србији, под истом фирмом пограничнога саобраћаја, стећи ће се одмах уверење, да у овом погледу, Аустро-Угарска далеко више даје Србији но што од ње узима.

У одељку IV прилога Б. означени су еспапи, који уживају нарочите царинске повластице, кад се «из слободног промета из Србије уносе непосредно, преко заједничке границе, у царинску област аустро-угарске монархије». И ти предмети, односно којих овај уговор сматра читаву државну област Србије, као пограничну зону са нарочитом, повлашћеном царинском тарифом, јесу, изузев жита, све сировине српске, које Србија у опште извози у туђинске земље.

Према одредбама тога одељка IV прилога Б. утврђен је овај нарочити повлашћени царински поступак мимо општега уговорнога највећега повлашћења, за следеће српске производе:

Свеже воће, изузимајући свеже грожђе, баштовански производи и свеже зеље; коже са или без длаке, неуређене (сирове или сушене, па и сољене и препарисане у кречу али нечињене иначе): мед; шишарка, кора за бојадисање или чињење — слободни су од сваке царине (прилог Б. IV тачка 1. 5. 6. и 9.)

Волови и бикови подлеже царини од 4. фор. по грлу (прилог Б. IV тач. 3).

Свиње плаћају од грла 1.50 фор. царине (прилог Б. IV тач. 4).

Ораси и лешници, суви или очишћени, суве шљиве, пекмез од воћа куваног без шећера, плаћају 1.50 фор. царине од 100 кгр. (прилог Б. IV тач. 2).

Ракија тј. шљивовица од највише 38 гради алкохола (по стотичном алкохолометру) има плаћати при увозу преко босанско-српске границе, осим унутрашње таксе, 3.20 фор. од 100 кгр. (прилог Б. IV тач. 7).

Вино најзад у бурадима из околине Пожаревца, Неготина, Смедерева и Ниша, а то ће рећи из свију крајева Србије, за које се тада, при склапању уговора, држало да могу извозити вина, без обзира на њихову близину или удаљеност од границе аустро-угарске, 3.20 фор. од 100 кгр. (прилог Б. IV тач. 8).

Године 1881, кад је потписан овај уговор између Србије и Аустро-Угарске, увоз шенице, ражи и друге врсте жита, као и увоз кукуруза у Аустро-Угарску био је слободан од сваке царине, не само за државе које су имале са њоме трговинске уговоре, већ и према самој општој, аутономној царинској тарифи аустро-угарској. То је разлог који објашњава зашто и жито, као и сви остали сирови производи српске земље, није унесено у одељак IV прилога Б, зашто и за њега није утврђен под фирмом пограничнога саобраћаја нарочити привилеговани царински поступак. Нама није познато, да ли је од српске стране био тада учињен озбиљан покушај, да се Аустро-Угарска уговорном одредбом веже, да затечено стање у погледу увоза жита не мења према Србији за време трајања трговинскога уговора од год. 1881. Ако таквога покушаја није било, ако српска влада и српски преговарачи нису помишљали на могућност измена у аутономној царинској тарифи аустро-угарској, па нису ни затражили да се уговорном одредбом, која се не може мењати једностраном вољом једне стране уговорнице, осигурају српском извозу све погодбе, које су се имале на њ примењивати у времену кад је уговор закључен — онда је то била једна крупна погрешка. И ту погрешку Аустро-Угарска се није устезала да експлоатише у своју корист, да на рачун ње изнуди од Србије нове уступке за своју трговину, одмах после неколико година чим се зато прва повољна прилика указала.

Следећи општем европском покрету да се домаћа земљорадња заштити од опасне конкуренције америчке, индијске и у неколико и руске, Аустро-Угарска је већ одмах идуће год..

законом царинским од 25 маја 1882 ударила царине на све врсте жита. Шеница, крупник, ситна проја, наполица и елда, имале су плаћати при увозу у Аустро-Угарску, према томе новоме закону 0·50 фор. од 100 кгр. На јечам, зоб, кукуруз и раж ударена је тим истим законом царина од 0·25 фор. за 100 кгр. И ту царину Србија је морала платити исто као и све друге државе, које су са Аустро-Угарском стојале у уговорним или неуговорним трговинским односима.

Али то је тек само био почетак. Ангажована једном у систем заштићавања своје домаће земљорадње, Аустро-Угарска је у брзо после тога, приступила новом ревидирању своје царинске тарифе. Нови предлог о изменама у општој царинској тарифи, изнесен пред бечки и пештански парламенат у току 1885 год. подизао је царину на пшеницу, раж и наполицу, на 1·50 фор., на јечам и зоб на 0·75 фор., и на кукуруз ситну проју и елду на 0·50 фор. од 100 кгр.

Извозу српскога жита претила је тада озбиљна опасност. Нове царинске стопе аустро-угарске биле су толико високе, да их српско жито, обично осредње или и лошије каквоће, није могло издржати. У јавном мњењу српском настала је услед тога узбуна. И влада српска под силном пресијом јавнога мњења у земљи морала је предузети кораке у Бечу, да се ова нова опасност за српску извозну трговину отклони, да се ове нове царинске стопе, које су у погледу српскога жита имале по готову прохибитиван карактер, не примене на Србију.

Аустро-Угарста се брзо и без устезања одазвала захтевима Србијиним, али, разуме се, не бадава, већ тражећи, у замену за концесије које ће учинити српскоме житу од српске стране нове уступке, у корист својих слободних пристаништа, Трста и Ријеке (Фиуме). По одредбама трговинскога уговора од год. 1881 тарифа уговорна и у опште царински поступак на основу највећега повлашћења примењују се само на робу пореклом из једне државе уговорнице која се увози на земљиште друге стране уговорнице „Еспапи *пореклом* аустријски или угарски плаћаће, вели се у чл. VII уговора, кад се увозе у Србију, царине које су одређене у прилогу А. уживаће слободије од царине које су ту изложене.“ У закључноме протоколу, у додатку ка томе чл. VII, опредељује се ближе и у

неколико проширује начело, које је овде исказано, тиме што је утврђено „да ће еспапи фабриковани у монархији аустро-угарској од страних материја, које су увезене привремено слободно од царине под условом да се натраг извезу, уживати, при увозу у Србију, повластице које овај уговор даје свакоме другом производу аустријском или угарском.“ Противно томе утврђеном начелу, да се уговорне одредбе и тарифске стопе и повластице примењују искључиво на робу *пореклом* из држава уговорница, Аустро Угарска је тражила сада од Србије, у замену за специјалне повластице, за диференцијалне тарифске стопе, које би она осигурала српскоме житу, да се поступак по највећему повлашћењу прошири на све оне еспапе, без обзира на његово порекло, који се у њу увозе непосредно из слободних пристаништа Трста и Фијуме, а који су својина аустро-угарских трговаца и трговачких фирама.

У томе смислу учинио је већ 10|22 марта 1885 год. формалан предлог српској влади аустро-угарски посланик у Београду, гроф Кевенхилер. Тај предлог је као што показује одговор тадашњега српскога министра спољашњих послова, г. М. Гарашанина, од 12|24 марта исте године, одмах прихваћен са српске стране. И на основу овога споразума, у замену за нарочиту, уговором непредвиђену привилегију уступљену Трсту и Фијуми, у закон аустро-угарски од 21 јуна 1887 год којим се утврђује нова, повећана царинска тарифа на жито, унесена је код става 24. ова примедба: „за увоз жита српскога порекла из Србије преко угарске и босанско-српске границе, остају у снази царине утврђене у ставовима 23 и 24 закона о општој царинској тарифи од 25 маја 1882 год“

На тај начин допуњен је и до краја изведен систем уговора од год. 1881. у погледу погодаба за увоз српски у Аустро-Угарску. Све српске сировине, што ће рећи целокупан српски увоз у суседну монархију, добиле су повлашћени, диференцијални поступак царински, ушле су у специјалне одредбе о пограничноме саобраћају, које стоје изван највећега повлашћења. Али у исти мах Аустро-Угарска је новим уступцима учињеним Трсту и Фијуми учинила један нов и важан корак у напред на постигнућу онога циља, који је уговор од год. 1881 себи поставио и којему теже укупно, допуњујући једна другу

и наслањајући се једна на другу, све одредбе његове, како оне које имају у виду искључиве интересе аустро-угарске, тако и оне које се односе непосредно на српске интересе и дају гаранције српској извозној трговини.

Уговор трговински од године 1881. чини у сваком погледу части аустро-угарским преговорачима, који су тачно предвидели све шта захтевају прави и правилно схваћени интереси аустро-угарске трговине у односу према Србији, и који су успели да свим тим интересима или прибаве непосредно пуног задовољења или спреме земљиште на којему се они једино могу успешно остварити.

У свима одредбама његовим огледа се вазда јасна концепција онога сталнога циља аустро-угарске економне политике: да Србију треба економно везати за Аустро-Угарску, везати је што трајнијим и што чвршћим везама, тако да она постане у економноме смислу саставан зависни део Аустро-Угарске. да се од ње не може отргнути више, а да самим тим не унесе пометњу. кризу, растрој у читав свој економни живот.

Аустро-Угарској, ми смо то већ раније напоменули, са економске тачке гледишта најбоље годи оваква Србија као што је данас, Србија која производи сировину и продаје је по готову искључиво на аустро-уеарским пијацама, по ценама, што се одређују према потребама и према трговинским односима аустро-угарским. и која још у замену за своје сировине снабдева себе аустро угарским прерађевинама И уговор од год 1881 у свима својим одредбама извео је доследно са разумевањем и јасном свешћу о своjем циљу, ову основну мисао аустро-угарске економне политике према нашој Отаџбини Он је једновремено осигурао не само превласт аустро-угарских увоза на српске пијаце, већ и довоз знатно највећега дела српских сировина на арстро-угарске пијаце, па било да их Аустро Угарска потребује за своју потрошњу, било да их препродаје својим клијентима у Немачкој и западним државама.

Кад би се са чисто тарифскога гледишта ценили уступци које Аустро-Угарска добија од Србије преко општих погодаба што вреде на основу одредбе о највећему повлашћењу за све државе уговорнице, и уступци исте такве природе утврђени у уговору од 1881 год. за Србију: констатовало би се неоспорно, да је Србија у огромноме добитку, и да прилог Б ка трговин-

-ском уговору у главноме служи на корист Србије. Јер докле се царинске повластице у корист Аустро-Угарске, садржане у одељку III прилога Б. простиру само на један двадесети део српскога увоза, дотле је на другој страни без мало читав српски извоз обухваћен у пограничноме саобраћају утврђеном у одељку IV истога прилога и у наведеној примедби при ставу 24 опште аустро-угарске царинске тарифе од 1. јуна 1887. године.

Али то тарифско гледиште нити је и у колико меродавно за оцењивање уговора од год. 1881. нити је могло утицати на циљ који је Аустро-Угарска, закључујући тај уговор, имала пред очима. Склоп свију тарифских одредаба његових, и оних које утврђују царинске стопе за увоз аустро-угарски у Србију, као и оних које одређују царине што се наплаћују за српске производе при увозу у Аустро-Угарску, упућен је, скомбинован је на то, да Србију уведе у економну зависност према Аустро-Угарској, да јој у исто време одузме и погодбе за успешан рад на својем економском еманциповању и оне неодољиве побуде животне, које изазивају напоре за стварање таквих погодаба.

Према својему географскому положају Србија, све док остане у својем данашњем економном стању, све док буде носила карактер земљорадничке земље, која производи сировине и продаје их у туђини непрерађене, биће економски везана за Аустро-Угарску, мораће тражити наслона на њу и стајаће у економској зависности према њој. У редовним приликама Србија може наћи повољне погодбе за главну масу својих агриколних и сточарских производа само на пијацама аустро-угарским и у Јужној Немачкој. Само на те пијаце српска роба може доспети под повољнијим и јефтинијим транспортним погодбама него ли сви њезини утакмичари из других балканских држава, из Русије као и из Индије и Америке. У томе правцу поред најнепосреднијих и најкраћих железничких веза, њој стоји на расположењу и Дунав. У свима пак другим правцима, ка свима другим светским трговима, где се таква роба довози и купује, Србија би, баш и кад би железничка пруга ка Солуну и солунско пристаниште добили европску уредбу у пуноме смислу речи, имала и скупљи и компликованији транспорт него ли већина њених утакмичара.

Аустро-Угарска, дакле, да би одржала Србију у економној зависности према себи, да би од Србије начинила економску област, исто толико везану за њу својим животним потребама колико и земље што улазе у састав њезине државне области, има у главноме да управи своје стараље на то, да Србија остане искључиво произвођач сировина, која не прерађује своје сировине већ их продаје изван земље. И одредбе трговинскога уговора састарале су се у двојаком смислу, у двама разноврсним правцима да томе циљу одговоре. С једне стране тарифа у прилогу А. допуњена тарифом у одељку III прилога Б. утврђују ниске царинске стопе нарочито на оне просте фабрикате и прерађевине, који би се ласно могли израђивати у Србији и чијо би производња била природни почетак озбиљнијега подизања српске индустрије. С друге стране ниске царинске стопе утврђене у одељку IV прилога Б., као нарочита повластица под именом пограничнога саобраћаја, изузетно и искључиво за српску сировину, осигурале су српском житу и српској стоци прођу на аустро-угарским пијацама под повољним погодбама, чак и онда кад се они по својој каквоћи не могу мерити са сличним производима других земаља.

Ветеринарска конвенција, која је потписана у Бечу истога дана кад и трговински уговор, допуњује у свему хармонично ону мисао која је проведена кроз одредбе тога трговинскога уговора. Неодређеност одредаба у овој конвенцији очигледно је навлаш смишљена, да би оставила Аустро-Угарској одрешене руке, како ће моћи, према приликама и потребама својим, успешно вршити притисак на Србију. Трговински уговор царинским стопама утврђеним у одељку IV прилога Б. дао је Србији веома повољне погодбе за извоз стоке на аустро-угарске пијаце. Ветеринарска конвенција оставља Аустро-Угарској могућност, да према приликама, према интересима угарске домаће производње, према својем добром или рђавом расположењу, допусти Србији да се у пуној мери користи тим повољним царинским погодбама, или да српски сточни извоз ограничи више или мање, или најзад и да тај извоз сасвим спречи. Ветеринарска конвенција као потребна коректура трговинскоме уговору, даје Аустро-Угарској у руке последње али зато и по-

уздано средство, да држи под контролом економске па уз њих и политичке тежње Србијине.

Тежиште ветеринарске конвенције од год. 1881. лежи у њезином чл. 5. који гласи: „Санитетски органи уговарачких страна имаће право да одбију увоз или провоз не само за зараженy стоку, него и за сваку другу чим буду имали основане сумње да је заражена." А то значи ни више ни мање но да Аустро-Угарска има право узајамност коју стилизација чл 5. у томе погледу утврђује, дајући и Србији иста права према Аустро-Угарској, права је пропија!) према своме нахођењу, немајући потребе давати зато ни разлога ни објашњења, затворити границе српскоме сточноме извозу. Нити чл. 5. нити и једна друга одредба ветеринарске конвенције не одређују ни у колико на основу каквих се факата и посматрања може тврдити да стоји основана сумња о заразн, и каква треба да буде сама природа и врста заразе сточне која може дати повода таквој забрани.

Извоз српске стоке, дакле, стављен је био потпуно на милост и немилост Аустро-Угарске. У погледу тога најважнијега дела своје извозне трговине. Србија је била потпуно бесправна према својој моћној суседци, упућена искључиво на њезину добру вољу, на њезино благовољење. Све друге одредбе у ветеринарској конвенцији, које говоре о међусобним правима и дужностима, које спецификују разне случајеве у погледу размера најопасније сточне заразе, говеђе куге, и разне мере које се према томе могу предузети у циљу спречавања преноса заразе из једне државе уговорнице у другу, проста су бесмислица, груба варка, без икакве практичне вредности

У кратко регулисане погодбе, које је трговински уговор од год. 1881. заједно са ветеринарском конвенцијом и споразумом од год. 1885. утврдио за економски живот Србије, ове су:

Увоз фабриката у Србију, нарочито пак увоз оних простих прерађевина, које се већ производе или које би се могле лако производити у Србији, подвргнут је ниским, тако рећи неосетним царинама.

Извоз сировина српских у Аустро-Угарску плаћа такође ниске царине и ужива у својој укупности нарочити повлашћени

поступак према свима другим државама, које имају трговинске уговоре са Аустро-Угарском и користе се правима што им даје уговорна одредба о највећему повлашћењу.

Али најглавнији део српскога извоза, српска стока, може се користити тим правом, бити извожена на аустро-угарске пијаце, само док је Аустро-Угарска расположена да га прима, док се томе не успротиве било интереси њезинога домаћега сточарства, били други какви крупни економни или политички интереси.

Све је било, дакле, и погодбе утврђене за увоз аустро-угарски у Србију, и погодбе остављене српском извозу у Аустро-Угарску, као што се јасно види, складно, смишљено комбиновано, на тај циљ, да Србију веже тесним, нераздвојним економским везама за суседну монархију, да изазове и створи у Србији навике и интересе економске солидарности са Аустро-Угарском, да једном речју унесе економски живот Србије у економски живот аустро-угарски. Уговор од год. 1881. ударио је основ за стварање економске заједнице између Србије и Аустро-Угарске. Он је нашу Отаџбину водио логично, природним развојем својих консеквенаца у царински савез са суседном монархијом. Какви су се даљи смерови и какве даље наде криле иза тога, какве би неминовне последице морале потећи из једном утврђенога царинскога савеза између две по својој снази тако неједнаке државе, као што су Србија и Аустро-Угарска — то ће лако погодити сваки коме су познати догађаји из модерне историје Европе. Ваља се само сетити немачкога Zollverein-а, и погледати на данашњу уједињену Немачку, у којој су се од год. 1867 и 1870 око Пруске искупиле управо све оне државе што су уговором од 22 марта 1833 год. склопиле биле међу собом царински савез под пруском управом.

Да би слика уговора од 1881 год. била потпуна, потребно је да узмемо у оцену и оне његове одредбе које се односе на друга питања и имају непосредно у виду друге узгредне циљеве, разнолике од оних што су у опште битни саставни делови трговинских уговора.

На првом месту по својој важности долазе ту питања фискалне природе за која се, у осталом не може порећи да стоје у доста интимној вези са економским питањима, да могу моћно

утицати на развој економских односа у самој дотичној држави и на трговински промет између ње и других држава.

Свака држава, склапајући трговинске уговоре са другим државама, мора се постарати да се осигура да погодбе које су уговором утврђене за њезин извоз у државну област друге стране уговорнице, буду доиста стварне погодбе, које се не могу никојим путем, без њезинога пристанка, измењивати и изигравати. Царинска тарифа утврђује меру заштите коју једна држава може дати својој домаћој производњи противу утакмице других држава са којима она стоји у уговорним везама. И с тога трговински уговори између разних држава садрже обично одредбу: да ниједна страна уговорница не може наплаћивати од предмета пореклом из друге земље уговорнице никакве, ни друге ни веће, унутрашње дажбине, сем оних које би биле ударене у исто време на предмете истога рода што се производе у дотичној држави уговорници.

Исто тако све државе уносе увек у трговинске уговоре, као једно од основних начела, као полазну тачку, управо рећи, за своје трговинске одредбе, да ниједна страна уговорница не може ни под каквим изговором забранити увоз и провоз производима пореклом из друге земље уговорнице. Од тога општег правила чине се ова три изузетка: кад такву забрану, у случају рата, захтева неодољиво јавна сигурност земље; кад то захтевају опште усвојени здравствени обзири; кад дотична држава монополише за себе производњу или продају извеснога предмета.

Трговински уговор од год 1881 није се ограничио да Аустро-Угарској даде ова јемства, чији се циљ своди на то да не допусте да се прикривено, под лажним изговорима, осигура домаћој производњи заштита противу утакмице производа пореклом из друге земље уговорнице. Он иде још и даље, па се стара да аустро-угарским производима осигура прођу на српским пијацама и противу чисто фискалних мера Србијиних, које не би носиле у себи никакав заштитни карактер.

Србији није допуштено, да, ако би то захтевале њезине финансијске потребе, заводи по својему нахођењу државне монополе било за производњу било и само за продају Чл. V уго-

вора ограничава то право само на ова три артикла: дуван, со и барут.

У погледу трошарине и свију других, државних и локалних, унутрашњих дажбина чл. X уговора постарао се, не само да утврди принцип једнакога поступања према аустро-угарским и домаћим производима, који су предмет тих дажбина, већ изречно утврђује још и други принцип, по коме се никаква дажбина не може наплаћивати на оне предмете, који се у земљи не производе већ се искључиво набављају из туђине.

У додатку ка томе чл. X, у завршноме протоколу трговинскога уговора, прецизоване су неколике консеквенце и допуштени су неколики изузеци од овога правила, који и једни и други баш најбоље показују, колики је широк смисао њему придан и у колико је великој мери он везивао руке Србији у финансијскоме погледу. У тачци 1. тога додатка утврђује се максимална регална такса на дуван, на цигаре и на со, која има вредети све док се у Србији не би увео монопол на те предмете. Тачка 3. прописује да «докле год не буде у Србији опште унутрашње таксе на производњу вина и спиртуоза, неће се, осим царине, ударити на увоз поменутих артикала никаква трошарина». А то другим речима, јасније исказано, значи, да се не може ударити никаква трошаринска државна такса, нити пореза ма какве друге врсте, на фина вина, ликере, коњак, рум, ако се у исто време производња свију вина и спиртуоза у земљи не оптерети каквом општом, еквивалентном таксом. Тачка 4. утврђује колика може бити максимална трошаринска такса у Србији на цигар папир, на карте за играње и на мирисави сапун, као да се и те, тако ограничене таксе не могу наплаћивати, изузетно од принципа постављеног у чл. X, дуже од две године дана пошто се буду измењале ратификације овога уговора. У тачци V. најзад поред утврђивања максималне трошаринске таксе, од 14 дин. на 100 кгр. рафинисанога шећера, ограничава се још и трошарина на каву увезену у Србију на свега 33·68 дин. од 100 кгр.

Аустро-Угарска дакле не допушта у принципу да се артикли којима она снабдева Србију оптерећавају унутрашњим дажбинама какве било врсте, или ако би то и допустила, по изузетку, за оне артикле, који су по својој природи трошарински предмети par excellence, она поставља тачно одређене гра-

нице до којих се може простирати право порезивање државе српске.

И никакве разлике у томе погледу, никаква обзира на то, да ли би такве унутрашње дажбине могле имати или не прикривени заштитни карактер у корист домаће српске производње, или да ли је у питању или не какав било интерес производње аустро-угарске. Све, без разлике све, што Аустро-Угарска продаје Србији, и колонијална роба, коју она не производи већ само препродаје, па чак и они артикли на које већ није било могуће одређи Србији право монополисања, осигурано је одредбама у чл. X и у додатку ка томе члану од преоптерећења српским државним дажбинама.

Побуда која руководи Аустро-Угарску да такве обавезе наметне Србији, да јој у толикој мери ограничи слободу финансијскога кретања, лежи у страховању, да се тешким унутрашњим дажбинама не смањи потрошња таквих предмета. Аустро-Угарска води рачуна о економним приликама у Србији, процењује погодбе пијачне под којима се српски потрошач може обично снабдевати дотичним предметима, па путем уговора одузима Србији слободу, да своје финансијске потребе задовољи евентуално и мерама, које би се штетно одазвале потрошњи таквих предмета. У циљу пуног задовољења својих трговинских интереса она ставља и српско финансијско газдовање под своју контролу. Иста мисао у суштини која често изазива поједине државе, да својим аутономним саставним деловима, окрузима, срезовима, општинама, поставе границе до којих могу оптерећивати оне предмете, чија производња или потрошња ангажује опште државне интересе!

Најзад уговор трговински од год. 1881. наметнуо је Србији обавезе у погледу двају питања, од којих једно нема никакве непосредне везе са трговинским питањима, а друго излазећи из онога оквира који даје потреба заштите трговинских интереса, стаје на пут потребном развоју српског унутрашњег законодавства и вређа суверена права Србијина. Прво је од тих двају питања, питање о држављанству (поданству); друго је питање о друштвима за осигурање.

Чл. II уговора у својему последњему ставу утврђује: да «поданици једне стране уговорнице не могу, на земљишту друге стране, стећи право грађанства, док не буду добили отпуст из

поданства своје земље." Главни је циљ ове одредбе, да се Србији не допусти, да у интересу вршења својих народних задатака, прима у своје држављанство Србе родом из Угарске, из аустријских земаља, а нарочито и поглавито емигранте из Босне и Херцеговине.*)

Односно друштава за осигурање тачка 2° у додатку ка чл. II завршнога протокола даје друштвима аустријским и угарским права у свему једнака са правима српских друштава истога рода. То је оправдано и сасвим на своме месту. Али поред тога иста та одредба утврђује, да ће се са таквим друштвима аустриским и угарским „што се тиче завођења филијала и агенција њихових, поступати у Србији и од сад као и до сад, по истим правилима и одредбама" А то не значи ништа друго, но да аустриска и угарска друштва за осигурање имају права у томе погледу, за све време трајања уговора, на затечено законско стање, које је за њих врло повољно било, да Србија има сматрати правне погодбе онакве какве су раније утврђене биле за њихово пословање као њихова стечена права. И таква одредба у једноме међународноме уговору носи у пуноме смислу речи карактер абдикације на једно право, које чини битни саставни део државнога суверенитета, и којега се независне државе не могу одрећи ни у чију корист, а да тиме не нанесу тешка вреда својем државном достојанству.

(Наставиће се).

Др. М. Ђ. Миловановић.

*) Према чл. XII уговор се простире на све земље, које улазе сада или ће улазити доцније у царински савез монархије аустро-угарске. Све дакле одредбе уговорне примењују се подједнако на Босну и Херцеговину као и на остале аустријске и угарске земље.

ЗВАНИЧНА ИСПРАВКА

СЛИКА ИЗ ПАЛАНЧАНСКОГ ЖИВОТА

Цела наша паланчица зину од чуда. Свет се узбрујао к'о пчеле у уљанику, па то све трчи Тапуровој механи да се свако лично увери и да се наслуша чуда нечувена. Дућанџије износе мале зелене столице, оплетене рогозом и провањеним седиштем или одваљеним наслоном или окрњеном ножицом — већ каква је чија «нарав» при седењу... испрече столице у вратима па забринуто и ћубоштно журе низ чаршију тетурајући кривим и несигурним ногама, које су навикнуте да у скрштену положају почивају на ћепенку... Касапи забодоше ножеве у пањ, оставише читаверојеве мува да слободно и весело облећу око непроданог меса и кожа, — не бојећи се говеђег репа и осталог смртоносног оружја којим их касапи, на доколици плаше и тамане, — па се и они дадоше низ ћепенке, позивајући уз пут занатлије и остале слободне грађане, за које знају да су орни и неуздржљиви на новости и гласове... Жене се нарећале на прозорима и вратницама, па нервозно задржавају и запиткују пролазнике, љуте се на њихове кратке и неодређене одговоре и, не знајући узрок овој чудној журби, помажу се уображењем и језиком, те саме стварају стотине разних комбинација и сплетака. — Као што видите, — права узбуна !...

А пред Тапуровом механом слеже се народ све више и више, придолази као поводањ после плахе кише. Столови, доксат, степенице, — све је то начичкано народом, који се утајао па, не дишући, слуша учитељево читање. Учитељ се наместио у зачеље, држи неке новинице у рукама и већ чет-

врти пут чита гласно један допис из наше паланке. Како је страшно то што он чита најбоље вам сведоче лица свију слушалаца. Сваки је расколачио очи и отворио уста тако, да су она готова сваког тренутка дати звук: а-а-а!.. Доста је да вам кажем, да се у том допису најцрње напада наш господин капетан, а да бисте ви појмили сву тежину и значај тога греха, морам вам проговорити неколико речи о нашем мирном граду.

Историја није забележила време кад је закопано наше место. Али месно предање гласи да су и наши чукун-ђедови били највреднији и најпослушнији народ на свету. Временом је ова прва мештанска особина, у неколико, избледела, али смо другу особину, ми потомци, још више развили. Ми смо били најпослушнији народ, ако не баш у целом свету, оно сигурно у нашој држави. Бојали смо се Бога и слушали смо власт — то нам је била девиза у животу.

Знали смо и ми да се по другим местима народ дели на неке партије, да се гложи с влашћу, али се ми не хтедосмо угледати ни на кога другога, већ остасмо верни науци наших старијих. Како се живело код њих, тако смо продужили и ми. Рек'о бих да су се у самом нашем темпераменту легли узроци ових појава: нама је било немило све, што је доносило собом какву промену. Ми смо одрасли у извесним околностима, па смо желели да у истим околностима одрасту и наши праунуци. Ето, на пример — калдрма. Не знамо ко је први поплочао наше улице, али ни наши ђедови па ни ми не изменисмо ни једног камена на њима. Истина, јесмо се по некад и шалили са тим. Једаред Станко берберин предложи, да молимо владу и скупштину да се наше место сматра као неприступна тврђава, пошто непријатељ ни с које стране не може у њега ући. На то Карадин каменар предложи да поставимо на уласку у варош камени стуб са натписом: „стан', путниче и прочитај; ако уђеш у варош на коњу, изгубићеш коња и поломићеш ребра, ако ли се кренеш пешке — изломићеш ноге Размисли се, па пођи напред!..“ Ми се овим предлозима свагда слатко смејемо, али нам и улице остадоше какве су и биле.

Како са калдрмом, тако је ишло и у свему осталом. Код нас се у свему живело по порецима, који су нам остали од

наших старих. Како је било пре стотину година тако је и сада, — све под једну меру и на један начин. Због тога су нас све власти веома волеле, а и ми смо, вала, њих слушали. Дође, рецимо, нови капетан, нареде се избори, — ми одмах бирамо људе који су њему по вољи. Нит' он нама што вели ни ми њему: разумемо се и без речи... После дође други, из друге партије, ми и њему чинимо по вољи: стари часници одмах сами иступају, а на њихова места долазе други, за које се зна да су капетану добри. И све тако редом, па — добро и нама и господину капетану.

Овај садашњи наш капетан, господин Мићо Бурмаз, капетановао је код нас још пре двадесет година, после га преместише још на два-три места, па га ставише у пензију. Тако га ми заборависмо, а и он је, ваљад', био заборавио своје старо господство, — научио се на рахатлук, а и старост га сустигла, па се доста, богме, и променио. Није ни чудо!

Од једном настадоше некакве промене, и једно јутро пуче глас: долази нам за капетана стари Бурмаз! Да је наша Грабовица обрнула ток уз чаршију и то нас не би тако зачудило као овај глас, јер смо држали да је господин Бурмаз давно умро. Обрадовасмо се, и Бог зна како, али притајасмо радост да не увредимо досадашњег капетана, кога су, сиромаха, отпустили из службе. Због тога ми, тих дана, прависмо веома жалостива лица, и јесмо га, вала, искрено и жалили. Истина, мало нам је незгодан био у почетку: све хоће да мења, да поправља, да руши. Неки пут нас и резили.

— За Бога, људи, изгинућете на оваким улицама; што ово не оправљате?

— Полако, господине, оће да буде све само полагацко, — одговори му чича Ђурђе.

Капетан се још који пут љутне, повикне, па полагано, навикне се на нашу тишину и наш рад, те му после и не пада на ум да што мења. Тако смо, после, и са њим много лепо живели

Али се много више обрадовасмо господину Бурмазу. Старински човек миран, тих, прост к'о и ми, па нам то много више годи Тако ти ми лепо живимо са њим, слушамо га па се осећамо да смо одвојени од осталог света. Слабо смо што

и дознавали шта се ради по другим местима, док једног дана не пролете Саво Сарук кроз чаршију вичући :

— Трчите, људи, пред Тапурову механу! чудо с капетаном....

— Шта је, море? — истрчава народ из дућана и пита га преплашено, али он већ одмак'о далеко.

Тако се код нас направи узбуна.

Пред механом, к'о што рекох, седи учитељ и чита гласно а до њега, мало у лево, наслоњен на зид механски, седи господин Бурмаз оборене главе, ћути и слуша само по кад кад повуче из трешњева чибука, задими и одмахне главом, па опет слуша.

И ми се начетили па слушамо и не дишемо. Истина многе му речи онде и не разумемо, али сви видимо да нам капетана зорли резиле. Кад дође каква крупнија реч учитељ узвикне јаче, а попа се намршти и прекине га

— Не мораш, брате, да узвикујеш толико: чујемо сви добро. Као да и ти грдиш...

— Па тако се чита... — почне учитељ да се правда.

— Ћу'де: попо, не прекидај нам, душе ти — вичу неки из гомиле.

— Ћути, попо!... читај, учо!... рекне господин Бурмаз, и опет повуче из трешњевака па сагне главу и слуша, к'о да се сад први пут чита.

Кад учитељ заврши четврто читање беше их дошло још дваестину људи који нису чули из почетка.

— Деде изнова господин учо, вере ти, нисмо чули оно напред — вичу неколико њих из гомиле.

— Не могу, брате, већ промукох; ево, нек ме одмени ћата, — вели учитељ и пружа новине општинском писару.

— Не, не, ви боље читате, — брани се ћата

— Дијете, дај учитељу још један полић, па нек нам чита, — вели газда Митар, који се више од свију заинтересовао читањем.

— Читај, учо, нек види овај свет каквих поганаца има међу нама.. — вели капетан и прелеће очима преко целог народа, као да се жели уверити јесу ли и остали таког мишљења.

Народ, већ као што је ред, прави сходне, за тај случај, изразе лица: неко је рад да прикаже своје искрено учешће у капетановој љутњи, неко изражава сету или болећивост, други се мрште и љуте, — како је ко схватио значај самог догађаја...

И опет се настави читање, које се понови равно седам пута. Ја ви ни сад не умем казати све што се ту читало о нашем капетану и његовим «неделима» и «безакоњу». Знам да се ту помиње Саво Сарук, кога су пандури, по наредби капетановој, малко продрмусали, али, брате, он је то и заслужио. После му пишу за неке шумске билете, па за гласачке спискове (а ми смо још сви хвалили капетана како је он то вешто измајсторисао, — и није, човек од нас крио, све нам је сам причао), па после о неким сеоским бабама које је капетан везао и још триста других чуда, — па, богме, да ви'ш јесу му доста и нарeђали... Истина, ту га све резиле за његов рад по селима, али, ми брате, велимо: зашто је власт, него да село зна за њу; — нама и не треба. Код нас, Богу хвала, све иде мирно и по закону. Ако се неки пут Сарук или ти њему подобни мало излану, — ми имамо општинску власт, која га може добро стегнути. .

— Па, шта велите, људи ? — рече господин Бурмаз после дугог ћутања.

— Тхе, шта велимо ?... да важе мацке, ја бих ти сад казао, — поче газда Митар, — а овако .. не знам. — Да сви слошки устанемо, па прво да нађемо тог лолу, а после већ ти знаш како ћеш му судити За то се и зовеш власт...

— Јок, брате, не може то тако, — прекиде га капетан, а ми сви удвојисмо пажњу. — Треба све то удесити... онога... како ћу рећи... по закону, — по параграфима, брате мој .. А да ја... онога... како ти велиш, — тхи а-а-а !... пуцала би брука на све стране.

— Море лако ћемо за параграф, господине, — вели чича Стојан, — него дај да нађемо лолу, па ћемо ми да му судимо... Зар свако бене да резили 'вака човека, који је цео век провео служећи државу...

— Тридесет и пет година моје беспрекорне и беспорочне службе, — поче капетан, подбоден Стојаном, да пада у ватру

— па то све 'нако... И владаоце сам дочекивао, и министре и... 'нако... свака чуда видео у мом веку, а 'вака чуда не видех до сад...

— Како, болан!.. Памтим, господине, к'о да је јуче било: стоји Господар 'нако ноде, иза њега ађутан' па овицири и господа, а ти изађе корак напред па поче... баш знам како си почео: «Ваша светлост! Ми, капетани и пандури, попови и грађани, ми народ. .» велиш ти, а светли кнез, обрадован прекиде па вели: „доста, капетане: са то мало речи казао си много"...

Поп се намршти. Овај истинити али незгодан листак из капетанове прошлости не беше подесан за овај тренутак, с тога попа стаде да заговара

— Jà, jà, брате, ко то не зна Него шта ћемо, људи, са овом незгодом?...

Капетану као да не би право што му се прекида сећање на његове драге успомене, па журно прекиде попа.

— Ја знам, попо, шта ћу чинити. Мени.., онога. . то није ваше. А ја сам само хтео.. како ћу рећи.., да овај... да видим: јесам ли ја код вас онај стари Бурмаз који сам и био...

— Јеси, јеси, господине! — повикаше сви у глас.

— Добро, браћо. Сад сваки на посао, а ја ћу гледати... овај... шта ћу и како ћу, — рече капетан и диже се. — Попо, хајде и ти са мном.

Поп се диже и оде са њим, народ се разиђе, али нас неколико остасмо, јер нам поп даде знак да га чекамо.

После једног сата поп се врати. Бијасмо готови да «искочимо из коже" од нестрпљења.

— Шта би? — салетесмо са питањима.

— Питао денешом *окружног*, а овај му нарећује да одмах напише и пошље званичну исправку.

— Ха-а-а!... гле!... — оте се из свију грла.

За тренутак сви ућутасмо. Сваки узе да представља себи како ће се писати и како ће изгледати та званична исправка. До каквог резултата дођосмо најбоље ће се видети из тога што се, после кратког ћутања, сви почесмо смешити.

— Па хоће ли да је пише? — запита неко.

— Мора, и да му се неће, — вели поп. — Сутра је мора послати.

— Да ли је већ почео? — рече неко.

— Ја рачунам да ће он то ноћас, — вели Митар. — Не може дању због ларме.

— Море остаде човек да пише, — вели поп. — Шта ви говорим ја.

Ми се готово запрепастисмо. Сви представисмо господина Бурмаза како дува и хуче у заседању а са чела му лију грашке зноја.

Не говорећи ништа један другом, разиђосмо се.

За неколико минута сва је варош знала шта се сад збива у заседању. У нас уђе некакав демон искушења и љубопитства, па не знамо од узбуђења шта ћемо и куда ћемо. Настаде тајац у целој вароши. Изгледа као да је какав див изишао пред нас и метнуо прст на уста, и ми сви завезасмо. Цветко казанџија остави рад па оде у кафану и стаде да тражи с ким би играо «жандара». Миле механџија извади печено сугаре и метну га на пањ, али не смеде ударити ножем, него зове руком сталне муштерије и облизујући прст, показује им како је масно и младо. Један отрча на крај вароши да каже Петку ковачу да не клепа данас мотике.

Одмах за тим појавише се сва три среска писара на коњима Одоше у срез на разне стране. За њима изађоше практиканти и одоше у кафану Од њих дознасмо да је у канцеларији остао сам капетан и да је, за данас, тамо приступ свакоме забрањен, осим каквог изванредног случаја

Цела варош заустави дах. Изгледа као да се људи боје и да трепћу, да тиме не поремете општу тишину. . Видиш по неког како се провлачи улицом, вукући папуче низ камење, не смејући корачати, да не би папуче лупале... Жене готово да пресвисну: само претрчавају по м кој трави из дворишта у двориште, прођаскају неколико њих заједно па не могући заситити љубопитност, изађу на вратнице и гледају има ли кога да прође и да им што год каже.

Ми људи искупили се код Тапура па разговарамо и чекамо капетана на ладну. Ту се довијамо од сваке руке ко може бити писац оног дописа, али ништа не могосмо закључити. У

једно време бисмо готови да окривимо учитеља, али поп и Митар устадоше тако енергично у његову одбрану, да морасмо ућутати и тражити у мислима другога, на кога би бацили анатему.

— Море, људи, јесте ли при себи! — вели поп. — Зар не знате како уча пева херувику.. тај не може 'нако да пише, јер му душа није зла. Хоћете ли ми веровати: кад год износим свете дарове, а он ми поји херувику, мени се све чини да сам међу анђелима..

— Па кад га видиш, брате, 'нако у друштву, — вели Митар, — рек'о би да је анђео. И после тога, он поштује капетана к'о год и ми...

И тако ућутасмо, па само погледамо на више од куд ће наићи капетан али дванаест прође а њега нема Видесмо да неће ни доћи. То му је првина, од кад је дош'о међу нас, да не дође пред ручак и вечеру на ладну. Разиђосмо се оборених глава, жалећи капетана и замишљајући како он сад невољише с оним послом, који му је свакад био с неруке.

Код куће нас дочека друго зло — жене. Не можеш им дати ћевапа, ни одговорити им на свако питање. Те зашто ово, те како оно, па најзад и то: зашто данас капетаница није узимала боранију од баштована, кад она редовно сваке среде кува боранију. Е, деде сад одговорите!

— Сигурно је добила 'нако од кога, или је мож'да...

— Није, није, није... знамо ми, — прекидају нас наше верне Ксантипе, па за тим пусте читаву грмљаву прекора и јадања. А ми, грешни, не одликујући се Сократовим стрпљењем, ручамо на врат — на нос, па бежи у механу. За нама се сипа читав град псовке, те се тиме, у неколико, и општи мир ремети, али на крају крајева досади се и женама, те се опет простре тајац по нашим улицама.

Преседесмо цело после подне чекајући и ништа не радећи. Једва пред вече, кад се већ ништа није могло ни читати ни писати, појави се озго низ чаршију господин капетан. Закуцаше нам срца јаче, и ми бесмо готови да му потрчимо у сусрет, ма не знадосмо шта бисмо му рекли кад станемо пред њега. И тако остасмо пред кафаном и ту га сачекасмо.

Како седе и запали цигару, ми одмах отпочесмо разговор, али 'нако поиздаље — к'о што је већ код нас обичај... По-

чесмо о данашњој врућини, па изређасмо све њене добре и рђаве стране, ма ових првих беше више, те донесмо решење да је врућина корисна, али, у себи нико не жељаше да се она и сутра понови. После неко поче говор о киши па, пошто и о томе проговорисмо, сагласисмо се да би добро било кад би ноћас Бог дао добар пљусак. За тим се ућутасмо и кашљуцнусмо сви по неколико пута, па да се не би и даље ћутало, чича Ђорђе каже:

— Е ја.

Други одмах то прихвати па дода:

— А ја..

Тако ми обично радимо кад меркамо с које ћемо стране да подиђемо. Капетан већ то зна, а видимо да је и он рад да се почне разговор, па му чисто неповољно што не уме нико од нас да нађе почетак, одакле бисмо могли полако прећи на главну ствар.

И ту се Митар први досети. Он поче неки општи говор о писарима, па после пређе на наше среске и помену како су се морали данас знојити. После се већ напомену како је господин Бурмаз морао радити сам у канцеларији, како није могао изаћи у подне и ту већ изађосмо на чистину и пређосмо на главну ствар.

— Вала сам га нагаравио... ’нако... па ће да упамти Бурмаза... — поче капетан после неколиких увода и објашњења.

— Е, посветила ти се, само ако си га добро опаучио! — вели Митар.

— Биће копрцања, не бери бриге!

— Бога ти, како си му казао? — пита га чича Ђорђе.

— Море, зар ти ја све памтим. Читаћемо кад изађе, па ћеш чути. Само сам... ’нако... како ћу рећи... све у кратко. Нема ти ту... онога .. врдања, као код њега, но све кратко а сече. На његових десет, ја једну, али ваљану.

И ту капетан поглади леви брк и повуче из трешњевака, а ми чисто не дишемо.

— Овосреској власти, кажем ја, познати су они... како ’но беше... а ја. они светски изроди, што немају друга посла но пискарају по новинама те мисле да окаљају беспорочно име једнога дугогодишњег чиновника. . хм .. не знам шта

му рекох после, али му ту казах: «за злато рђа не пријања! ..»

— Е та ти ваља; то си му истину казао, — вели Митар.

— Ја. После већ кажем: што непознати дописник вели то и то, одговарам му да је то лаж и клевета, и за то ћу га тужити суду...

— Зар истина? — истрча неко с питањем

— Хм, да видим. . тек нек се и он уплаши.

— Е, ваљано! Па шта му још каза? — и ту Митар крупно опсова.

— Море каз'о сам му много; каз'о сам му .. хм .. ко ће то све да упамти. Кажем ти.. 'нако .. све кратко и оштро.

— Кад ли ће изаћи у новинама?

— Хм... поче капетан да се мисли: — данас сам предао. сутра полази, прекосутра стиже. . изаћи ће у суботу или недељу. Тако му вели закон.

Као да нам свима уђоше мрави под кошуљу, те не можемо да се стâнимо на једном месту од нестрпљења: да нам је да преспавамо све те дане, па кад се пробудимо, да нам одмах падну новине на руке.

Тако се у великом узбуђењу разиђосмо кућама, а сутра дан, рано из јутра, бесмо сви пред кафаном, те видесмо кад прође поштанска двоколица и однесе предмет наше жудње и очекивања.

Наступише дани тешког чекања. Умолисмо нашег телеграфиста да удеси са својим друговима у Београду, да му они јаве жицом чим изађу новине са исправком. Каже нам он да ће му бити јављено насигурно

И ако нам изгледаху дани дугачки, опет некако брзо прође то време, те кад осваму субота, а ми сви седимо на зборно место и чекамо кад ће телеграф да се отвори. Пре осам часова пођосмо к поштанском здању, али сретосмо уз пут капетана и од њега сазнасмо да није тога дана изашло у новинама. Као да нас поли хладном водом. Али куд се све чекало, сачекаћемо и до сутра.

Осваму недеља. У девет часова дотрча момак из телеграфа са једном цедуљицом и даде је капетану, који сеђаше с нама пред кафаном. Док капетан разгледа хартију ми му,

не дишући, посматрамо лице и одмах опазисмо како му лице засија а усне се развукоше у задовољан осмех.

— Аха, изишло! — рече он.

— Шта? изишло! Дед', прочитајте, све нам прочитајте, — вичемо ми.

— Па, јављају из Београда само да је изишло..

— Ама прочитајте све, шта веле?!

Капетан пружи учитељу ону цедуљу, а учитељ прочита

— «Из Београда ми сад јавише ово: капетаново писмо изишло јутрос. Шта је то код вас, сви се крете и чуде?»

— Тако, синови, нек се чуде, имају и чему, — вели капетан и погледа нас тако победоносно, као да је добио колајну.

— Што ли онај из Београда вели «капетаново писмо», а не каже «исправка»? — рече неко из гомиле.

— То је све једно, — вели капетан, па малко поћута: — Аха, знам: ја сам уз исправку послао званично писмо, па ваљад' су и њега штампали.

— Ако, ако, нек има што више, само јеси ли и писмо накитио онако... — вели Митар.

— Хе-хе-хе... дабогме!... званично!... — вели капетан и удара гласом на последњу реч тако, да она објашњава целу садржину писма.

И тога дана и сутра дан, у понедељник, хтедосмо да се поразбољевамо од нестрпљења. Ко ће жив дочекати вече, кад пошта стиже! После ручка дођосмо сви код Тапура, дође и господин капетан, и ту се већ решисмо да не мрднемо никуд док пошта не дође. Седимо ми тако, пијемо и разговарамо се, док тек од једном дојурише пред кафану једна кола и из њих изађе неки Јово вересијаш из Београда.

Како сиђе с кола, Јово приђе к нама и здрави се са свима, јер готово сви имађасмо са њим по мало рачуна.

Чим се поздрави с капетаном, он ће тек рећи:

— Ама шта је оно с вама, господине, за Бога! Ко вас оно 'нако обрука?

— Шта, читао си? — вели Митар.

— Јесам, брате, па не могу да се начудим. Оно се ником до сад није десило.

— Како ником, болан; па чиме ти се пуне данас новине него 'наком грдњом! Али чекај још малко. Довече ће стићи новине, па да видиш и капетанову исправку.

— Па о томе ја брате и говорим, — рече Јово и маши се џепа те отуд извуче једне новине разви их и поднесе капетану, говорећи:

— Јуче на станици купих број, па у путу узех да читам и запрепастих се... Јесте ли ви ово послали?

Капетан погледа наслов, два реда испод њега и свој потпис па му се лице разведри и он узвикну:

— Јест, јест, то је!

Ми да полудимо од изненађења.

— Дошле новине!

— Ево исправке! — повикаше неколико гласова.

Свет јурну гомилом и све се згрува око једног стола. За тренутак наређасмо се и упресмо очи на капетана. гледећи како намешта наочаре и превија новине на ону страну, где се види, крупним словима, одштампан његов потпис. Наже се над новине светла и весела лица и, наједаред. као да неки невидљиви дух дође те га премаза, промени се и постаде к'о мртвац. Задрхта му пуначка, глатко обријана брада, усне му постадоше црно-зелене, руке му се затресоше, новине му испадоше из руку.

— Шта је ово!? — узвикну он и, некако запрепашћено и плашљиво, погледа на нас.

А ми сви бесмо на лик хладне, окамењене, непомичне стене, на којој је извајан врхунац човечје плашње, страхоте, ужаса...

Једва дођосмо к себи. Учитељ дохвати новине, па док претури неколико реда, обори их на и он узвикну као и капетан:

— Шта је ово?!

— Та читај, ако Бога јединог знаш! — повика народ, јер већ бесмо готови да скачемо на сто̂ и да се до мрака отимамо о новине.

Капетан још онако страховито преноси погледе са једног лица на друго, а учитељ положи новине по столу тако, да и

ми могасмо видети све оно што ће он читати, па поче својим танким и јасним гласом:

— «Господине уредниче! Шаљем вам под ‡. приложену званичну исправку на допис из И*, који је против потписаног, а у вашем листу, бр. 121. изишао. Изволећете исту одштампати у вашем листу онако, како то §* наређује.»

Испод тога стоји потпис капетанов, датум и званична нумера, па онда на средини крупан наслов: *«шта ја имам да радим»*. Испод овога, обичним словима, пише даље:

— «Известити господина министра, да В. — (ово је име пређашњег капетана) — бушкара по народу и буни га, ненадлежно и бесправно пискара и адвоцира итд.»

— «Казати Петку баштовану да ми спреми краставаца и паприка за летњу туршију.»

— «Поручити Станојци у Б. да донесе чабрицу кајмака, због оно, итд.»

— «Разговорити се са кметовима за гласачке спискове.»

— «Договорити се са овд. председником за Сарука итд.»

— «Наћи човека да повади зазубице ждрепцу.»

— «Спремити оном бунтовнику у А. што треба итд»..

И учитељ нам изређа још читав тевтер оваковиx бележака. Али то је све ништа према ономе, што су после тога написали у новине. Начинили су нашег капетана црњим од ђавола. Море шта ти му нису казали!. А баш хтедосмо сви да прснемо у смеј, кад онај у новинама прича како је дошла ова хартија у капетанову писму.

Господин Бурмаз беше се нешто замислио, па кад се помену ова његова хартија, он се трже, као да се нечему досети, па завуче руку у џеп и извади отуд пуно хартија; разгледа их све пажљиво и журно, па кад не нађе што је тражио, он скочи и оде брзо среској кући. За њим одмах оде и попа, који се после кратког времена врати каза нам, да се господин капетан помео кад је слао писмо у новине: у место написане и готове исправке, он савио и послао неку своју хартију, у коју је бележио по нешто да не заборави, а исправку нађе сад у столу...

*

После месец дана промени се министар, и господин Бурмаз опет оде у пензију. Кад се праштао са нама плакао је и љубио се са свима, као да је предвиђао да се више нећемо видети. Тако је и било.

Свет. П. Ранковић.

ПОМЕН

Патријарху Арсенију Чарнојевићу

Да л' чујеш песму?
Да л' чујеш гласе, што небу лећу,
Што лаворовим венцем оплећу
Свето ти чело?

Да л' чујеш уздах?
Што се из груди паћених вије,
Што туђа земља гроба ти крије,
Срб-патријару!?

Да л' видиш, где се скуписмо ево
У цркви, где си ти Богу пев'о,
Где си се српском молио Богу
За срећу српску.

Дођоше ђеца, да помен даду
Сенима, што су у гробном хладу.
Већ двеста лета.

Да л' видиш руку, скрштених стоји
Потомство дичних Србаља твоји',
Слободни, срећни, весела чела?!.....
Тад нашто она сузица врела,
Што им очима бистрину мути,
И нашто они погледи љути,
И нашто (уздах) облак,
Што се над челом суморним вије!?...

Твој народ срећан, слободан није,
Твој народ тешка судбина бије,
Да нисн мајци отрг'о чедо,
Па га немилој маћеси пред'о,
Да нисн браћи одузео браћу,
Да их ропскоме отргнеш плачу,
Данас би српски барјак се вио
Поврх Балкана,
Данас би Србин господар био
Широм Балкана !
Балканом данас управљао би Срб !
Балкан би данас српски имао грб !.......

........Опрости свече блажене сени,
Опрости свече, опрости мени.
Прошлост ми славна машту занела,
А она бујна, крилата, врела
Пута помела.
Довара оку слике варљиве,
Неостварнве.

Не, свече, није кривица твоја,
Већ тешке судбе српскога соја,
Штоно од мајке отрже чеда,
Да их маћеси немилој преда,
Мајка је слаба, нејака била,
А љута беше душманска сила,
Што-но је јадној претила раји,
Да је удави.
Ти хтеде народ србински спасти
Од тешких мука, блиске пропасти,
Другога пута не мога наћи,
Ваљаше браћу отргнут' браћи,
Да их ропскоме отргнеш плачу,
Спасеш од коца, а дадеш мачу,
Из љутог лава, у чељуст риса,
Што ће да мучки, лагано сиса
Србинску крв !....

Не, свече, није кривица твоја.
Снуј мирно санак вечног покоја.

Спокојна, чиста, душа ти света,
И данас, к'о тад, пре двеста лета.....
Што добро није, добро бит' може,
Добар је, благ је србински Боже.
Замоли Бога милости, правде,
Да срца крутој маћеси даде,
Да је на стазу изведе праву,
За њену срећу, за њену славу!

Не хте л' — тад браћа врат' ће се браћи,
Где ће се жеља са жељом наћи:
Да мача трза, да кугу треби,
Па тешко тада маћехо и теби!....

Снуј мирно санак Срб-патријару,
Убиће Господ несрећу стару,
Србин ће јоште срећан да буде,
Славиће спомен имена твога,
Док буде Срба ма и једнога,
Слаће ти гробу мирисно цвеће,
Заборавит' ти имена неће,
Срећан ће клицат' у миљу, жару:
Слава ти, слава Срб-патријару!

У Будимпешти трећи дан Духова 1895.

Л. С. Ипанов

ВИКТОР МИРАБО У ИЗДАЊУ РУЂЕРА БОШКОВИЋА

Зар је наш гласовити Дубровчанин из века просвете и револуције Руђер Јосиф Бошковић, поред толиких стручних веза својих са првим физичарима и астрономима својега времена, имао што заједничкога и са чувеним маркизом Мирабо-ом, прваком физиократске школе Кенејеве, оснивачем првога економског часописа „Les Ephémérides“ као и првога „удружења економиста“, оцем не само потоњега Димостена Велике Револуције, већ (бар по мишљењу многих новијих земљака му) и саме политичке економије у Француској? На каквом су се то заједничкоме послу могли сусрести физиократа Мирабо и природњак Бошковић? — природно се мора запитати свако, ко их већ само по имену и разном занимању њихову познаје, јер смо се исто тако и ми запитали били онда када смо први пут у Онкенову издању „економских и философских списа Кенејевих“ нашли на белешку да постоји једно посмртно дело оца Мирабо-а, које је 1789. год. издао „Бошковић као пријатељ писчев“ (P. Boscovich ami de l'auteur.[1]) Знајући већ одмах унапред да то издање мора и може бити само Руђерово, јер је он већ изранније, за бављења својега у Паризу, са маркизом пријатељевао и јер је дело у Басану код издавача Бошковићевих списа света угледало (и ако је Бошковић раније — 1787 г. а Мирабо тек 1789. г. преминуо), ми смо се надали, да ће се у овоме издању моћи наћи зар и која реч Бошковићева о учењу физиократскоме и зато смо га марљиво потраживали[2]).

[1]) Auguste Oncken: „Oeuvres économiques et philosophiques de F. Quesnay.“ Франкфурт н. М. и Париз, 1888. стр. 10. у примедби.

[2]) Поред свега тражења (преко пријатеља) оно се, за чудо, не могаше наћи у Паризу, док (опет преко пријатеља) не сазнадосмо, да га међу тим има у Млетачкој библиотеци св. Марка, те га најзад у бечкој дворској библиотеци и лично на углед добисмо.

Дело је ово међу тим тако ретко, као да је и само штампано било у врло мало егземплара — зар по примеру првога оригинал-ног издања Кенејева «Tableau économique“ из године 1758. које је угледало света свега у три примерка, од којих је један одмах већ намењен био самоме оцу Мирабо-у, пошто је овај ранијим чувеним списом својим: „L'ami des hommes ou traité de la population“ из године 1756 већ кренуо био економске погледе своје у правцу потоње Кенејеве физио-кратије, којој је у осталом све до смрти своје (у год. 1789.) био вазда веран и неуморан поборник.

Како Бошковићу није суђено било да овај спис Мирабов-љев сам за живота својега изда, то је, као што ћемо даље већ показати, на жалост изостала и спроводна реч његова, за из-израду које је већ сам Мирабо један ранији нацрт припремио био. Па ипак ми се надамо да приказ овога издања неће бити без ширега интереса, не само по томе, што је оно прошло кроз руке нашега Бошковића и што је кадро, да нам мало боље осветли и један део из живота његова у Паризу, већ баш и по томе, што у овоме, до данас једва познатоме, спису има у самоме уводу његову и извесних врло значајних еко-номно-политичких погледа из школе физиократске на прагу Велике Револуције.

Бошковић, и сам питомац и члан реда Исусовског, доходио је први пут али на врло кратко време у Париз баш у оно доба (год. 1759/60). када је под притиском јавнога мишљења (наро-чито енциклопедиста и јансениста) у Француској тек отпочето било са прогонством Језуита. И из тога времена ми још немамо никаквих података о било каквоме односу његовоме са већ тада чувеним «пријатељем људским», оцем Мирабо-ом. 1772. године би већ и у Риму затворена чувена језуитска школа «Collegio Romano“, у којој је Бошковић годинама себе и друге учио и на научноме пољу радио, па већ идуће — 1773. године — би и сам папа приморан, да знаменитом булом, која се почињаше речима: *Господ и спаситељ наш* («Dominus ac redemptor noster»), цео ред језуитски укине. То је нашега Бошковића већ концем исте 1773. године одвело по други пут и то стално у Париз, где је се онда већ и сам свуда јављао само као прост *духовник, отац* (Abbate — Abbé или Padre—

Père) Бошковић, те је зато као такав тј. само као отац (Père) а не и по имену као *Руђер* Бошковић и на овоме посмртноме издању обележен. У Паризу је у брзо добио важно место управника поморске оптике (пошто је већ раније на оснивању миланске опсерваторије светскога гласа стекао био) са годишњом платом од 8000 динара, што је према њему изазвало суревњивост многих ондашњих француских научника, а нарочито из кола *енциклопедиста* (тако н. пр. баш и самога d'Alembert-а), као заклетих непријатеља свега, што из језуитскога реда долажаше. Међу тим Бошковић, као природњак и философ од светскога гласа а и као класички скроз образован човек, био је високо уздигнут над сваком верском размирицом и као такав нашао је не само у кругу научника: природњака и физиократа, већ баш и у највишим ондашњим владајућим круговима врло моћних пријатеља и заштитника. (Сам de Vergennes министар спољних послова био му је н. пр. јако наклоњен). С тога мислимо да неће бити исправно, што *Фр. Рачки*, у својој биографији Бошковића, убројава као „енциклопедисту" у противнике Бошковићеве и самога *Тирго-а*[1]) док међу тим Тирго као *физиократа* и као такав искрени пријатељ оца Мирабо-а није могао — а најмање још као министар — бити противник ни пријатељу пријатеља свога — чувеноме природњаку — философу, нашему Дубровчанину Руђеру Бошковићу. У ред одличних пријатеља Бошковићевих спадао је дакле већ тада чувени физиократски писац *Маркиз* (а не *Маршал*, као што га Рачки погрешно у биографији на стр. 60, 61 и 62. зове) *Мирабо*, у чијој је кући у Паризу Бошковић у години 1782 становао[2] и са којим је извесно у тешње пријатељске везе ступити морао, кад му је Маркиз и само публиковање списа својега поверио био.

---

[1]) В. *Дра Фр. Рачкога Биографију Р. Ј. Бошковића* у „Radu Jugosl. Akademije", књ. 87, 88, 90. стр. 59.

[2]) У, по примеру Млетачких релација писаним, *Дубровачким извештајима* његовим, које је проф. *Ј. Јелчић* из Дубровачкога архива исписао (у поменутој књизи „Рада југ. акад." стр. 100—246.), налазимо у писму од 2. Априла 1782. г. (86. по реду издања, на стр. 240) како се између осталога помиње и име „*славнога Маркиза Мирабо-а у чијој сам, вели, кући узео под закуп једно одељење, и у којој поред мене и сам Маркиз станује.*" Извесно је дакле, да му је у то време заједничкога живота Мирабо морао поверити и штампање списа својега. Па како је Бошковић са пријатељима својим од свуда живу преписку одржавао, то је више него ли вероватно, да је, ако не иначе а оно бар по овој ствари, и међу њима морало бити неке преписке, о којој би се зар и могло још наћи остатака у Паризу и Дубровнику (овде у заоставштини још неиздатих Бошковићевих писама, о којима Рачки у предговору ка биографији му помиње).

И у скоро затим већ остарели и оболели Бошковић тражаше од француске владе отпуст у намери, да још за живота својега сам париске радове своје код својега издавача Ремондини-ја у Басану код Млетака публикује, те да том приликом ако је могуће још једном и своју вазда драгу постојбину, коју је увек и свуда као вран јој син и повереник служио, посети. Тако га ми у години 1783. налазимо одиста у Басану, где је, као што ћемо после видети, већ идуће 1784. г. и нацрт приказа за поверени му спис од самога Мирабо-а добио 1785. год. Бошковић одлази у Млетке а затим у Милано, где најзад 1787. и умире не испунивши ни завет Мирабо-а, да му спис његов публикује, ни пак жеље своје, да види Дубровник и у њему последњи остатак фамилије му, сестру Аницу.

Сам тај чин, што је Бошковић подуже као пријатељ становао у кући Мирабовљевој у Паризу и што је на се примио био публикацију дела његовега, даје нам већ оправдана основа да мислимо, да се Бошковић као човек широкога образовања и сам морао живо интересовати за учење физиократа, које је онда толико моћно и гласовито било, да је већ и саме владалачке кругове европске захватило и собом понело било. Јер Бошковић није био само одличан астроном, метеоролог и физичар па и знаменит философ, чија теорија атомистике у крајњој линији цео овај свет материје и сила разлучаваше и свођаше на акцију *сионих центара,* већ га његово свестрано образовање (које се н. пр. тако јасно огледа у живом интересовању његовом за класичке старине) и његова песничка душа покретаху те је у лицу Маркиза Мирабо-а дошао био чак и у живи додир са учењем физиократије. Бошковић је већ и сам собом у свему био веран син својега века просвете и револуције и као такав он у ондашњој париској атмосфери, која већ скроз бејаше засићена електриком револуционарних идеја просвећених умова 18. века, није могао остати немаран ни према великом ондашњем економно-политичком покрету, који је свога израза нашао у чувеној школи физиократије. Малени али плодни културни центар нашега Дубровника дошао је ето тако у живу везу са великим културним центром париским, на коме се, по речима В. Ига, већ тада најживље осећаше како бије било европске цивилизације. И то нам ето даје и права и повода, да у наслову овога приказа саставимо имена Мирабо-а и Бош-

ковића. Можда ће међу тим преписка њихова, која ће надајмо се зар једнога дана бити откривена и обелодањена, дати још више права и повода, да се још боље расветли однос Бошковића према Мирабо-у као и карактер погледа његових на школу физиократије. За сада се морамо ограничити на то, да изнесемо на видик сам тај факат, да је Руђер Бошковић стојао у интимним односима са Маркизом Мирибоом и да је издавањем једнога до сада слабо познатога списа његовог, који ћемо у кратко овде приказати, и сам узео учешћа у ширењу физиократије.

Сам спис, који је, као што рекосмо, публикован у две књиге у Басану у првој години Вел. Револуције носи на првој страни својој наслов: „Eloge de Sully et les Economies royales“, а на другој опет: „Hommes à célébrer pour avoir, en ces derniers âges, mérité de leur siècle et de l'humanité rélativement à l'instruction politique et économique. Ouvrage posthume de M. le marquis de Mirabeau“, испод којега опет долази први наслов па онда година издања MDCCLXXXIX. Пошто у часу публикације ни писца ни издавача не беше већ више међу живима, то је штампар-издавач Ремондини (на стр. V—VI.) напред ставио свој кратки приказ, који у целини овако гласи: „Један човек, славан на пољу науке, отац Бошковић, дошав у Италију, да ту на очима својим приреди једно потпуно издање списа својих, предложио нам се био, да се латимо штампања једнога низа рукописа, потеклих из, како у Француској тако и у осталој Европи, добро познатога пера славнога писца „пријатеља људског.“ Аутор (о тешком губитку којега глас нам дође баш у тренутку публикације дела овога) сам је међу тим придодао био једну *белешку, која је имала да послужи као нацрт за приказ издавача.* Овај се међу тим није усудио упуштати се у проширење овога кратког нацрта, већ је само сматрао за своју дужност да га публици преда онаква, какав му је још у години 1784, послат био, дакле у времену, у коме политички догађаји, који су отад у многим земљама наступили, још не могаху бити предвиђени. Само пак предсказивање, које је у овоме нацрту садржано, најбољи је доказ, колико су верна и поуздана начела, на којима економска наука заснива судбину по-

литичких установа, као и срећу и трајање друштава људских.“

Овај кратки приказ штампара-издавача казује нам дакле, да је сам Мирабо још у години 1784. послао био Бошковићу једну белешку, која је требала да послужи као основа за израду издавачева увода. Ну, како је Бошковић, већ болестан, журио са припремањем својих списа, па већ 1787. и умро, то му није било суђено, да он ту белешку Мирабовљеву сам у један шири увод разради и зато је се онда штампар Ремондини наравно морао ограничити на то, да «белешку пишчеву» публикује онакву, каква је у рукопису затечена. Ми можемо само жалити, што из пера самога Бошковића не могасмо добити разраду ове за познавање економно-политичких погледа физиократске школе толико важне белешке Мирабовљеве. Она сва дише вером у непогрешност новооткривене физиократске науке и пророчански очекује у најскоријему времену велики преврат, који неминовно мора наступити — од прилике онако исто као и Волтер, који пред смрт своју писаше: „Све што видим сеје семе револуције, која је неизбежна и којој нисам рад да будем сведок. Французи су спори, али ипак зато достижни. Просвета је већ тако расветлила умове, да ће буна планути првом приликом и биће доста лома. Омладина је срећна јер ће имати шта да види!»

Ево међу тим и те кратке, али важне пророчанске Мирабовљеве белешке у целини: «Нашло се, вели он (на стр. VII.) да је ово дело подесно, да привуче на се пажњу читалаца и да им олакша једну врсту наставе која, како изгледа, постаје с дана на дан све потребнија, с погледом на наступајућу револуцију у наравима, мишљењима и идејама, којом Европи прети стицај ових несавладљивих прилика:

I. Прва околност лежи у, сваком годином све јачему, *приливу металнога* новца, који је, према различној употреби, која се са њим чини, час једно средство умртвљивања и робовања а час по опет оживљавања и слободе;

II. Друга је околност у *освајању новога света*, који је све до данас тек само као откривен важио;

III. Трећа опет лежи у ономе *грађанском расцепу*, који је се у старим државама извршио у два, по интересима својим скроз непријатељска, табора: *баштинаре* или власнике непо-

кретности, и *рентијере* или власнике папира, који рентабилне приходе дају;

IV. Четврта околност најзад лежи у оној новој и постојаној а међу тим *неприродној политичкој моћи*, која све остале гута и свима пропашћу прети, т.ј. у оној *сили кредита*, којом данас и сами владари постају трибутарни, а државлани им и сами често падају у положај Лакедемонских Илота, јер су најзад сви осуђени да раде за рачун туђина.

Ове надмоћне прилике изазивају у неку руку свуда *дух новачења*; и с тога је врло важно испитивањем противничких мишљења сазнати : *који су то унутарњи закони друштвенога поретка, који су најприлагоднији природноме поретку који ће једини бити постојан*, *јер је вечити израз Божје милости* "

Ова кратка белешка пишчева, која је била намењена али несуђена преради издавачевој, садржи у себи одиста не само слутњу скоре револуције, која ће Европу из основа преобразити, в ћ и основано познавање свих оних битних економно-политичких чинилаца, који социјални преображај већ изодавна припремаху, тако, да политичка револуција није у ствари онда ништа друго ни била, до само политички извршилац у истини већ измењених социјалних прилика. Политичка одећа старе туторске и сталешке монархије већ је и сувише била отешњала новоме обличју грађанскога друштва. Зато је Мирабо-у најважнија наука новога доба: наука економска, јер је њојзи стављено у задатак, да испита и пронађе основе једнога новог и то таквог друштвеног поретка, који ће бити заснован на најбољему познавању природе и историје и који неће више почивати на голој сили, већ ће сам у себи носити залогу опстанка својега, будући прави израз божанскога морала. Овакво правилно схватање економно-политичкога проблема приличи не само крају 18 век и самога нашег 19. столећа. У осталом, као што то већ и сами читаоци из четири горе побројане тачке виде, Мирабо је добро погодио и све главне моменте, који на измаку 18. века беху носиоци неизбежнога преврата. *Повчана поплава Европе* од времена открића Америке, затим *колонисање и ослобођење новога света*, па онда она провала између скроз супротних интереса старе властеле и новога трећег грађанског сталежа и најзад оно неочекивано силно и превратно дејство *кредита*, којим се једни подигоше и осилише а други упропа-

стише — ето то су у истини та четири најмоћнија чиниоца, који крајем 18. столећа беху прави превратници европскога друштва.

На стр. IX. понавља се наслов списа Hommes à célèbrer итд.“ а за њим долази предговор из Салуста, пропраћен примедбом пишчевом, како су класички писци врло често имали обичај, да повише спремних предговора на готовини држе, те их често стављали и онде, где им места није (као што је нпр., вели, случај и са Цицероновим предговором к историји о завери Катилининој). Међу тим између на овај начин спремљених предговора Салустових један тако згодно одговара економско-политичкој тенденцији овога списа његовога, да га он усваја и на чело му ставља. Већ сам први став из овога предговора показује, колико је физиократско гледиште одвојило од потоњега суровог материјализма Смитовске школе. «Сваки човек, вели се ту, који се над животом животиња уздиже мора пре свега свим силама тежити, да свој живот не проведе у помрчини, подобно животињу, које се под влашћу нагона креће само у кругу датих му природних потреба. Наше је биће међу тим састављено из два дела: душе и тела. Душа је сродна Богу, а тело животињу и с тога је само душевни полет кадар, да нас слави поведе. Живот је кратак; и кад га већ тако за мало уживамо, онда се бар постарајмо, да што је могуће више продужимо успомену живота нашег. Слава богаства и лепоте трошна је и пролазна, а само ће врлине наше вечно сјати.“ Није и не може према томе дакле бити ни крајњи циљ привреде људске: богаћење и уживање, већ само стварање материјалне могућности за ширење и развијање једнога вишег идеалног, дакле духовног живота људског.

Тек за овим долази најзад сам предговор пишчев (Avant-Propos de l'auteur, стр. XXIII—LXI), из којега ћемо додирнути само понека места, која су, мислимо, помена вредна са скроз правилнога схватања извесних основних питања државнога бића и живота. Тако је, по мишљењу Мирабо-а, у свој политици државној вазда и свуда најважније питање: *праведан разрез и правилна наплата пореза*, јер систем порезивања већ нам сам по себи најбоље показује и прави карактер државе и друштва. (Све се, вели он, на стр. XXXIX.), у друштвеној борби у крај-

њој линији своди на *напад и одбрану у питању пореза.*[1] Само пак правно порекло установе пореза државних он налази у томе, што законска заштита, коју држава продуктивноме раду друштвеном пружа, штитећи га и помажући га, тим самим њој већ даје право и на један сталан део прихода друштвених, а грађанима као даваоцима пореза ставља опет у дужност да тај удео, који *порезу* представља, државној власти истинито покажу[2]) Тачнија и јаснија одредба саме суштине пореза једва ли се налази и у многој новијој финансиској расправи о природи, постању и праву наплате пореза државних. По праву суверенства државног, вели он даље (на стр. XLIX—L.), *фискални закони* утврђују, како начин разреза и наплате, тако и саме предмете, на које се порезе утрошити имају. Једина је дакле држава, која је по праву суверенства власна, да из својине грађана један део прихода њихових у облику пореза за јавне потребе узима. По мишљењу Мирабо-а има међу тим *тројаке својине*: 1) *личне*, коју нам сама природа пружа у датим потребама и личним способностима, којима те потребе живота подмирујемо; 2) *покретне*, која из прве произлази а састоји се у *привредним добрима, радом људским стеченим*; и 3) *непокретне*, која тек помоћу и на основу обе прве постаје а састоји се у припремању земаља за подмиривање потреба живота људског. И у даљој вези с тиме Мирабо нас учи, да у доброме познавању права својине (тј. у одређивању и ограничавању привредних добара, која јесу и могу да буду предмет својине, лежи тек и истинито познавање *права* и *дужности* људских. Јер „права, вели он, *утврђују међусобне односе људске, а дужности их омеђавају*" и „*отуд онда потичу и сви односи својине према суверенству као и суверенства према својини*". (Тачка III и IV.)

Ми се у овоме приказу Бошковићева издања овога Мирабовљевог списа на овоме довде изложеноме заустављамо, јер даља садржина његова није више толико од општега научног

[1]) „Tout en un mot se réduit à peu près à l' offensive et à la défensive sur l' article de l' impôt". Стр. XXXIX.

[2]) „Que semblable à tout autre travail social, la tutelle de la loi a son droit fixe et réglé sur le produit du travail productif qu'elle protège étend et garantit; qu'une fois cette part statuée sur une portion de ce que les hommes ont à se partager entr'eux, sur le produit des travaux productifs, on doit compte au fisc de la part, comme à tous les autres et que cette part est l' i m p ô t". (Тачка VIII. на стр. XL—XLI).

значаја, но више оправдава онај други наслов његов „Sully et les Economies royales“, јер садржи похвалу оних заслуга, које су велики министар Енрика IV Сили државничким радом својим па онда опет потоњи писац Боагилбер правилношћу погледа својих стекли били за полагање темеља оној привредној моћи францускога народа, коју после Колбер и духови Велике Револуције толико уздигоше, да Француска ево и данас културно предњачи човечанству. У осталом то нам и није био главни смер наш, већ више да покажемо, како на једноме послу око ширења нових економских идеја школе физиократске у очи револуције налазимо удружене: славнога нашег Дубровчанина Руђера Бошковића са чувеним „пријатељем људским“ оцем Мирабо-ом!

Др. Мих. Ђ. Вујић

ВЕЛИК-ДАН (УСКРС) У МОКРОЈ

(ИЗ КЊИГЕ: „ЈЕДНО СЕЛО ПИРОТСКОГ ОКРУГА“)

На *месне* покладе све се спрема да тај дан што обилније проведе, јер настаје седам недеља тешкога *часног* поста. Па и „бела недеља“ је нека врста поста, која без сумње има тај задатак: да поступно спреми органе за варење, за седмонедељну опору посну храну.

На „беле покладе“ зађу пријатељи и рођаци један код другога на „*опроштај*“ ту се часте, дарују се: орасима, јабукама, крушкама, шећером итд. опраштају једни другима увреде „вољне и невољне“ и у пријатељском растанку враћају се доцкан кућама.

На „беле покладе“ скупи се сва до̀маћа чељад за једну софру, те да заједнички вечерају и да „*ламкају*“ јаје.

На конац који се привеже за таваницу, а који се толико спусти да на 2—3 десиметра виси над столом привеже се *кувано* јаје (с љуском, не отребљено). По свршетку вечере домаћин заљуља у ковитлац јаје, а сви укућани хватају устима, те онај који га ухвати и у зубима задржи веома се радује, јер: „ће му целе године бити здрави зуби,“ подели јаје тако да свако добије по делић, конац се *запали*, те да „изгори вештица“.

По вечери деца изађу у двориште запале гужве *сламе* на подужој мотци, с тако запаљеним гужвама обилазе све стаје, нарочито: житнице, оборе, итд. „да не би те године било пожара“, те запаљене гужве зову „*олалија*“.

Исто се тако наложи ватра на раскршћу, око које младеж игра, прескаче је итд. „а да се не би ту скупљале вештице“.

Сутра дан — *чисти понедеоник* — настаје часни пост. Од ране зоре устале су домаћице те „испапштају“ судове. (Судови се у кључалој води окувају, да сва машчина изађе. Деца се „бањају“ (купају) старији се измивају, чешљају и у чисте „премене“ (кошуље) облаче. Тај дан, а и целе чисте недеље се „*једнокичи*“ — не једе се „ништа“ целога дана, до год се не смркне „дор се не с' тавни, те се звезде не покажу“! Целога дана се не сме ни *хлеб* јести, па чак ни *вода* пити, али при свем томе допуштено је пити „*мученице*“ (ракије) колико се

хоће — „јер и она је мучена у огњу и кроз цеви се провлачила на за спомен на Христове муке може се мало гутнути“ — а сигурно ракији за љубав није грех јести „зеља“ (кисела купуса) и ротквe колико се хоће! Отуда је за посматрача ово њихово једноничење и врло смешно. Видите некога да вам ни за које благо целе чисте недеље неће окусити у дан хлеба, нити пак воде пити, а посматрате га како с мирном савешћу смаже две главице кисела купуса, и попије по цео литар ракије, и при свем томе потпуно је убеђен да „једноничи“.

Исто се тако и *„велике недеље“* једноничи. Пост се веома строго држи. Нема ни једног сељака који би се ма по коју цену ма и једног поста „облажио“ (омрсио). Исто тако пости се и свака *среда* и *петак*.

Младеж се у време поста о празницима забавља љуљањем на *„љуљашкама“*. На неколико места у селу направе се љуљашке. Обично се веже конопац, а још чешће *„клашње“* (сукно) које је дугачко по 10—15 метара, вежу се крајеви на положену грану, момци и девојке се љуљају а том се приликом и сукно растеже, које је услед *„тупања“* (ваљања) у *„тупавици“* (ваљарици) било скупљено. Кад се који момак и девојка љуљају а *воле се*, девојке им припевају, на прим:

Крешите сојке (креје) по браништу! (забрану)
Несу сојке нел' девојке,
Плету љуљу за шарући.
Која ми се у њу љуља?
Пена ми се у њу љуља!
Који ми ју заљуљује?!
Да *Пејча* ју заљуљује.

Том приликом се ту уче и девојчице *„лазаричким песмама“*. Како ће као лазарице певати.

На Лазареву Суботу у јутру рано скупе се у групице по 7—9 девојчица од 10—12 година, обучене у чисто бело рухо, а *Лазар* има још на прсима прекрштен бео пешкир који је окићен цвећем. У руке има мач и држи га пред собом. Лазарице су исто тако окићене цвећем. Лазар је у средини, а четири лазарице стану у накрст око њега, а четири *„певачице“*, и то по две са стране, стоје и певају.

Певачице почну певати, а лазарице играју, скачући с ноге на ногу по такту песме, а у исто време се помичу те пролазе једна поред друге, те се тако и местима мењају, а у једно се и око себе окрећу, само Лазар се у средини — опет по такту — на истом месту окреће.

Док се овај стари српски обичај, — који се датира још из многобожачког времена, постепено у другим крајевима заборавља, или преда је циганима, овде се с великом ревношћу врши. Из најбољих кућа девојчице се регрутују за лазарице.

Но и колико групица има лазарица које не оставе ни једну кућу непосећену.

Прве лазарице које наиђу морају се примити, а остале ако се хоће.

Кад дођу лазарице пред кућу, оне отпевају код „порте“ (капије). домаћица изађе, и пусти их у „дворилте“ (авлију). Ту изађу сви укућани. Лазар приђе домаћину, пољуби га у руку, оде на своје место, певачице запевају, лазарице играју, по свршетку песме Лазар опет целива у руку домаћина а овај дарује их новцем, али обично *јајима*. Исто тако Лазар целива (у почетку и при свршетку) редом *све укућане* па и најмање дете и свакоме отпевају песму. У истој кући се никад не понављају једне исте песме, па ма колико укућана било.

Кад лазарице не би некој кући свратиле, то би била велика увреда, отуда обиђу сваку кућу.

Ево лазаричких песама које се певају том приликом.

1. *Кад дођу пред „порту“ (капију) певају:*

Овде ли су Бегу двори?!
Овди, овди, да куде су?!
Ја излезни Беговице,
Те проведи лазарице.

2. *„На ижу“* (кући)

Ова ижа и борова
На њу врата јаворова
Пред њом седи и кметица.
Те си шије кмет кошуљћу
Са сребрне игличице
С позлаћени кончићи.

3. *Домаћину.*

Јунак седи среди двори!
Среди двори у столицу:
На њега је свилна свита.
Љубе си га питувало:
„Кој ти скроји свилну свиту?“
„Скоро сам се оженио:
Вредно љубе намерио,
Те ми скроји свилну свиту.“

4. *Орачу.*

Орач оре равно поље:
Рало му је чудно дрво!
Ралник му је сив голубак!
Превоји му ситна мрежа!
Волови му два анђела!
Па си сеје бел' пшеницу;
Да умеси бел' колаче,
Да однесе светој цркви.

5. *Домаћици.*

Невеста ми по дел шета:
Поле су вој вијавице,
Веђе су вој пијавице,
Уста су вој кутијица,
Зуби су вој ситан бисер,
Очи су вој трњинице,
Коса вој је ибришими!
Oj убава мала момо.

6. *Невести.*

I.

Oj црвена шипковице!
Што си косе намазала?
Што си зубе избелила?
Те си војна преварила,
Те ти лежи два-дни, три-дни!
Па га тресу три грознице,
Због убаво твоје лице!

II.

Мори Иво, танка Иво,
Што ти прете арамије?
Да те вежу, да те бију!
Да те бију, да те муче,
Те да кажеш свекру благо,
И да кажеш вите гривне,
Вите гривне свекрвине.
„Остав'те ме миле друшке,
Ја сам јуче донешена:
Ја си не знам где леб стоји!
Те да знајем свекру благо,
А камо ли вите гривне,
Вите гривне свекрвине!"

7. *Детету.*

I.

Голубенце воду пије,
На сред села на кладенац,
Отуд иде мала мома:
„Иш ми, иш ми, голубенце,
Не мути ми бистру воду:
Не кањај ми бело платно".

II.

Голуб гука на јабуку,
Питајте га зашто гука?
Је ли гука за јабуку?
Је ли гука за водицу?
„Он не гука за јабуку,
И не гука за водицу,
Него гука за девојћу,
Ој убава мала момо!

8. *Девојци.*

I.

Шта се мицка проз травицу?!
Змијак ли је? Гуштер ли је?
Није гуштер није змија,
Него момче и девојче!
Па га јури да га стигне,
Овде, онде, да га стигне,
Да му узме смиљ кутицу;
У кутици огледало,
Огледало и јабука.
Сас јабуку да се игра,
С огледало да се гледа,
Овог лета ко девојћа
До године ко невеста.

II.

Ова мома за давање,
Давајте је не држ'те је
Она има много благо.
Много благо немерено,
Много дара нарађена.

III.

Дај ми мале лан повесмо,
Да напредем танки конци,
Да их качим на прозорци,
Ту мињују селски момци!
Да им шијем мак кошуљу,
А на мене марамицу.

IV.

Диван, диван, диванчићи,
Диван ти се досадио!

Ладну воду носећи;
Белу свилу предећи;
На чардаку седећи
Ој убава мала момо!

9. *Момку.*

I.

Соко лети и високо,
Перје реди и широко!
Па се вија и превија,
Да доване девојчицу,
Да је води при мајчицу:
Ево мале одменице,
Мени беле пременице.

II.

Гркала је грличица,
Пред зевницу[1]) на вишњицу.
Загркала и Јована,
И Јована и Стојана,
Кому три-дни кому два-дни,
На Стојана три године,
Че га тресу три грознице.
Једна зими друга лети,
А трећа та полу ночи.

Велик-дан (Ускрс) дочекује се с нестрпљењем. Седмонедељни пост примиче се крају, те отуда је и нестрпељивост све јача и јача. На Велики Четвртак хити свет манастиру да прими свето причешће, а већ ко тај дан не може, на Велик-дан ће посигурно.

Освануо је и Велик-дан! Природа је васкрсла! Отресла се зимног покривача: бујан живот пролећа осећа се на сваком кораку: тице својим певањем поздрављају васкрсење природе, а побожан народ врви *Дивљанском* манастиру да се помоли васкрсломе Спасу, и да прими свете крви, коју проли за нас грешне. Непрегледно море народа из целога среза белопаланачког слегло се код малог манастирића. С тешком муком стало је око тридесетак људи у црквици, а пуна порта побожног народа са скинутом капом стоји и шапуће тихе молитве.

Милина је ову слику видети! По свршетку литургије. свет хити да се причести. па кад је и тој хришћанској дужности одговорено, прима се „нафора“ и смерно се прилази свештенику да их „руси“ (покропи водом). Старији се поздрављају, а младеж се ухвати у „оро“ (коло), те се по неколико кола вије, а у подне све то хита кући да заједнички ручa и да за здравље *„строше перашке“* (потуцају јајима).

---

[1]) подрум.

После подне искупи се младеж код школе и ту се игра до мрака. Ту се и *„краљице“* договоре за сутрашњи поход по селу.

Краљице су најлепше и из најбољих кућа девојке, око својих 18—20 година, обучене су у чисто рухо, искићене цвећем, а *краљ* (женско) обучен у мушко одело, и као и у Лазара има на прсима укрштен бео пешкир; у руци држи мач и држи га увек пред собом. Исте церемоније при доласку у кућу, и играње као и код лазарица. Исто тако су и краљичке песме кратке као и лазаричке, јамачно због тога што се сваком па и најмањем кућнем члану пева, а при томе обилази се цело село. Исто тако је и број „краљица“ и „певачица“ као и код лазарица. Други дан ускрса, пошто је и сеоска слава иду краљице и по кућама и певају. Уза сваки стих припева се *„ладо, ладо“!* а по свршетку сваке песме пева се: *„Играј краљу барјактару, краљице те надиграше“!*

Ево краљичких песама које се том приликом певају:

На Ижу (кући)

I.

Ова кућа и богата,
лaдо ладо!
На њу су ми троја врата,
ладо, ладо!
Једна врата сва од злата!
ладо, ладо!
Друга врата од скерлета!
ладо, ладо!
Трећа врата од бисера!
Играј краљу барјактару,
Краљице те надиграше.

II.

Ова ижа и борова
ладо, ладо!
У њу браћа и живују,
Једно друго послушују.
Заљушкали мушко дете.
Долазе им дивни госји:
Све банови и цареви;
И банице и краљице;
Те си пију рујно вино.
Играј краљу . . . итд

2. *Домаћину.*

I.

Овција и Илија,
ладо. ладо!

Има много и имање:
Има благо немерено;
Има стоку небројену;
У амбару и пшеницу;
У сандуци све дукати;
У кошеви све грошеви
Играј краљу . . . итд.

II.

Стареја ми у двор седи,
У двор седи доброчину,
Двор отвара доброчину.
У дворови паша паде,
Паша паде па говори:
„Овди кажу силно благо!
Силно благо немерено,
Немерено, не бројено“!
„Имам паша ба не кутам (кријем)
Ба не кутам, ба не ашим.
Бројите га, мерите га.
Ама треба три године
Док га само измерите“!
Играј . . . итд.

III.

Свети Сава лојзе сади!
С оне стране лична места:
Где но слнце рано грејe;
Где но гројзе рано зрејe.
Има сина на женидбу,
Треба си му много вино.

3. *Домаћици.*

I

Дивна, дивна деспотиње!
ладо, ладо!
Диван пород породила,
Све синови, све банови,
Све ћерице, све краљице.
Играј . . . итд.

II.

Ивковица лан сејала.
Лан сејала Бога моли:

Дај нам Боже ситну росу.
Да зароси танак ланак;
Да опредем танку жицу;
Да направим три кошуље,
Моме војну најубаву.

4. *Невести.*

Невестице зибљинчице,
Што си рано подранила,
Од дворова до чесмице;
До чесмице за водицу;
Да нагребеш[1]) ладне воде,
Да умијеш бело лице;
Да уздишу млади момци.

5. *Девојци*

I.

Бањала се мала мома,
Ладо, ладо !
У тишине у дубине,
У сребрне кошуљице;
У сребрне огрлице.
Отуд иде младо момче.
Откиде вој огрлице,
Па је вану за ручице.
Одведе је старој мајци:
Ево мале одменице,
Моје беле пременице.

II.

Основала мала мома;
Основала танколију
За дан ју је основала !
А за два ју изаткала !
Однесе ју у Совију!
Да вој кроје антерију.
Ни ти длгу нит широку.
Таман да је за ношење.

III.

Будимчице девојчице !
За тебе се Будим бије;
За тебе ми цар тугује !
И за твоје бело лице ;

[1]) Захватиш.

Бело лице, црне очи,
Црне очи, гајтан веђе!
Па што си ми подранила
Те си момци помамила.

IV.

Краљица ми танац води.
До њу игра младо момче,
На ногу вој посгупује;
За руку је постискује;
„Не стискај ме младо момче,
Ево мајће где ме гледи,
Мене мајћа, тебе баба“.

6. *Момку*

I.

Момчето ми ситно шеће,
Од градове на градове:
Од мејане на мејане,
У руће му ситно перо!
На главу му зелен венац:
У сречу му три девојће,
Искидаше зелен венац:
Поломише ситно перо.
Једна вели: „ја ћу венац“
Друга вели: „ја ћу перо“
Трећа вели: „ја ћу момка“.

II.

Зададе се јунак Данко!
Облага се сјајно слнце:
За дан земљу да си прејде!
Тури ногу у зенгије,
Поби копље врза коња
Па си леже даироспава.
Коњак си му говораше:
„Дижи ми се јунак Данко,
Већ је сунце на заходу!“
Предиже се јунак Данко,
Стегну коња у зенгију,
Па се нишну[1]) преко поља·
Те претече јасно слнце!

[1]) вину.

III.

Овде момче и седеше,
На шарене и постеље,
При њег дојде плава мома,
У џеп чешаљ и посеше,
Те му косу расправљаше,
На пут ми га оправљаше:
„Иди иди младо момче,
Те доведи русу мому:
Да ти шета кроз дворови,
Како павун у прозорје,
Павунице проз ливаде“.

IV.

Јово момче село пројде,
Село пројде на збор дојде,
И на збору говореше:
„Ја не идем збор да гледам,
Него тражим висок чардак;
Висок чардак за седење;
Беле чоје за кројење;
Младе моме за љубљење;“

V.

Какво момче село пројде!
Момче ли је? Слнце ли је?
Село пројде, па збор дојде,
Зелен здравац и донесе,
На девојке по струк даде,
На Тодорку не достиже.
Ал' Тодорка украде му.
Па се врче и утече:
Момак си вој говореше:
„Стој Тодорче не бегај ми,
Здравац чу ти поклонити,
Лице ћу ти пољубити“.

7. *Ожењеном*

I.

Јездили су до два млади,
Јездили су уза село,
Уза село низа село,
Међу собом говорили:
„Кад бејамо ми бећари,

Беху дунке и јабуке;
И те ките девојачке:
Кад се млади оженимо,
Нема дунке и јабуке,
Ни те ките девојачке.“

II.

Јелен Бранко коња игра!
Горе доле низ чаршију;
Љубе си га опазило,
Пред њега се пшетало,
Па му тијо говорило:
„Мајћа ти је поручила
Да не падаш по конаци“.

III.

Војводине и градине,
Родиле су бело цвеће.
Кукавица ту кукаше,
Господару на прозоре,
Госпођа је искарује:
„Иша, иша кукавице,
Не буди ми господара,
Сама сам га успавала,
Сама ћу га пробудити!
Па прерипи у градине,
Да набере бел босиљак,
Господару да мирише.
Потихо га и будеше:
„Устани ми господару,
Слнце те је огрејало,
Лице ти је преплануло!“

8. *Попу*

Свети Петар цркву гради,
Ни на небу, ни на земљи!
Ем је гради, ем се чуди!
Где да најде часне крсте,
И то свето јеванђеље!
Мајћа си му говореше:
„Гради, гради, сине Петре!
Мајћа ти је очувала,
Очувала часне крсте;
И то свето јеванђеље!“

9. *Детету*

I.

О детенце, о маленце!
О маленце. о плетенце!
Плети косу до рамена,
А редове до појаса!
Дотле злато дотицало,
Мајћа си га сабирала,
Па си снаху дарувала,

II.

Овој дете и леванче,
Левенски се и носеше:
Дунђерски ми и одеше,
На подврске све ласкавке:
На чизмице све прапорци:

10. *Овцама*

Проблејала бела Баца,
У сред ночи пола ночи.
Овчарко вој говореше:
„Шта ми блејиш бела Бацо,
Је ли си ми траве гладна?
Је ли си ми воде жедна?
Проблејала бела Баца:
„Тако м' Бога млад овчарко
Ја ти нисам траве гладна!
Ни ти сам ти воде жедна!
Него блејим да ти кажем:
Кад ти беше нежењено,
Ти ме пасеш по рудине,
Воду појиш по извори,
А сага се млад ожени,
Па нас пасеш среди реке
Где, но гуске троскот кину[1]),
Воду појеш по језеру,
Где девојке платно беле,
А невесте воду гребу."

11. *„На Трмке"* (челе)

Овај буба лако лети,
Лако лети тешко носи!

[1]) Кидају.

На ножицу полажицу[1])!
На главици по паницу![2])
На дупенце по чабрицу!

Па чак сам чуо да су певале девојке у једној кући на захтев домаћина и *мачки:*

Мори мацо криди крацо!
Што си главу преклонила?
Што си очи изврљила?
На товаре чорбаџије,
Да ли има мало масла?
А да ли је ижа масна?

Други дан ускрса је *Заветина* — слави село. Одмах по свршетку службе крене се „литија“, из манастира кроз поља.

Дечаци који иду напред носе иконе, крстове, и све је то окићено цвећем, житом, гранчицама итд. а до пре неколико година ношено је све што се из цркве понети може па и данас у једном селу у близини обичај је да носе и двери, и онај који носи двери пева:

Тешка ли ти врата носим!
Господи помилуј!
Берићет нам тежи даруј!
Господи помилуј!

У средини се носе барјаци, свештеник у одежду обучен с крстом у руци обиђе сва поља сеоског атара, и стаје код четири „записа“ где се очитају молитве. (у близини Беле Паланке у једном селу и данас је обичај, да кад литија пролази преко жита домаћин од те њиве „пише“ попу 10—15 ока жита и онда се поп онако у одежди по неколико метра ваља по житу, јер се верује да ће жито боље родити, и да му те године „крупавица“ (град) не ће шкодити).

Крстоноше певају ускршњи тропар: „Христос васкрес“ а певају и:

Крсте носим, Бога просим:
Господи помилуј!
Да нам прати росну кишу,
Господи помилуј!
Да нам роси росна поља,
Господи помилуј!
И пшеницу и лозицу,
Господи помилуј!
Од два класа шиник жита,
Господи помилуј!
Од две џиже (гиде) чабар вина,
Господи помилуј!

Кад литија обиђе сва поља долази се „крсту“ (ограђено место код школе у среди велики камени крст и заклон од кише).

[1]) Кашика. [2]) Чинија.

Код крета литију дочекује све село. Жене су још из раније дошле свака је понела сито напуњено пшеницом. Сито је покривено лепом шареном — обично свиленом — марамом. На уласку у порту све се жене построје у ред и с једне и с друге стране, а остављен је широм пролаз куда ће литија проћи. Чим литија наступи жене грабе пшеницу рукама и посипају крстоноше. Литија обиђе три пута око крета, очитају се молитве и после настаје весеље и играње.

Кад долазе крстоноше девојке певају:

Крсти свију без бели босиљак!
Мој босиљак доле у ливади.
Пратих башту да ми га набере.
Нема баште ни босиљак дојде!

Или:

Ведро беше па се наоблачи,
Из облака ситна киша роси,
Ороси нам њиве и ливаде,
Ороси нам прутак и лозицу!

Старији се части, кондири с ракијом кружe, чутуре с вином се чешће натежу; а безбрижна младеж игра, пева, подвикује до у саму ноћ.

Трећи дан ускрса освештава се код крета „масло“ (јелеосвећење); то врше најмање 3 свештеника. Свака кућа донесе по тањирић пшенице, у средини забодена свећица и грумен соли, то се све нaређа под крет, свештеници очитају масло, а све село овој молитви присуствује. По свршетку је ручак на који су сви виђенији грађани позвани. Пшеница која је у ситу преостала а тако исто и ова из тањирића давата је пре свештенику, но данас се продаје и подмирују се трошкови учињени око освећења масла. Исто тако и овога дана настаје песма, игра и весеље, које се продужује до неко доба ноћи, а крстоноше који су крсте и иконе носили ноћивају ту код крета па ма како време било. Исто тако крстоноше не смеју се хватати у колу до девојака, ко случајно погреши ухвате га и онако у хаљинама баце га у воду, и тако се у највећем весељу „прекарује“ Велик-дан.

20—VI—1895 г.

Мокра.

Љубомир В. Јанковић
учител

ПОГАШЕНЕ ЗВЕЗДЕ

O lieb' so lang du lieben kannst!
O lieb' so lang du lieben magst!
(Freiligrath.)

XXXVIII.

Страховна ми нека слутња
Груди узима,
А туга ми радост милу
Већ одузима.

Руке ти се око мога
Врата свијају,
А уста се с мојих уста
И не скидају.

Као да се прибојаваш,
Цвете убави,
Да ће судба, пакосница,
Да нас растави.

Ох, страшна ми нека слутња
Груди узима,
А туга ми радост милу
Већ одузима.

XXXIX

Спремам се, душо, да на пут пођем,
А већ жељкујем, да натраг дођем.

Којој год стварци поглед облети.
Она ме увек нечега сети.

Ил' слатких речи, среће ил' јада —
Ох, свега слатко сећам се сада.

Ето, та кита сувога цвећа
Мене на први састанак сећа.

Састанак мили — премило цвеће!
Руке га жељно на срце меће.

А срце само за тобом жуди,
Па мисли, јадно, ти си на груди.

Па куца, скаче, игра и бије —
Хоће уз тебе да се припије.

А ово, ево, слика је твоја —
Ох, благо мени, радости моја!

Не жалим, идем, све ћу да сносим,
Кад ти бар слику уза се носим

XXXX.

Сваки дан ти слику гледам,
Да жалосно срце тешим,
Ал' се крај ње нисам мог'о
Још никако да насмешим.

Гледам очи, очи твоје,
Ал' не видим ватру ону,
Што ми миљем загреваше
Ојађену душу бону.

Гледам русе косе твоје,
Где низ плећа иду твоја,
Али залуд, кад их више
Не милује рука моја.

Гледам лице и осмејке,
Што их на твом лицу има,

Али нема оног плама,
Што ти образ обузима.

Ох, љубим ти лепа уста,
Што на теби ватром горе,
Али залуд, кад не могу,
Да на пољуб одговоре.

Гледам руке, ал што ће ми,
Кад не могу да се вију,
Да се нежне око мене
Умиљато обавију.

Гледам твоје лепо тело
И поносни стас твој вити,
Али залуд, кад се руком
Не да мило обавити.

О, бацам те, хладна слико,
Нек те ватрин плам изгори,
Крај тебе ми тужно срце
Јоште већа туга мори!

XLI.

Протекли су многи дани,
Од како те нисам глед'о;
Протекли су многи дани,
Како сам се јаду пред'о;

Протекли су многи дани —
Песме нисам запевао;
Протекли су многи дани —
Среће нисам осећао.

Место песме из прсију —
Уздаси се сами вију;
Место среће — из очију
Само горке сузе лију

XLII

Нити тебе виђам,
Нити љубим кога,
Са̂м самохран седим
Посред врта свога.

Срце ми је жељно
Покоја и мира —
Варошка ми врева
У покој не дира.

Само тек што лишће
По дрвећу шушти,
Ил' гавран летећи
Крилима зашушти.

Па, гачући тужно,
У недоглед оде,
А мисли ми за њим
У даљину броде.

И, докле ми очи
Дробне сузе росе,
Оне теби поздра̂в
У даљину носе.

XLII.

Ох, златно беше оно доба,
Кад сам те младу познао,
Златни су били они часи,
Кад сам за љубав дознао.

Сав свет је чисто блеском новим
Пред мојим видом синуо,
Сав сумор тешки срца мога
Беше ме онда минуо.

Све ми је било љупко. мило,
Свуда сам вес'о шшао

Ко да због мене рај са неба
На земљу беше сишао.

Ох, али кратки, кратки беху
Ти златни часи слађани,
И јад је брзо загорчао
Мој мили живот млађани.

И тебе неста, неста за ме,
Судба ме с тобом растави,
И дражи света, дражи рајске,
Копреном туге обави.

Све за ме поста тамно, црно,
Нестаде за ме радости,
А срце моје, негда срећно,
Постаде збирка жалости.

И из те збирке, тужне збирке,
По нека песма излети,
Те туге пуно срце моје
Лахнуће неко осети.

Ох, златно беше оно доба,
Кад сам те младу познао,
Златни су били они часи,
Кад сам за љубав дознао.

Ал страшни беху они часи,
Кад сам се с тобом растао,
Онда је за ме незнан очај
И живот туге настао.

Тек каткад само кроз ту тугу
Зрак прошле среће пролети,
Те срце пуно тешка ваја
Милине мало осети.

XLIV.

Кад угледам дугу, помислим на себе*)
И сетим се дана из прошлости бајне,

*) Ова је песма и засебно штампана у једном од лањских бројева „Стражилова“

Кад угледам дугу, помислим на тебе
И сетим се наше среће малотрајне
Кад се заволесмо,
Па се зажелесмо.

Ено, гледај само, како часом сине,
И небеса плава дивотом украси,
Шарени се мало, па од једном мине,
Нестане јој лица, сјај јој се погаси!
Тако је и с нама
И са милинама.

Некад нам је љубав сијала и расла,
Као дуга шарна, кад се небом шири,
Док није до сласти заносних порасла,
А после и живот и страст се умири.
Бујности неста,
А љубав преста.

И ја те сад гледам равнодушно тако,
Као да те до сад никад не познавах,
А живот ми вене тихо, полако,
Кō дуга, кад с плава неба ишчезава:
За мало сине
За навек мине!

XLV.

Држао сам да сам стена постао,
И да ме је жарка љубав манула,
Ал' кад сам се с њоме опет састао,
Стара љубав на ново је планула,
Сину ватра из ледена камена,
Запали ме њена љубав пламена.

Мислио сам, да је песме нестало,
Па сам судбу био поч'о кривити;
Мислио сам снивање је престало,
Мислио сам не може се живити.
Ал' када сам са њом на само остао,
Ја сам опет онај стари постао.

Кад осетих њену стару милоту,
Плану песма у грудима леденим,
Би ми мило, што сам још у животу,
И почех га називати меденим.
Неста туге у којој сам венуо,
У мени се нови живот кренуо.

И сад с њоме слатке часе проводим,
И уживам мили живот љубави,
А у песми љубованци изводим,
Да је живот слатко чедо љубави.
Ко не љуби не зна шта је дивота,
Ко не љуби не познаје живота!

XLVI.

Заклињеш се, решаваш се
Цвете љубави,
Да никада не помињеш
Ништ' о љубави.

Заклињеш се, решаваш се —
Ништа не вреди,
Издаје те лик, што за час
Плане, пребледи.

И ја сам се заклињао
И решавао,
Ја сам и са̂м хладнокрвност
Подешавао.

Нисам хтео о љубави
Разговарати,
Ал' сам мор'о, ал' сам мор'о
Песме стварати.

И сад, ето, сва је тајна
Моја пропала —
Песма ју је, песма ју је
Свету издала.

XLVII.

Нека ове песме моје
На грудима твојим стоје!
То је опис осећања
За нашега миловања.

То су моји пријатељи
И у тузи и у жељи,
С њима сам се разговар'о,
С њима сам се договар'о.

Чим сам љубав осетио,
Одмах сам се њих сетио,
Прво њима тајну казах,
Прво њима све исказах.

С њима сам је притајио,
С њима сам је одгајио
Њима сам се поверав'о,
Па сам тугу олакшав'о.

Кад год сам се растужио,
Њима сам се потужио,
А када сам вес'о био,
С њима сам се веселио.

То су моји пријатељи
И у тузи и у жељи,
С њима сам се разговар'о,
С њима сам се договар'о.

То је збирка мојих нада,
Мојих нада и наслада;
Ту су моји црни ваји
И са њима уздисаји.

То је збирка суза мојих,
А и осмех сваки стоји —
То је повест срца мога,
Срца мога, а и твога.

Вл. М. Јовановић.

ЈУНАЧКА СМРТ

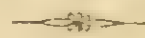

Када се оно год. 188* ушепртљише Загрепчани ради мађарских грбова на згради државне финансије, зовне забуњена власт у помоћ војску.

Било је то трећег дана оне буне.

Дан бијаше ведар, сунчан, топао. На небу се непомично пружио само један, — дугачак, дугуљаст и црн облак: као да је кроз пукотину модрог свода небескога прокуљао дим из мрачног оног свијета...

— «Војска иде»! — И за пигли часак се распрште сва она шарена гужва, а на широком тргу бана Јелачића остадоше само ниски столови и сточићи уплашених пиљарица.

Затворише се сви дућани и сва кућна врата.

И заиста: до скора се из даљине зачује најприје као шуштање лишћа, па онда као пљусак кише, који се брзо претворио у коњски топот.

— Војска иде, бјеж'мо! —

— Не идем, па макар с неба фратри попадали! —

— Али Пепице, драга Пепице! — —

— Не идем, јеси ли чуо! —

Тако се разговараше баш крај Бенова споменика једини пар, који је остао на тргу од оног силног свијета: гурави пиљар Поханић и његова часна «товарушица»,[1]) дебела Пепица.

У дну се трга зацрвени први ред хусара...

---

[1]) супруга

— Пепице, за пет рана Исукрстових, не остај овдје! Погазиће те-ах-ах... И низ рујни нос тога честитог загребачког «пургара»[1]) стану капати дебеле сузе. .

— Пепице, — драга Пепице! —

— Не идем, па макар фратри падали! —

И према њима стане се кретати ескадрон као рујан облак све громорније и громорније.

— Пепице! — дрекне још једаред својој жени јадни пиљар, окрене се здвајно два пута на пети и похрли. као да су га виле носиле...

— Пфуј те буди, кукавицо ниједнa! — дрекне вриједна пургарица, да је на далеко одјекнуло и пљуне за њим.

Коњаници се већ прикучише сасвим близу. И сада, када се осјетила сама и остављена и када је гледала она блесаста војничка лица и голе, сјајне сабље, — ухвати бабу силан страх. Забољело је дубоко у грудима, заклепетала јој кољена, пред очима јој се замаглило. Шћућури се и загледа тупим погледом у војску, која се баш спрам ње окренула.. Учинило јој се, да ју онај буцмасти официр с оштрто̂ља̂стим брцима и меснатим лицем гледа пакосно, злурадо... Потресена и запрепаштена дигне поглед на кип славног бана Јелачића: јутарње је сунце позлатило његов калпак и сабљу, коју је пружио на сјевер против душмана рода свога. И у бабиној души ускрсне дан, када је као дјевојче славног Бана гледала на истоме готово мјесту с његовим ватреним Илирцима... Сва се некако изгубила, заборавила. —

Опазивши онај мађарски официр с оштрим брковима сметену бабу, боцне свог коња и уз урнебесни смијех и кикотање васцијеле чете прескочи часну «товарушицу» веленоштованог «пургара» Похапића. Земља затутњи, а коњи полетјеше као вијор преко пиљарских клупа и столова...

*
* *

Послије неколико сати једва једвице нађе пиљар Похапић своју жену. Пружила се на леђа под својим столићем. Око главе јој се просуло воће и зеље. На сиједу јој се косу и

[1]) грађанин

по пожутјелом лицу ухватиле мрље успрене крви, — као румене пјеге од сока вишње или јагоде.

Злосрећник Поханић заломи рукама, удари се шаком два-три пута по глави, потрчи као без главе у прву ракиђиницу и попије на душак полић ракије. У вече је умро у болници милосрдне браће.

И њу и њега закопаше кришом, кришом драги читаоче, кришом. — — — — — — — — — — — — — — — —

А. Матош.

РАСПНИ ГА!

„Распни га, распни!“ И њега Бога,
Господа нашег распеше људи;
И пуни злобе Сотоне злога
Зарише копље у свете груди!

Божанску главу венчаше тада,
Трњем и клетвом — срцу на ругу;
И чу се кикот крај мртва Спаса,
Гушећи уздах и чисту тугу...

* * *

О, смеј се, смеј се... Ал' љубав чиста
С копља и трња неће да клоне;
Распета љубав и с крста блиста —
Ал' тада за њом сузе се роне!

Р. Ј. Одавић.

ЧЕСКО ПИТАЊЕ

НАПИСАО

PIERRE DARESTE

ПРЕВОД С ФРАНЦУСКОГ*)

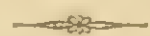

Већ је двадесет и шест година, од кад је Сен-Рене Тајандије, објавио на овом месту, о политичкој ситуацији Ческе, један чланак, који бејаше један поклич[1]). Одјек његов брзо се изгуби у равнодушности публике, која не беше спремна да га разуме, и чија пажња беше и сувише расејана самим догађајима. Од 1869. „ческо питање“ не престајаше да буде и озбиљније и заоштреније, из године у годину. Оно је данас животно питање аустријске политике. Оно је, поглавито, главна препрека напретку германизма. У овом двогубом облику, оно има и за Француску[2]) интерес првог реда. „Тиче се нас!“ рекао је већ Сен Рене Тајандије, у оно време, кад наша територија беше недарнута, и кад нико не слућаше нашу блиску несрећу (рат 1870—71). Тиче се нас, данас више но икад. Колико има Француза који то знају? Наша је жеља, и наша је намера, да их буде што више који ће то појмити.

I

Ако се баци поглед на коју етнографску карту Европе, приметиће се да граница расе и језика немачког оцртава на истоку, један велики упадни угао. Док се Северни Немци простиру до Бреславе, а Јужни Немци до Беча, у самом центру Немачке, раса немачка не прелази баварске границе. Железница од Нирнберга ка Прагу, тек што пређе ческу Шумаву, кад на један пут се, као у декорацији, мења и предео, и ношња и језик и све. После равница баварских следује плато нешто мало мршав, са долинама без великога пространства: поља су насељена сељацима, који носе хаљине јасних боја, чији изглед нема ничега немачког. То

*) Revue des deux Mondes du 1 er août 1895. Paris. La question Tchèque, par Pierre Dareste.

[1]) Saint-René Taillandier: L' Autriche et la Bohême en 1869. La question tchèque et l' intérêt français, 1 er août, 1869.

[2]) А колико тек ово питање има интереса за нас, Србе?!

је земља словенска. Велики коси четвороугао, који је ограничен ческим шумама, са истока је затворен Моравском, која га доводи у везу са народима исте расе: то је Отаџбина Чеха, ове авангарде словенског света, која је преживела нестанак својих једноплеменика са Севера и Југа, Словена Балтичких и Словена Подунавских. На југу као и на северу, германизација је извршила свој посао. Само се још држе Чеси у Ческој, опкољени са три стране Немцима, но борећи се за своје племе и свој језик енергијом, којој равне нема. Клин забоден у месо немачко, како се вели у Немачкој. Стена — коју бију таласи мора германскога, веле Словени са више тачности. Историја бесних јуриша, извршених над Ческом у току више векова, интересна је као нека драма.

Већ су таласи немачки одвалили одатле више по један комад. Круна Светог Венцеслава, коју од 1526 носе владаоци дома аустриског, сједињава три земље: Ческу, Моравску и Шлеску. Мир од 1742 учинио је, те је у пруске руке прешао један велики део Шлеске, и пруска провинција, која данас носи још то име има у себи само Немце и нешто Пољака. У самој Ческој и Моравској, раса немачка докопала је се била читавих округа. После страшнога пораза*) на Белој Гори 1619, који је био за Ческу што је и погибија код Мохача, један век доцније била за Угарску, земља је систематски експлоатисана и то у корист Немаца. Завојење је то ужасније, но и турско, јер турско господарство, кад га једном нестане ни трага не оставља, док немачко господарство обележава свуда свој печат, и врши се свакад систематски. Племство ческо изгибе на губилишту, а Немци поделише своју пљачку. Насељеници немачки, трговци немачки, језуити немачки, администрација немачка, могаху без препона довршити за сто и педесет година, дело однарођавања. И сама географија те земље беше германизована, и сва имена места добише немачки облик, који је прешао у европску навику, и који је често обмањивао односно прве народности те земље. На крају XVIII века, чески се језик говораше само међу сељацима, и могаше се већ слободно израчунавати онај мали број генерација колико их још требаше па да га са свим нестане, као што је негда нестало Словена саксонских и бранденбуршких.

Пробуђење, или како се у Ческој вели: ускрс ческог народа, јесте један ванредан догађај у историји народности. Ни сама Грчка ни Угарска нису имали да савладају тешкоће исте врсте. Да се извуче из заборава језик народни, који је одагнат у села, да се обнове прекршене традиције, да се оживи стара литература, да се подмлади и обогати језик, који не беше више довољан за идеје и потребе модерне, да се састави све изнова до саме азбуке и ортографије, да се створе нова дела, да се поново освоје народном говору градови, администрација, школа да се савлада отпор а чешће и само гоњење једне непријатељске владавине, требало је чудеса од воље и издржљивости. Чеси су извршили та чуда! Они су хтели да имају, па су и имали: исто-

* Битка на Белој Гори јесте — Ческо Косово. Пр

рика, књижевника, појета, филолога, државника. Имена: Колара, Челаковског, Јунгмана, Шафарика, Томека, Палацког нарочито, да наведемо само ова најславнија, тесно су везана са историјом Ческе, и стекла су сјај и глас европски. Благодарећи њима, а после читавога века усиљавања и упорне борбе, Ческа је понова заузела свој ранг међу народима цивилизованим, на велику самообману својих немачких суседа, успоставила је језик Хусита међу најлепше и најбогатије језике европске.

Покрет народни имађаше већ пола столећа за собом, и чески народ стекао је био свести о себи кад избише догађаји од 1848. То беше свуда у Европи, а поглавито у Аустрији, година неизмерних илузија. Чеси могаху за тренутак веровати, да ће историска права круне Светога Венцеслава бити признаната и освештана федеративним уставом за аустриску монархију. Они се чак могаху носити надом на братски споразум са својим немачким земљацима, који бејаху такође заведени неодређеним либерализмом тога времена, који и потхрањиваше све те заблуде. Разочарење је било жестоко. Комешања, још довољно необјашњена, а од јуна 1848. повратише владавину војничку и ауторит, а после пораза побуњених Маџара, ова иста Ческа, која је остала верна монархији, платила је за њих. Што се тиче Немаца, ускоро се увидело да њихове аспирације, пангерманске и империјалистичке, немају ничег заједничког са правима Ческе. Чувени одговор Палацког на франкфуртском сабору: „Ја нисам Немац“ изазвао је у целој Немачкој узвик гнева, против народа, који је одбио да бира посланике за германски сабор, и који сазва у Праг Словенски Конгрес.

Дванаест следећих година бејаху врло мучне за Ческу. Последњег трага старога устава нестаде. Сабор (Дијета) се и не сазиваше од 1848. Владавина немачке централизације и војничког ауторитаризма, појави се у свој својој оштрини. Беше то време штампарских парница административних гоњења и кињења, време „аустриске системе“ у најружнијем смислу те речи. И што у Чехе није ушло обескуражење, требало је ничега мање, но њихове ванредне енергије и њихове укорењене вере у своја права и своју будућност.

Рђав исход италијанског рата обележио је крај и те системе. Влада аустриска осећаше, да је се владавина ауторитета преживела, и да је дошло време да се саставе народна представништва.

У три маха, 1861, 1865, 1870, могаху Чеси мислити да ће се овај обрт владавине вратити на признање њихових права. Сва три пута нада ова би осујећена комбинованим усиљавањима Немаца и Маџара.

Диплома од 10 октобра 1860 беше оцртала углавним потезима федеративни устав аустријске монархије, са централним парламентом састављеним из посланика изабраних саборима (дијетама) сваке државе. Радост беше у Ческој неизмерна: и обмана се у толико више осећаше, кад устав од 24 фебруара 1861, потрепљен изборним законима који су и данас у важности, створи у Бечу Државни Сабор, Reichsrath, коме се даловше битна легислативна права, сводећи врло јако улогу месних сабора

и регулишући изборе тако, да се свуда, и у тим дијетама, као и у парламенту у Бечу, осигурава Немцима већина.

Рајхерат установљен 1861 једва могаше да почне рад. Маџари, Хрвати, Чеси и Моравци одбише да у њега пошљу посланике. Влада мораде попустити. Године 1865 министарство Шмерлингово би замењено министарством Белкредијевим, које прими мисију да састави један устав, који ће бити више у хармонији са аспирацијама разних народности. Ческа Дијета пошаље одмах адресу захвалности, на коју цар одговори обећањем, да ће се крунисати за ческог краља: обећање чија ће се важност тек онда схватити, кад се сети, да стари чески устав, признаваше ауторитет само краљу крунисаном, и да од свију ческих суверена, крал Фрањо Јосиф беше једини и први, који не беше свечано крунисан, у Прагу, круном историском.

Догађаји од 1866 добише улогу да још једном униште наде Чеха. Утицајем графа Бајста, који је дошао после Белкредија: један једини народ монархије, народ, који није задавао страх пангерманским аспирацијама, Маџари, добише лавовски део. Угарска доби скоро независност. Остатак монархије, нека врста полукруга састављеног из врло разноликих елемената, би састављен у засебну државу, која се назва „Цислајтанија" са централним парламентом у Бечу, коме се дадоше најпространија права.

Чеси одбише да уђу у парламент. Августа 22. 1868, чески посланици потписаше једну декларацију, изјављујући, да за представнике Ческе није место у једном сабору, чија је сама егзистенција негација права њине отаџбине.

Ово одустајање беше озбиљна опасност за нове установе. Од како је дуализам оделио Угарску од остале монархије, Ческа и њени додатци посташе најважнији између „краљевина и земаља представљених у рајхсрату" — да би се изразили званичним стилом. Шта је рајхерат без посланика ове краљевине? Од 1869, покушавана су усиљавања, да се дође до компромиса, и 12 септембра 1870 под притиском догађаја, осећајући потребу отпора растећој моћи Немачке, уједињењем свих не немачких сила царевине (аустриске), влада аустриска признаде, декретом, званичније но икад, историска права Ческе, и обнови свечано обећање крунисања.

Обмана трајаше овога пута једва шест недеља. Мисао на отпор према Немачкој, уступи место страху од нове огромне моћи, каква постајаше Немачка царевина. — Чески Сабор тек што беше израдио основне чланове, у сагласности са декретом од 12 септембра, кад, 30 октобра, изађе наредба да се врше избори онако, како је било у прошлости.

Чески посланици истрајаше у свом изостанку од учешћа: али не прође много, а они дочекаше пребацивања у самој Ческој. Њихов изостанак у Рајхерату дозволио је да се изгласају онаки закони, нарочито онај изборни закон од 1873, састављен на начин како ће свуда да се

повлађује немачки елеменат. С друге стране, система непосредних избора за Рајхсрат, којом је замењена дотадашња посредством дијета, учини, те разлог изостанка не беше више исти. Чешка не могаше послати представнике у рајхсрат: али бирачи сваког изборног округа могаху то у толико лакше, што посланици изборних округа, где беше немачки језик, не пропустише да уђу у рајхсрат. Питање постаде предмет дугих претреса, и створи по несрећи расцеп између Старо Чеха, који хоћаху да продуже систему изостајања, и Младо-Чеха, који се беху одлучили да уђу. Ови последњи одрже превагу 1879. Чеси се појаве у сабору у Бечу, но не без свечане изјаве, да и они немају намеру да се откажу ма ког права Чешке.

Од тога доба питање о јавним правима Чешке, није се помакло нимало напред. Помирљиво Тафеово министарство, било је за Чехе периода релативнога мира. После његовога пада, централистичке тенденције узеле су поново јако маха. Омладински процес, проклэмовање малог опсадног стања у Прагу, јесу у том погледу жалосни симптоми. Чешко питање остаје отворено, и после толиких обмана, изгледа, да је његово решење данас удаљеније но икад.

II

Борба се продужује данас не мање, све упорније и све жешће противу Немаца и против германизацијеу првом реду, а затим противу аустриске администрације и централистичких тенденција. Двојак рат, који је у основу један исти: а да се одоле толиким непријатељима, није сувишна будна пажња и енергија читавог једног народа.

Противу продирања немштине, то је рат око језика: а његова директна примена, јесте рат око школа. Није лако Французима схватити тачно ове борбе раса, које су основ политици целе Средње и Источне Европе. Свест о отаџбини у нас је независна од расе, и није нигде живља него у оним нашим департманима, који не говоре француски. Али то је другојачије међу Немцима и Словенима. Језик, раса, отаџбина сачињава једно. Сваки Словенин, који престане да говори словенски, да би се изразио немачки, он и мисли немачки, има срце немачко и за Словене је изгубљен. Оног дана, кад би Чешка говорила немачки, не би више ни било Чешке, већ једне немачке покрајине.

Географски положај Чеха, у средини Немаца, који их опкружују, срећом је повољан. Они заузимљу средину земље. Немци, који су преврилили са свих страна границе Чешке, простиру се као дугуљаста пантљика дуж те границе, и не састављају компактну масу, до само на северу, поглавито на северо-западу у пределу познатом због купатила Теплица, Карлсбада и Маријенбада. Чеси, поврх тога, имају још и већину. Њих је 3 милиона и 3 четвртине у Чешкој, противу 2 милиона Немаца: 1 милион три четвртине у Моравској, противу 500.000 Немаца: 140.000 у Шлеској, противу 280.000 Немаца и 180.000 Пољака: укупно: 5.650.000 Чеха, противу 180.000 Пољака и 3 милиона Немаца.

Зато опет, они су изоловани од осталих Словена. Са севера, југа и запада они су окружени Немцима. На источној страни додирују Пољаке, који, из политичких разлога, заузимљу у словенском свету засебан положај и недају им никаквог ослонца и 2 милиона Словака Угарских који су Чеси, али толико угњетени од стране Маџара, да они имају сувише посла да се сами бране, а да би могли мислити да ком другом притекну у помоћ. Чеси се не могу уздати ни на кога, до на себе саме.

Они су се дакле борили и још се боре, само својом рођеном снагом, да придобију употребу свога језика у администрацији, на судовима политичким скуповима у школама. Што они желе то није — и они се од тога увек бране — да наметну свој језик онима, који га не говоре, као што то чине Маџари у Угарској. Што они траже, јесте једнакост у поступању (r a v n o p r a v n o s t) и дефинитивно напуштање система понемчавања заведеног још од Јосифа II, којега се аустриска влада не може још одлучно де одрече

Конституционални закон од 21 децембра 1867, прокламовао је у главноме принцип једнаког поступања, одлучујући, да и сви други језици, као и немачки, у свима земљама Цислајтаније, буду употребљавани равноправно са немачким: у школама, у администрацији, и у јавном животу (то ће рећи: при припреми, претресу и публикацији закона и наредаба). Фамозна наредба министарства Тафеова о језицима 1880 (Sprachen verordnung), освештала је ову једнакост у појединостима одлучујући: да су службеници дужни одговорати публици усмено као и писмено, језиком оних међу којима врше службу: да се службене обзнане врше на разним језицима који се употребљују у свакој земљи: да се искази сведока бележе језиком самих сведока: да се пријаве код судова и власти врше на језику тужиоца или истражиоца: да се пресуде изричу у казненим предметима језиком оптуженога а у грађанским предметима језиком тужитеља. При свима очајним усиљавањима Немаца да спрече дејство ове наредбе, и да одрже важност принципу, по ком је само један службени језик, немачки, наредба је ова остала у важности на велику корист Чеха, међу којима образованији знају немачки, док је Немцима мрско да науче чески, а то их удаљава од јавних звања. Закон од 28 фебруара 1882, створио је чески Университет, преполовљавајући прашки Университет: и готово одмах пријави се за једну трећину више ческих студената, но што има немачких. Оба университета, чески и немачки заузимљу и сад (сем за медицину) исто здање: но сваки је саобраћај међу њима спречен а велика сала, на којој су двоја улазна врата служи наизменце и једним и другим према једној строгој уредби о томе.

Најзад, исти принцип једнакости примењен је и на школе. Свуда где је насељење ческо, и школе треба да су ческе: а у местима и окрузима где се оба језика говоре, и број ческе деце достиже извесни законски минимум, њихови родитељи имају право да траже ческу школу.

То је принцип: али примена његова оставља много што шта да се жели. Пребрајање народа које служи, да се додели ово или оно место

ческом или немачком језику врши се стално тако, да се изопачи истина. Је ли се какав Немац настанио у којој ческој вароши? Он ће тражити, да му се призна његов немачки карактер, што ће му бити учињено без тешкоћа. А кад се какав Чех настани у земљи немачкој? Њему се објашњава како је он окружен самим Немцима, па језик којим се он обично служи мора бити немачки и да он треба, према томе, да се уврсти и сам као Немац. Како ће тај Чех најчешће бити какав радник, без ужића и без одбране он не сме да протестује. Да би се дело довршило, имаоци и шефови индустриски, а они су готово све Немци, обвезују своје ческе раденике, претећи да ће сместа бити отпуштени, да и своју децу пошљу у немачку школу. По себи се, најпосле разуме, да свуда, где год се поведе питање о оснивању ческе школе, администрација не пропушта да нађе хиљаду тешкоћа: а немачке општине исцрпљују, да би их принудили на отказ сва административна средства па и све степене судства.

Чеси су схватили, да закон тако примењиван није довољан. Он је у толико мање довољан, што оставља са свим отворена врата германском продирању, дајући Немцима могућност, да подижу и у самој ческој земљи, школе немачке, куда родитељи چески, по невољи или по слабости, шаљу своју децу. Ово је дело германизовања веома потпомогнуто Школским Удружењем — Schulverein — немачким, које располаже знатним изворима, и које се не уздржава ни од чега, да само понемчи младе нараштаје, дајући им немачко васпитање, које утиче на васколико њихово биће. Најјачи помагачи Schulverein-а јесу Јевреји, којих је бројно на 100.000 у Ческој, и ту су, као и свуда, неуморни прозелити германштине. И ако су скоро сви настањени међу Чесима, ипак су њих 52 од 100 пријавили, при попису, немачки језик као свој. Свака јеврејска школа — а школе њине отворене су за децу сваке конфесије — јесте немачка школа: а у много места, где нема јеврејске школе, не би се ни могла имати друга школа, до само ческа.

Опасност, коју навлачи ческом народу Schulverein, јесте веома голема. Од половине столећа овамо, и после обавезне наставе, и неодољиве навале која повлачи ниже класе да повишују ниво своје интелектуалне културе, школа је постала страшно оруђе у рукама влада и партаја. Ми имаемо тако нешто и у Француској, услед верозаконских борби, које су произашле услед школских закона. У Аустрији а поглавито у Ческој где сва питања ишчезавају пред питањем о народности школа је велики инструменат у борби око језика. Школа је данас средство, којим мисли Schulverein да понемчи Ческу; и кад би имао само пуну слободу рада, довољна би му била, без сумње, два или три нараштаја на да и успе.

Ову очевидну погибију гледају Чеси да одбију истим оружјем. Супрот Schulverein-у стављена је Matica Školska. Основана 1880 *Матица*, или чески фондови, подигла је већ две гимназије, 56 јавних школа и 48 материнских школа. Сада издржава она из својих извора једну гимназију, 12 основне школе и 10 материнских школа. Једном она отвара

школе у земљама мешовитог језика чим је довољан број деце која чески говоре: другом она замењујући администрацију оснива приватне ческе школе тамо, где би јавне школе требале да постоје према одредбама закона. Она је већ принудила администрацију да прими на се 1 гимназију и 15 основних школа, које је она подигла. — 9328 деце походило је у 1894. школе *Матичине*, а 4000 њих походило је школе које је *Матица* основала и које су постале јавне школе. То је, укупно 13.330 деце, која су спашена од понемчавања, које би их, без Матице, поуздано сустигло.

Да би подмирила знатне издатке својих школа, и да би свуда одржала покрет јавног мишљења у корист народнога васпитања, *Матица* има, по целој земљи, помесне одборе: у Ческој их је 221, у Моравској 43, у Шлеској 3: бројеви још доста нејаки, кад се упореде са бројевима Schulverein-а, који су, то је истина, јачи, и старијег датума, и чијих је одбора не мање но 500 у Ческој, 152 у Моравској и 51 у Шлеској, не рачунајући још 244 у Горњој и Доњој Аустрији. Иста се неједнакост налази и у изворима. Приходи *Матичини* подигли су се, у 1893. на 221.943 форинте (на пола милиона динара!), а издаци су јој били на 197.346 фор., док је Schulverein, помогнут немачким и јеврејским банкарима, истерао суму од 284.547 форината, са издацима од 231.242 форинте.

И тешкоће су рада далеко веће за *Матицу*. Школе немачке понемчавају децу, учећи их. Школе ческе никога не претварају у Словене, из простог разлога, што деца немачка и не иду у њихове школе, док је велики број Чеха, који по слабости или из страха, или из жеље да деци својој даду васпитање, које они сматрају као корисније, шаљу децу у немачке школе. Тахве ческе деце и сад има још скоро 17.000.

Но то није све; подизање ческих школа спречено је препонама сваке врсте. Не само да власт изазива све могуће тешкоће, које се само дају замислити, но и имаоци, који су у пределу етнографске међе махом Немци, неће да продаду своје земљиште за подизање школских зграда. Да би се осујетила њихова опирања, мора да се прибегава лукавствима сваке врсте. Око половине маја ове године, испало је за руком једном адвокату из Прага, у заједници са једном старом сељанком, одатој народној ствари, да очупа једном немачком газди, путем куповине, место одређено за будућу школу, износећи му, да купац ту намерава подићи пекарницу, од које је чак и план показат!

Једна је друга недаћа за Чехе, што они не могу или до сад бар нису могли, да прате ван Ческе оне своје земљаке, који се тамо настањују, и да их снабдеју школама, које им требају за њихову децу. У самоме Бечу, ческо насељење броји 250.000; и до сад при свима удруженим усиљавањима посланика и штампе, није било могуће отворити у Бечу ма и једну једину ческу школу, па ни саму цркву. Сва су ческа деца обвезана да иду у немачку школу, и да тамо приме и наставу из религије на немачком језику.

Задаћа је *Матице* пре свега одбранбена, дефансивна. Док Schulverein смера на освојења: *Матица* врши дело народне предохране. Њен амблем: жена, која брани сирочиће, потпуно је веран. Њен је принцип право, које је још Коменски прокламовао, да сваки чески родитељ децу своју васпита народним језиком. Ма да су сресства њена недовољна, *Матица* је потпором јавне свести тако моћна, да јој је испало за руком, да устави напредовање расе германске. Част за то припада неуморној оданости људи, које је ставила себи на чело, међу којима је у првом реду *Челаковски*, научењак, а уз то патриота и част припада непрекидним трудовима свих редова народа. Све је стављено у службу делу пропаганде: извештаји, брошуре сваке врсте, расправе налик на оне које раздаје библиско друштво, задужбине и оставе, библиотеке, чак до удешавања и самих народних карата за играње, на којима су ликови знаменитих личности историје Ческе, и које се продају у корист *Матице*. Упис на прилоге допире до у најмање сеоце, и ако је укупност још недовољна, то је отуд што су прилози сељака, по нужди врло мали. Знатна дарежљивост још је изузетан случај: међу тим и ње има: таква је, на прилику, дарежљивост Јована Нефа, који је дао последње године 10.000 форината на реалку у Липнику у Моравској, и толико на трговачку школу у Брну.

Народни чески отпор огледа се успешно у томе, што изгледа да су се Немци манули да нападају с фронта. У последње време као види се нека врста стратегиског скретања у начину њихових насртаја. Као да ће на Шлеску и Моравску да пренесу у будуће сва своја усиљавања. Чеси су у ове две земље далеко слабије организовани но у самој Ческој: градови су већим делом немачки. Словени заузимљу тамо један мање широк простор, и са свим су притиснути између немачке Шлеске и немачке Аустрије. Ако Schulverein успе, да понемчи Моравску аустриску Шлеску, и Ческа би била одсечена од осталог Словенства, остала би као напуштена и као изгубљено острвце у мору Немштине. *Матица* је спазила опасност, и одмах је у Моравској и Шлеској нагомилала средства своје одбране.

На против, у самој Ческој, школе ческе напредују у извесном правцу, који угрожава да предвоји на двоје немачко насеље. Не што би при том *Матица* радила по неком, ма и најмањем рачуну: она не може ни да мисли, и била би немоћна да Немце претвори у Словене. Она само иде по трагу кретања народнога, а то се кретање управља, силом околности, дуж предела индустриских, где се чески радник нарочито цени од стране фабричких шефова. Тако је северна страна Ческе, на граници Саксонске, позорница сталног насељавања Чеха по земљи Немачкој. Школе су *Матичине* тамо већ сад у врло лепом броју, и спречавају да се понемче ови санародници, у додиру са народом тога предела, и као да се може надати, да ће више но један срез, чисто немачки, бити тако преображен, лаганом инфилтрацијом, бар у земље двојезичне.

Ресултати постигнути од почетка овога века, такве су природе да оправдавају те наде, и уливају Чесима поверење у њихову будућност. Пре шездесет година Праг могаше још важити као немачки град, а пре петнаест година још се вођаше борба између та два језика око њега. Каква промена од тада! Изузев страначког дела вароши, где се немачки језик види на фирмама и чује у разговору од прилике као енглески у неким улицама Париза, град је постао чески. Делови града као Vinohrady, Novèmiesto, Smichov, са свим су чески тако, да је овде за онога, ко зна само немачки тешко и да га ко разуме. Право говорећи, град није никад ни престајао да буде словенски: он је само био узео неку немачку превлаку, која је обмањивала, и које је нестало, благодарећи патриотским усиљавањима Чеха.

Тај је патриотизам заиста чуда починио. Нема у Ческој сељака, нема радника, који се не сматра као борац за народност, и као обвезан да ју брани. Тако су, помоћу хиљадама прилога, пару по пару скупљаних, Чеси подигли свој Народни Музеј, који је данас понос Прага, и који људи из унутрашњости походе недељом у невероватним гомилама, да и тиме покажу свој патриотизам. На исти је начин, без помоћи са икоје стране, подигнуто и Народно Позориште, диван монуменат, у лепом положају, на обали Влтаве, на догледу високога Храдшани-ја. Тек што беше озидано, после неколико недеља, 1881 прогута га пламен. Оданост народној ствари није малаксала: прилози су почели понова притицати, и после две године, ново позориште, лепше и од првог, подиже се на истом месту.

У самом овом тренутку, ческо-словенска изложба, где је све што се односи на чески народ и на Словаке историски и уметнички груписано, привлачи Чехе из крајњих предела унутрашњости земље у Праг. Похођење изложбе јесте патриотска дужност, нека врста хаџилука, на који сваки жртвује своје уштеде.

Тај се патриотизам изражава и у самим ситним стварима и у детаљу свакидашњег живота. Кад је аустриска влада, услед маџарских ујдурми престала штампати нове новчанице банке на свима језицима монархије, и пустила их у саобраћај, само на два језика, немачки с једне и маџарски с друге стране, Чеси су на свој начин уложили протест, стављајући рукописно, на сваку новчаницу, која је прошла кроз ческе руке, поврх службеног текста чески натпис. То је постао био опште народни посао: у свакој кући, при вечерњем раду породице, имало се то свршити. Да се ово обустави, морао је изаћи указ, да новчанице овако обележене губе вредност.

„Народни катихизис“ који је угледао света ове године и распрострањен у хиљадама примерака сем тачних поука о етнографији садржава и најподробније прописе о дужностима Чеха према земљи својој: да дају деци ческа имена, да употребљују непрекидно чески језик у заводу, сем случајева неизбежне нужде, да се у кући држи ред по чески да не пропусте ни једну прилику да се бране, стопу по стопу, од про-

дирања немштине, и да се сваки Чех у свакој тој прилици јавно обележи. Ове напомене су дословно извршене. Новине су пуне огласа као овај: „Млин на продају под тим и тим условима. Продаће се само Чеху, чији је патриотизам осведочен“. Такав је млин на етнографској граници: и ту се не сме изгубити ни један палац земљишта, а млинар је стража постављена пред непријатељем, коју неможе заменити макар ко.

III.

Такво упињање, код једног малог народа, сведочи о особитој животности. Па ипак, ту се види само једна половина његовог задатка: он је имао да утроши бар толико исто енергије у другу једну борбу, у одбрану историских права Ческе, противу аустриске централизације.

На овом терену, требало би да су уједињене све силе целе земље И Чеси и Немци требало би да се сложно боре за признање права и аутономије њихове заједничке отаџбине И заиста, пређе и беше тако у време илузија од 1848. Но Немци су се ускоро одвојили од Чеха Више Немци, него ли грађани Ческе, они су баш ти који желе и из свег гласа вичу за немачком централизацијом, која ће Ческу свести на положај провинције. Пре петнаест година било је веома озбиљно питање, да се њима даде задовољење, тиме што ће се Ческа предвојити и оделити предели немачки од предела ческих, а то би било опорицање свих уговора и најочитија повреда права. Чески су Немци потомци емигрантски који нису никад престајали тежити да се придруже земљи свога порекла. Прави и једини становници Ческе, јесу Чеси.

На жалост готово све племство је међу Немцима. То је велика снага у земљи, где племство има још знатне привилегије политичке и неизмерно имање у земљишту. Племство у Ческој држи од прилике петину земљишта. Утицај од такве важности, стављен у службу народне ствари, вероватно би одлучио успех. Тако је и било у Угарској, где се племство, оставши маџарско, увек стављало на чело народног покрета. А *ческо* је племство готово васколико изгинуло за време крвавих погубљења која су следовала пропасти на Белој Гори. У Прагу се може видети, при свој измени којој су подлегли споменици из тога времена, место губилишта из 1621, где је влада аустриска задала побеђеној Ческој ране, које се још осећају. Немачко племство, придошло у земљу, и обогаћено отмицом од старога племства, остало је туђе за Ческу. Оно што је још остало од ческог племства, или како се тамо вели: историског племства, у пола је понемчено, и сем ретких изузетака чланови тога племства нису разумевали, да удахну поверење према себи народу који их оптужује, да су га помагали само у границама својих посебних интереса. Немачки језик, карактеристично обележје, остао је племству омиљени језик. Њиме се говори у кући, и служи у васпитању деце.

Народ чески доведен је дакле да нема на кога да рачуна, до на себе самога, за одбрану историских права своје отаџбине. Признање тих

права био је услов персоналној унији Ческе са Аустријом, у време женидбе Фердинанда са наследницом Ческе 1521, и његовог избора од стране сабора 1526. Ческа као и Угарска, није никада престала, по праву, да буде засебна краљевина, која има свој устав, свој сабор, своје законе, и покорава се само крунисаноме краљу. Но Угарска, чија је унија од истога датума и потиче из истих аката, дочекала је, да погодбом од 1867 види призната и освештана своја права. Ческа, мање срећна, још чека. Краљ није крунисан; историски устав не врши се; а и сама егзистенција заједничкога парламента у Бечу, где и чески посланици заседавају, јесте директна негација тих права и устава, и свакидашња повреда њихова.

Питање свакако није о оцеплењу од Аустрије. Унија са хабсбуршком монархијом јесте нужност за земље које припадају круни Светога Венцеслава. То је за њих једина предохрана противу апсорпције и прождирања од стране Немачке. Али та се унија може заодети у други облик, који би се дивно сложио са респектовањем битних тачака земаљскога устава и земаљске традиционалне аутономије. Аустрија, говораше, има томе већ педесет година, један од најодличнијих Чеха, или ће бити федеративна или је неће ни бити. Између многих облика федерације, које је знала изнаћи плодовитост модерног јавног права, имао би се учинити избор и наћи формула Но ма која била форма федеративног система коју Чеси траже, они, то је немогуће не признати, траже само минимум својих права.

И ако су сви Чеси сложни у својим потраживањима, нису свакад у начину политичког понашања, кога им се ваља држати па да дођу до својих потраживања. Деоба на староческу и младоческу странку која се појавила 1879, поводом уласка посланика у рајхерат, јесте једна од беда за Ческу, и биће још већа ако дуже устраје. Па ипак та се невоља објашњава крајњом тешкоћом ситуације. Без солидних савезника, а имајући пред собом аустриска министарства, која се чешће разликују само степенима своје зле воље, имајући рајхерат где је немачка већина, а поврх свега тога одупирати се непријатељству Угарске и опасности која долази од Немачке — може ли чески народ гајити озбиљних нада? Старо-Чеси су мишљења да се ваља ограничити и тражити само апсолутну једнакост поступања са обема народностима ческом и немачком. Младо-Чеси, који су последњих избора добили огромну већину, противног су мишљења. Они сматрају, да ће једнакост поступања доћи сама собом, по сили околности: сваког дана њој се примиче. Што они траже из свих својих сила јесте признавање васколиких права Ческе јесте устав сличан уставу Угарске, од 1867 Дуализам сматрају Младо-Чеси само као једну етапу. Била би неправда над неправдама, ако се и на Ческу не би распрострла благодат аутономије, коју ужива Угарска скоро већ тридесет година.

Тешко је, а да не призна човек правичност ових захтева. Извесни степен самоуправе јесте услов за народни живот, и ако је Ческа

не дође, резултат вековних усиљавања, која је она учинила да се успостави и препороди, биће увек у питању. Ми, чије је јединство и независност старије од уједињења свију других народа, ми не можемо себи ни да представимо шта оно њима данас репрезентира. Да се то схвати, довољно је упоредити Ческу и Угарску, Праг и Пешту. Напреци, које је Угарска постигла за ових тридесет година, права су чудеса. Финансије су рестауриране, индустрија окуражена, агрикултура узела је огроман полет, капитали су се учетворостручили, железничка мрежа увећана је пругама европскога значења, законодавни рад кренуо је са енергијом: сваких десет година извршене промене постају јасне и за најповршнијег посматрача. Ческа, која нема ни свога законодавства, ни својих финансија, ни железница, ни школа, но која својим дацијама подмирује буџет аустриски, не може себи да дозволи такве смерове. Њој недостају средства за акцију. Њих она тражи од политичке организације, у којој ће њена права бити призната и респектована.

Па које су то наде, што су јој управ допуштене? Терен је тако врео, и појмљиво је, да ћемо се ми овде држати само у кругу општности. Поремећене коалиције, рушење немачке либералне странке, оставка Пленерова, били су тако рећи јуче, и можда сви ови догађаји обележавају неки обрт у аустриској политици. Било то како му драго, једно од питања, које је допринело паду министарства, питање о изборној реформи, јесте једно између оних, која се не дају више избећи, пошто су једном стављена на дневни ред. И то је питање главно за Чехе. Хоће ли се ићи до свеопштег гласања, како је предлагао граф Тафе? То је доста невероватно: али и тада, ако се реформа устави на по пута Словени у опште а Чеси понаособ, могу само извући отуд приметне користи. У целој Аустрији изборно законодавство сада је тако удешено, да је већина становништва у мањини како у посебним саборима, тако и у рајхсрату: и та се неправда обрће стално на штету Словена, а у корист Немаца, па чак и Италијана. Кад би постојало у Цислајтанији опште право гласања, и кад би се само искрено примењивало, већина посланика у рајхстагу у Бечу била би — словенска.

Крајња збрка народности и политичких странака, нарочито компликује питање међу Словенима. Пољаци састављају засебну групу, која чешће радије симпатише Немцима, но својим саплеменицима Чесима, Русима и Југо-Словенима. А опет су и Немци међу собом јако подељени; и ако их има много у Бечу и иначе, који снивају о великој Немачкој, има их доста, који имају свести, да су пре свега Аустријанци. Тиролски клерикалци и антисемити били би, што до сад није био случај, веома згодна допуна која би осигурала Чесима и њиховим савезницима већину. Комбинације су покушане, и коалиције се могу образовати, или су до сад чак и образоване. Ако буду Чеси довољно увиђавни и политичари, да остану сложни и да не учине какву погрешку, они ће ускоро имати да свршавају крупне послове и ко зна на шта све може изаћи?

Није ли, у осталом, свакојако и интерес монархије да се они подрже? Хегемонија немачка и маџарска, која произилази из дуалистичког система за њу је перманентна опасност. Немачки елеменат има и сувише тенденцију, да свој ослонац тражи ван Аустрије, а верност Маџара једва да би одржала и мало озбиљнију пробу. Словенске су народности, на против, силом самих прилика потпора Аустрији, без које оне неће моћи опстати, а која без тих народности не би више ни имала разлога за свој опстанак, због чега је и рекао Палацки, да ако не би било Аустрије, требало би ју измислити. Оног дана, кад цар само да познати Чесима, да је готов да пође путем концесија, осећање признања и привржености за његову личност букнуло би у свима земљама круне Св. Венцеслава. Многи су међу њима склони да верују, да је такав обрт могућан па шта више и близак. Сплет народних и међународних питања која обавијају Аустрију, чини те јој је решење истих нарочито споро и тешко, и изискује у монарха нарочиту мудрост и умешност. Не би ли било, дакле, преухитрено изгубити стрпљење, и неће ли имати право они који се надају?

Довршујући своју збирку алегоричке поезије под насловом: *Песме ропске*, које су ове године учиниле сензацију у Прагу, и које су мало узбуниле и полицију, песник Светоплук Чех, који по несрећи меша социјалистичке ствари са ревендикацијама народним, као да назире зору нових времена: „Знам да ће заблистати та зора, и да то није гола илузија моих снова и мојих жарких жеља. Мени она неће донети да стресем јарам са свога старога чела.... руке ропске бациће, у мој гроб, грумен земље на ланце моје; али ви, драги млади људи, пре но што истеку ваше године, ваша ће срећна нога крочити на обалу коју осијава сунце слободе. Пустите опору господарску руку нека у мраку витла свој бич, а свак нека у срцу своме верно чува веру у будућност, нека веза истога напора крепко уједини све ваше мисли; и нека се све ваше силе приберу за дан рада: човечанство ће се зратимити, окови ропски пашће, и тада ће се, о браћо моја, застава наша засијати и високо ће се лепршати.“

IV.

Ако би се та жеља једнога поете, коју ћемо ми свакојако узети само у смислу народном и родољубивом, остварила, знамо ли и ми, у Француској, каква ће нас опасност мимоћи? Време је да се укаже на њу, још док грози, док борба траје, и док је исход њен непрестано ужасно неизвестан.

Непријатељ с којим се боре Чеси, ма какав био облик те борбе, политички или етнографски, то је стари наследни непријатељ расе словенске, то је Немац. То је и наш непријатељ. Јуче је он био, а можда ће сутра опет он бити на бојноме пољу. Он је као непријатељ и данас, само по прикривеном трагу, али још опаснијем, но и у рату: и тај не-

пријатељ са упорношћу следује једноме плану мирнога освојења, који угрожава сву Европу.

Да ли је Аустрија иступила из Немачког Савеза, 1866, да би се кретала у гравитацијоном кругу нове немачке царевине, и да буде, својом владавином, својом администрацијом, својом економном и царинском политиком, један инструменат за понемчавање? Тако се бар схваћа у Немачкој: навала на Исток, Drang nach Osten, који је означен као циљ аустриских смерова, и нема другога смисла. Дуализам је створен 1867 нарочито да управи Аустрију на тај пут, уступајући одлучну надмоћност двема мањинама у царевини, Немцима и Мађарима.

Та германизација угрожава непосредно и једино Словене. Седам или седам и по милиона Мађара, опкољених са свих страна словенским народима, готово ван етнографских немачких граница, а не ослањајући се ни на који саплеменни народ, не причињавају германизацији никакву бојазан. Док на против, они моћно помажу у борби противу Словена, *које нико не уме да са толико суровости гони, као они.* Чеси, Словаци, Пољаци, Рутени, Словенци, Срби, Хрвати, Словени Северни Западни и Словени Јужни, јесу одређене жртве немачке политике и продирања немштине. Нема предмета, који је више на срцу сваком добром Немцу. Егзистенција Словена уз њих, и на земљишту Аустрије, њима се чини као нека аномалија, коју треба уклонити с пута као препону развићу и напретку немачке цивилизације, готово као неку поругу. Кад су аустриски Немци из Штајерске, овог пролећа, изабрали једну депутацију да кнезу Бисмарку честита приликом прославе његове осамдесетогодишњице, он се није устезао, да, одговарајући на њихове жеље, претреса с њима и тај проблем. Он им је објаснио, да је се чешће питао за што провиђење није хтело, да цела земља буде насељена једним племеном: лако је претпоставити и којим. После размишљања, разрешење му се показало. Он је разумео, да је услов за живот — борба Да би се развила животност расе германске, требало је да има противника, и ето то је, очевидно, улога, коју је провиђење досудило да играју остала племена.

Но није само мозак кнеза Бисмарка, који се бави и мучи са том идејом. Она је свеопшта у Немачкој, и изражава се на све могуће начине. Немајући намеру да придамо више важности но што треба једној фантазији, није ли ипак нека врста термометра, како се у Немачкој мисли, она уображена гатка, која је, има томе неколико месеца, изашла под насловом Germania Triumphans, којом се описује стање Европе и света после једне четвртине века, и којом нам се износи једна неизмерна Немачка, која се протеже на исток на рачун словенских земаља као последња реч аспирација и амбиција немачких? Аутор те чудне брошуре тако је поставио свој план, да није можда тако уображљив-Француску забављати, дајући јој посла у сва четири дела света, па чак јој одмерити у антиподима простране компензације да би само заборавила и примила своје опакажење: подврћи покорене Словене рационалној

германизацији, научној и прогресивној, средствима у осталом, која најгрђе угњетавају: ето то је тај сан! И на крају тога сна, сто педесет милиона људи који говоре немачки, и који се простиру од Хамбурга до Цариграда.

Но што је озбиљније, јесте: административна и политичка владавина Аустрије и Мађарске, Schulverein, продирање немштине путем трговине, индустрије, железницама, уговорима и комбинацијама царинских тарифа. То што се дешава у Ческој, понавља, се у разним облицима, у Галицији, Крањској, Истрији, Хрватској, у Босни, као и у Словачкој земљи. Свуда се тамо води рат до крајности противу словенскога елемента, свуда се диже на њега права хајка, па шта више, што је и неразумљиво, чак у корист италијанских иредентиста! А ако, у тој борби на живот и смрт, немачки елеменат успе дефинитивно, ако понемчавање целе Аустрије не буде више до питање које године, ако бујица проломи све насипе, и резултат ће бити нешто налик на сан онога фантастог аутора, који се потписује: Ein Grösstdeutscher. Народност компактна и циновска, каква може сутра бити Немачка постаће и етнографски и политички и економски судија у Европи и у свету. Тога дана, ми ћемо (Французи!) бити са свим један мали народ, остављен милости једнога неограниченог суседа.

Немачка се разуме у овој борби са расама исто тако добро као и у борби оружјем. Она ту борбу припрема издалека; она је врши методично и научно: она јој ставља у службу све силе и све изворе своје. То није за њу нова борба, на којој она мисли да заснује своју будућу величину; дело, које она у сред мира врши, у толико је плодније, и у толико боље успева, у колико ми, у својој сигурности, не вичемо на поклич.

Шта ће бити крај свега тога? Све стоји до отпорне снаге, да животности и енергије Словена аустриских, а пре свега Чеха, који су њихова авангарда. Падне ли Ческа, мало је вероватно да ће и остатак одржати. Ступање унапред, или устукнуће језика ческог или језика немачког, у селима ческим, означиће једну етапу страшнога покрета, који мора повући за собом Аустрију и Европу с њом.

Ето то је то, што нам се чини да даје извесни интерес томе, што ми називамо „*Ческо Питање*". То је питање готово игнорисано у Француској, и разлог је за то довољно јасан. Чески је језик непознат, и све што нам дође из Ческе бива посредовањем немачких новина и немачких кореспондената, који се ванредно лепо разумеју у томе, да распростиру нарочите вести, или да, о ономе, што њима смета, организују заверу ћутања. Скоро је невероватно, како је француска штампа примала, и сад још покорно прима, у том погледу, готове лекције, којима је услуже из Беча и Будапеште. Толики су наши велики журнали, и не слутећи о том шта раде, годинама сузбијали ческу ствар, а подржавали ствар германизма. Није ли такође наша штампа, у очи Садове, храбрила Пруску?

Наше незнање у том погледу иде до невероватности. Нигде се, у нашим школама није учила етнографија, макар у наговештењу. Многи од наших државника нису били на чисто о том, да „немачке покрајине у Аустрији“ необухватају све оно што је сачињавало немачки савез. Велика већина Француза није даље одмакла од Шатобријана, који, отишавши у Праг да посети тада прогнаног Карла X, гледајући са једног прозора Храдшани-ја једнога мимопролазника, који слушаше другог једног са крајњом пажљивошћу, обрати се своме суседу и рече: „Да ли ви знате шта мисли овај човек? Он као да ишчекује глагол“. И он би се, по својој прилици, веома изненадио да је сазнао како је његова шала омашила и да та два човека говоре једним словенским језиком, где се глагол не „ишчекује“. Државници као Тијер, као Жил Фери, нису никад познавали ни схватили словенско питање. Шира публика мучно да зна разликовати Ческу од Угарске, и она је показала само благонаклоно изненађење сваки пут, кад су Чеси покушали да у нашим крајевима изразе своје симпатије, шаљући нам депутације својих „*Сокола*“ (гимнастичких дружина).

Време је да се престане једном са таквом практиком. Има једно столеће, од како Французи нису престајали расипати своје симпатије. Италија, Пољска, Маџарска, па и сама Пруска, наизменце су изазивали наш ентузијазам. Тако рећи јуче смо се опростили легенде о погибији, која нам прети од Русије, и коју су тако брижљиво подржавали Пољаци и Немци, а коју смо ми тако послушно усвајали. Није ли и сам Сен-Рене Тајандије, у чланку који смо споменули, 1869, тврдио: да је Палацки учинио неопростиву кривицу, што је отишао на словенски конгрес — у Москву!

Час разочарења куцнуо је за све готово наше илузије. То је тек почетак: но није довољно да само сазнамо да је наше пријатељство заблудело било, треба га умети пренети на оне, који га заиста заслужују. И ако је истина, да је заједница интереса најбоља спона пријатељства међу народима, где је она очевиднија но између Француза и Словена? Навала германска угрожава их, једне и друге, на исти начин. На истоку, као и на западу, та навала смера да их избаци из велике струје европске, да им сузбије политичке и етнографске границе, те да Немачка заузме, на централној осовини Европе, положај господарећи и неосвојив. Ето са чега је то питање животно, за Словене као и за нас. У томе је основ „руске алијансије“, коју тако лоше разуму толики Французи.

Пружајући Чесима руку, Французи ће посведочити најразборитији патриотизам. Овај је јуначки мали народ навикао, да се лишава савезника, и да рачуна само на себе сама. „Narod sobe“ (populus sibi, *Народ себи*), јесте поносити натпис на Ческом позоришту, који може служити као девиза свему, што је до сад урађено у Ческој. Но, ко би могао рећи, колико би допринело њиховом окуражењу ма и мало симпатије Фрацуске? Корист, коју би и ми ту нашли, била би веома блиска и непосредна. Велика препона заједничке акције словенске, јесте

мноштво њихових језика. И ако није баш потпуно тако, како се често тврди у Немачкој, да два Словенина, који не говоре исти језик, морају, да би се разумели да се изражавају немачки, то ипак је извесно да се за све Словене живо осећа потреба једног интернационалног језика. Не би ли то било од огромне важности за нас, ако би тај језик био француски? Већ је се склопило у Прагу „француско удружење“ које пропагира свима силама изучавање француског језика. А од колико би већег дејства био тај покрет, ако би он од Француске имао окуражења и потпоре? Ческа је ствар и наша. Од исхода борбе, коју они воде, као и Французи у Канади (у Америци), и са средствима готово истим, против једног непријатеља бројно десет пута надмоћнијег, зависи судба Аустрије, а можда и судба Европе, у којој ће се аустриско питање једног дана истаћи у први ред. Ако иоле водимо бригу о нашој будућности, наш је народни интерес, да посматрамо и с пажњом пратимо оно, шта бива у Прагу.

31 августа, 1895. у Београду.

ПРЕВЕО: Жив. Живановић

О УГОВОРИМА ОСИГУРАЊА У ОПШТЕ — ДРУШТВА НА УПЛАТЕ И ДРУШТВА УЗАЈАМНОГ ОСИГУРАЊА

Римљанима нису били познати уговори о осигурању. Разни текстови који се наводе у научним расправама код појединих писаца, дају нам само уверење, да су Римљани у извесним хипотезама старали се, да се сачувају од несрећних случајева на мору, и да су они то вршили средством уговора.

Али и ако Римљанима нису била позната осигурања, они су знали и вршили уговоре на велике поморске ризике или nauticum foenus. Неко н. пр. позајми новац власнику брода ради наоружања брода, или трговцу да натовари брод робом, али под тим условом, ако све пропадне зајмодавац неће моћи ништа тражити, али ако пут изврши он ће бити дужан да врати новац са интересом знатним, који се код Римљана звао nauticum foenus. Посредством оваквих операција стварали су се постепено и уговори о осигурању, јер се стварно чинила позајмица у један исти мах и на брод и на робу што је обоје еквивалентно вредности брода и товара и без мало достизао се циљ, који се постиже и уговорима осигурања. У осталом ово је само несавршено осигурање, јер је дужност била зајмодавца да да суму у тренутку поласка. Ова је формалност у исти мах и некорисна и тегобна.

У првом почетку средњег века нису знали за осигурање ни поморски обичаји овога времена, ради обезбеђења од непредвиђених губитака на мору почела се уводити у обичај тако звани уговори поруџбине. То је био уговор такав, по коме је извесно лице, давалац или наручилац поверавао другом лицу (наручнику) брод са робом, или извесну суму новаца на једну или више поморских експедиција. У том случају добит се делила, али губитке у случају какве несреће на мору, дужан је био да подноси сам наручилац.

Тек у првој половини XIV века почињу се јављати и уговори осигурања. Први беху употребили овај уговор трговци ханзенског савеза, потом Италијани и Ломбарди, који беху у то време и први светски банкари. Декрет папе Грегора XI који је издат 1255 год. нарочито опредељује постанак овог уговора.

Први помен уговора о осигурању налази се у једној фландриској кроници од 1310. У XVI веку налазимо ми мноштво наредаба о овој материји. Флоренција 1523. Ђенова 1557. Венеција 1586 и др. Најпосле велика поморска наредба од 1681 регулише на извесан начин исцрпно материју поморског осигурања и добар број од ових одредаба ушао је и у француски трговачки законик од 1807 год.

Може се мислити да је поморско осигурање деривација nauticum foenus-а. Све ове одредбе законске што мало час напоменусмо односе се на поморска осигурања: опасности од мора биле су прве узрок. те се по нужди тражило на првом месту да се против ње осигурања чине.

Енглеска по своме географском положају и преимућству трговачком. била је између првих која је увела у обичај поморска осигурања. а тако исто и осигурање на копну· Године 1284 видимо ми основано друштво осигурања против пожара звано друштво пријатеља против пожара. То је друштво било на уплате. али које у исто време претстављаше и извесну врсту узајамности. јер сем плаћања уплате. друштво је могло тражити извесну суму од осигураника. кад је то било потребно ради регулисања накнаде проузроковане несрећним случајем.

Прво друштво које је било основано у Француској против пожара датира од год. 1754.

Осигурање против пожара вршила су одвојена друштва од поморских друштава, што се дуго одржало било у Енглеској.

Материја о осигурању регулише се увек по трговачком закону, правна је доктрина у овоме ,еднодушна.

По дефиницији коју је дао Потије, осигурање је уговор, којим се ономе који има ма каква интереса у некој ствари гарантују последице ризика. којима је та ствар потчињена. Много се расправљало о природи уговора и износила се најразноврснија мишљења. Данас ово питање није више спорно. признаје се у опште, да је осигурање уговор sui generis потчињен одредбама које су само њему својствене.

Уговор је осигурања синалагматички, јер у њему има обвезе и за оног што се осигурава и оног који врши осигурање. Услов је за закључења уговора тај, ако је ствар изложена предвиђеном ризику, али тако. да уговор неће вредити пре. ако би ствар пропала раније но што је била и изложена опасности. Ако је ствар ма један тренутак била изложена. уговор ће вредити и цела се накнада мора дати, разуме се без дељивости ризика

Уговор је алеаторан: Наш грађ. зак дефинише то у § 789. При овом уговору нема места примени § 559 гр. зак. због оштећења преко половине По наш грађански законик не даје одредбе по овој материји но оставља § 798 странкама да уговарају те према томе по одредбама закљученог уговора има се и судити. Оно што нас овде интересује, то је што изглед на добит или губитак постоји за обе стране које уговарају. Ово се не може порећи. Он постоји извесно за онога који даје осигурање, јер ако се несрећа догоди, он ће платити суму далеко зна

тију од уплаћене премије, што несумњиво доказује губитак: ако се на против пропаст не догоди, он је примио премију и та је за њега чиста добит. Али постоји ли изглед на добит и губитак за обе стране? Ми држимо да стоји, јер кад штета наступи осигурани добиће по уговору која ће накнада далеко већа бити од премије коју је он платио. Ако на против не догоди се, он губи по уговору оно што је платио као премију и онда је то чист губитак. Уговор је осигурања алетоаран још и у другом смислу, јер, ако је право оног што осигурава, да наплати премију стално и извесно, обвеза пак, да се накнада плати била би тек извесна у случају да се догоди несрећа. Такав исти алтернативни смисао има и за онога који се осигурава: тако у ствари стоји да је извесно да он плаћа премију, али неизвесно је за које ће време плаћати он премију, јер он не зна кад ће се пропаст догодити. Алетоаран карактер осигурања још више, ако на место друштва на премије претпоставимо друштво узајамног осигурања. Код друштва узајамног осигурања, сваки је члан друштва у исто време и сигураник и осигурани: он има сваке године да уплати, за управне трошкове неку сталну коминацију по статутима, али и при плаћању случајне пропасти сваки је члан друштва дужан платити нову уплату која се буде од њега тражила. Али и ако се не може тражити ништа више од сваког члана друштвеног изван извесног максимума обвезног, опет се од њега може тражити, ако је то потребно, да се изравна проузрокована штета пропашћу на време докле уговор траје. Члан друштва не зна докле која и колика сума верзира, јер висина суме зависи од чланова и величине пропасти.

Уговор је осигурања и онерозан, теретан, јер осигурани има да плати оном што га осигурава за ризик, који га терети, а то је премија а онај што осигурава може имати да плати накнаду.

Да ли је овај уговор свечан или консесуалан, то је било питање спорно у старом праву, а и до данас остало је спорно у француском праву. По нашем грађ. зак. овај се уговор сматра као консесуалан, јер се не тражи никаква свечана форма за закључење његово, но је према § 798 остављено странкама на вољу да уговарају.

Код уговора осигурања сматра се као закон полиса, и намера странака при спорним питањима има се тумачити и изводити из самог текста полисе, а ово тумачење полисе, мора бити ex stylo et consuetudine а нарочито ваља на уму имати оно што су странке хтеле да кажу, и у томе смислу има се и тумачити уговор (§ 546 гр. зак.)

Најпосле осигурање је искључиво уговор о накнади т.ј. он гарантује за све губитке који би се десили али на основу њега нигде се не могу прибавити користи. Овај је принцип исто тако стар као и осигурање: ми га налазимо већ у Guidon de la mer гл. II чл. 13, где се изрично вели да осигурани не може тражити добит. Вален, Емеригон, Потије, сви ови стари писци, који су се бавили о осигурању по-

нављају исто правило. Француски трговач. зак. од 1807 год. исто потврђује.

Пошто је осигурање есенцијално уговор о накнади, он условљава да оно и не постоји кад осигуране ствари нису ни биле изложене ризику, или кад осигурани не налази никаква интереса, да спасава ствари које је осигурао. Ту нема никаквог осигурања: таква је операција само коцка, опклада, и она се зове *осигурање добити*.

Осигурања добити позната су још изодавна. Емеригон[1] говори о њима и вели, да су она била и сматрала се као важећа у Неапољу, Флоренцији, и да постоји једна пресуда Марсељска од 7 фебруара 1619 а потврђује се и пресудом парламента гренобљског 1620 г. што доказује да је била у важности и у Француској. Емеригон с разлогом *оглашује их* за невредеће као противне јавном моралу и поретку, јер „одвратно је то да неко жели пропаст свога брода.“

У Енглеској осигурања добити била су допуштена за дуго времена. Године 1746 једним статутом Ђорђе II забранио их је, али само у случају кад би она била на лађама или роби која би припадала Енглезима. Овај је акт још у важности.

У Француској она су забрањена од 1681 и до данас ова наредба вреди. У практици познаћемо их по клаузули полисе: вели се, да се осигурање чини са и без интереса: — на терет онога који даје осигурање да се задовољава с полисом да прима интересе. — Они који овакво осигурање дају уговору полисом дају га на част. Осигурање је невредеће али они који осигурање врше залажу своју част да ће их извршити. И одиста они их и испуњавају, али ако они падну под стециште осигурање пада само по себи, јер је извесно да га повериначки одбор неће признати.

Пошто је принцип осигурања уговор о накнади, онда нам сад остаје да отуда извучемо друге закључке. На првом месту кад се случај пропасти догоди, осигурани дужан је да докаже штету: означене вредности у полиси нису довољне за осигураника те да добије те вредности, ма да је он и плаћао премију на основу те означене вредности, нико није обвезан да му чини доброчинства. — Али овоме принципу ваља чинити ограничење, онда кад осигурани може добити целу вредност пропале ствари, али не и интерес који би могао имати да су ствари очуване. Пошто је осигурање уговор о накнади ваља само да се да представљена продајна вредност а не и она добит која би се могла добити. Ово је теорија старијих писаца а и закона француског, која је изложена у ордонанси.

У праву је ова теорија веома спорна, јер укупно узевши под накнадом стварном у губитку њене ствари разуме се и изгубљена добит, lucrum cessans као и damnum emergens. У пракси се оба ова елемента признају и то полисом на част.

[1]) Emerigon, Traité des assurances

По нашем грађ. зак овај је предлог ван сваког спора пошто је странама остављено да уговарају, онда и уговор који би стране закључиле у овоме смислу био би пуноважан.

На овоме месту ваља нам испитати и теорију *дуплог осигурања.* Да би било дуплог осигурања, оно ваља да буде потпуно једнако т. ј. прво и друго осигурање мора бити истовстно, ту се разуме, да вредност буде интегрално осигурана и од једне стране и од друге, да осигурање то носи један и исти ризик, да је било учињено на једно исто време и у истом циљу.

У овоме случају француски закон допушта да само прва полиса вреди. По енглеском законодавству на против, признаје се важност свију уговора, но с тим да друштва сразмерно плате осигурану суму. Осигурани има право да тражи осигурану суму од ма кога друштва, али у исто време дужан је да уступи право своје на тужбу ономе друштву које му је исплатило, тако да оно може тужбом тражити накнаду сразмерну од првог друштва. Ова друштва што осигуравају плаћају на крај краја по пола од накнаде, али тако да ова редукција буде пропорционална према уплатама.

Решење је француског законодавства далеко простије од енглеског: а тако је исто и у Сједињеним Државама северо-америчким, где је законодавство као и у Енглеској, али има и примене француског система. Но мора се признати да је систем енглески далеко саобразнији општим принципима правичности. Но има прилике да једна и иста ствар, може бити предмет више уговора, а ипак да осигураном даје само право на један пут на вредност ствари н. пр. осигурана ствар против ризика од мора и против ратног ризика, само се спречава да се она може осигуравати више пута: природа је осигурања да буде само уговор о накнади и тражи да се осигураном не даје никаква добит.

Са дуплим осигурањем не треба помешати *поновно осигурање*, које је са свим допуштено при поморском и земном осигурању. Поновно осигурање састоји се у томе: осигурани, који нема велико поверење у друштво са којим је уговорио, обрати се другом друштву и њему плати нову уплату. Ово друштво плаћа уплату првом, чији је уговор још у сили и обвезује се да накнади штету осигураном на случај пропасти; али у исти мах овај му уступа сва своја права и тужбе против првог друштва. Ту нема дуплог осигурања, но два осигурања која имају један и исти циљ. Но друштва зато отказују овакву врсту осигурања због бојазни да осигурани не тражи два пута накнаду, и што хоће да избегну протесте од других друштава.

Оба ова уговора остају у важности: поновно осигурање није ништа друго но предохрана и мудрост осигураног, што законом није забрањено.[1]

---

[1] Etude sur les assurances à prime contre l'incendie par Geogeas Xérot Paris 1881. r. 1. vol. p 68.

Пошто смо изложили ове опште идеје о природи и карактеру осигурања, ми ћемо сад прећи да испитамо елементе који чине суштину уговора.

Потије дефинише уговор осигурања овако: „Уговор по коме један од уговорача узима на себе ризик случаја, коме је нека ствар положена и обвезује се према другом уговорачу да му да накнаду за њу ако пропадне, па кад му због истог случаја она пропадне, он му је плаћа извесном сумом, а други уговорач даје му или обвеже се да му даје уплату за цену ризика, који први узима на себе." — Он налази да пет суштаствени делова има уговор осигурања: ствар која се осигурава једној уговореној страни од стране друге; ризик, сума одређена или неодређена, коју има да плати осигурач осигуранику на случај пропасти; премија коју плаћа осигурани осигурачу; пристанак обеју страна. Неоспорно је да овај пристанак и мора бити дан од лица способног за правне послове.

Без предмета не може бити ни закључен уговор. Ако ствар не постоји, или је пропала већ у моменту закључења уговора, онда такав уговор и не постоји; он се не може ни закључити, јер њему недостаје есенцијални елеменат.

Други суштаствени је елеменат осигурања *ризик*: без ризика није могуће осигурање, јер је осигураном за гаранцију против случаја од ризика уговор који то предвиђа Без ризика да ли би било одговорности онога који осигурава? Ту нема за њега никаквог страха за губитак и он по томе неће никад бити изложен плаћању накнаде и ту би био у ствари само поклон од стране осигураног, који плаћа премију. Пошто је овај уговор susceptio periculi, то онда он не може ни постојати ако нема periculum.

У начелу осигурања може бити против свију врста ризика: ризик од мора рата, пожара, града, сем оних које закон изрично или прећутно забрањује. Очевидно је заиста да се не може допустити осигурање против исхода парнице, јер је непристојно сравњавати правне пресуде каприсима случаја.[1])

Трећи је са свим потребан елеменат, да се осигурач обвеже да плати извесну суму осигураном као накнаду ако ствар осигурана пропадне. То је циљ уговора и реализација његова. Ова сума мора бити тачно репрезентација штете доказане осигураном. Најчешће је да је она напред утврђена у полиси тј. да је ствар осигурана за вредност од.... и ова вредност определује премију коју плаћа осигурани. Но природно је да ова у напред утврђена сума неће бити у свима случајевима тачна коју би он имао да плати осигураном на случај пропасти, јер он — осигурач мора само да да накнаду: која ће бити час већа час мања и зависиће од величине штете, коју буде претрпео осигурани за осигурану вредност. Вредност ова не може нигда прећи осигурану.

[1]) Atauret, Traité des assurances p. 164.

Ако је есенција уговора осигурања да осигурач да накнаду осигураном онда је тако исто и његова битност, да осигурани плати нешто осигурачу, да би имао право на гаранцију од њега. Осигурање, заиста, није уговор доброчинства, но уговор синалагматички и теретан. Оно што осигурани плаћа осигурачу, да би имао право на гаранцију ризика предвиђених у полиси зове се премија. Најчешће се она утврђује од сто од вредности осигурања. Бар то је тако код друштава на премију. Код узајамних друштава она се утврђује у почетку улозима годишњим од сваког члана друштвеног, а нарочито при оснивању, што може да покрије евентуално извесан број и величину губитака.

Најпосле уговор ће овај постати само споразумом странака. Сагласност воља о разним елементима уговара нужна је. Овај споразум мора бити утврђен написмено.

Свако лице може бити осигурач само мора бити способно за правне послове.

Друштво осигурања јавља се у ова два облика: друштво осигурања на утврђеној премији и узајамна друштва.

Осигурања по утврђеној премији она су по којима осигурач и осигурани уговарају по погодби: први се обвезује средством премије која се мења према природи гарантованог ризика, да накнади другом губитак који му се догоди услед догађаја од ризика.

Узајамно је осигурање на против оно, у коме извесан број власника осигуравају се и уговарају, да накнаде један другом штету која се буде десила услед догађаја гарантованог ризика у имању које они осигуравају. Да би ову гаранцију учинили што ефективнијом, статути неких од узајамних друштава траже и постављање хипотеке на имања осигураних.

Друштва на премији то су трговачка друштва и за њих вреде одредбе трговачког закона: узајамна осигурања на против то су грађанска друштва. Узајамна друштва врше осигурања само против извесних случајева, док друштва на премији врше све врсте осигурања ризика.

Мих. С. Полићевић

ПИСМО ИЗ БОСНЕ

Економско питање Босне и Херцеговине послије седамнаест година окупације.

Мјесеца јула ове године навршило се равних седамнаест година, од онога дана, када је „Зелена Кобила“ првог аустриског хуланера ступила ногом на босанско земљиште године 1878. Кад загледамо у прошлост ових минулих седамнаест година, ми видимо да је цијело то вријеме за нас било вријеме тешке борбе, гоњења и мучног искушења. Видимо данас послије толико минулих година да смо се у свима нашим надама — које смо приликом окупације од стране аустро-угарске монархије очекивали — преварили: те видимо да се све наде како наше тако осталог беспристрасног европског свијета, које су се од окупације очекивале, биле само једна горка обмана. И ако су материјалне прилике ове земље биле један главни узрок свима невољама и устанцима који су се за вријеме отоманске владе дешавали, ми ево ипак видимо да се оно за ових седамнаест година не само није ништа поправило, него на жалост мора се признати једна горка истина да маса народа босанског и херцеговачког, данас материјално и економски горе и бједније се налази него што се за отоманске владе налазила. Погледамо ли пак у подарене од окупације политичке слободе, под којима би се овај народ у своме националноме духу могао развијати, да и он један пут постепено до жељене европске цивилизације дође, то и у том погледу на жалост не видимо ништа друго него гвоздену руку аустро угарске милиције и жандармерије која нас дави и овај народ у самртном ропцу држи, употребљујући све могуће начине да националну свијест овога народа угуши. То је сва благодјет коју смо од окупације до сада доживели. Ако станемо данас испитивати узроке народној економској и материјалној сиротињи и невољи, то ћемо одмах један од главних узрока тима народним невољама наћи у аграрним односајима ове земље. Једно од главних питања по економски напредак ових земаља „аграрно питање“ оно није ријешено. И ако се аустро-угарска монархија на Берлинском Конгресу пред Европом у неколико обвезала да ће аграрно питање ријешити: и ако су економски интереси овога народа, па ако хоћемо и добро схваћени интереси аустро-угарске монархије захтевали што брже

ријешење тога питања: те ипак при свем том Аустро-Угарска ни до данас ево није ријешила „аграрног питања“: него је у том погледу, у самом начину процјењивања и наплаћивања трећине и десетине створила за сељака стање горе и штетније, него што је то за саме отоманске владе било.

Није нам намјера да се овде упуштамо износити узроке због којих Аустро-Угарска није хтјела ријешити аграрно питање, и да залазимо у политичку слабост аустро-угарске монархије. Ми износимо тај факат: да је до данас било неједнаких путева и начина којима се то питање на корист овога народа ријешити дало без икаквих тешкоћа, и то тим лакше, пошто спахиска права на земљишта у Босни и Херцеговини нијесу онаке природе као што је то случај са правима оних спахија, ће је било и ће још има спахилука у Европи. Све без разлике спахије, аге и бегови у Босни и Херцеговини нијесу и правни господари „Емлак“ над чифлуцима и земљиштима која по селима имају, пошто по „шеријату“ који је основ свима ранијим и доцнијим законима, по којима су спахије своје земље добијали, само цар може бити господар земље а нико други. Прави господар може бити неко само од куће у којој живи и оне земље која се под кућом налази, „подкућнице“. Спахије у Босни и Херцеговини према свима својим досадашњим повластицама, имају само право уживања „Ерази-мирије од земљишта и чифлука која имају, те су им тако сви њихови чифлуци и данас у грунтовници као земље „Ерази-Мирије“ убиљежени.

Оволико само овом приликом наведосмо о овој ствари, пошто нам није намера овде да дубље у ту ствар разлазимо. Овом приликом ми ћемо себи ставити овде у задатак једну другу ствар а на име, да видимо кад Аустро-Угарска није хтјела и могла ријешити аграрно питање и ослободити сељака од спахинског господства, да ли је Аустро-Угарска и њене окупационе власти покушала макар у којем правцу, и макар којом приликом што год учинити што би сељаку од користи било, или да ли је у опште макар шта предузела што би сељачком сталежу његово несносно стање олакшало и ишло у прилог његовом материјалном и економском напретку и благостању и да ли је макар ће и којом приликом сељачки интерес у виду имала.

Наш министар Гос. Калај говорећи 1893. године у прорачунском одбору аустриских делегација и описујући стање у Босни и Херцеговини онако како њему као одговорном бар пред јавним мњењем министру у прилог може ићи, између осталог казао је и то да влада босанска и ако није ријешила аграрно питање, то она ипак свима могућима средствима иде на то да се што више кметова од спахија откупи, те за ту цијел босанска влада кметима и новац позајмљује, именовавши чак и басноословну цифру од 11961. кмета који су се од окупације до сада од спахија откупили. На жалост ми имамо и сувише довољно јаких разлога којима можемо побити наводе Г. Калаја као да влада сељанима иде на руку позајмљивањем новаца онако и у оној мјери како

го Г. Калај приповједа — приликом откупљивања њихових земљишта. Босанска влада не само што не позајмљује кметима новаца за одкупљивање њихових земљишта онако како се то приповједа, него га у овим приликама неће да бар у заштиту узме од најгаднијих и најпрљавијих шпекулација какве се обично у овјквим приликама чине, те, по нашем мишљењу, и откупљивање земљишта у оваким приликама и околностима при каквим их сељак откупљује, по сељака значи „бирати од два зла које је горе“, па тако у опште сељак са оваким откупљивањем земљишта ништа се не користи, него нам се скоро чини да је за сељака боље бити и кмет спахиски, него ли се откупљивати оваким начином какав је данас код нас у пракси. За овај последњи навод имамо код појединаца доста примјера, а ево наша тврђења да сад и докажемо:

По законима који данас код нас постоје сваки кмет, када његов спахија продаје земљиште на којем дотични кмет живи и обдјелава га, има право прво купње, за ону исту цијену за коју је други купац од спахије пазарио. Или јасније да се изразимо. Један спахија наумио је продати земљиште које његови кметови обрађују и тражи купца да се са њим погоди. Кад је нашао купца и погодио се он долази са купцем пред суд односно грунтовну комисију и изјављује да је продао купцу своја земљишта. Суд пошто састави записник о томе, одреди друго рочиште и позива кметове који продана земљишта обрађују да их испита јесу ли они вољни да откупе своја земљишта (тј. ако имају готових новаца) по оној истој цијени коју су спахија и купац код суда означили. Ако кметови изјаве да пристају по ту цијену откупити се онда морају новац положити који се купцу враћа, изјаве ли се пак кмети да они неће земљишта која обрађују у своје власништво откупљивати онда се купцу судбеним путем предају продана земљишта у његово власништво. Ко год купује тај сигурно купује с намером да нешто заслужи. Обично и спахија који продаје и купац који купује сложе се и кажу код суда већу продајну цену но што је у самој ствари, и то с тога разлога, да сељак — кмет — због скупе цијене одустане од свога права првокупње, или баш и ако пристане да се откупи то да купац а кад год и спахија имаду бар нешто заслужити. Нпр. Спахија је продао неком купцу своја земљишта која му кмети обрађују за 5000 фор. Кад дођу код суда ради преноса права власништва онда и спахија и купац изјављују да су пазарили за 7000 фор па да су се већ и за новац наклатили Суд позива кмете дотичног земљишта и пита њих да ли ће они пристати да купе своја земљишта за 7000 фор. пошто је спахија купцу продао. Забадава кмети доказују да је цијена прескупа и да се сумњају да је купац то пазарио за 7000 фор. или баш изречно тврде да није могуће да су спахија и купац по ту цијену пазарили· Све је то забадава. Суд се не обзире ни на какве приговоре кметовске, и то из узрока тога што наредбе и закони о овој ствари који данас постоје, ништа о стварима у оваким приликама не говоре. Закон једноставно наре-

ђује да се позову кметови и упитају пристају ли да се откупе по оној цијени коју купац и спахија код суда изјаве, а да се пак испита и констатује да ли је то у истини права продајна цијена о томе закони и наредбе земаљске ћуте. то је наравно да суд и не може у оваквој прилици никаквих корака на приговоре чинити. Тако овај сакати и непотпуни закон којим се бајаги ишло да се сељаку даде право првокупње при продавању земљишта које он обрађује није ништа друго него једно средство којим поједини зеленаши и бездушници воде прљаве шпекулације и непоштеним начином новац заслужују: а за сељака само од штете може бити. Држимо кад би се заиста искрено корист и благостање кметова на срцу имало, онда би требало још наредити да је у свима оваким приликама дужност самога суда на приговоре кметовске — кад се о цијени сумњају — испитати и стручним људима процијенити да ли је заиста могао спахија своја земљишта продати по оној цијени коју су он и купац код суда изјавили. Шта се пак хтјело и мислило онда кад је овај непотпуни закон у живот од стране наше владе увођен, ми не знамо. Познато нам је само то да кад је увођена грунтовница. и кројени закони о њој, један члан комисије за састављање грунтовнице и закона о њој у Сарајеву, међутим и врло одличан правник, предлагао је да се уведе у закон. да је суд дужан у оваким приликама на приговоре кметовске у погледу продајне цијене одредити стручне људе који би имали процијенити да ли је зајиста оно продајна цијена коју је спахија и купац код суда изјавио, те ако би стручњаци противно тврдили и доказали да је немогућност да је купац по казаној цијени назарио, него да је то урађено с намјером да се кмети оштете онда да се продавалац и купац казне, а кметима да се уступи земљиште по оној вриједности коју би ови стручни људи установили. Овај је предлог одмах у почетку свом пропао и земаљска влада није хтјела ни да чује за њега. Мислимо да је о овоме сувише доста казано, ко познаје изближе људе и њихове слабости томе ће сигурно бити позната и њихова грамзивост за новцем и добити. Мало их који кад купе земљишта од спахија буду толико човјечни и имају бједног сељака пред очима те кажу праву истину и пропусте оваку прилику да се с њом користе. Има их који нарочиту трговину са овим воде као хаџи Чалино Усеиновић у Бањој Луци. Врло је карактеристично ово што ћемо сада овде ма и узгред да наведемо: за пренос власништва непокретног имања с једног лица на друго плаћа се код нас пристојба држави и то од зграда 1%, од земљишта 4% и то наравно од оне цијене коју продавац и купац на суду изјаве. Међу тим наша земаљска влада наредила да се порезни уреди нису дужни при наплаћивању ове пристојбе држати оне цијене коју продавалац и купац код суда кажу: него да је дужност порезних уреда у свима случајевима где им се учини да је мала цијена за продате непокретности казата самим по себи цијену или вриједност процијенити и установити па према томе пристојбу за пренос власништва наплатити. Дакле онде где се тиче

интереса владиних, она се постарала да не могу поједини шпекуланти варати, а гдје се пак тиче интереса сиромашног сељака онде је влада оставила шпекулантима да могу да гуле сељака како им је воља.

Из овога свега шта сљедује: Сељак сиромах кад се позове суду да се користи својим правом прволупње и ако види да је цијена скупа за откуп његова земљишта, али зна да му није вајде о томе ни говорити, зна какав му је положај као кмета, знаде како је трећину спахији давати сваке године, урођена тежња да се ослободи спахиског ропства па да и он постане господарем комада земље и своје куће: све ово кад узме на рачун напослетку ресвира, па откупљује земљиште које изра-ђује ма и по скупе новце, а сам новац за откуп он нешто позајми од приватних лица или му сама влада на зајам даде, а нешто збави и од туда што распрода оно живе ермије што пред кућом има. Па од свега тога какве му користи онда има: кад је земљу прескупо платио, стоку распродао, новац на камату узео. Али пошто од сточарства никакве хасне нема јер нема стоке, земљодјелством пак не може поред исхране себе и своје породице годишњу камату са главницом отплаћивати, те тако на послетку сељак је принуђен поједине комаде свога купљеног земљишта продавати да скине дуг с врата, па у том случају остаје он са мало земље за обрађивање и тако га видимо коначно пропалог. Те зато мислимо да је боље уред за сељака да кмет остане него да се по овом Калајевом закону откупљује. Бар кад је кмет спахија ће му дати довољно земље за обрађивање, јер за њега је тј. сељака као што смо већ казали бирати од два зла које је боље.

А сад да пријеђемо на позајмљивање владино новаца сељацима кад откупљују своја зјемљишта. Најприје ћемо казати да влада не позајмљује само искључиво сељацима новаца кад откупљују своја земљишта која су под спахијама обрађивали, него она позајмљује новац и лицима из других сталежа кад купују непокретна имања па макар то били кмети и њихове земље, па и иначе од владе привилегисани новчани заводи дају по одобрењу владином новац на зајам уз хипотекарне обвезе, те се према томе мјеродавни фактори не могу похвалити да они само сељацима за откуп њихових земљишта новац на зајам дају. Само пак позајмљивање новаца кметима кад своја земљишта откупљују (па и другим лицима завист једино од воље саме земаљске владе, зато нема никаквог нарочитог наређења. Земаљска влада у оваквим приликама као и свима другим случајевима управља се према извјештају котарских предстојника. У свима овим приликама владу руководе сасвим други разлози — политичког карактера а не никако они који би по правди требали овде да играју главну улогу. Ако су кмети, који би ради били да откупе своје земљиште и траже новаца од владе на зајам, ма и најмање влади од котарског предстојника осумњичени као нелојални, онда је све забадава новаца неће добити ни под каквим увјетом. Ако је случај да је спахија продао кмете своје извјесном купцу, а кмети траже да се откупе на основу права прволупње и траже новац на зајам, и у том

случају главну улогу игра расположење владино наспрам самог купца. Је ли купац код владе добро убиљежен и уписан у златну књигу земаљске владе као лојална личност, онда влада ни у том случају неће кметима новац зајмити, само зато да купцу по вољи учини, него ће влада на против свим силама радити да се кмети не откупе па макар они с друге стране новац нашли само ако је то купчева воља. Није ли пак купац добро убиљежен код земаљске владе, или је ма и најмање од кот. пред. осумњичен као нелојална личност или уопште политички обележен, онда ће се у овом случају сама влада силом наметати да кметима новац позајми те да купцу онемогући дотичне земље купити.

Да нам се не би пребацило да ово све што смо до сад разлагали и говорили чинимо из мржње и у вјетар сламу млатимо, дужност нам је да то и примјерима докажемо, те смо зато принуђени то и учинити:

Прије неколико година умрла је у Травнику једна стара женска, мухамеданка, од чувене породице Тескерецића, која је имала од прилике око 300 кућа кмета, у Дивну, Гацком итд. Пошто иста старица није имала никаквог ближег сродника који би могао њезино имање наслиједити, то је по „шеријату“ њезино имање имало припасти држави ерару, даклем земаљској босанској влади. На један пут се појави Мухарем-ага Ђумишлић из Бање Луке као неки сасвим даљни рођак умрле Тескерецићке, који је свакако по „шеријату“ неки мали дјео као даљни рођак од тога имања имао наслиједити, и затражи да му влада исте кмете за новац прода. Бос. влада знајући да Мухарем-ага и његов брат Ферим-ага који у Цариграду живи, од врло су великог угледа у свој Босни и Херцеговини, те рачунајући да је то згодна прилика да их за себе придобије, једва је дочекала ту прилику те не само што је Мухарем аги и његовом брату Фериму исте кмете уступила него им је чак и нуждан новац у једној грдној суми за откуп тих кмета код неког новчаног завода нашла. Узалуд су се кмети томе противили и тражили од владе да њихово земљиште њима у откуп уступи, позивајући се на своје право првокупње, то је све било забадава, влада је нашла за прече да задовољи Мухарем-агу и његова брата, него ли *три стотине задруга сеоских, које укупно чине неколике хиљаде душа.* Још преклањске године у љето дошао је из Цариграда Хаџи Ахмет ага Ћејван који тамо од окупације живи и продао своје кмете у селу Бајинцима котар Бос. Градишка њих на броју 12 кућа кмета (12 задруга) а Луку Лакића, Лазара Митраковића, Симо Самбере, Вид. Лакића итд. Хаџи Ивзи Бактијаревићу из Бањелуке за 18.000 фор. Кад су Хаџи Ивзо и Хаџи Ахмет котарском суду у Бос. Градишкој дошли, и изјавили да је Хаџи Ахмет ага продао а Хаџи Ивзо за рачун свој и свога брата Атиф ефендије купио његове кмете у Бајинцима за 18.000 фор. и за трећину од тога љета да му накнадно доплати још 1000 фор. Сумњамо да ја Хаџи Ивзо купио за 18000 фор. и 1000 фор. накнаде за трећину од тога љета, јер знамо да Хаџи Ахмет нудио прије тога неке купце па им прву цијену није више казао од 18000 фор. заједно са трећином од тога љета.

него је Хаџи Ивзо морао јефтиније купити, али код суда је више казао зато што је рачунао да се кмети неће хтјети по ту цијену откупити, а напосљетку ако дође до тога да се кмети откупе онда бар да се има која хиљада заслужити. Кот. Уред као суд у Бос. Градишкој чим је саставио записник о тој њиховој продаји и куповини, одма је затим позвао кмете Хаџи Ахмотове, и саопштио им да их је Хаџи Ивзо одкупио за 18000 фор. и хиљаду фор у име трећине за то љето, и запитао их тј. кмете хоће ли се они користити својим правом првокупње те се откупити по ону цијену коју је Хаџи Ивзо означио да је платио, или ће они одустати од свога права првокупње. Кмети се нађу у чуду кад чују да је Хаџи Ивзо назарио њихова кућишта за 18.000 фор. и 1000 фор. за трећину, али ипак напосљетку они изјаве да они не одустају од свога права првокупње, него да ће они своја кућишта откупити и по оној цијени коју је Хаџи Ивзо код суда означио да је назарио, те за тај рачун они замоле земаљску владу да им новаца један дјео позајми. Кот. Уред пошаље њихову молбу за зајам земаљској влади у Сарајево, и послије неког времена добије ријешење од Високе Земаљске Владе за Босну и Херцеговину, у којем им се јавља да ће им земаљска влада дати сав новац колико још не имају да исплате. То сељаке обрадује али послије кратког времена добију од Зем. Владе друго ријешење у којем јавља да им не може више дати него $^{2}/_{8}$ новац, кмети и на то пристану, али послије кратког времена добију треће ријешење у којем им се јавља да Влада не може дати него $^{1}/_{8}$ новаца. Кмети и на то пристану. *Напосљетку добију четврто ријешење, у којем им земаљска влада јавља да им не може никако новаца позајмити, за откупљивање њихових земљишта.* Ово је од једне земаљске владе више него безобразлук. Узрока пак оваком ријешењу земаљске владе не треба ни у чем другом тражити него једино у томе: Хаџи Ивзо је једна међу омиљеним личностима земаљске владе, те је према томе уписан у златној књизи владиној, његов брат Атиф ефендија је такође чиновник земаљске владе, котарски предстојник у Грачаници, највећи плаћени поборник данашње управе и свију јавних и тајних намјера аустриске политике у овим земљама, он је један од главних сарадника владиног листа „Бошњака", који у Сарајеву излази, и чије су намјере и тенденције нама и сувише добро познате, и био је један међу првима при покретању „Бошњака". Прије неколико године за услуге учињене влади наградила га је висока земаљска влада тиме што је њему и његовом брату Хаџи Ивзи поклонила једно земљиште са храстовом шумом у селу Шгрбама (кот. бањалучког) те су само за продате храстове прве године примили од фирме Маризурго Паренге 30.000 фор. Дакле Атиф-ефендија чим је чуо да ће влада позајмити новаца сељацима које он и његов брат откупљују он је нашао пута како ће се влада смиловати на своје ријешење опозвати. И заиста земаљска влада да би и овом приликом показала наклоност Хаџи Ивзи и његовом брату Атифу за љубав његових интереса није ћела позајмити поменутим кметима из Бајинаца за откуп њихо-

вих земљишта новаца, рачунајући кад им новац не позајми неће се моћи откупити. те ће тако њихова земља постати својина Атифова и Хаџи Ивзина а они и даље остати кмети њихови. Али ствар не остаде на овоме, кмети када добију рјешење земаљске владе да им новаца не може позајмити, одлуче се да продају све што имају, и тражити новаца откуд било на зајам — те да своја кућишта откупе, не се зато скупе и дођу у Градишку кот. предстојнику да му то саопште да они неће ипак одустати од свога права првокупње него да ће своја земљишта откупити. Кот. пред. у бос. Градишкој био је у напријед преко својих људи о овој ствари извјештен па је том приликом одговорио кметима од прилике овим ријечима: Ваше право првокупње ја вам не поричем и ви се можете слободно откупити по оној цијени коју је Хаџи Ивзо овде означио, *само вам забрањујем да стоку што имате продајете, као год што и новац не смијете ни код кога на зајам узети* Овим ријечима кот. предстојника не треба никаквог коментара. Господин пред. сигурно зна да новац из ваздуха не пада, али за љубав Хаџи Ивзе и Атифа земаљска би влада и много друго што учинила а некмоли једно овако саопштење кот. пред. који се не само данашњим нашим законима него и самом здравом разуму противи. На пошљетку кад оваква неправда додије, крене се љетос у Беч, да се у име осталих у овој цијелој ствари самоме цару тужи, Лука Лакић. Кад је Лука дошао у Беч не дадну му пред цара ни упићи да се пожали, него га Калај врати кући, казавши му да ће добити рјешење код куће. Кмети су чекали дуго рјешење, те се Лука крене у Сарајево да пита је ли тамо стигло рјешење из Беча. Али забадава рјешења нема, и док ми ово пишемо ствар се још коначно ријешила није. Кмети су се сви против овога свега до сад казанога тужили по ново земаљској влади, али све за бадава. А да ће се она на штету кметова ријешити о томе ни најмање према свему ономе што је до сад у овој ствари рађено не сумњамо. Сл чних прилика ни смо још видели Држимо да је овај један једини пошљедњи пример довољан да потврди истину свега онога што смо до сада говорили. Ствар је сама по себи тако јасна да нећемо овде даље да приповједамо како је исти Хаџи Ивзо купио кмете у бос. Свињару, Хаџи Амид у Подградцима, Рајд еврејин, милионар из Трста, у Приједорском котару итд. Колико пак има истине у ријечима нашег министра гос. Калаја, кад је у делегацијама говорећи о Босни казао, да влада и ако није ријешила аграрно питање она гледа свим могућим срествима да буде на руци кметима при откупљивању њиховог земљишта те им за ту цијел и новац позајмљује, ми остављамо беспристрасним људима да они према досад овде свему наведеному сцијене, и какву пак правну вриједност има овај закон о првокупњи то остављамо правницима људима од науке да они процијене а ми да пођемо још даље.

Нећемо се преварити ако кажемо да је од старих времена била дужност спахији поред нужне земље за обрађивање коју је давао кмету дати му још и кућу за становање као год и остале зграде које су

за земљорадника нужне, и то не само о свом трошку направити, па и трошак око поправке опалих кућа и зграда сносити. То је сасвим природно било да онога чија је земља да су његове и зграде на њој. Кад је Тахир-паша установио данашњу трећину, и он је ставио у дужност спахијама да морају кметима куће и зграде о свом трошку правити, па су за ту ствар као и за остале кметовске и спахиске одношаје нарочити уговори за вријеме отоманске владе морали се склапати. Такав један уговор у оригиналу имамо пред собом. Он је писан на турском и српском језику, (српски текст ћирилицом) године по хеџри 1276. и склопљен је између Салиха Исмаиловића из Дервенте и Симе Тодоровића кмета. У њему између осталог стоји од ријечи до ријечи и ово: „мой споменутій чифлук сасвѣма заузимаюћим стварима више споменутом Сими Тодоровићъ на израђивање дајемо истом чифлуку налазеће се землѣ и све зграде као наша непокретна добра у случаю потребе какву зграду на нову или поправлянја трошкови као и до данас од наше стране да буде а не и од чифлија“. Закон на основу којег је склапан овај уговор он и данас постоји, њега је потврдила данашња окупациона влада, али ради би били знати да нам мјеродавни фактори покажу макар који случај где је спахија кмету нову кућу или зграду подигао, а већ да и не кажемо да је стару оправио. Данас о томе ко би проговорио сматрао би се као противник постојећег поретка, као бунтовник и велеиздајник. Куку и наопако ономе сељаку који би смио отићи котарском предстјнику на му само о томе споменути. Сељачко је право и овде мртво слово на хартији. Аустриско-маџарска влада побринула се како ће из закона укинути онај параграф који каже да је сељак дужан десетину у нарави давати, те му она одређује данас цијене за десетину по својој вољи на штету сељака. А њезини политички рачуни не допуштају јој да пази да се испуњава оно што сељаку у корист иде а што је она сама бајаги за закон признала. Да, али писани закони и наредбе требају нашој влади, да их она може показати страним путницима и новинарима, те им доказати да се она о сељаку брине, па на ту цијел да је бајаги и законе издала.

Коме су познате економске прилике нашега народа још за отоманске владе на му истина на срцу лежи тај ће се сложити с нама, да би наш народ по користи коју од земљодјелства има давно се морао раселити да му није било сточарства. И дан данас у овој земљи, како се десетина и трећина даје и наплаћује да није још оно мало сточарства овај би народ морао остављати своја кућишта и окренути „трбухом за крухом“. И ова једна једина грана народне привреде која га је до данас држала опада и то тако нагло да би се могло израчунати када ће она са свим пропасти. Узроке опадању не треба опет ни у чем другом тражити него у самој политици босанско херцеговачке владе. Плаћање десетине и давање трећине да како да су узроци због којих се сточарство не може развијати јер народ мора прије времена недораслу стоку продавати да десетину и друге државне терете, па и своје личне тро-

шкове подмирује. О расплођавању стоке наравно да му није ни мислити. Јединствен ваљда примјер у Европи да се порез од оваца наплаћује, то је код нас. Но при свем том још би се некако дало живети да није колонизације. Пространи испусти и пуста земљишта куда је до сада наш сељак своју стоку напасао и хранио, они се из дана у дан колонизирају. На та пуста земљишта досељава данас наша влада све могуће народности и сав пролетаријат западни на га насељава, и та му земљишта у његову својину поклања а наш сељак и даље остаје спахиски роб, дочим странац постаје одма господар своје куће и земље. Ми данас видимо широм Босне насељене колоније из свију могућих народности аустро-угарске монархије а и изван ње. Тако поред Маџара, Талијана из Тиролске, Пољака, Русина (унијата), Немаца из Ческе, Шлезије итд. ми видимо насељених Немаца из Саксонске, Виртемберга Прајске итд. Пошто нам овде није намера да износимо циљеве босанске владе са овим колонизацијама, као год и да говоримо о моралним посљедицама по наш народ од ових колониса те пошто и природа саме ове ствари захтева више говора и расправљања, то овде само узгред напомињемо да поред ових колонија, ничу одмах као печурке из земље клостери и други вјерски заводи, „једино спасавајуће римске цркве“ а ми да кажемо оно што нам је била намјера овде казати. Прво што смо хтјели овде казати то је, да бос. влада поред тога што поклања земље овим колонијама, она им још набавља стоку, подиже им зграде, издржава их неко вријеме о своме трошку, и чини им све могуће концесије за њихово материјално напредовање, и то наравно све из домаћих прихода бос. владе даклем од зноја нашега народа. Само се по себи разумије да влада мора сада чинити све могуће концесије колонистима ако ни због чег другог, а оно због самог успјеха владине политике са овим колонијама. Даклем аустро-угарска монархија прима мандат од Европе да поврати мир у овим земљама, да створи услове за културни и материјално напредовање синова ове земље и њезиних синова, обећава ријешити аграрно питање те уклонити тај главни узрок народног незадовољства његове биједе и невоље. Прокламација цара аустриског и краља маџарског управљена на овај народ приликом окупације обећава да ће се интереси синова ове земље у свему штитити и на првом мјесту бити. И ми данас ево послије 17 година окупације видимо да од свега тога нема ништа, да мјесто ријешења аграрног питања, ми имамо један већи притисак, видимо да сва досадашња економска политика, у окупираним земљама иде на економско пропадање овога народа. Да ли ово све виде и они који потписаше мандат за окупацију Босне и Херцеговине? Да ли данас виде и они да су у својим надањима преварени? Ми држимо да је њихова дужност на првом мјесту да то виде. Ми апелујемо на њих јер пред нашим очима они су одговорни за овако наше стање. Нама је догорело до ноката. Но ми се за часак и удаљисмо од правог предмета. Нека нам се не замјери за то. Ми мислимо, а и сваки поштен човек мислимо да ће се с нами у томе сложити, да

кад већ влада није ријешила аграрно питање, и кад не би било никакве штете од насељавања страног елемента у овим земљама по материјални и морални развитак народу у овим земљама, те кад је било пуста земљишта за поклањање, онда држимо на првом мјесту да га је требало поклањати синовима ових земаља, чији претци су у овој земљи родили се, који су ову земљу својом крвљу натапали. Али ето на жалост видимо да то тако није било и неће да буде, него на против ми знамо стотинама примјера гдје су поједини синови ових земаља молили владу за пусте комаде земље да им се дозволи да је обрађују па да држави десетину дају, знамо их и таки који су молили да им се поклони, а знамо их и такових који су молили владу за поједине комаде да им их прода, па у свима овим случајевима људе су са њиховим молбама одбијали. Нама није познат тај случај гдје је домаћи син ове земље добио комад земље за уживање, изузимајући оне колоније домаћих мухамеданаца у Пнаћолу којима је влада почела давати земљу, а о којој ћемо сад баш говорити, иначе крштена човека нема да је добио од владе земље на уживање. А ето видимо данас насељени хиљадама колонија, видимо ће се и једном Маши Врбици међу тим страним елементом купује и поклања земљиште од стотинама хиљада фор. наравно од зноја сиротиње раје, док је жалостан али истинит факт да су чак и сви наши свештеници без разлике сви наши манастири, и данас спахински кметови и њихово робље.

Ми смо казали да народ у Босни и Херцеговини по приходима од земљодјелства које има не би могао никако живити, да му није сточарства. Да је ово пак права истина а да није него једна гола претпоставка ево ћемо да наведемо још један врло важан факт који држимо да није никако без значаја. Познато ће бити сигурно и ономе који се није бавио економијом, од какве је важне и неоцјењиве користи крмче у сточарству. Пошто мухамеданци по правилима њихове вјере не смију држати и неговати крмака, то је и сљедствено да сељак мухамеданац не може имати оне користи од сточарства које може имати сељак друге вјере. Пошто смо већ казали и доказали да сељак од земљодјелства нема ни толико користи да он може себе и своју породицу исхранити, а пошто знамо да сељак мухамеданац не може крмака држати, то мислимо да је и то један међу главним узроцима због којих видимо мухамеданце већ од неколико година ће великим масама остављају своја огњишта и селе у Азију. Сељака пак православне и римокатоличке вјере до сада је једино држало сточарство а међу њима на првом мјесту крмче, но ето данас видимо као да се против њих и небо и земља заклели, те им се укида скоро посљедњи услов за одржање сточарства, а о хваљеном развијању сточарства није ни спомена, оно само постоји на језику министр. Калаја, али више смо него увјерени да не постоји ни у његовој глави. За узроке мухамеданском исељавању знала је добро земаљска босанска влада, али их је она свим могућим начинима забашуривала, наводећи преко својих органа, по својој навици, да је узрок исељавању

мухамеданаца. агитација са стране. Али кад се већ није могла даље трпити брука пред образованим свијетом, и кад је већ почело избијати на јавност у какву је сиротињу увалила сељачки сталеж економска политика бос. владе онда се прибјегло другом средству, а на име почела је земаљска влада поклањати пуста земљишта оним мухамеданцима који би се пријавили да хоће да се селе у Азију, па поред тога пружати им материјалну помоћ за градњу кућа и зграда, те преко свега још и набављати им стоку која им је за рад нужна. Овде узгред имадемо само једну напомену за коју унапред молимо да нам се никако криво не буде тумачила. Ми у опште неимамо шта против тога што влада поклања земљишта браћи сиромашним мухамеданцима. Него овде имадемо само ово да напоменемо. Земаљска влада одредила је за насељавање мухамеданаца земљишта у *тако званом* или правије рећи од бос. владе *крштеном селу Босанском Свињару*. Земљиште које је досад бос. влада населила већ око 200 мухамеданских породица налази се међу селима у којима живе сами православни. Читава околица од стотинама села насељена је самим православним, те је и ово земљиште било главни пашњаци и жировњаци у којима су своју стоку православни из околних села хранили. Чим је влада почела дијелити мухамеданцима земљишта одма је било православне сиротиње која је ишла молити да се и њима даде земљишта, под оним истим условима под којима се даје и мухамеданцима. Власт није хтјела ни да чује него их је на најбруталнији начин терала, пак шта више ишло се тако далеко да је био и оваки један случај. Стеван Станић из Ситнеша доброгом једног котар. предстојника населио се био на том земљишту и нешто земље обрађивао те је држави осим десетине још по 4 фор. од сваке дипне земље плаћао. Чим је власт почела насељавати мухамеданце, њему је казато да се одма сели са тог земљишта. Узалуд је Стеван молио да остане на том земљишту, све је било забадава. Сличних примјера ми би још могли овде навести али мислимо да је и ово што казасмо доста. Мислимо да није нужде даље ни доказивати да овако поступање владино само доводи и распаљује мржњу и завист међу једнокрвном вјером раздјељеном браћом. Природно је да један православни не може равнодушно гледати, да влада поклања једно земљиште или какав шумом засађени гај који су његови стари гајили и неговали — једном мухамеданцу и то само зато што је он мухамеданац, док и православни је исто тако сиротиња, и он обрађује туђе земљиште, и он као син ове земље требао би да има једна иста права као и мухамеданац али он зна да он то не може добити што је православни, па поред тога што зна да је још Србин. Здрав разум, правда сама, мисија коју је аустриска влада од Европе и берлинског конгреса на се примила, захтјевају од босанске владе односно мин. Калаја, да у оваким приликама буду беспристрасни те да помажу подједнако и православне и мухамеданце. Али ето видимо да је обратно и да господин министар Калај кад се ријешио, да због неуспеха у својој економској политици покла-

ња земљишта мухамеданцима, он то није хтјео учинити док није пао опет у једну неправду, којом је јавно показао у коликој мјери гаји мржњу наспрам православних, али којом је уједно показао да му није прирасло за срце напредак и благостање мухамеданаца, јер видимо да он није почео поклањати сиротињи мухамеданској земљиште све дотле док то није морао учинити да сакрије голотињу своје политике пред Европом због њихова исељавања, а кад је то морао учинити, он их је онда употребио као оруђе за распаљивање вјерске мржње, која би напослетку могла бити од штете и православним и мухамеданцима. Да ли се пак овако стишава вјерски антагонизам, и како се ово слаже са ријечима грофа Андрашија у његовом меморандуму, којег је поднио берлинском конгресу где се каже да отоманска империја није у стању стишати страсти и вјерски антагонизам у Босни и Херцеговини, то се само по себи види кад не би било ничег другог овај сам ток довољан би био да нам докаже да аустро-угарској влади није стало до стишавања вјерски страсти него до познатог начела раздели па владај. Овоме свему кад још додамо узгред још само ово: На ушћу ријеке Врбаса у Саву село које на босанској страни лежи, — управо спрамо села Свињаром које се у Славонији на аустриској страни налази — звало се у народу од памтивјека од најдавнијих давнина, *Србац*. Ми имамо пред собом мапу која је рађена у Бечу и на немачком тексту, још године 1878. и на тој истој мапи то је мјесто означено Serbas. Чим је наступила окупација влада аустро-угарска у својој превећ великој ревности наспрам гоњења српства и свега што је српско, прозвала је то мјесто Босански Свињар. Кад је Калај односно бос. влада почео дијелити земље сиротињи мухамеданској, већина је тога земљишта припала селу тако званом Бос. Свињару. Калај валда да би поправио нешто прву погрешку, а нешто и због тога, што само име Свињар није најпријатније за мухамеданце, он је онај насељени дјео мухамедски по ново крстио и прозвао турским правим именом Ина-Бол. за успомену неког мјеста у Малој Азији где се босански „мухаџери“ највише насељавају и које се зове Ина-Бол. Тако је од Србца постао Бос. Свињар па онда Ина-Бол. Мислимо да је и сувише јасно шта се са овим хоће и смјера.

Со је једна животна потреба човечија. Исто тако она је једна животна потреба при одгајивању стоке, а она је једна од главних потреба за производњу сира и кајмака. Још за вријеме отоманске владе со је монополисана била. Трошила се највише каменита со која је добављана из Влашке и Ердеља а по неким крајевима била је у употреби и морска со. На солском стоваришту у Градишкој куповано је на велико један товар, 100 ока, камените соли за 120 гроша што чини 10 фор. 40 гр. а. в. Морској пак соли била је цијена на велико 100 ока 80 гроша. 6 ф. 40. к. а. в. Чаршиска цијена на мало била је каменита со 1 ока 60 пара, 12 кр.; морска со 1 грош 8 кр. Још у старе вријеме постојали су у Босни бунари слане воде. За отоманске владе изваривали су људи из тих бунара на најпримитивнији начин со, те је продавана 6—8

кр. ока. Али је ова со због свог слабог квалитета ако баш никако а оно врло мало распрострањена била. Мин. Калај занесен својим *реформаторским духом* и индустриским подузећима. подигао је фабрику са најсавршенијим механизмом. за производење соли из бунарских сланих вода у Доњој Тузли а и каменитој соли повишио цијену на 156 гр. 12 ф. 48 кр. Данас се товар исте тузланске соли продаје у државном солском магацину у бос. Градишкој на велико 100 ока 2 хака за 10 фор. 48 кр. чаршиска јој је цијена на мало. 60 пар. 12 кр. ока. Пошто је тузланска со бар за 30% слабија у квалитету од камените, па је далеко слабија и од морске соли. то је у први крај није хтјео народ никако куповати. Али Калај да би наћерао народ силом да тузланску со купује. забрани у државним стовариштима продају саме камените соли. те сваког купца који на велико купује примора да мора поред једног дијела камените купити још два дијела тузланске соли. Ово бијаше узрок те каменитој соли у чаршији скочи цијена на 2½ гр. 20 к. а. в. Даклем за вријеме отоманске владе могао је народ добити 1 оку камените соли за 60 пар. 12 кр. сада ту исту со плаћа 100 пар. 20 кр. оку. Данас мора да купује тузланску со која је као што смо казали за 30% по квалитету слабија од камените соли за 60 пар. 12 кр, оку. и ако је као што смо казали за отоманске владе камениту со по ту исту цијену, 60 пара добијао. Мислимо да то није баш тако мала разлика, него да је и сувише велика. Некада кад су прости људи са најпримитивнијим начином изваривали со из тузлански бунара били јој је цијена 6—8 кр. ока. данас кад је мин. Калај најсавршенијим начином и сриствима изварује. цијена је тој истој соли 12 кр. ока. И ово је једно од оних хваљених подузећа Калајевих, којима он обмањује страни свијет и новинаре о економском напретку земље. Ми сад пошто смо упознали свијет с ове друге стране у овој ствари, са које не би Калај рад био никога упознати. остављамо томе страном свијету нека он процијени има ли земља и народ какве користи од овог Калајевог подузећа. Као год што ни земља ни народ немају користи ни од осталих овоме сличних подузећа мин. Калаја. А ми ћемо овде преко свега досадашњег још у овој ствари само узгред нешто споменути. Аустро-Угарска штампа. Калајеви органи и агенти једном ријечју сав тај Калајев апарат. пробише нам главу сваки дан доказујући и сликајући стање у краљевини Србији у сваком погледу да не може горе и црње бити. Србија нема својих солских мајдана. него со добија из Влашке. Па у тој истој Србији, која је по причању извјесних органа црња и од самог пакла. ипак је со, та једна животна за народ потреба. како чујемо. далеко и много јефтинија него код нас, који имамо солске бунаре међу нама

Признајемо да је Калај оградио добре путове. Признајемо да су добри и уређени. путови једно међу главним сриствима за економско развијање једне земље Но прије свега ко год погледа изближе мјеста куда су путови грађени, тај ће одмах увидити да је Калај градио путове више са политичких и стратегиских разлога него ли трговачких и

привреднијих. У осталом какви били да били разлози Калајеви због којих је путове подизао, онај башибозучки начин, којим је народ мимо све земаљске законе наћериван да гради путове, за сваку је осуду. Ако се Калај може данас европеским путницима похвалити са добрим путовима, сумњамо да ће им смјети казати начин како је он те путове поградио: јер, кад би им то у истини казао, онда би му сва слава његова, према ономе тиранском грађењу путова, потавнила. Напосљетку још да кажемо оно што је за нас од највећег интереса. И ако начелно признајемо да су добри путови једно важно срество за развијање економеских и трговачких прилика једне земље: то ипак против свог начелног мишљења морамо казати на жалост једну горку истину: да маса народа у Босни и Херцеговини скоро никакве користи од путова који су саграђени нема, него поред остале штете што је данас од путова трпи имала је толико штете док их је поградила. На први поглед можда ће ово коме изгледати нелогично, али је ипак истина. Познато је да сељак код нас даје трећину и десетину. Коме је познат и начин како се та трећина и десетина наплаћује, тај ће знати врло добро, да је ријеђак сељак којем кад одвоји трећину и десетину може остати од његових земаљских производа онолико колико је њему само за њега, његову кућу и стоку довољно да се може за ту годину прехранити. Те тако пак какве користи он има од доброг пута кад њему од његове израде не остаје ништа да би он могао извозити. У чаршију он извози можда само онолико колико мора продати док десетину неплати. Стока се пак, докле је било могла и по хрђавом путу на продају у чаршију гонити. Спахије могу од добрих путова користи имати, али маса народа сељак не само да нема никакве користи од њих, него на против он има штете, а ево зашто. За вријеме отоманске владе, кад није било оваких добрих путова, спахија кад прими трећину он ју је морао држати у селу, није ју могао због хрђавих путова лако и јефтино увозити из села у чаршију. Кад у сељака нестане хране, онда ју је он куповао у селу од спахије, и спахија пошто није своје жито могао лако из села извозити то је баш упућен био да га сељаку продаје, те је и појмљиво да су цијене житу, које је сељак од спахије куповао, морале бити доста ниске, па је бар под таким приликама сељак себи јефтинијом цијеном жито набављао кад му га нестане, па му је спахија чак и на вересију давао, пошто и иначе није знао шта ће са њим. Данас већ није тако. Пошто су саграђени путеви на све стране, спахија своју трећину врло лако и јефтином цијеном извози на овдашње чаршије, па или је продаје ту или товари на лађе и жељезнице те продаје на страни. Сељак ако купује храну у селу од спахије, он је мора скупо платити, а о каквој вересији да сељак од спахије добије није ни збора. Тако је исто са сијеном. Од сијена спахије добијају половину. Док није било добрих путова, сијено су апсолутно спахије морале продавати по селима, о извозу није било ни збора. Било је много и много случајева да су спахинска сијена по селима трулила, а нису се могла ни у селу продати ни из села изво-

зити. Ово је само могло бити од користи сељаку јер је сељак увијек пређашњег времена могао врло јефтином цијеном сијено куповати и своју стоку хранити. Данас услед добрих путова спахије могу сијено извозити и продавати онде где је за њихове интересе боље. Те тако ето видимо да сељак никакве користи него у неколико штете од саграђених путова има.

За вријеме отоманске владе било је шуме изобиља. Народ је од шума двоструку корист имао. С једне стране шума му је била као што смо већ казали испусти и жировњаци, за његову стоку: а с друге стране народ је у њој грађу сјекао и продавао, а од храстове шуме шишарка била је један лијеп извор од кога се могло по нека пара заслужити. Данас су шумска земљишта у велико колонизирата странцима, или су пак саме шуме странцима распродате, те су изсјечене или се још сијеку. Што је било одрасла дрвећа од којега користи има тога нестаје а остаје сам шипраг, те је тако и тај извор народне користи пресушио. Сељак данас мора за једну брезову метлу и лопату, коју направи па хоће да је прода, шумску пристојбу платити. Власти у наплаћивању шумске пристојбе тако далеко иду да су једне године у једном котару у Херцеговини, за сваки бадњак што га сељак усијече да га по обичају на ватри у очи божића наложи по 3 гроша шумске пристојбе наплаћивали, те је већ земаљска влада на жалбу сељака тако наплаћивање обуставила.

Отоманска влада није од других вјероисповједи узимала војнике сем од мухамеданаца него је наплаћивала незнатан годишњи порез „аскерију“. Данас се мора ићи служити у војсци, а то баш није тако мала разлика. Држим да није нужно ни доказивати, колико је данас теже живити и животне потребе које се са стране највише из Аустрије увозе, куповати. Доста је само да споменем да за вријеме отоманске владе није било ни на какве артикле трошарина, регала и намета осим једне и то незнатне царине, а од како је Босна потпала под заједничку финанциску област са аустро-угарском монархијом, од тада морамо да плаћамо све аустриске царине, регале, трошарине, те тако су и све животне потребе са врло великим цијенама скупље. Сиромах сељак, он данас не смије бадава запети гвожђа да ухвати твора или лисицу, нити пустити удице у воду да ухвати рибу, нити пак разапети вршку да ухвати дивију патку, док за све то унапредак порез не плати а за отоманске владе тога ничег није било. То није потпадало ни под какав порез.

Ми смо овде укратко описали стање масе народа сељака у Босни и Херцеговини онако какво је у истини. Из свега овога видиће сваки онај који само има очи па хоће да види, да аустро-угарска поред тога што није ријешила „аграрно питање“, тај главни услов за народно благостање и његово економско развијање, све за пуних седамнајест година није учинила ни један корак којим би гледала тешко економско стање и његову сиротињу олакшати; него је у сваком погледу све оне изворе, од којих је народ ма какве користи имао, укинула, и финансиско бреме које је народ на сво-

јој грбачи носио боље притоварила. За ових пуних седамнаест година позната нам је само једна једита наредба аустриске владе, бајаги којом се једном дијелу и то православног народа терет олакшава; али то је така ситница и така једна маленкост, да аустриски политичари ако имају образа морали би од стида црвенити, кад је ми овде споменемо. То је наредба земаљ. владе за Бос. и Херц. којом укида „Владичарину". Порез мислим од 4 гроша, који је сваки брачни пар у име плате владикама плаћао. То је све што ми знамо да је влада у економском погледу за народ учинила; друга пак каква наредба, установа или корак којим се гледало народу стварно економски помоћи до данас не само што није учињена, ни покушата учинити, него као што смо видили и већ казали, народ је дажбинама и теретима не само скучен у свом економском на редовању, него он је бачен у крајњу сиротињу, која му главе дићи неда, него га просјачком штапу гони.

Ми смо се старали да овде изнесемо једну кратку слику жалосног економског стања данас у Босни и Херцеговини. Народ се до сада више пута молио, тужио, жалио, али све за бадава. Сваку, било појединаца било масе народа жалбу, против данашњег неправедног пореског система, сваку народну молбу да се његово економно стање поправи, не само да влада у обзир није узимала него је људе кажњавала, како су смјели тако што год учинити, те су хапшени и на робију шиљани. У сваком оваком поступку, тј. тужби против данашњег економ. стања, или молба да се она поправи, влада је назирала велеиздајничке тежње против данашњег мира и поретка у земљи; а народу је у тим случајевима казано са мјеродавне стране да он тежи преко „Дрине" и да он то чини само услед агитација. Калај неће, даклем, ни да зна за какву тужбу или молбу народну. Његове власти хапсе и денунцирају оног који тако што год покуша, те према томе нама не остаје ништа друго, него да овде мин. босанском Калају на завршетку споменемо ово: Учени Енглез Џ. У. Дрепер у својој књизи „Историја умног развића Европе" на страни 219 (превод М. Ракића) вели од ријечи до ријечи ово: *Кад је Сирија плаћала порез трећином свеколике производње годишње, зар је онда чудо што је јудејски сељак издисао за ослободитељем и жудно слушао традиције народа свог да ће скорим доћи један времени месија „Цар Јудејски"?* Данас *Босна и Херцеговина*, кад се срачуна трећина и десетина и узме у обзир начин којим се оне процјењују и наплаћују, кад се срачуна порез на зграде, овце, козе, крмке кулук шума итд. остале дажбине и терети: *плаћа порез не једном трећином, као Сирија, него управо двјема трећинама свеколике годишње производње, и то баш под владом насљедника оних истих императора, који су Сиријом у то вријеме владали. Зар би било онда какво чудо или гријех, кад би народ у Босни и Херцеговини у себи мислио и надао се, да ће доћи наскоро и њему какав нови месија „цар Јудејски", који ће га од данашњег зла избавити.* Заиста народу и не остаје ништа друго него мислити и надати се: на мисао порезе нема, казују Калајеви органи међу нама. А жељени месија народни доћи ће тек онда, кад и последња кобила аустриског уланера остави босанско земљиште.

Босна. Августа 1885

СРБИН БОСАНАЦ

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Карл Маркс о Елзасу и Лотарингији

„Двадесет првога августа ове године. по нашем календару, или 2. сентембра по римскоме, навршило се двадесет и пет година од предаје Наполеона III у *Седану*. Немци су тај дан великом помпом прославили по свој царевини. И у тој помпи и прослави су учествовали сви редови, све странке — осим социјалиста. Они су тога дана подсетили и немачки народ и његове главаре и великане на погрешку онда учињену одузимањем Французима Елзаса и Лотарингије, и на опомену коју су они кроз уста свога учитеља и великана, Карла Маркса, учинили да се то не чини.

Какве је последице донео и Немцима и Јевропи франкфуртски мир којим су Французима одузете Елзас и Лотарингија данас је јасно видно. Милитаризам је тако рећи задавио Јевропу, а Немачка се угиба под теретом милитаризма, стојећи између наковња и чекића — између здружене Француске и Русије, које су и на дан немачке прославе Седана показале своју дружбу. Све су руске новине пребациле Немцима ту прославу и нагласиле им да иза Седана може доћи и друга — Јена.

За оне који прате догађаје и ситуацију у Јевропи од великога је интереса да чују данас после 25 година суд Карла Маркса о одузимању Елзаса и Лотарингије и о рату од 1870. године у опште. Речи су одиста пророчке, и кад их човек данас чита рекао би да су јуче писане, а не пре двадесет и пет година. Само геније могао је тако јасно и тако далеко да види, као што је видео Карл Маркс 1870. године.

Ево његових речи:

„Војна камарила, професори, грађани и кафанска политика кажу да је анексија Елзаса и Лотарингије једино средство да се Немачка за вечита времена сачува од рата с Француском. Међу тим анексија је напротив најсигурније средство да се тај рат претвори у јевропску институцију. То је, у истини, најсигурније средство да се у подмлађеној Немачкој овековечи милитаризам или војнички деспотизам, као једна неопходност ради одржања западне Пољске — Елзаса и Лотарингије. То је најсигурнији начин да се мир који треба да настане претвори у про-

сто примирје док се Француска толико не опорави да изгубљено земљиште потражи. То је најсигурнији начин Немачку и Француску узајамним разједањем себе самих упропастити.

„Шерети и будале, који су пронашли ову гарантију за вечни мир треба бар из пруске историје и из Наполеонова кањскога лека у тилзитском миру да знају, како овака насилна средства за ућуткивање једнога за живот подобног народа управо доносе противност ономе што се жели. А шта је Француска, чак и после губитка Елзаса и Лотрингије, према Пруској после тилзитскога мира!

Ако је француски шовинизам, док су трајали старински државни односаји, имао извеснога оправдања у материјалној чињеници да су од 1815. године Париз а с тим и Француска после неколико изгубљених битака опљачкани — какву ће нову храну он тек добити кад граница буде источно на Вогезима а северно на Мецу?

Да Лотарингжани и Елзашани желе благодати Немачке владавине, то се не усуђује тврдити ни . . . теутоман. Прокламује се принцип Пангерманизма и „сигурних“ граница, који би с источне стране до лепих ресултата довео и Немачку и Јевропу.

Коме није памет помућена грајом тренутка, или ко нема интереса да помрачује памет немачком народу, тај мора увидети, да рат од 1870. исто тако неодољиво носи у себи будући рат између Немачке и Русије као што је рат од 1866. године носио у себи рат од 1870. године.

Ја велим неодољиво, неизбежно, осим невероватнога случаја да пре тога букне револуција у Русији.

Ако овај невероватан случај не наступи, онда се рат између Немачке и Русије још сад може сматрати као са свим поуздан факат.

Стоји са свим до садашњега држања немачких победилаца, да ли ће овај рат бити користан или штетан. Ако они узму Елзас и Лотарингију, онда ће Француска с Русијом заједно ратовати против Немачке. Сувишно би било истицати несрећне последице од тога.

Закључе ли, пак, они частан мир с Француском, онда ће онај рат ослободити Јевропу од московске диктатуре, Пруску ће утопити у Немачку, западном континенту допустити мирно развијање, и, на последку, помоћи појави друштвене революције у Русији, чијим елементима само такав један удар с поља треба на да се развију, а тиме ће се учинити добра и руском народу.

Али ја се бојим да ће шерети и будале терати своју луду игру, ако немачка радничка класа не устане en masse противу тога...

Садашњи је рат отворио тиме једну светскоисторијску епоху, што је Немачка показала, да она и без Аустрије може самостално од иностранства својим путевима ићи. Што је она, пре свега, нашла своје јединство у пруској касарни, то је казна коју је она добро заслужила. Али је један ресултат ипак и на тај начин добивен. Мали сукоби, као што су они између либерала и присталица народне партије северних Немаца, неће моћи од сада на дуже време некорисно на путу стајати

Односи ће се у великим размерима развијати и упростити. Ако радничка класа тада не буде играла улогу која јој у део пада, биће њена кривица. Овај рат је пренео тежиште континенталног радничкога покрета из Француске у Немачку, а тиме на немачку радничку класу пада већа одговорност за њен рад."

*
* *

Колико дубине и пророчкога предвиђања има у овом кратком Марксовом суду о последицама узимања Елзаса и Лотарингије данас је за свакога политичара јасно. Рат је доиста постао права јевропска институција, сви се спремају за рат и Јевропа је подељена у два велика ратна табора, око којих се групишу мале земље, примичући се једне једном друге другом табору. Савез између Француске и Русије данас је свршен чин, који већ нико не пориче. Рат између Немачке и Русије ако и није још постао дело, он лебди пред очима свима у Немачкој и Бисмаркова је стална жеља да се никошто не кваре односи с Русијом. Тежња Немачке да задобије благовољење Русије опажа се сваки дан све више, нарочито од кад је постало јасно да су се Француска и Русија озбиљно зближиле. Колико је Маркс још пре двадесет и пет година јасно видео, да ће центар радничкога покрета прећи с Француске на Немачку, данас је такође са свим јасно. Немачка социјално-демократска странка је вођа радничкога покрета на континету јевропском, и њен значај и снага расли су стално од тога доба до данас тако, да је она по снази својој већ четврта на реду у Немачком парламенту, а да је изборни, ред правичнији она би била можда и — прва по броју гласова које на своје кандидате скупи. Маркс је са свим тачно предвидео, да ће крњење француске територије одузимањем Елзаса и Лотарингије потиснути у француској развој друштвенога питања и истаћи на прво место чисто политичко питање — тежњу да се Француској врати оно што јој је одузето. Он је знао да питања национална и безбедности државне према туђину потискују она шира питања друштвена и омеђују их. То је, у осталом, стара истина, која се често заборавља, али која увек тражи и изнуђује признање. Они који задржавају решење тих питања, или их стварају онде где их није било, они раде против напретка, они су реакционари. И са тога гледишта сматрана, а оно је са свим правилно и једино меродавно, Аустро-Угарска са својим шареним народносним склопом, очевидно је, поред Турске, најназаднија земља у Јевропи. Она препи друштвени развитак водећи непрестану борбу и погодбе са својим народима, који притиснути и гњечени као народи не могу ни на што друго да мисле, и који тражећи јемства свом национaлном опстанку не даду ни држави да на друге потребе и задатке мисли. Напредак се задржава и у народа који се притискује и у онога који притисак тај врши.

Маркс је лепо видео још онда колико политичко јединство народа може дати полета друштвеноме развитку, чак и онда кад је оно израза нашло „у јединству у пруској касарни". Мали и ситни сукоби не-

стају, односаји се развијају у великим размерима *и упрошћавају се*. И доцета развитак Немачке од 1870. године пошао је бржим кораком и учинио веома знатне напретке, поред свега ометања које је имао у развитку милитаризма услед заузећа Елзаса и Лотарингије. А да није тога било, он би био још већи, као што би и развитак Француске ишао правилније брже и тако да кажемо природније. Данас је Немачка једна од првих индустриских земаља, а она то за цело не би била без политичкога јединства. Аустро-Угарска, нарочито Аустрија, једнако рамље и бори се још с феудалним и средњевековним остацима и силама. Маџарска која је ипак компактнија и у већем јединству измакла је готово напред, и ако је тек од скора стала на своје ноге.

Где бисмо ми били данас у напретку и развитку да смо којом срећом уједињени, и да нам није сусед Аустро-Угарска већ Француска или — Немачка ? !...

Ђ. М. П.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Међународни положај Србије, од М. С. Пироћанца. Београд, «Смиљево» штампарија П. Тодоровића. 1892. 8° стр. 55.

Обећали смо проговорити и о овој брошури г. Пироћанца, и сад ево нас да то обећање испунимо.

То чинимо, као што се зна, поводом брошуре *Српска народна мисао и М. Пироћанац*, о којој је било говора у прошлој свесци *Дела* на овом месту, те је са свим природно да ћемо се обазрети и на њу у колико се она дотиче поменутога посла г. Пироћанчева.

Да бисмо боље оценили и критику г. Incognitus-а и саме мисли г. М. Пироћанца, које он у поменутој брошури излаже, биће, надамо се, потребно изложити најпре садржину г. Пироћанчеве брошуре, и то у толико пре што су је многи читаоци заборавили и што књиге већ више нема у књижарама.

Писац својом брошуром хтео нам је изнети какав је у опште а нарочито у новије време међународни положај наше отаџбине, колико је он промењен нашим ратовима и у опште временом и радом после 1868. године и да ли је та промена на нашу корист или штету, тј. да ли нам је међународни положај постао лакши или тежи, и какви су главни узроци томе. Природно је према томе да је он морао говорити и о спољној политици Србије, карактерисати је и према њој заузети своје гледиште: каква она треба да је.

Да би тај задатак извео како ваља г. Пироћанац је морао говорити и о такозваном источном питању, казати нам у чем се оно по његову мишљењу састоји, колико је оно важно за нас и за друге. А расправљајући то, он је бацио поглед и на општи положај јевропски, на развој и међусобне односе држава јевропских и на интересе које оне имају или могу имати у том питању, те према томе како се оне морају односити према задацима Србије и Србија према њима, ако хоће своје задатке да постигне.

По замишљају свом и по вези у којој писац гледа српско питање, брошура г. Пироћанца очевидно је један важан и значајан прилог нашој сиромашној политичкој литератури. Она наше народно питање уноси у склоп опште јевропске политике и посматра га са ширега гледишта, са којега се оно и мора посматрати, ако се хоће да се оно добро разуме и да се у њему види све што треба видети.

Кратко изложена суштина мисли г. Пироћанчеве у овоме је: јевропско источно питање обухвата положај и однос народа који састављају турску царевину у Јевропи и хабзбуршку монархију, с младим новим државама на балканском полуострву: Србијом, Румунијом, Грчком и Црном Гором. Према том питању стоје као силе, од којих његово решење зависи: Јевропа, у коју писац рачуна све државе осим Турске, Русије, Аустро-Угарске и балканских народа. Према положају које те државе заузимљу међусобно и по већ извршеним народним задацима он их зове конзервативнима. За тим долазе са засебним интересима: Турска, Аустро-Угарска и Русија, од којих писац сматра Турску и Русију као државе стране Јевропи и њеној култури, док Аустро-Угарску, и ако издваја као засебно заинтересовану државу у овом питању, ипак је рачуна по својој „култури“ као јевропску државу. Балкански народи и државе долазе опет као засебан чинилац о чијој судбини се у том питању и ради, а њима писац, како рекосмо, у том погледу прибраја и народе аустро-угарске монархије који такође теже за одржањем и развитком своје народне индивидуалности.

У чем су засебни интереси Турске лако је погодити. Решење питања је директно противу ње управљено, и она има томе природно да се оппре, ма да је ту реч само о њеним јевропским провинцијама.

Засебни интереси Аустро-Угарске су у неколико исто такви, јер и она је склопљена из разних народа који теже свом ослобођењу, а она се томе све досад опирала и још тежила да своје државно шаренило умножи новим провинцијама туђих народности, те да се и сама јави као наследник Турске. Али како је она по култури својој јевропска држава, и како она већ својим досадашњим развитком показује знатно прилагођавање новим струјама и потребама, те улази у погодбе са својим народима, с њом се мора друкче рачунати но с Турском. Ње не мора нестати, она се може преобразити, и тако преображена може још извршити мисију да у једној великој федерацији споји и све балканске народе на основи народне равноправности и осигурања народне индивидуалности свима њима. Хоће ли то Аустрија, или боље рећи њена династија, хтети и моћи да изврши, то је, разуме се, питање: али, по мишљењу писца, толико као извесно стоји: да она стоји пред алтернативом или тај преображај да изврши, или да — пропадне, као и Турска. Писац држи да би такав један преображај и Јевропа помагала и на руку му ишла, при чем он, наравно, претпоставља јединство Јевропе, које је сад поремећено поделом у два табора: Тројним Савезом и Француско-Руском алијанцијом, због елзаско-лотринског питања. Али он не

мисли да је та подела трајна и верује да ће Француска и Немачка саме скинути то питање с дневног реда, пошто налази да је Француској место у групи конзервативних јевропских држава. За тај задатак, а и у свом сопственом интересу, писац мисли да је Јевропа позвана и пољско питање да реши: успостављањем Пољске Државе, без сумње у границама пољске народности, премда писац о томе ништа ближе не казује, што је требало кад се зна да је некадашња пољска држава захватала много више но што је народност пољска досезала. На тај начин писац мисли, да би Јевропа добила и један бедем према Русији и њеном продирању у Јевропу.

Засебни интереси Русије, коју писац мисли да може не рачунати у јевропску државу и која је по њему страна јевропској култури, у томе су, што она не само тежи да дође до Цариграда и онолико земље око њега колико је потребно да га може држати, него тежи још и да облада целим балканским полуострвом, па да уз то још у своју државну заједницу увуче и аустро-угарске Словене! Писац држи да се тој тежњи руској мора противити Јевропа, једно за то што би се на тај начин знатно пореметила равнотежа политичка, која није само празна реч, него важан фактор политички, а друго за то што јој од Русије прети опасност за њену културу, од које је руска различна и њој страна. То је и разлог, по мишљењу писца, што Јевропа гледа друкчим очима на засебне интересе Аустро-Угарске и није им толико непријатељска.

Са таквим чињеницама имају да рачунају балкански народи, а према томе и своју политику да подешавају. Оне их упућују на заједницу и заједнички рад, и у колико су они подобнији за самосталан живот и за једну јаку заједницу у толико ће Јевропа бити њима наклоњенија, јер је то у њеном интересу према плановима и тежњама руским.

Српска политика, по мишљењу писца, рачунала је још од почетка стварања нове државе с тим чињеницама у већој или мањој мери. Њен задатак да прикупи све народне елементе у једну целину и тиме ојача Србију и њену народну самосталност осигура, она је држала пред очима кад јаче кад слабије, кад јасније кад мутније. За време друге владе кнеза Михаила она је најјаче и најјасније избила на видик и добила одређен практичан облик. Српска политика може и мора бити самостална, и она увек мора да рачуна са овим чињеницама у главном: Русија Аустрија, Западна Јевропа и балкански народи. Политика кнеза Михаила рачунала је са свима тим чињеницама и највидније истакла мисао народног уједињења: Босне, Херцеговине, Црне Горе, Старе Србије и дела Македоније у једну народну државу, која би у друштву с уједињеном Грчком и ослобођеном Бугарском остварила сан балканских народа!

Смрћу кнеза Михаила спољна политика Србије слаби и окреће другим путем. Она више не рачуна ни на балканске народе ни на западну Јевропу. Она је остала усамљена, и у таком положају између супарничке руске и аустриске политике она је неизбежно морала попуштати

утицају час једне час друге од ове две државе. Време до 1876. године прелази само овом кратком карактеристиком, додајући да је Србија од тога часа, тј. од смрти кнеза Михаила пренела све тежиште рада свога на унутрашњи рад. „Нов устав, — који је намесништво земљи дало и позвало народ да у законодавству редовно суделује, имао је да накнади нерад који је на пољу спољне политике наступио.“ На рату од 1876 године писац се задржава мало више и сматра га као „једину судбоносну и непоправљиву погрешку спољне политике Србије“ у нашој новој историји. „Губитком Босне и Херцеговине и отварањем пута Аустрији на Солун, Србији су одузети сви услови и економни и политички за самосталан народни живот. Између Аустрије у Босни и Херцеговини и Бугарске у границама које су на свима странама загрозиле српском живљу, будућност је њена дошла у питање“.

Тим ратом, који је Србија предузела, по мишљењу пишчеву, као авангарда руска у пркос свима званичним тврђењима руским, њен је међународни положај погоршан и отежан. И они који су га саветовали и повели у толико су одговорнији, што су могли знати за времена да ће последица његова бити заузеће Босне и Херцеговине од стране Аустрије по погодби у Рајхштату. По мишљењу писца до рата између Русије и Турске 1877. дошло би и без учешћа Србије, само што би Србија тада прошла с мање жртава и не би сама радила на упропашћењу своје народне будућности.

Исто тако писац осуђује и рат од 1885. године, „који је олако жртвовао велику међународну политику балканских народа раздраженим осећајима, које је Бугарска још раније, својим неправилним и непажљивим радом према Србији била изазвала, моменталном узбуђењу и владада некаквим целима које није лако умотрити, а што је најгоре он је поред тога тако вођен да је Србији само пораз и понижење донео“.

За отежани и погоршани међународни положај Србије писац баца одговорност у неколико на саму Србију у неколико на прилике које нису од ње зависиле. Поред већ реченога он налази да је Србија погрешила што је прерано сав свој рад посветила искључно унутарњем стању земље, јер тај рад у главном није одговорио надама које су се на њ полагале, и што је своју спољну политику, колико ју је имала, оставила случајностима, те се тако могло десити да се и 1876 и 1885. пристало на неразмишљене и несрачунане ратове: као год што се знало пред први рат да је Босна и Херцеговина Аустрији намењена, тако се исто знало и пред други рат да је између Аустрије, Немачке, Русије и Италије углављено: да граница између Србије и Бугарске остаје иста на ма какав исход рату био.

Своје резоновање на крају, своди писац на то: да је погрешна унутрашња политика, која је тежиште власти пренела на масу народа, која није спремна да руководи државне послове, скренула са правог пута и њену спољну политику, ма да писац раније признаје да је многим болесним појавама у нас крив и наш тежак међународни поло-

жај. С тога, по његову мишљењу, ваља из основа поправити наше унутрашње политичко стање, да би се на прави пут вратила наша међународна политика. У колико од Србије зависи први услов за њено народно уједињење, тај је, да се она као држава савесно управља и да буде добро уређена. Политичким установама треба прибавити потребне сталности, и на потребе државне: правду, финансије, војску, администрацију, трговину гледати с тачке земаљских а не партиских интереса. На место раслабљености ојачање унутра, на место шовинизма широк поглед на питања јевропског истока и на заједнички рад са јужним Словенима и балканским народима — то су први услови за успех у нашој спољној политици и за наше народно уједињење. — Од спремних и интелигентних људи, којих има у свима партијама, зависи данас судбина ове земље. Интелигенција је дужна да подигне значај знању и раду и да заузме место које јој у држави припада Тиме ће се побољшати и наши међународни односи. То је пут да се политичко стање у нашој земљи доведе у ред, а да се с политичким установама не удари натраг. Не могне ли интелигенција извршити тај задатак — њега ће морати извршити апсолутизам.

* * *

То је, у кратко изложена, садржина г. Пироћанчеве брошуре и ми смо се на том излагању нешто дуже задржали још и с тога што поред мисли које не можемо делити има доста мисли с којима се ми потпуно слажемо и о којима вреди да и млађа и старија интелигенција наша добро промисли. А она је, право вели г. Пироћанац, до сад била *малодушна* и не на висини свога позива и задатка. Треба јој се пренути и ситуацији мушки у очи загледати — и сад, кад ове редове пишемо, у много јачој мери но онда кад је г. Пироћанац оне своје мисли стављао на артију.

Да видимо сад шта нам г. Incognitus на ова разлагања вели и како се он према овим мислима односи.

Критика, права, озбиљна и објективна критика, треба пре свега да уочи и изнесе мисао писчеву и њену целу садржину, па да онда писчевим мислима стави на супрот своје, да уђе у разлоге против оних и разлоге за своје мисли.

На жалост г. Incognitus није тако урадио. Он је био једностран и жучан више него што сме бити. И ако бисмо и сами хтели стати на субјективно гледиште, ми бисмо имали више основа и разлога од г. Incognitus-а да многи прекор г. Пироћанца стању ствари, насталом од устава новог 1888. године, одбијемо доскоком и противним прекором: али држимо да од тога сама ствар не добија ништа, и да ћемо се тако вечито кретати у „рђавом кругу“, на штету и свију нас и земље.

Држећи да је цела ствар у томе — или чинећи се да тако држи и мисли — да је г. Пироћанац у својој књизи ломио копље за Аустрију, непознати писац узео је на се задатак да ломи своје копље за Русију.

И цела његова критика, у суштини својој, своди се на то да докаже: како је мисао г. Пироћанца о преображају Аустрије на федеративној основи и ширењу њену и на околне народе нетачна и неоснована, а с друге стране да обори нека његова тврђења односно Русије, њених односа према Јевропи и њене источне политике. Све друго је непознати писац оставио нетакнуто и недирнуто па чак и оно где је он нарочито био позван да брани или бар објасни — политику Србије после 1868. године.

О главној ствари, о међународном положају Србије и њеној спољној политици каква је била и каква треба да је, он није говорио скоро ништа и за то је његова критика без правога значаја и без веће користи, ма да је он на њу утрошио прилично мастила и артије.

У онолико у колико је писац ушао у критику он је, по нашем мишљењу, доста успешно војевао против извесних погледа г. Пироћанчевих, који се тичу Аустрије и Русије, и ако је и сам у том исказивао мисли које не могу издржати критику.

Ми не верујемо у могућност онакога преображаја Аустрије, какав г. Пироћанац замишља, а да она опет остане — *Аустрија.* У осталом какав ће облик она некад добити, то је ствар будућности, о којој је рано говорити а, што је главно, о којој није ни потребно говорити и претресати па да се нађу и виде путови којима ми треба да идемо. Слажемо се у томе сви, да Србија треба народно да се уједини и своју народну самосталност да осигура. Слажемо се и у томе, да Аустрија оваква каква је данас јесте препрека и сметња томе. Г. Пироћанац само налази, да ми треба с народима који су око нас, не искључујући ни оне у Аустрији, више заједнице да имамо и око себе више да гледамо. Од тога, што он верује у онакав преображај Аустрије, његови народни идеали нису друкчији од наших, у колико су они у књизи му изражени.

Али по ономе како он гледа на будућност Аустрије и на будућност Русије и њене тежње чини се, доиста, као да он јако страхује од Русије и да се мање боји од Аустрије. И ако тако мишљење не би било изазвано, донекле, самом нашом једностраном и погрешном политиком спољном после 1868. године, као што се нама чини да јесте, онда је такво мишљење по нашем схватању погрешно. Ми пре свега налазимо да г. Пироћанац погрешно схвата тежње Русије и њене односе и према истоку и према Јевропи. Друго, ми мислимо да наше погрешке у спољној политици не долазе отуда што се она ослањала „искључно“ на Русију, но отуда што ми сами нисмо радили ни политике какве, у истини, имали. Ма који и ма какав наслон већ претпоставља да има нешто што наслањати треба, а ми то нешто нисмо имали, тј. нисмо имали никакве политике, ни онда кад смо се „наслањали“ на Русију, ни онда кад смо се „наслањали“ на Аустрију. Чини се као да смо ми остављали да други за нас раде и мисле, и онда није чудо што смо и велика разочарања имали и доживели. Ми се нисмо наслањали, ми смо хтели да

нас други носе, па смо тако и радили. У том погледу је врло поучна паралела између држања Русије за друге владе Кнеза Михаила према Србији и њенога држања према Србији — 1876. и 1877. године. Оно је знатно различно али нам о тој разлици не дају обавештења ни г. Пироћанац ни г. Incognitus. Исто тако држимо да погрешке у нашој спољној политици не долазе од погрешака наше унутрашње политике у том смислу, што је она пренела тежиште власти у руке народа. Сам г. Пироћанац је врло лепо у другој својој брошури рекао, да за напуштање или скретање политике наше после 1868. године није крив устав од 1869. године, као што није крив ни народ за рат 1885. године. Значајно је, и то треба добро запамтити, а што мора и г. Пироћанац знати, да је рату од 1885. године очевидно било противно цело јавно мњење Србије и сви озбиљни политичари без разлике странака. И он је опет био! Где му може бити кривице до преноса тежишта власти у руке народа, којега, у осталом, по уставу од 1869. није у истини ни било?! А рат од 1876. године? — рећи ће нам се можда. И ту је, у истини решавао неко са свим други, а не народ. Вођ ондашње опозиције која је била regirungsfähig, изашао је с паролом рата тако, да кад се после званично о том имало решити, он је већ био везан. Ми млађи, руковођени осећајима и непосвећени у високу политику, истина смо били за рат, али извесно нико озбиљан не може тврдити да смо га ми коме могли натурити. Ни ту, дакле, тежиште власти народне није криво, јер је оно и тада у ствари било онде, где су „три четвртине власти“ биле, а то је у егзекутиви.

Кад је тежиште власти знатно скренуло на народну страну, ако што у спољној политици Србије није поправљено за цело није ништа погоршано. И војна снага Србије почела се дизати, и њена финансиска опорављати, и средства за националне задатке повећавати. Од тада се датира и систематски рад око бриге за наше сународнике у Турској, тада су чињени покушаји и за зближење с Бугарском, тада су настављане јаче везе с Румунијом и тада су се почели поправљати односи с Црном Гором. То су факта непоречна, а да је Србија и у угледу свом у Српству почела добијати и скакати ми смемо позитивно тврдити без бојазни да ће нам ко то моћи озбиљно оспорити. Наслон на Русију свему томе ништа није сметао. А ону страначку борбу, коју г. Пироћанац жали и на коју прекоре баца, а о којој и сами мислимо тако исто, није произвело ново стање, но, ако ћемо да будемо искрени и беспристрасни те да признамо, они елементи који су се и дотле опирали на живот и смрт да оно не дође. Не мислимо овде ослобађати једнога дела кривице и нас млађе за то, али је по нашем уверењу несумњиво да је корен злу онамо где рекосмо. Да су старији били како ваља, с млађима се могло радити и озбиљно и сложно. Нека се сети г. Пироћанац онога што је, у том погледу, рекао у другој својој брошури, па ће ствар на мах бити јаснија. Истина то Incognitus не признаје и шаље замерке г

Пироћанцу за то, али је то ипак истина, и непознати писац само показује како не гледа ствар објективно кад то пориче. Нека старији, ако се дотле узвисити могу, искрено загледају у своје погрешке, и нека без предрасуда пруже руку млађима, па ће видети како се може и много и успешно с њима радити и урадити. Нигде ваљада старија генерација није с тако мало контакта према млађој, и нигде није она тако одвојена од млађе, као у нас у Србији. То је штетно и за једну и за другу, а у првом реду за земљу. У другом свету млађи се прибирају, упућују, подстичу, искуством старијих богате искреним старањем саме старије генерације. У нас се на њу гледа само као на конкурента, коме треба што дуже времена оставити да чека и кога треба нагнати да „слуша старије" без поговора, а ако он то неће онда га на то треба натерати чак и ступањем у савезе и договоре с непријатељем заједничким, и старије и млађе генерације, с непријатељем коме је девиза да нико не остане частан и вићен како би се боље влада над свима осигурала зарад личних прохтева или рђаво схваћених породичних интереса.....

Да се вратимо сад мало у назад и да узмемо у оцену мишљење писчево о Русији.

Писац поставља противност између Јевропе и Русије тако да изгледа Русија као какав Тамерлан од кога се Јевропа једнако мора чувати и којега она може жртвом бити; противност се та представља као квалитативна, а не само као квантитативна; налазе се две разне културе, које су једна другој стране, и од које једна мора угинути ако друга победи. Русија се износи као завојевач света, који из те завојевачке тежње тежи не само Цариграду, но и завојевању целог балканскога полуострва, па и крајева који улазе у састав Аустро-Угарске. При том се признаје да је Русија млада и бујна држава, која је већ до сад врло много напредовала и која и данас јури напред, али је ипак у култури толико заостала да Јевропу не може стићи. За то је њена победа опасна за Јевропу, јер она може поништити јевропску културу. И за то се Јевропа мора свим силама борити против планова и тежњи Русије. За то и ми морамо бити врло смотрени, и више се наслањати на запад, како по наличности културе тако и по опасности која нам прети од коначне победе руских тежња.

Језгра овога мишљења врло је стара. И оно је, по нашем мишљењу, код нас импортирано, као и много што шта друго. На западу се о Русији одиста у главном овако мисли. Али је врло значајно да то мишљење слаби сваки дан и да је оно до данас претрпело многе фазе, које иду паралелно с једне стране с ближим и јачим познавањем Русије и њеним напредовањем, а с друге стране с јачањем увиђаја у оне узроке који Русију гоне — на југоисток. Кад се анализиу постанак и разлози овога мишљења, онда ће се видети да су му ово главни делови и потпорњи: напредна и слободоумна струја у Јевропи боји се и зазире од Русије за то, што у њој види заступника и главну силу реакције, која се као таква већ и јављала нарочито у 1848. години; друга

струја коју представљају нарочито Енглеска и Аустрија, и око којих се групишу сви на које они могу утицаја имати, боји се Русије из са свим других разлога: што им се интереси државни сукобљавају на истоку и југоистоку, који су горе природе но што су руски. Енглеска хоће да чува стара завојевања и помало тражи нова (види Кипар, Јегипат), а Аустрија одржава немачку и немачко-маџарску владу над Словенима и Румунима, тежећи да је још прошири новим завојевањима на Балкану, где је већ стала ногом, окупацијом Босне и Херцеговине, одакле не само да се није рада мицати него погледа и даље на југ — на Солун.

Како данас стоје ствари у Јевропи између оних који владају и оних којима се влада, и како социјал-демократска странка, самим природним развојем „културе јевропске", све већега маха узима у свим јевропским земљама, извесно је да ће државе јевропске поред све анимозности према Русији ипак једнако с њом добро бити баш за то, што се надају да им она може требати за борбу код њихове куће. То је главни разлог што су све социјалисте против Русије.

С друге стране све више у јевропском јавном мишљењу, па и код дипломатије, осваја земљиште мисао: да Русију на југ, к Цариграду и Средиземном Мору не гони проста освајачка тежња, него једна велика природно-економска потреба, која има свој разлог у самом географском положају Русије. Затворена са свију страна, она нема слободнога изласка на море: на северозападу и југу она има два мала, *затворена* мора, на северу и истоку она не може на широко море од леда. Са свим је природно да она за своју трговину и за своју индустрију која се већ почиње знатније и бржим корацима развијати тражи отворене слободне путове. Она Русију гони и да на Тихом Океану тражи удобно пристаниште, слободно од леда у свако доба године, и да се примиче Персиском Заливу и да баца погледе на Цариград и Средиземно Море. Сибирска железница, поред осталога, има свој разлог у тој тежњи. И примицање Русије к Индији има, по нашем схватању, поглавито тај задатак: да Енглеску, која се највише и поглавито опире изласку Русије на Средиземно Море, бојећи се за суецки канал који јој осигурава пут у Индију, принуди на погодбу и попуштање. У овој тежњи руској, поред верских симпатија, лежи и разлог за њено интересовање — Абисинијом.

И у колико се у Јевропи више с том мишљу мире, у толико је и Русија све јасније и сама износи. Док је била слабија она ју је мање на видик износила па и прикривала. Сад она отвореније с њом излази. И у Јевропи сад већ смишљају како се та природна тежња Русије може задовољити а да се опет равнотежа јевропска не поремети и интереси других држава знатно не оштете, изузимајући наравно Турске, па, донекле, и Аустрије. Није давно било кад се и у енглеској и у немачкој штампи изнело на тапет питање — о отварању Дарданела Русији. Енглези до скора нису то могли преко језика претурити, а сад већ пишу

да нема оне старе опасности за сујецки канал и да је он у многоме изгубио своју важност.

Како се правилно почиње схватати и по важности ценити ова тежња Русије да изађе на Средиземно Море, може послужити за пример и најновија брошура Рихарда Маха о Македонском Питању. Она је израз кругова који нимало нису Русији наклоњени, а штампана је *у Бечу*. Ево шта се вели у тој брошури на стр. 33—34: „У току векова јевропске државе су се поделиле у два логора од којих један стоји на земљишту да Турску одржи, а други да је сруши. Готово периодично су руске војске Дунав прелазиле да владу полумесеца сломе, и исто тако често су се Турској пријатељске државе старале да јој помогну или бар дипломатским путем, ослањајући се на мобилисану војску и флоту, повољније погодбе мира за њу издејствују. Снага која Русију на југ гони непрестано делује. Огромна царевина, која половине два дела света својима зове, страда од свог географског положаја. Кад би северни пол био извор топлоте а ледено море пуно паробродских путева и удобних пристаништа, онда би веза између благословених обала и плодних северних земаља била обезбеђена и на северном полу развијао би се бујан живот. Али пол лежи у леду и снегу, пловидба је и најемелијима немогућна и прибрежне земље севера остаће увек пусте. Географски разлози гоне Русију на југ. Тамо је Средиземно Море са својим пристаништима и природним местима за стоваришта, одакле води поморски пут за источне обале велике царевине....“

И савез руско-француски има као разлог у основи својој ову тежњу руску. Дуго пријатељевање Русије и Пруске оснива се на нади да Русија нађе у Пруској пријатеља за то. Кад је Немачка окренула леђа, онда је Француска била ту, која је за то имала и свога непосреднога интереса после рата од 1870. године. И ако многи мисле да је овај савез привремене природе и да се држи само Елзасом и Лотрингијом чиј би повраћај савез покварио, нама се чини да савез руско-француски има ширу подлогу и да он има јачега изгледа на дуго трајање него што се чини. Интереси Русије и Француске нигде се не сукобљавају озбиљно, они могу ићи паралелно. Француска има своје рачуне не само с Немачком него и с Енглеском, па и — с Италијом. Русија јој нигде не смета. Не треба заборавити да је још генијални Палмерстон савез овај предвиђао, од њега страховао и поглавито радио да га спречи: он изриком каже да су то две земље чији се интереси не сукобљавају нигде и да је савез између њих природан. Савез француско-енглески у кримском рату био је само плод веште енглеске политике у чије је замке Наполеонова Француска пала — из династичких обзира....

Набацивати Русији, мимо ове природне тежње која је озбиљна и с којом се мора рачунати, и ту тежњу да освоји цео Балкан па и крајеве аустро-угарске зарад некога панславизма — то је, чини нам се, неозбиљно, јер је неприродно. Нити су масе неруских Словена од тако мекога воска да се могу месити како се жели, нити једна озбиљна др-

жава може стављати себи такав задатак: јер и Русија рачуна с интересима других држава и — равнотежом јевропском. Бојазан од тога, дакле, празна је. Ни историја других раса не даје потврде за вероватност такога посла: ни Немци, ни Романи нису дошли ни до пангерманизма ни до панроманизма. И Чеси, и Пољаци, и Срби и Хрвати, и Бугари имају своју историју, своје литературе, своје традиције, своја народна обележја, која се не могу уништавати. Што се тиче културе руске, која је тобож страна јевропској, и од које би се чак и ми, поред Јевропе, имали бојати, то је такође једна фраза, скројена на западу противу Русије, а у којој нема нимало истине.

Руска култура се од јевропске разликује само ступњем, а никако квалитетом, неким нарочитим особинама који би јој давали неки оделити тип. О том се *донекле* могло још говорити док је у Русији био средњевековни систем али њега је нестало: њега је уништила француска револуција, и то само петнаест година после његова уништења у Немачкој. Економски развитак Русије иде истим путем којим је ишао и јевропски. И он иде у толико брже у колико фазе развитка његова морају бити краће с тога, што се он не развија и не иде самоникло него прима и готове ресултате јевропскога развитка. Капитализам руски напредује бујно, а с њим заједно и неизбежни му пратилац — раднички пролетаријат. Русија већ има око милијун фабричких радника, који не морају да чекају онолико колико њихова браћа у Енглеској, Француској, Белгији и Немачкој на — заштитно законодавство. Они га већ донекле имају. На извесном ступњу овај процес развитка донеће и нове политичке форме, онако исто као што је и у Јевропи донео. И то по свој прилици неће бити далеко. Излазак Русије на море тај би развитак само још убрзао. И Јевропа има добра рачуна да тај развитак помаже и убрзава. Русија сама иде стопама Јевропе, и то чине и славенофили исто онако као и западњаци поред свих њихових разлика, којима је основни, прави разлог, само у томе: што су Немци захватили били скоро сву управу у Русији, па се, против тога, природно дигао отпор, који је добио формалан израз у Словенофилству. Она, дакле, не само да није против јевропске културе, него је сваки дан прима и присваја. Копита козачких коња јевропска се култура ни најмање нема бојати. Њих се, највише, могу бојати — маџарски и бечки јевреји, а можда и немгански Маџари и бечки Немци.

Ми, пак, на Балкану, а нарочито ми Срби, имамо се у толико мање бојати руске културе, што је пре свега она новија и млађа, па према томе и мање снажна, друго што је даља, и треће што смо ми као народ ојачали доста те имамо и своје традиције, и своју историју, и своју литературу и народну свест у приличној мери развијену, — баш и кад бисмо претпоставили да ће Руси желети стопити нас у себе. Мимо то ни начини ширења руске културе нису онакви какви су нпр. немачки, од чије се културе ми имамо више бојати још и због много веће бли-

зине. Опасност нама прети, у националном погледу, од Немаца и Аустро-Угарске, као немачко-маџарске државе, у првом реду и највише.

И докле год та опасност траје ми смо природно упућени тражити наслона на оне који и сами интереса имају ширење и јачање те нама опасне силе спречавати, у колико ми не можемо наћи сами у себи и око себе за то довољно отпорне снаге.

* * *

Да сведемо сад ова разлагања и покушамо одговорити сами на оно на што није хтео одговорити г. Incognitus, па онда да видимо у колико се то слаже или не слаже с оним што износи и предлаже г. Пироћанац.

Имамо, дакле, ове чињенице: балканске народе, и оне под Аустро-Угарском, који желе ослобођења и осигурања своје народне индивидуалности, имамо Јевропу, имамо Аустрију, Русију и Турску.

Очевидно је да српска спољна политика, којој је сталан задатак прикупити растурене делове племена српскога и уједињењем осигурати народну самосталност и развитак његов, мора рачунати са свима овим елементима. Она, пре свега, према свом задатку, мора увек добро распознавати који и у коликој мери од оних елемената имају једнаке интересе са задацима српске спољне политике, а који и у колико не; она мора тачно познавати и међусобне односе тих елемената и њихов однос према задацима њеним. При том не сме губити из вида, да се ти односи временом мењају и да и сами интереси међусобним утицањем могу извесне промене да претрпе, те се према томе и политика у даном тренутку има да управља.

Јасно је да су интереси балканских народа у главном истоветни и да њихова заједница може циљу њихову само да помогне. За то је прва потреба неговати што чвршће свезе између њих и споразумети се о заједничкој радњи, која има задатак слободу и самосталност њихову да обезбеди. Њима свима ваља рачунати са сталном тежњом Русије да изађе на Средиземно Море, а исто тако и с елементима који се томе противе. Тој тежњи биле би противне Јевропа и Аустрија, и, наравно, Турска. Кад оставимо, за часак, Турску на страну, онда нам остају Јевропа и Аустрија. Како се и на који начин ове две силе противе оној тежњи Русије? За сада, и до сада, очигледно одржавањем Турске и пусирањем Аустрије од стране Јевропе на југ. Јасно је да је и једно и друго противно нашим интересима и интересима свих балканских народа. Јасно је и то да је одржавање и помагање Аустро-Угарске противно интересима свих њених народа осим Немаца и Маџара, као што је очигледно и да овако народносним склопом шарене државе, какве су Аустрија и Турска, спречавају не само развитак народа својих но и општи културни напредак. Са тога гледишта оне су најреакционарније земље. Од тога је лек само или пуна равноправност њихових народа у тим склоповима, или распад тих држава. Прво је, како смо раније рекли, мало вероватно, бар за сад и за скору будућност. Јевропа се изменила и — поделила. У њој су три јака и снажна фа-

втора: Енглеска, сама за себе, Тројни Савез и савез Француско-Руски. У питању јевропскога истока Енглеска као да почиње попуштати од свога старог принципа да пошто по то одржи Турску, она је на путу погађања с Русијом. она предвиђа да Русију не може до краја задржавати од изласка на море. Русија и Француска иду заједно и, како изгледа. дуго ће заједно ићи. Русија. дакле, има већ једног јаког савезника који јој је сигуран. Тројни савез још остаје: он мора подржавати Аустрију, а у колико би ту поремећај настао. он би био у корист Русије према којој Немачка има много разлога бити штедљива и наклона — докле год траје француско-руски савез. Према томе излази да изгледи за тежњу Русије нису неповољни и да према њој не стоји Јевропа једноставна као некада. Треба ли ми томе да се опиремо. и, ако треба. с ким?

Ни интереси Србије ни интереси других балканских народа нису тим ни најмање угрожени ни сада ни још за дуго — баш и да претпоставимо да то негда може бити. Међу тим извођење те тежње нама може бити корисно. јер је оно скопчано с ослобођењем балканских народа из стања у коме су сад. Противљење њима могло би бити само с Аустријом и односно Тројним Савезом. Мислимо да је јасно да ми то не можемо и не смемо чинити, прво за то што је Аустро-Угарска у Босни и Херцеговини, друго за то што онда може настати опасност да се — Аустрија и Русија погоде! Управ то је, по нашем схватању, најгоре и најопасније — погодба између Русије и Аустрије на Балкану. Сва Јевропа, осим Аустрије, има рачуна да балкански народи буду слободни и самостални. Томе није и не може бити противна ни Русија. јер то оној њеној тежњи нимало не смета, а и после су јој они бедем против навале запада. као што су они и западу бедем противу навале руске, ако би такве доцније било

Према оваквим перспективама заједница и слога балканских народа препоручује се са сваке стране: она је и у њихову интересу, и у интересу Јевропе а и у интересу — Русије. Једина је Аустро-Угарска, која то не може желети — докле год је оваква каква је данас. Историја Србије за последњих тридесет година. и односи Србије и Бугарске, то потврђују несумњиво. Према томе то треба да буде и полазна тачка српске спољне политике. Ми, па и други балкански народи, не смемо ни Јевропи стварати уверење, да смо „припипетље" Русије. ни Русији да смо припипетље Аустрије или Запада. Ми морамо јасно увек казивати и радити: да хоћемо народну самосталност и слободу коју не желимо никоме предавати на милост и не милост. Ко нам у том помаже добро нам је дошао и хвала му, ко нам одмаже не можемо му бити пријатељи. А наша народна самосталност не мора да се огледа ни у Душановом ни у Симеуновом царству: она може, па и мора, тражити и смерније и нове облике, који опет за то могу бити и солидни и довољни. Наше је и наше мора бити да тражимо и нађемо: чији су

интереси с нашима једнаки или паралелни, па с њима и да идемо. Свака разумна политика тако ради, па тако и ми морамо радити.

Толико, у колико се тиче онога од чега зависи српска спољна политика мимо Србије. Из овога се види у колико се ова разлагања разликују од оних која је изнео г. Пироћанац: она се поглавито тичу планова и тежња руске политике и њених односа према нашим задацима као и гледишта на Аустро-Угарску и њене односе према истоку: донекле је разлика и у схватању јевропскога општег положаја. Заједничка радња с балканским народима, а у првом реду Србије и Бугарске, и потреба рачунати с интересима и Јевропе, и Аустрије, и Русије, и у нас је исто тако важан елеменат као и у г. Пироћанца. Разлика је у схватању ових интереса.

Колико до Србије стоји она, поред свег реченога, и да би то све радити *могла*, мора се прво постарати „да буде добро и савесно управљана", да своје унутрашње односе консолидује и да на свом земљишту развија што већи и солиднији привредни и културни рад: она мора добро пазити на све оно што њен углед и њену снагу диже и јача, а избегавати све оно што јој углед и снагу поткопава и руши. На којој основи све то треба да буде, досадашњи развитак Србије доста јасно указује: она не може и не сме натраг од слободних политичких установа, које њеној спољној политици не само ништа неће сметати, него ће јој још и знатно помагати, ако само њена интелигенција појми како ваља свој задатак и ако се с места које представља сувереенство државно увек пред очима има оно што је задатак Србије и њене спољне политике. Од овога последњег, нарочито у земљама малим и у овако тешком међународном положају, врло много зависи и како ће се унутрашњи живот кретати и колико се и унутра и споља може радити. А за то је потребно не толико велике памети колико велике карактерности и великога родољубља. Кратка периода друге владе Кнеза Михаила то јасно показује. Пример Румуније то још више утврђује. А и један и други пример, поред осталих, сведоче колико много истине има у оној речи великога Гете-а: Ferara ward durch seinen Fürsten gross!

Сређивање наших унутрашњих односа и прилика је први корак који Србија има да учини и за поправку своје спољне политике и свог спољног угледа. То је врло добро уочио и г. Пироћанац, и с том напоменом нека је завршен и овај реферат, који је испао можда дужи но што треба. Важност теме, о којој нам ваља често и озбиљно мислити, надамо се извиниће нас за то и онда, ако се нађе да нисмо свуда погодили — што у овако крупним и заплетеним питањима није ништа тако необично.

Што више о том будемо мислили, и што се више мишљења чује која у том истину траже, пре ће се и сигурније до истине и правилнога схватања доћи. За то је добро што је и г. Incognitus ово питање поново кренуо, макар и онако незгодно и једнострано. Можда ће он, и

првом и другом половином своје брошуре, покренути, поред нас, и још кога да о овим питањима проговори: а ако би она била повод да на бину изађу, и за једну и за другу ствар, и оба јунака: г. Ј. Ристић и г. М. Пироћанац, са својим мислима или новим објашњењима, онда би корист од ње била у том неоспорна.

С. М. П.

Издања Српске Књижевне Задруге за 1894.

II.

Антологија Дубровачке Лирике, ако и није најзанимљивије, свакојако је најзнаменитије дело, које је Српска Књижевна Задруга подарила својим члановима у 1894 години. Ми се и иначе не можемо похвалити, да знамо добро своју старину, а из књижевне старине, нема сумње, најмање нам је позната дубровачко-далматинска поезија. То нам незнање ни мало не смета да о њој, кад се случајно каквом било поводом поведе реч, одушевљено говоримо, разуме се, само у општим фразама, које страшно заударају на површност. Ми осећамо да нам је дужност одушевљавати се дубровачко-далматинским песницима, па се опет за то мало старамо проучити им дела и видети, шта је то у њима што вреди да се зна и упамти. Чак и они којима је то посао као да нису показивали много воље, да се, по делима која јој чине садржину, упознају са овим одсеком књижевне нам старине. Па ни по нашим средњим школама до скора није било боље: све знање, које су ученици износили, сводило се на неколико библиографско-биографских података о најважнијим представницима дубровачко далматинске поезије. И зар је онда чудо, што до скора не имадосмо ћирилицом штампано ни једно дело из овога периода наше књижевности?

Прослава тристагодишњице Гундулићеве, коју је приредила великошколска омладина пре неколико година, пробудила је више интересовања за дела дубровачких песника и од тога се тек доба почиње и у нас *по нешто* радити, да се они боље упознају. То је истина мало, али тек опет обележава као неки преокрет на боље. Ако не што више, сад бар имамо ћирилицом штампана од Гундулићевих дела: *Османа* у издању пок. Ј. Бошковића и *Дубравку* у издању г. П. Марковића. Осим овога, наш вредни професор г. Ж. Поповић дао је у својим *Примерима из српске литературе*, који су, хвала Богу, дочекали и друго издање, доста места огледима бољих производа из дубровачко-далматинске поезије, те је тим у неколико побољшано изучавање овога одсека књижевности у нашим средњим школама. Ако не узмемо на ум што се, овда онда, писало по нашим новинама, то је све што је до данас урађено, да се у источном делу нашега народа пробуди мар за поезију, која је у Дубровнику цветала, кад је српски народ по осталим крајевима, живећи у ропству, свој дух крепио, да у не-

срећи не подлегне, песмама, у којима је овековечио своје тежње и идеале оличене у омиљеним му јунацима. Чудна доиста игра судбине! Као да је само провиђење овим контрастом хтело да нам постави питање: какви ли би тек песнички производи *могли* нићи у нашем народу, да су се неком срећом стекле прилике, које би омогућиле спајање народнога духа са инспирацијом наших дубровачких песника? А ми пред овим отвореним питањем стојимо, не показујући, колико би требало, воље да на њ одговоримо, и ако слутимо да би се одговором имали рашта поносити. Покрај свих својих недостатака дубровачки песници могу стати напоредо са савременим песницима најобразованијих народа, а Дубровник је, ваља имати на уму, био у то доба *једино* место, у коме је било погодаба, да Срби покажу своју подобност за културан рад. И зар тај факат не даје дубровачкој песничкој књижевности велики значај, због којега би она заслуживала више пажње од наше стране? И зар немамо, имајући њега у виду, права, што *Антологију Дубровач. Лирике* сматрамо као најзнаменитије дело у низу Издања Српске Књижевне Задруге за 1894 годину? Она ће, уверени смо, јаче подстаћи жељу да се упознајемо са књижевношћу старих Дубровчана, и ако је њоме обухваћен само један део њихова делања.

У осталом, не треба губити из вида, да овој *Антологији* не дају вредност само љубав према старини и поштовање које јој дугујемо. И по времену кад је постала, и по начину како је постала и како се развијала, и по узроцима, услед којих је морала опадати, заслужује књижевност у овом периоду да се на њу скрене пажња, јер је пуна поука, које нам могу бити од користи, ако хоћемо да се користимо искуством из прошлости. Да се задржимо на некима од њих.

Општа је фраза, коју није ретко чути, да је дубровачка поезија проста копија савремене талијанске поезије, која јој је, како се тврди, одређивала и правац развићу. Кад би ова фраза била чиста истина, под коју хоће да се потури, дубровачко-далматинска поезија изгубила би много од својега значаја, и сва би јој се вредност за нас сводила на вредност документа, да су се и у нашем народу јављале некад тежње да се угледањем изједначи са народом од себе образованијим. За то баш и треба двојити што је у њој истинито од онога, што је у њу унесено као резултат површнога изучавања.

Ниједна од данас познатих књижевности није постала самоникло, него и подстицајем са стране, коме је природна последица угледање. Међутим ваља знати, да ово угледање, као прелазан стадијум, није увек и свуда сметало књижевности да се врати, у току свога развијања, на народне основе. Ако у народу има сила које требају на да се може напредовати, угледање је пролазнога века: нема ли их, значи да у народу нема најглавније погодбе за напредовање, и књижевност му је онда осуђена животарити од подражавања туђинским обрасцима. Дубровачка пак песничка књижевност, како се нама чини, и ако је постала подстицајем са стране, показивала је јасно у даљем своме развићу те-

жњу да се ослободи конвенцијоналности, која је природна последица угледања, и да на своме земљишту самостално реши литерарну проблему Ренесанса. Такав утисак, у осталом, оставља и ова *Антологија*, кад се пажљиво прочита.

У чем се састајала та проблема?

Да на ово питање одговоримо, није нам потребно задржавати се на ређању узрока, који су били повод оном силном духовном покрету, познатом под именом Ренесанса. Из Италије, где је поникао ширио се овај покрет на све стране, гдегод је само било погоднога земљишта за решење проблема, који је он собом доносио. Доста је напоменути, да су у Италији, у доба кад се у Дубровнику стала развијати песничка књижевност на народном језику, били на гласу са својих песничких производа Ариосто и Тасо. Као последници Данта и Петрарке они су за своје песничке творевине усвојили народни језик, а знајући и језике Омиров и Виргилијев, они су стајали у духовној свези са класичним светом, од којега су позајмили облик. Спојивши на тај начин два моћна чиниоца: модерну инспирацију са лепотама класичне поезије, они су, како вели Деможо, дали силан полет развићу италијанске поезије, која је у то доба славила свој златни век. Песници, који се у то доба јављаше, пристајаху уз Ариоста или уз Таса, према томе који од ова два елемента преовлађиваше у њиховим песничким производима. После овога века, који је завршетак ранијега напредовања, настаје доба изнемоглости. Кад је у Дубровнику поезија стизала врхунац у своме развићу, Италија нам је представљала жалосну слику: са слободом је пропала и независност; морал у основи својој дубоко поколебан; племенитост осећања је изишла из моде; врлина је у јавном животу уступила своје место лукавости, у место законитости и херојства видимо, као и код Грка у доба њихова опадања, префињеност. Једном речју вели Деможо, макијвелизам је обладао пре — Макијавела.

Да је наша дубровачко-далматинска поезија била проста копија савремене талијанске књижевности, њено напредовање не би могло ићи напоредо са опадањем књижевности у Италији. Сама та околност доста је добра сведоџба, да се песничка књижевност дубровачка, подстакнута једним утицајем из Италије, у даљем свом развићу управљала према погодбама, које су у њој самој биле створене силом историских, етнографских и географских прилика. За трговину подесан положај поставио је основу материјалном благостању Дубровника: грађанске уредбе, наслеђене још од првих му оснивалаца латинскога порекла — самостална општина и слободни закони — уједначавале су грађанима његовим личну и имовну безбедност; мудра политика према суседима одржавала је мир; а чести сношаји, услед јако разгранатих трговинских веза, са најобразованијим народима ондашњега света, давали су им прилике упознати се са њиховим умним тековинама и тако проширити обзорје својега знања. Стекле су се, дакле, у Дубровнику све погодбе, које се ишту, па да се може књижевност јавити и даље напредовати: материјално бла-

гостање, лична и имовна безбедност грађанска, обезбеђен мир и ред у спољним и унутарњим односима, а уз то грађани, по својим умним способностима, доста развијени, да могу с успехом вршити и послове, којима је сврха задовољити више духовне потребе људске. За утицај књижевности талијанске било је у Дубровнику створено врло повољно земљиште и он се неизоставно морао јавити. Јак књижевни и научни покрет, који се у Италији почео још од XIV века, морао је одјекнути и у Дубровнику у коме су све осетније постајале потребе образованости: да се пак оне задовоље, учитељи су довођени из Италије или су дубровачки младићи, жељни науке, ишли у Италију. Угледањем на италијанске песнике и у Дубровнику се поче још доста рано развијати поезија, али — на језику латинском или талијанском. Међу преставницима ове поезије најјаче су истакнута имена Миленија, Цријевића, Бучетића итд. Њихова песничка дела обележавају само да је образованошћу већ припремљено земљиште и за ову врсту рада умнога. Али да би од њега било користи, требало је пре свега, да се народни, говорни језик усвоји за књижевни, јер је то прва погодба, без које поезија не може напредовати. Културне везе са Италијом, и ако су подстакле књижевни рад, нису дале народном говорном језику да освоји себи и право да буде и језик административни и књижевни: свуда су га потискивали језици латински или талијански, и њему је остало да се пробија на другој страни, не би ли задобио себи спорено право. И доиста се и пробио у XV веку, али не утицајем из Италије, него кроз — цркву. Књижевност талијанска, развијајући љубав према поезији, подстицала је вољу за песнички рад и пружила готове обрасце за углед. На то се сводио утицај, који је долазио из Италије и он, као што се види, није био незнатан, али је не мањи, бар у почетку, био и утицај цркве, која је помагала народном језику да се пробије и постане књижевни. У црквеној и побожној књижевности, који је у северној Далмацији писана била народним језиком, клица је познијој песничкој књижевности дубровачко-далматинској. Да се из ове побожне књижевности развију књижевни производи религиознога карактера, писани у стиховима, као прелазан стадијум, кроз који се морало проћи да се дође до праве песничке књижевности, много су помогли обичаји католичке цркве, која је, потискујући народне песме често пута митолошкога садржаја, замењивала их вештачким стиховима религиознога садржаја, који су удешени били тако да су се могли певати на арију омиљених народних песама. Језик народни, на овим стиховима огледан и у неколико дотеран за књижевну употребу, пробио се кроз њих и постао књижевни језик, којим су потом писани и производи светских песника. Утицај црквене књижевности није био супротан утицају талијанске књижевности: они су се узајамно допуњавали, давши, на тај начин, обележје дубровачко-далматинској поезији у почетку њезина стварања. Љубав и религиозна размишљања дали су највише мотива дубровачко-далматинским лиричарима: а уз песме љубавнога и религиознога садржаја дошле су доцније, са

јачим развићем веселога живота у Дубровнику, а песме шаљиве и сатиричне. Песме су ове већином певане, у почетку, по угледу на обрасце класичне поезије, а језик им је био свима народни.

Покрај ова два утицаја приметан је већ у почецима песничкога рада и утицај народне поезије. Овај утицај, у почетку слаб, растао је све то више, у колико је дубровачко-далматинска поезија јаче напредовала, и огледао се јаче у језику којим су певане, него ли у облику и духу, у коме су испеване. По тенденцијама које је собом доносио, овај је утицај био супротан ранијим утицајима Из ове је супротности имала да се развије борба, којој би била последица — правилно решење литерарнога проблема Ренесанса: спајање модерне, народне инспирације са лепотама поезије талијанске и класичне.

Потреба да књижевни језик усавршавају упућивала је дубровачке песнике правцем, који је овој сврси водио. Морали су негде наћи огледе чистога народнога језика, у којима би он био употребљен за исте сврхе, ради којих је и њима требао. Таквих огледа нису могли наћи у старој нашој књижевности, са којом дубровачко-далматинска песничка књижевност није стајала ни у каквој вези: и по животу и по култури Дубровчани су били са свим одвојени од осталих српских земаља. Једино у народним умотворинама могли су дубровачки песници наћи што им је требало: примере најчистијега народнога језика, којим су исказане замисли за какве је и њима требао. А до њих им није било тешко доћи: оне су им свима биле на домаку и на њима су се могли поучити сви којима је било стало до ове поуке. Ова је потреба отворила пут утицају народне поезије баш у доба, кад је она била у најважнијој фази својега развића, а историјске су околности помагале да овај утицај ојача.

Живље развиће народне поезије у то доба било је изазвано необичним догађајима, које је наш народ преживео или преживљавао. Утрт је, истина, био сваки траг народне величине и самосталности, али наш народ ни у ропству није духом клонуо. Топлом је љубављу пригрлио успомене на своју срећнију прошлост. Притиснут невољама садашњости, он се одушевљавао светлим данима прошлости, и то му је одушевљење крепило самопоуздање и није му дало у невољи да клоне, нити сили да се пода. Кроз дубоко осећање народне политичне несреће снално се осетила мисао о јединству, коју су подржавале наше народне песме, преносећи се усмено с краја у крај, од покољења покољењу.

Дубровник, и по своме географском положају и по своме етнографском склопу, није могао без учешћа пратити овај крах који се дешавао у српском народу после несрећне катастрофе на Косову и која је тако силно потресла душу народну, да су поједине њезине епизоде најмилије теме певања народнога. Наша народна несрећа морала је дубоко таништи и Дубровчане. Као неук и прост, њу је народ могао само свом дубином своје душе осећати и, да души олакша, те осећаје изливати у оне дивне своје песме, којима се и данас свет диви. Пошто су били

ученији и искуснији. Дубровчани су је могли не само дубоко осећати, него и лека јој тражити. Та зар је и могло бити, да струја народнога осећања, изливена у народним песмама, не дохвати својим топлим дахом и учене Дубровчане, крв једне крви, децу једне мајке? Слушајући народне песме Дубровчани су морали осетити жељу за знањем историјским. И доиста почели су се доста рано јављати у Дубровнику списи историјски, у којима је врло осетан утицај народних традиција очуваних у народним песмама или причама. Међу овим радницима на пољу историјскога истраживања најзнатнији је Мавро Орбини. У његову се делу Il regno de gli Slavi најјасније огледају тежње савремених му Дубровчана скроз проникнуте двоструком љубављу према Српству и Словенству: оно је било од највећега утицаја и на правац мишљења и осећања дубровачких песника. Јавило се баш у доба највеће силе турске, кад су још били свежи толики спомени о бољим временима у околним српским земљама. И ту је зар била она особита чар, која је овом делу задобила у круговима дубровачкога друштва велику популарност и још већи утицај. Зна се, на пример, како је ово дело утицало на формирање мишљења највећега песника дубровачко-далматинскога, Ђ. Ф. Гундулића. Ово је био посредан утицај, преко историјских списа, који је народна поезија, нарочито јуначка, имала на правац осећања и мишљења дубровачких песника. Разуме се да је овај утицај народне поезије временом постајао јачим, огледао се не само у избору предмета, о којима су певали дубровачки песници, него и у начину схватања и самих догађаја и идеја које су у њима изражаване. Највећи је утицај народна поезија достигла у доба највећега развића дубровачко-далматинске поезије: Песници који јој стоје на челу, Гундулић и Палмотић, нарочито су, као што се зна, путовали по околним српским земљама, да се на правом врелу упознају и са народним умотворима и са народним чистим језиком. Колико је био јак овај утицај народне песме — а он је најјачи био у епским песмама — лепо се може видети по Гундулићеву *Осману*, јер је у њему пуно трагова с једне стране утицаја Орбинове *Историје* а с друге стране утицаја доброга познавања народних песама и народнога живота. Ови се утицаји нарочито виде по садржини појединих певања и по основној идеји која је кроз њих проведена: али се, тако исто, види, по облику и склопу њихову, да се Гундулић поводио и за у то доба врло популарним песницима талијанским Тасом и Ариостом. Ови разнолики утицаји нису још били кадри створити једну хармониску целину, која би била без прекора, али је опет за то Гундулићев *Осман*, покрај свих својих недостатака најбољи спев у дубровачко-далматинској поезији: он обележава врхунац до којега је она дошла у своме развићу: у њему је најјачи био утицај народних песама. Пут којим је ишао овај утицај много је допринео да се он најјаче осети у епском песништву. И XVII век, у коме је дубровачко-далматинска поезија достигла свој највиши ступањ, поглавито је век *епски*.

Међутим, непосредним путем, народна је поезија утицала и на лирску поезију и то много раније, него што се тај утицај почео осећати на епској поезији. Трагова овога утицаја налазимо и у неколиким песмама које су ушле у ову *Антологију*. Ми смо веома захвални г. Решетару, што није пропустио ове песме унети, јер се по њима може да види пут, којим је пошла и сврха коју би свакојако достигла била лирска поезија, да није било несрећних спољних прилика, које су омеле развиће целокупне дубровачко-далматинске књижевности. Већ међу песмама првих лиричара дубровачких, Менчетића и Држића, налазимо трагова који нам јасно показују да су они добро познавали народну поезију, и да су се умели унети у дух народнога певања и према њему подешавати своје песме. У њиховим се песмама, према томе, опажају доста јасно два правца, којима је могла поћи дубровачка лирика у даљем свом развићу: на први ју је правац упућивало угледање, преко Петрарке и његове школе, на провансалску љубавну поезију. Да наведемо, примера ради, из Џ. Држића две песме, у којима се лепо виде особине ова два правца:

Залудње муке.

Ајме ти почиваш разблудно како хоћ,
слатки сан уживаш, мирна је теби ноћ,
а мене зачути не хоћеш ки тужу,
гди гласи ми плач љути и жалос ку дружу.
Ајме спиш слатки сан, тамна се ноћ граје,
а ја се узаман туку поступаје,
жалосно цвилећи камење јур будим
него тебе спећи, нада све ку жудим.
Ајме спиш покојно а за ме не хајеш:
је ли то достојно да ме тач скончајеш?
Ево ја умиру, теби се не брине
за служби и виру живот мој гди гине.
Ајме ти не чујеш, а ваших довоље,
брже се радујеш од моје неволе!
Ако т' је драго, вај, да мој глас замукне
такој се оглушај, чим срце ме̂ пукне.

Девојка и славуји.

Дјевојка је подранила,
ружицу је брала,
С босилком ју разбирала,
трудна је заспала.
Над њом поју два славица,
дјевојку су звала:
Устан' гори, дјевочица,
санка не заспала!
маглица се бријегом краде,
сад је на те пала:
цвитје хоће опалити
које си набрала:
још те хоће приварити,
ако нис' добрала
за вјеначце дробну ружу
и цвитја остала.“ ит.д

Како се ове две песме *истога* песника разликују једна од друге и обликом и садржином, и духом и језиком! Кад помислимо да је дубровачка лирика могла поћи за овим другим, народним правцем, не можемо се не ожалостити, што се утицај провансалске поезије показао јачи, због чега се она држала главним тоном свога певања правца другога, ненароднога. Овоме је свакојако било дубљих узрока који су се крили у приликама ондашњега живота и образованости. Свакоме је данас, истина, лако увидети, колико би далеко кадра била дотерати у своме развићу дубровачка лирика да је којом срећом пошла народним правцем; али је тако исто мучно превидети истину, да се у то доба није могао свесно појмити значај утицаја народне поезије ни потреба да се уметничка поезија на њу наслања и обликом и садржином и духом певања. Као и свуда, и у књижевности се тешко ослободити традицијâ и, скрећући са

већ утрвена пута, тражити по непознатим стазама нове путеве. Подлегавши утицају старијих сплетских песника, први су дубровачки песници примили од њих језик, да њиме пишу, ма да њиме нису говорили у своме родном граду. Од тога је после мучно било одустати, и познијим њиховим последницима. Што се једном усвојило, то се по том дуго држало као правило, које је тек лагано губило од своје важности. То је исто вредило још у већој мери за облик и садржину песничких производа. Сувремена песничка школа у Италији није могла не имати утицаја на младе Дубровчане — тако су биле честе, јаке и изукрштане везе њихове са Италијом. Подлегавши утицају талијанских песника, они су морали усвојити од њих и облике и садржину и тим самим везати се конвенционалношћу, која подсеца крила сваком живљем напредовању. Што ово угледање, покрај све своје силе, није успело било омести дубровачку лирику, да се истина лагано али поступно ослобађа његових стега, само је један доказ више, да дубровачка лирика није била мртва копија сувремене јој талијанске поезије, него да је у њој било сила које требају на да књижевност може напредовати. И ако су се последници Менчетића и Држића поглавито држали подражавања обрасцима провансалске поезије, која је, пресађена по угледу из друге руке, морала бити у супротности са реалним животом који је у поезији требао да нађе одјека — опет се и у њиховим песмама све чешће налазе покушаји, који сведоче о све јачем утицају народне поезије. С почетка се овај утицај нарочито опажао на језику, а по том и на духу уметничкога певања. Песме Менчетића и Држића, испеване по угледу и у духу народних песама, нису остале без подражавалаца. Њима сличних песама можемо наћи и у свих бољих песника дубровачких, према чему би слободно било претвиђати да би, тим путем идући, дубровачка лирика на крају крајева изишла на чистину, на коју је сувремену нам лирику извео својим песмама Бранко Радичевић.

Развитак дубровачке лирике у том правцу није задржан, него само успорен утицајем класичне поезије, којој је Д. Рањина био најзнатнији преставник. Кад се о самој ствари добро промисли, овај је утицај био потпуно оправдан и на своме месту. Ни једна врста књижевнога рада не достиже од једном највећи ступањ савршенства. Златним епохама обично претходе дуже или краће, тише или бурније периоде, у којима им се припрема земљиште. Да би дубровачка поезија извела на своме земљишту литерарни проблем Ренесанса: спајање модерне инспирације са лепотама античке поезије, пре свега је требало упознати се и одомаћити те лепоте, како би се по том боље прилубиле и јаче срасле са народном садржином, која је требала да дође струјом народнога певања. Динко Рањина је радио у овом правцу, јер је био одличан познавалац класичних језика и литература. Отварајући својим песмама и оригиналним и преведеним нова врела дубровачкој лирици, Рањина није био предусретљиво примљен. Судећи по једној његовој сатиричној песми (стр.), изгледа да се и против Рањине, због ове новине, дигла

била граја: он се није хтео прилагодити духу песама, које су се обичајем биле утврдиле. Бранећи се од прекора, Рањина вели у овој својој песми, како су сад настала друга времена, за које се хоће да су и песме друкчијега кова и садржине.

„... јер јах лис у цвитју, тач нијედна на свит сај
у једному битју не трпи обичај.
Такођер и ричи, киме се јур некад
стара свијес дичи, у сцијени нијесу сад;
и ове сад ке веће јесу, знај, сцијењене,
с временом бит неће од друзих примљене.
Различи свит ови ки трпи своју чес
све вѐчи̑ и нòви што годи на њем јес.“

Рањина је оваком одбраном показао, да је добро схватио суштину историјскога напредовања, које се најбоље огледа у способности, да се не остављају незадовољене потребе, које ток историјскога живота собом доноси. А оне се непрестано мењају, условљујући својом променом мењање тежња које људе на рад покрећу, и смену идеала којима се у животу одушевљавају. Идеали једном остварени губе своју привлачну моћ, и њих смењују нови, којима су основи још незадовољене тежње, поникле из нових потреба у животу народном. Ова смена идеала, која се најбоље огледа у развићу поезије, показује пут којим је народ прошао, вођен непрестано тежњом за усавршавањем. И Рањина је, доиста, имао потпуно право, што је тврдио, бранећи се, да на овом свету „све вѐчи и нòви што годи на њем јес“. Кад тога не би било, значило би да у народу нема погодаба за напредовање, јер су учмалост и устајалост увек били симптоматични знаци народнога назадовања.

Угледање на класичну поезију било је у доба Рањинино једна неодољива потреба, која се морала задовољити. Лирске песме, испеване по угледу на Менчетића и Држића, тих првих подражавалаца провансалске поезије, и сувише су биле садржином својом супротне реалном животу, а сем тога нису могле задовољити и укус васпитан читањем класичних песника. Оне су морале губити од своје привлачне моћи, и ако су се још држале, држала их је рутина традицијом освештана. Образовање у Дубровнику, у доба Рањинино, било је класично. Класично васпитани савременици Рањинини васпитали су свој укус за поезију, читајући производе класичних песника у оригиналу. Лепоте класичне поезије морале су у онима од њих који су имали песничкога дара пробудити тежњу да се на њих угледају, и то је угледање могло бити од прве руке, као израз *истинитога* одушевљења класичном поезијом и њезиним лепотама. Образованошћу је већ припремљено било земљиште, да овај правац одржи у Дубровнику победу, и песме Рањинине и савременика му Златарића дају обележје XVI веку. Важно је нарочито нагласити, да тако фини познавалац и одушевљени поштовалац класичне поезије, какав је био Рањина, није занемаривао ни народну поезију. Међу његовим песмама

које су штампане као оглед у овој *Антологији*, привлаче пажњу народном дикцијом и садржином две *пијесни од кола* (стр. 31 и 32) по којима се види да Рањини класично образовање није сметало увидети, да у народној поезији има елемената, које уметник — песник треба да усвоји. Исто смо опазили код Држића, то исто вреди и за Рањину: ове песме испеване у духу народних песама, у сваком погледу измичу изнад осталих му песама. И ово је, уз остало што смо довде истицали, леп доказ, колико је било потребно спајање ових елемената: да би уметничка поезија могла достићи савршенство и у језику, и у облику, и у садржини.

Има ли се на уму, што смо напред говорили о све то јачем утицају народне поезије на уметничку епску поезију, која је у *Осману* достигла врхунац у своме развићу, не знамо шта би нам могло сметати наћи, да би и лирски песници најзад увидели потребу овога спајања и проучавајући народну поезију, потражили у њој себи потребне елементе. Овој је сврси упућена била поезија дубровачко-далматинска: њој су је гониле све прилике које су јој развићу правац одређивале. Џ и в о Б у н и ћ, од којега је највише песама унесено у *Антологију*, овај дубровачки Хајне, није успео бити у лирској поезији, покрај неоспорно јакога дара песничкога, што је Џ. Г у н д у л и ћ био у епској само за то, што га је природа песничкога му талента јаче приљубљивала класичној поезији, не дајући му да се у довољној мери запоји духом народнога певања. Али што није било, могло је бити према правцу којим је упућена била дубровачка поезија, да она није, спољним околностима, ометена у своме развићу. Џ. Б у н и ћ није био прост подражавалац класичне поезије: добро је познавајући, он се њоме одушевљавао, па је у духу њезину самостално певао. Његове су песме с тога напредак према песмама Р а њ и н и н и м, коме је био близак по укусу, али од којега је био јачега дара песничкога. Песме Џ. Б у н и ћ а преставља највиши ступањ, до којега је дошла лирска поезија у Дубровнику, али не и највиши ступањ, де којега је она могла доћи. Да је се Џ Б у н и ћ у нашао заменик истога дара, који би се само јаче приљубио струји народнога осећања и боље схватио дух народнога певања, дубровачка би лирика могла у њему имати свога Гундулића, који би, усвојивши из народне поезије елементе потребне уметничкој поезији, потпуно оправдао што М. П у ц и ћ певаше у једној својој лепој песми у похвалу Дубровнику и његовој поезији.

„Тад под страхом дивљих Јаничара,
Исели се лик од вила свети,
Само она која песме ствара
У питоми Дубровник долети,
И вјештином удесних гусала
Народну нам невољу посвети —
Та и мени сад на крилу стоји
Мјерилом ми све ријечи броји.“

Али се он, на жалост, не нађе. У скоро после његове смрти Дубровник задеси онај велики трус, после којега се више не могаде уздићи на висину, до које се попео бијаше. Све је ударило у назад, па, разуме се, и поезија, која не може цветати, кад народ пропада. Лирика је ударила у назад пре него што је у њој извршено спајање елемената, који су јој били потребни да би могла напредовати и у облику и у садржини. Отуда је она сиромаштина мотивâ који покрећу дубровачке лиричаре да песмом казују што им је на срцу. Несреће, од којих нам је народ патио, не нађоше одјека у песми дубровачких лиричара, и ако смо уверени, судећи по епској поезији дубровачких песника, да су се оне коснуле биле срца њихова. Ово долази отуда, што се лиричари нису могли са свим ослободити конвенцијоналности, која им није дала да песми повере све што им је на срцу било. Кад вас ко упита, поручује Ц. Бунић својим песмама („Посвета"), ко вас је створио,

реци'те му: један луд у млада сва доба
не знајућ шта је труд, не мислећ до гроба,
испразност дâ му моћ да буде казати
љувену сву немоћ ку би имо тајати.
Сан грло, питје, ласт пјесни му горише:
он њима даде власт те крила ставише.

Овим је речима дивно карактерисана садржина песама дубровачких лиричара, те нам није тешко погодити узрок, због којега се њихов утицај није простирао даље ван круга самих песника и њихових пријатеља. А ограничена по утицају, она је могла напредовати само дотле, докле је у Дубровнику погодаба да песници живе овако безбрижним животом, који не зна шта је труд, него само мисли на љубав и слатку доколицу, зачињену вином и весељем.

После ово неколико речи о свему што је помагало или одмагало развићу дубровачке лирике, мислимо да ће бити јасно, зашто ми не држимо да само љубав према старини даје овој Антологији вредност. Ми бисмо ради били да се она чешће и пажљиво чита, јер смо уверени, да ће сваки, читајући је, имати у чему да ужива и чему да се поучи, и за то је најтоплије препоручујемо својим читаоцима.

Управа Српске Књижевне Задруге није могла наћи за ову Антологију бољега издавача од г. Решетара, који је раније издањем *Горскога Вијенца* дао одличну сведоџбу о својој спреми и умешности за овакве послове.

*

После *Антологије Дубровачке Лирике* вреди нарочито истаћи познати роман Џорџ Елијота *Воденица на Флоси*. О њему не мислимо опширније говорити: од те нас је дужности ослободио сам преводилац лепим предговором, у коме је кратко а језгровито обележио главне црте из живота Џ. Елијота, њен значај као писца романа, и добре стране ко-

јима се одликује ово њезино најзнаменитије дело. Раније смо казали зашто полажемо много на ваљан избор дела која треба из страних литература пресадити у нашу. *Воденица на Флоси* ће, уверени смо, донети нашој књижевности користи, које ми у опште од дела ове врсте очекујемо. За доброту превода јамчи нам име преводиочево.

Врање Свет. Ст. Симић.

Извори црквеног права, *написао Атанасије М. Поповић, предавач богословије у Београду*, *штампарија Петра К. Танасковића, вел. 8° стр.*

У последње доба, особито после 1890. и 1892. опажа се у нас Срба живљи рад на црквеном праву. За ове две последње године радова те врсте и у стручним и у нестручним листовима било је доста. Излазак опет из штампе најновијег дела епископа Милаша „*Правила православне цркве с тумачењима*“ изазвао је такођер у нашој црквено-правној књижевности неколике критике· У Србији, у Београду се у најновије време неколицина наставника у богословији што у „Веснику Српске Цркве“ што у засебним књижицама истичу са радовима из црквенога права Међу ове спада и рад, о ком мислимо овде говорити. Да имамо времена на расположењу, скренули бисмо пажњу на те радове, међу којима наилазимо и такове, од којих правилно разумевање црквенога права може имати само штету. Као пример рада те врсте спомињемо овде за сад — а временом ћемо се на ту радњу повратити опширније — рад професора богословије Бојовића о односу између цркве и државе, који је тако једнострано и површно израђен, да бисмо се морали чудити да не знамо, да Бојовић није правник, с тога му не могу наравно бити позната сва обележја цркве као правне јединице на ни државе, те и однос између њих мора бити таман. И црквено и државно право треба знати за тај посао! Али не можемо с тога да лако увидимо разлог најновијој појави, да се шта више и они професори богословије огледају на црквеном праву, којима овај предмет није струка. Можда је томе узрок општа потреба за распростирање питања црквенога права, коју доносе собом прилике, у којима српски народ живи, нарочито изван граница Краљевине Србије! Стоји збиља факат, да је српски народ у Угарској у својој политичкој борби на свим линијама сузбијен. У борби за своју националну екзистенцију дошао је, већ тако рећи, до тога да се заклања за установе своје цркве и да у тој тврдињи сачува своје особине. Тако исто је и у Босни и у Херцеговини. Па и на те саме установе већ се јуриша, или у име тако зване „маџарске државне идеје“ у Угарској, или у име тако зване „аустриске културе“ у Босни и Херцеговини, а све да се сатре Српство, које има у многим правним установама наше цркве свој ослонац.

Један само пример нека буде довољан у потврду овом што рекосмо.

Пред нама је званичан акат у препису, којим поглавар Босне и Херцеговине преко свога једног органа хоће да на основу црквенога права докаже српској православној општини у Мостару, да нема права бирати себи пароха у месту, где је столица митрополита и саборна црква. Позива се на мишљење канониста Кришмана, и ако се у делу, које се на ово питање односи, тога канонисте, „Das Stifherrecht in der morgenländischen Kirche“ за ктиторско право нешто друго могле наћи него што овај српски непријатељ тврди.

Узевши овакве примере у обзир као и то, да је баш у наше дане познати Радић напрегао све своје умне силе, да докаже како је са свим природно право рекурса против карловачко-митрополиских решења у онамошњој нашој цркви на католичкога владара Фрању Јосифа I.*) као и оно што писац споменуте књижице на страни 36. о потреби „новог црквеног закона“ у Србији спомену, — може се у неколико одобрити ово учестано расправљање о питањима из црквенога права са стране и не позваних људи.

* * *

Да задовољимо жељи и молби једнога од главних сарадника „Дела“ да истакнути рад прикажемо и учинимо потребне напомене, преузесмо и ако нерадо ту дужност. Желимо само да нам поштовани писац као наш симпатични познаник учињене напомене на његов рад узме као напомене човека, који је преузео на се јавну дужност, па јој по правди и по могућности мора задовољавати.

Пре него бисмо прешли напоменама и то само главнијим држимо да је упутно да најпре споменемо, какав је смер могао имати на уму писац при изради овог рада, и да изложимо садржину рада у главним потезима. Смер овога рада био је, да писац у јавном предавању изнесе слушаоцима науку о *„изворима црквеног права“*, и тај смер могао је том приликом и постићи. Други смер, кад се приступило штампању рада могао је бити тај, да писац широј публици о овом предмету у већој опширности и нацртности изложи ову науку, него ли се то може учинити у једној систематској радњи, каква је н. пр. у нас Милашево „Црквено право православне цркве“ (Задар 1890). Ако је ово имао писац на уму, кад је дао свој рад да се одштампа у „Веснику Срп. Цркве“ најпре, за тим и засебно, *у ком последњем облику је и ми имамо у рукама*, што би по цитирању дела, којима је, како тамо стоје наведени ваљало да се служио, а то се морало желити, онда је смер промашен јер ми из Милашева дела много више о „изворима црквеног права“ сазнајемо него из ове радње.

*) Види писање Димитрија Руварца у земунском „Новом Времену“ од августа о. г. под натписом: „Како Стражини одлични правници тумаче наше автономне уредбе и црквено право“ и одговор „Страже“: „Стражини правници Д. Р.“ број 66 и др.

Још једини наметни смер овој књизи може бити кратко упуство да нешто шира публика а нешто ђаци нишчеви добију колико толико знања о изворима права, које једнима може требати у животу, а другима мора. Као рад с овим последњим смером и поред свих мана, које ниже спомињемо, ипак је добро дошао.

Да пређемо сад приказу садржине. Писац је садржину рада поделио у два дела.

У првом делу говори о *„изворима црквеног права“*, а у другом о *„зборницима црквених правила“*. Први део започиње дефиницијом „правног извора у опште“, ређа „изворе црквеног права“ по хронолошком реду према развијању хришћанске цркве и религије и завршује га резимеом: „У кратко, као општи извори за црквено право сматрају се: *Св. Писмо, Св. Предање, правила васељенских и помесних сабора, св. отаца, тумачења знатнијих канониста и закони византиских царева, које је црква примила*, а код нас још *решења и наређења наших архијерејских сабора и државни закони који се тичу наше цркве.*“ (стр. 19).

Други део „зборници црквених правила“ до стране 36. обухвата ређање зборника опет по хронолошком реду њихова постанка. Спомиње „четири јеванђеља“ у којима се налазе и заповести Спаситељеве, на основу којих се црква „устројила“ и набраја те заповести (стр. 21—23); даље спомиње „апостолска правила“, излаже њихов постанак, тумачи њихов јуридички карактер, приповеда о њиховој историској прошлости итд. (стр. 23—25).

Прелазећи на излагање „зборника“ од IV. века, у које су уношене одредбе разних црквених сабора, писац помиње зборник Јована Схоластика, и што је у оваі зборник ушло; за тим помиње Схоластиков зборник грађанских правила, и како су у „току времена оба зборника сједињена у једну целину“, познату под (стр. 26—28) именом: *„Номоканон Јована Схоластика“*. Гледа друге зборнике и то: „Синтагму у XIV наслова“, која са допунама од 2. 883—920 као „Номоканон Фотијев“ беше проглашена као „обавезна за сву хришћанску цркву.“ (Стр. 28—29).

Иза овога спомиње писац најважније коментаторе Јована Захару и Валсамона и уз њих Алексију Аристена и Матију Властара.

Са „зборником Константина Харменопула у половини XIV века савршује се у строгом смислу историја знатнијих зборника у грчкој цркви вели писац, те их не беше од каке вредности до издања „Пидалиона“, званичнога зборника правила грчке цркве (стр. 29—32).

Прелазећи на „зборнике“ код Словена писац спомиње преводе код Руса Схоластикова „номоканона“ у допуњеном облику, а затим прелази на излагање „Крмчије Кормчаја книга“ с погледом на њен постанак и садржину, те спомињући да код Срба православних „важи као званични зборник канонских правила“ писац још уброја у зборник књиге Митрополита Михаила „Ручна свештеничка књига“ „Православна црква у Србији“, за тим три државна закона Србије 3. од 1847. „Закон о пр-

квеним властима“ од 1863. и закон од 1890. Довршује излагање о зборницима црквенога права прав. цркве помињањем, да су „указом од прошле године укинуте неке одредбе црквенога закона од 1890. и замењене одредбема 1862. године.

У једном звездицама означеном пододељку овога другог дела писац је огледао да на неких 6—7 страница изложи изворе права у западној цркви, у католичкој и протестанској. Држимо, да је доста напоменути, да је у овом смелом покушају тако укратко излагати изворе права две цркве са толико многобројних извора једино пажње достојна на стр. 40—41. излагање делова corpus iuris canonici, а да је остало и сувише мало да се овде приказује.

*

Тако сад можемо приступити и примедбама. Једна од највећих погрешака овога рада у опште, а нарочито, кад се узме у обзир она последња сврха, коју као једину паметну за штампање овога рада означисмо — да послужи као кратко упуство ђацима пишчевим јесте та што је писац рад поделио само на два дела, што је превидео или није знао, да је баш у овој материји дивизија потребна. Кад се узме на ум, да је и онако био смео покушај, да се извори црквенога права православне, римске и протестанске цркве*) на основу до сада познатих историских и канонских резултата“ у једној књижици од 42 странице, то нам се подела на два дела само чини врло незгодном Писац је могао како у погледу рада, тако у погледу његове поделе приликом јавнога предавања о овом најсухопарнијем предмету из црквенога права да све чини, е да не би „заморио слушаоце“, али кад је књигу штампао да би олакшао познавање „извора црквеног права“ и публици и ђацима, онда није смео заборавити, да је она реченица „divide et impera“ у систематисању једино и оправдана, а у овој материји коју је писац из црквенога права за расправљање узео и најоправданија.

У томе и лежи понајвише узрок, што не можемо сазнати у каквом су односу поједини изводи, које нам је у првом делу изнео, погледом на њихов јуридички значај. Писац помиње само првога законодавца цркве, Господа нашег Исуса Христа, који нам је заједно са правилама вере и хришћанског живота установио и основне законе о уређењу цркве, а заборавља, да *том приликом каже*, где су та правила, и која су и ми који не бесмо на јавном предавању морамо то тражити тек у другом делу рада, пошто нас писац не упућује. Требало је да је то учинио, кад је већ пао у тако велику погрешку, те са незнања шта ваља казати о изворима црквенога права у опште, а шта о зборницима тог права, оно, што је требало, о св. писму као извору црквенога права у опште говорити, говорио у другом делу о св. писму као зборнику пра-

*) Овакав натпис би и требао да носи рад пишчев, а не онај општи „извори цркв. права“; који је бољи и подеснији за какав систематски рад по црквеном праву, или за коју енциклопедију права.

вила. Држимо, да је за поправку ове погрешке најбоље обратити пажњу писцу да само темељитије проучи оно, што је један од оних писаца, које је он и сувише много за овај рад цитовао (Милаш) у својој системи црквенога права написао, па ће онда увидети, колико је погрешио, што је овако урадио. Напомињемо му и ми толико, да се о изворима црквенога права у опће говори с погледом на њихову јуридичку садржину, а о зборницима права као о начину израде те садржине, односно о њихову бићу као таковиx.

Писац је и онако по нашем упоређењу већим делом ексцепирао Милашев рад, па с тога ће бити добро да га само са већом пажњом још који пут прочита. Него ваља нам овом приликом поменути још одмах у почетку и то, да је дефиниција пишчева „правног извора у опште“ с погледом на многа значења речи „правни извор“ недовољна. А односно дефинисања „праизвора“ црквенога права, како га је писац представио, морамо се чудити, да је заборавио ставити под навод дефиницију Милашеву, коју је са стране 35. његова „црквенога права“ од „Према јединству — до „остали црквени извори“ од речи до речи пренео. Томе се чудимо тим више, што је пишчев колега у својој критици Милашева најновијега дела („Правила православне цркве с тумачењима“ Нови Сад 1795) Милашу главом таке замерке чинио. (Види у „Прегледу“ о. г. број 8 критику С. М. Веселиновића). Ми и у првом делу пишчева рада налазимо на више таковиx погрешака, а у другом нарочито нпр. на стр. 23, 24, итд. на нас то и примора, да на овај пишчев рад у главном као на једну врсту т. зв. „ексцерпата“ гледамо.

Свиди нам се што је поређао изворе *по хронолошком реду према развоју цркве Христове*

То је и једина олакшица да из ове књижице у неколико разберемо, како се црква Христова с погледом на њено уређење, развијала и који су њени фактори томе доприносили. Али с погледом на рад сабора како га писац износи ни смо много овим радом поучени, чему је у главном узрок то, што је писац спомињао само колико је правила донео овај или онај сабор без означивања, о *којој страни правнога црквенога живота та* правила говоре. Ово је међутим погрешка, која се нађе и код самога Милоша.

На страни 27. нам писац излаже шта је то обичајно право цркве. Морамо рећи, да нам логика налаже изрећи о томе пишчеву излагању са свим неповољан суд, јер писац оно што једном реченицом тврди другом обара. Примера ради исписујемо овде само једну тврдњу пишчеву којом он означује, какве особине мора имати обичај да има силу закона. Она гласи: „Да један обичај добије силу закона не сме се косити ни „са природним ни са Божанским законом ни с вером и усвојеним обичајима, ни с начелима црквене управе и дисциплине, ни са основним „законима цркве, ни са слободом, која је потребна за остварење њеног „спасоносног задатка, нити са бићем, духом и циљем једне целе правне установе или изречене воље законодавчеве“. Ми бисмо ради запста да

нам који познавалац обичајнога права, — које може бити secundum, contra и praeta legem -- иза ове реченице означи, што може бити обичајно право у опште, ако стоји ова тврдња пишчева!

Први део пишчева рада не задовољава нас дакле понајвише због оскуднице тако потребне поделе овога дела бар на онолико пододељака колико писац спомиње извора, и с тога што нас оставља у доста великој неизвесности, како, и које су стране правнога живота цркве у одредбама појединих извора регулисане.

*
* *

Да није писац у другом делу — поред оне погрешке, што је напред споменусмо односно Св. Писма, говорећи о њему у овом делу с погледом на његову правну садржину, а не, као што би требало с погледом на његово биће и облик, у којима се та садржина налази, — учинио такођер погрешку слабе поделе, постигао би више смер и више задовољио критику.

Ипак признајемо радо да је на по гдеком месту писац био разумљив у излагању постајања појединих зборника.

То нарочито вреди с погледом на зборнике Јована Схоластика и с погледом на „Синтагму у XIV. натписа" (стр 27—29). То исто може се рећи у главном и за излагање о „крмчији".

Као што смо већ напред споменули, онај пододељак о праву католичке и протестанске цркве не може ни бити предмет критике ни приказа.

У кратко, како је ова расправица у главном прилично непремештани извод из Милошева „Црквеног права", — држимо да *није добит за црквено — правну књижевност*. Као књига за ђаке може имати у толико вредности, у колико је на поједекојим местима згодна (понајвише због начина хронолошког излагања) за лакше разумевање, како су постали појединим зборници црквенога права. И у том је погледу боље да ђици прочитају Миланеву систему права, јер ће иначе осетити празнину у знању о изворима црквенога права.

При крају још имамо да поменемо госп. Поповићу, да би било боље при изради рада овакe врете настојати, да сама његова садржина покаже обилност употребе литературе. И с тога нам изгледа безразложно, што је писац у литератури пред овај свој рад набрајао неких 15 дела, и то још онако огромних, као што су н. пр. радови Хефела, Милаша и др.

Пошто по гдекоји туђински стручњак, као што је н. пр. један Веринг Види његово дело „kirchenrecht," 1893, стр. 23—24 прати, што се и код нас Срба по црквеном праву пише, то би требало да је госп. Поповић више пажње обратио и при штампању рада те, кад већ чита немачки не буде онако крупних погрешака у језику, и то још при навођењу дела! Тако под бројем 12. у „литератури" стоји „erste Band" erster Band; место под бројем 14; „erste Helfte", erste Hälfte итд.

Дакле у опште више озбиљности и спреме треба за радове ове врсте.

Београд, септембра 1895.

—н—

Les Russes en Abyssinie Bulletin de la Société Française de Colonisation, август 1895) стр. 1—81 — Paris, imprimerie Charles Schlaeber.

Ова је интересантна књижица посмрче нашега непрежаљенога пријатеља, Драгољуба Свилокосића. Неколико његових личних пријатеља, Француза, одличних млађих књижевника на пољу политичке и историјске књижевности, који су у исто време и пријатељи Србије и српскога народа, учинили су што је потребно да ова расправа коју је Свилокосић за свога живота приредио био за штампу, угледа света најпре у подлиску листа париског, посвећеног специјално колонијалним питањима „La Politique Coloniale,“ а затим и као засебна књижица. У предговору њезином је са неколико топлих речи пропраћена одлична и бурна, али на жалост и кратка, врло кратка животна каријера Свилокосићева.

„Руси у Абисинији“, питањедоиста колико важно, толико и актуално, које далеко премаша преко оних интереса што се везују непосредно за земљу абисинску. Египатско питање које је један од битних и најважнијих саставних делова великога Источнога Питања, стоји у интимној, нераздвојној вези са питањем абисинским. Успех или неуспех италијанских покушаја да се над Абисинијом утврди италијанско господарство, утицаће у јакој мери на положај Енглеске у Египту, и одазвати се осетно на општи распоред снага у Европи.

Свилокосићева расправа, излажући у кратким потезима историју покушаја чињених у току овога века, да се између Русије и Абисиније засную везе верске и културне природе, показује нам да су ти покушаји уродили плодом и да Русија данас несумњиво располаже огромним моралним утицајем у једноверној, православној Абисинији. Факат од немалога значаја, који је вредно било сазнати, и који и ми имамо интереса да констатујемо са истим задовољством са којим га је и француска штампа констатовала.

Препоручујући ову лепу књижицу пажњи српске публике, ми не можемо а да и са своје стране пред њом, као новом сјајном доказу вредности Свилокосићеве, не придружимо наше осећаје дубоке туге за прерано изгубљеним пријатељем, оним топлим и племенитим изјавама саучешћа, који су француски му пријатељи исписали на њезином зачељу.

М. Ђ. М.

Манастир Рача, царска задужбина — лавра. Написао *архимандрит Фирмилијан*, ректор богословије. Штампано трошком архимандрита Максима настојатеља манастира Раче. Београд, штампарија Петра К. Танасковића 1895. — На 8^ни^, стр. 48. стр. — Цена 50 пара дин.

О нашим манастирима мало је писано, па и оно што је о њима писано, раштркано је којегде, па је тешко и прибрати, а камо ли имати јасну слику. Још горе стоји с појединим манастирима: историју њихову слабо знамо, и ако се што зна, то је обично врло мршаво. Често пута да се нешто о ком манастиру дозна, треба превринути доста књига, нагутати се и прашине, па и тада човек не добива јасне слике о манастиру, о ком је рад више да дозна. С тога сам се обрадовао, кад видех књижицу истакнута натписа. Даће Бог, да добијемо ускоро књижице и о другим манастирима, па се тако заинтересујемо за њих, а интерес треба пробудити нарочито данас кад се мало стара о њихову одржању и кад стоје на ивици пропасти. — У овој књижици, која говори о манастиру Рачи, нећете наћи нових дата историјских о самом манастиру: али ћете опет наћи на једном месту оно што се зна о њем. У одељку „Манастир Рача“ и „Манастир Рача и игуман хаџи Мелентије“ прича нам писац пут до њега и историју његову штампајући и посланицу Хаџи Мелентијеву, која се чува у библиотеци манастира Раче. Грађу за овај део узео је највише из Милићевића Кнежевине Србије. За овим износи *старине* манастирске: у цркви и у библиотеци. Рукописа има три, међу којима је и псалтир с последовањем. Из кога је доба, не каже нам, на жалост; вели само да врх натписа стоји: Гнь кнцеицо, снь воеводь Божидара. Да ово не буде Винценцо, па погрешно прочитано? Од Винценца Вуковића има један Псалтир с последовањем штампан год. 1546. Вредно је било, да нам је писац ове књижице навео натписе и године свих оних књига, које има манастир, а из прошлога су века. Таким начином и моћи ћемо једном доћи до потпуне библиографије. У овом одељку о Старинама дотиче се и Беочина и Реметице, манастира фрушкогорских, за које се вели, да су их рачански калуђери подигли те нам ту етимологише. Реметицом, вели, назвали су рачански калуђери манастир „за то што су се пореметили у својој кући — Рачи на Дрини“, а Беочин имао би да значи „беочин: бело лепо, светло дело.“ Даље набраја настојатеље манастирске од Хаџи Мелентија до данас, па земље манастирске (587.90 хектара има), па говори о двема ливадама: Паланци и Подачи. На крају је статистика рада манастирске стругаре, која годишње израђује са 3 радника и једним мајстором 64.860 комада, и статистика стоке. Манастир броји 390 комада, од којих иде 300 на овце.

Поздрављајући овај први оглед описа манастира Раче, желимо да се ускоро узможе проговорити и више и о другим описима наших манастира.

Ђ.

Прѣведени стихотворения отъ *Д. К. Поповъ*. София 1895, стр. 1—168, 8°. Ц. 1·50 лева.

Читаоцима „Дела“, који су редовно пратили „Преглед бугарских листова“, познато је већ име Д. Попова. У свима познатијим бугарским часописима често смо се сретали са његовим оригиналним или преведеним песмама. Код својих сународника он ужива глас доброга песника, чији се производи врло радо читају. У последње је време доста преводио и с нашега језика, а најновији му је рад леп превод *Путничких писама* пок. чика Љубе, о којима се бугарска критика врло похвално одазвала. Ми се само радовати можемо, што је тако добром песнику и познаваоцу наше књижевности у део пала задаћа да своје сународнике упознаје са нашим најбољим књижевницима.

У овом своме најновијем делу скупио је своје преводе, који су у последње време излазили по разним часописима. После руских песника (Љермонтова, Кољцова Плешчејева, А. Мајкова и Ив. Козлава) највише је превода из наших песника: Ђ. Јакшића (Пут у Горњак, Поћ у Горњаку, Где ја шећер садим,... За што ме не..), Војислава Илијћа, (Рајски цвет, Звезда) Кнеза Николе I. (Књегиња Зорка, Црна Гора), Бранка Радичевића (Спомен, Укер) и Змаја J. Јовановића (Крв и Сузе Кад помислим). Сви су ови преводи доста добри: стихови су лаки, а превод је свуда тачан.

Од енглеских песника су заступљени: Бајрон (Шиљонски сужањ, Мазепа, Опраштање Ч. Харолда и Океан, Лонгфело (Проће дан..) Андерсен (Мелодија Срца) Проктер (Свеопшти трг), Томас Худ (Сан нежењена човека). Уз ове су додати преводи и од неких француских (К. де-Метр, А. де-Мисе) немачких (Редлиц, Хартман, Редвиц Хебел, Хајне) и румунских (Еминеско), а има и неколико оригинала.

Као што се види ова књига је налик књиге нашега Вл. Јовановића „Лепе Туђинке“

С.

БЕЛЕШКЕ

ИЗ ДРУШТВА

Српска Краљевска Академија. — У мају и јуну ове године имала је академија неколике своје седнице, на којима је, између других послова, примила за Глас Академије, по реферату Дим. Нешића, рад др-а Мих. Петровића *О асимтотним вредностима интеграла диференцијалних једначина првога реда*; дала на оцену М. Валтровићу и Љ. Ковачевићу спис Милоја Васића *Новци колоније Виминацијума*; враћен је Милошу Милосављевићу *Бележник топлоте и хладноће за год. 1887.*, јер у њему, по прегледу J. Жујовића, не само нема више него па против мање по у извештају метереолошког завода. Сем тога саслушала је и писмо д-ра. Мил. Р. Веснића, у ком излаже, како мисли средити и за штампу спремити *Протокол пожаревачкога магистрата* од год. 1824. до 1828. те је примила к знању. Како је д-р Владан Ђорђевић поднео за штампу своју приступну беседу *Грчка и српска просвета. Део I. Од првих почетака ромејске и србуљске просвете до Кораисове и Доситијеве реформе закључно* — то је одлучила да се штампа као Глас у тисућу примерака. На једној од ових седница утврђена је норма хонорара за слике и карте ван текста и то:

за слике, скице, копије, фотографије итд. 10—50 динара;

за лакше конструктивне слике, за омање географске и геолошке карте од 50 до 80 динара за лист quart или in folio;

за тешке конструкције, за географске и геолошке карте већих предела од 80 до 200 за лист in folio.

У овом месецу биле су такођер неколике седнице. Најглавније је, да је досадашњи привремени секретар М. Ђ. Милићевић, овако у невреме, захвалио на почасти секретарској. Академија се место да овом згодом учини крај привремености и изабере сталнога секретара, који би оживео малаксали рад Академији, одлучује да и даље твори, те бира привременога секретара и то Јов. Жујовића, који је већ једно време вршио дужност привр. секретара па се захвалио.

Књижевно-уметничка заједница. — 25 августа био је први састанак књижевно-уметничке заједнице после летошњега прекида. Читао је председник заједнице М. Ђ. Милићевић две своје ствари: *Само да не грми* успомену с пута, испреплетану историјским сећањима и карактеристиком људи, и *Какав су народ Старосрбијанци.*

КЊИЖЕВНОСТ

Дела Љ. П. Ненадовића. — На брзо једно за другим изидоше две свеске „Целокупних дела Љубе П. Ненадовића“ и то 17. и 18. свеска. У њима су продужена „Писма о Црногорцима“ која су 16. свеском почела излазити по ново пред читалачки свет. Још имамо да добијемо две свеске, па да узимамо у целини сва дела неумрлога Чика Љубе. И овом приликом обраћамо пажњу наших читалаца на ово издање. Ниједна српска кућа не би требало да је без њега.

Приповијетке из црногорског живота — Лука Јововић учитељ штампао је недавно оглас у којем јавља, да је под истакнутим натписом дао у штампу прву књигу својих штампаних и нештампаних приповедака. У овој књизи биће ове: *Ко неће чепом, он ће враном*; *Копање блага; Хајдуци*; *Заметнут прстен*; *До подне везир, од подне резил*; *Бадња вече* (посвећено црногорским удовицама); *Благо његовој души* (посвећена рођаку Србину католику Милу Јововићу) и *Јетрве.* Сем овога у другој половини књиге додаје „*Прије и сад*“ или „*Седам нови код ђела Јова*“. На крају биће мали речник речи непознатих, већином провинцијалних. Књига ће изнети до седам штампаних табака велике осмине, а стаје круну.

Из „Дела“. — „Дубровник“ је у бројевима 37. до 40. донео у подлиску говор дра М. В. Веснића *Из путничких успомена о Ду-*

бровнику, који је штампан у јулској свесци „Дела“.

Таблице за испитивање хемијских препарата. — Наш млади војни апотекар др Лука Ј. Панић штампао је на немачком језику, а о трошку бечке књижарнице Јозефа Шафарика. књижицу под натписом „Hilfstafeln zur Prüfung der chemischen Präparate“. Вредност саме књиге оцениће без сумње стручњаци; ми је пак по дужности радо региструјемо и напомињемо, да је у књ жици предговор д-ра Крачмера ванреднога професора бечког университета и дра Г. Шахерла, прив. доцента на истом университету; обојица препоручују ову књижицу „која одговара смеру и која се може с користу употребити у фармацајтској лабораторији“. Израђена је према аустријској фармакопеји. Књижица ова има стр. 80 и IV.

Мухамедански календар. — И ове године изиде у Загребу, о трошку књижарнице Хартмана „*Меариф за годину 1313 по Хиџр*“ који уредише Осман-Азиз. У календару има и забавнога дела, а и 38 слика: цара, неколика члана цар. дома, Калаја, Ибрахим бега Капетановића итд. Календарски део удешен је за све вероисповести. Стаје 40 новчића.

На Видов дан. — Тако се зове позоришна игра у једном чину, коју је написао за српску младеж Михајло Милановић. Оштампана је из панчевачкога „Споменика“, а стаје 15 новчића И на овој радњи писчевој опажа се недовољна спрема његова. Драмске радње потребују доста проучавања, а оно му недостаје. Има 62 стр.

Венеричне болести. — Доктор Ж. Гавшић, — охрабрен потпуним успехом, како сам вели у предговору своје нове књиге, који је постигло његово прво дело „Инфекциозне и заразне болести“, а о којима је узгред буди речено донесен не баш похвалан суд не само у „Делу“ него и у „Српском Архиву“, — јавља нам се новим делом „*Венеричне болести, њихова природа, знаци, последице и лечење 1. Трипер. 2 Мекани шанкир и 3. Сифилис.*“ О самој овој књизи донећемо стручни реферат у скоро, а сада јављајући да је изишла напомињемо, да није обраћао писац довољне пажње на правописни на српски језик при изради ове књиге, а то је требало да учини као човек, који се хоће да бави књигом. Тако наћи ћете већ у самом натпису: послједице даље запаљење, усљед, сљедовало, следеће, дозволи, где се се и како заразно, добија, хрђавих последица, назебсти, у року неколико дана, неизлечим; рибарска бања, смрдањбара итд. — Књига има 3 л. и 106 стр. обичне осмине, а стаје динар и по. Штампана је у државној штампарији.

Мало више светлости. — М. Пироћанца расправа „Кнез Михајло и заједничка радња балканских народа“, а нарочито брошира А. Васиљевића, која је поводом ове расправе написана, — изазвале су и А. Орешковића пуковника у пенсији да и он своју каже. У низу занимљивих и интересних чланака под истакнутим натписом изнео је недавно у „Дн. Листу“ Орешковић оно што зна из радње кн. Михајла и што може да објави. Вреди да се прочита. И на но се је у књижицу штампана.

Из „Годишњице“. — Оштампана је посебице из XIV Годишњице Чупићеве задужбине расправа Милојка М. Веселиновића *Поглед кроз Косово*; она се може добити у радњи Јефте М. Павловића и комп. за динар и 20 п. дин.

Вера и Морал. — Професор Свет. Ј. Никетић одабрао је из светога писма она места, која се односе на веру и морал, те их средио у књижицу под натписом *Вера и Морал*, наменивши је народу и школској омладини. Овај је рад прво изишао у „Хришћанском Веснику“, па одатле оштампан у засебну књижицу. Стаје пола динара.

Зелени Вајати. — Под тим натписом изићи ће неколико приповедака нашега Јанка М. Веселиновића. Прва је свеска готова и у њој је приповетка под именом „*Јарани*“. Ова нова збирка излази о трошку књижарнице В. Валожића. Прва свеска стаје пола динара.

Збирка педагошких радова. — Како „Бранково Коло“ јавља, у карловачкој манастирској штампарији штампа се друга књига *Збирка педагошких радова* Мите Нешковића, уредника Новога Васпитача и жупанијскога школскога надзорника у Беловару. У ову књигу улазе чланци: 1. *Учитељска школа у Црној Гори* 2. *Шта се до данас радило на удружењу срп. учитељства* и 3. *Поглед на Локеове мисли о васпитању.* Цена је књизи 70 новч.

Тумач турским, арапским и перзијским ријечима, које народ у Босни и Херцеговини употребљује. — Под тим натписом штампана је у Сарајеву књижица намењена практичној употреби оних, који не разумеју тих туђих речи у српском говору у Босни и Херцеговини. Издавач је Шпиндлер и Лешнер; од њих је и предговор, из кога се дознаје, да је ову књижицу стручњак саставио. Стаје с поштарином 60 новч.

Из Војислављеве Споменице. — Из „Војиславље Споменице“ прештампао је „Бранив“ у свом подлиску Веселиновића

причицу *Јевтина посла*, Ч. Мијатовића *Из Синаје* и др-а М. Јовановића *Из мога свежења.* — „Бранково Коло“ донело је М. Ђорђевића Призренца *„Нова Јевросима“*, а „Србобран“ Н. Дучића чланак *„Радујте се! Србија заратила.* О „Споменици“ било је у свима нашим политичким и књижевним листовима већином краћих реферата и сви говоре похвално о њој и топло је препоручују. Од хрватских листова, колико ми знамо, проговориле су „Народне Новине“ у неколика броја.

Календари за 1896. годину. — Већ настаје доба нових календара. За нову 1896. годину, стигоше нам већ два календара; један је штампан у Сремским Карловцима а други у Загребу. Првом је натпис *Српски учитељски календар* а уредници му Јован Ђурић управитељ срп. учит. школе у Пакрацу и Јован Јапко Кнежевић, апсолв. слушалац више педагогије и привр. учитељ; а другом *Србобран*, који издаје Српска штампарија у Загребу ево већ четврта година. „Српски учитељски календар“ намењен је, као што му и натпис и садржина кажу, учитељском свету; „Србобран“ опет ширем кругу српскога народа. У „Срп. уч. календару“, има радова од Љ. Лотића, Н. Шумоње, А. Вараћанина, Милана Стојшића, Ив. Мартиновића, Бож. Борђошкога, А. Јорговића итд. У „Србобрану“ пак од Др. Брзака, Милутина Трбића, Ст. Милићевића, Младена Јовановића, Н. Дошена; доста је радова без потписа или с почетним словима или под псеудонимом; има и народних песама а и прича. У овом календару има и слика појединих места (Кореница, Прилип у Црној Гори, Никшић, Рисањ итд.), појединих знатнијих грађевина (срп. православна црква на Ријеци, Царев мост) и личности (црногорскога кнежевића Мирка, К. Таушановића, дра М. Вујића, Н. Суклрова, оца Н. Тесле, Мих. Пупина, пок. Н. Медаковића, итд.). „Српско учитељски календар“ стаје круну, а „Србобран“ 80 пара динарских.

Нове књиге. — У Вел. Кикинди штампао је учитељ М. Ђ. Косић *Невин осуђен* (стаје круну). — У Сарајеву из „Наде“ оштампао је у посебну књижицу др. Лаза Костић своју „скорашњу успомену“ *У Буковчевој њложњи.*

Школске књиге. — Изишло је друго изд ање *Теорије књижевности за више разреде средњих школа* I (1. стилистика 2. реторика), од П. П. Ђорђевића. Ово је издање краће, јасније и прегледније, а то је постигао писац, „помажући се: прво, стезањем појединих у првом издању доста опширних, правила; друго изостављањем неких незнатнијих појединости и сувишних примера; треће, нешто друкчијим распоредом неких правила и примера; и четврто, обртањем повећега броја чланака из крупнијега текста у ситнији, намењен само прочитавању на часу и ван школе“. Најзнатније су измене, исправке и допуне у чланцима о врстама стила (особито о реторском стилу), о погрешкама противу подесности (појетски примери пренесени су у појетски стил) и у правилима о српском акценту. — Ново је издање изишло и: *Српске граматике* за I разред а и *Старе словенске граматике за V и VI* разред, обе од Љ. Стојановића; *Зоологије* за I р. од Љ. Миљковића.

Летопис Матице Српске. — Добисмо и трећу свеску Летописа од ове године. У овој књизи, 183., налазимо на првом месту говор д-ра Мих. Полита-Десанчића у свечаној седници књижевног одељења „Матице Српске“ о св. Сави 1895. *Помен д-ру Фрањи Рачком* (1—15). За овим је црта из културне и политичке повјести српске д-ра Каменка Суботића *О идеји српске војводине и народно-црквене аутономије и политичке повести српске* (16—48). Милан Савић даје нам други део свога рада *„Хумор и хумористе у књижевности српској* (49—58.) у ком говори о Ј. Стерији Поповићу. По њему је Стерија у главном сатирик а не хуморист, јер хумор не карикира никад, то чини сатира. Од Буда Будисављевића је цртица из Лике *Вражја пећина* (59.—69.). Интересан је особито рад дра М. Јовановића *О индијској драми* (70.—91.). Овде је само први део и то о Мричакатики (Вазантасени), која „је по садржини приступачна духу и схватању садашњости а по обради слична модерној драми“, што сведочи и њена појава на бечкој па и на загребачкој позорници. Од *Пабирака (прилога за оцену домаћих извора)* у овој су књизи два чланка: један је Радоњићев *Биографија и аутобиографија краља Милутина* (92.—109.) а други Ст. Станојевића *Белешке о склопу Данилова Родослова* (119.—137.) У првом чланку доказује се неаутентичност листине — аутобиографије Милутинове (Споменик III) и кад је фалсификована, а указује се и на разлике између Милутинова житија и ове листине. Станојевић опет износи: да Данило није писао Родослов него биографије појединих српских владалаца и архиепископа; да није писао биографију краља Уроша I већ само Драгутинову; да у најстаријој редакцији Родослова није било Урошеве биографије, а да је за тим била једна редакција са том биографијом али без бележака о Радослову и Владиславу; да је кодификацију можда учинио већ ученик Данилов или још вероватније писац биографије архиепископа Јанићија I (који је у осталом такође могао бити ученик и савременик Данилов); да је свакако кодификација извршена врло рано можда већ у почетку др. половине XIV века и да ће о настављачима биографија архиепископских после Данила II бити са свим оправдано и тачно Новаковићево мишљење (Отаџбина 5, 16). — Не знамо, која је била невоља уреднику, те је између ова два чланка, који имају општи натпис, утурио свршетак *Рукописнога зборника*

Михаила Милорадовића од Н. Ровинскога (110.—118.) У одељку *Књижевност* (138.—147.) реферише се о овим књигама: дра Л. Димитријевића „Како живи наш народ“. (Има замерака, али је ипак признаје „међу првима у српској књижевности“), Ив. Павловића „Грех је греху заметак“ (Оцењивач није њом задовољан; план не одговара уметничкој хармонији у књижевности, а још мање се с том хармонијом слаже начин, јер тај је и нехотице претворио приповетку у приповест“. Идеја је ипак лепа). На крају (148.—155.) је записник са састанка књижевног одбора од 22. априла. Ту су штампани реферати: Стеве Миловановa о „Стању кућа у Црној Гори“ од Андрије Јовићевића и о чланку „Босански сахтијан“ (који је узгред буди речено штампан сада у „Делу“) д-ра М. Савића о чланку В. Радојевића „Српске народне песме као скитачице“, о спеву А. Спасића „Дара“ и Милутина Јакшића о приповеци са села „Глава заповеда“ од непознатога писца.

Мудри Ћосо. — Књижарница Др. Претнера у Дубровнику издала је друго прерађено издање књиге *Мудри Ћосо*, што ју је по пучкој предаји укитио за празнике Влад. Вулетић Вукасовић. Ово је збирка разних народних причица и епизода из живота човека кога наш народ прозва *Ћосом*. — Уз књигу је додана и слика В. Вулетића Вукасовића

Херцези светога Саве. — У овогодишњем извештају сплетске гимназије штампао је Бартул Понарић расправу с истакнутим натписом обухвативши у њој историју херцеговачку за педесет година, рад Стјепана Вукчића и потомка му херцега Влатка. Оштампана је и посебице. Има 106 страна обичне осмине, а стаје 60 новчића.

Превод Хасертове књиге о Црној Гори. — Из најновијега дела К. Хасерта Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro прва глава о књижевности и историји проучавања Црне Горе штампана је у српском преводу у „Гласу Црногорца“ бр. 36. и 37.

Популарно дело о новчаним задругама. — Др. Срећко Караман, адвокат у Сплету бави се већ поодавно мишљу, како би тежаку, установом сеоских новчаних задруга, дао лакшу прилику да дође до новаца; у том смеру и издао је књижицу, од које сад имамо друго проширено издање. У њему је потпуно упуство како се оснивају и како се управља овим задругама до најмањих ситница. Књизи је натпис „S e o s k e z a j m o v n e b l a g a j n i c e p o s u s t a v u F. V. R a i f f e i s e n a. Штампана је у Загребу у дионичкој штампарији. Стаје 40 новчића.

О „Горском Вијенцу“. — Овогодишњи програм которске гимназије доноси поред осталих школских записа и расправицу Ф. Херубина Шегвића, која је интересна, а за нас још два пут толико, јер се тиче неумрлога Његоша и његова „Горскога Вијенца“. Писац је имао намеру да тражи изворе овоме спеву и по његову схватању нашао их је нигде на другом месту већ међу Козацима. Шта више писац је толико смео да и у неким епизодама гледа узоре у Руса. С тога је и дао назив својој рађи *Руски елеменат у „Горском вијенцу“*. Нама се чини, да писац не познаје довољно народа у Црној Гори, који опева Његош, а то гледаћемо и да се докаже, кад нам стигне књига. Књижарске су везе врло добре, те је за то многој књизи из Загреба суђено да пробави више на путу, него оној из Лајпцига и Берлина! — Од овога Шегвића изишао је прошле године коментар Мажуранићева „*Смрт Смаил-Аге Ченгијћа*“ опет у програму которске гимназије. Обе су расправице и посебице штампане.

О Тургењеву. — Познато је нашим читаоцима, да је у „Летопису Матице Српске“ св. 178.—180. штампана расправа проф. Ј. Максимовића „О Тургењеву“. Она је па се обратила пажњу и руске журналистике, те о њој говори у другој свесци „Филологическія Записки“ за ову годину Ник. Грунскій у чланку *Наши писатели у Южнихъ Славянъ I. И. С. Тургеневъ и его сербскій критикъ*. Грунски је овај свој чланак поделио на двоје; у првом делу излаже у кратко садржину Максимовићеве радње, а у другом износи нешто замерака. Њему се не чини, да ова расправа има строго научни карактер. Неправилно је схваћено, вели, гледиште Белинског према умотворима Тургењева; нетачно је, да први радови његови немају везе с последњима; упоређење значаја Тургењева са значајем Пушкина пре времена је, и боље речено, ненаучно. У критичара Максимовића опажа се и ч дан однос према тенденцији и уметности. Није могао доказати „что жизнь Тургенева не отразилась отрицательно на его общественныхъ романахъ“. Мало се задржава на мистично-фантастичком елементу у умотвору Тургењева и једној главној страни његова талента — музичности.

S b o r n i k Č e c h u d o l n o r a k o u s k y c h. — Под овим натписом изишла је у Бечу у издању народописног одбора доњоаустријских Чеха а под редакцијом др. Ј. Караска опсежна књига од својих 239 стр. и 31 слике у тексту и 2 у прилогу. Цела је књига подељена на два одсека с овом садржином: у I. одсеку: 1. Приступ. 2. Opuštená vetev (песма од Ј. С. Махара). 3. Jak jest živel československy v Dolnich Rakousich četny од Ј. Урбана. 4. Z mého denniku од грофа Ј. Хараха. 5. Zpev slovansky a pestování společenského života ve Vidni od r. 1841. až do r. 1862. (Низ занимљивих чланака од разних писаца). 6. Začátek let šedesátych a. p. Josef

Нога. — У II. одеску: 1. Hlavní rysy dejiu rodiny hrabat z Harrachu од др. К. Шпачка. 2. České školství ve Vídni од J. Марушке. 3. Literatura, veda a umeni (низ чланака међу њима занимљиве слике из живота знаменитих уметника и научника и особито бечких лекара светскога гласа, који су родом Чеси). 4. Zasloužilí mužové (9. животописа). 5. Vzpomínky (5 успомена на Беч). 6. Obrázky a dojmy z Vídne. 7. Českoslovanské spolky v Dolních Rakousích. 8. Videnské sokolstvo. 9. Oddíl narodopisny од др. J. Караска. — У свесци за овом проговорићемо о овоме делу коју више. Стаје 2 форинте.

О босанским шљивама. — Др. Тоша II. Зурунић, чиновник у босанском одељењу заједничкога министарства финансија у Бечу написао је на немачком језику књижицу под натписом Die bosnische Pflaume. У њој се опширно говори о шљивама с гледишта трговачкога и пољопривредничкога. Највише шљива успева у горњим крајевима босанским, особито у околини Доње Тузле, а најмање у Херцеговини. Земља и клима чине да је плод изврстан. Производња шљива с године на годину напредује, тако да је плод изнео за последње три године (1892 - 1894.) до четири милијона метарских цента, а за то време, пре десет година, производња је била тек нешто мало јача од два милијона. Оволики напредак, разуме се, писац као веран чиновник владе босанске приписује старању њену; она је учила народ, вели се, како се шљива има гајити и подизала многе расаднике. Биће корисно да и наши трговци и пољопривредници, као и они, који се питањима те врсте баве, прочитају ову броширу, која је изишла о трошку босанске владе.

О Босни и Херцеговини. — Хенри Мозер, који је пропутовао у више пута Босну и Херцеговину, издао је недавно и књигу о њима на француском и енглеском, а о трошку интернационалнога друштва за вагоне за спавање и за експресне возове у Јевропи (C-ie internationale des Wagons lits et des Grands express Européens). Натпис је француски ове књиге „L' Orient inédit. A travers la Bosnie et l' Hercégovine". Књижица ова намењена је путницима да их упозна с путовима и крајевима и да им приказујући природне лепоте обе ове наше земље буде путовођ. Писац води читаоца из Лондона и Париза преко Беча и Пеште у босански Брод, па онда у Сарајево. Ту описује ову бос. престоницу и околину, па онда Илиџу; даље црта пут од Доберлина у Бањалуку, па дуж Врбаса цестом до старинскога краљевскога града Јајца и језера Пливе; одатле у Д. Вакуф и Травник, па преко Макљена и долином Раме у Јабланицу и Мостар; најзад од Метковића дуж Неретве преко Коњица и Иван-планине натраг у Сарајево. Слике су, вели „Нада" у бр. 15., врло мајсторски израђене, а радио их је енг. сликар Г. Скот. II из „Наде" у малом саопштио је неколике слике. Овај исти Мозер штампао је и свој извештај VI-ом међународном географском конгресу у Лондону о свом путовању по Босни и Херцеговини. Натпис је La Bosnie-Herzégovine au seuil du XX-me siècle. У овом извештају уздиже босанску владу. Вредно би било да се наши политички, па и књижевни листови и на ову рекламу осврну. — Друга књига о Босни изишла је у Бечу; њу је написао председник нем. археолошкога завода Campo Santo у Риму, *др. А де Вал* и дао јој назив Reisebilder aus Bosnien. Прошле године са првога хришћанскога археолошкога конгреса у Сплету, ударио је са својим друговима преко Мостара на Сарајево, па одатле уз Босну на Зеницу, Травник и Јајце, и железницом преко Брода отишао у Рим, те сада тај свој пут описао у књижици овој од 92 стране. Има и нешто слика. Изишла је о трошку Хенрика Кирша.

Тумачење речи кмет. — У Загребу штампана је етимолошка и правноисторијска расправа Ueber die Abstammung und Bedeutung des Wortes kmet, коју је написао котарски предстојник у Фочи *Адам Карсnијевић*. Своју ову расправу поделио је на шест одељака. У првом тумачи корен речи *кмет* по Линде-у, Маћејевском, Јунгману, Миклошићу, Јагићу и др.; њему се чини да треба постанак овој речи тражити у грчком *коме*-коса или kometos—који носи дугу косу, с погледом на то што је у старих значила дуга коса у човека углед и слободу. У другом и трећем делу износи доказе, да су кмет и кметство изрази за најстарију врсту племства. У даља два одељка говори о судбини ове старе установе у Хрватској и Пољској, а у последњем закључује, да се у Босни, Херцеговини, Црној Гори и Србији ова реч одржала у оном смислу, који је најсроднији с некадањим старим изворним значењем, и ако се уз то значење паралелно јавља кроз векове и друго које значи по Даничићу servus, сељак своjему властелину.

О тајном језику у Словена. — Професор Јагић штампао је недавно у Sitzungsberichte бечк. Академије Наука први део своје расправе „Die Geheimsprachen bei den Slaven" у којој је Bibliographie des Gegenstandes und die slavischen Bestandtheile der Geheimsprachen. Проговорићемо у свесци за овом опширније о овој интересној радњи.

Бугарски превод Смрт Смаил-аге Ченгића. — У бугарском месечнику „Искри", која излази под редакцијом Б. Јорданова штампа се превод Е. Спространова Мажуранићева спева „Смрт Смаил-аге "

Словеначка књижевност. — Knjižnica za mladino. — Осмом свешчицом ове омладинске библиотечице почели су из-

лазити Сломшекови списи, удешени за омладину. Прва свеска тих списа доноси 39 његових песама, које је средио др. Јанко Безјак. Има 77 страна, а стаје 20 новчића.

Zbrani spisi Pavline Pajkove. — Од скупљених списа ове словеначке списатељице изишла је у Цељу и друга свеска, у којој су четири приповетке: Roka in srce, Mačeha, Očetov tovariš и Pripovestnik v sili. Стаје свеска форинту.

Scriptores sacri et profani. — Под овим натписом намеравају учитељи и некадашњи ученици филолошкога семинара у универзитету у Јени да издају низ текстова који се односе на византијску историју и литературу. Истакнут је и програм, из кога видимо, да ће као прва свеска изићи Ioannis Alexandrini cui nomen philoponi de opificio mundi L. VI. recensuit Gualterus Reichardt Vimariensis; а као десета: Demetrii Chomatiani archiepiscopi Iustinianae I et Bulgarorum epistulae post Ioannem Baptistam cardinalem Pitra Aerum edidit Gualterus Heuschkel Vimariensis.

НОВИНАРСТВО

Наставник. — У седмој — септембарској — свесци „Наставника" од чланака налазимо поред наставка Давидовићеве радње *Методика зоологије и ботанике*, Андре Гавриловића *На часу српскога језика*, Миливоја Симића *Кажњавање ученика за неоправдане изостанке* и П. А. Тнпе *Решење задатка из 3 св. Наставника*. Два су реферата: уредников на Vademaecum für Candidaten des Mittelschullehramtes in Österreich (I—II) и д-ра. Ђ. С. Ђорђевића на друго издање Љ. Стојановића Граматика старога словенскога језика. Даље је седам *Новина из науке и наставе*, и то: Ердељановића Трус у Аустрији и Италији и Кроз Африку са истока на запад; П. М. Ракића: Утицај ниских температура на физичке особине материја и угљен борид; проф. Р. Петровића Нитрати азотати; д-ра Вл. А. Поповића Зуби код деце у школи; Косте Стојановића О математичкоме клатну. За овим долази рад у школи и за школу, школско кретање (о загребачком универзитету), први и други састанак седмога годишњега збора, из управиних записника, лични гласови и библиографија. У додатку је 9. табак „Гљива." — „Професорско друштво" броји сем поменутих у јулској свесци „Дела" (стр. 153), сада међу својим утемељачима ваш професора још и срезове млавски и пожаревачки у округу пожаревачком и Алимпија В. Богића, окружнога начелника у пенсији.

Два нова листа. — У Пожаревцу покреће Мих. М. Стевановић учитељ два нова листа. Један ће се звати *Школица* и биће за ђаке основне школе: задатак му је „да својом садржином припомогне утврђивању знања стеченог у основној школи; да буди љубав к читању, а помоћу читања да развија морална и естетична осећања у наше деце". Други ће бити педагошко-учитељски лист под именом *Народна школа*. „Наша народна, или тако звана „основна школа", губи свој национални карактер као и многе друге установе наше. Међу тим, зна се, да данашњи животни услови српскога народа неодсудно траже засебно уређење народне школе. Такво уређење ваља тражити. — Учитељима је данас нужно искрено и братско обавештење, јер учитељски дух посрће под ударцима великих сметња, које се стављају његовој самосталности. Наш се углед понижава. Против нас — учитеља — дижу се неоправдани прекори; наше стање бива све горе и горе." Тим речима исписује уредник програм листу, који има да сузбија те клевете против учитеља, да брани сталешки понос и да тражи боље уређење народних школа. Оба ће листа излазити месечно на табаку, у облику велике осмине од 16 страна. Први стаје три динара годишње. Скупљачи учитељи и учитељице добивају на десет претплатника „Школице" бесплатно за исто време по примерак „Народне школе", која стаје за претплатнике два динара годишње. Први број и „Школице и „Народне школе" изићи ће крајем септембра. Уредник је оба листа Мих. М. Стевановић учитељ; а власник је „Школице" Мих. Костић, књижар и штампар.

Хришћански весник. — Од овога духовнога листа изишла је и четврта свеска. У њој је између осталога: кратак чланак Стојана Новаковића *Словенски Апостоли* (стр. 149—153.), Дим. К. Михајловића свештеника *Поуке из пчеларства* (171.—174.), поп Јове Цветковића *Нероткиња*, слика из народа (177.—183.), превод Бидрогова чланка *Правила о чувању од зараза и прилепчивих болести* (овај Герасимовићев превод наставак је из раније свеске). У овој свесци саопштена је и Синђелија владике нишкога од 10. септембра 1825. год. неком поп Станку. — „Хришћански Весник" штампа се у штампарији Петра Танасковића у Београду а уређује га прота Алекса Илијћ.

Нов дневни лист. — Од 9. августа излази у Београду *Дневни Гласник*, који покреће неколицина младих људи с намером, како се вели у прогласу, да прати сваки политички догађај, а и дневне догађаје. Излази свакога дана на табаку, доноси и врло ружно израђене слике. Број стаје пет пара динарских, а месечна је цена листу динар. Уредник му је Душан Трбојевић, а власник М. Јовановић штампар, у чијој се штампарији и штампа.

Учитељ. — Септембром месецом ушао је овај ваљани педагошко-књижевни лист, орган нашег Учитељског Удружења, у своју XV годину. Прву смо свеску већ добили, и

у њој налазимо: три чланка (проф. Ј. Миодраговића *Прва потреба учитељска*, проф. Љ. Давидовића *Педагошки преглед — Основне школе образованих народа* и учит. М. Јовића *Просветни иасторци*), за тим три предавања. За овим д лази нов одељак *Забава и поука*, у ком је на првом месту прича Ј. М. Веселиновића *Мушкобања*, даље из школина (а не: из школиног) живота *Мале добричине* од Ст. М. Мијатовића и *Искрице дечјег мишљења* од Д. Ј. Путниковића. Ове искрице имају особита интереса. У *Књижевном прегледу* има приказа неколика, међу овима на „Војислављеву Споменицу“ и Гашића „Инфекциозне и заразне болести.“ Реферат на Гашићеву књигу мало нас је зачудио, јер реферепат (Ивк.) као нестручњак узео је да прикаже ово дело, те га хвали и препоручује, не осврћући се на то шта је стручна критика о њему казала. Писцу се шта више хвали у књизи „језик лак, чист и доста правилан“, а то опет не стоји. Иза библиографије, долази Гласник, белешке и новости, и учитељско удружење: I састанак са XII учитељске скупштине, о раду Главног Одбора и његова конституција. За председника изабрат је по ново Мих. Јовић. — Уредник је „Учитеља“ Д. Ј. Путниковић, а чланови су уређивачког одбора Ђ. Ивковић, М. Љ. Велицки и Н. М. Чолаковић, учитељи из Београда.

Луча. — Од овога цетињскога листа изишло је досада осам свезака. Седма и осма у једно. Последњих пет свезака садржина је ова: *Песама* налазимо од А. Шантића, Ст. Бешевића, Ж. Драговића („Имитације грузијским нар. мотивима“ и др), В. Ешкићевића, Новице Ј. Николића, Јов. По овића и од некога С. Из „Бранкова Кола“ прештампана је песма кнеза Николе I „Дубровнику“. Од *приповедака* су ове: Лука Јововића *Пометнут прстен*, Ђуре Ј. Димовића *Тук на лук*, Е. Форнера *Прве илузије* (с талијанскога), Н. Граховскога *Разбратимила их*, Ал. Шантића *На гробу љубави.* (У овој новели помиње се, да је Св. Сава подигао Дечане. Не знам откуда писац то сазнаде!) и *Успомене из самачког живота* (I. Шта је јаче) од Ђорђа. Даље је од забаве почетак превода шаљиве игре Р. Кастелвеција *Медузина глава.* Чланци су ови: превод чланка Вл. Ламанскога *Панславизам* (из Revue internationale,) превод Хеклова рада *О подјели рада у природи и човечјем животу*, Вељка Радојевића *О српском језику* (исправља погрешке Вуков Рјечник или додаје нова значења), Кл. Теодоридеса *Први маја* и *Приликом рођен дана наследника Данила*, Ан. Јовићевића *Значај бадње вечери 1702. год. у повјесници Црне Горје*, М. Р. Марковића *Студија о приморскиjем државама и права њихова на морском прибрежију.* Сем ових чланака има и чланака, који су у првим свескама почели излазити: од ових завршени су: Л. Т. Перовића *Зигфрид Сигурд у Нибелунге* и превод *Сакија Муни* легенде о Буди. Даље у априлској свесци штампана су четири писма војводи Гаврилу Шкбалији, од којих су два Карађорђева. Има даље скоро у свакој свесци народних умотворина, одељак књижевности, у ком се реферише о по којој књизи; шале и забаве и разне белешке.

Гласник земаљскога музеја у Босни и Херцеговини. — Од овога лепо уређивана „Гласника“ изишле су ове године две свеске. Садржина им је ово: Др. Франића *Стање балканског полуострва на освитку XIII вијека.* (Прво говори о Бугарима на о Србији и Босни, дотиче се ту патаренства, и прелази на причање о освојењу Задра и Цариграда или о четвртој крсташкој војни; на крају је чланак о папи Инођентију III и о његовој важности по развитак балканских држава. И посебице је ова радња изишла). А. Хофера *Налазишта римских старина у травничком котару*, Е. Домбровскога *Основи орнитологије сјеверо-западне Србије*, д-ра А Вајсбаха *О прехисторијским лубањама са Гласинца*, В. В. Вукасовића *О римском орлу с отока Корчуле у Далмацији*, Фр. Фиале *Извештај о ископинама на Дебелом брду код Сарајева г. 1894.* и *Римски гробови с пањевином код Рогатице*, О. Рајсера *О крунастим шевама у Босни и Херцеговини*, Н. Келнера *О римским грађевним остацима у Илиџи код Сарајева*, О. Вернер *О макро-лепидоптерима са полуострва Пељешца*, дра Ђ. Трухелке *О абраксас-гемми из Сарајева* и *О старобосанским натписима*, Радимскога *Неке археолошке цртице*, Љ. Фирера *Продужена посматрања на орнитолошком пољу у Црној Гори г. 1895.* и д-ра Пача *Legio VIII Аугуста у Далмацији*, *Епиграфско набирчење* и *Рушевина у селу Доњанима и римски натписи ондје нађени.* (Овај је рад са Ковачићем радио). Сем тога има неколико стручних оцена и разних цртица од Грђића, Душана Поповића, Ст. Милијевића итд.

Вијенац. — Најстарији белетристички лист у Хрвата је Vienac, који подржава дионичка тискара, у којој се и штампа. Овом годином ушао је „Вијенац“ у 26. годину, а добио је њоме корице на којима су објаве нових књига, те нам је то добро дошло, јер хрватски листови, ни политички ни белетристички, сем „Књижевне Смотре“, немају обичаја да јављају о свима новинама књижевности; они се задовоље само оним што им падне у очи, а остало пропуштају и да јаве да је изишло. Како је то штетно по књижевност, може се појмити. — „Вијенац“ служи „забави и поуци“ и као да више првој но другој. Пред нама је четрдесет бројева од ове године. У њима налазимо до двадесет песника са својим радовима песничким; од неких (као: Милан Беговић — Тугомир цетински, Мирза Сахвет, Велимир Дежелић — Бранимир, Р. Каталинић Јеретов, Ђ. Арнолд) има и по две три песме. Од познатијих пе-

сника има песама од ових: Фра Грге Мартића, Ј. Хранiловића, Х. Бадалића и Силвија Крањчевића. Приповетка је добро заступљена; само су то махом краће ствари, већином црте и цртице, од којих су неке могле и изостати. Радове: В. Новака San o trima crvenim trojkama), Ив. Девчића (Kapetan Pilip) Ј. Драженовића (Majorica, сличица из Крајине), Ис. Великановића (San gospodina pristava), Ладањскога (Bonček Tribuhović) видимо овде. Има и преводних приповедака и то с француског неколике ствари Мопасанове (Jedan portrait, Nemoćnik, Tko zna), с талијанскога 35. глава Манцонијевих „Вјереника", са рускога Толстога (Gospodar i sluga), Гаршина (Strašljivac), В. Немирович Данченка (U dobri čaj, с чешкога Рајса Odnemaren. Иса Великановић штампао је овде своју комедију у три чина „Тулумовић удаје кћер", а у бр. 2.—9. је у преводу у стиху Шекспирова комедија „San ljetne noći". Међу чланцима, од којих је већина кратка, има разноликости: добар део иде у оцену појединих новина наших (српских и хрватских), словенских а и туђинских. Тако нарочито су чланци посвећени: приступном предавању Богдана Ј. Поповића *О књижевности*, које је из „Дела" посебице штампано, приповеци Ђалскога „Радмиловић" (од Ј. Храниловића и Јакше Чедомила), Крековој Slavenskoj antologiji, слици из хрв. приморја Венцеслава Новака „Подгорка", „Илиризму" Кулаковскога; новом Доде-ову роману; Толстога причи „Господар и слуга"; чешким новинама, итд. Даље има путописних црта Ив. Девчића „Stari Počitelj grad", „Iz putničkih bilježaka: 1 Izvor Une 2. Prozor i Vitalgrad", „Na otočkom kordunu." Овде би се имао уврстити и чланак Sarajevo, који је написао неки „Starinom Bošnjak". Жалимо, што је овај чланак нашао места у књижевном листу наше браће Хрвата, јер њиме ће се још више раздора посејати међу браћом. У чланку има доста неистина изнесених против православних, коме се и најгадније ствари подмећу. Политичком листу би се то могло и опростити, али књижевном никако. То задиркивање српскога живља види се и на другим неким чланцима (као на Клајићеву Nešto o krsnom imenu) и на понеКојој белешци. Нас ближе интересују чланци: Ljubav sestre prema bratu (износи се паралела из нар. песме и из Софоклове Антигоне), Bratska ljubav — u brojevima (Ив. Милчетић претреса именик „Хрватске Матице". Закључци му нису консеквентни), Hrvatska zastava (чланчић овај Таде Смичикласа написао је прво у Obzor-у па је отуда у изводу саопштен), Ima i prije Mažuranićeve pjesme štampana nar. pjesma o Smail-Agi Čengijiću (пише Вл. Гудел) Да поменемо још: превод Тенове Filosofija umjetnosti, Р. Хорвата: Zašto se održa bizantinsko carstvo dok propade zapadno rim. carstvo и Pragmatična sankcija, Сабића Mate Baštijan kao dramatski i epski pjesnik, Ђалскога Umjetnička izložba u Zagrebu. — На крају је *Листак*, у ком су одељци: књижевност, умјетност, свастице и мали листак. У „књижевности" донесе краће белешке о делима из хрватске, словенске, српске, руске, словачке, пољске чешке и шпанске књижевности. Од српских било је спомена о Милићевића „Из својих успомена, „Вуковој III књизи песама и другој свесци 2. књиге граматичких и полемичких списа, Кошутића Писма из Петрограда, о Јовановићеву Индијска драма, као и о Гласовима 46, 47. и 48. о Споменику 28. о Новаковића Српској Граматици, о Веснића Празноверице и злочини, о Летопису 182., о Павловића Грех је греху заметак и у три маха зауставило се на појединим чланцима „Дела". — „Вијенац" излази недељно на два табака стаје годишње 7 форината.

Југословенски стенограф. — Осам је бројева овога листа намењена југословенству изишло. Из свакога броја све се јаче испољује идеја уредништва — заговарање слоге међу јужним Словенима. То најбоље потврђује и чланак B e s e d a o j u g o s l a v j a n s k o j s l o g i од дра Турнера, који је на погрешном путу што је против фонетике и што у етимологији гледа слогу словенску. Писац тежи за општим словенским језиком. Од других чланака, који се нас више тичу, да поменемо: две биографије наших људи Лазе Поповића чл. касације и Стеве Мокрањца, којим отпоче доносити биографије заслужних људи; Статистика Краљевине Србије према нашим статистичким подацима; Слике и прилике Београда од Б. Б. (чланак овај рађен је према старијим датима, те има и застарелих ствари у њему); Глас из Србије о стенографији од Л. Поповића. Бележака има доста. Желели бисмо да их има више савременијих и тачнијих. Нека је и од наше стране овај интересни лист препоручен нарочито нашим стенографима.

Љубљански Звон. — Од последњега нашега говора о овом изврсном словеначком листу до данас изишле су још две свеске, 9 и 10. У њима налазимо поред песама већином од песника, који се јавише и у ранијим свескама „Љуб. Звона" и приповедака од којих су опет неке само наставци раније започетих. У 10. броју свршена је Usoda ka-li а у том су броју и Кодерови Samski spomini. Од других чланака да поменемо нове: Vodnik kot turist од Фр. Орожена (у 9 бр.), „Ki' v Prešernovih pesmih од Л. П-а. (у 10. бр.); даље свршен је чланак Osvojitev Kaniže po Turkih leta 1600 (у 10. бр.), а у 10. је бр. и наставак интересних биографских некрица Кавчића Znameniti Slovenci. Говори се о десеторици. Од чланка O raznesilih свршен је девети одељак о нитроглицерину и штампан је десети о динамиту У деветом је броју и Стритарово треће Dunajsko pisme. Сем овога у оба броја богат је *Листак*; у њем има помена о многој словеначкој књизи одакле и ми доносимо по неку белешку, а што вреди истаћи у оба броја има и беле-

жака из наше литературе. Проговорено је о Миловановићевој Срби и Хрвати, Гавриловића Писмима о књижевности у Словенаца, о песмама С. Грегорчића у „Нади“ и о „Делу“, о ком врло похвалан суд изражава, те га препоручује. Не можемо а да не нагласимо тврдњу референта Гавриловићевих „Писама“ да је са словеначкога на српски више превођено, но са српскога на словеначки нарочито у најновије доба, а то с тога, што многи образовани Словенац чита српске оригинале. Дао би Бог, да се и у нас с више мара прати словеначка књижевност и њена бар главнија дела читају у оригиналу.

Бугарска журналистика — Бугарска журналистика иде трагом наше. И у њој веје несталност, као и у нас; сваким часом јавља се по који лист и листић, да замени други, који обично не живи ни онолико колико његов преходник. И у њој ничу листови „неполитически или по право непартизански“, али то само траје неко време, док се не пшчауре у присталице ове или оне странке. Од јуна месеца до 1. септембра више је листова угинуло но што се појавило на свет, и што нарочито пада у очи, локални листови нестају, а у престоници се повећава број. Тако су престали у Софији: *Нар. Приятель* и *Нар. Свобода*, у Лому *Демократъ* и *Кавалъ*, у Варни: *Н. Защита*, у Видину: *Народенъ Листъ* и *Вида*, и у Ст. Загори: *Самозащита*. Појавили су се пак у Софији: Консерваторъ, Народна Борба, Военни Листъ, Знание, Революция, Новъ свободенъ и Bulgarische Echo, што ће излазити на немачком и нешто на француском језику. Ван Софије изишао је нов лист само у Трнову и то *Освобожденiе*.

РАЗЛИЧНОСТИ

Римска Гробница. — У марту месецу ове године откопана је велика гробница у селу Брестовику (среза гроцканског, окр. подунавског) које је по часа источно од Гроцке удаљено. Кад се за то сазнало у министарству просвете и црквених послова упућен је г. Валтровић, чувар нашега Народнога Музеја, да ову ствар извиди и испита. Г. Валтровић је извршио овај посао и нашао је да је ова гробница један од ређих архитектонских радова из римскога доба. Гробница је дугачка 10 метара и има четири одељења. Испред костурнице — у којој су била три костура — простире се од севера на југ двориште са двема наспрамним нишама; у двориште се улазило кроз предверје на четири стуба, а у предверје водио је опет подужи ходник. Зидови су предверја и ходника јако порушени, а боље су одржани зидови и сводови дворишта и гробнице. Јасно се познаје да је људска рука кварила овај споменик, који је у току времена служио као мајдан за опеку и камен. Што људи нису могли употребити (н. пр. кипове од мрамора), хотимице су кварили, одбијајући киповима главу и ноге.

Распоред је овом споменику богато замишљен; техника је у архитектонских и скулпторских делова за похвалу, а живописни украс по зидовима веома је занимљив.

Гробница ова, по украсу могла је бити за каквог отменог Римљанина, који је, по речима г. Валтровића, у овом крају морао имати власти и гласа. У њој је нађен велики кип одевеног Римљанина, ваљда лик онога, за чију је породицу грађена. Поред тога нађена су два мраморна средња кипа Генија смрти, мали мраморни кип војника, два повећа мраморна лава и други скулпторски одломци.

Споменик је премерен, снимљен и описан и објавиће се у „Старинару“, а скулптурски остаци пренесени су у народни Музеј. Чињени су кораци да се овај споменик чува од даљега рушења, те да се одржи за научнике и пријатеље старина римских гробница ређега распореда у нас. Данашњи министар просвете поима значај и ове врсте старина, те се надати, да ће учинити све што буде потребно не само за ову старину, већ и за остале, које су изложене кварењу.

У селу Брестовику има још много трагова од већих и мањих римских грађевина.

Рушевине једне цркве. — У селу Радошину, у срезу ресавском, открили су били прошле године сељаци рушевине једне цркве. Месеца августа ове године откопане су донекле те рушевине о трошку народнога Музеја, па се дознало, да је ту некад била црква, која својим распоредом подсећа на Манасију. На ову лепу цркву Стевана Високога подсећа још и зидарски и каменотесачки посао на рушевинама, а и позлаћени котури око глава светитељских у икона по зидовима. По цртежом и бојама својим живопис је слабе вредности. Кубе у цркве лежало је на четири квадратна стубца као у Манасије; да ли је и припрата имала кубета не може се још рећи, јер је припрата још под рушевинама. Као са многих других архитектонских споменика у нас, и са ове је цркве однесен многи тесаник, те је једва мало зида остало изнад темеља. Црква је била грађена јамачно у првој четвртини петнаестога века.

Основне школе у Хрватској. — Вредно је посмотрити статистичке податке о основним школама у Хрватској на крају 1893/4 школске године; јер могу имати интереса за нас. Било је 1277 основних школа; па њихово издржавање утрошено је 1,894.900 фор. и 90 новч. Све ове школе смештене су у 1381 зграду школску. Уз школе постоје и књижнице учитељске и ученичке. Првих је било 1171 а других 974. Учитељске књижнице имале су 220.123 свеске, а ученичке 60.414. Школских вртова било је у површини 24.588 ара. Пчелињака је било 1320. Из школских вртова дато је народу 127.906

воћака, 89.116 чокота и 118.175 дудова. Учитеља је свега било 2135.

Споменик Ђ. Јакшићу. — Већ се по одавно смишља да подигне на Калимегдану споменик писцу „Чича Тиме" и „Станоја Главаша", пок. Ђури Јакшићу. Ту замисао сад хоће да помогне и ако је могуће и оствари типографско певачко друштво, које носи име пок. песника. Да дође до потребнога новца за подизање споменика, приређује по одобрењу мин. народне привреде, и *лутрију*, која ће се вући 2. фебруара 1896 године на концерту друштвеном. Срећке су већ издане; комад стаје динар. Згодитака биће 100, а највећи је од 500 динара (5 комада државних лозова). Желимо успеха овом предузећу.

Статистика руске књижевности у 1894. години. — Петроградски књижар издавач Л. П. Павленков износи у „Историческом Вјестнику" још од 1887. године бројни преглед књига и издавања, која се сваке године штампају у Русији. Такав је преглед изишао и за прошлу годину. — По рачуну Павленкова штампано је прошле године 10.651 књига у 32,200.000 примерака. Од ових књига било је руских 8082 у 25 милиона примерака. После руских највише је штампано на пољском језику — 894 у 2,450.000 примерака, за тим на јеврејском 519 у 1,370.000 примерака, немачком 315 у 494.000, литавском 219 у 737.000, естонском 172 у 694.000 и јерменском 124 у 153.000 примерака. Мање је књига штампано на француском, татарском и арапском језику, а изишло је по неколико на латинском, грчком, турском и енглеском језику. На језику чешком, шведском, финском и китајском изишли су неколики списи. — По струкама подељено изишло је 695 школских уџбеника у 5,738.114 примерака, и помоћних уџбеника 614 у 4,766.465 примерака. Књига научних — природњачких, математичких, астрономских, друштвених, финансијских, економских, привредних, војених уметничких и трговачко-занатлијских штампано је 2085 у 4,227.498 примерака, књига за народ 326 у 2,652.215, дечијих 325 у 2,587.735, побожних и богословских 1058 у 8,841.159, белетристичких 719 у 2,854.723, и драмских 245 у 349.350 примерака. Остало иде на књиге о ванпарима, биографске, књижевне и друге зборнике, на слике с текстом и т. д. — Међу књигама, које су лане изишле, има једна која је штампана по стоти пут, три по 70-ти, 10 по 60-ти, и то су већином уџбеници. Преко 51% књига није било до сад штампано, но прошле године први пут. Све ове књиге штампане су у 165 места: У Петрограду је штампано преко 3500 књига, преко 2500 у Москви, Варшави преко 1200. После долази Одеса, Кијев, Казан, Рига, Тифлис, Вилна, Харков, Јурјев, Ревел и Митава.

(Статистички преглед руске књижевности у 1893. години види у фебруарској свесци „Дела" стр. 341.)

Далматински избори. Овога месеца су били избори у Далмацији за далматински сабор. Избори вреде за шест година. Овогодишњи су избори у Далмацији у многом погледу важни. Они су, прво, показали, поред свих неприлика с којима онамо има да се бори, напредовање српске народне свести. Српска странка је ушла нешто *појачана* у сабор. И тај резултат је у толико важнији, што су Срби овога пута ушли у изборну борбу сами, без аутономаша. Друго, ови избори су показали да су прекори до сад Србима чињени с хрватске стране, о вези и дружби њиховој с аутономашима, били неискрени и неозбиљни; јер су овога пута Хрвати ишли, на многим местима, заједно с аутономашима против Срба. Чак Obzor, који је у том погледу најпре, похвалио држање Срба и покудио праваше, одустао је од тога свог гледишта чим је у Дубровнику видео, да ће српски кандидат однети победу — ако се не удруже сви: и обзорани, који се у Далмацији зову „народна странка", и праваши, и аутономаши. Избор у Дубровнику је трећа карактеристика ових избора, јер се сад несумњиво показало да су у Дубровнику Срби у већини, према свим другим странкама посебице узетим. Шта више резултат је показао: да су обе хрватске странке, с аутономашима заједно, једва могли избацити *тридесет гласова* више од Срба. И ову дружбу, овде у Дубровнику, наравно ни Obzor не може да не одобри! Та за Бога ко би још то могао допустити, да у „хрватском" Дубровнику победи српски кандидат! А да није, у оним крајевима, па и у Дубровнику, злоупотребе с вером, мучно да би и сва ова хетерогена дружба помогла. Али, на жалост, тога има на хрватској страни много. За то је најбољи и еклатантан доказ, она неописана срџба, у коју су хрватски листови пали на глас, да је у једном изборном месту неколико свештеника католичких гласало — за српскога кандидата! То је нашој браћи Хрватима — непојамно!

И они опет причају да не злоупотребљавају веру за племенски раздор и прозелитизам! Србима католицима, као и онима који нису католици, ово треба да буде добра поука.

Из ових избора далматинских изишли су слабији праваши и аутономаши, а ојачани су изишли владина — „народна странка", и Срби. Бока Которска је, поред свих упињања и аутономаша и Хрвата, који су и овде ишли заједно — остала и на изборима српска.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Професор Јагић у Србији. Почетком септембра испунила се давнашња жеља свих пријатеља и познаника нашега диčнога Јагића, жеља, да га виде и дочекају у својој средини. Тог племенитог човека, искреног пријатеља, узоритог професора, великог научника гледала је наша престоница пуних

пет дана, (4—8 сеп.) и свако, ко га је познавао, утркивао се да му ово бављење учини што пријатнијим, а ко га није познавао, трчао је да га види, да с њим говори, те да се сам лично увери о свима оним ретким особинама које га красе, и о којима је тако много слушао.

Једнога дана извезао се са г.г. Новаковићем, Ковачевићем, Милићевићем и др. до Младеновца, и разгледао ону лепу околину. Ту је код Црквина видео и онај камен, белег Високог Стефана где је душу испустио, што је онако дирљивим речима на томе белегу урезано.

Чим се време пролепшало, кренуо се (9 септ.) да пропутује по Србији, и био је у Крагујевцу, Краљеву, Жичи, Врњцима, Љубостињи, Крушевцу, Нишу и Пироту. Скочио је на два дана и у Софију, и одатле се вратио у Београд. На путу су га дочекивали и испраћали сви, а нарочито професори и калуђери, оном пажњом, каква му и приличи. Осим тога г. Јагић је уживао гледајући китњасту Шумадију, лепу Мораву и шумну Нишаву са величанственом Сићевачком Клисуром. Са великом је пажњом разгледао нове зграде као крагујевачку гимназију (тополивница није тога дана радила) и цркву, нишку цркву, и др. а нарочито се зауставио на дивним фрескама древне Жиче, које још нису нашле свога оцењивача, нити су после честитог владике Јанићија нашле ктитора који ће их рестаурирати. Љубостињски живопис је мање важан, а на крушевачкој цркви га никако и нема. Са пијететом је разгледао и Ћеле-кулу у Нишу над којом је онако лепо и укусно направљена она зградица. На овоме путу пратили су га г г. М· Ђ. Милићевић и Љуб. Стојановић.

По повратку у Београд задржао се овде још два дана (17 и 18 септ.). У очи поласка чланови Академије, професори Велике Школе и професори средњих школа приредили су у част његову вечеру на којој је било преко 60 особа и где су у пријатном разговору и невању провели до после пола ноћи.

Из Београда је г. Јагић отишао (19 сеп.) у Фрушку Гору да походи свога пријатеља арх. Руварца, и узгред је још свратио у Опово и у Крушедол, да се преко Пеште вратио својима у Беч.

Ако је г. Јагићу бављење у Србији доставило пола онога задовољства, колико су га имали сви они који су га овде видели, онда смо тврдо уверени да ће нам он опет скоро доћи. Љ.

Два нова доцента. — Наш цењени сарадник др. Милан Решетар пост. вљен је недавно за прив. доцента за слов. филологију у бечком универзитету. А у лајпцишком отворена је опет катедра за југословенску нар. поезију, те је поверена познатом писцу о нашим нар. песмама др. Асмусу Серензену, који је ради тога и наименован доцентом тога универзитета. Ми обојици од срца честитамо.

Трајко Китанчев. — Бугарски народ оплакује недавну смрт свога књижевника — песника и народнога борца Трајка Китанчева, који је и пером у руци и речју радио на просвећивању свога народа и буђењу свести његове и као наставник и као народни заступник и као књижевник. Као наставник у Петропавловској духовној семинарији саставио је „*Историју бугарске литературе*," која је остала у рукопису. Он не долази у ред оних који хитају да своје умне радове што пре изнесу на јавност, с тога је сразмерно мало радова његових и штампано. Превео је и Сервантесова „Дон-Кихоте" и први том Беклове Историје цивилизације (Пловдив, 404 стр.). Бугарска „Мисълъ" донела је у свесци за август његову баладу „Дедо Недѣлко", коју је спевао према нар. веровању у зап. Маћедонији о Краљевићу Марку, која чека дан кад ће да оживи. — Китанчев се учио у московском университету; био је и председник маћедонскога друштва. Допао је затвора због неке замишљене завере, те се ту и разболео. Рођен је год. 1858. у селу Подмочанима, а умро 1. августа ове године.

Антон Сушник. — 12. августа умро је Словенцима мање талентован, али ипак врло марљив књижевни радник *Антон Сушник*. Кад се има још на уму, да је као коректор имао да се бори за одржање свога живота; онда његове кратке цртице и слике још јаче привлаче читаоца. У „Словенској књижници" св. 41. штампана је његова прва опсећа слика P o s a v č e k (стр. 83), која најбоље казује врлине и мане писчеве. „Dom in Svet" у 18. броју донео је пак две његове лепе цртице P r v i i d e j a l и S r e č n a v r n i t e v.

Јосип Лендовшек. — Словеначки народ изгубио је недавно, 7. септембра, још једнога свога просветнога радника, који је својим знањем много користио народу свом. Лендовшек је родом из Рогаца (Ројича), а школовао се у Цељу, Марибору и Грацу, у ком је походио университет учећи класичну и словенску филологију. Покојник је био професором гимнасијским у Бељаку. Радио је и на књизи. 1890. године издао је за Немце „Словенску граматику", а спремио је и „Словенску читанку", али му оста у рукопису. Писао је о Ломшеку, а бавио се доста и словеначким језиком чистећи га од туђица. Умро је у 42. години.

† **Луј Пастер.** Септембра 16. умро је знаменити, и не само свем ученом свету но и широј публици и Европе и Америке добро познати француски научник Луј Пастер. Он је отац, *творац бактериологије*, која је и у хирургији и у медицини већ толики преврат учинила. Пастерова генијална открића дала су већ до данас и у хирургији и у медицини резултате, о којима се пре ни сањати није могло, а пут који је он указао и којим данас иду толики испитивачи и науч

ници свега света обећава још много таквих добитака и ресултата. Кох, Беринг, Ру, Викера, Марањијано, Китазато — сви су они Пастерови ђаци и ученици. Пастер је њихов генијални родоначелник! Антисептика се родила из његових открића!

Прва знаменитија испитивања Пастерова су — испитивање процеса *врења* и *труљења*. До Пастера се процес врења објашњавао по теорији Либига као ресултат деловања беланчевинастих или азотастих материја на шећер, које се растварају под утицајем ваздуха. Кисеоник ваздуха био је, дакле, једини узрок тога појава. Квасац, по мишљењу Либига, производи врење за то, што је најпре био у додиру с ваздухом; почињући да се раствара, он делује на шећер, и врење онда настаје. Пастер је дошао на мисао, да врење долази отуда, што оно органско биће, које се зове ферментом (квасцем), почиње показивати појаве живота: врење је, дакле, ресултат живота, а не распадања и смрти. У квасцу су гљивице, које живе, множе се, деле, и тај њихов интенсиван живот раствара шећер у угљену киселину и алкохол. Својим огледима Пастер је доказао, да врења не може бити без квасца — микроскопскога бића које припада биљном свету, и да живот тога бића рађа све појаве које при врењу опажамо. Сличне појаве бивају и при *труљењу*. Распадање изумрлих животних ткања долази од живота малих, онаких бића као што су ферменти од којих долази врење. Мисао о том постојала је и пре Пастера, али као непотврђена одбачена је, и Либиг је с поругом писао у својим „Хемијским лекцијама“: „Људи, који хоће да објасне труљење или распадање животних супстанција микроскопским организмима у њима раде као деца која објашњавају брзину тока Рајне кретањем воденичних точкова између Мајнца и Бингена“.“

Испитивање живота микроскопских организама довело је Пастера право пред питање: о спонтаном, самом од себе постанку организама. Откуд тих микроскопских организама, како они постају? Тада је баш чувени *Пуше* правио огледе и настојавао доказати: да за постанак тих малих организама нису потребне никакве клице. И доиста огледи Пуше-а били су толико уверљиви, да је већина научника почела веровати у спонтани постанак живих бића. Међутим Пастер је ту теорију својим необично тачним и вештим огледима — просто уништио. Он је доказао да живога бића без клице нема, и да тих клица има свуда, и у ваздуху, и свуда: негде их је више, а негде мање, нпр. у великим висинама релативно врло мало.

Ови огледи Пастерови, који су доказали присутност клица, које производе врење и труљење, одмах су се одзвали благотворно на — хирургију, где је као природна последица дошла *антисептичка метода* Листерова. Наравно да су се они одазвали врло повољно и на унутрашњу медицину, на патологију.

Унутрашња медицина није само посредно брала плодове од генијалних Пастерових открића. Пастер је своја испитивања наставио на самом медицинском терену. Он је сам отпочео низ испитивања о узроцима *заразних болести*, па је за неке, путем којим је већ пошао био, нашао и лек. Прво испитивање његово у том погледу било је испитивање *сибирске куге*. У крви животиња, које су од сибирске куге боловале, нашао је Давен бациле који су подсећали својим обликом на ферменте... врења, која је описао Пастер. Давен је тим бакцилима приписивао узрок сибирске куге, али огледи других научника нису потврдили огледе Давенове. Убризгавање крви животиња, угинулих од куге сибирске, у вене других животиња, изазивало је симптоме болести и брзу смрт, али у крви ових животиња није се никако могло наћи оних Давенових бацила, те је тако изишло, да болест и смрт од сибирске куге не производе микроорганизми но неки житки други отрови, који су непознати. Да би решио то питање: да ли болест производе они Давенови бацилуси, или она житка средина у којој се они налазе, Пастер је бациле изоловао и пренесио их у вештачки спремљене течности, где су микроорганизми живели, множили се и образовали колоније; од ових колонија један мали део преносио се у друге опет такве течности, где ове животињице могу живети и множити се, па се одатле, истим начином, после опет одвајао један део итд. После неколико таких преноса било је сигурно, да нема ни трага од оне течности, у којој је била прва колонија. Тако су се добивале тако зване „чисте културе“, с којима су се заражавале здраве животиње и од којих су оне одмах гинуле са свима симптомима сибирске куге. У њиховој крви испитивач је нашао масу Давенових животињица. Испитујући својства њихова Пастер је објаснио и тај чудновати факат, за што испитивачи нису нашли ове животињице у крви оних животиња које су угинуле од вештачки пренесене сибирске куге на њих. Микроорганизми, који производе ту болест, распадају се и губе своје животне особине после 24 сата откад животиња угине. Тада у крви прониче други агенс, такозвани септички вибрион. Испитивачи, који су огледе Давенове проверавали узимали су крв од животиња угинулих пре 24—48 сата, и услед тога они нису у крви налазили микроорганизме, те нису на друге животиње ни преносили сибирску кугу него септикемију.

Овим радовима Пастер је *ударио темељ бактериологији* и показао истински пут којим ваља ићи у испитивању својстава микроорганизама и њихова утицаја на животиње које се испитују. Ово испитивање сибирске куге Пастер је допунио испитивањем начина којим се највероватније заражују жи-

вотиње сибирском кугом: он је открио улогу земљаних црви при ширењу сибирске куге. После овога је Пастер испитао и тако звану *кокошију колеру*, пронашавши онај микроорганизам који је изазива. Култивишући овај микроорганизам, Пастер је на један пут открио: *да нису све културе подједнако отровне*: оне су по отровности једнаке само онда, ако је размак времена између преноса и преноса једне културе за развој друге једнак. Ако је овај размак различан, онда је отров слабији што је дужи рок после кога је нова култура изведена. Ако је трећа култура нпр. изведена после 5-6 недеља из друге, која је пренесена из прве после 24 часа, онда је трећа знатно слабија, и на кокошке пренесена не производи смрт: оне онда прездраве. Један корак даље био је, кад је Пастер пронашао да пренос јаке, врло отровне културе на кокошке које су преболеле уштрцавање ослабелога отрова, остаје без штетнога дејства: кокошкама од тога ништа не буде, и ако је отров толико јак да би оне морале угинути. На тај начин Пастер је пронашао сигурно средство за лечење и предохрану од заразних болести: за кокошију колеру и за сибирску кугу он је сам нашао, као доцније и за беснило. Године 1885. примењен је први пут лек од беснила на човека: на малога пастира *Жипиља* — чија статуа и данас краси Пастеров институт. Овај успех учини те се прилозима прикупи $2^1/_2$ милијуна динара и оснује *Пастеров институт*, у коме данас толики светски научници раде и уче се. У овим Пастеровим проналасцима и открићима је основ и *серумтерапији*, која имунизовану крв каламљењем култура отровних микроорганизама употребљава за предохрану и лечење од заразних болести, у место самих култивисаних отровних микроорганизама. Тако је уравнан пут за радове и проналаске Коха, Беринга, Херикура, Ришеа, Руа, Китазата, Маралиана итд.

Још једну карактерну црту овога научнога великана да испричамо: кад је пред рат 1870. године добио од бонскога универзитета диплому почаснога члана, *он ју је вратио*, после опсаде Париза, изјавивши да као француски патриота он се одриче части бити почасним чланом немачког универзитета. Нешто налик било је и ове године, кад је Пастеру понуђен био немачки орден, који он није хтео примити.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.